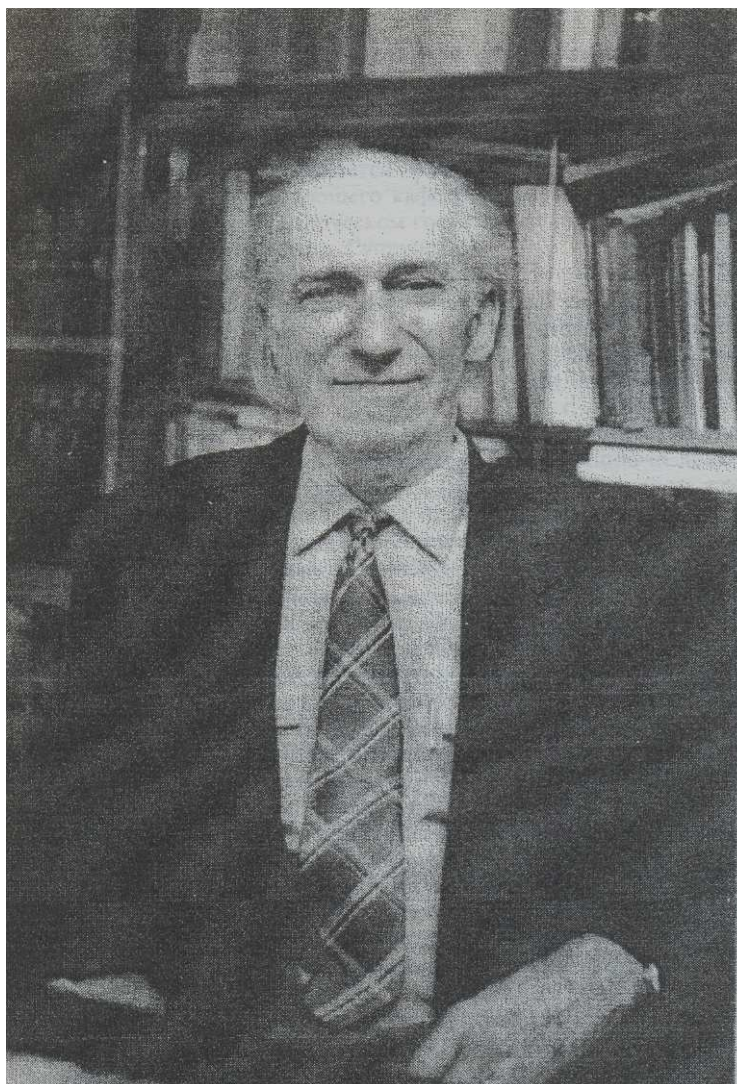

NYELVÉSZETI ÉS IRODALMI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES
ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
REVUJA JEZIČNIH I KNJIŽEVNIH STUDIJA
ЖУРНАЛ ЛИНГВИСТИКИ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

2007

VIII.
NEMZETKÖZI
SZLAVISZTIKAI NAPOK

STUDIA
SLAVICA 1-2
SAVARIENSIA

*Адам Евгеньевич Супрун
1928-1999*

СОДЕРЖАНИЕ

GADANYI, KARLO: <i>Uvodni govor</i>	7
BAKIJA, KATJA: <i>Književni časopisi - zrcala književnih dosega i mogućnosti</i>	10
БАНЧЕРОВСКИ, ЯНУШ: <i>Национальные стереотипы в свете фразеологизмов и пословиц венгерского и польского языков</i>	16
BERNJAK, ELIZABETA: <i>Metafore v političnih novicah tiskanih medijev</i>	30
BLAŽEKA, ĐURO: <i>Izražavanje morfoloških kategorija alternacijama samoglasnika u govoru Preloga (pregled po vrstama alternacija)</i>	51
BLAŽETIN, STJEPAN: <i>Časopisi Hrvata u Mađarskoj</i>	63
BREZNIK, IRENA STRAMLJIČ: <i>Jezik oglasov</i>	68
BOZSUK, IZABELLA: <i>Lexikai hungarizmusok Felsőársa (Верхне Водяне) falu ruszin dialektusaiba</i>	78
BÖLCS, MATILDA: <i>Slamnigov „Kolumbo” u zrcalu mađarske poezije šezdesetih</i>	90
Ч. ЙОНАШ, ЭРЖЕБЕТ: <i>Проблематика венгерских переводов Пастернака</i>	98
CSENGÖDI, ÁGNES: <i>A szlovák jogi terminológia fejlődése az Osztrák Monarchia felbomlása után</i>	111
ДЬЁРКЕ, ЗОЛТАН: <i>Фразеологические неологизмы англо-американ- ского происхождения в составе русской и венгерской фразеологии</i>	116
DUDÁS, MÁRIA: <i>Adalékok a bolgár informatikai terminológiához</i>	125
ФАБИЧ, ТАМАШ: <i>Отражение праславянской лексики в венгерской топонимике</i>	130
ФЕДОСОВ, В.А.: <i>Последовательность в изучении типов предложе- ния при овладении иностранным языком</i>	136
HAJSZAN, ROBERT: <i>Mađarske posuđenice u gradišćansko-hrvatskom jeziku i u govorima Južnog Gradišća</i>	147
HRANJEC, STJEPAN: <i>Problem periodizacije hrvatske dječje književnosti</i>	160
H. TÓTH, IMRE: <i>Információrobbanás és paradigmaváltás Bulgáriában (886-970)</i>	171
К., ИВАНОВ, СУПРУН-БЕЛЕВИЧ, Л.Р.: <i>Концептуализация цвета и ассоциативные символические значения болгарских и бело- русских колоронимов. Традиции в языке и культуре</i>	184
JANKOVICS, MÁRIA: <i>Фразеологизмы в рассказах А.П.Чехова глазами венгерского переводчика</i>	191
ЯСАИ, ЛАСЛО: <i>Проблема истолкования моментального действия на материале русских глаголов</i>	203
JESENŠEK, MARKO: <i>Slovensko-madžarsko besedno prepletanje v Agostičevem časopisu Prijatelj</i>	211

КЛИМЕНКО, А.П., БУБНОВА, И.А.: <i>Структура психологически реального значения слова и интеллект носителя языка</i>	221
КОЧИШ, МИХАЙ: <i>Способы обозначения звуко сочетания j+i в украинских рукописях XVI века</i>	232
KOLETNIK, MIHAELA: <i>Mikrotoponimi v Filovciah</i>	237
KOLLÁTH, ANNA: <i>Kétnyelvűség és oktatás. Gondolatok a szlovéniai Muravidék magyar nyelvű és magyar nyelvű oktatásáról</i>	253
ЛЕПАХИН, ВАЛЕРИЙ: <i>Особенности композиции Повести о Горе-Злочастии</i>	271
МОИСЕЕНКО, ВИКТОР; МОИСЕЕНКО, ЛЮДМИЛА: <i>Система русских цветоименований в функциональном аспекте</i>	287
НИРИ, МАРТА: <i>«Эхо» - Россия-Венгрия: Диалог культур</i>	309
NYOMÁRKAY, ISTVÁN: <i>Nation – Volk, nemzet – nép, narod – narod (puk) Neka pitanja civilizacijske terminologije u 19. stoljeću</i>	316
PRODÁN, ÁGNES: <i>A horvát irodalom magyar recepciója a bibliográfia tükrében</i>	324
SAMARDŽIJA, MARKO: <i>O pokretanju jednoga manje poznata časopisa za pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika god. 1925.</i>	330
SKAPERNE, EMBERSICS ERZSÉBET: <i>Jezikovne značilnosti gornjeseniškega rokopisa s konca 19. stoletja</i>	335
ŠTUHEC, MIRAN: <i>Esejistika Vladimira Bartola</i>	344
ТЕРЕХОВА, Д.И.: <i>Об изменениях в языковом сознании русских и украинцев</i>	352
TUTEK, ANĐELKA: <i>Tragovima crkvenog dramskog stvaralaštva Hrvata u Gradišću</i>	356
TUTEK, NIKOLA: <i>Fonetske poredbe – iz priručnika za studente hrvatskog jezika s mađarskog govornog područja</i>	368
VODOPIJA, IRENA: <i>Predčitateljske aktivnosti i ulaženje u svijet lijepe književnosti</i>	381
ZADROVIĆ, BERNADETA: <i>Nadimci u gradišćansko-hrvatskom naselju Gornji Četar</i>	386
ZOLTÁN, ANDRÁS: <i>Szláv analógiák magyar szólásokhoz II.</i>	390
ZORKO, ZINKA: <i>Dialektizmi v poeziji Štefana Modrinjaka iz Središča ob Dravi (1774-1827)</i>	396

KARLO GADANYI
Uvodni govor

Poštovani gosti!
Dragi prijatelji!

Velika mi je čast pozdraviti Vas ovdje u Sambotelu. Primati goste lijep je osjećaj, a naročito onda kad su nam svi prijatelji koje već odavno poznajemo.

Možda niste ni pomislili da su VIII. Međunarodni slavistički dani ujedno i jubilej, tj. dvadeset i peta obljetnica. Ovo je četvrt stoljeća.

U životu čovjeka nije baš puno vremena, ali u povijesti naše Institucije je svakako značajan vremenski period.

Prije dvadeset i pet godina smo prvi put organizirali ovu konferenciju. Vrijeme je brzo otišlo. Na prvom je skupu plenarno predavanje održao glavni tajnik Demokratskog saveza južnih Slavena u Mađarskoj Đuro Đurok. Izmijenilo se mnogo toga od onda. Ali prošlost ne smijemo zaboraviti.

Domaćin prilikom takvih godišnjica sumira. Koliko smo gostiju primili na našim skupovima? Za ovih dvadeset i pet godina na Međunarodnim slavističkim danima sudjelovalo je sedamsto i osam slavista. Od ukupno sedamsto i osam izlaganja objavljeno je petsto dvadeset i jedna publikacija.

Putem medija, doma i u inozemstvu također, tisak je informirao čitateljstvo četrdeset i dva puta, a radio i televizija su trideset i dva puta izvjestili gledateljstvo i slušateljstvo o zbivanjima, događajima i rezultatima slavističkog skupa.

Na današnji konferenci so prisotni slavisti sedmih država.

Dragi prijatelji!

Zame je v veliko veselje in čast, da med nami lahko pozdravim tudi naše slovenske goste, ki so bili osnovatelji Mednarodnih slavističnih dnevov. Med njimi bi rad posebej pozdravil Zinko Zorko, akademikinjo, ki se je udeležila vseh osmih konferenc.

Zato ji prisrčno izročam šopek osmih rdečih vrtnic.

Spoštovani gostje!
Dragi prijatelji!

Z žalostjo moram povedati, da mnogi od udeležencev naših osmih konferenc žal niso več med nami.

Toda tu v Sambotelu jih ne bomo nikoli pozabili.

Ne morejo biti več med nami:

Adam Jevgenjevič Suprun
Tamara Foht
Jože Pogačnik
Zlata Vokač
Mate Šimundić
Igor Gostl
Eugenija Barić
Snježana Hozjan
Ágnes Nyomárkay
Đuro Đurok
Imre Boba
Marin Mandić
Dušan Pavlov
Stipan Blažetin
Mile Preradović
Ivan Mokuter
Lajos Kiss
Zoltán Németh
Mihály Varga
Ferenc Papp
István Udvari
Frank Häusler
Erika H. Tóth

Prosim, da počastimo njihov spomin z enominutnim molkom. Hvala!

Dragi Prijatelji!

Današnjo konferenco smo pripravili v spomin na pokojnega prof. dr. Adama Jevgenjeviča Supruna. Adam Jevgenjevič se je večkrat udeležil naših konferenc.

* * *

Участники симпозиума тепло приветствуют супругу Адама Евгеньевича Супруна профессора Анну Петровну Клименко.

Имя видного учёного-филолога, слависта, педагога профессора Адама Евгеньевича Супруна известно многим славистам старшего и среднего поколения, молодое поколение знает его меньше. Поэтому для

непосвящённых скажу, что наиболее поразительная и характерная черта научного творчества А.Е.Супруна – это тематическое разнообразие и проблематика его исследований в сочетании с глубиной и высокой конечной результативностью.

Вот некоторые направления современной лингвистической науки, в которых он представляется мне лидером: славянское сравнительно-историческое языкознание, типологическое изучение грамматики и лексики славянских языков, психолингвистика и лингводидактика. В лингвистике 1960-х годов он был среди начинателей и пропагандистов новаторских идей и методов науки – основ теории речевой деятельности, лингвистического моделирования, вычислительных и экспериментальных методов. Научная деятельность А.Е.Супруна разнообразна, достижения масштабны и пользуются международным признанием. Он опубликовал более 600 печатных работ, в том числе более 60 книг, под его руководством защищено более 60 кандидатских и 10 докторских диссертаций. Среди них работы по разным проблемам славистики.

Педагогическая сторона деятельности А.Е. Супруна едва ли отделима от его научной деятельности. Он подготовил первоклассные учебные пособия для студентов. Мы здесь, в Венгрии, и сегодня используем в учебном процессе такие его книги как «Введение в славянскую филологию» (два издания), «Общее языкознание», «Праславянский язык», «Старославянский язык».

Знаменитый учёный, блестящий лектор, неутомимый педагог, живой, остроумный и лёгкий собеседник, Адам Евгеньевич выступал с докладами по всему свету, много преподавал в зарубежных университетах. Не забывал проф. Супрун и Сомбатхей, кафедру славянских языков и литератур. Приезжая в наш город к своим ученикам и друзьям, он всегда находил время поделиться свежими славистическими новостями, прочитать студентам лекции по праславянскому и старославянскому языкам, подготовить публикации для научного журнала *Studia Slavica Savariensia*. Адам Евгеньевич был настоящим учителем, оставившим огромную научную школу.

* * *

Poštovana konferencija, dragi prijatelji!

Radosno i s veseljem sam Vas čekao! Već ste nam nedostajali!

Provedite se lijepo kod nas.

Ovim mislima otvaram VIII. Međunarodne slavističke dane.

Hvala na pozornosti.

KNJIŽEVNI ČASOPISI –
ZRCALA KNJIŽEVNIH DOSEGA I MOGUĆNOSTI

Časopisi su filteri društvenih i kulturnih utjecaja i važna komponenta povijesti književnosti. Kroz povijest književnosti nezanemariv je njihov utjecaj na razvitak i bogaćenje informativnog književnog standarda. U svim kulturama i književnostima uloga časopisa kao "motora književnosti" neupitna je.

Proučavanje književne periodike daje i znanosti o književnosti nove dimenzije, a kako "svaki studij književnosti počiva zapravo na studiju njene periodike" stoga su i književni časopisi važan dio zgrade svake nacionalne književnosti, moderator njenoga razvoja te zato nezaobilazni u svakom bavljenju književnošću. Književni časopisi uvijek su ona pokretačka snaga književne produkcije koja vuče naprijed i koja rastresa močvarnu situaciju prividnog književnog mira. Časopisi su filteri društvenih i kulturnih utjecaja i važna komponenta povijesti književnosti. Kroz povijest književnosti nezanemariv je njihov utjecaj na razvitak i bogaćenje informativnog književnog standarda. U svim kulturama i književnostima uloga časopisa kao "motora književnosti" neupitna je. Oni su uvijek pomoćno sredstvo i poticaj njenog razvoja, a ujedno i zrcalo njenih mogućnosti i dosega. Časopisi, revije, smotre, almanasi, listovi po svojoj koncepciji i uredničkim nakanama, tematskom dijapazonu, motivskom krugu interesa, pouzdan su pokazatelj i barometar svih najznačajnijih tijekova i pulsiranja u jednoj književnosti. Životni krvotok svake nacionalne književnosti ogleda se kroz pulsiranje i ritam književnog života i književne politike baš u časopisima. Također su časopisi i prostor izmjenjivanja ideja i mišljenja, stvaranja poetika i škola, prostor ponekad oštih polemika i sukoba. Tu se potiču i rađaju ideologije, ispravljaju pogreške ili obrnuto."Književne su smotre kakvi su pisci koji u njima surađuju i oni što ih uređuju; a dotični suradnici su onakvi kakve ih urednici biraju."¹ Periodičke publikacije su i pouzdani svjedoci vremena u kojima nastaju i žive, svojevrsni most od svojih suvremenika prema budućnosti, zaustavljena sjećanja i dokumenti o životu, djelovanju, svjetonazoru ljudi u određenom vremenu - "povijest

sastavljena od spisa u književnim oblicima" kako je Stanislav Šimić odredio književnu smotru u svom često citiranom tekstu u *Hrvatskom kolu*.²

Također su časopisi i prostor kritičkog ispitivanja novih književnih kretanja i teorijskih viđenja ne samo nacionalne književnosti. Putem časopisa se sustavno prate i kritički analiziraju novi književni pokreti i smjerovi. Oni su

¹ Stanislav Šimić, »Književna smotra.«, *Kolo* 6 (1953.) : 114.

² S.Šimić, »Književna smotra.« : 118.

poligoni gdje se izgrađuje nova misao o vlastitoj i drugim književnostima, te su tako "rasadnik novih ideja i njihov sijač, utemeljitelj, a isto tako i selektor i probirač."³, a nezamjenjiva je njihova uloga u kritičkom ocjenjivanju i selekcioniranju recentne književne produkcije, što je preduvjet njene objektivne povijesne valorizacije.

Određujući časopis kao periodičke publikacije moramo ustvrditi da je časopis "takva književna činjenica koja se događa ili se dogodila u jednom vremenskom intervalu"⁴, a bitno je određuje trajanje, življenje, dakle početak, tijek i kraj, ali i uzrok pojavljivanja i priroda uključivanja u red činjenica književnosti. Časopis je djelo grupe ljudi uglavnom na čelu s glavnim urednikom, a sadržaj u pravilu karakterizira usmjerenost na više sadržajnih formi, više linija nekog fenomena. Svaka od činjenica života časopisa - periodičnost, usmjerenost na više oblasti, vezanost uz vrijeme nastanka, vrste priloga, broj suradnika, mogu se posebno analizirati. Iako ima i autorskih časopisa u kojima svi prilozi potječu od jednog autora, oni su obično djelo redakcija, a baš podudaranje namjera urednika i ostalih suradnika stvara profil i fizionomiju pojedinog časopisa i usmjerava vrijednosne poruke upućene čitateljskoj publici te dovodi do važne uloge koju časopisi imaju u književnom životu.

Značaj recepcije pojedinog časopisa ističe se i eksplicitno u vidu naslova i podnaslova, različitih uvoda, programa i proglašenja čime se naznačuje krug kojemu je dotična publikacija namijenjena. Upućenost na određenu čitateljsku publiku očituje se i u proglasima i pozivima na pretplatu.

Mogući su različiti pristupi časopisu kao književnoj činjenici. Dušan Ivanić u svojoj raspravi »O prirodi časopisa« govori o **sinkronijskom** i **dijakronijskom** tipu proučavanja časopisa. O fizionomiji određenog časopisa može se govoriti tek kad prestane izlaziti jer se tako zanemaruju trenutne oprečnosti, tematski, redakcijski i stilski odmaci, te se proučava isključivo kao totalitet jedinstvene strukture. Ovaj sinkronijski pristup na jedan način može biti *contradictio in adjecto*. Dijakronijski pristup podrazumijeva proučavanje časopisa u nastajanju ili trajanju kad se pojedinačno postupno transformira u jedinstvenu formu. Zanimljivo je i pitanje funkcioniranja pojedinačnih priloga u časopisu kao cjelini ovisno je li riječ o jednom broju ili skupini brojeva. Zapravo struktura časopisa je u određenom smislu nezavisna o strukturi posebnih priloga objavljenih u njemu. Taj odnos pojedinačnih struktura (tekstova) i opće strukture (samog časopisa) može se iščitati tek na širokom planu književnog života i književne povijesti smještanjem u pripadajući kontekst određenog povijesnog i književnog trenutka. Tu se ostvaruje i najbitnija odrednica časopisa kao nositelja kulturnog i književnog života u kojima se kao u zrcalu odražavaju različita strujanja,

³ Branimir Bošnjak »Književni časopisi. «, *Republika* 3 (1980.): 258.

⁴ Dušan Ivanić »O prirodi časopisa. «, *Književna istorija* 6 (1973.): 58.

socijalni, politički i književni pogledi koji se često bez ozbiljnog bavljenja časopisima ne bi mogli pravilno razumjeti i objasniti. Govoreći o činjenici i načinu postojanja časopisa kao pojave i kao forme, spominje se njegova **unutarnja disonantnost**⁵ - forma časopisa je i jedinstvena i parcijalna. Niz pojedinačnih elemenata daje karakter cjelini, a cjelina se javlja kao nova kvaliteta. Razina različitih priloga i suradnika posebna je strukturalna linija, a drugi plan je onaj okvirni, urednički, opći U pristupu proučavanja časopisa ovi planovi su neodvojivi i međusobno uvjetovani.

Kao forma časopis podrazumijeva unutar pojedinačnih primjeraka neku sustavnost, podudarnost u jednoj ili više temeljnih konvencija bez obzira što su one iz broja u broj povezane raznolikom sadržajima. Tako se može govoriti o formativnoj vrijednosti pojedinih rubrika koje onda funkcioniraju kao shema unutar koje se nalaze odgovarajući sadržaji.

U tekstu »Književni časopisi« Branimir Bošnjak govori o tri tipa književnih časopisa. U prvoj grupi su časopisi sa sociološkim ili filozofskim podupiračima - imaju manje više lokalne kriterije i podvrgavaju se zakonitostima ponude koja se dobije. Vode brigu o autorima koji tek dolaze i to su uglavnom entuzijastička glasila uz koja se vežu edicije kratkog daha. Nekad ovakvi časopisi pokreću avangardna i kontroverzna književna gibanja jer su nezavisniji od potvrđenih i u dugom razdoblju prisutnih književnih glasila. Imaju male tiraže i uglavnom služe kao vježbališta i poligoni buduće književne djelatnosti. Drugi tip predstavljaju časopisi koji su se potvrdili u svojoj sredini i postali dio njene reprezentativne kulture s velikim i stalnim brojem lokalnih i suradnika iz drugih kulturnih središta. U svojoj uređivačkoj koncepciji ovi časopisi njeguju priznate vrijednosti i okupljaju poznate predstavnike suvremenog književnog života. Treći tip književnog časopisa je onaj koji izlazi u glavnim središtima i ima već potvrđeni utjecaj i izgrađenu informativno - kulturnu ulogu. Ovakvi časopisi su verifikatori novih strujanja, ocjenjivači, interpretatori i predstavljači novih djela. Odlikuje ih mnogostruko praćenje kulturnih zbivanja i njihova vrijednosna prosudba, a njihove redakcije okupljaju veći broj ljudi koji profesionalno prate određene segmente književno - analitičkog ili informativnog bloka i tako obavljaju svoju ulogu na širokom području jedne književnosti.

Za časopise svakako je značajno i postojanje zadovoljavajuće časopisne kritike. Stanislav Šimić se zalagao za dignitet kritike kao ravnopravnog dijela književnosti i istinskog korektiva recentne književne produkcije. »Od kritike se hoće da je ne bude... Koliko u našim današnjim književnim revijama izlazi kritika što nisu pa ovako pa onako pa ništa, ili koje nisu ponavljanje poznatosti?«⁶ Kritičko prosuđivanje važno je u književnoj periodici, ona usmjerava i vuče

⁵ D.Ivanić, »O prirodi časopisa.« : 60.

⁶ S.Šimić, »Književna smotra.« :116.

naprijed jer „nema li u njoj nikakve nove kritike, smotra je onda magazin us-tajale književnosti...”⁷ Na značenje i ulogu kvalitetne književne kritike upozo-ravali su i drugi: "...Prva je konstatacija, dakle, da smo još uvijek daleko od toga da bismo mogli reći da naša kritika zadovoljava po kvantitetu. No naša kritika ne zadovoljava ni po kvalitetu... Kritika se naravno ne stvara u kratko vrijeme." ⁸

Časopisi su i poligoni za nove ideje, kroz prošlost različite književne pe-riodičke publikacije što su ih pokretali pojedinci ili generacije okupljene oko za-jedničkih pogleda, svakako su potaknule napredak hrvatske književnosti. Kroz njih su ušle u književnost nove ideje, kroz njih se, pa i kroz one najneznatnije i kako često mislimo marginalne, naša književnost pročistila, izgradila, infor-mirala. Bez njih se i neki pisci ne bi izrazili kao književne ličnosti. Neke od velikana hrvatske književnosti vezujemo uz imena časopisa koje se pokretali i uređivali, npr. Miroslava Krležu (i Augusta Cesarca) uz *Plamen* (1919.), *Knji-ževnu republiku* (1923.), pa kasnije još Krležu i uz *Danas* (1934.) i *Pečat* (1939./40.), a Antuna Branka Šimića uz njegove ekspresionističke *Vijavicu* (1917.) i *Juriš* (1919.). Naravno, periodika ovisi o onom tko je uređuje, on daje ton i usmjerava, a uređivačka politika kroz povijest hrvatske književne periodike bila je i ogledalo društvenih i političkih prilika i, dakako, odraz književnog života jer "svako doba ima svoju književnost, a i svaka književnost ima svoju periodiku prema kojoj se upravo te mijene - mijene u onome, prije svega, što nazivamo književnim životom - najbolje očituju."⁹

Kao plodonosne i značajne, a i reprezentativne u kontekstu brojnih većih i manjih publikacija, onih kratkog i dužeg vijeka, Stanislav Šimić ističe "Vienac", "Savremenik", "Hrvatsku njivu" ("Jugoslavensku njivu") i "Kritiku". Njihovi urednici imali su kriterije, doista su usmjeravali književnost i njihove stranice bile su ogledalo književnog i kulturnog života. Neke lucidne i duhovite, a oso-bito i danas prihvatljive i točne opaske Šimićeve o književnoj kritici i njenom predmetu - piscima trebalo bi spomenuti u ovom kritičko-informativnom pregle-du: "Tko u hrvatskoj književnosti samo pokušava upotrebljavati svoj kritički talent, izvrgava se mržnji pisaca, nije li zaljubljen u ono što pišu, pa i čitalaca, ne veliča li baš knjigu kojom se zanose...", dalje se ukazuje na potrebu i vrijednost knji-ževne kritike: "Da bi neka književna publikacija doista mogla odgovoriti zahtje-vima vremena, dakle biti njeno ogledalo i putokaz te pogled u budućnost, po-trebno je upornosti i marljivosti, umjetničkog talenta i kritičkog duha, kulture, znanja i energije, potrebno je ljudi koji bi je stvarali."

⁷ S. Šimić, »Književna smotra.« : 117.

⁸ Marin Franičević, »Uvod u diskusiju o našim časopisima.« *Letopis Matice srpske* 362 sv.1(1948.): 49.

⁹ Vinko Brešić, *Časopisi Milana Marjanovića*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1990: 164.

Tijekom bavljenja poviješću časopisa izricale su se primjedbe kako više nema časopisa koji bi se angažirano i polemički suprotstavljali vladajućoj književnoj modi, kako su prevladani kao forma književnog života i kako, što se posebice odnosi na književne časopise, nemaju više određenog profila nego poput poštanskog sandučića tiskaju sve što dobiju te da isuviše međusobno slične, ipak časopisi ostaju do danas značajan činitelj naše književne svakidašnjice. Svakako da kao forma književne prezentacije imaju konkurenciju u favoriziranju audiovizualnih medija i stimuliranju masovne kulture, ali i same knjige što se očituje kroz sklonost čitatelja cjelovitosti djela, a ne djelomičnom, fragmentarnom najavljanju, uspjeli su održati svoj utjecaj i ulogu u oblikovanju i dinamiziranju književnog života. Prerano su proglašeni oblikom elitističke kulturne djelatnosti jer njihova publika želi preciznije i stručnije oblike informacija i sustavno obavješćivanje o tekućoj književnoj produkciji, djelima i imenima, suvremenim kretnjima i teorijama u domaćoj i drugim književnostima. Potreba za njima uvijek postoji, oni reprezentativniji uvijek su i vrsta ulaznice u područje kulturne razvijenosti, potvrda i propagator književno - kulturne razine i pokazatelj dosega jedne sredine.

Kroz povijest hrvatske periodike zanimljiva je pojava nicanje lokalnih i regionalnih časopisa, i ta demetropolarizacija kulture¹⁰ ima svoje dobre i loše strane. Međutim, bez obzira na nedostatnu ekipiranost, često i manjkavost uređivačke politike ovakvi časopisi uglavnom su značili kristalizaciju književnih vrijednosti svoje sredine i njihovo uključivanje u širi hrvatski kulturološki kontekst. Često su baš kroz ovakve časopise, pa bili oni i iznimno kratkog vijeka, određene regije po prvi put dobivale svoj kulturni identitet, a njihova djelatnost značila je širenje prostora književne animacije i uključivanje pokretača, urednika i suradnika takvih časopisa i sredine u kojoj su nastajali u šire književne tijekove i stvaralaštvo. Osim što su prosljeđivali informacije o svojoj regiji, služili su i za zadobijanje kulturne samosvijesti i sigurnosti. Časopisi su uvijek bili odraz književnog života, jer "što vrijedi za književnost vrijedi i za književne časopise"¹¹, regulator i usmjeravatelj kulturnih aktivnosti pa su tako svojim programima, djelovanjem i utjecajima bili pozornica "društvene katarze" vremena u kojem su trajali i u tome je njihov izuzetan značaj i utjecaj na dinamiku kulturnog razvoja.

Dakle, možemo zaključiti kako ono što vrijedi za književnost vrijedi i za književne časopise. Prevlad nekkih struktura i modela i njihova trajnost na određen način odvajaju časopis kao zasebnu strukturu u odnosu na ostale književne strukture i omogućuje da ga promatramo proučavajući njegove posebne modele

¹⁰ B. Bošnjak u tekstu »Književni časopisi.«

¹¹ M. Franičević, »Uvod u diskusiju o našim časopisima.«: 44.

svojevrsne periodici, a proučavanje književne periodike daje i znanosti o književnosti nove dimenzije.

Literatura

- BAKIJA, Katja. »Časopis *Dubrovnik cviet narodnog književstva*.« *Kolo* 4 (2002): 23.-81.
- BOŠNJAK, Branimir. »Književni časopisi.« *Republika*, XXXVI / 3 (1980.): 254. - 266.
- BREŠIĆ, Vinko. *Časopisi Milana Marjanovića*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1992.
- FLAKER, Vida. *Časopisi hrvatskog modernističkog pokreta*. Zagreb: HFD, 1977.
- FRANIČEVIĆ, Marin. »Uvod u diskusiju o našim časopisima.« *Letopis Matice srpske* 362/1 (1948.)
- HERGEŠIĆ, Ivo. *Hrvatske novine i časopisi do 1948*. Zagreb: Matica hrvatska, 1936.
- IVANIĆ, Dušan. »O prirodi časopisa.« *Književna istorija* 6 (1973.)
- LONČAR, Mate. »Časopisi Miroslava Krležje.« *Krležin zbornik* 1963. (urednici I.Frangeš i A.Flaker)
- MARJANOVIĆ, Stanislav. *Fin de siècle hrvatske moderne (generacije mladih i časopisi „Mladost“)*. Osijek: Revija – Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić“, 2000.
- ŠIMIĆ, Stanislav. »Književna smotra.« *Hrvatsko kolo* 6 (1953.):114- 124.
- ŠIMIĆ, Stanislav. »Motori književnosti.« (Hrvatsko kolo.” Zagreb 1953.) Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 102. Zagreb, 1975.
- VAUPOTIĆ, Miroslav. »Književni časopisi 1914.-1960.« *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*. (uredio Vlatko Pavletić). Zagreb: Stvarnost, 1965.

Sažetak:

Časopisi su uvijek odraz književnog života, pozornica „društvene katarze“ vremena u kojem su nastajali i trajali. Časopisi su filteri društvenih i kulturnih utjecaja i važna komponenta povijesti književnosti, a kroz povijest književnosti nezanemariv je njihov utjecaj na razvitak i bogaćenje informativnog književnog standarda. Proučavanje književne periodike daje i znanosti o književnosti nove dimenzije stoga su i književni časopisi važan dio zgrade svake nacionalne književnosti, moderator njenoga razvoja i pokretačka snaga književne produkcije koja vuče naprijed i koja rastresa močvarnu situaciju prividnog književnog mira.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В СВЕТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И ПОСЛОВИЦ ВЕНГЕРСКОГО И ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКОВ¹

В результате процессов интеграции и глобализации, происходивших в последнее время в мире, наблюдается непрерывный рост интереса к проблемам межкультурной коммуникации. Перспектива объединения Европы и, в связи с этим, необходимость того, чтобы, по мере возможности, на основе принципов толерантности формировались безконфликтные отношения между людьми, требует более глубокого изучения сложных вопросов функционирования культурных систем, а также и причин возникновения и распространения стереотипов и предрассудков. Однако, понятие стереотипа было введено в общественные науки Вальтером Липпманом ещё в 1922 г., и в работе „*Public opinion*” оно было определено как „*pictures in our heads*”. Путнам (1975) в значительной мере расширил содержание этого понятия, оно используется не только в отношении группы людей, но и предметов. Запечатлённая в стереотипах картина мира затрагивает основы наших традиций. Стереотипы сопряжены с появлением и таких категорий, которые помогают нам ориентироваться в весьма сложной объективной действительности тем, что посредством их одобрения или отвержения данным сообществом или общественной группой они содействуют определению, укреплению и защите наших собственных позиций (Wenzel 1978: 20-22).

Имеется ряд воззрений, объясняющих причины возникновения стереотипов. Наибольшего внимания из них, пожалуй, заслуживают когнитивные и психолого-общественные интерпретации. Согласно когнитивному толкованию, стереотипы представляют собой обобщение, возникающее в ходе осуществления человеком категоризации объективной действительности, следовательно, они могут быть истолкованы как результат упорядочения, классификации полученных нами информации. Согласно когнитивному подходу стереотипы рассматриваются как ментальные программы, которые не только упорядочивают, классифицируют и концептуализируют полученную информацию, но и толкуют её в соответствии с той или иной культурной схемой. Согласно психолого-общественному подходу, стереотипы представляют собой систему, позволяющую сохранить идентификацию, и одновременно, они являются её составной частью. В этом смысле стереотипы могут считаться проявлением присущего человеку стремления, направленного на различение собственной группы и других

¹ Работа выполнена в рамках венгерской научно-исследовательской программы: ОТКА (ТО4673NYE)

групп людей, при этом такая дифференциация в каждом случае обусловлена стремлением получить одностороннюю выгоду. В ходе социализации образуются группы «**МЫ**» и «**ОНИ**». Выделение категорий «**МЫ**» и «**ОНИ**» отражает ментальный процесс самозащиты, позволяющий нам определить своё место в коллективе, к которому мы принадлежим. Это сопровождается и наличием соответствующего языкового аксиологического инвентаря. При психологическом общественном толковании стереотипов мы видим, что стереотипы зачастую отражают состояние неуверенности и тревоги, в основе которого лежит опасение, что мы можем потерять свою самоидентификацию, обеспечиваемую нашей принадлежностью к группе «**МЫ**», и в конечном счёте, это может привести к формированию поведения, направленного против чужих. Исследователи стереотипов отмечают, что положительные стереотипы почти всегда имплицитуют и отрицательные стереотипы. (Zawadzka 1996: 41-47).

Общеизвестно, что на возникновение стереотипов большое влияние имеет семья, оказывающая прямое воздействие на процесс социализации, передающая собственные образцы культуры, суждения, а также и предубеждения. Этот процесс нередко укрепляется и школьным обучением, поскольку передача сведений о культуре, истории, народе, этнографии и др. данной страны, в силу ограниченного количества времени, может осуществляться лишь в упрощённой форме, и при отсутствии соответствующих комментариев оно фактически способствует укреплению стереотипов. К тому же, процесс усиливается иногда и средствами массовой информации, которые нередко передают сенсационные информации, обобщения и сравнения при помощи фильмов, реклам, личных субъективных воспоминаний, показа чьих-л. взглядов, манипулятивных трюков. Следует отметить, что стереотипы, связанные с той или иной страной, народом или меньшинством, настолько прочно запечатлеваются в нашей памяти, что даже собственный положительный опыт не всегда может внести в них коренные изменения. Образ той или иной страны или народа во многих случаях представляет собой множество неосознанных, эмоционально насыщенных схем. Это можно считать своего рода установкой, сформировавшейся на основе общественно-политического, культурного, исторического, собственного и др. опыта, функционирующей в качестве фильтра, не пропускающей информацию, отличающейся от всеобщих принятых интерпретационных образцов.

Пользование языком означает и некоторую форму самоидентификации человека. Некоторые способы языкового и неязыкового, обусловленного культурой поведения тоже могут привести к формированию стереотипов. Процесс языковой коммуникации зависит от ряда аспектов: такими являются языковой, метаязыковой, культурный, социопрагматический, пара- и экстралингвистический и др. факторы.

Незнание любого из этих аспектов может привести к недоразумениям, неправильным, ошибочным обобщениям, которые могут стать одной из причин возникновения стереотипов. Например, китайцы своё намерение начинать разговор выражают фразой «А Вы уже поели?» (Ehnert 1988; цитирую всед за Завадской: 1996:45), что у европейцев, естественно, может вызвать удивление или необоснованные ожидания. О бизнесе во Франции можно заговорить не раньше, чем на стол подан десерт, а в Германии за закуской и не позже (Ehnert 1988; цитирую всед за Завадской:1996:45). Незнание этих норм поведения может привести к формированию такого представления, что французы люди сдержанные, они отрицательно относятся к вопросам, поднятым другими людьми и т.п. Зато в Германии, если закуску подают слишком рано, то это может сорвать дальнейшие переговоры, что может вызвать недоумение, следовательно, привести к формированию отрицательного мнения о партнёре. У немцев не принято говорить «спасибо» после еды, зато в Дании неупотребление соответствующей формулы считается оскорблением (Lüger 1993:23). Поляки, не знакомые с этой традицией, тоже могут составить о немцах такое мнение, что они невежливые, недовольные и т.п. (Bańczerowski 2000:101-108), поскольку множество невербальных кодовых систем и незнание их культурно обусловленных различий легко могут привести к неправильным обобщениям.

Этнонимы как названия народов, наций или племён выполняют не только номинативную функцию, но они и создают стереотипные формы сознания, и, таким образом, они становятся носителями различных суждений. Этнонимы с стереотипной функцией отличаются от этнонимов, имеющих номинативную функцию, тем, что они передают воображаемую метаинформацию о других народах, запечатлённую в сознании данной языковой и культурной общности. Каждый народ располагает определённым опытом относительно контактов с другими народами или этническими группами. Опыт, связанный с той или иной этнической группой, способствует формированию такой ментальной картины, которая становится общепринятой и запечатлевается в общественном сознании посредством языка. Эта картина располагает такой надбавкой в плане метаинформации, рамки которой обусловлены аксиологической системой данного языкового и культурного сообщества.

Известно, что важнейшим элементом языковой картины мира является антропоцентризм (Lakoff, Johnson, 1981:286-325; Kempf, 1985; Bartmiński, 1990). Интерпретация человека как важнейшего, совершеннейшего, лучшего элемента мира, т.е. языковой антропоцентризм, по всей вероятности, характерен для очень многих языков, хотя он не присущ индейским языкам Северной Америки. Этот вопрос тесно связан и с параметрами культуры, принятыми в данном языковом сообществе. Принадлежность к той или иной культуре, в данном случае, к

европейской, означает и то, что определение пределов принятой данным языком цивилизации происходит таким образом, что отвергается всё то, что не входит в семантику понятия «цивилизованный», например, такие отрицательные качества человека как ложь, мошенничество, агрессивность, дикие обычаи, необразованность, невоспитанность, невежество, аморальность, шантаж, обман и др. Однако принадлежность к европейской культуре не означает того, что мы принимаем всё, что сопряжено с европейским началом и западной цивилизацией. Языковой анализ внушает то, что зло может быть только чужого происхождения. Об этом свидетельствуют например такие венгерские слова как: *angolkór* (досл.: английская болезнь = рахит), *franciakór* (досл.: французская болезнь = сифилис), *spanyolnátha* (досл.: испанский насморк = испанка), *svábbogár* (досл.: швабский жук = прусак), *cigányút (cigány útra ment)* (досл.: цыганская дорога = не в то горло попало), *skót (alak)* (досл.: шотландец = скупой человек), *török átok* (досл.: турецкое проклятие = большая беда), *csehül áll* (досл.: идёт по-чешски = наши дела плохи, наше дело – табак), *nem hajt/kerget a tatár* (досл.: не гонит татарин = не к спеху, спешить некуда, не на пожар), *sárga veszedelem* (досл.: жёлтая опасность = о китайцах), *balkáni állapotok* (досл.: балканское положение = дела идут очень плохо), *német has* (досл.: немецкий живот = понос) и др. Естественно, эти явления свидетельствуют не о том, что говорящие на венгерском языке не отдают предпочтение западной, европейской цивилизации, а показывают наличие при всём этом стремления подчёркивать ценностные ориентиры венгров, их обычаи, мировоззрение, ментальность, культурные особенности. В частности, это достигается за счёт того, что на другие народы они смотрят через призму ксенофобии.

Ниже мы рассмотрим подробнее, каким образом отражены в фразеологических сочетаниях, пословицах венгерского и польского языков указанные в заглавии настоящей статьи этнонимы, какие сопряжены с ними метаинформации (коннотации). Например, немцы упоминаются в следующих венгерских этнонимических выражениях: *A német is szokásból eszi a levest* (досл. Немец ест суп по привычке = У него не хватает денег на лучшую еду); *A német mindig hájjal eteti a lovát, mégis rossz a lova* (досл. Немец кормит лошадь жиром, всё-таки у него плохая лошадь); *Német asszony napján meglesz* (досл. Это будет в день немки = никогда не будет); *Akár a részeg németnek beszélj* (досл. Так как бы ты говорил с пьяным немцем = Зря говоришь, не слушается); *Annyi, mint a német (török, tatár)* (досл. Их столько сколько немцев (турок, татар) = очень много); *Beszélhetsz német...* (досл. Говори немец ... = Тебя никто не поймёт); *Állsz, mint ágas, míg egy bolond német hozzád nem köti a lovát* (досл. Стоишь как дерево, пока немец не привяжет к тебе свою лошадь = ленивый, бездельничает); *Eb a német, kutya nélkül /Fele német, fele tót* (досл. Немец это собака без собаки/ На половину немец, на половину словак =

подлый, ничтожный); *Félre német, jön a magyar* (досл. Немец прочь (с дороги), венгр идёт); *Németre bort ne bízz* (досл. Не поручай немцу вина = всё отбирает, портит); *Hajlik, mint a német imádság* (досл. Клонится как немецкая молитва = склонный, готов); *Kopasz, mint a német ajak* (досл. Лысый как немецкие губы); *Németnek 40 éves korában jön meg az esze* (досл. Немцу ум приходит в голову тогда, когда ему 40 лет = глупый); *Nem félti a német a gatyáját* (досл. Немец не бережёт свои кальсоны = не надо заниматься тем, чего нет); *Annyit ér, mint (a) német szóban a niks* (досл. Стоит столько, сколько немецкое слово нихтс (nichts = ничего); *Belépett, mint a német a saruba* (досл. Вошёл как немец в сандалии = что-л. легко досталось кому-л.); *Hajtja, mint német a trallalát* (досл. Повторяет как немец траляля = твердит одно и то же); *Megjárta, mint német a borjával* (досл. Дал себя провести как немец с телёнком = У кого-л. что-л. не вышло, получилось не то, чего ожидал); *Nem fél a német, hogy gatyáját ellopják* (досл. Немец не боится, что украдут ему кальсоны = Не надо бояться за то, чего нет вообще); *Sovány, mint a sváb lábszár* (досл. Худой как швабская голень = очень худой); *Annyi, mint a sváb gyerek* (досл. Их столько, сколько швабских детей = очень много); *Nekiszokott, mint sváb a főtt krumplinak* (досл. Привык как шваб к варённому картофелю = привык к чему-л.); *német alaposág* (досл. немецкая тщательность, аккуратность). Примеры из польского языка по своему содержанию относительно немцев несколько отличаются от венгерских, напр. *Głupi jak Niemiec* (= Глупый как немец); *Już to sęk twardy, że Niemiec hardy* (= упрямый, надменный как немец); *Niemiec jak wierzba: gdzie go posadzisz, tam rośnie* (= Немец как ива, где посадили, там и останется); *Niemiec w radzie, koza w sadzie, wilk w oborze, za diabła to wszystko będzie* (= Немец при даче совета, козёл в огороде, волк в конюшне стоит ни черта не стоит); *Siedzieć jak na niemieckim kazaniu* (= Сидеть как на немецкой проповеди = сидеть молча, ничего не разумея); *Co Niemiec to generał* (= Каждый немец генерал); *Co Niemiec to heretyk* (= Каждый немец еретик); *Co Niemiec to kupiec* (= Каждый немец купец); *Gadaj mi tam, kiedy to Niemiec* (= Можешь ему говорить сколько угодно, если он немец = не понимает); *Przy Polaku i Niemiec się pożywi, a przy Niemcu ani pies* (= У поляка и немец может наесться, а у немца даже собака не может наесться = немецкая свехбережливость, рассчитанность); *U Niemców ani mucha się nie pożywi* (= У немцев даже муха не может наесться = немецкая свехбережливость, рассчитанность); „Przyszli Niemcy do kraju Podług swego zwyczaju, Z cielęcemi torbami, A teraz są panami ...” (= <фрагмент из старинной песни> Пришли немцы в нашу страну, как у них принято с сумой из тельячей шкуры, и стали панами = Они разбогатели из ничего); *Zakochał się jak diabeł w niemieckim stroju* (= Помешался от любви = Такой как чёрт в немецкой одежде = Речь идёт о короткой, необычной одежде немцев); *Póki świat światem, nie będzie Niemiec Polakowi bratem* (= Немец никогда не будет

братом поляка); *Kto Niemcowi służy, temu diabeł płaci* (= Кто служит немцам, тому чёрт заплатит); *U Niemca ucz się rozumu, a Polaka cnoty* (= У немца учись разуму, у поляка - добродетели); *niemiecka solidność* (= немецкая обстоятельность).

Образ словака (которых венгры пренебрежительно называют «тотами») запечатлён в следующих этнонимических выражениях венгерского языка: *Örül neki, mint tót a pogácsának* (досл. Радуется как «тот» погачам (погача = вид солёных слоёных пирожков) = Очень рад кому/чему-л.); *Szereti, mint tót az aludttejet* (досл. Любит как «тот» прстоквашу = То есть не любит); *Válogat, mint tót a vadalmában/vadkörteben* (досл. Выбирает как «тот» среди диких яблок/груш = привередливый, капризный, брезгливый); *Tótul nevet* (досл. Смеётся как «тот» = плачет); *Tótul szól* (досл. Сказать что-л. «по-тотски» = что-л. разбивается, разбивать); *A tót is megnyugszik, amikor a lóról leesik* (досл. «Тот» тоже успокоится, когда упадёт с коня = подстрекатель, бунтарь, забияка, задира, безобразник); *Adj a tótnak szállást, kiver a házból* (досл. Дай «тоту» приют, а он выгонит тебя из дома); *Egye meg a tót fene* (досл. Пусть это съест «тотский» чёрт = не беда); *Erőtlen, mint a tót kaszás* (досл. Бессильный как «тотский» косарь = бессильный, ничего не стоящий); *Kása nem étel, tót nem ember* (досл. Каша не пища, «тот» не человек = гнусный, подлый, пакостный); *Mindenéből kifosztották, mint tótot az emberségből* (досл. Ограбить кого-то из всего, как «тота» из человечества); *Nekimegy, mint tót ökör a ködnek* (досл. Натолкнулся как вол «тота» на туман = нерассудительный, легкомысленный); *Pénzébe van, mint tótnak a szappan* (досл. Это стоит деньги, как «тоту» мыло = грязный, нечистый); *Semmi sem lett belőle, mint tótnak a fiából* (досл. Ничего из него не получилось, так само как из сына «тота»= Ничего не получилось); *Tótnak délig esze* (досл. У «тота» разум есть только до полудня = Потому что после полудня он пьян); *Tótnak 40 éves korában jön meg az esze* (досл. «Тоту» ум приходит в голову в возрасте 40 лет = глупый); *Egy kaszás tót jóllakna a fél szemével* (досл. «Тотский» косарь насытится и с одним глазом = Это говорили про человека с выпуклыми глазами); *Hullatja (elvesztette v. piszkálja), mint (a) tót a miatyánkot* (досл. Роняет (теряет, ковыряется) как «тот» «отче наш» = роняет, теряет что-л., ковыряется в чём-л.); *Járja az országot, mint a csipkés tót* (досл. Обходит страну как «тот» в одежде отделанной кружевами = Обходит большую территорию); *Se kint, se bent, mint Tót Jankó a lakodalomban* (досл. Ни внутри, ни изнутри, так как Янко «Тот» на свадьбе = полоньяк); *Veszmábot a tót a cigányokkal* (досл. Связь с цыганами); *Cigánybecsület – szalmatűz* (досл. Цыганская честь – соломенный огонь = минутное увлечение)/ *A cigány a bélyegzett lóra is felül* (досл. Цыган садится даже на опечатанную лошадь (= предназначенную на убой или уничтожение)/ *Ahány cigány, annyi lopó* (досл. Сколько цыган, столько воров)/ *Cigány, zsidó, meg a pap, hogy megcsaljon azon van* (досл. Цыган, еврей и священник

обманывают)/ *6 cigány is megesküszik rá* (досл. 6 цыганов клянется в этом)/ *Cigánynyelven beszél / Cigányul mond* (досл. Говорит по-цыгански) = ложь, обман, мошенничество; *Cigány nem rágja a döghúst hiába* (досл. Цыган не напрасно ест дохлятину = Ничего другого поесть у него нет); *Nem szokta, mint cigány lova a szántást* (досл. Цыганская лошадь не привыкла к вспашке = Не любит работать); *Cigánylakodalom* (досл. Цыганская свадьба = Нечего есть, пить); *Előtte áll, mint cigánynak a kötél* (досл. Что-то перед ним, как перед цыганом верёвка = уверен в чём-л.); *Cigánydisznó* (досл. Цыганская свинья = краденые вещи); *Cigány útra ment /Cigány sorba szaladt* (досл. Идти цыганской дорогой = Не в то горло попало) *Kié lesz a cigánylánny?* (досл. Чья будет молодая цыганка? = Кто окажется последним?); *Megkóstolta, mint a cigány lovát a farkas* (досл. Попробовал как волк цыганскую лошадь = Утверждает, что только попробовал, а на самом деле съел большую часть); *Megszokta, mint a cigány lova a koplalást* (досл. Привык к чему-то, как цыганская лошадь к голоду = Волей-неволей смирился с чем-л.); *Szemmel tartja, mint cigány a lovát* (досл. Держит (кормит) глазами, так как цыган свою лошадь = не даёт нормального фуража скоту); *Nyakas a cigány is, amikor akasztani viszik* (досл. Цыган тоже горланит, когда его ведут на виселицу = Все стараются избегать того, что вредно); *Alkudj, mint a cigány, fizess igazán* (досл. Торгуйся как цыган, но плати справедливо = Торговаться не стыдно, но честно следует уплатить выторгованную цену); *Gerjedezik, mint a cigányasszony dunnája* (досл. Надуться как перина цыганки = Начинает вскипать); *Meztelen, mint a cigánygyermek* (досл. Голый как цыганский ребёнок = совершенно голый); *Cigány a maga lábába nem veri a szeget* (досл. Цыган не вбивает гвоздь в свою ногу); *Cigánytól szemet, macskától hájat bajos venni* (досл. От цыгана уголь, от кошки сало не берут) ; *Úgy kell neki, mint cigánynak a lágy kenyér* (досл. Ему это нужно, как цыгану мягкий хлеб = что-л. очень нужно кому-л.); *Rátartós, mint a cigány, mikor éhes* (досл. Навязывается как голодный цыган = Ведёт себя браво, а следовало бы быть скромнее). Примеры на польском языке – следующего содержания: *Bez Cygana wesele się nie obejdzie* (= Без цыгана не бывает свадьбы); *Będa ci się Cyganie śniłi* (= Тебе будут сниться цыгане = будешь голодным); *Co Cygan to szalbierz* (= Каждый цыган подлец, мошенник); *Cygan Cyganem* (= Цыган остаётся цыганом, то есть характер человека нельзя изменить); *Cygańskie poty* (= цыганский пот, т.е. чувство страха, испытываемое во время кражи); *Darzu mi się jak Cyganowi rola* (= С чем-л. обращается как цыган с землёй, т.е. у кого-л. дело не получается); *Frymarczy jak Cygan szkapami* (= Торгует как цыган своими конями; У кого-л. торгашеские замашки).

Характеристика, продиктованная ксенофобией, не обошла стороной и французов: *Lusta, mint a francia haj* (досл. Лентяй как французские волосы = надевать парик); *Ragadós, mint a francia fene* (досл. Заразительный как французская болезнь = сифилис); *Rút, mint a francia orr*

(досл. Уродливый как французский нос); *Sovány, mint a francia* (досл. Худой как француз); *Sötét, mint a francia posztó* (досл. Тёмный как французское сукно = глупый); *Beszélhetnek neki, akár a beteg franciának* (досл. Можно ему говорить, как больному французу= Ничего не понимает, не слушает); *Franciának hajpor, a magyarnak jó bor* (= Пусть у французов волосы будут посыпаны рисовой пудрой, а венгры должны сохранить свою старую одежду, свои мужские обычаи). Примеры из польского языка отражают иной опыт: *Gdy Francja ma katar cała Europa kicha* (досл. = Когда у Франции насморк, чихает вся Европа = То, что происходит во Франции, оказывает влияние на всю Европу); *Ustrojony, jak Francuz* (досл. Нарядиться как француз = разряжать кого-л. в пух и прах); *Francuski piesek* (= французская собачка, т.е. изнеженный, привередливый).

Турецкие этнонимы встречены в следующем языковом материале: *Dohányoz, mint a török* (досл. Курит как турок = много курит); *Éles, mint a török kés* (досл. Острый как турецкий нож = очень острый); *Rossz szomszédság – török átok* (досл. Плохое соседство – турецкое проклятие); *Meglesz a török Húsvétján* (досл. Это будет на турецкую пасху = никогда не будет); *Nem értem, törökiül beszél-e, vagy tatáruul?* (досл. Не понимаю, говорит ли он по-турецки или по-татарски? = он пьян); *Húzza, halasztja, mint török a halálát* (досл. Откладывает, отсрочивает, как турок свою смерть = откладывает, отсрочивает что-л.); *Töröknek 40 éves korában jön meg az esze* (досл. Турку ум приходит в голову в возрасте 40 лет = глупый); *Eldicséri, mint török a lova farkát* (досл. Хвалит как турок хвост своего коня = Долго хвалит вещь, не стоящую похвалы); *Megszokta, mint török a pipát* (досл. Привык как турок к своей трубке = Очень привык к чему-л.); *Nem hajt (nem kerget) a török* (досл. Не гонит (не преследует) турок)/ *Nincs török a hátunkon* (досл. Нет турка за нашей спиной) = Не стоит торопиться); *Úgy bánik vele, mint török a rabjával* (досл. Обходится с ним как турок с пленниками = Грубо обращается с кем-л.); *Inkább vesszen a törökre* (досл. Лучше потерять в пользу турка = Мне безразлично, даже если разорится или погибнет); *Törököt fogott/Törököt fogtam, de nem ereszt* (досл. Поймал турка/Поймал турка, но он не отпускает = нашла коса на камень); *Török torok sok kárt tett az országban* (досл. Турецкое горло нанесло большой ущерб стране). Языковой материал на польском языке, связанный с турками, по сравнению с венгерским материалом весьма скудный, что и понятно, поскольку в ходе истории поляки меньше общались с турками, нежели венгры. Типичное польское выражение *Buc (siedzieć, słuchać) jak na tureckim kazaniu* (досл. Сидеть как на турецкой проповеди = Сидит ничего не понявший; сидит идиолом; сидит дурак дураком; ни бельмеса не понимает); *Czerwony jak Turek* (= Красный как турок (об одежде)); *Nad Turka i Tataru nie ma gorszej wiary* (= От турка и татарина нет ничего худшего); *Zazdrosny jak Turek* (= Ревнивый как турок); *A niechże cię Turek zje* (= Пусть тебя съест турок); *Stąd Turcy, stamtąd wilcy* (= Отсюда турки,

оттуда волки); *Goły jak turecki pieprz* (= Голый как турецкий перец); *Leży na żołądku jak Turcy pod Wiedniem* (= Лежит в желудке как турки под Веной); *Rozparty jak basza turecki* (= развалившийся как турецкий паша).

Весьма отрицательная картина вырисовывается и относительно секеев и румын, которых венгры отождествляют с валахами, напр.: *Székely támad, székely bánja* (досл. Секей нападает, секей пожалеет = Не приставай ко мне, а то пожалеешь); *A székely a pokolba is elmegy, csak megfizessék* (досл. Секей за деньги готов пойти в ад = За деньги готов на всё); *Jó dolga van, mint a Székely kutyájának* (досл. У него всё хорошо, как у собаки секея = Дела идут плохо); *Két lelke van, mint a székelynek* (досл. У него две души как у секея = хитрый, заковыристый); *Ostoba, mint a székely* (досл. Дурак как секей); *Lopós, mint a székely* (досл. Вор как секей); *Újság, mint a székely pogácsa* (досл. Новость как у секея погача = секеи не знакомы с этим сортом пирожного); *Oláh csak sülve jó, akkor is a fene egye meg* (досл. Валах только жаренным хороший и даже тогда пусть его съест чёрт); *Biztatja, mint oláh az ökröt* (досл. Подбадривает как валах своего вола); *Erős az oláh ecet, még a halálos átkot is elöli* (досл. Валашский уксус очень сильный, он способный убить даже смертельное проклятие). Польские примеры о валахах следующие: *Hospodarstwo wołoskie jak przepiórcze pole* (досл. Валашское хозяйство – перепелиное поле = плохое); *Wołoszyn patrzy skąd wiatr wieje* (досл. Валах смотрит откуда веет ветер); *Czekaj Wołoszynie, dam ci po czuprynie* (досл. Подожди валах, дам тебе по голове); *Wołoskie zaloty* (досл. Валашское ухаживание = вести себя грубо).

В венгерском и польском языках есть и такие этнонимические выражения, в состав которых входит несколько этнонимов напр. *Magyar ökör, német kutya, oláh disznó* (= Венгерский вол, немецкая собака, валашская свинья); *Magyarnak korsó, németnek borsó, tótnak koporsó* (= Венгру кувшин, немцу горох, «тоту» гроб); *3 görög, 3 török, 3 zsidó – 9 pogány* (= 3 грека, 3 турка, 3 еврея – 9 язычников). *Németnek, olasznak [az éhes németnek] kecskebéka: csibe* (досл. Немцу, итальянцу (голодному немцу) зелёная лягушка: цыплёнок = иностранцы любят иные блюда, нежели венгры); Примеры из польского языка: *Polski most, niemiecki post, włoskie nabożeństwo – błazeństwo* (= Польский мост, немецкий пост, итальянский молебен – гаерство, дурачество); *Na to Pan Bóg stworzył Włochów, żeby Austriacy mieli kogo bić* (= Бог сотворил итальянцев, чтобы австрийцам было кого бить); *Co Francuz wymyśli, Niemiec zrobi a Polak kupi* (= Что француз придумает, немец сделает, а поляк купит); *Hiszpańska prostota, włoska hojność, polski rząd, pruskie dworstwo, duńskie państwo, angielska wolność, francuski wstyd, niemiecka pokora, szkocki czas, tureckie małżeństwo, żydowskie nabożeństwo – to wszystko podejrżane rzeczy* (= Испанская простота, итальянская щедрость, польское правительство, прусское имение, стыд, испытываемый французом, немецкая покорность, шотландское время, турецкий брак, еврейское богослужение – всё это –

вещи подозрительные); *W Hiszpanii praktyk, we Włoszech doktor, we Francji fryzjer, w Niemczech rzemieślnik, w Anglii kupiec, w Turcji żołnierz, w Polsce prokurator, w Moskwie łgarz pożywią się* (= Практичный человек в Испании, врач в Италии, парикмахер во Франции, ремесленник в Германии, торговец в Англии, солдат в Турции, прокурор в Польше, лжец в Москве умеют содержать себя); *We Włoszech się uczyć, w Niemczech się obłóczyć, we Francji dyskutować, w Polsce bankietować* (= учиться в Италии, одеваться в Германии, спорить во Франции, веселиться в Польше); *Włoskie trele, francuskie fortele, niemieckie serdele kosztują wiele* (= Итальянская трель, французская хитрость, немецкая сарделька стоят дорого); *Szczerść Litwina, starość kobiety, poczciwość Żyda, na nic się nie przyda* (= Искренность литовца, старость женщины, честность еврея ничего не стоят); *Niemiec cały świat okpił, Żmudzina nie potrafił* (= Немец обманул весь мир, а литовца обмануть не смог); *Gdzie Węgier, tam gniew, gdzie Słowak, tam śpiew* (= Там, где есть венгры, там есть и гнев, а где есть словак, есть и песня).

Во многих польских пословицах говорится о хитрости, трусости, нечистоплотности, небрежности, распутности литовцев, а также о литовском языке и бедности напр.: *Litwin głupi jak świnia, a chytry jak wąż* (= Литовец глуп как свинья, но хитёр, как змея); *Jeszcze się ten nie narodził, coby zbadał Litwina* (= В мире ещё не родился человек, который смог бы раскусить литовца); *Litwin z każdym pięknie, z nikim szczerze* (= Литовец мил с каждым, но ни с кем не искренен); *Skryty jak Litwin* (= Таинственный как литовец); *Mocne, jak litewska wiara* (= Силён, как вера литовца, т.е. слабый); *Napaść z Litwy* (= Нападение со стороны Литвы, т.е. нападение из-за угла); *U Litwina zrodziła się boćwina, cóż kiedy chleba nie ma* (= У литовца народилась красная свёкла, но хлеба нет [Это связана с тем, что в своё время свёклой кормили в основном скот]); „*Jako jeden napisał. Idź tylko do Litwy, A przykładów aż nazbyt znajdziesz w takich razach. Przyjdiesz do cudzej żony, jeszcze podziękuje Mąż, czasem udaruje ...* „ (= <Опалиński, Сатыра>; Как один человек написал, поезжай в Литву, там найдёшь много примеров на это. Если ты пойдёшь к чужой жене, муж ещё и отблагодарит тебя, бывает и подарок даст...).

Выражения в венгерском языке относительно русских, тоже содержат отрицательную оценку: *Okos orosz ritkaság* (= Умный русский это редкость); *Ordít, mint az orosz az ólban* (= Кричит как русский в хлеву); *Zöld lovat, okos oroszt, kálvinista molnárt, döglött szamarat látni ritkaság* (= Редко увидишь зелёного коня, умного русского, кальвинистского мельника,дохлого осла). В польском языковом материале запечатлены иные качества, нежели в венгерском напр: *Ruski miesiąc popamiętać* (= помнить русский месяц = очень длительное время); *Jak w ruskim banku* (= Как в русском банке = Такой банк, в котором невозможно получить деньги).

Сейчас посмотрим, что говорят венгры о поляках и поляки в венграх. Начнём с венгерских примеров: *lesi a lengyelt* (досл. ожидает поляка =

долго дожидается); *Búsul, mint a lengyel* (досл. грустит как поляк = грустный); *lengyel lopó* (досл. польский вор = умелый вор); *Kérkedő, mint a lengyel* (досл. хвастливый как поляк = хвастун); *lengyel posta* (досл. польская почта = всё забывает); *Adjon Isten minden jót, bort, pecsenyét, olcsó sót, a lengyelnek sok borsót, ellenségnek koporsót* (досл. Дай нам бог всё хорошее, вино, жареное мясо, поляку много гороха, а врагу гроб). Польские примеры: *I na Węgrach nie położą chleba na węglach* (= Хлеба и в Венгрии не дают даром, надо работать); *Kto węgierskie wino pije, po śmierci nie gnije* (= У того, кто пьёт венгерское вино, после смерти тело не растлеет); *Stary Węgrzyn dobry, ale stary kochanek diabła wart* (= Старый венгр хороший, но старый любовник ни гроша не стоит); *Węgrzynowi wierzyć nie trzeba, ażeby miał trzy oka* (досл. Венгру никогда нельзя доверять, даже если у него три глаза); *Polak Węgier dwa bratanki i do szklanki* (= Поляк и венгр хорошие друзья, они вместе пьют вино и вместе сражаются в бою).

В венгерском и польском языках имеются и этнонимические выражение с схожим содержанием напр. *angol humor – angielska flegma* (= английская флегма); *angolosan távozni – wyjść po angielsku* (= уйти по-английски); *bábeli zűrzavar – istna wieża Babel* = вавилонское столпотворение); *cigányéletet él – prowadzić cygański żywot* (досл. Жить по-цыгански = жить как придётся); *német alaposág – akuraty, jak Niemiec* (= немецкая тщательность, точность, аккуратность); *ravasz, mint az olasz – chytry, jak Włoch* (= хитрый как итальянец); *Ahol a tatár (német) jár, ott fű nem terem – Gdzie Tatar (Niemiec) przejdzie (stoi), tam trawa nie rośnie* (досл. Там, где был татарин, там трава не растёт); *kopasz, mint a török – goły, jak święty Turecki* (= лысый как турок).

В свете выше сказанного, рассмотрим, как смотрят на себя венгры и поляки. Примеры из венгерского языка: *magyar anyu szülte / magyar vér folyik/folyt ereiben* (досл. его родила венгерская мать/в его венах течёт венгерская кровь) = благородный); *magyar volt az apja* (досл. его отец венгр = сильный); *Magyar ember megtartja a szavát* (= венгр сдержит слово); *magyar kenyér* (досл. венгерский хлеб = хороший хлеб); *magyarnak helyén a szíve / ingét is odaadja a magyar* (досл. у венгра сердце на месте/он отдаст и свою рубашку = всегда готов помочь); *Nehezen feledi a bosszút a magyar /Rettegni, félni nem tud a magyar* (досл. венгр с трудом забывает месть/венгр не знает страха); *szemérmes, mint a magyar asszony* (= стыдливый как венгерка); *Bort megissza magyar ember, jól teszi, okkal, móddal az meg nem árthat öneki* (досл. Венгр пьёт вино, хорошо делает, и если пьёт в меру, тогда это не вредно). Примеры из польского языка: *Dobra Francja, chwalebna Hiszpania, bogate Niemcy, ale najlepsza Polska* (= Франция хорошая, Испания достойна похвалы, Германия богатая, но лучшая Польша); *Francuz skacze, Niemiec płacze, Polak stoi, wąsy stroi i żadnego kra się nie boi* (= Француз вскакивает, немец плачет, поляк стоит, поправляет

усы и никого не боится); *Polak do korda, Włoch do akorda* (= Поляку идёт шпага, итальянцу музыка); *Polaka Niemiec, Niemca Włoch, Włocha Hiszpan, Hiszpana Żyd, Żyda tylko diabeł oszuka* (= Поляка может обмануть немец, немца – итальянец, итальянца – испанец, испанца – еврей, а еврея может обмануть только чёрт); *Co Polak to pan, co Czech to hetman* (= Каждый поляк пан, каждый чех - гетман); *Co Polak to szlachcic* (= Каждый поляк дворянин); *Co Polak wypije na dzień Niemca majątek stanowi* (= То, что поляк выпьет за один день, для немца целое имущество); *Czego innu uczyć się musi, z tym się Polak rodzi* (= То, чему другим приходится научиться, у поляка это умение прирождённое); *Gdzie dwóch Polaków, tam trzy strony* (= два поляка – три мнения); *Jak Pan Bóg na Polaka wzgniewał, Niemca stworzył* (= Когда Бог разгневался на поляков, он сотворил немцев); *Mądry Polak po szkodzie* (= Поляк учится на собственных ошибках); *Nigdy w Polsce nie zabraknie żelaza do broni, rycerstwa do koni, żyta, pszenicy, pełnej wina piwnicy* (= В Польше всегда будет достаточно железа для оружия, достаточно всадников для коней, достаточно ржи, пшеницы и вина в погребе); *Polacy nie gęsi, a swój język mają* (= Поляки не гуси, у них есть свой язык); *Polacy zawsze wiarę dźcierzą* (= Поляки всегда готовы сдержать данное слово).

Стереотипы в качестве результата человеческого познания и функционирования механизмов, регулирующих процесс познания, могут стать относительными, могут измениться под влиянием определённых внешних и внутренних факторов. Изменения, мотивированные внешними, объективными факторами, происходят под влиянием исторических преобразований. А внутренние изменения связаны с изменением точки зрения, с которой мы рассматриваем и оцениваем других. В этом случае необходимо осознать упомянутые выше закономерности, а также и то, что человеческое познание и приобретённые знания, с учётом как субъективных, так и объективных факторов, естественным образом ограничены, фрагментарны, неточны, следовательно, они никогда не могут быть полными. Сознательное сопоставление, разъяснение, необходимая чуткость к данной теме, а также выбор соответствующей тематики в обучении (в особенности при обучении иностранным языкам) могут в большой мере способствовать релятивизации отрицательных суждений. Однако главным условием этого является познание тех психологических и культурных механизмов, которые подобно фильтру, оказывают воздействие на человеческое восприятие. Помимо этого, нужны и добрая воля, чуткость, открытость, готовность к восприятию мира, знание собственных культурных реалий, высокой степени объективность, уважение к другим, а также и знания, связанные с языковым и экстралингвистическим поведением других языковых и культурных общностей, общественных групп и др. Стереотипы говорят не только о тех, кто назван в них, но в какой-то мере и о тех, кто их создал. Очевидно, поднятая в нашем докладе тема требует дальнейшего исследования.

Приведённые выше примеры свидетельствуют о том, что перевод на иностранный язык стереотипов, обладающих вторичной функцией, может представлять большую проблему. В этой связи, мы вправе задаться вопросом, существует ли такой надёжный ключ перекодирования, который может гарантировать передачу упомянутых метаинформаций (коннотаций) из одного языка в другой? Кажется такого ключа, при которой не происходит потеря определённых метаинформаций, не существует. По словам Кемпинского, «Стереотипы вместе с коннотациями, имеющими глубокие корни в языке, непередаваемы (...)» (Керпінски 1990: 220). Как быть переводчику в такой ситуации? Как правило, жертвуя заложенной в коннотации информацией, он пытается заменить стереотип семантически эквивалентным выражением языка перевода или другим стереотипом. Однако следует подчеркнуть, что эквивалентный перевод любого стереотипа, запечатлённого в исходном языке, предполагает наличие такого же стереотипа в языке и культуре перевода.

Литература

- A magyar nyelv értelmező szótára* (= MÉrtSz), (1984), Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Anusiewicz, Janusz, Bartmiński, Jerzy (1998): Stereotyp jako przedmiot lingwistyki, In: *Język a kultura. 12*. Wrocław.
- Bañcerowski, Janusz (2000): A nem-verbális kommunikáció egyes kérdései, In: Bañcerowski, Janusz (2000): *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Bartmiński, Jerzy (1990): (red.): *Językowy obraz świata*, Lublin.
- Bystron, Jan St. (1935): *Megalomanja narodowa*, Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”.
- Ehnert, Rolf (1988): Komm doch mal vorbei – Überlegungen zu einer „kulturkontrastiven Grammatik”, *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 14*.
- Grucza, Franciszek (1992): O komunikacji międzyludzkiej - jej podstawach, środkach, rodzajach, płaszczyznach, składnikach i zewnętrznych uwarunkowaniach, In: *Modele komunikacji międzyludzkiej*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kempf, Zdzisław (1985): Wyrazy "gorsze" dotyczące zwierząt, *Język Polski. 2/3*.
- Kerpiński, Andrzej (1990): *Lach i Moskal: z dziejów stereotypu*, Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lakoff, George, Johnson, Mark (1981): *Conceptual Metaphor in Everyday Language, Philosophical Perspectives on Metaphor*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lakoff, George (1982): Categories and Cognitive Model. Berkeley: *Cognitive Science Report. 2*,
- Lippmann, Walter (1922): *Public opinion*, New York.
- Lüger, Heinz-Helmut (1993): *Routinen und Rituale in der Alltagskommunikation*, München: Langenscheidt.

- Masłowscy, Danuta i Włodzimierz (2000): *Księga przysłów polskich*, Kęty: Wydawnictwo Antyk.
- Mosiołek-Kłosińska, Katarzyna (1996): Profilowanie stereotypów językowych (na materiale frazeologii polskiej i francuskiej), In: Lewicki, M. Andrzej (red.): *Problemy frazeologii europejskiej*, Warszawa: Energeia.
- Nowa Księga Przysłów i Wyrażeń Przysłowiowych Polskich*, (1969-1978), Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Nycz, Magda (2002): Etnonimia – stereotyp – przekład, In: Elżbieta, Skibińska, Marcin, Cieński (red.): *Język. Stereotyp. Przekład*, Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.
- O.Nagy, Gábor (1976): *Magyar szólások és közmondások*, Budapest: Gondolat Kiadó.
- O.Nagy, Gábor (1988): *Mi fán terem?* Budapest: Gondolat Kiadó. Pisarkowa, Krystyna (1976) Konotacje semantyczne nazw narodowości, *Zeszyty Prasoznawcze XVII/1*, 5-26.
- Putnam, Hilary (1975): *Mind. Language and Reality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Skorupka, Stanisław (1974): *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Szymczak, Mieczysław (1988): (red.): *Słownik języka polskiego*, Warszawa: PWN.
- Urlińska, Maria, Marta (1995): (red.): *Edukacja a tożsamość etniczna, Studia Kulturowe i Edukacyjne*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Walas, Teresa (1995): (red.): *Narody i stereotypy*, Kraków.
- Wenzel, Angelika (1978): *Stereotype in gesprochener Sprache*, München: Huber Verlag.
- Zawadzka, Elżbieta (1996): Stereotypy i uprzedzenia a nauczanie języków obcych, In: Grucza, Franciszek, Chomicz-Jung, Krystyna (red.): *Problemy komunikacji interkulturowej. Jedna Europa – wiele języków i wiele kultur*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

METAFORE V POLITIČNIH NOVICAH TISKANIH MEDIJEV*

1 Vloga diskurza v moderni družbi. – Nastajanje jezika kot znakovnega sistema – po do sedaj znanih izsledkih jezikoslovnih raziskav - določajo biološka, slovnična ter družbena pravila. Jezik ni samo sredstvo spoznavanja predmetnega sveta ter izrazilo institucionalnega in vrednostnega sistema, ampak je tudi dejavnik oblikovanja družbe. Po nekaterih pogledih raba jezika v diskurzu vpliva na družbene odnose, ker posreduje model različnih soodvisnosti in povezav (CHOULIARAKI - FAIRCLOUGH 1999: 4-6)¹.

Po mnenju analitikov diskurza saussurovsko definiran pojem „parole” ne pomeni samo individualne uresničitve jezikovnega sistema, ampak sestoji tudi iz enot, ki so obarvane z družbeno determiniranimi strukturami. Diskurz je v interakciji nastalo sporočilo, ki je del družbenega okolja in izraža odnos sporočevalca do stvarnosti (prav tam 47).

Nekateri raziskovalci diskurza predlagajo, naj se natančno določi razlika med izrekom in diskurzom; izrek naj bi bil povezan z neko lokalno namero, diskurz pa z globalno namero. Od prepoznavanja lokalne namere do razumevanja globalne namere pride sprejemnik sporočila z interpretacijsko strategijo, pri kateri s t. i. „ljudsko psihologijo” ugane, napove oz. razbere, kaj mu želi sporočevalec sporočiti (REBOUL – MOESCHLER 2000: 222-235)². Na tak način pomaga sporočilo sprejemniku razkriti globalno namero ali pa ga lahko tudi zavede, ko ga usmeri k napačnemu, neustreznemu zaključku oz. ga vodi k nasprotnemu od napovedljivega zaključka. Moderni tisk ustvarja diskurze, ki se ukvarjajo z abstraktnimi temami, kot je npr. politika, ki jo večina bralcev dojema kot zunanji opazovalec. Prek globalizacije se seznanjamo tudi z oddaljenimi dogodki, ki smo jih prav tako prisiljeni nekako razložiti.

2 Tvorjenje pojmov s pomočjo jezika. – Po JOHNSONU in LAKOFFU (1980:115-117)³ je mogoče s pomočjo metafor razumeti take abstraktne pojme, ki so na osnovi naših izkušenj le medlo zamejeni, kot so npr. čas in različna

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6 6284 Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor, ki ga financira ARRS; odgovorni nosilec projekta je red. prof. dr. Marko Jesenšek.

¹ CHOULIARAKI, L. - FAIRCLOUGH, N., *Discourse in Late Modernity, Rethinking Critical Discourse Analysis*, Edinburgh University Press, 1999, 4-6).

² REBOUL, A. – MOESCHLER, J., *A társalgás cselei*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000: 115-117).

³ JOHNSON, M. – LAKOFF, G., *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, 1980, 115-117).

čustva. Pojemovne metafore preslikajo posamezne momente ali lastnosti mentalnih reprezentacij v stvarnosti opazovanih pojavov kot značilnosti abstraktnih pojmov. Pojemovne metafore se konvencionalizirajo in prežemajo ter strukturirajo naš pojmovni sistem (JOHNSON-LAKOFF 1980, KÖVECSES ZOLTÁN 1998⁴). Pojmi v jezikovni rabi dobijo svoj pomen tako, da se organizirajo okrog prototipov, ustvarjajoč odprte skupine, ki jih je mogoče širiti naprej (JOHNSON – LAKOFF 1980: 125). Stalno kategoriziranje stvari nam omogoča, da spoznavamo pojave sveta. Tudi družbene stereotipe je mogoče pojmovati kot kategorije, ki so izrazila družbenih predpostavk in pričakovanj (LAKOFF, GEORGE 1987: 85)⁵. Idealne kognitivne modele, ki podpirajo spoznavanje, deli LAKOFF v štiri skupine: 1. propozicionalni modeli: vsebujejo prvine, njihove lastnosti in povezave; 2. podobski/slikovni modeli: vsebujejo sheme gibalnih smeri, teles, zabojnikov; 3. metaforični modeli: projekcije propozicionalnih ali podobskih modelov v drugo pojmovno smer; 4. metonimični modeli: poleg projekcij iz prejšnje skupine vsebujejo tudi prenos funkcije (LAKOFF 1987: 113-114).

Nasprotno mišljenju, da je metafora značilnost posebnega govora, kognitivna znanost formulira stališče, da je metafora del običajnega konceptualnega sistema. Naše mišljenje in naše delovanje sta po svoji naravi metaforični. Mišljenje in delovanje sta avtomatična procesa, ki se odražata tudi skozi jezik. Metafora, ki se konvencionalno razlaga kot lingvistična konstrukcija, se v konceptualni paradigmi definira v prvi vrsti kot spoznavna konstrukcija. Študiji *Metaphors We Live By* (LAKOFF in JOHNSON 1980) ter *More Than Cool Reason* (LAKOFF in TURNER 1989) opozarjata na splošni metaforični način, ki deluje, ko govorimo, npr. o rojstvu, življenju in smrti: tako postane rojstvo prihajanje, življenje prisotnost, a smrt odhajanje. Gre za način, kako pripadniki neke kulture družbeno in civilizacijsko konceptualizirajo svoja izkustva. Splošne konceptualne metafore uporabljamo pri razumevanju temeljnih pojmov (kot so življenje, smrt in čas); konceptualne metafore so po svoji naravi kognitivne in pripadajo kulturni dediščini, kar njihovo uporabo v pretežni meri avtomatizira in naredi za nezavedno. Preslikavanje kot mentalna operacija (vpisovanje pomenov; mapping) se definira kot splet odnosov med dvema konceptualnima področjema. Pri tem se določen(i) aspekt(i) enega področja ali ciljne domene razume(jo) s pomočjo aspekta izhodiščne domene. Metafora POLITIKA JE POTOVANJE vsebuje dve konceptualni domeni: politiko in potovanje, pri čemer potovanje predstavlja izhodiščno, politika pa ciljno domeno. Proces preslikavanja nam razjasni tudi pomanjkljivosti teorije interakcije. Formula metafore »A je B« je skrajšana

⁴ KÖVECSES Z., A metafora a kognitív nyelvészetben, v PLÉH Cs. – GYŐRI M. (ur.), *A kognitív szemlélet a nyelv kutatásba*. Budapest: Pólya Kiadó, 1998, 54-55).

⁵ LAKOFF, G., *Women, Fire, and Dangerous Things*, The University of Chicago Press, 1987, 85).

formula primerjave »A je kot B«. Metafore implicirajo dvostransko usmerjene povezave med mentalnimi področji (torej medsebojno interakcijo med področji), kar pomeni, da mehanizem metafore deluje v obe smeri. V metafori POLITIKA JE BOJ se politika razlaga kot aspekt boja, toda o boju, vsaj v vsakdanjem govoru, ne govorimo kot o politiki. Proces preslikave, kot je razvidno, ni dvostransko usmerjen, ampak je pogosto selektiven in asimetričen. Pri preslikavi najpogostejše ne gre za preslikavo celotnega pojma: metafora POLITIKA JE POTOVANJE vsebuje samo nekatere elemente spoznavne domene 'potovanje': potovanje (oseba je potnik), cilj (namen priti do cilja), postaje (sredstva doseganja cilja so različne postaje na poti), ovire (težave v politiki so ovire na poti), križišča (odločitve so križišča) itd. Metaforično preslikavanje je tesno povezano s konceptualnimi shemami oz. obrazci, s pomočjo katerih mislimo. Gre za kognitivne modele, ki so dolgoročno usidrani v neki kulturi (kulturni antropologi preučujejo, kako se ta temeljna izkustva dojemajo v različnih kulturah) in organizirajo naš vedenjski sistem. Metaforične konceptualne sheme omogočajo različne oblike zapolnjevanja, npr. temeljna metafora POLITIKA JE POTOVANJE ponuja naslednje možne detajle, vezane na potovanje: vodja, sopotnik, postaje itd. Splošne konceptualne metafore se razlikujejo: (a) glede stopnje konvencionaliziranosti in posledično tudi glede stopnje avtomatizacije (na leksikalnem in konceptualnem nivoju) ter (b) glede stopnje temeljnosti (bazičnosti) oz. nujnosti metafore pri samem razumevanju jezika. Obstaja seveda tudi nemetaforično mišljenje: fizična realnost je nemetaforična, tudi mnogi družbeni obrazci pripadajo sferi nemetaforičnega mišljenja. V teh primerih gre za kognitivne modele, ki smo jih spoznali (z neposrednim izkustvom) ali naučili od drugih, kulturološko. Izvirne domene so za mnoge metafore nemetaforične: pot, odhajanje, rastline, ogenj, dan in noč, mrzlo in toplo... Nemetaforično mišljenje je osnova, iz katere poganja in se razveja metaforično mišljenje. Pomembno je izpostaviti, da so tudi sami koncepti v veliki meri metaforični, kar še posebej velja za abstraktne pojme drugega reda. Koncepte usvajamo relacijsko: razumevanje in doživljanje nekega pojava ali stvari se v veliki meri dogaja prek nekega drugega pojava, stvari. Koncepti se opirajo na druge koncepte, s pomočjo njih se razlagajo, kar že samo po sebi odraža princip metaforičnosti.

2.1 Strukturne značilnosti konceptualne metafore. - Koncepti kot so 'politika' ter 'zabava' oz. 'boj', so hkrati ločeni (politika ni zabava oz. boj), toda tudi medsebojno odvisni. Medsebojna odvisnost temelji na tem, da se koncept 'politika' lahko prepozna kot metaforično strukturiran pojem in sicer s pomočjo temeljne strukture koncepta 'zabava' oz. 'boj' (npr. *Napadel je njegove slabe točke; S svojo kritiko je zadel v črno; Uporablja najostrejše strategije*). V navedenih primerih ne gre za poetični jezik, ampak za dobesedno rabo jezika, ki sprejemniku ne predstavlja posebnih težav za razumevanje. En pojem se percipira in

pojasnjuje s pomočjo drugega, drugi pojem (boj) kot izvorna domena se uvaja v prvi pojem (politika) kot ciljno domeno, in sicer po strukturnem načelu: človeški konceptualni sistem je metaforično strukturiran. Tako lahko govorimo o strukturni metafori (v danem primeru ubesedeno s formulo POLITIKA JE BOJ) kot sredstvu konceptualizacije pomenov, posredovanih z jezikom. Konceptualna metafora se razlaga in tvori sistemsko, npr. konceptualna metafora ČAS JE DENAR je podprta s svojo razširjenostjo v potrošniški kulturi in omogoča tudi sistem subkategoriziranja posameznih metaforičnih ekstenzij (metaphorical entailments), in sicer z vidika potrošnje (*razmetavati čas*), z vidika vlaganja (*veliko časa je vložil v ta projekt*), z vidika njegovih kvalitete oz. dragocenosti (*to ni vredno mojega časa, nikoli ni dovolj časa, čas nima cene*) itd. Konceptualno formulo, kot je npr. ČAS JE DRAGOCENA DOBRINA lahko pojmuje kot metaforično ekstenzijo konceptualne metafore ČAS JE DENAR, razvejanost metafore se sistematično odraža v jeziku in tvori koherentno strukturo. Sistematičnost konceptualne metafore pogosto vključuje tudi izpostavljanje ali zakrivanje posameznih pomenskih lastnosti ciljnega koncepta.

2.2 Orientacijska metafora. - Za razliko od strukturne metafore, ki uporablja en koncept za razlago drugega koncepta, orientacijska metafora organizira cel sistem konceptov s pomočjo drugega sistema. Večina orientacijskih metafor je povezana s prostorsko organizacijo, npr.: BITI SREČEN JE GOR (*biti na čelu*), BITI NESREČEN JE DOL (*zravnali so ga z zemljo, ne more se postaviti na noge*).

2.3 Ontološke metafore. - Ontološke metafore ali metafore substance in entitete materializirajo abstraktne pojme in substancializirajo izkustvene fenomene; dogodki, aktivnosti, emocije, ideje ipd. dobijo v govoru materialne značilnosti, s čimer se olajša referiranje na take pojme. Npr. INFLACIJA JE ENTITETA (*boriti se z inflacijo*).

2.3.1 Metafora zabojnika. - Kot fizična bitja smo tudi mi entitete, ločene od ostalega sveta s površino svoje kože ter tako svet doživljamo kot nekaj, kar je zunaj nas samih. Kot taki se projiciramo v prostore z logiko lastne orientacije. Prostore doživljamo kot zabojnike, lahko smo znotraj ali zunaj njih. Nekateri prostori so omejeni (sobe, dvorane, hiše), druge pa omejujemo virtualno (travniki, mesto, država) – jih teritorializiramo in tako kvantificiramo. Prostore pojmuje kot zabojnike-objekte (kad, bazen, mesto, gozd ...), njihovo vsebino kot substanco v zabojniku (voda, hiše, ulice, drevesa...). Tudi vidno polje konceptualiziramo kot zabojnik (*biti kaj na vidiku, izginiti s horizonta* itd.), prav tako dogodke (omejene s časom, opremljene z vsebino) konceptualiziramo kot zaboj-

nike (*izstopiti iz tekme*), pa tudi različna stanja se lahko konceptualizirajo kot zabojniki (*biti v depresiji, v jezi udariti koga, biti v euforiji*).

2.3.2 Personifikacija. Metonimija. - Med ontološke metafore prištevamo tudi personifikacijo, tj. pripisovanje značilnosti živih bitij fizičnemu predmetu ali pojavu (*Vlada ni prišla praznih rok, Inflacija je naš največji sovražnik*) ter metonimijo, ki omogoča konkretizacijo oz. nanašanje na sledečo (oddaljeno) entiteto (npr. *Mag ni prišel na tiskovno konferenco* (novinarji Maga). Metonimični koncepti nastanejo tudi z referiranjem na del kakšne celote namesto na celoto (*Potrebujemo nove obraze* (nove osebe). Metonimične zamenjave imajo mnoge prepoznavne ekstenzije, ki sledijo logiki sosledja ali parcialnosti, npr. institucija za osebe (*Ministrstvo je sprejelo novo navodila*).

2.4 Metaforično mreženje in diskurzna koherenca.- Določena izhodiščna metafora se lahko nadalje metaforično razvije. Npr. (1) POLITIKA JE POTOVANJE (*Do te točke se nam ni bilo treba ukvarjati z zahtevnim teoretiziranjem*). (2) POTOVANJE DEFINIRA POT (*zaviti s poti, biti na najboljši poti*). S kombiniranjem metafore 1 in 2 lahko nastane nova metafora, ki jo razumemo na podlagi razumevanja metafore 1 in 2: POLITIKA JE POTOVANJE + POLITIKA DEFINIRA POT (*zaviti s prave poti, slediti načrtani poti, zaviti na napačno pot*). Če v to zapleteno metaforo vnesemo še metaforično komponento: POTOVANJE SE ODVIJA NA POVRŠINI (*na svoji poti je naletel na mnoge težave*) je lahko rezultat sledeč: POT POLITIKE JE POVRŠINA (*pozorno smo preverili celotni teren in zaključili, da nismo zanemarili nobenega bistvenega aspekta*). Nekateri zapletenejši primeri kažejo metaforično stapljanje več metafor. Metaforo pojma 'politika' tako lahko prepoznamo na sledeče načine: (1) POLITIKA JE POTOVANJE - ta metafora izpostavlja aspekt vsebine, progresije, razvidnosti (*To bi morali globlje preučiti, da bi jasneje razbrali, za kaj tu gre* - progresija, razvidnost). (2) POLITIKA JE ZABOJNIK - ta metafora izpostavlja aspekt vsebine, utemeljenosti, moči, jasnosti (*Predsednikove ideje so zdrava osnova za razpravo; Mislím, da bo njegova teza vzdržala* - utemeljenost, moč). (3) POLITIKA JE ZGRADBA - ta metafora izpostavlja aspekt vsebine, progresije, utemeljenosti in strukture (*Postavili so čvrste temelje za reforme; Zdaj potrebujemo še jasen okvir, v katerega se bodo umestili vsi relevantni argumenti* - utemeljenost, struktura). Temeljna značilnost vseh teh metafor je obstojanje nekega dna/temelja/izvora. Metafore zabojnika in zgradbe izpostavljajo globino politike, metafora potovanja njeno časovno in prostorsko razsežnost, metafora zgradbe in metafora potovanja sodelujeta pri tem tako, da se razsežnost (potovanje od izvora do cilja) prikaže kot organizirana in strukturirana in ne kot naključna.

V danem prispevku preučujemo, kakšno vlogo imajo metafore v političnih novicah tiskanih medijev. Zanima nas, ali morda vsebujejo kak pomenski višek vsebine, iz katerega je mogoče sklepati na odnos sporočevalca do dogodkov.

3 Metafore so sredstva za sistematiziranje pojavov našega sveta. – Inovativna, nova, pesniška metafora lahko postane po Ch. BALLYJU del splošnega besednega zaklada in tako retorična, drugače rečeno ustaljena metafora; z vstopom v vsakdanji jezik pa iz nje nastane etimološka ali izgorela metafora (gl. ZALABAI 1986: 20)⁶. Po SÁNDORJU se metafore delijo v dve skupini: v pesniške metafore, ki opravljajo upodabljalno funkcijo, in v vsakdanje metafore, ki nastopajo v vlogi poimenovanja (ZALABAI 1986: 2). Predmet te razprave predstavlja vprašanje, ali so vsakdanje/konvencionalne metafore dejansko »mrtve« oz. ali povedo kaj tudi o tem, kako gledajo njihovi uporabniki na svet.

Na poti več kot dvatisočletnih raziskovalnih naporov, povezanih s prizadevanji po zadovoljivih razlagah, kaj metafora pravzaprav je, kako nastaja in kako funkcionira, se je oblikovalo več teoretičnih modelov. Aristotelova razlaga metafore je temeljila na primerjavi dveh predmetov in odkrivanju lastnosti, ki so z enega predmeta prenosljive na drugega. Bistvo take metafore je odkrivanje podobnosti in analogij med pojavi. Bistvo RICHARDSOVEGA modela (KOJEN 1986: 21-38) je iskanje različnosti, če namreč uporabimo metaforo, imamo dve misli o različnih stvareh, ki temeljita na enem izrazu, katerega pomen je rezultat njune interakcije, tj. o eni stvari govorimo, kot da je neka druga. BLACKOVA teorija metafore (Metaphor, 1990/4: 455) predstavlja nadaljevanje Richardsovega teoretičnega modela interakcije in izpostavlja misel, da delovanje metafore temelji na sistemu implikacij kot sredstvu za izbiranje in organiziranje odnosov na nekem drugem področju. H. WEINRICH (1963: 325-344) je ugotovil, da metafore usmerjajo naše mišljenje in mu kažejo nove poti, hkrati pa poudaril, da med primerjanima pojmomoma vselej nastopa napetost. Po njem so metafore tem bolj drzne, čim manjša je napetost med primerjanima pojmomoma. Tako se je odnos med sestavinama metafore začel opazovati kot približevanje med dvema oddaljenima predmetoma, saj je bistvo metafore prav v premostitvi pomenske oddaljenosti (ČULIĆ 2003).

Zanimanje za spoznavne zakonitosti človekovega mišljenja je spodbudil razvoj kognitivne znanosti v 70. letih 20. stoletja, ki je postala interdisciplinarno zasnovana, znotraj nje pa se začne razvijati tudi kognitivno jezikoslovje, kognitivna semantika, katere osrednji pojem postane kognitivna (konceptualna) teorija metafore LAKOFFA in JOHNSONA s temeljno predpostavko, da je eden glavnih spoznavnih sposobnosti domišljija oz. sposobnost projiciranja enega pojma

⁶ ZALABAI Zs., *Tűnődés a trópusokon*, Budapest: Szepirodalmi Könyvkiadó, 1986, 20).

na drugega. Njeno nadaljevanje predstavlja teorija konceptualne integracije (blending), ki jo zastopata FAUCONNIER in TURNER.

Glede na predstavljene modele je mogoče govoriti o treh tipih preslikav: pri interakcijskem modelu gre za dvosmerni, medtem ko v kognitivni teoriji za enosmerni proces, tj. od izhodiščnega k ciljnemu področju. Pri konceptualni integraciji pa pride najprej do preslikav iz splošnega prostora v dve izhodiščni področji, od tam pa še do enosmerne preslikave do ciljnega področja (»blending« prostora) (ČULIĆ 2003: 11-53). Po teoriji nadomeščanja (prim. BLACK⁷) uporabljamo metaforo za izražanje takega pomena, ki bi ga lahko formulirali tudi dobesedno. Teorija analogije predstavlja pogled, da je metafora način videnja, ki izpostavlja podobnosti med stvarmi. Interakcijska teorija pravi, da je mogoče pomen metafore, podobno mnogim drugim jezikovnim pojavom, ugotoviti le z upoštevanjem konteksta. Kontekst v širšem pomenu vsebuje tudi govorcev namen. Metafora dobi svoj smisel prek skupnega napora sporočevalca in sprejemnika: sprejemnik prepozna, da dobesedni pomen metafore v danem kontekstu ni na mestu, zato pomen (smisel) metafore izpelje ustrezno kontekstu. Po teoriji kognitivnega jezikoslovja obstaja med jezikovnim pomenom in med tvorjenjem pojmov o svetu temeljna povezava. Prek metafore s pomočjo konkretnih pojmov razumemo abstraktne pojme. Pojemovna metafora nastane tako, da sestavine dveh kognitivnih področij ali reprezentacijskih prostorov postavimo v določeno razmerje ekvivalentnosti. Med preslikavo sestavine izhodiščnega področja projiciramo, preslikamo na ustrezne prvine ciljnega področja. Med tem se določene prvine profilirajo, tj. pridejo v ospredje. Pojemovne metafore se pojavljajo v podobskih shemah, ki pomagajo organizirati naše vedenje.

Oglejmo si npr. metaforo v naslovu članka (Delo, 3. julij 2001, 3. str.) *Belgijska uvertura v unijo*. Razumevanje te metafore ne predstavlja posebne težave bralcu, ki ve, kaj pomeni uvertura v glasbi. Na podlagi poznavanja tega vedenjskega ozadja lahko primerja zgradbo glasbenega dela s političnimi fazami delovanja EU in pride do zaključka, da se je pod belgijskim predsedstvom začelo določeno politično obdobje v EU. Pri razvozlavanju pomena metafore mu je v oporo, če ve, kaj je EU, in po kakšnih temeljnih načelih deluje.

Iz obravnavanega vidimo, da metafora uverture ne temelji na podobnosti med referenco in referentom, ki bi morala v danem primeru obstajati med dvema oddaljenim stvarema, med glasbenim delom in politično-gospodarsko organizacijo. Za razlago metafore uverture morata sporočevalec in sprejemnik razpolagati s skupnim vedenjskim okvirom. Pri nastajanju metafore, kot ga razumejo zagovorniki interakcijske teorije, prihaja do kondenziranja pomena. Iz dobesednega pomena besedne podobe se uporabijo le določene prvine za ustvaritev

⁷ BLACK, M., *A metafora*, Helikon 1990/4, 432-437).

tretjega, novega pomena (BLACK 1990/4: 441). Na osnovi povedanega je mogoče ugotoviti, da je razumevanje metafore proces, ki temelji na skupnem vedenju o ozadju in na sodelovanju med sporočevalcem in sprejemnikom. Torej moramo pri določanju funkcije metafore upoštevati tako semantične kot tudi logične, stilistične in opisnoslovnicih vidike. Opirati se moramo tudi na izsledke psihologije. Predstavniki psiholingvistike 19. stoletja, Karl BÜHLER, je jeziku pripisal predstavitveno, izrazno in pozivno funkcijo. V njegovem pojmovanju je metafora kopičenje različnih oznak dveh pojmov enih na druge. To potrjujejo tudi OSGOODOVE raziskave v 20. stoletju o pomenskih poljih in njihovih povezavah. Pomen metafore sestoji namreč iz medsebojne projekcije pomenskih polj (BLACK 1990/4: 442).

Opirajoč se na teorijo, po kateri obstajajo v jeziku izrazi konceptualne in proceduralne vsebine, se lahko bolje približamo tudi k razlagi bistva metafore. Izrazi proceduralne vsebine (npr. gramatični časi, vezniki, osebni zaimki, determinatorji) tvorijo zaprte razrede, ki se ne morejo širiti, ne da bi se spremenil celotni jezikovni sistem. Izrazi konceptualne vsebine (npr. samostalniki, glagoli, pridevniki) pa se nasprotno uvrščajo v odprte razrede, ki se lahko širijo z novimi člani, ne da bi to imelo poseben vpliv na organiziranje gramatičnega sistema (REBOUL – MOESCHER 2000: 191). V te slednje razrede lahko uvrščajo tudi na novo nastali strokovni izrazi ali produkti jezikovne iznajdljivosti/domišljije, tako tudi metafore.

Po R. W. GIBBSU⁸ so pojmovne metafore »zamrznjenje metafore«, ki jih zaradi stalne rabe dojemamo dobesedno, »nove metafore« pa so po njem tiste, ki jih ne občutimo kot dobesedni izrazni način, ampak kot podobske/slikovne predstave. Gibbs opredeli vlogo metafore v komunikacijskem procesu s treh vidikov: 1. metafore posredujejo take misli, katerih predajanje bi bilo prek dobesedne rabe jezika oteženo, 2. nastopajo kot posebno zgoščena komunikacijska sredstva; 3. lahko predajajo doživetja izkušenj s svetom s pomočjo sporočanja informacijskih sklopov, ki sprejemniku posredujejo tudi različne nianse sporočevalčevega doživetja.

Povzeto rečeno, pri metafori gre za medsebojni semantični odnos dveh, k različnim pomenskim poljem spadajočih znakov, na osnovi katerega nastane neki tretji znak. Nastanek in razlaga metafore se odvija v interakciji med sporočevalcem in sprejemnikom, to pa omogoča prepoznavanje konteksta. S tem da metafora določene sestavine izvirne in ciljne domene izpostavi oz. pušča v ozadju, prinaša sprejemniku novo informacijo glede na njegov ustvarjen model o pojavih sveta.

⁸ GIBBS, JR., R. W., *The Poetics of Mind*, Cambridge University Press, 1994, 124-125.

4. **Metafore v političnem jeziku.** – Na osnovi kognitivne teorije se je z nekaterimi skupinami pojmovnih metafor ukvarjal Z. KÖVECSES⁹, konfrontirajoč primere iz različnih jezikov. V eni od svojih razprav pravi, da metafore, ki so v določenem obdobju in kulturi v vsakdanji rabi, določajo tudi gledišče pripadnikov te družbe.¹⁰

V nadaljevanju poskušam predstaviti in razložiti nekatere, v tiskanih medijih pojavljajoče se pojmovne metafore. Pri tem se osredinjam na to, kako določene politične smeri vidijo svojo vlogo oz. dejavnost drugih in kako se obnašajo druga do druge ter do aktualnih dogodkov. Zgledi so vzeti iz časopisa Delo, Novice, Vestnik v obdobju od 2001 do 2006.

- I. Politika je gledališka predstava ali zabavni program, v katerem so volivci samo gledalci. – 1. *Vse skupaj je ena sama komedija*; 2. *Belgijska uvertura v unijo*; 3. *Zamišljen scenarij ne ustreza demokratom*; 4. *Predsednik vlade seveda dobro ve, (...), da je predstava edino, kar v parlamentu še velja*; 5. *Zato je televizijske gledalce gladko prikrajšal za ime stranskega junaka in še neke druge, za razumevanje te zgodbe pomembne podrobnosti*; 6. *..., da se parlament iz prostora, kjer naj bi se v soočanju interesov in argumentov odločalo o najbolj pomembnih državnih zadevah, vse bolj spreminja v oder, na katerem poslanci strank vladne koalicije po nekje v kabinetu predsednika vlade napisanih scenarijih bolj ali manj tolerarino igrajo odločanje z vnaprej znanim koncem*; 7. *V tej igri morebitni drugačni argumenti (...) niso več pomembni*; 8. *Toda to še ne pomeni, da je parlament odveč. Res je, da je precej drag teater....*; 9. *... se je srečanje, (...), sprevrglo v še eno farso slovensko-hrvaških odnosov.*

- II. Politika je tekma, v kateri so zmagovalci in poraženci. – 10. *tekmovalo je pet strank*; 11. *odstopil je*; 12. *...dosedanji župan (...) je premagal izzivalca*; 13. *Poraženi Orban napoveduje odstop*; 14. *Položaj nove vlade ni zavidanja vreden, saj ne bo imela veliko časa počivati na lovorikah*; 15. *Že v prvem krogu je prejel več glasov kot njegova tekmeča (...) skupaj*; 16. *»Če bo danes kdo mislil, da je zmagovalec, bomo na koncu vsi poraženi«*, so preroško izzvene besede zdaj že nekdanjega predsednika LDS Antona Ropa; 17. *Težavno rivalstvo med ZDA in Kitajsko.*

⁹ KÖVECSES ZOLTÁN, A metafora a kognitív nyelvészetenben, v PLÉH – GYŐRI (ur.) 1998, 50-82.

¹⁰ KÖVECSES ZOLTÁN, Tocqueville's Passionate „Beast”, A Linguistic Analysis of American Democracy, *Metaphor and Symbolic Activity*. 9. (2), 1994, 113-123.

- III. Vlada ni organ, ampak oseba. – Primeri za personificirane metafore: 18. *Vlada ni prišla praznih rok*; 19. *Ostro je kritiziral vlado, ker napada in prevzema medije*; 20. *Vlada je včeraj soglasno sprejela okvir reform ...*; 21. *je stisko vlade pri obveščanju javnosti včeraj okrog 17. ure pojasnil vladni tsikovni predstavnik*; 22. *... vsak korak nazaj bi bil v javnosti razumljen kot poraz vlade.*
- IV. Politika je vojna, dvoboj, boj. – 23. *Nastajajo idealne razmere za sprostitev ofenzive in boj za napredno Slovenijo*; 24. *Koalicija in opozicija še na okopih*; 25. *Uresničevanje lizbonske strategije*; 26. *vladni strateg*; 27. *Izbruh papirnate vojne med Vzajemno in lekarnami*; 28. *Kakor ovce nas najprej čohajo po mehkih hrbtih, dokler se od zadovoljstva ne uležemo, potem pa izza hrbta potegnejo nož*; 29. *Uspelo mu je najti učinkovito orožje proti izjemno spretnemu (...) desničarskemu politiku. ...*; 30. *socialisti so znova osvojili oblast in porazili najnevarnejšega tekmeca Fidesz*; 31. *Slovenija (...) mora zdaj izdelati novo strategijo vedenja do sosednjega prostora*; 32. *Laščani so, kot znajo, torej že zgradili ali vsaj utrdili pravi obrambni zid*; 33. *Nadaljuje se bitka med Microsoftom in evropsko komisijo*; 34. *Nič namreč ne kaže, da bi se bil Istrabenz z manevrom Rodić znebil srbskega pritiska*; 35. *To je povsem vojaška taktika prevzemanja pobude na terenu in spuščanja megle*; 36. *... ko bo na vrsti težko pričakovani drugi krog boja za sedemletni proračun skupnosti.*
- V. Politika je potovanje od nekod nekam, pri čemer so vodilne sile na čelu, za njimi pa so vodeni. – 37. *Liberalni demokrati so s sobotnim kongresom naredili komaj prvi korak na poti k nekdanji prvi parlamentarni stranki*; 38. *... Nekaj je gotovo, s Kacinom na čelu bo LDS drugačna*; 39. *... da je ne bi nič motilo, če bi bila eldeesova pot med zvezde tlakovana bodisi z demagoško obarvanimi retoričnimi biseri bodisi s cenenim populizmom*; 40. *Zvezda, ki zdaj sije, je navsezadnje bolj kot zaradi intelektualnega dometa zasijala na političnem obzorju zaradi pravilno doziranih populističnih prijemov*; 41. *Nova nemška vlada bo morala po trnovi poti*; 42. *Vsa pokrajina se je lep čas ukvarjala z gašenjem požarov, premalo z iskanjem novih poti*; 43. *... da bo Slovenija stopila na pot reform.*

Oglejmo si podrobneje V. pojmovno metaforo. Vsakdanji človek zelo težko dojame pojem politike. O politiki ima povprečni človek le medlo zamejene predstave. Na podlagi osebnih izkušenj razpolaga z nekim ljudskim vedenjem o

bistvu politike. Večje soodvisnosti morda ni zmožen prepoznati, saj določenih dokumentov, smernic oblikovalci politike ne dajo pred javnost.

Z referiranjem na preprosto dejanje (primitivno dejanje, prim. SCHANK) ponazori pojmovna metafora za vsakogar znano izkušnjo: premikanje od nekod nekam; to v bralcu prikliče shemo, na katero se vežejo določena pričakovanja (EYSENCK– KEANE 1997)¹¹. Ta pričakovanja vzbudijo v bralcu naivno predstavo, da razume, kaj je politika. Na primer, če je politika hoja po cesti naprej, potem je seveda mogoče nekam prispeti. Politične težave je mogoče razumeti kot obvoznice, slepe ulice, stranske poti. Pojem napredovanja pri hoji je dokaj meglen, tako da bralec dogodkov ne more poljubno dopolniti, za propagandiste pa je prednost, saj metafora »biti kdo na čelu« skriva v sebi oz. »posvečuje« za politične voditelje prednostni status quo: vsi jim morajo slediti, stopati po smeri, ki jo oni določajo.

Večina navedenih zgledov vsebuje močno konvencionalizirane metafore, tako da jih bralec časopisa morda niti ne prepozna več oz. ni nanje posebno pozoren, torej se pri branju niti za trenutek ne ustavi, da bi se zamislil, kako naj si razloži ali vrednoti ponujen način videnja dogodkov.

Pri dojemanju in sistematiziranju ideologij in političnih abstraktnih pojmov lahko metafore pomagajo tako, da jih s projekcijo konkretnih pojmov, fizično izkušenskih pojavov naredijo bolj razumljive. Pogost pojav metafor v tisku je dokaz za to, da tisk do neke mere posreduje drugačno informacijo kot so »objektivna dejstva«. Metafore zgoščeno posredujejo tudi sporočevalčevo (politikovo ali novinarjevo) vrednotenje in njegov odnos do problema, saj sporočevalec zajame v metaforo tisto konotacijo, tisti čustveni višek pomena, ki ga mora bralec razvozlati.

5. Konceptualna integracija (semioza) na primeru metafore. – V nadaljevanju preučujemo, kako nastane pomen metafore, in kaj zagotavlja, da sprejemnik metaforo interpretira ustrezno sporočevalčevim nameram oz. njegovim stališčem.

5.1 Metafora – nosilka novega pomena. - Navedeni primeri obravnavajo konvencionalne metafore, ki dajejo strukturo konceptualnim mehanizmom v naši kulturi in ki se kot take reflektirajo skozi vsakdanji jezik. Konvencionalna metafora je osnova, iz katere je mogoče narediti korak v sfero nekonvencionalne – imaginativne, kreativne – metafore. Nekonvencionalna metafora se prepozna po tem, da daje novi vpogled v izkustva in je kot taka nosilka novega pomena. Npr. POLITIKA JE KOMEDIJA/FARSA. Metafora je pomensko razpoznavna skozi

¹¹ EYSENCK, M. W. – KEANE, M. T., *Kognitív pszichológia*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 289-292).

pomenske aspekte, s katerimi se približuje ekstenzijam konvencionalnih metafor, s katerimi je povezana (hkrati pa se od njih oddaljuje). Če bi iz navedenega primera predvideli možne ekstenzije, ki bi lahko povezale ciljno domeno 'politika' z izvorno domeno 'komedija, farsa', bi lahko prišli do niza širitev (politika je delo, politika je aktivna, politika je skupno delovanje, politika zahteva predanost in kompromis, politika zahteva disciplino, delitev odgovornosti, skupne vrednote in cilje, žrtev, politika je kreativna, politika je izraz identitete, politika kreira lastno stvarnost, zrcali pogled na svet ipd.) Ta metafora, kot tudi mnoge druge, izpostavlja nekatere aspekte pomena na račun drugih. V tem primeru se iz možnega ponujenega niza širitev izpostavi najprej aspekt sodelovanja, za tem skupno delovanje, ki se lahko pojmuje kot sredstvo premikanja k cilju znotraj konvencionalne metafore POLITIKA JE POTOVANJE. Hkrati se različni aspekti, ki zadevajo aktivnost kot nujno vlaganje v ta cilj, lahko povežejo z metaforo POLITIKA JE DELOVANJE. Povezovanje pojma politike, skupnega delovanja in zabavnega programa nadalje kaže, da razumevanje te metafore ne temelji na diskrepantnih razlagah politike (npr. politika kot norost) ali umetniškega dela (npr. umetniško delo kot artikel), ti pomenski aspekti so pri tej metafori zakriti. Inovativni pomenski moment se kaže v medsebojnem oplojevanju dveh pojmov: medtem ko se pojem umetniškega dela oplaja z netipičnim kolaborativnim aspektom, se pojem politike prav tako netipično oplaja z zabavnim aspektom, s čimer se samo pojmovanje politike promovira v sfero drugačnega in zato intrigantnega načina pojmovanja.

5.2 Konceptualno stapljanje/integracija. - Namesto objektivistične ahistorične semantike predlaga Mark JOHNSON semantiko razumevanja; pomen obravnava kot zgodovinsko in kulturološko usidran, človeško utelešen, imaginativno strukturiran dogodek. Jezikovni pomen je po Johnsonu pojavna oblika naše sposobnosti, da imamo smiselna izkustva. Pomen ni objektivna relacija med simbolno reprezentacijo in svetom, ampak proizvod ozadja, ki se razteza iz preteklosti v prihodnost in vsebuje sklope med seboj povezanih, aktualnih ali stvarnih struktur izkustva ter različne simbole. Razumevanje se tako lahko pojmuje kot način, na katerega smo vključeni v svet ali način, kako svet osmišljujemo, kar je po eni strani določeno s telesnostjo subjektov, a z druge strani z njihovo vključenostjo v kulturo, jezik, institucije in zgodovinske tradicije. Pomeni so predmet socialnega dogovora, ki se vzpostavlja na interakcijskem polju individualnih svetov. Med socialno interakcijo dosežejo raven relativne stabilizacije, toda njihova stabilnost ni, kot trdijo objektivisti, naravna, ampak izhaja iz mnogih oblik ideologije, ki prežemajo našo vsakdanjo eksistenco. Torej pod površino navidez stabilnega jezikovnega instrumenta lahko najdemo veliko medsebojnega prepletanja. To prepletanje je povezano s sposobnostjo človeškega uma, da spaja/staplja koncepte (blending, conceptual blending). Konceptualno

stapljanje (pojem sta uvedla G. FAUCONNIER in M. TURNER, inspirirana z raziskavami G. LAKOFFA) je mentalni proces, v katerem se prvine pomena (bodisi posameznih konceptov bodisi scenarija dogodkov, vezanih na posamezna izkustva) združijo in se pokažejo v novih konceptualnih sklopih. Po Fauconnierju in Turnerju gre za enega od temeljnih spoznavnih procesov, ozko vezanega na metaforično naravo človeškega mišljenja, ki je že po svoji naravi kreativno. Konceptualno stapljanje se opira na imaginacijo (JOHNSON), še bolj pa na narativno imaginacijo (TURNER), ker se človeško izkustvo organizira skozi dogodke, v jeziku pa se manifestira skozi zgodbe, ki generirajo pomene oz. koncepte. Konceptualno stapljanje se dogaja med mentalnimi prostori (mental spaces), bivališči v um že naseljenih konceptov. Mentalni prostori po G. Fauconnierju ne vsebujejo predstave, ki bi zvesto reprezentirale stvarnost, ampak posplošene predstave ali idealizirane kognitivne modele, po katerih koncepti funkcionirajo in se širše uporabljajo (npr. koncept prijatelj ali sovražnik nastane iz konkretnih, toda tudi posredovanih izkustev, usidranih v idealiziranih predstavah). Mentalni prostori se medsebojno kontaminirajo prek projekcije: prvine pomena različnih modelov, ki prek novih izkustev prihajajo v medsebojno zvezo, se združujejo in se udejanjajo v vzpostavljenem novem (projiciranem) prostoru stapljanja. Konceptualno stapljanje je proces kreativnega mišljenja, za katerega je značilno: (a) prostor stapljanja (kot ciljna domena) uporablja in razvija relacijsko povezane elemente dveh ali več prostorov (kot izvornih domen); (b) elementi izvornih domen so lahko, ali pa tudi ne, zastopani v prostoru stapljanja ter se v njem prav tako lahko, ali tudi ne, fuzionirajo, (c) projekcija iz izvornih prostorov je selektivna (č) stapljajoči se elementi ne kažejo vedno neposredno na elemente, iz katerih so nastali; (d) tudi sami prostori stapljanja lahko postanejo izvorne domene za nova stapljanja, (e) prostor stapljanja razvija novo konceptualno strukturo, ki ni nujno podobna konceptualni strukturi izvornih prostorov; (f) ideje, stališča, emocije in prepričanja, ki nastanejo v prostoru stapljanja, nas lahko navedejo na to, da modificiramo inicialne izvorne domene in da spremenimo poglede na vedenje, ki smo ga uporabili v procesu njihovega konstruiranja.

5.3 Literarni um. - Človeški um je po M. TURNERJU (1996) konstantno zaposlen s projekcijami, povezovanjem, stapljanjem in integriranjem pojmov skozi večkratne mentalne prostore, ustvarjajoč pri tem nove poglede, s tem pa bogatejše razumevanje stvarnosti. Npr. ko govorimo o času na linearni način, dejansko izvajamo projekcijo spacialnosti/prostorsкости na pojem temporalnosti; ko govorimo o velikosti ali obliki idej, projiciramo lastnosti materialnih entitet na abstraktne koncepte; ko primerjamo dogodke, jih povezujemo in stapljamo, da bi svoje izkustvo poenotili in konsolidirali ter da bi iz njega deducirali pomene in konstruirali stališča ali celo teorije. Pomen prodira čez konceptualne

meje in omogoča nadaljevanje procesa stapljanja in razvijanje vedno novih semantičnih struktur. Nova struktura izhaja iz konceptualnega stapljanja kot dinamične aktivnosti, ki se oplaja z izvori, ki obstajajo pred samim stapljanjem. Tako postanejo novi in spoznavno iluminativni konstrukti osnova za nadaljnja izvajanja, pri tem pa ne izgubijo zveze z izvori, bodisi da so to besede, prvine zgodbe ali cele zgodbe. Usklajevanje pomenskih komponent, prevzetih iz izvornih mentalnih prostorov in podvrženih procesu konceptualnega stapljanja, temelji na identifikaciji elementov kot smiselnih pandanov, ki tvorijo zvezo med izvori. Z izločevanjem teh elementov pa se prostor stapljanja oblikuje šele s parcialno strukturo. Zato se pojavlja potreba po vključevanju nadaljnjih mentalnih operacij, kot sta zapolnjevanje in elaboracija/izdelava.

Fauconnier in Turner razgrinjata primer novinarskega poročila o katamaranu, ki se je leta 1993 odvijal na relaciji San Francisco - Boston, da bi prekosil rekorden čas jadrnanja, ki ga je na isti razdalji ustvarila jadrnica leta 1853. Omenjeno novinarsko poročilo opisuje dogodek kot tekmovanje med dvema ploviloma. Tekmovanje seveda ni poimenovano, da bi se z njo referiralo na dejanski dogodek, ker dejanskega tekmovanja med dvema ploviloma ni bilo (glede na časovno odmaknjenost med obema plovbama ga tudi ni moglo biti). Sporočevalec je sporočilo strukturno dopolnil s semantično relacijo, da bi lahko izpostavil medsebojno povezanost dveh sicer ločenih konceptualnih prostorov, tako je z vzpostavitvijo prostora stapljanja hkrati referiral na oba dogodka. Tekmovanje v tem primeru zadeva obe plovbi, ju aktualizira s primerjavo iz semantičnih pozicij na novo uvedenega prostora, da bi obema izvornima dome-nama dal bogatejšo referenčno vrednost. V terminih objektivizma bi bilo tako tekmovanje lažno zaradi pomanjkanja direktne referenčne relacije s konkretnim dogodkom. Turner in Fauconnier pa pokažeta, da tekmovanje ni lažno, ampak virtualno, ne pripada nivoju naracije dogodka, ampak nivoju metanaracije (zgodbi o dveh zgodbah, izpeljanih iz predhodnih naracij, ne pa iz dogodkov samih, pretopljenih v novo strukturo z mentalnimi operacijami dopolnjevanja in elaboracije in kot taka simulira dogodek). Tekmovanje torej ni niti resnično niti lažno, ampak je plod imaginacije, inventivnosti (literarnega uma, prim. TURNER). Okviri so se evidentno pomnožili, iz perspektive pomnoženih gledišč se izgubi neposredna referenca v korist posredne, a obsežnejše reference. Na podoben način lahko interpretiramo tudi inovativno metaforo »o prekrcaju iz rešilnega čolna na Titanik«.

5.3.1. Najprej si oglejmo metaforo, ki se nanaša na ugotovitev, ki jo je od nekega mimoidočega slišal novinar na kosilu, ki je sledilo vladni seji zunaj prestolnice: *Vse skupaj je ena sama komedija oz. komentar srečanje se je sprevrгло v še eno farso slovensko-hrvaških odnosov*. V obeh primerih gre za popolno metaforo, po kateri se vse v prvem primeru na podlagi pragmatičnih vidikov nanaša

na podeželsko kosilo vlade oz. seja na srečanje slovenskih in hrvaških politikov kot ciljno področje, komedija/farsa pa je izhodiščno področje. Komedija/farsa je v tem primeru fokus metafore.

Po BLACKOVI teoriji (1990/4: 432-437) pri razlagi metafore izzove okvir (kontekst) širitev pomena v fokusu, ki izhaja iz »sistema asociiranih puhlic« ter iz »sestava ustaljenih verovanj«. Zato metafora ne samo sporoča dejstvo podobnosti, ampak jo tudi ustvarja. Teorija novejšega pogleda, »blending« (spojitev, integracija)¹² (GRADY– OAKLY– COULSON 1999: 101-124 ter FAUCONNIER– TURNER 1996, gl. še SWEETSER 1999: 129-162) izhajajoč iz kognitivnega jezikoslovja razlaga, kako ustvarimo povezavo med izhodiščnim in ciljnim področjem. Teorija pojmovne metafore predpostavlja stabilno in sistematično povezavo med izhodiščnim in ciljnim področjem, pri čemer izhodiščno področje ustreza referentu, ciljno področje pa referenci. Vsebina domen mišljenja je skladiščena v dolgoročnem spominu. Določene prvine izhodiščnega področja se projicirajo na ustrezne prvine ciljnega področja (KÖVECSES 1998: 63-64). Teorija spajanja pa predpostavlja na domenah mišljenja temelječe mentalne prostore, ki so dinamične tvorbe, ustvarimo jih v procesu sporočanja na podlagi scenarijev, temelječih na danih domenah (na primer dejanje nekega vršilca se usmeri na neki objekt z nekim ciljem).

Medtem ko govori teorija pojmovne metafore o ustreznjih med dvema pojmovnima področjema, teorija spajanja uporablja model iz štirih prostorov. Mentalni prostori so delne in začasne reprezentacijske strukture, ki jih sporočevalci in sprejemniki ustvarijo tedaj, ko govorijo ali razmišljajo o neki zamišljeni, pretekli, sedanji ali prihodnji situaciji. Mentalni prostori vsebujejo konkretne scenarije. Eden od teh je »generični prostor«, splošni projekcijski prostor, ki vsebuje tisto pojmovno strukturo, ki se projicira v oba vhodna (»input«) prostora. Ta dva vhodna prostora se lahko identificirata z izhodiščnim in ciljnim prostorom pojmovne metafore. Četrta prvina modela je prostor »blendinga« ali »spojitve, integracije«, kamor se iz vhodnih prostorov izvirajoče ustrezne značilnosti preslikajo in se v njem kombinirajo (GRADY – OAKLY – COULSON 1999: 103). Integracijska teorija se razlikuje od teorije pojmovne metafore tudi v tem, ker ne predpostavlja samo enosmerne preslikave (iz izhodiščnega v ciljno

¹² GRADY, J. E. – OAKLY, T. – COULSON, S., Blending and Metaphor, v R. W. GIBBS – G. J. STEEN (ur.), *Metaphor in Cognitive Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1999, 101-124; FAUCONNIER, G. – TURNER, M., Blending as a Central Process of Grammar, v A. GOLDBERG (ur.), *Conceptual Structure, Discourse and Language*, 1996; SWEETSER, E., Compositionality and blending: semantic composition in a cognitively realistic framework, v T. JANSSEN – G. REDEKER (ur.), *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope and Methodology*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1999, 129-162.

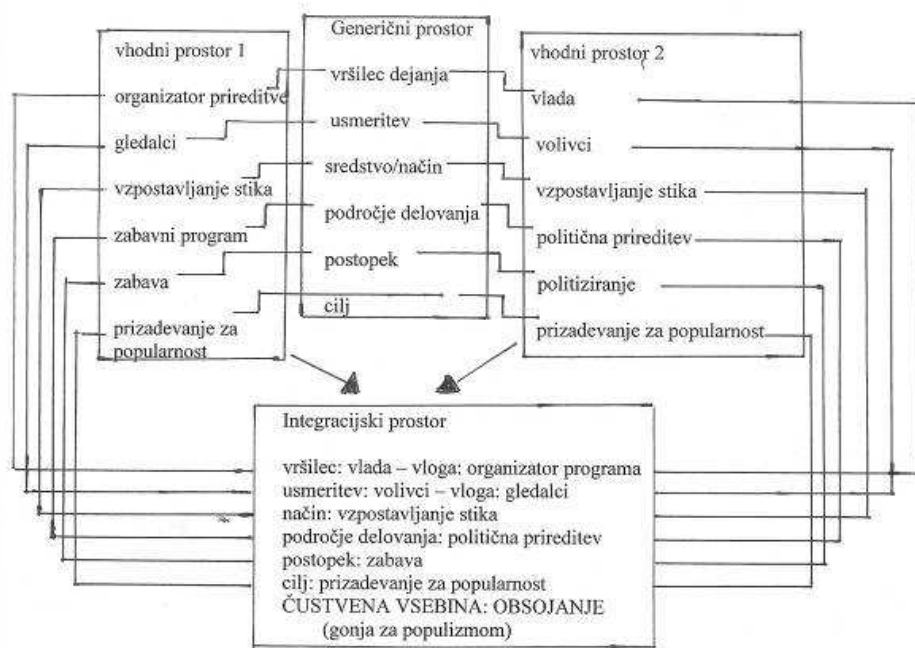
področje), ampak se po njeni predpostavki v integracijski prostor, kjer se metafora oblikuje, preslikajo določene prvine iz obeh vhodnih prostorov (prav tam 102-103). Ena od glavnih prednosti tega štiričlenskega modela je v tem, da lahko pojasni tiste pojave, ki jih dvočlenski ne zmore, tj. vsebinski višek informacije.

Teorija konceptualne integracije vključuje niz operacij za kombiniranje dinamičnih kognitivnih modelov v mrežo mentalnih prostorov (S. Coulson - T. Oakley) ali delov referencialnih reprezentacij nekega govorca. Elementi v mentalnih prostorih se nanašajo na predmete v stvarnem svetu samo indirektno kot objekti iz govorčevih mentalnih predstav. Elementi predstavljajo entitete diskurza, preprosti okviri pa predstavljajo odnose, ki med njimi obstajajo¹³. Prednost mentalnih prostorov je v tem, da omogočajo, da se informacije razdelijo na referencialni ravni v koncepte, ki so relevantni za različne aspekte scenarija. Ustvarjanje pomena je uspešno, ko govorec izkoristi predhodno vedenje, tj. splošne kognitivne sposobnosti in informacije iz neposrednega konteksta diskurza, ki mu pomagajo, da se odloči, kako bo uredil vhodne informacije in kako bo vzpostavil preslikavo med elementi iz različnih prostorov. To sposobnost govorca Fauconnier imenuje »backstage cognition«, tj. kognicija, ki temelji na predhodnem vedenju.

Skica 1 v luči konceptualne integracije ponazarja nastanek pomena metafore *Vse skupaj je ena sama komedija/srečanje se je sprevglo v še eno farso hrvaško-slovenskih odnosov*.

¹³ G. FAUCONNIER, *Mappings in Thought and Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Skica 1

Kot vidimo, teorija integracije daje razlago za vzajemno projiciranje pomenskih sestavin, toda iz vhodnih prostorov ni mogoče neposredno izpeljati, zakaj občutimo dano metaforo kot obsojajočo. Po teoriji integracije sestoji postopek spajanja iz treh glavnih procesov: iz kompozicije, zapolnitve in izdelave. Najpreprostejši proces je kompozicija: projiciranje vsebin obeh vhodnih prostorov v integracijski prostor. Zapolnitev pomeni zapolnitev neke sheme v integracijskem prostoru, do katere prihaja tedaj, ko iz vhodnih prostorov projicirana struktura ustreza informaciji, skladiščeni v dolgoročnem spominu, tj. dogodku ali dogajanju po splošno znanemu scenariju. Izdelava pomeni simulirano, mentalno uprizoritev dogodka v integracijskem prostoru, ki lahko traja nedoločen čas (GRADY – OAKLY – COULSON 1999: 107). Po naši vednosti se scenarij komedije/farse ne prekriva z nobenim scenarijem politične prireditve. Iz tega protislovja nastaja napetost, iz katere sprejemnik izlušči ironični prizvok in obsojajoče stališče.

V Aristotelovi Retoriki piše o metafori naslednje: »Pridevki in metafore morajo biti v sozvočju s svojim predmetom. To sozvočje izhaja iz analogije, če tega sozvočja ni, se zdijo neumestni, če namreč postavimo drugo ob drugo nas-

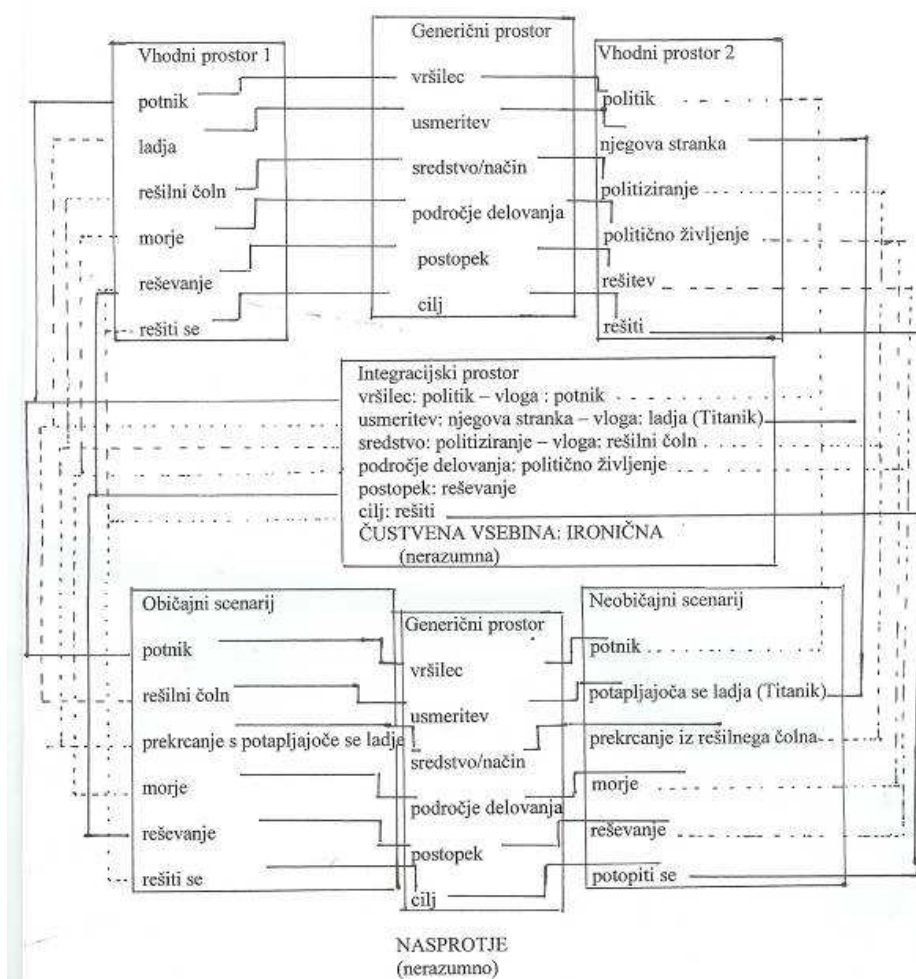
protne stvari, bo razlika še bolj očitna.« (...) »Če želimo svoj predmet povzdigniti, moramo metaforo vzeti iz istovrstnega predmetnega kroga, toda višjega ranga, če pa ga želimo degradirati, pa iz istovrstnega predmetnega kroga, toda nižjega ranga« (ARISTOTELÉSZ 1999: 142). Glede na obravnavano vladno sejo/slovensko-hrvaško srečanje izhaja komedija/farsa iz povsem drugačnega predmetnega kroga in je nižjega ranga. To nasprotje je izvor obsojanja, ki ga bralec občuti ob branju članka.

5.2 Metafore in skrite vsebine časopisnih besedil. – Iz dosedanje obravnave se izkaže, da metafore, ustrezno sporočevalčevemu videnju zrcalijo in sistematizirajo stvari v objektivni stvarnosti. Skupaj s sporočevalčevim zamišljenim modelom o stvareh in dogodkih sveta posredujejo sprejemniku tudi njegov čustveni odnos in vrednostne sodbe. Sprejemnik med razumevanjem metafore zazna določeno čustveno vsebino in vrednostno sodbo tako, da ostane sporočevalec skrit, ker ne izrazi eksplicitno svojih argumentov za podkrepitev sodbe. Naloga sprejemnika je, da izlušči čustveno vsebino, kar pomeni, da ne more obtoževati sporočevalca, da je o predmetu svojega sporočila trdil kaj negativnega.

Skica 2 kaže, da tudi pri tej novi metafori interpretacija ni zgolj samovoljna in neomejena. Če sprejemnik razpolaga z nekim vedenjem o ozadju, tj. o Titaniku, je zmožen med posameznimi prvinami integracijskega prostora, vsaj najbistvenejšimi, postaviti določene korespondence in si tako rekoč prek metafore sugerirano podobo zamišljati kot določen prizor. Metafora sporoča zgoščeno, kompleksno informacijo o tem, kaj meni novinar o prihodnosti omenjenega predsednika in njegove stranke, ki jo bralec v obliki več strani obsegaajočega komentarja verjetno ne bi niti do konca prebral.

Skica 2 ponazarja, kako občutimo ironijo, ko se metafora ne prekriva z običajnim scenarijem, ki temelji na našem vedenju o svetu. Primer je sledeč: *Predsednik SD se je že drugič prekrcał iz reševalnega čolna na Titanik.*

Skica 2

Poleg informiranja ima v tisku objavljen diskurz nalogo, da okrepi tudi zavest o pripadnosti k določeni skupnosti. Občutek pripadnosti povečuje metaforični jezik, ki lahko ima take kulturne relacije, ki jih razume le dana govorna skupnost. Iz metafor je mogoče prav tako izkazati prizadevanja politične propagande ali v političnem življenju nastopajoče ideologije, in sicer s preučevanjem tega, katera gledišča izpostavljajo ali zakrivajo politične elite in mediji.

7. Zaključek. - Kot sta JOHNSON in LAKOFF (1980: 156) pokazala, se metafore lahko nanašajo na prihodnje dogodke: ker tudi same oblikujejo stvarnost, lahko postanejo samouresničljive prerokbe. Pojav novih metafor je lahko

predznak družbenih in političnih sprememb. V obdobju, iz katerega izvirajo zgledi tega prispevka, npr. zaostritev polemik o protikorupcijski komisiji, so postali v notranjepolitičnih novicah pogostejši jezikovni pojavi, ki se navezujejo na pojmovno metaforo „politika je vojna ali dvoboj” Pojmovna metafora Politika je vojna ne strukturira samo načina, kako govorimo o politiki, ampak tudi sam način, kako dojemamo in vodimo politiko v sferi naše kulture. Preučevanje metafore, ki temelji na konceptualni integraciji, kaže, da poleg preslikavanja obstajajo dinamični integracijski procesi, ki ustvarjajo nove „integracijske” mentalne prostore¹⁴. Ta nova struktura, ki nam ni dostopna niti iz izhodiščnega niti iz ciljnega področja, se konstruira v procesu integracije in se projicira na ciljno področje, da bi ga preoblikovala in mu dalo nov in jasnejši pomen.

Prispevek se ne ukvarja z velikokrat izpostavljeno odgovornostjo medijev, ali „sporočajo objektivne informacije” oz. ali dejansko bralce „obveščajo o dejstvih”. Preučevanje teh vprašanj ni naloga jezikoslovja, ampak razprav o medijski etiki. Kot sta JOHNSON in LAKOFF (1980: 159) izjavila v zvezi z metaforami, je resnica vedno relativna v takem pojmovnem sistemu, ki ga v mnogih pogledih določajo metafore. Toda metafore so se izoblikovale skozi dolga obdobja kulturnega razvoja in večinoma so zrcalila in zrcalijo poglede ali namene tistih, ki so na oblasti.

Summary

Metaphors in political news items of the printed media

Language is not only a means of familiarising ourselves with our physical environment but also a factor influencing social relationships. The discourse going on in a particular language community expresses the power relations, institutions, and values of that community. Introduced by a general discussion of linguistic ideation and metaphors, the paper explores the role metaphors play in political news items appearing in the printed press: in particular, it tries to answer the question of whether metaphors carry some additional meaning component that allows us to draw conclusions with respect to the attitude of the writer to the events described. The author presents a detailed analysis of the conceptual metaphors occurring in the articles of daily papers and tries to find out how representatives of certain political trends see their own role and comment on the activity of others, how they relate to one another and the events. The results corroborate the hypothesis

¹⁴ FAUCONNIER-TURNER, Conceptual integration networks, *Cognitive Science*, 22:2, 1998, 133-187.

that metaphors represent matters and systematise them according to the writer's way of looking at things, and that they transmit his/her emotional attitude and value judgements to the receiver.

Literatura

- ARISTOTELÉSZ (1999): *Rétorika*. Budapest: Telosz Kiadó.
- BLACK, MAX (1990): *A metafora*. Budapest: Helikon.
- CHOULIARAKI, LILIE – FAIRCLOUGH, NORMAN (1999): *Discourse in Late Modernity. Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh University Press, 4-6.
- EYSENCK, MICHAEL W. – KEANE, MARK T. (1997): *Kognitív pszichológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- ČULIĆ, ZJENA, (2003): *Čovjek metafora spoznaja*. Split: Književni krug.
- FAUCONNIER, GILLES (1997): *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FAUCONNIER, GILLES – TURNER, MARK (1996): Blending as a Central Process of Grammar. V A. GOLDBERG (úr.), *Conceptual Structure, Discourse and Language*.
- FÓNAGY, IVÁN (1999): *A költői nyelvről*. Budapest: Corvina.
- GRADY, JOSEPH E. – OAKLY, TODD – COULSON, SEANA (1999): Blending and Metaphor. V R. W. GIBBS – G. J. STEEN (ur.), *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 101-124.
- JOHNSON, MARK – LAKOFF, GEORGE (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- KOJEN, LEON (ur.) (1986): *Metafora, figure i značenje: Zbornik teorijskih radova*. Beograd: Prosveta.
- KÖVECSES, ZOLTÁN (1994): Tocqueville's Passionate „Beast”. A Linguistic Analysis of American Democracy. *Metaphor and Symbolic Activity*. 9. (2), 113-130.
- KÖVECSES ZOLTÁN (1998): A metafora a kognitív nyelvészetben. V CS. PLÉH – M. GYÓRI (ur.), *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó. 54-59.
- LAKOFF, GEORGE (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: The University of Chicago Press.
- REBOUL, ANNE – MOESCHLER, JAQUES (2000): *A társalgás cselei*. Budapest: Osiris Kiadó.
- SWEETSER, EVE (1999): Compositionality and blending: semantic composition in a cognitively realistic framework. V T. JANSSEN – G. REDEKEN (ur.), *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope and Methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 129-162.
- ZALABAI, ZSIGMOND (1986): *Tűnődés a trópusokon*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- WEINRICH, HARALD (1963): Semantik der Kühnen Metapher. *DVjs* 37/27. 325-334.

IZRAŽAVANJE MORFOLOŠKIH KATEGORIJA ALTERNACIJAMA
SAMOGLASNIKA U GOVORU PRELOGA (PREGLED PO VRSTAMA
ALTERNACIJA)

1. UVOD

U ovom se radu daje detaljan pregled riječi iz govora Preloga u kojima se morfološke kategorije osim nastavcima i mjestom naglaska izražavaju i alternacijama samoglasnika. Pregled obuhvaća gotovo sve riječi u kojima je zabilježena ta pojava jer je ona zahvatila jer je ta pojava obuhvatila češće upotrebljavani leksik¹, a vrlo je malo primjera u arhaičnijem leksiku.

U pregledu je primarna podjela po parovima samoglasnika po kojima se u opoziciju stavljaju različite morfološke kategorije, a tek onda podjela po vrstama riječi. U većini se primjera radi o parovima samoglasnika koji se razlikuju za jedan stupanj otvora: $a \Rightarrow \text{ö}$, $\text{ö} \Rightarrow a$, $'o \Rightarrow 'm$, $m \Rightarrow o$, $\mathcal{K} \Rightarrow i$, $i \Rightarrow \mathcal{K}$; $e \Rightarrow \text{e}$, $\text{e} \Rightarrow e$, $e \Rightarrow 'K$, $K \Rightarrow e$. Kod svega se 2 riječi javljaju alternacije za 2 stupnja otvora: $'e \Rightarrow 'K$ $'i \Rightarrow 'e$ (*cvr'ity - cvr'em*; *ž'ety - ž'Knjem*). Takav je prikaz važan jer se iz njega može vidjeti da se ne mogu u svakoj morfološkoj kategoriji naći svi parovi samoglasnika. Ponekad je riječ o slučajnom nedostatku primjera, a ponekad primjera nema zbog nekih drugih razloga koje bi u daljnjim istraživanjima trebalo utvrditi.

2. PREGLED PRIMJERA PO VRSTAMA ALTERNACIJA

2.1. $a \Rightarrow \text{ö}$

2.1.1. IMENICE

a) Alternacija se događa samo u L jd. imenica m.r.

jd. N *šp'ajs* "smočnica" G *šp'ajsa* D *šp'ajzū* L *šp'öjzū* I *šp'ajzūm*

mn. N *šp'ajzy*

Tako se još dekliniraju i *dr'a.*, *fal'at* "komad", *g'añk* "hodnik", *gl'ajs* "šina", *gr'ax*, *kr'aj*, *l'agef* "bačva".

b) Alternacija se događa samo kad je -Γ nastavak za G mn. imenica ž.r. i s.r.

jd. N *kr'ava* G *kr'ave* DL *kr'avy* I *kr'avūm* / *krav'mm*

mn. N *kr'ave* G *kr'öf* / *kr'avy* D *kr'avam* L *kr'avamy* / *kr'avaj* / *krav'ömy*

I *kr'avamy* / *krav'ömy*

¹ Većinu riječi koja će biti navedena u ovom radu upotrebljavaju i najmlađi govornici govora Preloga.

Tako se dekliniraju još i npr. *b'aba*, *bed'a:a* "glupača", *fr'ajla*, *g'a:e* (pl.t.), *gr'aba* "jama", *xl'a:e* (pl.t.), *j'abūka*, *j'asle*, *jezer'a:a* "nekadašnja novčanica od tisuću dinara", *kūx'a:a*, *pl'ata* "gornji dio pećnice", *r'aca*, *r'asūxe* "vile" (pl.t.), *pūtrt'alū* "neka naprava koja se raspada", *smetn'a:a* "smetiljka", *š'aka*, *šl'apa*, *šn'ala* "ukosnica", *špr'aña* "komad drveta", *št'ala*, *štr'ampa* "ženska čarapa", *ter'asa*, *tr'ate* (pl.t. "tratina"), *z'adrūga* "1. zadruga 2. dućan", *zrc'alū*, *zūb'a:e* "drvene grablje za skupljanje sijena", *ž'aba*.

2.1.2. GLAGOLI²

a) Alternacija se događa u prezentu, gl.p.r. ž.r. jd. i gl.p.t.

inf. <i>nat'akaty</i>	<i>fkr'asty</i>
prez. <i>nat'ō:em</i>	<i>fkr'ōdnem</i>
imp. <i>nat'a:y</i>	<i>fkr'adny</i>
gl.p.r. <i>nat'akal</i> , <i>nat'ōkala</i> , <i>nat'akalū</i>	<i>fkr'al</i> , <i>fkr'ōla</i> , <i>fkr'alū</i>
mn. <i>nat'akaly</i> , <i>nat'akale</i> , <i>nat'akala</i>	<i>fkr'aly</i> , <i>fkr'ale</i> , <i>fkr'ala</i>
gl.p.t. <i>nat'ōkan</i>	<i>fkr'ōdjen</i>
sup. <i>nat'akat</i>	

b'avyty se, *:(c)m'aryty se* "tiho se pržiti i pri tom širiti neugodan miris", *:v'ányty se* "dugo stajati (o hrani)", *gr'abyty*, *x'a:yty* "kačiti", *x'apyty se* "početi", *xar'a:yty*, *x'asnyty* "koristiti", *xrš'avety*, *kl'aňaty se*, *kv'asyty* "kiseliti krastavce", *l'ajaty*, *m'azaty*, *n'agaňaty se* "natjeravati se", *p'asty* "jesti pašu", *p'asty* "srušiti se", *p'azyty*, *pl'ašyty se*, *pūpr'ajty se*, *rūšt'aňyty* "praviti buku" (pej.), *sl'agaty*, *sp'aryty se* "uvenuti", *spl'ajty* "isprati", *st'akaty se* "ulijevati se", *st'aty* "stati", *sv'adyty se*, *š'axaty se*, *šr'ajfyty se* "nervozno se vrpeljiti", *v'agaty se*, *zg'asyty se*, *zn'aty*, *ūb'ajty* / *ūb'avyty* "obaviti", *ūzdr'ajty* "ozdraviti", *vl'agaty* "ulagati", *ūbr'a:aty* "okretati", *zgl'adyty*.

b) Alternacija se događa u prez., imp., ž.r.jd. gl.p.r. i gl.p.t.

inf. <i>p'ašaty</i> "padati"	gl.p.r.	jd. <i>p'ašal</i> , <i>p'ōšala</i> , <i>p'ašalū</i>
prez. <i>p'ōšam</i>		mn. <i>p'ašaly</i> , <i>p'ašale</i> , <i>p'ašala</i>

² Kod navođenja glagola kao primjera za pojedine alternacije većinom će se navoditi samo osnovni glagoli, a kod njihovih kompozita podrazumijevaju se iste promjene (izuzeci kao što su *kr'asty* i *fkr'asty* posebno će se navesti). Npr., dovoljno je navesti samo glagol *peļ'aty* "voziti", a nije potrebno navoditi sve kompozite od toga glagola: *prepeļ'aty* "provesti nekim prijevoznim sredstvom", *napeļ'aty* "1. navoziti u velikim količinama" 2. "udjenuti", *tpel'aty* "odvesti", *speļ'aty* "provesti žice električne ili plinske instalacije", *dμpeļ'aty* "dovesti", *pμpeļ'aty* "malo provesti nekim prijevoznim sredstvom".

Kod nesvršenih glagola koji nemaju pridjeve trpne dajem pridjeve trpne od prefigiranih istokorijenskih glagola koji su svršeni. Što se tiče određenih i neodređenih oblika u m.r., donosim onaj oblik koji je uobičajen u uporabi. Ako se koriste oba oblika, donosim neodređen oblik.

Svršeni glagoli nemaju supin.

- imp. *p'ōšaj* gl.p.t. *pūp'ōšan*
- c) Alternacija se događa u prez., imp., ž.r.jd. gl.p.r. i sup.
 inf. *kr'asty* gl.p.r.j d. *kr'al, kr'ōla, kr'alū*
 prez. *kr'ōdem* mn. *kr'aly, kr'ale, kr'ala*
 imp. *kr'ōdy* sup. *kr'ōst*
- d) Alternacija se događa samo u imp. i gl.p.t.
 inf. *naf:'ity se* "naučiti" gl.p.r. jd. *n'af:yl, naf:'ila, n'af:ylū*
 prez. *naf:'im se* mn. *n'af:yly, n'af:yle, n'af:yla*
 imp. *n'ōf:y se* gl.p.t. *n'ōf:en*
- f) Alternacija se događa samo u imp.
 inf. *plat'ity* gl.p.r. jd. *pl'atyl, pl'atyla, pl'atylū*
 prez. *plat'im* mn. *pl'atyly, pl'atyle, pl'atyla*
 imp. *pl'ōty* gl.p.t. *pl'a:en*
- e) Alternacija se događa samo u ž.r.jd. gl.p.r. i gl.p.t.
 inf. *ūr'aty* gl.p.r. jd. *'oral, ūr'ōla, 'oralū*
 prez. *'orjem* mn. *'oraly, 'orale, 'orala*
 imp. *'orjy* gl.p.t. *zūr'ōny*
- Isto se tako konjugiraju glagoli na *-aty* koji imaju naglasak na pretposljednem slogu: *:es'aty se, kūs'aty* "kosati", *pūsl'aty, peļ'aty se* "voziti se", *ūpr'aty* "oprati", *zv'aty*.
- f) Alternacija se događa u gl.p.r., gl.p.t. i sup.
 inf. *sp'aty* gl.p.r. jd. *sp'ōl, sp'ōla, sp'ōlū*
 prez. *sp'im* mn. *sp'ōly, sp'ōle, sp'ōla*
 imp. *sp'i* gl.p.t. *nasp'ōny*
 sup. *sp'ōt*
- inf. *žg'aty* gl.p.r. jd. *žg'ōl, žg'ōla, žg'ōlū*
 prez. *žg'ემ* mn. *žg'ōly*
 imp. *žg'ej* gl.p.t. *žg'ōny*
 sup. *žg'ōt*
- g) Alternacija se događa u prezentu, gl.p.r. i gl.p.t.
 inf. *d'aty* gl.p.r. jd. *d'ōl, d'ōla, d'ōlū*
 prez. *d'ōm* mn. *d'ōly, d'ōle, d'ōla*
 imp. *d'ej³* gl.p.t. *d'ōtū*

2.1.3. PRIDJEVI

- a) oblik neodređenog vida pridjeva / oblik određenog vida pridjeva, npr. *gl'adek*
 – *gl'ōtky, b'ogat – būg'ōty, sl'adek – sl'ōtky, p'ijan – pyj'ōny*
- b) pozitiv / komparativ (fakultativno)⁴, npr. *r'at – r'ōjšy, sl'adek – sl'ōjšy*

³ Promjena *a > e* ispred *j* česta je u međimurskom dijalektu.

2.1.4. PRILOZI

a) suodnosni prilozi kretanja i mjesta

kretanje / mjesto: *napr'ĭ* "naprijed" – *n'ōpry(k)*: '*Idy napr'ĭ!* - *N'ōpry ty je sm'ĕtna kr'uza.*

mjesto / kretanje: *t'am* "tamo" / *t'ō*: '*Idy t'am.* - *T'am ty b'm b'olje.*

2.2. 'ō ⇒ 'a

2.2.1. GLAGOLI

a) Alternacija se događa samo u pridjevu radnom.

inf. *n'ōjty*

prez. *n'ōjdem*

imp. *n'ōjdy*

gl.p.r. jd. *n'ašel, n'ašla, n'ašlū*

mn. *n'ašly, n'ašle, n'ašla*

gl.p.t. *n'ōjden*

⁴ Zanimljivo je da je komparativ pridjeva jedina kategorija u kojoj je alternacija samoglasnika fakultativna.

2.2.2. PRIDJEVI

a) poz. / komp.: *st'ōry – st'arešy, ml'ōdy – ml'ajšy*

2.3. 'm ⇒ 'o

2.3.1. IMENICE

a) Alternacija se događa u svim padežima imenica m.r. osim u L jd.

jd. N <i>m'mst</i>	L <i>m'mstū</i>	mn. N <i>m'osty</i>	L <i>m'ostyma</i>
G <i>m'osta</i>	I <i>m'ostūm</i>	G <i>m'osty</i>	I <i>m'ostyma</i>
D <i>m'ostū</i>		D <i>m'ostūm</i>	

Tako se još dekliniraju *B'mk* "Bog", *gn'mj*, *gr'mst* "grozd", *n'ms* i *zn'mj*.

b) N jd. - svi ostali padeži imenica ž.r. I-deklinacije:

jd. N <i>k'mst</i>	L <i>k'osty</i>	mn. N <i>k'osty</i>
G <i>k'osty</i>	I <i>k'osty / kūstj'mm / kūstj'm</i>	
D <i>k'osty</i>		

Tako se još deklinira i *n'm*.

2.3.2. PRIDJEVI

a) poz. / komp. (fakultativno): *n'mry / n'orešy*

Takvu opreku imaju i pridjevi *ž'mty*, *dr'mben*, *g'mst* "gust", *pr'mst*, *n'mvy*, *šyr'mky*, *jal'mvy* i *v'msky* "uzak".

b) N jd. - svi ostali padeži: jd. N *b'ms* G *b'osūga*.

2.3.3. ZAMJENICE

a) N jd. - svi ostali padeži: jd. N *m'mj*, *tv'mj*, *sv'mj* G *m'ojega*, *sv'ojega*, *tv'ojega*.

2.4. 'o ⇒ 'm

2.4.1. IMENICE

a) Alternacija se događa samo u L jd. imenica m.r. i ž.r.: *bl'ok* "prozor" – *na bl'mkū*, *Br'odec* "dio Preloga" – *na Br'mcū*, *gr'op* – *na gr'mbū*, *v'oda* – *pū v'mdy*.

b) Alternacija se događa samo u G mn. imenica ž.r. na -Γ: *x'oňavyca* "hunjavica" – *x'mňavyc*, *n'oga* – *n'mk*, *š:'osa* "pogrdan naziv za ženu duga nosa" – *š:'ms*, *š'oca* "ljubavnica" – *š'mc*, *r'oba:a* "košulja" – *r'mba:*, *r'oda* – *r'mt*.

2.4.2. GLAGOLI

a) Alternacija se događa u prez., ž.r.jd. gl.p.r. i gl.p.t.

inf. <i>kl'opyty</i> "lagano udariti"	gl.p.r. jd. <i>kl'opyl</i> , <i>kl'mpyla</i> , <i>kl'opylū</i>
prez. <i>kl'mpym</i>	mn. <i>kl'opyla</i> , <i>kl'opyle</i> , <i>kl'opyla</i>
imp. <i>kl'opy</i>	gl.p.t. <i>kl'mpļen</i>

Tako se još konjugiraju i *c'opyty* "lagano udariti", *š'opyty* "malo jače udariti", *št'oxaty* "naslijepo pretraživati duguljastim predmetom u teško dostupnom prostoru", *škl'ocaty*. Zanimljivo je da su to sve glagoli onomatopejskoga podrijetla.

2.5. Ж ⇒ :i

2.5.1. IMENICE

- a) Alternacija se događa samo u G mn. imenica m.r. i s.r.: *dr'Žta* "postolarski konac" – *dr'it*, *jembr'Žklū* "kišobran" – *jembr'il*, *kūl'Žknū* – *kūl'in*, *l'Žsa* "drvena ograda" – *l'is*, *m'Žša* – *m'iš*, *pr'Žklū* "rupa" – *pr'il*, *st'Žza* – *st'is*, *štr'Žka* "pruga" – *štr'ik*, *t'Žhá* "sjena" – *t'ih*, *v'Žšala* – *v'išal*, *vr'Ž:e* – *vr'i:*, *zd'Žla* – *zd'il*.
- b) Alternacija se događa u svim padežima jednine i G mn. kod nastavka-ūf: jd.N *v'Žter* G *v'itra* DL *v'itru* I *v'itrum*, mn. N *v'Žtry* G *v'Žtry* / *v'itruūf*

2.5.2. GLAGOLI

- a) Alternacija se događa u prez., m.r. i ž.r. jd. gl.p.r., gl.p.t i sup.
 inf. *s'Ž:y* gl.p.r. jd. *s'ikel*, *s'ikla*, *s'Žklū*
 prez. *s'i:em* mn. *s'Žkly*, *s'Žkle*, *s'Žkla*
 imp. *s'Ž:y* gl.p.t. *s'i:enū*
 sup. *s'i:*

Isto se tako konjugiraju i *pūb'Ž:y* "pobjeći" (s time što taj glagol nema supin i gl.p.t.), *št'Žty* "čitati" i *vl'Žsty* "stati u nešto".

- b) Alternacija se događa u ž.r.jd. gl.p.r. i gl.p.t.:
 inf. *d'Žty* "staviti" gl.p.r. jd. *d'Žl*, *d'ila*, *d'Žlū*
 prez. *d'Žnem* mn. *d'Žly*, *d'Žle*, *d'Žla*
 imp. *d'Žny* gl.p.t. *d'itū*
- c) Alternacija se događa u prez., ž.r.jd. gl.p.r. i gl.p.t.
 inf. *r'Žzaty* gl.p.r. jd. *r'Žzal*, *r'izala*, *r'Žzalū*
 prez. *r'ížem* mn. *r'Žzaly*, *r'Žzale*, *r'Žzala*
 imp. *r'Žžy* gl.p.t. *r'izany*
 sup. *r'Žzat*

Tako se još konjugiraju glagoli *b'Žgaty* "trčkarati", *d'Žlaty* "raditi", *gr'Žty*, *m'Žryty*, *š'Žftaty* "stjecati materijalnu korist sumnjivim poslovima", *tr'Žfyty* "slučajno pogoditi", *ūb'Žsyty*, *ūblej'aty* "oblijati", *vag'Žntaty se* "njihati se do granice pada", *v'Žryty se* "ulagivati se nekom vrijednim radom", *v'Žsyty* "vješati".

- d) Alternacija se događa u prez., imp., ž.r.jd. gl.p.r. i gl.p.t.
 inf. *tr'Žskaty* "šamarati" gl.p.r. jd. *tr'Žskal*, *tr'iskala*, *tr'Žskalū*

prez. *tr'iskam* mn. *tr'Žskaly, tr'Žskale,*
tr'Žskala
 imp. *tr'iskaj* gl.p.t. *tr'iskan*
 sup. *tr'Žskat*

Isto se tako konjugira i glagol *pret'Žkaty* "1. pretjecati 2. predbacivati nešto nekome".

e) Alternacija se događa samo u prez.:

inf. *pūv'Ždaty* "reći" (svršeni glagol – nesvršeni je *pūv'ždatyi* u njemu nema alternacija)

prez. *pūv'žm*

imp. *p'ove:*

gl.p.r. jd. *pūv'Ždal, pūv'Ždala, pūv'Ždalū*

mn. *pūv'Ždaly, pūv'Ždale, pūv'Ždala*

gl.p.t. *pūv'Ždan*

f) Alternacija se događa u prez. i ž.r.jd. gl.p.r.

inf. *rast'Žpaty* "rastavljati nešto na dijelove"

gl.p.r. jd. *rast'Žpal,* *rast'žpala,*

rast'Žpalū

prez. *rast'žpļem*

mn. *rast'Žpaly, rast'Žpale,*

rast'Žpala

imp. *rast'Žpļy*

gl.p.t. *rast'Žpan*

2.6. 'i ⇒ 'Ž

2.6.1. IMENICE

a) Alternacija se događa u svim padežima osim u L jd. imenica m.r., jd. N *br'žk* "brijeg" G *br'Žga* D *br'Žgū* L *na br'žgū* I *z br'Žgūm* mn. N *br'Žgy*.

Isto se tako deklinira i *sn'žk*.

b) Alternacija se događa u svim padežima imenica ž.r. na suglasnik (jedino se N jd. razlikuje), npr. jd. N *c'žf* "cijev" G *c'Žvy*.

c) Alternacija se događa u svim padežima osim L jd. imenica s.r., npr. jd. N *žr'žbe* G *žr'Žbeta* D *žr'Žbetū* L *pū žr'žbetū*.

2.6.2. GLAGOLI

a) Alternacija se događa samo u prez. i imp.

inf. *xmr'žty* "umrijeti"

prez. *xm'Žrjem*

imp. *xm'Žrjy*

2.7. 'i ⇒ 'Ž/ 'e

GLAGOLI

a) Alternacije se događaju u prez. i imp.: koja će se alternacija dogoditi, ovisi o pejorativnosti značenja:

inf. žr'ity	gl.p.r. ž'rl, ž'rla, ž'rlū
prez. ž'Žkrem / ž'ėrem	mn. ž'rly, ž'rle, ž'rla
imp. ž'Žkry / ž'ėry	gl.p.t. pūžr'itū
sup. žr'it	

Po istom se principu konjugira i glagol *dr'ity* "derati".

2.8. 'i ⇒'Ž

PRIDJEVI

a) pozitiv / komparativ (fakultativno): *k'isen* – *k'Žsnešy* / *k'isnešy*, *bl'idy* – *bl'Žkdešy* / *bl'idešy*, *t'inky* – *t'Žknešy* / *t'inkešy*, *kys'ily* – *kys'Žklešy* / *kys'ilešy*, *l'iny* – *l'Žknešy* / *l'inešy*, *tr'izen* – *tr'Žznešy* / *tr'iznešy*, *v'i'en* "vječan" – *v'Ž:nešy* / *v'i:nešy*, *vr'ily* – *vr'Žklešy* / *vr'ilešy*, *z'ily* "spreman na tuču; jako ljut" – *z'Žklešy* / *z'ilešy*

2.9. 'i ⇒'ė

GLAGOLI

a) Alternacija se događa samo u prezentu.

inf. <i>cvr'ity</i> "prženjem svježu slaninu pretvarati u mast"	gl.p.r. jd. <i>cv'rl</i> , <i>cv'rla</i> , <i>cv'rlū</i>
prez. <i>cvr'ėm</i>	mn. <i>cv'rly</i> , <i>cv'rle</i> , <i>cv'r'la</i>
imp. <i>cvr'j</i>	gl.p.t. <i>zacvr'itū</i>

2.10. 'ė ⇒ e

2.10.1. IMENICE

a) Alternacija se događa u svim padežima osim u L jd. imenica m.r., npr. jd. N *r'et* "red" G *r'ėda* D *r'ėdū* L *v r'edū* I *z r'ėdūm* mn. N *r'ėdy*.

Isto se tako dekliniraju i *l'ėt* "led" i *m'ėt* "med".

b) Alternacija se događa u svim padežima osim N jd.: jd. N *tj'ėden* G *tj'ena*.

c) Alternacija se događa samo u L jd. i u G mn. ako je nastavak *-ūf*:

jd. N *ž'ėp* G *ž'ėpa* D *ž'ėpū* L *ž'ėpū* I *ž'ėpūm* mn. N *ž'ėpy* G *ž'ėpy* / *ž'ėpūf* D *ž'ėpūm*

d) alternacija se događa samo u G mn. imenica ž.r. i s.r. na na *-f*: *ž'ėna* – *ž'en*, *s'ėlū*, *:'ėlū* – *:'el*, *f'ėšta* – *f'ėšt*

2.10.2. GLAGOLI

a) Alternacija se događa samo u ž.r.jd. gl.p.r.

- inf. *gń'ęsty* "stiskati; trpati u mali prostor" gl.p.r. jd. *gń'ęł, gń'ęła, gń'ęłū*
 prez. *gń'ętem.* mn. *gń'ęly, gń'ęle, gń'ęła*
 imp. *gń'ęty* gl.p.t. *zgń'ęteny*
 sup. *gń'ęt*
 Isto se tako konjugiraju i *pl'ęsty* i *m'ęsty* "mesti".
- b) Alternacija se događa u gl.p.r.ž.r., gl.p.t. i sup.
 inf. *ź'ęty* gl.p.r. jd. *ź'ęł, ź'ęła, ź'ęłū*
 prez. *ź'ęćnem* mn. *ź'ęly, ź'ęle, ź'ęła*
 imp. *ź'ęćny* gl.p.t. *pūź'ętū*
 sup. *ź'ęt*
- c) Alternacija se događa u prez., gl.p.r. m.r. i ž.r. gl.p.t. i sup.
 inf. *n'ęsty* "nositi" gl.p.r. jd. *n'ęsel, n'ęsla, n'ęslū*
 prez. *n'ęsem* mn. *n'ęsly, n'ęsle, n'ęsla*
 imp. *n'ęsy* gl.p.t. *dneš'enū*
 sup. *n'ęst*
 Isto se tako konjugira i *pr'ęsty*.
- d) Alternacija se događa u prez., imp. i ž.r.jd. gl.p.r.
 inf. *š'ępaty* gl.p.r. jd. *š'ępal, š'ępala, š'ępalū*
 prez. *š'ępam* mn. *š'ępaly, š'ępale, š'ępala*
 imp. *š'ępaj* sup. *š'ępat*
- e) Alternacija se događa u prez., gl.p.r.m.r. i ž.r. jd. i gl.p.t.
 inf. *l'ę:y se* gl.p.r. jd. *l'ęgel, l'ęgła, l'ęglū*
 prez. *l'ężem* mn. *l'ęgly, l'ęgle, l'ęgła*
 imp. *l'ęży se* gl.p.t. *zl'ęženū*
 sup. *l'ę:*
- f) Alternacija se događa u prez., ž.r.jd. gl.p.r. i gl.p.t.:
 inf. *j'ękaty* "laganim udarcem skretati pažnju" gl.p.r. jd. *j'ękal, j'ękala, j'ękalū*
 prez. *j'e:em* mn. *j'ękaly, j'ękale, j'ękala*
 imp. *j'ę:y* gl.p.t. *j'ękanū*
 sup. *j'ękat*
 Isto se tako konjugira i *(pū)v'ęxnūty* "(po)venuti".

2.10.3. PRIDJEVI

- a) pozitiv / komparativ (fakultativno): *b'ily* "bijel" / *b'ęklešy* / *b'ilešy*, *c'ily* "cijel" / *c'ęklešy* / *c'ilešy*, *l'ipy* "lijep" / *l'ępšy*, *vr'iden* – *vr'ędnešy* / *vr'idnešy*.

2.10.4. PRILOZI

- a) oblici na *-ky* / oblici bez *-ky*: *leź'ę:ky* – *leź'e:*, *stūj'ę:ky* – *stūj'e:*, *żmer'ę:ky* – *żmer'e:*.

2.10.5. BROJEVI

- dv'ı* "dvije" – *dv'ęjū* "dviju" – *dv'ęma* "dvjema"

2.11. 'e ⇒ 'ǣ

2.11.1. GLAGOLI

a) Alternacija se događa u prez., imp. i gl.p.t.

inf. <i>pr'ejty</i> "proći"	gl.p.r. jd. <i>pr'ęšel, pr'ęšla, pr'ęšlū</i>
prez. <i>pr'ejdem</i>	mn. <i>pr'ęšly, pr'ęšle, pr'ęšla</i>
imp. <i>pr'ejdy</i>	gl.p.t. <i>pr'ejdenū</i>

2.11.2. PRIDJEVI

a) pozitiv / komparativ (fakultativno): *:'ely* "čio" – *:'ęlešy / :'elešy, l'efky* "lak" – *l'ęfkešy / l'efkešy, sv'ety* "svet" – *sv'ętešy / sv'etešy, zd'eny* "hladan" – *zd'ęnešy / zd'enešy*.

2.12. 'ǣ ⇒ 'Ж

GLAGOLI

a) Alternacija u 'Ж događa se u prez. i imp. (u gl.p.r.ž.r. i gl.p.t. dogodila se promjena $\text{ǣ} \Rightarrow \text{'e}$).

inf. <i>ž'ęty</i>	gl.p.r. jd. <i>ž'ęl, ž'ęla, ž'ęlū</i>
prez. <i>ž'Жnem</i>	mn. <i>ž'ęly, ž'ęle, ž'ęla</i>
imp. <i>ž'Жny</i>	gl.p.t. <i>pūž'ętū</i>

2.13. e ⇒ 'Ж

2.13.1. GLAGOLI

a) alternacija se događa u prez. i imp.

inf. <i>z'ety</i> "uzeti"	gl.p.r. jd. <i>z'el, z'ela, z'elū</i>
prez. <i>z'Жmem</i>	mn. <i>z'ely, z'ele, z'ely</i>
imp. <i>z'Жmy</i>	gl.p.t. <i>z'ety</i>

3. ZAKLJUČAK

Najviše primjera ima za alternacije $a \Rightarrow \text{'ǫ}$ i $e \Rightarrow \text{'ĩ}$. Takvo je izražavanje morfoloških kategorija zabilježeno kod češće korištenog leksika, što upućuje na činjenicu da je to mlađa pojava u povijesti toga govora međimurskoga dijalekta. Iz svih navedenih primjera vidi se samo djelomično poklapanje s Ivšićevim i dopunjenim Lončarićevim kategorijama u kojima navode primjere novoga praslavenskog akuta i metatonijskog cirkumfleksa u kajkavskom narječju. Teško je uspostavljati analogije prema bilo kojem sustavu, bilo prema praslavenskom, bilo prema novoštokavskom, bilo prema općekajkavskom. Svi su navedeni prijelazi trajni, osim prijelaza u komparativu pridjeva i prijelaza kod glagola pomoću kojih se ostvaruje veća pejorativnost.

SAŽETAK:

U ovom se radu daje detaljan pregled riječi iz govora Preloga u kojima se morfološke kategorije osim nastavcima i mjestom naglaska izražavaju i alternacijama samoglasnika. Pregled obuhvaća gotovo sve riječi u kojima je zabilježena ta pojava. Podjela je primarno napravljena po parovima samoglasnika po kojima se u opoziciju stavljaju različite morfološke kategorije. Osim rijetkih izuzetaka, svi se parovi samoglasnika razlikuju po jednom stupnju otvorenosti. Zaključuje se da je takvo izražavanje morfoloških kategorija zabilježeno kod češće korištenog leksika, što upućuje na činjenicu da je to mlađa pojava u povijesti toga govora međimurskoga dijalekta.

ZUSSAMMENFASSUNG

REALISATION DER MORFOLOGISCHEN KATEGORIEN DURCH ALTERNATIONEN DER VOKALE IN DER MUNDART VON PRELOG (ÜBERBLICK NACH DER ART DER ALTERNATIONEN)

In diesem Artikel wird ein detaillierter Überblick der Wörter aus der Mundart von Prelog gegeben, in denen die morphologischen Kategorien außer durch Endungen und Akzent auch durch Alternationen der Vokale ausgedrückt werden. In diesem Überblick befinden sich alle Wörter, für die diese Erscheinung charakteristisch ist. Die Einteilung wurde in der ersten Linie nach den Paaren von Vokalen durchgeführt, die für die Oppositionen verschiedener morphologischer Kategorien stehen. Außer seltener Ausnahmen unterscheiden sich alle dargestellten Paare von Vokalen durch einen bestimmten Grad der Offenheit. Es wird auf Grund der Untersuchung beschlossen, dass eine solche Realisation der morphologischen Kategorien beim öfter gebrauchten Lexik gefunden wurde, was weiterhin auf die Tatsache hinweist, dass es sich dabei um eine neuere Erscheinung in der Geschichte dieser Mundart der Murinsel - Region handelt.

ČASOPISI HRVATA U MAĐARSKOJ

Časopis – povremena publikacija zabavnog, književnog, znanstvenog, umjetničkog, političkog, privrednog, religioznog i sl. karaktera, srodna novinama, od kojih se donekle razlikuje time što obično nije izričito vezana na kronološko odvijanje događaja te prikuplja građu relativno trajnih vrijednosti, što izlazi u većim vremenskim razmacima (ponajviše polumjesečno, mjesečno ili tromjesečno) i što ima često vanjski oblik knjige ili brošure. Časopisi koji su redovito glasila neke knjiž., umj., polit. ili ideološke skupine, organi javnih i privatnih ustanova i stručnih i profesionalnih organizacija, imaju u društvenom životu svih civiliziranih naroda osobito važnu ulogu kao kontinuirani odrazi javnog mišljenja, umj. ukusa, znanstvenog napretka, političkih nastojanja i kao snažno oružje propagande.¹

Časopisi su, dakle, za književni, kulturni ali i uopće javni život svake zajednice od izuzetne važnosti. Danas na mađarskom tržištu možemo naći mnoštvo različitih specijaliziranih časopisa koji se bave svim mogućim i nemogućim temama od mode do znanosti, ali, naravno, na mađarskom, ili na nekom od svjetskih jezika.² Časopisi se okreću sasvim određenoj čitateljskoj publici, na taj način zapravo svjesno ograničavaju svoj recepcijski prostor. Ako nekoga zanima moda, kupit će modni časopis, ako sport, sportski, ako književnost književni itd. Danas je vrlo mali broj takvih časopisa koji nastoje udovoljiti što je moguće širem sloju čitateljske publike, već, upravo suprotno, kako se medijski prostor sve više širi, tako se i časopisi sve više specijaliziraju na određena područja.

Analogno tome, hrvatski časopisi u Mađarskoj, ako ih ima, ili otkad ih ima, u odnosu na cjelokupni «časopisni prostor» Mađarske, specijalizirali su se ponajprije jezički, jer se obraćaju čitateljskoj publici koja zna hrvatski. Časopis, pisan hrvatskim jezikom u Mađarskoj svoju publiku prije svega traži među hrvatskom populacijom koja je u Mađarskoj doista malobrojna.³ Istina, takvi bi časopisi mogli naći svoje čitatelje i u Republici Hrvatskoj, ali, s jedne strane, nije riješena njihova distribucija, a s druge strane, minimalan je interes tamošnje čitateljske publike za teme i događaje koji zaokupljaju hrvatsku zajednicu u Mađarskoj. No, bez obzira na brojčano stanje potencijalne hrvatske čitateljske publike u Mađarskoj, ona je isto toliko raslojena po dobi, po razini obrazovanja,

¹ Opća enciklopedija, 2. svezak, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1997.

² Istina, sve do demokratskih promjena i mađarskih časopisa bilo je relativno malo.

³ U Mađarskoj je 2001. godine 14345 osoba smatrala hrvatski svojim materinskim jezikom.

po socijalnom statusu itd. kao i mađarska čitateljska publika; usmjerena je prema različitim i mnogobrojnim sadržajima, a njezino rasljovanje uvjetovano je i jezičnom situacijom (poznacanje hrvatskog standardnog jezika ili «samo» lokalnog jezičnog idioma) što još više usložnjava ionako zamršenu situaciju.

Hrvatske («srpskohrvatske») periodične publikacije u Mađarskoj sve do konca 80-ih godina nastoje udovoljiti raznim slojevima hrvatske čitateljske publike pa objavljuju tekstove raznih sadržaja i žanrova.

U ovom izlaganju razmatrat će se razdoblje od demokratskih promjena u Mađarskoj (1989.-90.) do danas. Kako bi se valjano vrednovala trenutna situacija glede hrvatskih časopisa u Mađarskoj, potrebno je pogledati malo unazad.

Od II. svjetskog rata sve do demokratskih promjena pravih časopisa na hrvatskom jeziku u Mađarskoj nije bilo. Postojao je jedan tjednik, u početku zajednički za sve Slavene pod naslovom *Sloboda*, zatim *Naše novine* za Hrvate, Srbe i Slovence, koje su kasnije preimenovane u «Narodne novine» te jedan godišnjak, svima nama dobro poznati *Naš* ili *Narodni kalendar*. Prvi znaci potrebe za nekakvom periodikom na hrvatskom jeziku pojavili su se u književnosti početkom 1980-ih godina. Vrijeme je to kada diktatura doista slabi, kada mađarski medijski prostor, a u sklopu njega i hrvatski (hrvatsko-srpski, «južnoslavenski»), počinje zahvaćati demokratizacija pa se pojavljuju brojni novi časopisi, pa tako i prva mađarska izdanja poznatih europskih, svjetskih časopisa. Zbog relativno žive književne produkcije 1982. godine *Narodne novine* pokreću *Nevena*, prilog, podlistak «za kulturu, književnost i umjetnost».⁴ Do 1988. objavljeno je 14 brojeva *Nevena*. Bio je to početak književnog časopisa, zapravo pokus koji je trebao odgovoriti na pitanje ima li uopće potrebe za jednom takvom publikacijom. Iz današnje je perspektive pojavljivanje *Nevena* logična posljedica dotadašnjega razvoja na polju hrvatske književnosti u Mađarskoj.

Ubrzo poslije *Nevena* pojavio se i prvi stručni specijalizirani časopis na hrvatskom jeziku u Mađarskoj. Institut za pedagogiju županije Baranje 1984. je pokrenuo *Našu školu*, polugodišnjak, časopis za metodička pitanja koji se bavio ne samo školstvom, njegovom poviješću, metodikom nastave književnosti i gramatike, nego i folklornom građom Hrvata i Srba u Mađarskoj (pripovijetke, junačke pjesme i balade). Časopis je uređivao uređivački odbor čiji se sastav više puta mijenjao, a sačinjavali su ga dr. Ernest Barić, Stjepan Blažetin, Đuro Franković, Stevan Popović i Mile Preradović. Posljednje je brojeve uredila Marija Prakatur, časopis je izlazio do 1998. godine.

Pojavom *Nevena*, a zatim *Naše škole* stidljivo je započelo raslojavanje hrvatskog časopisnog prostora u Mađarskoj. Prvi, u punom sislu riječi časopis,

⁴ Uređivački odbor su činili Mijo Karagić, Marko Marković (odgovorni urednik), Petar Milošević, Predrag Stepanović, Đuro Šarkić (grafička oprema), Stojan Vujičić (predsjednik).

pojavi se 1989. godine, bio je to *Glas*⁵ Društva hrvatskih, srpskih i slovenskih književnika u Mađarskoj. Izašlo je svega četiri broja, ali se konačno pokazalo da i u našoj sredini može postojati kako u podnaslovu piše «Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja». *Glas* je bio podijeljen na četiri cjeline: književna produkcija, esej, kritika i prijevodi. Što se književne produkcije tiče možemo reći da se radi mahom o poeziji, ali je objavljeno i nekoliko proznih tekstova te jedna jednočinka.⁶ Od osam eseja objavljenih u *Glasi*, dvije se bave hrvatskim temama: Janja Prodan: August Šenoa u retrospektivi mađarsko-jugoslavenskih književnih veza⁷ i Mijo Karagić: *Antiratna lirika Mate Meršića Miloradića*.⁸ U četiri broja izašle su svega dvije kritike od kojih je jedna posvećenahrvatskoj književnosti, Petar Milošević u tekstu *U kompletnoj instrumentaciji* govori o pjesničkoj zbirci Jolanke Tišler *V modrini neba*.⁹ Zanimljivo je da ima dosta prijevoda iz mađarske književnosti, ovisno od prevoditelja na hrvatski ili srpski jezik. Prevedena su djela sljedećih autora István Eörsi, János Pilinszky, László Gyurkó, Gergely Rákosi, György Spiró, Sándor Csoóri, István Koncz, István Örkény.

Nakon političkih promjena u Mađarskoj i osamostaljenja Hrvatske postalo je jasno da zajedničke hrvatske i srpske, «južnoslavenske» institucije, organizacije i udruge više nemaju osnove za postojanje. Tako je zapravo nestalo s književne pozornice netom utemeljeno Društvo hrvatskih, srpskih i slovenskih književnika u Mađarskoj zajedno s časopisom *Glas*.

Demokratizacijom nakladničke djelatnosti i medijskog prostora, postalo je jasno, da bez hrvatskih časopisa, raznih radijskih i televizijskih emisija na hrvatskom jeziku itd., hrvatska zajednica u Mađarskoj ne može na adekvatan način pratiti društvene, političke, kulturne i ostale promjene na svom materinskom jeziku. Stoga je od izuzetne važnosti imati vlastite specijalizirane časopise na hrvatskom jeziku, što je, razumije se, neostvarivi ideal jer s jedne strane ne postoji za to izgrađena infrastruktura, a s druge strane nema tržišta, zapravo čitateljske publike koja bi mogla osigurati barem minimalni gospodarski prosperitet takvim pokušajima. Zbog toga pokretanje časopisa na hrvatskom jeziku u Mađarskoj takoreći izravno ovisi od državne potpore. Želi li se na neki način parirati sveprisutnom mađarskom jeziku u medijima, treba nastojati osigurati pristup medijskom, u našem slučaju «časopisnom» prostoru matične zemlje. Uvoz časopisa iz Hrvatske, naravno, ne može nadomjestiti vlastite časopise jer

⁵ «Glas» je uređivao uređivački savjet, a urednici su bili Mijo Karagić i Predrag Stepanović. 1989. izašao je broj 1 i dvobroj 2-3; 1990. broj 1.

⁶ Stipan Blažetin, Ivan Horvat, Marga Šarac, Ladislav Gujaš, Zoltan Gatai, Lajoš Škrapić, Marko Dekić, Đuro Pavić, Mijo Karagić, Branko Filaković, Đuro Franković.

⁷ *Glas*, 1990/1.

⁸ *Glas*, 1989/1.

⁹ *Glas*, 1990/1.

svaki časopis i oko pojedinih časopisa okupljene male radionice izuzetno pridonose jačanju i afirmiranju hrvatske zajednice unutar same sebe, u odnosu na većinski ali i u odnosu na matični narod.

1990. izašao je posljednji broj *Glasa*, ali i prvi broj *Zornice*, «lista za Hrvate katolike» čime je hrvatska časopisna produkcija u Mađarskoj postala bogatija periodikom vjerskoga karaktera. U prvom broju *Zornice* koji je objavljen uoči Božića 1990. godine Uredničko vijeće ovako je obrazložilo ciljeve i zadaće časopisa:

«Zornica je i jutarnja misa koja se održava za vrijeme došašća, adventa. Zornica nas poziva na pripravu za božićne blagdane, na intimniji i milosni susret sa Kristom. Karakteristike došašća – ozbiljna priprava ili pokora, i radosno iščekivanje – ujedno su i karakteristike kršćanskog života. Ove karakteristike želimo unijeti u svaku obitelj, želimo pomoći u savladavanju svakodnevnih poteškoća.

Pokušat ćemo izvještavati u prvom redu o vjerskom životu Hrvata katolika u Mađarskoj, kao i o životu drugih naroda.

Želimo se ograditi od svake stranke, važno nam je ono što je ljudsko, mi smo za vječite vrijednosti humanizma.»¹⁰

Zornicu je uređivala Milica Klaić Taradija, izlazila je u Pečuhu sve do 2002. godine najprije četiri, zatim tri a pri kraju po dva broja godišnje.

Prvi doista suvremeno koncipirani časopis na hrvatskom jeziku u Mađarskoj, nesumnjivo, bila je *Riječ*, časopis za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj. *Riječ* je nastala na privatnu inicijativu, utemeljili su je Matilda Bölcs, Stjepan Blažetin, Ladislav Gujaš, Šandor Horvat, Stjepan Lukač i Dinko Šokčević. Prvi broj izašao je u jesen 1996. dakle, ove godine slavimo desetogodišnjicu *Riječi*. Uslijedila su četiri broja 1997., 1998. nije izašao ni jedan broj, te četiri broja 1999. a zatim se časopis ugasio. *Riječ* je prestala izlaziti zbog nesredene financijske situacije.

Riječ je htjela pružiti prostor za povezivanje hrvatskih manjinskih etničkih skupina u srednjoeuropskom prostoru, povezivati hrvatske manjinske zajednice s matičnim narodom te biti vezaom između hrvatske i mađarske književnosti i kulture. Ovi značajni ciljevi većinom su uspješno ostvareni. Po ustaljenoj koncepciji, na početku svakog broja nalazio se intervju¹¹, zatim književna produkcija, prijevodi, te studije i eseji. Pored hrvatskih autora iz Mađarske i mađarskih kroatista, u časopisu su se javljali hrvatski pisci iz Austrije, Vojvodine, te naravno iz Hrvatske. Obradene su brojne teme, obilježene obljetnice, značajni događaji itd.

¹⁰ Zornica, 1990/1.

¹¹ Laszló Hadrovics, István Lőkös, István Nyomárkay, István Fried, Csaba Gy. Kiss, Nikola Bencsics, Branko Čegec, Jolanka Tišler

Riječ je bila prvi pravi hrvatski književni časopis u Mađarskoj, obraćala se književno obrazovanoj, zahtjevnoj publici pa su nerijetko nazivali elitističkim časopisom, što je ona i željela biti ne samo tekstovima koji su objavljeni na njezinim stranicama, već i izgledom, grafičkim dizajnom. Detaljna valorizacija *Riječi* još predstoji, no sa sigurnošću možemo reći da zahvaljujući *Riječi* pojavilo se nekoliko novih autora, od kojih su neki već objavili i svoju samostalnu knjigu.

Nakon prestanka *Riječi* prošle su tri godine do pokretanja *Pogleda*, «Časopisa za kulturu i društvena pitanja Hrvata u Mađarskoj». Prazninu koja je nastala nakon što se *Riječ* ugasila osjetila je cijela hrvatska zajednica u Mađarskoj pa i politički čimbenici te su Hrvatska državna samouprava, Hrvatska samouprava glavnoga grada i Savez Hrvata u Mađarskoj odlučili utemeljiti novi časopis. Prvi broj *Pogleda* izašao je 2002. godine, 2003. izašlo je četiri broja, 2004. dva, 2005. jedan broj. Do 2005. časopis je uređivao Đuro Franković, a od 2005. Stjepan Blažetin i Dinko Šokčević. *Pogledi* nisu više u tolikoj mjeri okrenuti književnosti, u njoj se mogu naći tekstovi koji pripadaju u užem smislu novinarskim žanrovima, dosta je memoarske proze. Prijevodne književnosti u *Pogledima* takoreći nema, ali zato časopis redovito donosi prikaze knjiga objavljenih prije svega na hrvatskom jeziku u Mađarskoj.

1998. godine Hrvati u Mađarskoj pokrenuli su i svoj prvi znanstveni časopis. *Hrvatski znanstveni zbornik* je časopis Hrvatskoga znanstvenoga zavoda iz Pečuha. U razdoblju od 1998. do 2002. izašla su tri broja i jedan dvobroj. Cilj časopisa bio je pružiti prostor za publiciranje znanstvenih rezultata prije svega hrvatskih istraživača u Mađarskoj.¹²

Danas je očito da hrvatska zajednica u Mađarskoj osjeća potrebu za časopisom, časopisima raznih profila, ali ponajprije zbog skučenih financijskih mogućnosti časopisna produkcija je još uvijek vrlo slabašna. No, uspoređujemo li hrvatski časopisni prostor s časopisima ostalih nacionalnih manjina u Mađarskoj, ocjena može biti sasvim drugačija.

¹² 1998/1 Urednica: Janja Prodan, 1999/1 Urednik: Živko Mandić, 2000/1 Urednik: Đuro Franković, 2001/2002/1-2 Urednik: Đuro Franković

Izvleček

Obravnavani slikovnousmerjeni oglasi jeziku namenjajo sicer obrobno vlogo, omejeno na poimenovanje in navajanje tehničnih podatkov izdelkov, toda kljub temu kažejo veliko pravopisnih nedoslednosti na ravni zapisovanja besednih zvez, besed in krajšav.

1 Tipologija oglasov

Podrobnejšo tipologijo oglaševalnih besedil v slovenskem prostoru najdemo pri Tomu Korošču (2005: 85–128), ki je uveljavil dve tipološki merili. Prvo izhaja iz oglaševalnega namena oz. sporočanje funkcije oglasnega besedila, drugo iz načina pristopa oglasnega sporočila k naslovniku.

1.1 Opredelitev obravnavanih oglasov

V nadaljevanju bomo obravnavali oglase iz našega vsakdana, ki nam jih poštarji odlagajo v poštne nabiralnike. Njihove značilnosti so:

- a) obseg: od 2 do 20 listov;
- b) format: od A4 do A3;
- c) izid: tedenski, desetdnevni, mesečni;
- d) č) oglaševano oz. predmet oglaševanja: živila, tehnični, gospodinjski aparati, gradbeni materiali, pohištvo in tekstil (izvzeti četrtletni katalogi Quelle, Vögele, Neckermann, Moda Plus ...)
- e) tip oglasov: slikovnousmerjeni – fotografije, udarne barve, bogat nabor pisav;
- f) izbor: BAUMAX (B), BIG, BANG (BB), HOFER (H), INTERSPAR (I), JAGER (J), KLASEK (K), LESNINA (L), METRO (M), O'GLASNA POŠTA (OP), PAKETI NA PALETI (PP), RELAXX (R), RUTAR (R.), TEPEH (TE), TUŠ (TU).

Sklicujoč se na omenjeno tipologijo in predstavljene lastnosti lahko tovrstne oglase opredelimo s treh vidikov: (1) z vidika načina pristopa k naslovniku gre za *tiskane, zasebnopoštne* in *izročniške*; (2) z vidika oglaševalnega namena oz. sporočanje funkcije za *prodajno predmetne*; (3) z vidika besedilnosti ali nebesedilnosti pa za oglase, ki so slikovnousmerjeni in bi jih lahko šteli k skupini *nepopolnih*.

Slika 1: Primer Intersparovega oglasa

1.2 Slika in besedilo v oglasu

Razumevanje zveze med sliko in besedilom je nujno za razumevanje oglaševalnega besedila, vendar je (Janich 2001) razmerje med pomembnostjo slike in besedila odvisno od naravnosti posameznega oglasa. V obravnavanih primerih je odločilna vloga slike, saj je besedila relativno malo. Jezikovna sredstva so uporabljena kot dopolnilo k fotografiji izdelka tako, da ga poimenujejo, dodajajo tehnične podatke (vrsta, količina, zmogljivost ipd.) oz. z njimi oblikujejo slogane, tj. sporočanjso zgoščeno dopolnjevanje ali zaključevanje besedilnega sporočila (Korošec 2005: 133), ki jim tokrat ne namenimo pozornosti.

2 Jezik oglasov

Nekateri tuji raziskovalci razpravljajo o jeziku oglasov kot o posebni stereotipni tvorbi, saj obstajajo celo liste najpogosteje uporabljenih besed, ki so v svojem učinkovanju preverjene, spet drugi zavračajo tako opredelitev, saj menijo, da gre za od namena določeno rabo jezika z značilnim izborom jezikovnih sredstev (Sowinski 1998: 41).

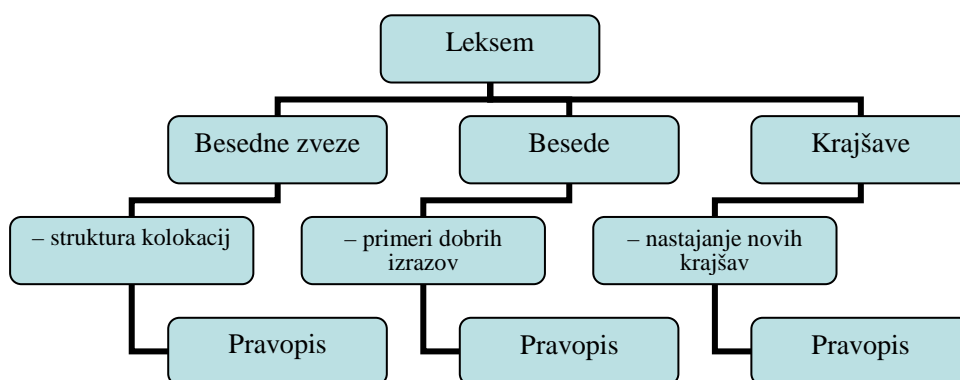
V slovenščini je reklami jezik opredelil Jože Toporišič (1992: 254) kot primer izpostavljenega, hiperboličnega, presežniškega, stavčnofonetičnega in vsestran-

sko zvrstno različnega izražanja, podprtega z glasbo in sliko. Po Humarjevi (2000) je jezik reklam glede na knjižni jezik močno ekspresivno obarvan, po Korošču (2001) pa poln jezikovnih sredstev presenečenj, izrazitosti, drastičnosti in šokiranja, po Križaj Ortar idr. (2000) tudi čezmerno hvalilen.

Že Marjeta Humar (2000) ločuje vsebinsko, besedno, skladenjsko in pravopisno slogovno zaznamovanost reklamnega jezika. Z vidika ločil in pravopisnega odstopanja pa po mnenju Sowinskega (1998: 64) nastajajo jezikovne akrobacije: opuščanje ločil znotraj, na koncu povedi, povečana raba treh pik, kopičenje klicajev in njihova neskladenjska raba za opozarjanje na določen del reklame, raba male začetnice na neobičajnih mestih ipd.

2.1 Jezikovne lastnosti izbranih oglasov

Glede na predstavljeno opredelitev izbranih oglaševalnih besedil po tipologiji Toma Korošca v točki 3.1 gre v našem primeru za slikovnousmerjena besedila, v katerih ima jezik le dopolnjevalno vlogo. Prav zaradi tega bo izhodiščna točka jezikovnega opazovanja usmerjena na njihove leksemske lastnosti, in sicer na pravopisno podobo besednih zvez, besed in krajšav (Vidovič Muha 2000: 23).

2.1.1 Besedne zveze

2.1.1.1 Pri besednih zvezah¹ je najopaznejša zaznamovana stava desnega ali levega prilastka. In to desnega na levo stran, čeprav obstajajo v istem oglasu tudi povsem ustrezni zgledi (R.: *BEKO aparati* proti *Serija kozarcev Glassy*). Pogosta je prestavitev levega prilastka na desno stran, kar precej spominja na popis

¹ Prepisi zgledov so identični zapisom v oglasih.

blagovnih zalog. Pri tem srečamo različice, ki so pravopisno popolnoma ustrezne (K: *Kisla smetana, lahka, 180 g; Fižol, rjavi, 800 g*) do popolnoma poljubnih (R.: *različne postavitve možne; M: majica moška, majica ženska, jopica ženska, bunda dekliška, spodnjice moške – boxer*) tudi s primeri, ko na isti strani oglasa najdemo primernejše zapise levih prilastkov na ustaljenem mestu (PP: *CEDILO NERJAVEČE 29CM; SVEČA MEMORY LIGHT VELIKA; SVEČNIK SREBRNI*; proti *KOMPLET NERJAVEČIH CEDIL*), zato je težko najti utemeljene razloge takšnih dvojnic.

Slika 2: Primer oglasa z zapostavljenim levim prilastkom

2.1.1.2 V besednih zvezah zelo pogosto nastopajo tuje poimenovalne prvine, ki niso posledica morebitne obvezne uporabe registriranega imena, kot kaže naslednji zgled (I: *Probiotični jogurtov napitek Active jogurt drink*; če bi šlo namreč za angleško blagovno znamko, bi bil uporabljen kateri od naslednjih angleških zapisov za jogurt (angl.: *yoghurt, yoghurt, yogurt*).

Nepotrebno se citatno zapisuje ime barve *bež*, ki je zapisana v podomačeni obliki že v SP 2001 (I: *Leseni počivalnik Sally v rdeči, beige ali modri barvi*), uporaba citatnega izraza (PP: *SVEČA MEMORY LIGHT VELIKA*), ki je včasih tako neznan, da oglaševalec zapiše celo pojasnilo (I: *Spinning sobno kolo; Spinning je vadba, kjer je poudarek na krepitvi srčno-žilnega sistema*).

2.1.1.3 Pogosto se pozablja na pridevniško določno obliko (B: *univerzalni zaboj, toda zložljiv zaboj*).

2.1.2 Besede

2.1.2.1 Med prebiranjem oglasov naletimo tudi na nekatera dobra poimenovanja delov pohištva oz. poštnih storitev (HN: *poličnik* < *omara s policami* : *regal*; OP: *sožalnica* analogija po *voščilnica*), večje trgovine so poskrbele za simpatično poimenovanje svoje maskote (I: *Grizko*; TU: *Tuško*). Toda ponekod se vidi tujejezični vpliv, rezultat katerega je zelo okorno poimenovanje (I: *Pisarniški stol z rokonaslonom* < *die Armlehne* 'naslanjalo za roke')

2.1.2.2 Veliko nedoslednosti je pri pisanju skupaj ali narazen in s tem omahovanje med besedno zvezo ali zloženko (R: *mikro vlakna* > *mikrovlakna*; BB: *mikro glasbeni stolp* > *glasbeni mikrostolp*).

Izkrtične ali števnice zloženske so po pravilih Slovenskega pravopisa pisane vselej s stičnim vezajem. Obravnavani oglasi ponujajo pravo paleto različic: od zapisa brez vezaja, do levostičnega ali nestičnega zapisa. Najdene možnosti so naslednje: a) izkrtične/števnice zloženske brez vezaja (HN: *12 mesečni hitri brezobrestni kredit, TV element, DVD snemalnik, LCD zaslon, A energijski razred*); b) števnice zloženske brez vezaja ali z vezajem v isti reklami (B: *SERIJA HALOGENSKIH REFLEKTORJEV 1 delni, 2 delni, 3 delni, 4 delni; SERIJA REFLEKTORJEV 1-DELNI, 2-DELNI, 3-DELNI, 4-DELNI*); c) števnice zloženske z nestičnim vezajem (HN: *4 - delni komplet*); č) števnice zloženske z levostičnim vezajem (I: *24- urni digitalni LED prikazovalnik, 6- delni set lončkov v košarici*). Pozornost zbujajo individualno oblikovanje števnice zloženske (HN: *1-sed, 2-sed, 3-sed*) oz. vzpostavljanje nepravilnih analogij (TU: *100-% bombaž, 100-% poliester*, verjetno po *100-odstotni poliester*). Nič bolje ni pri prirednih zloženkah, ki so zapisane brezvezajno ali z nestičnim vezajem (I: *Pralno sušilni stroj*; B: *stensko - stropne obloge za suhe prostore*).

2.1.2.3 Iz že omenjenih zgledov je razvidno, da je stičnost v zapisih precej pereča. Neupoštevanje pravil je zaslediti tako pri ločilih (R.: *Senzacionalna razprodaja kuhinj! ...na vse načrtovane (...)*; OP: *Vež med sanjami in resničnostjo...*; pri vseh oglasih so tudi datumi pisani stično: *Ponudba velja: od 18.1. do 31.1. 2006*). Težavo predstavlja tudi zapisovanje matematičnih znakov in enot (R.: *50% znižano, Š/V/G: 96X87X4, 90X190cm, v barvni kombinaciji belo / venge*; GA: *Poraba vode 13l, Poraba el. energije 0,80kWh*). Pogosto je omahovanje pri zapisovanju minusa, vezaja, decimalke in celo enot (HN: *-30%*; TU: *do -50%*; I: št. 38 – 46; M: *2 - 8 let*; T: *PON.-PET.: 8-19h*; H: *vel. 62 – 116*; I: *delovni radij 7.2 m*; K: *Pivo Pils, 0.5 L*; PP: *KOZAREC 1 DCL Z ŽIGOM*; T: *3 številčni zaslon, velik / meritve 0 C in 0 F*; I: *odporen na temperaturo od +12000 C do -400 C*; T: *Pranje do 5Kg perila*).

Opazen pojav je včasih duhovito prevrednotenje opuščaja (OP: *O'glasna pošta*), po drugi strani pa njegova nelogična postavitve v poimenovanju blagovne znamke mesnin (TU: *z'dežele*), ki močno spominja na spogledovanje s tujimi zapisi.

Slika 3: Nove številne zloženke

2.1.3 Krajšave

2.1.3.1 Izjemno pogosta je raba krajšav (Korošec 1993), saj je eno bistvenih vodil oglasov, da na čim manjšem prostoru predstavijo čim več. Kljub temu je opaziti veliko neenotnost oglaševalcev tudi, kadar oglašajo in predstavljajo enake tehnične predmete in s tem podobne lastnosti. Pri uporabi krajšav so nedosledni, celo pri tistih, ki so že ustaljene. Pogosto pozabijo na ločilo ali stičnost (R.: *stekloker. plošča; vklj., pribl.*; GA: *Ožemanje 500vrt/min; I: 1000 obr/min; B: 11000 vrtljajev/min; HN: vgr. pečica, viseči stekl. elem., kotna stoječa om., gard. om., 3d. gard. omara; H: vel. ca.; I: velikost cca; B: 1 pak = 2,691 m²; B: maks. pretok 2800 l/h; I: max. moč; K: 10.5% alk.; TU: 0,1 % m.m., Špinača zm., Zimska salam v.p.*).

Pojavlja se mnogo novih, priložnostnih krajšav ali t. i. okrajšank (Korošec 1993), med katerimi so zelo pogoste *zm.* (zmrznjeno), *v.p.* (vakuumsko pakirano), *b.k.* (brez kosti), kjer v zapisu manjka presledek. Analogija slednjega zglada se je prenesla tako, da najdemo celo krajšavo *s.k.* (s kostjo), kjer je »krajšan« celo predlog s.

Slika 4: Primer analogno oblikovane krajšave s.k. po b.k.

3 Oglaševalci o svojem oglasu ali mala šola vaj v slogu

Nadvse zanimiv je odnos oglaševalcev do svojega oglaševalskega izdelka, ki ga navadno kažejo z besedilom drobnega tiska na zadnjih straneh oglasa. Pri tem se zavedamo, da se v prvi vrsti želijo zavarovati pred kritiko kupcev zaradi morebitnih napak glede tehničnih podatkov, navedenih v oglasu, in le ugibamo lahko, ali je opravičilo namenjeno tudi morebitnim jezikovnim napakam, ki so morda zavite v zelo tipično formulacijo »/.../ pridržujemo si pravico tiskarskih in drugih napak«.

V nadaljevanju so po stopnji od največje do najmanjše vpljudnosti navedena tovrstna pojasnila iz obravnavanih oglasov, ki neposredno kažejo tudi odnos do svojih kupcev.

- TUŠ: *Za morebitne napake v tisku se opravičujemo in vas prosimo, da nas pokličete na tel.: 080 13 10.*
- INTERSPAR: *Za morebitne napake v tisku se vam opravičujemo!*
- BIG BANG: *Za morebitne tiskarske napake se opravičujemo.*
- JAGER: *Za možne napake v tisku se opravičujemo!*
- METRO: *Za morebitne napake se opravičujemo.*
- BAUMAX: *Glede cen in tehničnih podatkov si pridržujemo pravico tiskarskih in drugih napak ter spremembe modelov.*
- LESNINA: *Spremembe in napake v tisku so možne.*
- PAKETI NA PALETI: *Tiskarske napake so možne.*
- HOFER: *Za napake v tisku ne odgovarjamo.*
- RELAXX: *Za napake v tisku ne odgovarjamo.*

4 Jezikoslovčev pogled na jezik obravnavanih oglasov

Obravnavani prodajni katalogi postajajo naš vsakdan. V roke jih jemljemo kot radovedni potencialni kupci ali kot naveličani pospravljalci kupov odpadnega papirja. Toda v obeh primerih se naše oči zavestno ali ne ustavljajo na njihovih slikovnih in jezikovnih sporočilih, zato je imajo na nas veliko večjo vplivno moč, torej tudi jezikovno, kot si želimo priznati. Morda se bo kdo od potencialnih bralcev tega prispevka vprašal, ali je predstavljeno avtoričino jezikovno opazovanje reklam resnična potreba ali zgolj »slovničarska mušica«, kot se je rad izrazil jezikoslovec Stanislav Škrabec. Potem je prav, da ponudim tudi svoj odgovor. Pobuda za prispevek je nastala iz preprostega dejstva, da je pri mnogih obravnavanih prodajnih oglasih, zlasti večjih trgovskih velecetov, velikokrat opaziti pravopisno korektno oblikovane podatke, npr.: R.: *5-consko jedro, 3-delne omare, miza + 6 stolov*; B.: *moč 1200 W, žagin list 185 X 20 mm*), pri drugih pa je ob navedbi različic opaziti bolj ali manj posrečene približke zapisom, ki jih predpisuje ali priporoča Slovenski pravopis 2001. Sklepati je mogoče na dvoje: v marsikateri oglaševalčevi zavesti je pogosto sicer neutrjeno in v ustreznih priročnikih premalokrat preverjeno jezikovno vedenje in velikokrat resnična želja po jezikovno korektno oblikovanih sporočilih; marsikateri oglaševalec pa se celo ne zaveda zapisanih jezikovnih pomankljivosti, jezikovna korektnost sporočil mu je nepomembna. Dejstvo je namreč, da danes lahko oglašujejo veletrgovci s preišljeno oglaševalno strategijo, kot tudi manjše trgovine, ki oglaševanju namenijo minimalno pozornost. Toda javno oglaševanje zahteva enotno upoštevanje pravil slovenskega jezika za vsakogar, ki javno oglašuje. Zato je umestno vprašanje, ali si vsaj nekateri oglaševalci morda celo ne želijo tovrstnih napotil jezikoslovcev z izdelanimi priporočili v primerih, kjer so odstopi od ustaljenega največji. Vsekakor bi veljalo preveriti pri tistih, ki v opravičilih glede napak kažejo najbolj spoštljiv in odprt odnos do svojih strank. K temu spodbuja tudi misel Toma Korošca (2005: 200): »Jezikoslovno stališče pa mora /.../ oglaševanje sprejeti kot danost, v kateri ima jezik pomembno (ne edino, vendar pomembno) vlogo. In ker premnogi oglasi kot sporočila, tudi s pomočjo jezika, onesnažujejo naše duhovno okolje, je premalo, če jezikoslovje na njih samo poteši svojo izhodiščno strokovno radovednost, namreč, kaj je z jezikom, kako tu jezik deluje, ampak mora z razčlenbo odgovoriti, zakaj je tako, in če je to slábo, s kritiko in s postopki, vsaj tistimi, ki se jih je mogoče naučiti, utreti pot k visokemu cilju: obvestilno oglasno besedilo, dostojno in mikavno, gledljivo in berljivo, ki ne žali ne okusa, ne jezikovnega čuta, ne inteligence in ne preizkuša naslovnikove potrpežljivosti celo takrat, ko ga oglaševano ne zanima kot potencialnega kupca.«

Literatura

- HUMAR, Marjeta, 2000: Besedilne in jezikovne značilnosti reklamnih besedil. *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije: Zvezek 2*. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje. 315–336.
- JANICH, Nina, 2001: *Werbesprache. Ein Arbeitsbuch*. Zweite Auflage. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- JERIČ, Marinka, 2002: *Značilnosti in vloga frazemov v slovenskih tiskanih reklamah. Diplomatska naloga*. Mentorica Irena Stramljič Breznik. Maribor: PeF.
- KOROŠEC, Tomo, 1993: O krajšavah. *29. seminar slovenskega jezika literature in kulture*. Ljubljana. 15–27.
- – 1996: O nekaterih poimenovalnih vprašanjih v oglaševanju. *Slovenska država, družba in javnost*. Ur. Anton Kramberger. Ljubljana: FDV. 257–266.
- – 1999: Prvo slovensko oglaševalno besedilo iz l. 1794 in njegov avtor Valentin Vodnik (1758–1819). *Slavistična revija* (47/4). 181–191.
- – 2001: K jezikovnostilni teoriji prodajnih oglasov. *Vatovčev zbornik*. Ur. Slavko Splichal. Ljubljana: FDV. 109–116.
- – 2004: K tipologiji oglaševalnih besedil. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti (Obdobja 22)*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: FF. 199–228.
- – 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: FDV.
- KRIŽAJ ORTAR, MARTINA, BEŠTER TURK, MARJA idr. 2000. *Na pragu besedila 2. Učbenik za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol*. Ljubljana: Rokus.
- REITER, Lidija, 1995: *Psihološki vidiki kreiranja sporočil komuniciranja v marketingu. Magistrsko delo*. Maribor: EPF.
- RIBOLICA, Sonja, 1991: *Ideja in njeni nosilci v ekonomski propagandi. Diplomatska naloga*. Ljubljana: FDV.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki Elektronska izdaja na plošči CD-ROM*. Ljubljana 1998.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: SAZU in Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- SOWINSKI, Bernhard, 1998: *Werbung*. Tübingen: Niemeyer.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- – 2000: *Slovenska slovnica: Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Založba Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.

Povzetek

Prispevek obravnava pravopisno podobo izbrane skupine prodajnih katalogov, ki po v slovenistiki uveljavljeni tipologiji oglaševalnih besedil sodijo glede na oglaševalni namen med prodajno predmetne, z vidika načina pristopa k naslovniku

in njihove (ne)besedilnosti pa med tiskane, zasebnopostne izročniške in slikov-nousmerjene oglase. Čeprav je v njih jeziku namenjena sicer obrobna vloga, omejena na poimenovanje in navajanje tehničnih podatkov izdelkov, kažejo z vidika pravopisne ustreznosti veliko nedoslednosti na ravni zapisovanja besed-nih zvez, besed in krajšav. Glede na dejstvo, da javno oglaševanje zahteva enot-no upoštevanje pravil slovenskega jezika za vsakogar, ki javno oglašuje, je na-men prispevka opozoriti na ponavljajoče se in pereče jezikovne pomankljivosti oglasov in morda spodbuditi tvoren dialog med zainteresiranimi oglaševalci in jezikoslovci.

LEXIKAI HUNGARIZMUSOK FELSŐÁPSA (БЕРХНЄ ВОДЯНЄ) FALU
RUSZIN DIALEKTUSAIBA

A nyelvek közötti érintkezések kérdése sok problémát jelentett mindig is a kutatóknak. E probléma megoldásával többen is foglalkoztak már, azonban napjainkban is nagyon sok a megválaszolatlan kérdés.

A kárpátaljai ruszin nyelv hungarizmusával 1960 óta foglalkoznak a tudósok és kutatók. Több disszertáció és tudományos cikk jelent meg azóta (Mokány, Láver, Lizanec, Csopey stb.), de ez a téma a mai napig is aktuális, és újabb felfedezésekre vár.

A kárpátaljai ukrán (ruszin) és magyar nép között évszázadok óta tartó politikai, gazdasági és kulturális kapcsolat során a nyelvek kölcsönösen hatottak egymásra. (Lizanec 2000:688). Köztudott, hogy a magyar nyelv nagy hatást gyakorolt a ruszin nyelvjárásokra „egyenes/közvetlen dialektusi érintkezéssel”. Ez azt jelenti, hogy a magyar szavak (hungarizmusok) behatoltak a ruszin nyelvbe egyrészt a szomszédos városok, falvak élő nyelveiből/dialektusaiból, másrészt közvetlenül az irodalmi magyar nyelvből, mint hivatalos állami nyelvből (XII-XIII.sz. - Imre király uralkodása). (Ezek a szavak ma már többnyire lexikai archaizmusok), harmadrészt az írott forrásokból és a folklórból (ezek közül néhány még napjainkban is él a ruszin dialektusokban). Berezsanin szerint: „...a századok folyamán a kárpátontúli ukrán (ruszin) lakosság a „magyarok honfitársa” volt és sok idegen szót vett át, amelyek Ukrajna más területein ismeretlenek.” (Lizanec 1964:32-36)

Mondhatjuk tehát, hogy a lexikai hungarizmusok megjelenése és beépülése a ruszin dialektusokba több évszázados nyelvi érintkezések eredménye. A magyar kölcsönzések teljesen integrálódtak mind fonetikusan, mind strukturálisan, mind pedig szemantikailag. Így alakultak ki az úgynevezett „vegyes” szavak és kifejezések (pl. *керешикедывати, рішкаша, мішмаш, кефовати* stb.). Hermann Paul szerint: „Ott, ahol két nép régóta közvetlen kapcsolatban él egymással, a kétnyelvűség természetes jelenség, és ezzel egyidejűleg megkezdődik a nyelvek kölcsönös egymásra hatása.” (H. Paul 1960:460)

Kétségtelen, hogy az élőbeszédből átvett lexikai hungarizmusok különböző időben kerültek a kárpátontúli ukrán (ruszin) nyelvjárásokba. Némelyek még az ukránok és a magyarok érintkezésének kezdeti időszakában (XII-XIII.sz.), mások pedig később.(Lizanec:1970)

E tanulmányban szeretném ismertetni egy kárpátaljai ruszin falu nyelvjárásának lexikai hungarizmusait. Az adaptáció folyamán a magyar szavak hangalakja többé-kevésbé megváltozott, de a fonetikai, morfológiai és szemantikai elemzéseket további feladatommak tekintem. Mielőtt ismertetném a falu rövid

történetét, meg szeretném jegyezni, hogy választásom erre a falura azért esett, mert családi gyökereim oda nyúlnak vissza.

Felsőapsa (с. Верхне Водяне) a Rahói járás (Kárpátalja) egyik legnagyobb falva. A falu az Apsica-folyó medrében fekszik, mely nevét a köztudatban a román „ape”-víz szóból kapta. Lakossága 6 874 fő.

A XX. sz. elején Felsőapsa (akkor még Вишня Апша) az Osztrák-Magyar birodalomhoz tartozott. Akkor jelentek meg olyan intézmények, mint a kaszárnya, a polgármesteri hivatal, az egyházi iskola, a zsinagóga és több zsidó bolt. A falusiak többnyire ruszinok és zsidók voltak. 1918-ban Felsőapsa már Kárpátalján belül a Cseh Köztársasághoz tartozott. 1940-44 között a magyarok átvették az uralmat, és kiűzték a zsidókat a faluból. 1944. október 16-án a falut felszabadította az orosz hadsereg s akkor kapta a ma is használatos Felsőapsa (Верхне Водяне) nevet, mely közigazgatási egység a máramarosi ruszin nyelvterülethez tartozik. Igaz, hogy a falu nyelvjárására nemcsak a magyar, hanem a román nyelv is hatással volt, de a romanizmusok már kevésbé maradtak meg az apsai lakosok nyelvében (pl. *bános*, *cimbora* stb.). A továbbiakban abc-sorrendben mutatom be Felsőapsa hungarizmusait, példamondatokba ágyazva azokat. A felsorolt szavak többsége használatos (a máramarosi dialektusokon kívül) a déli szláv nyelvekben is.

Аршув < magy. *ásó* 'лопата' (bizonytalan, TESz I:184) – Митрику, бери аршув та йди выкопли ріпу.

Багов < magy. *bagó* 'табак' (bizonyt., valószínű szóhasadás, TESz I:216) – Так вонить баговими, бо лиш ссе тоты цигаретлики.

Баюси < magy. *bajusz* 'усы/вуса' (ismeretlen, TESz I:220) – Таки баюси має як Тарас Бульба.

Биров < magy. *bíró* 'судья/мэр/суддя' (származékszó, 'hatalommal bíró', TESz I:305) – Наш биров/біров (сільський голова), Іван Сойма, чинит усьо для людей...

Бисіда < magy. *beszéd* 'беседа/разговор/розмова' (szláv, szl. *bešeda*, szb.-hv. *beseda*, szlk. *beseda*, TESz I:289) – Нич не чиниться для діла, лиш одна бисіда та брыхні.

Бовт < magy. *bolt* 'магазин/крамниця' (valósz.olasz er., vö. ol. *volta* 'bolthajtás, raktár, üzlet, TESz I:335) - У нашому бовті є усьо: хліб, парадичкы, огуркы, цукор та інше. А boltunkban kapható minden: kenyér, paradicsom, uborka, cukor stb.

Бокончі <magy. *bakancs* 'башмаки/черевики' (származékszó, a *boka* + *-cs* denom.képző, TESz I:222) – Ссі бокончі дуже великі. Ez a bakancs túl nagy.

Босорканя <magy. *boszorkány* 'баба-яга/ведьма/відьма' (ótörök, tör.*basırqan* 'boszorkány' TESz I:351) – Ти стара воняча босорканя.

Бросквина <magy. *barack* 'абрикос/а' (szláv, vö.: blg. *prаскова*, szln. *bręskev*, *bręskva*, cseh *broškev* 'ószibarack' TESz I:244) – Скоро доспіє бросквина і будемо чинити леквар. Nensokára beérik a barack és lekvárt főzünk majd belőle.

Бунда <magy. *bunda* 'шуба' (bizonytalan, TESz I:389) – На вулиці така студінь, що треба бунду брати на себе.

Вілаггабору <magy. *világháború* 'мировая война/всесвітня війна' (világ-származékszó, TESz III:1144, háború-származékszó, TESz II:10) – Страшний легінь як вілаггабору. Csúnya a legény mint a világháború.

Вонот <magy. *vonat* 'поезд/потяг' (nyelvújítási származékszó, *von* ige + *-t* deverb.képző, TESz III:1173) - Беры кошарку, бо фітькає вонот. Vedd a kosarat, mert „füttyül” a vonat.

Гамішний <magy. *hamis* 'фальшивий/шаловливий/спокусливий' (bizonytalan, TESz II:40) – Ей, який ти, Юрику, гамішний.

Галушки <magy. *galuska* 'галушки' (lengyel, vö. le.*galuska/galuszki* 'galuska' TESz I:1021) – Нема крумплю, будемо галушки їсти.

Гордов <magy. *hordó* 'бочка' (származékszó, TESz II:146) – Така товста як гордов. Kövér mint egy hordó.

Газда < magy. *gazda* 'хозяин/господар' (szláv, szl.*gospada*, cseh *hospada* 'szállásadó ház, urak, uraságok, házigazda stb.', TESz I:1037, 'a ház feje, család-fő, ura, tulajdonosa vkinek' Melich-Gombocz II:1125) – Ние у селі газды, ние і порядку. Nincs gazda, nincs rend.

Гаті <magy. *gatyá* 'подштанники/кальсоны' (szerb-horvát, vö. szb.-hv. *gāće* 'paraszgatyá, alsónadrág' TESz I:1034) – Бери гузонтрагоші, бо гаті з тебе спадут.

Геренда <magy. *gerenda* 'бревно/балка/колода' (szláv, vö. blg. *greda*, szb.-hv. *greda*, szlk. *hrada*, TESz I:1050) – Бери на горгоші геренду.

Гершлики <magy. *gersli* 'ячень/ячмінь' (ausztriai ném., *Gerstel* 'dara, árpa-kása, TESz I:1055) – Зварю нині голубці з гершликами.

Гомбін <magy. *kombiné* 'комбинация' (ném. *Kombinē* 'ingnadrág, kombiné', TESz II:534) – Здойми з себе гомбін, бо не налізе сукня.

Гумія <magy. *gumi* 'резина/гума' (latin *commi, cummi*, TESz I:1106) – Мушу зтягнути гумію аби не упав з'ня плат.

Джандар <magy. *zsandár* 'жандарм' (német, vö. ausztriai ném. *schandarm*, ném. *schandarm, schandâr*, TESz III:1210) – Коли ще були туй мадяри та джандары чинили порядок.

Дуна <magy. *dunna, dunyha* 'пуховик/перина' (szláv, szb.-hv. *dűnja, dűhnja*, szln. *dunja*, szlk. *duchna* 'párna, pehelyel bélelt hálósapka', TESz I:688) – Даю ти дуну, бо пуд нив файно тепло.

Дялув <magy. *gyalu* 'рубанок' (vitatott, TESz I:1118) – Неси дялув та учинимо чольомаду.

Егреш <magy. *egres* 'крыжовник/агрис' (vándorszó, vö. lat. *agrestum, agresta* 'éretlen szőlőbogyó/szőlő leve, savanyú bór', TESz I:713) – Уже достиг егреш та рібізлі, можемо збирати.

Зар <magy. *zár* 'замок/запор' (szláv, vö.: szl. *zavorъ, zatvorъ*, szb.-hv. *zavor* 'retesz, zár' TESz III:1187) – Є на дверьох зар, айбо недобрий.

Кабат <magy. *kabát* 'пальто' (ny.szláv, szlk. *kabát* 'felöltő, kiskabát, zakó' TESz II:291)- Нині уже такі дівотошні кабати пушли. Manapság annyi divatos kabát van.

Калап <magy. *kalap* 'шляпа/капелюх' (valószínűleg magyar, TESz II:320) – Така собі паніка ся учинила, що уже лиш у калапі ходит.

Кантлик <magy. *kanna* 'кувшин/бидон/гличик' (ném. *Kanne* 'kanna, kancsó' TESz II:348) – Нис в'ня кантлика, наллю ти молока у банку.

Канчув <magy. *kancsó* – *kanna* 'ua' - Чого не даєш му пити з канчова?

Капура <magy. *kapu* 'ворота' (ótörök, vö.: türkm. *qapı* 'капу' TESz II:367) – Не сиди на капурі, а йди щось робити.

Капчати <magy. *kapcsol/kapocs* 'связывать/сцеплять/чіпляти' (magyar, TESz II:361) – Тільки лиш робиш, дівок капчаєш на вулиці.

Каріка <magy. *karika* 'кольцо/круг' (val. magyar, TESz II:382) – Що то за мода каріку в носі носити?

Катуна <magy. *katona* 'солдат' (vándorszó, biz.gör. *χατοῦνα* 'háznép, málna, roggyász, sátor, tábor, szállás' TESz II:409.) – Сніжана давно лиш з катунами гуляла.

Кеминь <magy. *kemény* 'твердый/твердий' (szármatékszó, TESz II:437) – Таку кеминьну голову має як осел. *Макаcs mint a szamá*r.

Кефа <magy. *kefe* 'щетка/щітка' (oszmán-török, vö.: oszm. *kefe* 'lószőrből készült, zacskóhoz hasonló lóápoló eszköz, kefe' TESz II:422) – Мушу укефувати покровці, бо нико за мене не учинит.

Киля <magy. *kölyök* 'детеныш/щенок/маля' (valószínűleg csuvasos jellegű ótörök jöv.szó, TESz II:608) – Таке файне того киля, не мало би лиха.

Колач <magy. *kalács* 'калач/кулич (<szláv, blg. колач 'ünnepekre és más alkalomra sütött, középen lyukas kerek kenyér' TESz II:314.) – Не тому ся колач пече кому ся нарече, а хто го буде їсти. *Nem annak sü*l a kalács, aki megérdemli, hanem annak, aki megeszi.

Комора <magy. *kamra/spajz* 'кладовая/комора' (<lat. Camera, camera, camera 'ház, szoba, kamara, kincstartó hely, királyi kincstár' TESz II:332.) – У мене повна комора усякого добра.

Копершув <magy. *koporsó* 'гроб/труна/домовина' (ótörök: *qabırçaq, qabırçıq* 'láda, koporsó' TESz II:566) – Умерла стара Василица та така була тувста, що не влізала у копершув.

Корчма <magy. *kocsma* 'кабак/трактир/шинок' (szláv, blg. Кръчма 'kocsma, áldomás, megvendégelés' TESz II:515.) – Юр Соймин каждый день сидит у корчмі та п'є тоту палінку.

Кочія < magy. *kocsi* 'автомобиль/телега/коляска' (<magy. 'kocsi, szekérféle' TESz II:514) – Не знати хто буде у Наталки, чи хлопчик чи дівчинка, доти не купують кочію.

Кошарка < magy. *kosár* 'корзина/кошик' (<román és szláv eg., rom. *coșar*, dlg. *кошара* > TESz II:585.) – Бери кошарку, бо фітькає вонот. *Vedd a kosarat, mert „fütyül” a vonat.*

Крумплія <magy. *krumpli/burgonya* 'картофель/картопля' (német, baj.-osztr. *grumrt, krump, grumper, krumpir* 'burgonya' TESz II:650) - Крумплю у нас цього року доста, будемо садити много.

Лавор <magy. *lavór/tál* 'таз' (ausztriai német, vö.: ném. *lavoír, lavor, lafur*, ausztr.ném. *lavoír* 'mosdótál' TESz II:729) – Коли нема води та треба у лаворі ся мыти.

Лада < magy. *láda* 'ящик/сундук' (német, vö.: ném. *lade* 'láda, szekrény, fiók stb.' TESz II:704) – Стоїт у кутови лада, повна всякої добрятини. *Van a sarokban egy láda tele mindenféle finomsággal.*

Легінь < magy. *legény* 'юноша/юнак' (<ismeretlen eredetű 'fiatalember, nőtlen ifjú' TESz II: 742.) – Такий файний легінь ся учинив сись Василь.

Лепедив/лепедүв <magy. *lepedő* 'простыня/простирадло' (származékszó, TESz II:755) - Дусталис'мо у подарок лепедув, айбо не добрий ні на одну постіль.

Ломпа/ломпаш < magy. *lámpa/lámpás* 'лампа/фонарь' (a szócsalád alapja, a *lámpás* latin, vö.: lat. *lampas* 'fáklya, világítótest, lámpa' TESz II:713) – Мусай купити ломпу, бо у гаражи нич не видко.

Луйтра <magy. *létra* 'лестница/драбина' (német, vö.: ném.*latter* 'létra' TESz II:761) – Бери луйтру та йди на кутець.

Мачка < magy. *macska* 'кот/кошка/кіт' (szláv, vö.: blg. *мачка*, szb.-hv. *māčka* 'macska' TESz II:806) – Впала мачка у горниць з крумпльов. *Beleesett a macska a krumplis fazékba.*

Машлик < magy. *masni* 'бант' (bajor-osztrák, vö.: baj.-osztr. *maschn, masch'n* 'hurok, kötés, csomó' TESz II:855) – Заплети волося з машликамы. *Masnival fond be a hajad.*

Мусай <magy. *muszáj* 'надо/необходимо/необхідно' (német, vö.: ném. *muß sein* 'meg kell lennie, meg kell történnie' TESz II:981) – Мусай ныні зробыти ссе діло, бо на завтра є другое. Muszáj ma elvégezni ezt a munkát, mert holnapra már van másík.

Надраги <magy. *nadrág* 'штаны/брюки' (szláv, val. болгár, vö.: болг. *nadragy* (Kniezsa: SzlJsz. 352) TESz II:992) – Купы ми нові надраги. Vedjél nekem egy új nadrágot.

Оболок <magy. *ablak* 'окно/вікно' (szláv, vö.: szb.-hv. *oblok*, szln. *oblok*, ukr. Кáгр. *облок/оболок* 'ablak' TESz I:90) – Іду пуцувати оболок. Megyek ablakot pucolni/tisztítani.

Орсаг <magy. *országút* 'шоссе' (összetett, TESz II:1095) – Коло орсагута є бовт, там ми купуємо хліб. Az országút mellett van egy bolt, ott vásároljuk a kenyeret.

Паленка/палінка <magy. *pálinka* 'водка/самогон/горілка' (szlovák, vö.: szlk. *pálinka* 'pálinka' TESz III:71) – За 50 грамм палінкы скочив быс у пекло. Féldecí pálinkáért „beugranál” a pokolba.

Паприка <magy. *paprika* 'паприка/перец' (szerb-horvát, vö.: szb.-hv. *paprika*, *paprka*, *papar* 'bors' TESz III:93) – Вчера купила'м на бадзарі паприку. Tegnap a piacon vásároltam paprikát.

Папучі <magy. *papucs* 'тапки' (oszmán-török, vö.: oszm. *pabuç*, *papūş*, *papuc* 'kéreg nélküli lábbeli' TESz III: 95) – Дай юй папучі, аби не ходила боса.

Парадичка <magy. *paradicsom* 'помидор' (magyar fejlemény, TESz III:99) - Учера садила'м у керті парадичкы, а ныні огурки. Tegnap elültettem a kertben a paradicsomot, ma meg az uborkát.

Парна <magy. *párna* 'подушка/парна' (szláv, vö.: szb.-hv. *pěrina*, cseh *peřina*, szlk. *perina*, or. *перина* 'dunyha' TESz III:111) – Беры парну та йду спати. Veszem a párnámat és megyek aludni.

Погар <magy. *pohár* 'стакан' (vándorszó, ang. *pitcher* 'korsó, kancsó', óbajor *pehhari* 'serleg, kehely' TESz III:237) - Дай ми погар, бо з канчова не годна'м пити.

Покровець <magy. *pokróc* 'шерст.)одеяло/одіяло' (szláv, vö.: szb.-hv. *pokrovac* 'lópokróc', szln. *pokrovec* 'fedél, lópokróc' TESz III:240) – Ссі покровці уже геть грязні./Такий був зо мнов як покровець. – „Durva volt velem mint a pokróc”.

Помпа<magy. *pumpa* 'насос/помпа' (német, vö.: ném. *pumpe* 'szivattyú, pumpa' TESz III:309) – Треба ми завтра купити помпу, аби качала воду з колодязя.

Пуйка <magy. *pulyka* 'индюк/индик' (vitatott, TESz III:308) – Зарізались'мо пуйку та був і левеш, і м'ясо з ріпою.

Реселувка <magy. *reszelő* 'терка' (hangutánzó-hangfestő, *reszelő* 'szerszám-név' TESz III:393) – Нареселувала'м на реселувці крумплю та напекла'м на вичирю кремзликув (tócsni).

Рянда < magy. *rongy* 'тряпка/ганчірка' (vitatott, TESz III:443) – Тільки є пороху,що каждый динь треба ряндов протерти шкафы.

Самлувати <magy. *számol* 'считать/рахувати' (csuvasos jellegű ótörök jöv.szó, vö.: csuv. *Sum*, tör. *san* 'szám, mennyiség' TESz III:667) – Цілий динь самлувала'м, айбо ніяк не сходиться.

Сегинь<magy. *szegény* 'бедный/бідний' (ismeretlen, TESz III:694) – Сегинь такий чорний як козарь.

Серсама < magy. *szerszám* 'орудие/инструмент' (összetett szó, a *szer* 'sor' + a *szám* 'mennyiség' TESz III:741) – Тільки має Іван дома серсами, що не знає де ї діти.

Ташка< magy. *táska* 'сумка/ташка' (olasz, vö.: ol. *tasca* 'táska, zsák, zacskó' TESz III:863) – Маю дві повні ташки черешень, несу їх на бадзар.

Тенгериця <magy. *tengeri búza* 'пшеница' (magyar fejlemény, TESz III:888) – Мої кури їдят лиш тенгерицю.

Тепша <magy. *tepsi* 'противень/лист/жарівка' (vándorszó, vö.: albán *tepsi* 'tepsi', rom. *tipsie* 'tepsi, serpenyő, kerek tál, tálca' TESz III:892) – Напекла'м учера дві великі тепші шітеминь.

Тінта <magy. *tinta* 'чернило/чорнило' (latin, vö.: lat. *tinctoria* (ti.aqua) 'festett, színezett víz' TESz III:921) – Так'им писала на курсах, що уся рука у тінті.

Тигла <magy. *tégla* 'кирпич/цеглина' (latin, vö.: lat. *tegula* '(tető)-cserép, tégla' TESz III:873) – Сися хата построена з тигли, тому така муцна.

Тиглизув <magy. *téglázó/vasaló* 'утюг/праска' (latin, *theeglazoonak* sz. (OkI Sz.) 'simít, vasal' TESz III:873) - Купила'м у суботу тиглизув, айбо уже спортився.

Токань <magy. *tokány* 'кук.каша' (román, vö.: rom. *tocană* 'egy fajta pörkölt, puliszka' TESz III:933) – Зварила'м нині токани з бринзов та мої хлопці раз-два поїли.

Торбонца <magy. *targonca* 'тачка/тележка' (ismeretlen, TESz III:851) – Каждый тиждень торбонцу гуна виношу уд корови.

Фанкы<magy. *fánk* 'пончик' (erdélyi szász, szász *pankox, fõnkox* 'tojásrántotta, serpenyõben kisütött, különböző alakú tészta' TESz I:839) – Я дуже люблю фанкы з лекваром.

Феделка <magy. *fedõ/fedél* 'крыш(к)а' (õsi örökség az ugor korból, TESz I:858) – Здоймы феделку, бо утікне левеш.

Финджа/фінджа< magy. *findzsa* 'чашка' (oszmán-török, vö.: oszm. *fincān, filcān* 'csésze, kávécsésze' TESz I:914) – Дай ми фінджу доброї чорної кави.

Фійовка <magy. *fiók* 'ящик' (származékszó, TESz I:917) – У верхній фійовці найдеш усі документи.

Фусеклі <magy. *fuszekli* 'чулки/панчохи' (bajor-osztrák, vö.: baj.-osztr. *fußsöckl* 'rövid harisnya, zokni' TESz I:993) – Які у тебе дівотошні чікошні фусеклі.

Хосен/хосна<magy. *haszon/hasznos* 'польза/користь' (bizonytalan, TESz II:69) – Ніякий з тебе хосен, лиш сидиш дома та нич не робиш.

Цидула/цидулка <magy. *cédula* 'бумажка/записка' (latin, vö.: lat. *cedula* 'papírlapocska' TESz I:414) – Напиши на цидулу що маю купити.

Чинити <magy. *csinál* 'делать/робити' (szláv, vö.: szb.-hv. *činjati, czyniac* 'csinálgat, gyakorta tesz' TESz I:532) – Та що чинити, кой така біда ся стала.

Чібзарь <magy. *cipzár* 'молния/замок/змійка' (angol és német mintára alkotott részfordítás, TESz I:445) – Треба би прошити ми чібзарь на гатьох.

Чіжми <magy. *csizma* 'сапоги/чоботи' (szerb-horvát, vö.: szb.-hv. *čičma* 'csizma' TESz I:544) – Сьої зими такий був сніг, що і в чіжмах ледве мож було ходити повон.

Чіпка <magy. *csipke* 'кружево/мереживо' (magyar fejlemény, TESz I:537) – Таку файну чіпчану блузку виділа'м учера у бовті, айбо жаліла'м гроші.

Шал <magy. *sál* 'шарф' (nemzetközi, vö.: ang. *Shawl*, ném. *Schal* stb. TESz III:477) – З'язала'м собі реклик (mellény), та тільки лишилося ниток, що уйшов іще й шал.

Шалата <magy. *saláta* 'салат' (olasz, vö.: ol. *salāta, šalātā, sayāta* 'saláta mint növény' TESz III:479) – Тільки мала'м у керті шалати, що і ми, і свині, і пїтята ся наїли.

Шпарга <magy. *spárga/kötél/madzag* 'веревка/мотузка' (olasz, vö.: ol. *špāgo, špāgo* stb. 'spárga, zsineg, madzag' TESz III:585) - Утягни ми шпаргу, аби'м могла вішати ряндя.

Шіфон/шіфонь <magy. *sifon* 'комод' (német, vö.: ném., ausztriai ném. *Chiffonière* 'fiókos szekrény, komód' TESz III:532) – Ляна купила такий шіфонь, що нич у него не влізає.

Литература

- Алмашій М., Поп Д., О.Димитрій. Русинсько-укр.-російський словник. – Вид.1-е. – Ужг.: Вид-во В.Падяка, 2001.
- Балецкий Э. Венгерское *kert* в закарпатских украинских говорах. *Studia Slavica* VI, 1961. 247-265.
- Балецкий Э. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке. *Studia Slavica* IX. 1963. 337-386.
- Бевка А. Emlékszótár. Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату. Ніредьгаза. 2004.
- Дже Л. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI-XVIII вв. – *StSl*, t. IV, (1958), t. VIII, Budapest, 1961.

- Дзензелівський Й.О. Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття. Ужгород. 1958.
- Ковач О. Акцентологіяні та фонетичні архаїзми однієї української говірки Румунії. *Studia Slavica Hungarica*. 48/1-3 (2003) 135-144.
- Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. ч. 3. Ужгород. 1976.
- Лизанець П.М. З історії дослідження угорських запозичень в укр. говорах Закарпаття (На матеріалі статті І. Бережанина до І. Орлая). Ужгород, 1964. 32-36.
- Лизанець П.М. Роль бilingвизма (двуязычя) в освоєнні заїмствований (На матеріалі укр.-венг. междиалектних контактів). *Nemzetközi Szlavisztikai Napok* 4. Szombathely. 1991. 321-327.
- Мокань А.А. Из истории исследования венгерских заимствований в укр. диалектах Закарпатья (На материале статьи А. Бонкало).- ж. Сов. финно-угроведение, Таллин. 1965. №2.
- Мокань А.А. Венгерские заимствования в Мараморошском украинском диалекте Закарпатской области. – Автореферат кандидатской диссертации. Тарту. 1966.
- Николаев С.Л. – Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торунського говора. Москва. 2001.
- Пауль Г. Принципы истории языка. Москва, 1960. 460.
- Рот А.М. Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Будапешт. 1973.
- Русско-украинский словарь 1-3 т. Киев. 1983-1984.
- Станкинець А. Мадяризми в українській мові на Закарпатті (*Magyarizmusok Kárpátalja ukrán nyelvében*). – ж. Рідна мова IV. évf. 7-8. sz. Varsó, 333.
- Удвари И. К вопросу о морфологической адаптации венгерских заимствований в русинском языке. In. Учёные записки Тартуского государственного университета. Выпуск 811. Славянские литературные языки и историография славяноведения. *Slavica Tartuensia* II. (1988) 46-59. Tartu
- Чопей Л. Русько-мадярський словар. Будапешт. 1883.
- Чорі Ю. Словарь русинського языка м. I. А–Д., 2001– 2002; II. Е–Й. 2003–2004; III. К–О. 2005. Ужгород.
- Balogh L. Magyar nyelvi elemek a Kárpát régióban. (A Kárpát nyelvatlasz I. Kötete alapján). *Nemzetközi Szlavisztikai Napok* 4. Szombathely. 1991. 163-172.
- Csopey L. Magyar szók a rutén nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* XVI. 1881. 270-294.
- Erdődi J. Magyar szavak az orosz nyelvben. *Magyar Nyelvőr* LXXVI. 1952. 224-227.
- Gombocz Z. – Melich J. Magyar etymologiai szótár. Budapest, 1917-1930.
- Halász I. Magyar elemek az északi szláv nyelvekben. *Magyar Nyelvőr* XVII. 1888. 250-255.
- Kniezsa I. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest. 1955.
- Lizanec P.M. Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján). Ungvár. 1970.
- Mazuch Ede. Magyar elemek a nemzetiségek nyelvében. (Magyar szók a hazai rutén nyelvben). *Magyar Nyelvőr* XXV. 1896. 298-299.

- Nyomárkay I. A magyar és szerbhorvát nyelv kapcsolata. In.: Balázs János szerk. Nyelvünk a Duna-tájon. Budapest. 1989.
- Rot S. Magyar – ukrán nyelvi kölcsönhatás. Nyelvünk a Duna-tájon. Budapest. 1989.
- TESz – A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I-III. Budapest. 1967-1976.
- Udvari I. A bács-szerémi ruszin nyelv lexikai hungarizmusai kutatásának története. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 5. Nyíregyháza. 1997. 100–110.
- Udvari I. Mária Terézia – korabeli Szepes és Zemplén megyei szlovák nyelvű bevallások lexikai hungarizmusai. III. Nemzetközi Szlavisztikai Napok. Szombathely. 1988. 429-437.
- Udvari I. Magyar eredetű ruszin igék Hodinka Antal Ruszin-magyar ige-tárában. *Magyar Nyelv*. 1993. 1. sz. 77-81.

Bölcs, Matilda (Szombathely)

SLAMNIGOV „KOLUMBO” U ZRCALU MAĐARSKE POEZIJE ŠEZDESETIH

*(U spomen na 500. obljetnicu smrti velikog pomorca-putnika
Kristofora Kolumba)*

0. Hrvatska književnost ni u jednom svom povijesnom trenutku nije izgubila vezu sa... europskom... prije svega sa zapadnim i sjevernim kulturnim regijama (Žmegač 1997). Žmegač upotrebljava naziv paradigmatična za “književnosti koje su u svim ili bar u pojedinim svojim razdobljima zastupale transregionalni književno-umjetnički standard.”

1. 1991. godine u Stuttgartu na seminaru publiku nimalo ne iznenađuje Feldmanova izjava o postmoderni: “bio je to poštovanja vrijedan zahvat” (Krasztev 1999). Ovih se dana na mađarskoj televiziji Ákos Kertész izjasnio kako suvremeni pisac zato ne želi ispričati priču jer priča ima svoju poruku, no on je mišljenja kako sve to neće potrajati dugo (Kertész 2003).

2. Komparatistika je ustanovila da se iza kulturoloških činjenica u koje spada i utjecaj jedne kulture na drugu, uvijek krije kolektivni mentalitet ili stručnije rečeno, stanoviti mentalni supstrat što ga čine mišljenje, osjećanje i ponašanje (Pogačnik 1991). Proučavanje međuknjiževnih odnosa i povezanosti bilježi u zadnja desetljeća vidne uspjehe u mađarskoj komparatistici. Mlada je generacija znanstvenika, osim da se njome uspješno ograđivala tako od dogmatičnog internacionalizma kao i pozitivističke nacionalne filologije, nalazila mogućnost azila i slobode.

3. Ovaj prilog želi zacrtati krug oko pitanja kako se izlegla dronta, “rugoba od ptice” (Gjurašin 1899) već ranih šezdesetih, kako se Slamnigov “Kolumbo” iz Naronske sieste zrcali u lirskim tekstovima mađarske književnosti koja je naspram politike pokušavala očuvati svoj suverenitet i nasuprot strogog nadzora nad izdavačkom djelatnošću stvarati remek-djela prije nego što će 70-ih ustupiti mjesto proznoj ofenzivi. Béla Németh G. na kraju svoje studije O karakteru mađarske književnosti nastoji u 7 točaka zgusnuti najvažnije činjenice kao:

- Do XIX. stoljeća epska je pjesma dominantna;
- U XIX. stoljeću svjedoci smo specifične divergencije između kritike i čitatelja;
- Nakon nekoliko desetljeća i kritika i publika smatra lirsku pjesmu nositeljem vrijednosti, dok najširi slojevi čitatelja obožavaju prozu;
- Bez proznih ostvarenja Pázmányá, Bethlena, Kazinczyja mađarska lirika nikada ne bi dosegla vrhove svjetske književnosti;

- Uzevši u obzir europska strujanja, ipak su najvažniji čimbenik struktura domaćeg društva i obrazovanosti.¹

4. Filmski kritičari smatraju kako su počeci 60-ih godina ujedno godine punoljetnosti mađarskog filma. Slijedeće se produkcije iz 1963. godine rado služe budimpeštanskim anziksom, panoramom budimskih planina ili obale Dunava kao mjestima gdje klica ljubav zaljubljenih i garantirana je perspektiva:

- “Novi Gilgames” (Mihály Szemes), “Rastvaranje i vezivanje” (Miklós Jancsó), “Udati se zabranjeno!”, “Kako stojimo, mladiću?” (György Révész), “Ljeti je lako” (Péter Bacsó), “Žena varalica” – prvi su znaci turističkih razglednica, stereotipije za strance, te slike su tematski najčešće neutralne, a ponekad, naročito ako se radi o intelektualcima, sugeriraju bijeg iz velegrada u provinciju ili obratno – zapravo bijeg iz velegradskog griješnog života u tišinu i čistoću provincije.
- Film “Zlatna glava” bila je prva američko-mađarska koprodukcija, zanimljivo je kako u tim godinama kulturni redatelj István Szabó npr. u filmu “Doba sanjarenja” još nagomilava bolno-domaće gradske fragmente, no kasnije u izgrađivanju mita o Budimpešti sve više izbjegava anziks kompozicije.

5. Frangeš u svojoj knjizi naglašava Slamnigovu “trajnu nazočnost posve neobična “primorstva””. Maroević u “snimcima” Sabranih pjesama² navodi parabolu o cvrčku i mravu, zatim nabraja struje koje su ga mimoišle, zapravo govori o tome što Slamnig nije. Šoljan primjećuje kako Slamnig nema imitatora (no po njemu ima ih Mihalić!), govori o njegovom panoptikumu i egzotaciji. Slamnigova je pjesma “Kolumbo” zadnja u zbirci, zauzima rubno mjesto u ciklusu, no nije jedina koja je pisana na temu putovanja. Francuska nova kritika već šezdesetih uklanja autora, autor se umanjuje u sitnu figuru na najdaljem rubu književne pozornice (Barthes 1968). Kada je jednom autor uklonjen, želja da se odgoneta tekst postaje potpuno jalova. Je li vladavina autora uistinu i vladavina kritičara? Po Barthesu “tekst je sačinjen od mnogostrukih pisanja, izveden iz raznih kultura, te ulazi u međusobne odnose dijaloga, osporavanja, no postoji jedno mjesto gdje ta mnogostrukost nalazi svoje žarište, a to mjesto je čitatelj.” “Slamniga inspirira istraživanje” – kaže Donat – “dobro barata suprotnostima koje... određuju bit tradicije i moderniteta”.³ Naslov upućuje na temu pjesme, zvuči dramski, odlučujuće, mada do dan danas nije istraženo gdje počiva veliki pomorac XV-XVI. stoljeća, navodne njegove posmrtno ostatke ispituju stručnjaci u Sevilli. Drugi tvrde da počiva na dominikanskom području (Hina 2003).

¹ Németh G., Béla: Századutóról – századelőről, Budapest, 1985.

² Slamnig, Ivan: Sabrane pjesme, Zagreb 1990.

³ Donat, Branimir: Različito i isto, Zagreb 1993.

6. Slamnigovu pjesmu nije najtočnije uvrstiti u “poeziju apsurdna”, ipak ćemo se služiti Friedrichovom definicijom: “Mogao bi to biti posljedak neke proizvoljnosti kojom... pjesnik potiskuje preostale aspekte vanjskog i unutrašnjeg svijeta te svaki od tih svjetova iznova gradi od elemenata i zbivanja koji ne očekuju možda kakvo parafrazirajuće poimanje nego samo asocijativno nagađanje. Te pjesme posjeduju doduše neko tajno središte, koje se najprije uočava osluhne li mu se zvukovnost. Granica kaosa doduše nije daleko” (Friedrich 1985). “Kolumbo” je koležiran, pjesnikov je postupak montaža predfabriciranih elemenata. Pjesma od pet jedinica počiva na dva katrena. 25 stihova u organizaciji: 9+4+6+4+2. U tri je jedinice formulirana čežnja za: otokom, domom i Indijom. U preostalima upravo inzistira na doslovnom, a upućuje na skriveno. Cilj putovanja neprestano izmiče, prostor se sužava, apoetičnost ulazi u kazivanje. Začinje realnost posebne vrsti, ona koja u stvarnosti ne egzistira. Pjesma je bezbojna, tamnost postaje estetska kategorija. Iskazi se zaokružuju, dok lirsko ja skakuće u sve užoj krletci. Ljuljanje lađe je harmonizirano na kraju stihova sa 11 dvosložnice i 11 trosložnice. Iskaču dvije četvorosložnice kao “nerviranje” i “preveliko”. Jedina jednosložnica zatvara 7-ac, drugi najkraći stih, nositelj mogućeg odgovora: “Zašto nisam dosta jak?” Škripi ritam. U svakom stihu po četiri daktilsko-trohejskih stopa dobiva samo približan ritamski raspored Homerova metričkog oblika. (Tomasović 1984).

7. Postavljanjem nove paradigme, uvod u mađarsku poeziju 60-ih daje tada već preminuli Lőrinc Szabó. Izvrsni esejist i kritičar u svojoj ars poetici očekuje od pjesnika da bude «volja korisna». Vrijedan je prevoditelj kao što i Slamnig, a posebno se ističu njegove bilješke na margini pjesama. Obnovitelji lirskog jezika, velikani preokreta su pridonijeli zbližavanju metaforičnog i nemetaforičnog jezika (Friedrich). Napravili su golem skok od različitosti metafore prema jedinstvu koje je moguće uopće postići u jezičnom eksperimentu. Njihova je pjesma zgusnuta drama, a ironija je raspored i ravnoteža suprotnih i raznorodnih sredstava (Eliot). Prema Eliotu njihov je napredak neprekidno samožrtvovanje, neprekidno gašenje ličnosti. U Mađarskoj tu vrstu poezije konzumirala je generacija koja je poslije kolektivizacije napustila selo, bježala u gradove, pokušavala otkriti «Indiju», no sa Slamnigom rečeno bilo je «preveliko očekivanje, preveliko». Ova generacija, zavođena literaturom 60-ih, danas živi u gradskim arhipelagima i sa nostalgijom (druga tipična crta 60-ih) predočava miris juhe nedjeljnog objeda.

8. Sándor Weöres, porijeklom iz vojno-plemičke obitelji, najveći je stilski virtuoz mađarske poezije. '50-ih je godina i on osuđen na šutnju. Tada piše dječje pjesme, generacije su odrasle na njegovim sugestivnim, uglazbenim stihovima.⁴ Njegov su jezik kritičari ocijenili kao jezik žena, vjetrova i mitova, u jednom

⁴ *Bóbita*, 1955., *Ha a világ rigó lenne*, 1974.

svom pismu piše: moramo obnoviti ritam stare mađarske poezije. Mađarska poezija je uvijek senzualna, voli prizemne strukture, dok se zapadna izgrađuje na kat. Suština poezije je harmonija i duhovnost, a veličinu i modernitet mojega pjesništva možete mirno baciti na smeće.⁵ Progovara u ulogama, stvorio je posebne strofe, spada među najbolje mađarske prevoditelje. U mađarskoj književnosti zadnjih stoljeća jasno razlikujemo nekoliko velikih generacija. U XIX. stoljeću onu oko '48-e. Zatim Adyjevu na prekretnici XIX. i XX. stoljeća. Pjesnik je mišljenja da se poetskog sivila moguće osloboditi tek svake 60-e godine. Nemojmo, dakle biti nestrpljivi!

9. János Pilinszky je neobična pojava u mađarskoj književnosti. Ubrajaju ga u četvrtu generaciju najvećeg mađarskog časopisa Nyugat (Zapad). Naglašava transcendentalni karakter umjetnosti i srodnost sa liturgijom. Škrt na riječima, sebe smatra bezjezičnim, jezično siromašnim pjesnikom. Poslije rata godinama živi na periferiji književnog života. Svaki Pilinszkyjev nastup bio je performans. Prozirno lice, bijele ruke u rodenovoj pozi. O sebi je govorio: „Pjesnik sam i katolik.” Nije volio kada su ga spominjali među pjesnicima kršćanske poezije. '63-e piše «Velegradske ikone» i «Van Gogha».

*Nasred dijamantno praznog
Muzeja broš u plamenu.
Narušava, ovjekovječuje.
Kamo ćemo mi iz ove vatre?*

*Rujanske avenije!
O, ljubavi, ljubavi, ljubavi moja!
Zaustavile se avenije.
Na vrtu su rane univerzalne.
(Velegradske ikone – Muzej)*

*Mračilo se.
U trošnoj vrućini
Sunce doseglo papirnatu blizinu.
Stajalo je sve.
Tamo i jedna kugla od željeza.
(Van Gogh)⁶*

⁵ Weörestől Weöresről. Budapest 1997.

⁶ Prijevod od mene.

Pilinszky János: *Nagyvárosi ikonok. Múzeum: A gyémántüres múzeum/közepében egy mellű lángol./Lerombol és megörökít./Hová jutunk e lángolásból? // Szeptemberi sugárutak!/Szerelmem, szerelmem, szerelmem!/Megálltak a sugárutak./Egyetemes sebek a*

10. Ágnes Nemes Nagy jedna je od urednika 1948. godine zabranjenog časopisa Újhold (Novi mjesec). Ona u semiotičkom smislu opisuje znakove. Animističko-panteistički karakter njene poezije uočila je Erzsébet Berta, u tim stihovima pjesnikinja pokušava supstancu, duhovni svijet predmeta definirati pomoću motiva kao drvo, kamen ili metal. Te presudne '63-e piše ovako o ptici:

*Ptica mi sjedi na ramenu,
sa mnom je skupa rođena.
Teška je i tako velika,
svaki mi je korak muka.*

*Lupa me ušima, čujem je,
srce joj ptičje grozovito.
Jednog bi dana odletjela,
sada bih se bez nje srušila.
(Ptica)⁷*

11. Lajos Áprily se 1929. godine preselio iz Rumunjske u Mađarsku. Poslije II. svjetskog rata živi povučeno u blizini Višegrada. Najčešće piše brižno izrađene opisne pjesme, nadahnute zavičajem svojega djetinjstva, dvostihe pune jesenjeg mirisa i boja. Poznati prevoditelj, naročito po Puškinovom Onjeginu. '63-e piše pjesmu o velikoj peštanskoj zimi.

*Tvrda je zima, ali još podnosi tijelo
i šumi dan na dan galebovim krilima.
Misle, ja živim u Budimpešti.
Ne tu: u jednom od rumunjskih sela.
(U velikoj peštanskoj zimi)⁸*

kertben. *Van Gogh: Alkonyodott./A rozoga melegben/papírközelbe ért a nap./Minden megállt./Állt ott egy vasgolyó is. Pilinszky, János: Összes versei. Budapest 1997.*

⁷ Prijevod od mene.

Nemes Nagy Ágnes: *Madár: Egy madár ül a vállamon,/ki együtt született velem./Már oly nagy, már olyan nehéz,/hogy minden léptem gyöttelelem. // Hallom, fülemnél ott dobog/irtózatós madár-szíve./Ha elröpülne egy napon,/most már eldőlnék nélküle.*

Nemes Nagy, Ágnes: *Összegyűjtött versei. Budapest 1999.*

⁸ Prijevod od mene.

Áprily Lajos: *Nagy pesti télben: Kemény a tél, de még kibírja testem./s nap nap után sirályszárnyon suhan./Azt hiszitek, itt élek Budapesten?/Nem itt: távoli székely faluban.*

Áprily, Lajos: *Összegyűjtött versei és drámái. Budapest 1985.*

12. Za Istvána Sinku se često kaže da ne spada u onu vrstu kulture koja se stalno obnavlja, zato ne dopire do čitatelja koji bi ga razumjeli. Navode kako smo imali puno narodnjaka, no pastira (njegovi su preci inače bili pastiri) samo jednog. Petőfi je idealizirao pustaru, a Sinka se sav predaje činjenicama, njegov stilizirani realizam kao da je relevantan Slamnigovoj metodi. 1963. godine je datirana pjesma: «Jednom topaz, zatim smaragd».

*Nikada nije bilo takve jeseni.
Kao da je bazga kapnula ljubičastu tintu na nj.*

*Botlan je zapregnuo koščatog konja svog,
i krenuli su...A bila je tako neshvatljiva
ipak-tuga i poluplač,
Neshvatljivo bilo je i to nebo noćno:
jednom topaz, zatim smaragd, a zatim kao krv.
(Jednom topaz, zatim smaragd)⁹*

13. László Nagy bio je sijedi, sićušni šaman, veliki poznavatelj bugarske narodne pjesme. Njegova je poezija u isto vrijeme tragična i uzvišena, oblikovao je za sebe ulogu kroničara, nomada i haramije (bećar u planini Bakony). Njegovi su stihovi u interpretaciji tada poznatog mađarskog glumca Zoltána Latinovicza privukli pažnju velikog broja slušatelja. Obično se masa ljudi okupljala ispod prozora Kluba književnika da bi uživali u fragmentarnoj grmljavini Latinovičevog recitiranja. Amblematična pjesma Lászlóa Nagya «Tko će prenositi ljubav?» znala je izazvati pravu histeriju «velike generacije». Ova pjesma, slično Slamnigovoj «Dronti», označuje drugu fazu eksperimenta.

*Pobjesnjelom vjerovanju tko će postaviti
od psovke katedralu?
Tko će protjerati supa kada
bitak moj konačno uroni
A tko će je uzdržati zubima i
ljubav prenositi na drugu obalu!
(Tko će prenositi ljubav?)¹⁰*

⁹ Prijevod od mene.

Sinka István: *Egyszer topáz, máskor smaragd...*: Soha nem jött oly ősz./Vagy, hogy bodza csöppentett volna rá tintát.// Botlan is befogta csontos lovát,/s elindultak.../És akkor olyan megfoghatatlan/volt a mégis-bánat, a félsírás,/s megfoghatatlan volt az is: az esti ég:/egyszer topáz, aztán smaragd, és azután, mint a vér.

Sinka, István:

¹⁰ Prijevod od mene.

14. U mađarskoj poeziji 1963. godine još uvijek dominira razbarušena metaforičnost, virtuozna slikovitost, no čitatelj se odano žrtvuje da bi se što bolje približio mističnim sferama poezije tada još pune života. Iz Slamnigovog teksta pak nedostaje metafora. Otkrivanjem semantičkog polja, brojnih ponavljanja, semantičkih asocijacija vidljivo je kako ide u korak mađarskoj poeziji, čak imamo dojam kako će te granice Kolumbo u nekim relacijama prevazići. Dosadašnji Slamnigovi prijevodi na mađarski jezik ne vode računa o biti te poezije. Neobično je velika razlika u završnoj fazi pojedinih kompozicija. Slamnigov ritam pri završnim akordima postaje sve intenzivniji: «O, Indijo, Indijo...», dok se mađarski tekstovi, približavajući kraju, stišavaju, padaju u ponor. Za mađarske je pjesnike bila to godina otvaranja poslije duge šutnje i tmurnih uspomena na revoluciju od 1956. godine. Danas se već zna kako je sudjelovanje mađarskih spisatelja u društvenim zbivanjima tih decenija prilično ambivalentno. Slamnig će nakon Kolumba zašutjeti sve dok ne izroni njegova čudna ptica dronta.

15. Pod utjecajem francuskog moderniteta (živio je i u Parizu) jedan od usamljenih pjesnika István Kormos u svojoj je pjesmi „Vuku me crveni delfini” nacrtao neobičnu viziju mađarske velike generacije koju su sudbonosna događanja '63. godine tako nevinno povela sa sobom:

*dolazi samica-samoća tko bio sam sin bogova šutim
tone Atlantis Pariz Marlotte i moja Normandija.¹¹
(Vuku me crveni delfini)*

U hrvatskoj se književnosti tada jasno odvaja praznina svijeta od praznine kao nepoznatog prostora. Brojne su pjesme posvećene prostoru. Putovanje vodi u nepoznato, praznina postaje pjesnikov zavičaj, pjesnik ispražnjava prostor teksta (Bagić 1994). Šezdesete godine u mađarskoj književnosti donose bogatstvo tema, nastaju opet remek-djela. Pjesnici, da bi sačuvali svoju autonomiju, izgrađuju neizravan način govorenja, a taj je govor kritika ako nije htjela odati autora, mogla i prenositi samo indirektno. Piscima omogućuju putovanje na Zapad, gradovi kao London, Pariz, Rim postaju samovoljni azil, a o novim tendencijama, «jezičnom preokretu» možemo govoriti tek '70-ih, i to pod utjecajem zapadnoeuropske i američke književnosti.

Nagy László: *Ki viszi át a szerelmet?: S dúlt hiteknek kicsoda állít/káromkodásból katedrális?/Létem ha végleg lemerült,/ki retenti a keselyűt/S ki viszi át fogában tartva/a szerelmet a túlsó partra!*

Nagy, László: *Összegyűjtött versei*. Budapest 1988.

¹¹ Prijevod od mene.

Kormos István: *Vonszolnak piros delfinek: cella-magány jön hallgatok ki voltam istenek fia/alámerül Atlantiszom Párizs Marlotte Normandia*.

Kormos, István: *Összegyűjtött versei*. Budapest 1985.

**Ivan Slamnig:
Kolombusz**

Zaklatott sétám a fedélzeten.
Folyton engem figyelnek.
Akik alszanak, szerencsésebbek.
Bárcsak felbukkana a sziget.
Nyugalanságom határtalan.
A horizont egyenes.
Ostobán kockáztattam ezt,
pedig sejtettem előre,
végtelen úr, idegesség lesz a

részem, csak jönne már egy kis
szigetecske, netán az a szárazföld.
Elmondhatnám, nem tévedtem, nem egészen.
Toporogva a hajó egyik sarkába vizelek.

Eltűnőben a horizont,
így már itthon érzem magam.
Bújok el hát a sötétbe, ez jó.
Miért nincs elég erőm?
Mindegy lesz, gondoltam egykor.
Ma semmi sem sikerül.

Szeretnék ráakadni én
nemcsak azért, mondhassam enyém,
aggódásom okán igazoljam
várt utazásom ilyen alakok előtt.

India, India, ha rád is találnék,
oly nagy a várákozásom, olyan nagy.

(Prevela Matilda Bölcs)

ПРОБЛЕМАТИКА ВЕНГЕРСКИХ ПЕРЕВОДОВ ПАСТЕРНАКА

Перевод прозы Пастернака на венгерский язык

Роман «Доктор Живаго» Б. Пастернака был переведен на венгерский язык в 1988-ом, ровно через год после его публикации в России. Переводчик венгерского текста филолог-русист – Юдит *Лор* (1931–1995). Подготовка к переводу – это восприятие текста оригинала. Рецепция метатекстовой семантики «*читающего человека*» в этом случае – весьма многосторонняя, мультидисциплинарная задача. Она охватывает и живопись, и историю, и религию, и культурологию данной эпохи русской и мировой литературы. Это всё переплетается в тексте оригинала и должно отражаться в переводе. Основная и фоновая информация о мышлении и духовном мире русской интеллигенции 20-ых годов, после Октябрьской революции, эпохи НЭП-а, сомнения интеллигенции и поиски пути, её горе и мучение – все это как основная тема должна определять стиль венгерского перевода текста. Перевод Юдит *Лор* корректно выполняет эту задачу. Но, сравнивая текст оригинала и перевода, «*читающий человек*» требует особых способов интерпретации. Посмотрим, что читают доктор Живаго и его друзья. Приведём некоторые отрывки из романа с переводами на венгерский язык.

Ведекинд и Л. Толстой

1.

– У них там такой триумвират, – думал Николай Николаевич, – Юра, его товарищ и одноклассник гимназист Гордон и дочь хозяев Тоня Громeko. Этот тройственный союз начитался "Смысла любви" и "Крейцеровой сонаты" и помешан на проповеди целомудрия. (Часть II/9.)

“Micsoda remek »triumvirátusuk« van – gondolta Nyikolaj Nyikolajevics –, Jura, Gordon, a pajtása és gimnáziumi osztálytársa és a háziak lánya, Tonya Gromeko. Ez a hármas szövetség teleszívta magát *A szerelem értelmé*-vel* meg a *Kreutzer szonátá*-val, és megszállottan hirdetik az erényesség eszméjét. (Paszternak 1988, 47)

(В венгерском переводе имеется подстрочное примечание:* Wedekind műve /Произведение Ведекинда/)

2.

Такими скачками продвигался разговор. Сознвая наперед никчемность этих попыток, Николай Николаевич стал объяснять, что его сближает с некоторыми писателями из символистов, а потом перешел к Толстому.

– До какой-то границы я с вами. Но Лев Николаевич говорит, что чем больше человек отдается красоте, тем больше отдаляется от добра. (Часть II/10.)

Efféle bakugrásokkal dőcögött előre a beszélgetés. Nyikolaj Nyikolajevics, előre tudva az ilyen próbálkozások hiábavalóságát, magyarázgatni kezdte, hogy mi vonzza őt némelyik szimbolista íróhoz, aztán rátért Tolsztojra.

– Bizonyos határig egyetértek magával. De Lev Nyikolajevics azt mondja, hogy minél jobban behódol az ember a szépségnek, annál távolabbra kerül a jószágtól. (Paszternak 1988, 49)

(В венгерском переводе подстрочных примечаний нет.)

Даль

Теперь фронт наводнен корреспондентами и журналистами. Записывают "наблюдения", изречения народной мудрости, обходят раненых, строят новую теорию народной души. Это своего рода новый Даль, такой же выдуманный, лингвистическая графомания словесного недержания. (Часть IV/12)

Most hemzsegnek a fronton a tudósítók, újságírók. Megírják a “megfigyeléseiket”, a népi bölcsesség aranyköpéseit, végiglátogatják a sebesülteket, új elméletet gyártanak a néplélekről. Az új Dál* ilyen a maga nemében, ilyen kiagyalt, ilyen szódiarés nyelvészeti grafománia. (Paszternak 1988, 136)

(В венгерском переводе подстрочное примечание:* Híres orosz értelmező szótár /Известный толковый словарь русского языка/). Как видно, под звездочками дается мало информации, нужно было больше.

Переводы стихотворений Пастернака на венгерский язык

В 1977-ом году в венгерском журнале мировой литературы «Геликон» (HELIKON) была опубликована статья А. Жолковского "Место «окна» в поэзии Пастернака" (Жолковский 1977, 152 – 166). В ней автор подробно анализирует образы и языковые знаки, связанные с «окном» в семантическом аспекте предметного мира и в аспекте ассоциаций, коннотаций понятия «окна» в поэзии Пастернака. Автор этих

стихотворений, затем автор романа «Доктора Живаго» в то время был мало известен венгерскому читателю. До того года появились только небольшие сборники его стихов на венгерском языке. Роман же «Доктор Живаго» был переведен лишь в 1988-ом, через год после его публикации в России. В вышеназванной статье Жолковского 1977-го года анализировались стихи, уже вышедшие на венгерском языке. Но немало было и таких стихов, которые или не имели венгерского перевода, или их венгерская интерпретация не известна была автору статьи. Метафоры и образы «окна» в венгерском переводе использовались не в том месте, что в русском оригинале, или их даже совсем не было в венгерском варианте. Поэтому задача переводчика статьи Жолковского была двойная: пришлось передавать русский стилистический анализ подходящими терминами венгерской семиотической текстологии и одновременно, где это необходимо, давать художественный перевод стихотворений, точно соответствующий не только образам Пастернака в данных местах, но и их фоновой информации в романе «Доктор Живаго», а также в соответствии с духовной православной культурой, как она представлена в оригинале на русском языке. Короче, необходимо было взяться за перевод первых двух строф стихотворения «Август», применительно к образу «окна»:

АВГУСТ

Как обещало, не обманывая,
Проникло солнце утром рано
Косою полосой шафрановую
От занавеси до дивана.

Оно покрыло жаркой охрою
Соседний лес, дома посёлка,
Мою постель, подушку мокрою
И край стены за книжной полкой.

Один из переводчиков статьи Жолковского был автор настоящей работы. Отрывок стихотворения, тогда впервые на венгерском языке, получил следующую интерпретацию:

AUGUSZTUS

Amint ígérte, nem csapott be mégse
S kora reggel már beszökött a nap,
Sáfránycsíkjá a függönytől nézve
Oldalvást tűnt el díványom alatt.

Forró okkerszín fényben fürdött
A szomszéd erdő, falunk kis házai,
A falszegély a könyvespolc mögött,
Az ágyam, s párnám nedves foltjai.

(Перевод Эржебета Ч. Йонаш.
HELIKON 1977:1, 152)

В этом переводе, естественным образом, в центр внимания поставлена образность, без учета семантического и семиотического содержания продолжения стихотворения. Реляции текста исходят с одной стороны, из сюжета романа, из жизни Юрия Живаго, а с другой стороны – из христианских культурных традиций, связанных с религиозными праздниками русского народа. Задача подготовки к переводу полного текста, таким образом, крайне мультидисциплинарна. В связи с анализом Жолковского пришлось переводить только ту часть стихов, которая основывалась на образе «окна», и которая структурно отделялась от дальнейших строф с духовным содержанием. Только через десять лет вышел в свет венгерский перевод романа «Доктор Живаго» в интерпретации Юдит Пор. Там в последней главе под заглавием «Стихотворения Юрия Живаго» даётся другая интерпретация этих же двух строф и по стилю, и по образности:

AUGUSZTUS

Nem csapott be, ahogy ígérte mára,
a nap már jókor reggel itt volt,
keskeny, rézsútos sáfránysárga sávja
a függönytől a pamlagig nyúlt.

Az ágyam meg a nedves párnahéj,
az erdő, a telep, a házak,
a könyvespolc mögött a falszegély
forró okker sárgában áztak.

(Перевод Юдита Пор. Доктор
Живаго, 1988, 599)

Различие двух интерпретаций обуславливается учетом или неучётом фоновых сведений о сюжетных темах стихотворения.

(В *Приложении* даётся текст полного стихотворения Пастернака «Август» на русском и венгерском языках, как это было опубликовано в романе «Доктор Живаго» в 1987-ом в «Новом мире», а в 1988-ом – и в Венгрии).

Сюжетные темы стихотворения «Август»

Какая фоновая информация имеется у стихотворения «Август»? Семантическое построение текста основывается на трёх тематических опорах: первая – предметный мир описания места с помощью «окна», вторая – духовный сюжет библейской темы Преображения Господне, третья, параллельная с предыдущей, – личная судьба, мучение и прощание с жизнью человека.

1) Первый сюжет, соответствующий тематике статьи Жолковского, – *предметный мир*, описание места начинается с «окна» (первые две строфы). Его можно взять отдельно как живописную картину утренней комнаты. Опорное слово «мокрую» причинно-следственной связью прикрепляет к себе второй сюжет. – Преображение Господне, а ассоциацией связано с третьим сюжетом, завершающим стихотворение: человек прощается перед смертью. Этот человек в одном лице и доктор Юрий Живаго, и Борис Пастернак имеет место треугольник:

Мы можем сопоставить две венгерские интерпретации первых двух строф, так как имеется два венгерских, опубликованных вариантов. У остальных строф нет других переводов на венгерском языке, кроме интерпретации Юдит Пор. В сборнике стихотворений Пастернака, в цикле на венгерском языке «Стихотворения из одного романа», «Август» получил место тоже в переводе Юдит Пор (Пастернак 1990, 248).

В начале стихотворения «Август» даётся импрессионистическое описание утренней комнаты, освещённой ранними лучами солнца. Образность в русском тексте обеспечивают тропы и фигуры, например глагольная метафора «*проникло* солнце», «оно *покрыло* жаркой охрою». Образные сравнения трудно отличать от именных метафор. В стихотворении всё-таки имеются в виду метафоры, так как выражается состояние:

«*косою полосой шафрановою*», «*жаркой охрою*» (ср. Голуб 1976, 137–161). Сама метафора выступает как стилистическая или риторическая фигура замены (иммутация). Поэтому перевод этих языковых элементов особенно важен (ср. Розенталь 1974, 338–346, Ярцева 1990, 542–543).

Венгерский переводчик на основании своих культурных ассоциаций, как правило, восстанавливает в памяти при восприятии текста этих стихов логоэпистемы национального искусства соответствующей эпохи и сюжета, живописцев-импрессионистов Пала *Синеи Мерше*, Иштвана *Чока*, поэтов Арпада *Тота*, Дюлу *Юхаса*, Лайоша *Априли* и т.д., которые выразительно и экспрессивно отражали в натюрморте, играя светом и красками, утренние настроения летнего сада, утренней комнаты, даже стола, накрытого к завтраку на террасе. Динамичность и радость произведений венгерских художников определяет тон и стилистические приёмы перевода: языковые средства олицетворения, глагольные и номинативные метафоры, например *beszökött a nap; sáfránycsíkja oldalvást tűnt el; forró okkerszín fényben fűrdött* и т. д. Хотя в этих фигурах дословно не встречается предмет «окно», но логически оно представлено занавесом и светлыми лучами солнца, проникшими в комнату через окно. В других местах, как перечисляет Жолковский, у Пастернака могут быть другие любимые символы окна: *шлюзы-жалюзы; окошка; рама; форточка; оконная ниша; ряд окон; подоконник; ставни; петля окна; ручка; створка; стекло; цветное стекло; балкон; стекло балкона; шарнир; занавес; иторы; рулон* и т. д. В стихотворении «*Август*» на «окно» указывает – «*проникновение солнца*» и «*занавес*». Глагольные метафоры дают не только динамику, но и положительную или отрицательную стилистическую окраску экспрессивности текста, учитывая тот факт, что в этом стихотворении излагает свои внутренние мучения, сомнения сам врач, герой романа. Это русский интеллигент в конце своего пути, верующий человек, который признаёт свои грехи и не ожидает ничего больше, как покоя. Он сам поэт, знает силу слова. О выразительности языка сам доктор Живаго – и через него Пастернак – в романе высказывается так:

„Первенство получает не человек и состояние его души, которому он ищет выражения, а язык, которым он хочет его выразить. Язык, родина и вместилище красоты и смысла, сам начинает думать и говорить за человека и весь становится музыкой, не в отношении внешне слухового звучания, но в отношении стремительности и могущества своего внутреннего течения. Тогда подобно катящейся громаде речного потока, самым движением своим обтачивающей камни дна и ворочающей колеса мельниц, льющаяся речь сама, силой своих законов создает по пути, мимоходом, размер и

рифму, и тысячи других форм и образований еще более важных, но до сих пор неузнанных, неучтенных, неназванных. (XIV/8. гл.)”

2) Второй сюжет стихотворения, *Преображение Господне, праздник 6-го августа*, предполагает в читателе знание Нового завета Библии. В Евангелии от Луки в 9-ой главе можно прочитать (27 – 33):

«Говорю же вам истинно: есть некоторые из стоящих здесь, которые не вкусят смерти, как уже увидят Царствие Божие. После сих слов, дней через восемь, взяв Петра, Иоанна и Иакова, взошел Он на гору помолиться. И когда молился, вид лица Его изменился, и одежда Его сделалась белою, блистающею. И вот, два мужа беседовали с Ним, которые были Моисей и Илия. Явившись во славе, они говорили об исходе Его, который Ему надлежало совершить в Иерусалиме. Петр же и бывшие с ним отягчены были сном; но пробудившись увидел славу Его, и двух мужей, стоявших с Ним. И когда они отходили от Него, сказал Петр Иисусу: Наставник! хорошо нам здесь быть; сделаем три кущи, одну Тебе, одну Моисею и одну Илию, – не зная, что говорил».

3) Третий сюжет требует знания *о женщине, с которой прощается поэт*. Это Лара, героиня романа «Доктора Живаго». О ней Пастернак словами Юрия Андреевича (доктора Живаго) пишет так:

„Прелесть моя незабвенная! Пока тебя помнят вгибы локтей моих, пока еще ты на руках и губах моих, я побуду с тобой. Я выплачу слезы о тебе в чем-нибудь достойном, остающемся. Я запишу память о тебе в нежном, нежном, щемяще печальном изображении. Я останусь тут, пока этого не сделаю. А потом и сам уеду. Вот как я изображу тебя. Я положу черты твои на бумагу, как после страшной бури, взрывающей море до основания, ложатся на песок следы сильнейшей, дальше всего доплескивавшейся волны. Ломаной извилистой линией накидывает море пемзу, пробку, ракушки, водоросли, самое легкое и невесомое, что оно могло поднять со дна. Это бесконечно тянущаяся вдаль береговая граница самого высокого прибоя. Так прибило тебя бурей жизни ко мне, гордость моя. Так я изображу тебя”. (XIV/13. гл.)

Горе в связи со смертью любимой Лары, заставляет доктора писать произведения, посвященные ей:

„... вместо кровотока и болезнетворного в них появилась умиротворенная широта, подымавшая частный случай до общности всем знакомого. Он не добивался этой цели, но эта широта сама приходила как утешение, лично посланное ему с дороги едущей, как далекий ее привет,

как ее явление во сне или как прикосновение ее руки к его лбу. И он любил на стихах этот облагораживающий отпечаток. (XIV/14. гл.)”

Выводы

Подготовка к переводу – это восприятие текста оригинала. Как мы видели, в этом случае это весьма многосторонняя, мультидисциплинарная задача. Она охватывает и живопись, и историю, и религию, и культурологию данной эпохи. Конечно, не всё сразу отражается в переводе. Основная и фоновая информации в мышлении и духовном мире русской интеллигенции 20-их годов, после Октябрьской революции, эпохи НЭП-а, сомнения интеллигенции и поиски пути, горе и мучение – все это должно определять и стиль венгерского перевода текста. Но вряд ли это возможно в первых двух строфах, имеющих описательный характер. Зато весь текст, который по сюжетным элементам не считается чужим для венгерского читателя того времени и настоящей эпохи, может нести это семантическое содержание. Перевод Юдит Пор корректно выполняет эту задачу.

Сопоставительная стилистика, анализ художественного текста оригинала и перевода в текстологических, семантических, стилистических, когнитивных аспектах обогащает и теорию перевода, и прикладную лингвистику в венгерском языкознании (ср. например *Петёфи 1984, Папп 1989, Петер 1991, Сабо 1998, Сатмари 1979, 1996, 1998. Клауди 1994, 1997, Толчваи 1996*). Мы должны согласиться со следующим мнением известного венгерского лингвиста Иштвана *Сатмари*: «Текстология – это отрасль науки, где языкознание и литературоведение взаимно могут поддерживать друг друга» (Сатмари 1979,198). Прикладная лингвистика тесно связывается и со стилистикой, и с прагматикой текста. О ней Ференц *Папп* в своем выступлении в Венгерской Академии наук утверждал: «Прикладная лингвистика имеет такое же отношение к языкознанию, как садоводство или сельское хозяйство к дисциплинам естественных наук» (Папп 1989, 5). Всё это доказывает междисциплинарность изучения перевода, особенно перевода художественного текста.

Из приведенных выше примеров видно, что в переводе подстрочные примечания дают далеко не всю информацию о метатекстовом содержании интертекстуальности. Современная электронная библиотека, в интернете, может оказывать подходящую поддержку. В местах со звездочкой (*) можно поместить более подробную информационную базу в виде *заглавных страниц – сайтов* – как бы добавочную литературу по данной теме. Так, открыв сайт, можно прочитать, в связи со стихотворением «Август» о швейцарском писателе-романике Ведекинде, который сильно

повлиял на образованную молодежь всей Европы конца 19-го – начала 20-го века. Можно прочитать о философии Льва Толстого, о значении и современной оценке деятельности Владимира Даля, о Библии и т. д. В электронной библиотеке есть достаточно материала, чтобы читатель мог получить нужную информацию для понимания многих метатекстовых элементов литературного текста на исходном языке. Но читатель еще больше нуждается в этой информации, имея дело с целевым языком перевода. Таким образом, компьютер в таких случаях принимает на себя функцию образованного человека старых времен, который, читая, всё понимал, в том числе и то, что касается Даля, Ведекинда и др.

Таких книг или переводов с отсылками к сайтам электронной библиотеки пока нет, но они вполне могут появиться и помогут читателю в семантизации художественного текста на любом языке.

Литература

- Банчеровски 2000 Bańcerowski Janusz: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest, ELTE.
- Георгиев 1992 Георгиев, Н. *Цитирацията човек в художествената литература*. София, 1992.
- Голуб 1976 Голуб, И. Б. *Стилистика современного русского языка*. Москва, Высшая школа.
- Женни 1974 L. Jenny. *Strategia formy. "Pamiętnik Literacki"*, 1988/1, с. 276.
- Жолковский 1977 Zsolkovszkij, A. K. Az „ablak” helye Paszternak költői világában. *Helikon* 1977/1. 152-166.
- Клауди 1994 Klaudy Kinga. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica. Budapest.
- Клауди 1997 Klaudy Kinga. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletbe*. Scholastica. Budapest.
- Немет 1976 Németh Zoltán (szerk.). *A Bessenyei György tanárképző Főiskola Évkönyve 1974–1976*. BGYTF, Nyíregyháza.
- Папп 1989 Papp Ferenc. *Alkalmazott nyelvtudomány*. Akadémiai székfoglaló. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Пастернак 1988 Paszternak, Borisz. *Zsivago doktor* (ford.: Pór Judit). Árkádia Könyvkiadó, Budapest.
- Пастернак 1990 Paszternak, Borisz. *Versek*. (Az *Augusztus* verset ford.: Pór Judit) Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Петэфи 1984 Petőfi S. János. Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. *Híd* 6: 856-874.
- Петер 1991 *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Розенталь 1974 Розенталь, Д. Е. *Практическая стилистика русского языка*. Москва, Высшая школа.
- Сабо 1998 Szabó Zoltán. *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Сатмари 1979 Szathmári István. Zár szó a kaposvári szövegtani konferencián. In:

- Szathmári István – Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 141-144.
- Сатмари 1996 Szathmári István (szerk.). *Hol tart ma a stílisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Сатмари 1998 Szathmári István (szerk.). *Stílisztika és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Толчвай Надь 1996 Tolcsvai Nagy Gábor. *A magyar nyelv stílisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ярцева 1990 Ярцева, В. Н. (главн. ред.) *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, Советская энциклопедия.
- Русский текст романа Б. Пастернака "Доктор Живаго" взят из электронной библиотеки сайта www.lib.km.ru

Приложение

Борис Пастернак
АВГУСТ

Как обещало, не обманывая,
Проникло солнце утром рано
Косою полосой шафрановою
От занавеси до дивана.

Оно покрыло жаркой охрою
Соседний лес, дома поселка,
Мою постель, подушку мокрую
И край стены за книжной полкой.

Я вспомнил, по какому поводу
Слегка увлажнена подушка.
Мне снилось, что ко мне на проводы
Шли по лесу вы друг за дружкой.

Вы шли толпою, врозь и парами,
Вдруг кто-то вспомнил, что сегодня
Шестое августа по старому,
Преображение Господне.

Обыкновенно свет без пламени
Исходит в этот день с Фавора,
И осень, ясная как знаменье,
К себе приковывает взоры.

И вы прошли сквозь мелкий, нищенский,
Нагой, трепещущий ольшаник
В имбирно-красный лес кладбищенский,
Горевший, как печатный пряник.

С притихшими его вершинами
Соседствовало небо важно,
И голосами петушиными
Перекликалась даль протяжно.

В лесу казенной землемершею
Стояла смерть среди погоста,
Смотря в лицо мое умершее,
Чтоб вырыть яму мне по росту.

Был всеми ошутим физически
Спокойный голос чей-то рядом.
То прежний голос мой провидческий
Звучал, нетронутый распадом:

"Прощай, лазурь Преображенская
И золото второго Спаса,
Смягчи последней лаской женскою
Мне горечь рокового часа.

Прощайте, годы безвременщины.
Простимся, бездне унижений
Бросающая вызов женщина!
Я — поле твоего сраженья.

Прощай, размах крыла расправленный,
Полета вольное упорство,
И образ мира, в слове явленный,
И творчество, и чудотворство".

Borisz Paszternak
AUGUSZTUS

Nem csapott be, ahogy ígérte mára,
a nap már jókor reggel itt volt,
keskeny, rézsútos sáfránysárga sávja
a függönytől a pamlagig nyúlt.

Az ágyam meg a nedves párnahéj,
az erdő, a telep, a házak,
a könyvespolc mögött a falszegély
forró okker sárgában áztak.

Eszembe jutott, mért nedvesedett
meg egy egész kicsit a párna.
Álmomban libasorban jöttetek
az erdőn át a búcsúzásra.

Csak jöttetek, mondta valamelyik,
hogy augusztus hatodikára,
mára esik az ó naptár szerint
az Urunk Színeváltozása.

Eznap a Tábor-hegyről indul el
a lángtalan fény általában.
Az ősz, mely fényes, mint egy égi jel,
tekintetünket nem bocsátja.

Jöttetek a koldus, rongyos ruhás,
remegő égeresből ki, és be
a temető cifra mézeskalács-
szín gyömbérpiros erdejébe.

Megcsöndesült facsúcsok közt az ég
méltóságoskodott kevélyen,
elnyújtottan beszélt a messzeség,
kakashangon, a lenti mélyben.

Geodéta volt a halál, ahogy
itt lenn a cinteremben állva
holt arcomat bámulva meglátolt,
hogy gödröm mekkorára ássa.

Nyugodt hangot lehetett hallani,
anyagi hangot, az enyémet,
a jóshang volt, az életembeli,
nem kezdte még ki az enyészet:

„Urunk második arany ünnepe,
színeváltozásnap kékség,
női gyengédség édesítse meg
e végső perc keserűségét!

Rossz évek, isten veletek, s veled,
aki megcsúfolása voltál
megaláztatásodnak – harctered
voltam, s mindig az is vagyok már.

Ég áldjon, konok, szabad lendület,
kiterjesztett, szép ívű szárnyak,
szóba formált világ, isten veled,
csoda, teremtés és varázslat.”

(Перевод Юдum Поп, 1988)

Paszternak magyar fordításainak problematikája (magyar tézis)

Paszternak *Zsivago doktor* című regényét az orosz megjelenése után egy évvel magyar nyelven is olvashattuk. Fordítására Poór Judit vállalkozott 1988-ban. Mind a prózai rész, mind az utolsó fejezetben található versciklus sajátos feladat elé állította a fordítót. A regény az orosz intelligencia életét mutatja be az 1920-as években. A hősök olvasottsága, kulturális, világirodalmi és eszmerendszeri ismeretei, tájékozottsága sokszor egy-egy név, utalás kapcsán kerül csupán a regénybe. Ezek a háttérismertek az olvasó előtt rejtve maradnak, ha a fordító lábjegyzetben nem ad útbaigazítást: pl. ki volt Dal, mi a Bibliából ismert „az Úr színeváltozásának napja” stb. E sajátos fordítói feladatokat mutatjuk be a dolgozatban. Megoldásként az elektronikus könyvtár hipertext-strukturáját hívhatjuk segítségül. Az internet – mint egy barokk szekreter kis fiókjai – lehetőséget ad a háttérinformációk tárolására és előhívására egy-egy kulcsszóra kattintva a felkészült fordító instrukciói alapján.

Csengődi, Ágnes (Budapest)

A SZLOVÁK JOGI TERMINOLÓGIA FEJLŐDÉSE AZ OSZTRÁK MONARCHIA FELBOMLÁSA UTÁN

A XIX. század ötvenes éveit a közép- és dél-európai nyelvekben a standardizációs folyamatok kezdetét jelentik. E folyamatok – a felvilágosodás eszméinek szellemében – elsősorban az anyanyelv fejlesztésének jegyében zajlottak. E törekvések fontos részét az anyanyelvi terminológiák, elsősorban a tág értelemben vett jogi szakszókincs megalkotása képezte. A német-szláv jogi terminológiai szótárak (Juridisch-politische Terminologie; különböző nyelveken kiadott ún. „külön kiadásai” /Separat-Ausgaben/) jelentős befolyást gyakoroltak a szláv nyelvek fejlődésére. A következőkben ezt a terminologizációs folyamatot, majd a szlovák jogi nyelv kialakulásának fontosabb részleteit kívánom bemutatni néhány jellemző példával.

Az Osztrák Monarchia területén élő szlovákoknak nem volt kialakult szakterminológiájuk – nemcsak a jogi, de az orvosi, a műszaki stb. szakkifejezések is hiányoztak a szókéztől. Ennek fő oka az, hogy a Monarchia területén a hivatalokban évszázadokig a latin és a német, később pedig a magyar nyelvet használták.

A közép-európai népek nemzeti újjáéledési mozgalmait a felvilágosodás eszméiben gyökereznek. A felvilágosodás képviselői új utakat kerestek a filozófiában, emellett az új, tudományos ismeretek összefoglalására is törekedtek (ld. enciklopedisták). Azoknak az új fogalmaknak, amelyek ez alatt a társadalmi és tudományos fejlődés alatt jöttek létre, hiányzott az anyanyelvi megfelelője. Könnyebb volt a helyzet a francia nyelvben, hiszen ott nem okozott nehézséget a szavak latin nyelvből való adaptálása. A nemzeti mozgalmak célja az volt, hogy új anyanyelvi kifejezéseket alkossanak. Bessenyei György szerint: „*minden nemzet a maga nyelvén lett tudós*”. A felvilágosodásnak tehát jelentős szerep jutott a közép-európai nyelvek standardizálásában. Az új kifejezések kialakításában a legáltalánosabb cél az volt, hogy ezeket a nyelveket megtisztítsák az idegen szavaktól. Ez a purista mozgalom német területen jött létre, ahol a 18. századtól *nyelvművelő egyletek (Sprachgesellschaft)* alakultak és egyre gyakrabban adtak ki olyan idegenszó-tárakat, amelyekben a görög, latin és francia kifejezések helyett olykor több német ekvivalens használatát is javasolják. Az akkori német megfelelők közül azonban viszonylag kevés maradt életben. A purista mozgalom terjeszkedett – elsősorban – cseh, magyar és horvát nyelvterületen. Erre az időre tehető a szlovák irodalmi nyelv kodifikálásának első kísérletei is. A német hatás az említett három nyelvben mutatkozott meg legerősebben, a szóképzésben és a tükörszó alkotásban egyaránt. (A magyar nyelv esetében a latin is ugyanolyan fontos, mint a német, hasonlóképpen van ez a horvátban is,

bár ott számos bohemizmust is találunk, pl. *vlak*- 'vonat', *cesta* – 'út'). A szlovák nyelvre a német a magyar és a cseh nyelv is erősen hatott. Ez a hatás elsősorban szókölcsonzésekben nyilvánult meg, amelyek persze gyakran visszakölcsonzések is: *išpán*, *solgabiro*, *orsag*, *biršag* stb.

A nyelvkérdés megoldásában a közép- és dél-európai szláv népek közül élenjártak a csehek (vö.: Becker, Henrik: *Zwei Sprachanschlüsse. 'Két nyelvi mozgalom'* Leipzig. 1948.; P.J. Šafárik, J. Kollár, D. Lichard, J. Záborský: *Nemecko-český slovník vedeckého názvoslovia 'Német-cseh tudományos kifejezések szótára'*. Praha. 1853.), az ő mintájukat követték a horvátok. Érdekes és mindenképpen figyelemreméltó jelenség, hogy a horvát nyelvújítás és szakterminológia kialakítása a szlovák származású Bogoslav Šulek nevéhez fűződik, aki egyrészt német-horvát szótárával (1860), másrészt terminológiai szótárával (1875) meghatározó szerepet játszott ebben a folyamatban. Feltételezhető, hogy magyarul is tudott, mivel szóalkotásai között számos olyan kifejezés is található, amely magyar mintára vezethető vissza. A hasonló szlovák törekvések valamivel később indultak meg. Ennek nem annyira nyelvpolitikai, mint inkább nyelvfelfogási és értelmezési okai voltak.

Tudjuk, hogy a 19. század elejétől elterjedt romantikus felfogás szerint csupán egyetlen szláv nyelv létezik, amelynek különböző dialektusai vannak. Így az illírt (horvátot) és a szerbet, valamint a csehet és a szlovákot is dialektusnak nevezi az Osztrák Monarchia által megindított jogi-politikai szótársorozat. A *Juridisch-Politische Terminologie für die Slawischen Sprachen* a monarchia több szláv nyelvén látott napvilágot. Az első német-cseh különkiadást (*Deutsch-böhmische Separat Ausgabe*) Bécsben adták ki 1850-ben. 1851-ben jelent meg a német-rutén(ruszin) kiadás (*Deutsch-ruthenische Separat Ausgabe*) és 1853-ban a német-horvát-szerb-szlovén rész (*Deutsch-kroatisch-serbische und slovenische Separat- Ausgabe*).

A német-cseh kiadás előszavában a következőket olvashatjuk: „azok a szavak, melyek a cseh mellett szlovák nyelven is ismertek a [slowakisch] megjelölést kapták”: A szótárban összesen 26 olyan címszó található, amely mellett a 'slowakisch' megjelölés előfordul: **Advocat** – *advokát, řečník* –(slov. pravotár); **Anbietung** – *nabídnutí* –(slov. ponuknutí); **Ausüben** – *konati, vykonávatí soud, soudní moc* –(slov. přísluhovati právem); **Frei einen Lehrjungen** – *někomu dáti za vyučenou* –(slov. propustiti někoho z učení); **Faustpfand** – *základ* –(slov. záloh); **Rasender** – *běsný* –(slov. vztekly); **Raserei** – *běsnost* –(slov. vzteklost); **Ausschank** – *prodej nápoje* – (slov. výčep); **Ausschenken** – *vytáčeti na prodej* – (čepovati); **Berg** – *horní* –(slov. baňský); **Bergamt** – *horní úrad* –(slov. baňský úrad); **Bergarbeiter** – *horkop* –(slov. baník).

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után sem alakult ki még teljesen a szlovák nyelvű nyelvközösség által elfogadott terminológia.

A szlovák jogi szaknyelv szempontjából fontos dokumentumok az Osztrák-Magyar Monarchia idejéből származó telekkönyvek és jegyzőkönyvek, amelyekben már szlovák nyelven írt bejegyzések találhatók. Kis számban ilyen bejegyzések a korabeli ügyvédi irodák dokumentációjában is előfordulnak. Azért csak kis számban, mert a Monarchia területén élő ügyvédek csak helyel-közzel beszéltek szlovákul, hiszen fontosabb volt számukra exisztenciájuk fenntartása, mint az, hogy egy új szlovák hivatali, illetve jogi nyelvet alkossanak. A Monarchia szétesése utáni új állam létrejötte sem tudta a jogi szakkifejezések területén keletkezett hiányt pótolni. Ennek okai többek között azok lehettek, hogy 1. a szlovák nyelven beszélő ügyvédek és bírúk kevesen voltak, a peres ügyek száma egyre nőtt, az állam azonban képtelen volt kibővíteni a hivatali apparátust; 2. A Comenius Egyetem (1918-) Jogtudományi Kara sem szentelt különösebb figyelmet ennek a kérdésnek. Sorsára hagyták a jogi szaknyelvet, a jogi és hivatali procedúra során a kifejezések ad hoc alakultak ki vagy egy részüket csehből szlovákosították (*řizení-riadenie*).

Nem volt ez jó megoldás, mert más-más bírósági eljárás során, akár egy-két nap különbséggel is ugyanazt a cseh szót másként fordították szlovákra. Később állandósulni kezdtek a szlovák kifejezések, de többször előfordult még, hogy egy-egy jogi szakkifejezésnek több alakja volt forgalomban: *kúpo-predajná smluva*, *kúpno-predajná smluva* (*ma: kúpno-predajná zmluva*) 'adásvételi szerződés'; *znalec*, *znatel'*, *znalca* (*ma: znalec*) 'szakértő'.

Egy 1933-ban megjelent tanulmány (*Slovenská reč, II. 2-3. 70-73.*) arról tudósít, hogy még 15 évvel a Monarchia felbomlása után is hiány volt szlovák nyelvű jogi szakkönyvekben: szabályzatokban és törvénykönyvekben. E hiány gyors pótlására megpróbáltak minél gyorsabban, minél több ilyen jellegű munkát készíteni, amelyekben a szerzők nem vették figyelembe a nyelvhelyesség szempontjait. Egyre inkább szükségessé vált egy olyan szójegyzék összeállítása, amely rendszerbe foglalja hivatali és jogi procedúrákon használatos szlovák nyelvű szakkifejezéseket. 1919-ben E. Stodola és A. Záturecký összeállított egy ilyen jellegű munkát: *Návrh slovenského právneho názvoslovia 'Szlovák jogi szakszókincs tervezet'* címmel, amely körülbelül egy 100 oldalas magyarból szlovák nyelvre fordított jogi szakkifejezés-gyűjtemény volt. A. Záturecký – aki egyébként abban az időben a Brünni Legfelsőbb Bíróság elnöke volt – V. Fajnorral, a Pozsonyi Táblabíróság elnökével együtt a Matica Slovenská Jogi Terminológiai Osztálya támogatásával 1921-ben kiadott egy *Právnický terminologický slovník*-ot 'Jogi terminológiai szótár'-t magyar-szlovák változatban. Sajnos azonban ők sem rendelkeztek megfelelő forrásanyaggal. Stodola és Fajnor összeállítottak egy kérdőívet, amelyet a szlovák nyelvet beszélők széles körében osztottak ki (nem ügyvédek és hivatalnokok), hogy megismerhessék azokat a kifejezéseket is, amelyek a beszélt nyelvben használatosak, mivel úgy gondolták, hogy a beszélt nyelvi szavak lesznek a legmegfelelőbbek a termino-

lógia összeállításában. A kísérlet azonban nem sikerült – volt, hogy egy meghatározásra több megfelelő érkezett, s volt hogy különböző, jelentésben eltérő meghatározásra ugyanazt a szót írták, mint egy korábbi más jelentésűre. Ezen kívül anyagi nehézségek is felmerültek.

A szlovák jogi terminológia megalkotására később alakult egy bizottság, amelynek első elnöke V. Fajnor lett, tagjai jogászok, egyetemi tanárok, bírók, közjegyzők és ügyvédek voltak. Terveik között szerepelt: pontos jogi szakkifejezések megalkotása, amelyeket „egyenletesen” lehet használni a szlovák nyelven folyó jogi procedúrákban. A szlovák jogi terminológia megalkotása két irányban folytatódott: 1. Meghatározták a pontos kifejezést majd a hozzá tartozó helyes magyarázatot. Leginkább egy jogi enciklopédiához hasonlított, s rengeteg szócikk tartozott hozzá, hiszen a jog már akkor is szerteágazó volt. Létezett már *végrehajtási, büntető, szerzői és nemzetközi jog*, emellett még különböző (pl. élelmezési) *előírások*. Csehországban már a 19. században kiadták külön a *Hivatali jog* szótárát, ezzel önálló jogi területet határoztak meg, s egy-egy címszó meghatározása több oldal terjedelmű volt. Sajnos a szlovákoknak nem állt annyi anyag és munkatárs rendelkezésére, mint a cseheknek, ezért rájöttek arra, hogy előbb saját kifejezéseket kell alkotni, s azok meghatározására csak a későbbiekben kerülhet sor. 2. A bizottság másik elképzelése egy magyar-szlovák jogi szótár kiadása volt, hiszen a magyar jogi terminológia már kialakult, s így a kifejezések lefordítása könnyebbnek bizonyult, mint megalkotása.

A bizottság számára a megoldás tehát a Magyar-szlovák terminológiai szótár (1921) kiadása lett. Szlovák-magyar változata 1923-ban látott napvilágot.

Ettől kezdve a forrásanyag mennyisége nőtt, hiszen magyarul jogi szakkönyvek, törvénykönyvek, jogszabály-gyűjtemények és jogi szaklapok százai jelentek meg. Ezekből először kigyűjtötték a jogi szakkifejezéseket, majd besorolták őket a szakterületek szerint. A besorolást segítették a kiadványok hátulján lévő abc-regiszterek, volt azonban olyan is, amelyből ezt kihagyták. Óriási feladat lehetett, hiszen egy ilyen kiadvány átlagban 1300 kifejezést tartalmazott, melyek rendszerezése egy bizottsági tagnak körülbelül két hónapjába került, s emellett még saját munkáját (ügyvédi irodában, hivatalban) is el kellett látnia. Nehézség volt az is, hogy pl. az a-betűs címszavakhoz 200 új kifejezésből rengeteg olyan idegen szó is került, amely már korábbi egy-, illetve kétnyelvű szótárakban szerepel: *abberatio ictus, abnormalita, absencia*.

A kétnyelvű szótárak hasznosságát látva, több ilyen terminológiai szótár került napvilágra: természettudományi, vasúti, fotó, testnevelési stb. Később az összegyűjtött jogi kifejezésekből újabb kétnyelvű szótárakat állítottak össze, ám szlovák-magyar, magyar-szlovák jogi szótárt csak 1965-ben adtak ki újra Pozsonyban, amelyet Zdenek Farkaš állított össze, s azt is csak: „len pre služobnú potrebu”, ami magyarul annyit jelent: „csak szolgálati használatra”.

A szaknyelvek és a szakterminológia kérdése, mint láttuk, a 19. század közepétől merült fel sürgető szükségletként. Különösen problematikus volt kialakításuk folyamata az olyan szláv nyelvekben, amelyek egymáshoz lexika, morfológia és szintaxis tekintetében is közel álltak és állnak is. Itt a saját terminológia kialakítása a nyelvi problémák mellett még nyelven kívüli nehézségekbe is ütközött.

A standardizáció ezekben a közeli rokon nyelvekben (elsősorban a horvátban és a szerbben) külön-külön zajlott le, s később jött létre a közös állam. Kisebb mértékben van ez így a szlovák nyelv esetében, amelynek első standardizációs kísérletét, Bernolák 1795-ös grammatikáját a nyelvfejlesztés, -művelés és norma kialakításának többi területén hasonló kísérletek csak jóval később követték.

ZUSAMMENFASSUNG / REZÜMEE

Die fünfziger Jahre des 19. Jahrhunderts können in der Geschichte der mittel- und südeuropäischen Sprachen mit den Standardisierungsprozessen gekennzeichnet werden. Den Ideen der Aufklärung entsprechend, verliefen diese Bewegungen im Zeichen des sprachlichen Purismus. Einen wichtigen Teil der puristischen Tendenzen bildeten die Bestrebungen nach der Schaffung der muttersprachlichen Fachterminologien, in erster Linie des Wortschatzes des Rechtswesens. Die deutsch-slawischen Rechtswörterbücher (Juridisch-politische Terminologie; verschiedene Separat-Ausgaben) haben einen entscheidenden Einfluss auf die Entwicklung der slawischen (und nicht slawischen) Sprachen geübt. In der Studie wird dieser Terminologisierungsprozess mit einigen charakteristischen Beispielen dargestellt.

Bibliográfia

- Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe. Wien. 1853.
Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe. Wien. 1851.
Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien. 1853.
Právnický terminologický slovník. I. Časť maďarsko-slovenská. Zost. V. Fajnor a A. Zátarecký. Matica slovenská. Turčiansky Sv. Martin. 1921.
Právnický terminologický slovník. Slovensko-maďarský. Bratislava. 1965.
Fedor Jesenský: Z právnickej terminológie. Slovenská reč. 3. r. 1934-1935. 66-67.
K právnickej terminológii. Slovenská reč. 4. r. 1935-1936. 181-184.
Nyomárkay István: Adalékok a horvát szaknyelv magyar és német mintáihoz. Magyar Nyelvőr 125 (2001), 225-232.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ АНГЛО-АМЕРИКАНСКОГО
ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СОСТАВЕ РУССКОЙ И ВЕНГЕРСКОЙ
ФРАЗЕОЛОГИИ

Общеизвестно, что язык как система знаков находится в постоянном движении, развитии. Это движение, развитие непосредственно связано с изменениями, происходящими в различных сферах жизни общества, которые оставляют свой отпечаток прежде всего на таких подсистемах языка, как лексика и фразеология.

Развитие экономической, культурной, политической и др. сфер жизни общества влечёт за собой изменения элементов окружающей нас действительности: одни из этих элементов перестают существовать и постепенно исчезают, другие же элементы появляются в сознании общества как новые, не имеющие ещё в языке знакового обозначения. Для языковой номинации новых предметов, явлений, понятий, действий, процессов и т. д. носители языка или используют уже существующие в языке старые знаки, придавая им новые значения, или же создают новые. Создание носителями языка знаков, служащих для обозначения новых предметов, понятий, явлений и т. д., очень часто происходит посредством заимствования уже существующих в других языках знаков путём калькирования, транслитерации/транскрипции или комбинацией последних. Такими новыми элементами рассматриваемых нами языков следует считать русские фразеологические неологизмы англо-американского происхождения *охота за головами* и *охотник за головами*, а также и русскую транслитерацию их английских прототипов *head-hunting* и *head-hunter* в виде сложных слов *хедхантинг* и *хедхантер*, а также венгерские сложные слова с идиоматическим значением *fejvadász*, *fejvadászat*, *fejvadászcég* (*fejvadász-cég*).

В докладе на материале толковых, этимологических и переводных словарей, а также компьютерных баз данных национальных корпусов русского и венгерского языков подвергается анализу процесс формирования семантической структуры рассматриваемых нами языковых единиц в трёх языках с учётом их структурно-типологических особенностей.

История возникновения русских фразеологизмов *охота за головами*, *охотник за головами*, а также венгерских сложных слов с идиоматическим значением *fejvadász*, *fejvadászat*, *fejvadászcég* связана с деятельностью определённых американских фирм, агентств по нахождению топ-менеджеров, специалистов высочайшего уровня с целью переманивать их в другие фирмы за более высокое материальное вознаграждение, более высокий ста-

тус и большую свободу в принятии решений. В англоязычных странах такие фирмы в официально-деловом стиле называются **Recruitment Agency, Recruiting Company**, а сотрудников этих фирм и их деятельность называют *recruiter (рекрутер)* и *recruiting (рекрутинг)*.

Однако в общении между собой сотрудники этих фирм называют друг друга *хедхантерами (headhunters, head-hunters, head hunters)*, а свою деятельность – *хедхантингом (headhunting)*, которые в дальнейшем получили распространение и в языке печати как слова и выражения, относящиеся к сленгу (к жаргону).

По данным словарей английских неологизмов (ср. Словари и источники), первое появление рассматриваемых нами языковых образований в анализируемых нами значениях датируются началом-серединой 60-ых годов прошлого века. Так, например, словарём **Third Barnhart Dictionary of New English** появление существительного *headhunter* (slang) в рассматриваемом нами значении впервые фиксируется в 1960-ом году, а глагола *headhunt* (slang) – в 1966-ом году (1990: 226). Подобные ссылки встречаются также и в различных толковых словарях английского языка (ср. Словари и источники).

В связи с резкими и значительными политическими и экономическими изменениями, происходящими в России и Венгрии за последние пятнадцать лет, в странах Восточной Европы также появились фирмы, компании по подбору персонала высокой квалификации и переманиванию их в другие фирмы. С появлением таких компаний возникла необходимость в наименовании сферы их деятельности, а также в обозначении их персонала, прототипами которых являлись соответствующие англо-американские термины и наименования.

В русском языке анализируемые нами слова и фразеологические единицы одноязычными и двуязычными словарями пока не фиксируются, за исключением **Толкового словаря русского языка конца XX-го века. Языковые изменения**, в котором авторы толкуют значение новых слов **рекрутер, рекрутинг, рекрутинговый** (Под ред. Вахарченко–Комарова–Нечаева 2003: 878; 1998: 543). А Новый словарь иностранных слов приводит лишь первое значение английской ФЕ *head-hunter* – '*каннибал, собирающий головы убитых к трофею*'.

Рекрутер, а, м. Агент фирмы, занимающийся рекрутингом.

Рекрутинг, а, м, [англ. recruiting] Наём рабочей силы (преимущественно для работы за рубежом) через специальные агентства.

Рекрутинговый, -ая, -ое. Прил. к рекрутинг.

Слово *рекрутмент* пока в словаре не даётся, хотя нами уже зафиксировано употребление на уровне речи. Видимо, это более позднее

образование (или заимствование). Иллюстративные примеры в словарной статье датируются 1997-ым годом.

Из двуязычных словарей словарь **Russian Dictionary. Russian–English, English–Russian**, изданный Оксфордским университетом, приводит лишь первое значение английского фразеологизма *head-hunter* (n) : *каннибал, собирающий головы убитых, как трофеи*, а интересующее нас значение пока не даётся словарём (Marcus Wheder et al. 1997: 878).

Компьютерная база данных национального корпуса русского языка в случае слова *хедхантер* регистрирует 1249 употреблений, а *хедхантинг* – 705 употреблений. Зарегистрировано также множество употреблений ФЕ *охота за головами*.

Компьютерная база данных национального корпуса венгерского языка на материале данных венгерской печати с 1999 по 2003 гг. фиксирует несколько тысяч употреблений слова *fejvadászat* – *head-hunting*, *fejvadász* – *head-hunter* (*хедхантер*) и *fejvadászcég* (*fejvadász-cég*) (*компания по подбору персонала*), *топ-менеджеров*, т.е. *Recruiting Company*.

Учебный словарь русско-венгерских неологизмов, изданный в 2001-ом году Будапештским Международным Институтом Бизнеса (International Business School) (Составители Эржебет Дёмёрей и Надежда Никулина), уже приводит русские слова *хедхантер* и *хедхантинг* и их венгерские эквиваленты: *fejvadász* и *fejvadász-tevékenység*. Притом авторами указывается и на правильность произношения, и на место ударения заимствованных русским языком слов путём комбинации транслитерации/транскрипции. Авторы иллюстрируют употребление данных слов в контексте при помощи материала, взятого из периодической российской печати:

Headhunter – headhunting

хедхантер [тэ] – fejvadász

«Такая «работа» стоит очень дорого и, как правило, в поле зрения хедхантеров – первые лица компаний.», (Изнестия–Медия, 03/2000)

А употребление заимствованного слова *хедхантинг* тем же словарём проиллюстрирован следующим примером:

хедхантинг – fejvadász-tevékenység, fejvadászat

«Кроме агентств по подбору и трудоустройству, существуют компании, занимающиеся хедхантингом (охотой за головами), прямым персональным переманиванием сотрудника из одной компании в другую». (ИМ, 03/2000 ИМ = Иззнестия-Медиа) (Gyömörey–Nyikulina 2001: 273).

Из выше приведённых данных и примеров употребления рассматриваемых нами английских языковых единиц наблюдается определённый разнобой *в их правописании*. В некоторых английских, да и русских источниках они пишутся через дефис (*head-hunting, head-hunter*),

в других же словарях они пишутся слитно, в форме сложных слов (*headhunter, headhunting*), более того, в некоторых русских источниках английская ФЕ *head-huntig* пишется без дефиса (*head hunting*). Напр.:

«Одно из определений *хедхантинга (head hunting, охота за головами)* – технология, позволяющая находить и нанимать специалистов высочайшего уровня». Деловой Петербург, 29 октября 2003 г.

А между тем, всем нам общеизвестно, что раздельное, дефисное или слитное написание языковых единиц (цельнооформлённость или раздельнооформлённость) имеет большое значение с точки зрения их причисления к фразеологизмам или к сложным словам с идиоматическим значением. Во всех рассматриваемых нами языках к фразеологизмам относятся устойчивые словосочетания или сочетания слов из двух или больше ударных компонентов словного характера. Сюда относятся также и языковые единицы, пишущиеся через дефис.

В различных словарях и источниках нами зафиксированы следующие формы словоупотребления рассматриваемых нами языковых образований:

английский язык	русский язык	венгерский язык
<i>head-hunting</i>	<i>хедхантинг</i>	– <i>fejvadászat</i>
<i>head-hunter</i>	<i>хедхантер</i>	– <i>fejvadász</i>
<i>head hunting</i>	<i>хедхантинг</i>	– <i>fejvadászat</i>
<i>headhunting</i>	<i>хедхантинг, охота за головами</i>	– <i>fejvadászat</i>
<i>headhunter</i>	<i>хедхантер</i>	– <i>fejvadász</i>
<i>Recruitment Agency</i>	<i>Рекрутинговое агентство</i>	– <i>fejvadászcég</i> <i>fejvadász-cég</i>
<i>recruiter</i>	<i>рекрутер</i>	– <i>fejvadász</i>
<i>recruiting</i>	<i>рекрутинг</i>	– <i>fejvadászat</i>

Что касается способа заимствования русским и венгерским языками англо-американского прототипа русского фразеологизма *охота за головами* и *охотник за головами (head-hunting, headhunting, head hunting)*, необходимо сказать, что для русского языка характерно применение одновременно нескольких способов заимствования. В случае *калькирования* в русском языке английскому прототипу соответствуют фразеологизмы: *охота за головами, охотник за головами*. В случае комбинации транслитерации/транскрипции английскому фразеологизму в русском языке соответствуют сложные слова с идиоматическим значением (*хедхантер, хедхантинг*) или же простые транслитерированные/транскрибированные лексемы: *рекрутинг, рекрутер*.

В венгерском языке одним из самых продуктивных способов словообразования является словосложение в различных его вариантах. Эта типологическая черта венгерского языка сказывается и в случае калькирования английской ФЕ на венгерский язык, в результате которого возникает калька – сложное слово с идиоматическим значением:

fejvadász ← *head-hunter* → *охотник за головами*
fejvadászat ← *head-hunting* → *охота за головами*

Таких калек в виде сложных слов с идиоматическим значением весьма много в венгерском языке. Они заимствованы из ряда индоевропейских языков, в том числе и из **английского, русского, французского, испанского и немецкого** языков.

Из англ.: *vasfüggöny* ← *iron curtain* → *железный занавес*
hidegháború ← *cold war* → *холодная война*
agyelszívás ← *brain-drain* → *выкачивание мозгов*
oroszlánrész ← *the lion's share* → *львиная доля*
forró drót ← *hot line* → *горячая линия*

Из нем.: *villámháború* ← *Blitzkrieg* → *молниеносная война*

Из фр.: *aranyifjúság* ← *jeunesse dorée* → *золотая молодёжь*
aranyközép ← *aurea* → *золотая середина*
mediocritas

Из исп.: *szélmalomharc* ← *accometer* → *борьба (сражаться)*
molinos de viento → *с ветряными*
мельницами
kékvérű ← *sangre azul* → *голубая кровь*

В этом отношении словообразовательные системы венгерского и английского, а также и немецкого языков, обнаруживают схожие черты. В английском языке также сильна тенденция к слитному или дефисному написанию языковых образований, обозначающих одно понятие. В английском языке процесс перехода от отдельного или дефисного написания языковых единиц к слитному написанию протекает очень быстро и интенсивно.

Для лексикографического описания данной англоамериканской ФЕ и раскрытия её значений в русском и венгерском языках нами предлагается следующая словарная статья:

Возможная словарная репрезентация ФЕ
head-hunting – охота за головами – fejdadászat

	Английский язык	Русский язык	Венгерский язык
	HEAD-HUNTING n. slang, colloquial.	ОХОТА ЗА ГОЛОВАМИ	FEJDADÁSZAT
1.	The custom of seeking out, decapitating, and preserving the heads of enemies as trophies.	ЛЮДОЕДСТВО: обычай некоторых диких народов уничтожать своих врагов, отрезать им головы с целью трофеев.	fejdadászat
2.	A search for qualified individuals to fill certain positions. <i>The president sent a committee to the colleges and universities to do some head hunting: we hope he finds some young talent</i> (A committee was sent to recruit young people for special jobs.)	охота за головами; хедхантинг; рекрутинг: поиск топ-менеджеров высокой квалификации с целью переманивания их в другие фирмы за более высокую зарплату и перспективную карьеру.	fejdadászat: magasán képzett szakemberek és vezetők felkutatása, más cégekhez, vállalatokhoz magasabb fizetés és karrierlehetőség fejében történő elcsábítása.
3.	A systematic destruction of opponents, especially in politics. <i>Billings was hired by the party to do some head hunting among members of the opposition.</i> (He was hired to destroy some prominent members of the opposition.)	охота за чей-л. головой: дискредитация кого-л., обычно политических соперников; подмочить чью-л. репутацию; подрывать/ подорвать чей-л. престиж/ авторитет; травить кого-л.; обложить кого-л. со всех сторон; выводить/ вывести кого-л. из строя. Ср. 'взять кого-л. на прицел'	levadász vkit; tönkreteszi a konkurens karrierjét, jó hírnevét; lehetlenné tesz vkit.
4.	An activity of a person, who is employed to seek out and find an individual, who is involved in criminal activity, for money or reward.	охота за головами: деятельность, устраивать/ устроить погоню за особо опасными преступниками с целью их уничтожения или привлечения к ответственности (часто: за назначенную за поимку награду.) « <i>Охота за головами: ФСБ оценила Басаева и Масхадова в 10 миллионов долларов.</i> » (http://volgapolitinfo.ru/events/33-russia)	fejdadászat: különösen veszélyes bűnözők keresésére, kézrekerítésére és elfogására szakosodott vérdíj fejében történő magánnyomozói tevékenység.

1. При сопоставлении объёма значения американской ФЕ **head-hunting** и **head-hunter** с тождественными языковыми образованиями в русском и венгерском языках в случае их словарной репрезентации становится очевидным, что первое значение английского фразеологизма, сложившееся ещё в XIX-ом веке, налицо и в венгерском языке, однако в русском языке этому значению соответствует отдельная лексема – **людоедство, каннибальство** – (в русском языке происходит дифференциация значений).
2. Второе, интересующее нас значение имеется во всех трёх рассматриваемых нами языках: **head-hunting** – **охота за головами** – **fejvadászat**, с той оговоркой, что в русском языке кроме ФЕ имеется ещё два отдельных слова, возникшие в результате транслитерации и транскрипции английского фразеологизма, дальнейшая судьба которых решается в процессе речевого употребления языковым коллективом. Редундантность, избыточность, наблюдаемая в русском языке, на наш взгляд объясняется стилистическими причинами: **рекрутер, рекрутинг, рекрутмент** относятся к официально-деловому стилю, а **хедхантинг, хедхантер, охота за головами, охотник за головами** – к разговорному стилю или к сленгу (хотя русскими словарями не указывается на стилистическую принадлежность выше названных слов).
3. ~~Взглянув на~~ ~~третьего~~ значения англо-американской ФЕ в русском языке у нас пока нет достоверных данных, однако квалифицированными русскоязычными источниками утверждается, что русский фразеологический неологизм **охота за головами** уже обладает таким значением. Что касается венгерского языка, это значение английской ФЕ выражается отдельным словом – префиксальным глаголом, имеющим переносное, образное значение.
4. Четвёртое, последнее, значение рассматриваемого нами фразеологизма в английских словарях не указано, в то же время в русском и венгерском языках многочисленные примеры, взятые из печати показывают, что и это значение уже существует. Англоязычными информаторами утверждается, что и это значение имеется и в английском языке, однако оно не указывается анализируемыми нами словарями. Кроме того, как уже сказано выше, что проведённый нами анализ ФЕ требует дальнейших изысканий на более обширном языковом материале с привлечением словарей больших объёмов.

С другой стороны,

- заимствования из различных языков очень быстро адаптируются в лексической системе русского языка зачастую параллельно на базе различных иноязычных исходных прототипов,
- лексическая система русского языка, как великого языка характеризуется большей **динамичностью** и **открытостью**, чем
- ~~венгерский~~ венгерский языке меньшей степени наблюдается боязнь за нарушения **стабильности лексической системы языка**, чем в венгерском,
- венгерский язык в течении многих столетий находился и продолжает находиться в постоянном окружении славянских, германских и других языков,
- в течении своей истории ему постоянно угрожала опасность дестабилизации, даже исчезновения (турецкое иго, Австро-Венгерская Империя),
- лучшие умы венгерского народа во все времена считали своим долгом защиту чистоты венгерского языка. «Народ живёт в своём языке» – гласит главной девиз защитников чистоты венгерского
- ~~Было~~ несколько (весьма удачных) периодов движения по обновлению венгерского языка,
- это движение латентно в умах людей продолжается и по сей день: наблюдается тенденция все перевести на венгерский язык, что возможно, найти венгерские эквиваленты всем иноязычным словам (в том числе и терминам).

Словари и источники

- МАККАЙ, А. 1984: A Dictionary of American Idioms red. Adam Makkay. International House Budapest 1984: 150.
- HORNBY, A. S. 1980: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English A. S. Hornby. Revised and updated. Oxford University Press Twelfth Impression 1980: 396.
- HORNBY, A. S. 1993: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English A. S. Hornby. Ninth Impression Oxford University Press 1993: 576.
- A magyar nyelv értelmező szótára II. Szerk. A magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Akad. Kiadó. Budapest 1986: 584.
- GYÖMÖREY ERZSÉBET – NYIKULNIA NAGYEZSDA 2001: Orosz–magyar nyelvi kalauz. Lexikai változások és újdonságok a mai orosz nyelvben. Nemzetközi Üzleti Főiskola, Budapest. 2001: 273.
- Толковый словарь русского языка конца XX-го века. Языковые изменения 1998: Российская Академия Наук Институт лингвистических исследований. «Фолио-Пресс», Санкт-Петербург, 1998.

- СОЛГАНИК, Г. Я. 2002: Толковый словарь русского языка. Язык газеты, радио и телевидения. ООО «Изд. Астарель», М. 2002. стр. 576.
- MARCUS Wheder et al 1997: Russian Dictionary. Russian–English, English–Russian. Revised Edition Ed. by Marcus Wheder_ Boris Ungerbaum and Paul Falla, Oxford–New York, Oxford University Press, 1997.
- Third Barnhart Dictionary of New English. The H. W. Wilson Company, 1990: 226.
- The Oxford English Dictionary. Second Edition. Volume VII., Garedon Press, Oxford, 1989: 42-43.
- The Random House Dictionary of the English Language. Random House, New York, 1967/ 653.
- The Longman Register of New Words – 1990.
- The Oxford Dictionary of New Words – 1998.

ADALÉKOK A BOLGÁR INFORMATIKAI TERMINOLÓGIÁHOZ

Napjaink informatikai kultúrájának alapját olyan új kommunikációs és informatikai technikák, valamint olyan technikai eszközök jelentik, amelyek az utóbbi évtizedben tömeges méretben terjedtek el. Az úgynevezett új kommunikációs eszközöket fejlettebb országokban fejlesztették ki, így ezekkel az eszközökkel együtt egy már kialakult használati mintát is kínáltak. Az eszközöket és használatukat szinte módosítás nélkül vették át más országok. Az új, addig nem létező technikák, eljárások eredeti, jobbára angol elnevezéssel kerültek be a szakmai nyelvbe. Ennek két oka: egyrészt a szakemberek képtelenek voltak megbirkózni a tömegesen beáramló eszközök, eljárások, módszerek anyanyelvi elnevezésével, másrészt az egyre inkább multidiszciplináris és nemzetközi szakmai precizitás az egyértelmű és általában azonos nyelvű elnevezést részesíti előnyben. A technika gyors és tömeges fejlődése, erőteljes beáramlása pedig nem hagy időt a konszenzus kialakítására az új terminusok kapcsán (Tölgyesi 1999).

Az információtechnológia (IT) – korábban informatika – már lassan megszűnik tudományág lenni, ami nem jelenti azt, hogy elveszíti szakmaiságát, hanem azt, hogy lassan életünk része lesz. Egyre több otthonban van valamilyen információtechnológiai eszköz, egyre több ember alkalmazza a munkahelyén az informatikát, vagyis egyre több ember – nem szakember – használja az informatikai terminológiát, az IT szakkifejezéseit, az informatika kommunikációs műfajait. Az informatikának a közemberekkel érintkező témaköreiben egyre inkább jelentkezik az elfogadott, a közérthető kifejezések használata iránti igény (Bódi: 2000).

A bolgár informatikai terminológia először a 70-es években kerül a figyelem középpontjába. Két kezdeti korszakot különböztethetünk meg. Az első a 70-es évek közepétől a 80-as évek közepéig tart. Ebben az időszakban szakemberekből álló csoport összeállított egy normatív informatikai szótárt. A szótár elsődlegesen a számítástechnikával foglalkozó szakemberek számára készült. A szótárban található szócikkek jellemzőek a hosszadalmas, körülíró értelmezések, amelyeket a szerkesztők orosz mintára készítettek.

A második korszak a 80-as évek közepétől a 90-es évek elejéig tart. Ebben az időszakban megnő és megváltozik a számítástechnikát használók száma és köre. Az informatika már nem csak elméleti tudomány, hanem felhasználó-szintű gyakorlati tudás.

A kezdeti korszakok utáni úgynevezett harmadik hullámában az információképzés és terjesztés már nemcsak meghatározott intézmények feladata, hanem ez a lehetőség minden ember számára elérhetővé válik. Azok, akik ennek a fo-

lyamatnak aktív résztvevői kívánnak lenni, megtehetik. Ők most szórakozhatnak, tanulhatnak, fordíthatnak, tájékozódhatnak, rajzolhatnak, írhatnak és megjelentethetnek tanulmányokat, létrehozhatnak web-oldalakat, a számítógép és a hálózat segítségével kommunikálhatnak. Számuk napról-napra növekszik (Кирова 2002).

A különböző elektronikus műfajok (cikkek, fórumok, chatek) tanulmányozása során megállapítható, hogy az aktuális folyamat, amely az informatikai technológiák nyelvezetében megfigyelhető, a lexika stilisztikai differenciálódása. Az informatikai szókincs használatában különböző rétegek alakulnak ki, mivel a használók csoportja nagyon változatos. A beszélt nyelvben, ide tartozik a felhasználószintű informatika, elengedhetetlen, hogy a terminusok rövidek, tömörek és érthetőek legyenek (Кирова 2006).

A nyelvstratégia fő célja az informatika korában az IT kommunikáció zavarainak csökkentése, sőt kiszűrése és az egyértelmű kommunikáció biztosítása. Az anyanyelvivé tétel, de nem az idegen szavak elleni mindenáron való küzdelem.

A bolgár nyelvészeknek figyelembe kell venniük, hogy melyek azok a feltételek, amelyeknek eleget kell tenniük az új anyanyelvi terminusoknak, ahhoz hogy az angol jövevényszavakat helyettesítsék, a használatuk pedig széles körben elterjedjen.

Minden terminus alapvető követelménye:

- az egy jelentés;
- a pontosság;
- a rövidség;
- a jó hangzás (Горанова 2003).

A negyedik követelmény nem kapcsolódik közvetlenül a jelentéshez, de nagyban megkönnyíti a terminus elterjedését. A négy közül a legfontosabb a jelentés, a bolgár terminusnak egy az egyben ugyanazt a jelentést kell hordoznia, mint az angol változatnak. Ellenkező esetben az angol variáns marad használatban.

Az ember és gép közötti kommunikáció és a számítástechnikával foglalkozó emberek közötti kommunikáció sajátos szókincs és normák ismeretét követeli meg. Minden szaknyelv stilisztikailag több rétegű. A társadalmi fejlődés erőteljesen befolyásolja a szaknyelvek fejlődését. Az ok, amiért az informatikai szaknyelv és zsargon előtérbe került, hogy kilépett saját bezárt szakmai köréből és beszivárogt a mindennapok társadalmi és személyes életébe.

A szaknyelvek fejlődésének legfőbb feltételei szakszótárak. A bolgár informatikai szaknyelv feltételei nem különböztek a többi szaknyelv feltételeitől. A 80-as években a szakemberek arra törekedtek, hogy lehetővé tegyék a még új és ismeretlen alkalmazott tudomány szókincsének kialakítását és elterjedését. Az évtized közepén megnőtt az informatikai terminusok száma és változatossága a

sajtóban. Az első bolgár számítógépek megjelenése után minden felhasználó számára hozzáférhető lett a számítógéppel való munka. Ebben az időszakban jelentek meg az első informatikával foglalkozó folyóiratok, kézikönyvek.

A 80-as években az angol eredetű informatikai terminusokat megpróbálták hosszadalmasan körülíró bolgár szavakkal helyettesíteni, amelyek között előfordult már meghonosodott jövevényszó is (*дискетни устройства, преобразувател на видеоадреси, запомнящи устройства с магнитен диск*). Az angol eredetű szavak helyettesítésére kiválasztott bolgár terminusok nyelvi kompromisszumok voltak. A többjelentésű szavak elkerülése céljából a szóösszetételeket helyezték előtérbe, így kerülve el a többjelentésű szavak számának növelését.

Vannak olyan angol szavak, amelyek cselekvéseket, a menü pontjainak opcióit vagy utasításokat jelentenek, ezeket lefordítja a bolgár nyelv: *запазвам* (save), *печатам* (print), *защитавам* (lock), *изтрий* (delete), *нов документ* (new document), *замени* (change), *намери* (find).

A hardware és software rendszer elemeinek elnevezésére szintén a bolgár fordítás maradt használatban: *изход* (exit), *електронен бележник*, *електронна поща* (e-mail), *печатащо устройство* (printer).

A mérőegységek megnevezése kötelezően angol nyelven történik: *бит*, *байт*.

A nehezen lefordítható angol terminusokat a bolgár egyszerűen átvette: *адантери*, *драйвери*, *контролер*, *интерфейс*, mivel nem sikerült olyan megfelelő bolgár szót találni, amely a szakjelentés alapja lehetne. A szóösszetétellel való helyettesítés inkább a terminus értelmezésének felelne meg.

Az angol eredetű szakkifejezések morfológiai, szintaktikai és helyesírási tekintetben is beilleszkednek a bolgár nyelv rendszerébe: *дискново устройство*, *микрпроцесор*, *видеоблок*, *видеомонитор*.

A 80-as évek bolgár informatikai terminológiájára jellemző, hogy egy fogalomra egyszerre több szinonima is használatban van. Az évtized végére már állandósul az egyes terminusok használata, megjelennek a stilisztikai szinonimák – a rövidített változatok, sok esetben az angol megfelelők a beszélt nyelvben, például *безплатна версия* – *фрийуеър*, *редактор* – *едитор*, *парола* – *пасуърд*. Ez bizonyítja a nyelv törekvését a megfelelő terminus kialakítására. Mára a széles körben elterjedt *курсор*-t használják a *показалец* és a *маркер* helyett.

Ebben az időszakban elsősorban informatikusok használták ezt a szaknyelvet, ami a nyelvhasználók csupán szűk rétegét jelenti. Később ez a réteg a tanulókkal és az egyetemi hallgatókkal (16-20 év közötti korosztály) bővült, akik ugyan különböző szinten, de már tudnak a számítógéppel dolgozni. Felismerik, hogy hiányzik a megfelelő szakirodalom, a meglévők pedig érthetetlenek a 13-15 és a 40-50 év közötti korosztály számára. Élesen elkülönülnek egymástól a hivatalos informatikai terminológia és a beszélt nyelvben használt elnevezések.

Az informatikai zsargonok száma elhanyagolható. A bolgár megfelelők mellett egyre gyakrabban jelennek meg a rövid és találó angol terminusok. Szinte alig használják a hétköznapi felhasználó számára is érthető, de hosszú elnevezéseket:

стример>*запомнящо устройство на магнитна лента,*
п্লотер>*графопостроител и чертаещо устройство,*
мишка>*устройство тип „мишка”,*
джойстик>*координатна ръкохватка, чип*>*интегрална схема.*

Kezdetben – mint említettem – csak a számítástechnikai szakemberek használták az informatikai szaknyelvet. Ők megkapták a megfelelő képesítést, követték a szakirodalmat (angol és orosz nyelven), elsajátították a hivatalos informatikai terminológiát és publikációikban használták is. A számítógépet használók körének növekedése az informatikai szaknyelv gyakorlati alkalmazását hozta magával. Ez a tendencia vezetett az informatikai zsargon kialakulásához. Ez azonban még nem elég ahhoz, hogy erről a nem hivatalos szintről a szaknyelv szintjére jusson a beszélt nyelvi zsargon, például *печка, паяк, килимче, пържа*. Ehhez nagyban hozzájárult a média.

A 90-es években folyamatosan nő a számítógépet használók száma, a felhasználók pedig egyre fiatalabbak. A felhasználók két csoportra oszthatók: azok, akik idejük nagy részét a gép előtt töltik és komolyan érdeklődnek az informatika iránt, valamint a hétköznapi felhasználók (user-ek).

A média demokratizációja változásokhoz vezetett az informatikai technológiák szaknyelvében. A számítástechnikai szókincs folyamatosan bővül. A neologizmusok lassan a nyelv részeivé válnak, számuk pedig egyre nő. A zsargonok átvették a hivatalos terminusok helyét kezdetben a beszélt nyelvben, majd a szaknyelvben is, például *читачка, писачка, дивидито, сърч, пас*.

A globalizáció, a számítógépen keresztül történő kommunikáció és a mobil kapcsolatok korában a rövid és tömör elnevezések, az angol eredetű terminusok élveznek előnyt. Egyes esetekben az angol terminusok változtatás nélkül kerülnek át a bolgár nyelvbe. Ebben a formában válnak tőmorfémává, amelyhez közvetlenül kapcsolódnak a bolgár ragok és képzők. A képzők használatában kialakult kezdeti ingadozást – *-ира* vagy *-ва* használata – a beszélt nyelv megoldotta. A következő igék a beszélt nyelvben gyakoribb *-ва* képzővel képzik alakjukat: *принтвам, листвам, данлоудвам, ъпгрейдвам, логвам се, чатя, нетя*.

A főnevek esetében az angol *-er* képzőt a bolgár nyelv két változatban veszi át *-ер/-ър*. A többes számú alak képzésénél egységes szabály alá tartoznak: *стример – стримери, джъмпер – джъмпери*, eltérően a *компютър – компютри* példától, ahol az óbolgár szótagképzővel találkozunk.

Több angol eredetű főnév az eredeti formájában jelzőként fordul elő bolgár főnevek előtt, például *WAP формат, web сайтове, зoot опция, MP3-пльър, Windows-среда, ISDN линия, DVD-пльър*.

A grafikai megjelenés a bolgár informatikai szaknyelv sajátja. A digráfia az írott szaknyelv fontos vizuális jellemzője. Az idegen eredetű szavaknak csak egy jelentése van. A globalizáció és az informatika korának jellemzője az univerzális kommunikáció. Ezért kap elsőbbséget az angol eredetű nemzetközi informatikai terminológia, ezért alakul ki az ún. Cyber English, az Internet nemzetközi nyelve, amellyel az egész világon lehet kommunikálni.

Minden túlzás nélkül állíthatjuk: 2004 az információs társadalom történetének fordulópontja. A számítógép, az internet és az internet közvetítette tartalom nagyon rövid idő alatt olyan fontos szerephez jutott, hogy átszötte a gazdasági, a tudományos, a köz- és magánéletünk valamennyi területét. Alapvető társadalmi igényé vált a személyi számítógép és a világháló tömeges méretű használata, valamint használati feltételeinek megteremtése.

Világossá vált, hogy a számítógépet és az internetet kezelni tudó „informatikai írástudók”-kal szemben a hagyományos kommunikációs eszközöket használók behozhatatlan hátrányba kerülnek. Aki pedig ilyenfajta hátrányba kerül, az információs társadalomban nemcsak a munkaerő-piaci esélyeit határolja be jelentősen, hanem az élet szinte minden területén perifériára kerülhet.

Szakirodalom

- Горанова 2003: Горанова, Светлана: Компютърната лексика в езика на българина. Български език. L 2003. кн. 1. 103-106.
- Кирова 2002: Кирова, Людмила: Еволюцията на българската компютърна терминология и компютерен жаргон. Liternet, 2002.02.28. № 2.
<http://liternet.bg/publish3/lkirova/evolution.htm>
- Кирова 2004: Кирова, Людмила: Компютърната лексика – актуални процеси и тенденции. LiterNet, 30.05.2004, № 5.
<http://liternet.bg/publish3/lkirova/lex-procesi.htm>
- Кирова 2006: Кирова, Людмила: Интернационализация на разговорната реч чрез съвременните професионални и социални сленгове. Liternet, 2006.03.13., № 3.
<http://liternet.bg/publish3/lkirova/internacionalizacia.htm>
- Bódi 2000: Bódi Zoltán: Nyelvművelés. MNy. 2000. 2/218-223.
- Tölgyesi 1999: Tölgyesi János: A számítógéppel és az internettel kapcsolatos fogalmak útja a köznyelv felé. In Glatz Ferenc (szerk.), A magyar nyelv az informatika korában. Budapest, 1999. 143-155.

ОТРАЖЕНИЕ ПРАСЛАВЯНСКОЙ ЛЕКСИКИ
В ВЕНГЕРСКОЙ ТОПОНИМИКЕ

Славянский языковой конгломерат, сложившийся на территории бассейна Дуная и Тисы среди цепей Карпат, Альп и Динарских гор¹, к моменту прихода туда предков современных венгров исследователи характеризуют как совокупность диалектов, которые путём длительной сложной трансформации стали составной частью современных словацких, украинских, сербских, хорватских, словенских языков и их пограничных диалектов.

По мнению С. В. Бернштейна и Вл. Георгиева, период относительного единства праславянского языка мог продолжаться до IV в. н.э. По прошествии этого временного рубежа речь может идти исключительно о поздних праславянских диалектах².

Тот факт, что языковые изменения позднего праславянского периода дали разнородные результаты в отдельных праславянских диалектах и территориальных группах диалектов, объясняется распадом славянского единства. В области фонетики в качестве примера таких изменений можно привести судьбу праславянских звукосочетаний **tj*, **dj*, **kt+*b*, **gt+*b*, праславянских назальных гласных (*o*, *ę*), а также метатезу ликвид и полногласие³.

С точки зрения исследователей праславянского языка С. Б. Бернштейна и Вл. Георгиева, вышеупомянутый поздний праславянский период можно отнести к VIII-IX вв.⁴ В то же время Н. С. Трубецкой (1890 –

¹Иное название данной территории: Карпатский бассейн. Он на севере и на востоке опоясан высокими горными цепями Карпат, на западе не менее высокими Альпами, на юге его ограничивает Динарский горный массив. Восточная и центральная часть бассейна представляет собой низменность, имеющую равнинный характер - очень часто её считают по сути продолжением восточноевропейской степи, что венгры называют "Большой дорогой народов".

²Бернштейн, С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961. p. 51.

Георгиев, Вл. Три периода развития праславянского языка. // Славянская филология XII, София, 1973. pp. 15-16.

³Hock, Wolfgang. Das Urslavische // Einführung in die slavischen Sprachen. ed. Peter Rehder. Darmstadt, 1998. pp.

H. Tóth, Imre. Bevezetés a szláv nyelvtudományba. Szeged-Szombathely, 2004. p. 201.

⁴Бернштейн, С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. т. 1, Москва, 1961. p. 51.

1938) отодвигает верхнюю временную границу существования праславянского языка на более поздний срок и увязывает её с последней общеславянской инновацией – падением и вокализацией редуцированных гласных (ъ, ь).

Известно, что при реконструкции праславянского языка наиболее продуктивным является сравнительно-исторический метод.

Венгерский язык имеет очень заметную роль в реконструкции праславянского языкового материала. Венгерские племена кочевников впервые встретили на своём пути восточных славян в причерноморских степях и установили над какой-то их частью своё владычество⁵. В ходе своего дальнейшего продвижения на запад в IX веке венгры захватили обширные области в бассейне Дуная, т. е. в Карпатском бассейне, ставшие основой будущего венгерского государства и одновременно новой родиной для славян, которые в том или ином качестве следовали вместе с венгерскими племенами и разрозненными группами обосновались на завоёванной венграми территории⁶. Диалекты этих групп славян носили черты во многом присущие тем, которые мы сегодня характеризуем как восточно-славянские. В области фонетики одной из наиболее характерных черт восточно-славянских диалектов, как известно, является полногласие, т.е. в раннепраславянских сочетаниях звуков **tort*, **tolt*, **tert*, **telt* после ликвид образовались гласные *o*, *e* (нпр. раннепрасл. **gordъ* > др. русск. *городъ* и т.п.). О хронологических границах этого явления имеются различные мнения, но исследователи говорят, что эту особенность можно наблюдать уже в наиболее ранних древнерусских памятниках.⁷ Таким образом, эту черту логично будет экстраполировать и на язык восточных славян, которые пришли в Карпатский бассейн вместе с венграми.

Мигрирующий венгерский этнос, по предположению историков, смешанный с представителями иных народов, имевших контакты с венграми, на новой родине встретил славян, говорящих на разных диалектах. Условно этих славян можно назвать, вслед за Хелимским, паннонскими славянами, а их диалекты, диалектами паннонославянского языка. Паннонские славяне проживали в этих краях компактными

Георгиев, Вл. Три периода развития праславянского языка. // Славянская филология XII, София, 1973. pp. 15-16.

⁵ *H. Tóth, Imre.* Bevezetés a szláv nyelvtudományba. Szeged-Szombathely, 2004. p. 198.

Hollós, Attila. Az orosz szókincs magyar elemei. Budapest, 1996. p. 7.

László, Gyula. Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. Budapest, 1961. p. 190.

Pom, A. M. Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Будапешт, 1973.

⁶Ср. *Kristó, Gyula.* Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003, p. 116.

⁷ *Bihari, József-H. Tóth, Imre.* Bevezetés a russzisztikába. Budapest, 1988, pp. 78-79.

группами, что было обосновано топографией местности, разделённой болотами, реками, лесами и горами, а также тем, что зачастую между землями славян вклинивались земли других, неславянских, народов, также исторически проживавших в Карпатском бассейне.

К моменту обретения венграми родины в IX веке праславянский язык уже распался на группы диалектов, которые являются генетической основой таких современных славянских языков, как болгарский и македонский, хорватский и сербский, словенский, словацкий и чешский, украинский с его многочисленными карпатскими диалектами и т. д. По формам географических названий, прижившихся в венгерском языке, можно определить характерные черты отдельных славянских диалектных групп, точнее, характерные черты паннонославянских диалектов, а также места их расположения по Карпатскому бассейну. После IX века на территории современной Венгрии язык паннонских славян постепенно вымер, поскольку его носители ассимилировались с венграми. Свидетельства существования паннонославянских диалектов в Карпатском бассейне можно обнаружить в названиях населённых пунктов современной Венгрии, имеющих славянское происхождение.

Венгерский язык довольно хорошо сохранил звуковую форму заимствованных славянских названий. По их рассмотрению выявляются различия отдельных названий с общей этимологией между собой, по которым вырисовываются характерные признаки славянских диалектов, на которых некогда говорили в Карпатском бассейне. В паннонославянских диалектах, реконструированных по названиям населённых пунктов в Венгрии, интересным образом обнаруживаются некоторые общие черты с той или иной группой современных славянских языков. Ещё более пёстрой карту славянских диалектов Карпатского бассейна представляет тот факт, что восточные славяне, прибывшие сюда вместе с венграми, принесли с собой свои собственные диалекты. Эти славяне рассеялись по Карпатскому бассейну⁸; характерные черты их диалектов могут быть реконструированы по современным венгерским топонимам.

Исследование диалектов позднего праславянского языка, которые некогда существовали в Карпатском бассейне, по данным топонимики, является комплексной задачей, поскольку современные венгерские формы необязательно консервировали заимствованные славянские формы в их исходном виде; в каждом конкретном случае изменения могли произойти уже после заимствования. Наибольшую проблему представляет временная локализация: отсутствие письменных источников не позволяет более или

⁸ *Kristó, Gyula. Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003, p. 116.*

менее точно определить время заимствования. Однако наряду с этим такие топонимы являются хорошей основой для исследования фонетики диалектов языка паннонских славян, так как дают для них конкретный материал.

Многие исследователи как прошлого, так и настоящего уделили внимание этимологии населённых пунктов Венгрии. Тем не менее, работа, которая бы затрагивала комплексно ряд вопросов, из каких основных позднеславянских диалектов были заимствованы отдельные топонимы и с какими из современных славянских языковых групп можно связать эти диалекты, до сих пор не была написана. В ходе своих исследований автор на основании существующих в наши дни названий венгерских населённых пунктов славянского происхождения пытается установить характерные фонетические признаки и географическое расположение позднеславянских диалектов. В качестве иллюстрации рассмотрим славянскую генетику и варианты этимона, которые возникли по различным диалектам. Исследуемые названия: **Budapest**, **Pécs**, **Pécel** (Будапешт, Печ, Пецел – медье Пешт); **Kajárpéc**, **Felpéc** (Каярпеч, Фелпеч – медье Дьёр-Мошон-Шопрон); **Pécsely** (Печей – медье Веспрем); **Alpestes**, **Felpestes** (Алпештеш, Фелпештеш – Румыния, регион Трансильвании к северо-востоку от Хунедоары), **Magyarpécska** (Мадярпечка – Румыния, к востоку от Арада), **Parospestere** (Парошпештере – Румыния, регион Трансильвании)

Исследуемые элементы: *-pest-*, *-pécs-*, *-péc-* (*-neum-*, *-печ-*, *-печ-*)

Этимонам этих элементов топонимических названий, по мнению автора, является прасл. **pektь* (*pektī*) – „печь” (гл.)⁹. Это праславянское слово имело и другое значение – «печь» (в значении существительного). Эти значения в праславянском языке могли образоваться семантической связью из индоевропейского значения «горячий» (ие. **pek-* «горячий» > прасл. **pektь* „жарить на открытом огне“ > прасл. **pektь* ‘печь’ (гл. и сущ.)¹⁰. В праславянском языке это слово могло также иметь семантически обоснованное значение «тёплое (горячее) место». По этой причине данная лексема часто присутствует в географических названиях, которое указывая на характер местности.

В позднеславянских диалектах судьба праславянских звукосочетаний **ktь* (*ktī*) сложилась наподобие судьбы сочетаний **t + j*, имеющих в

⁹ Skok, P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. III., Zagreb, 1974, p. 628-629.

Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. III, Москва, 1986, pp. 256-257.

¹⁰ Gluhak, Alemko. Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb, 1993. p. 474.

Гамкрелидзе, Т. В., Иванов, В. В. 1984. Индоевропейский язык и индоевропейцы. I-II. Тбилиси, 1984

отдельных современных славянских языках следующие рефлексии: прасл. * *ktь* (*ktī*), **t + ь* (*t + ĭ*) > восточно-славянские языки *ч*, словенский, кайкавско-хорв. *č*, серб., хорв. *ћ, ć*, ст.сл., болг. *штъ, щ* (*št*), зап.сл. *с*., значит прасл. **pektь* (*pektī*) > русск. *печь* укр. *пічь* кайкавско-хорв., словенский. *reč* хорв., серб *reć* ст.сл. *peштъ* болг. *пещ* чш., словацкий, плск. *pec* „печь” (сущ.)¹¹.

Вышеприведённые названия населённых пунктов Карпатского бассейна отражают формирование праславянских звукосочетаний **ktь* (*ktī*) в диалектах паннонославянского языка.

- Первая группа: раннепрасл. **ktь* (*ktī*) > панноносл. *št* (Budapest, Alpestes, Felpestes, Parospestere). Этот рефлекс приближает данный диалект к старославянскому и болгарскому языкам.
- Вторая группа: раннепрасл. **ktь* (*ktī*) > панноносл. *č* (Pécs, Pécsely, Magyarécska). Здесь рефлекс приближает данный диалект к словенскому языку и кайкавскому диалекту хорватского языка.
- Третья группа: раннепрасл. **ktь* (*ktī*) > панноносл. *с* (Pécel, Kajágréc, Felpéc). Здесь рефлекс приближает данный диалект к западным славянским языкам (словацкий, чешский, польский).

Естественно, продемонстрировать все интересные явления такого рода в данной работе не представляется возможным по причине её крайне ограниченного объёма. Исследования в данном направлении продолжаются, о результате которых будет информирован научный мир.

Литература

- Baleczky, Emil – Hollós Attila* 1987 - Ószláv nyelv. Budapest, 1987.
Bihari, József - H. Tóth, Imre 1988 - Bevezetés a russzisztikába. Budapest, 1988.
Gluhak, Alemko 1993 - Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb, 1993.
H. Tóth, Imre 2004 - Bevezetés a szláv nyelvtudományba. Szeged-Szombathely, 2004.
Hock, Wolfgang. Das Urslavische // Einführung in die slavischen Sprachen. ed. Peter Rehder. Darmstadt, 1998.
Hollós, Attila 1996 - Az orosz szókincs magyar elemei. Budapest, 1996.
Kristó, Gyula 2003 - Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.
László, Gyula 1961 - Östörténetünk legkorábbi szakaszai. Budapest, 1961.
Skok, P. 1974 - Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1974.
Бернштейн, С. Б. 1961 - Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961.

¹¹ *H. Tóth, Imre.* Bevezetés a szláv nyelvtudományba. Szeged-Szombathely, 2004, pp. 76-77, 185, 200-201.

Ивић, Павле. Спрскохрватски дијалекти. Нови Сад, 1994. р. 30.

- Гамкрелидзе, Т. В., Иванов, В. В. 1984 - Индоевропейский язык и индоевропейцы. I-II. Тбилиси, 1984*
- Георгиев, Вл. Три периода развития праславянского языка. // Славянская филология XII, София, 1973.*
- Ивић, Павле 1994 - Спрскохрватски дијалекти. Нови Сад, 1994.*
- Рот, А. М. 1973 - Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Будапешт, 1973.*
- Фасмер, М. 1986 - Этимологический словарь русского языка. Москва, 1986.*

ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ В ИЗУЧЕНИИ ТИПОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПРИ ОВЛАДЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ

Ниже обосновывается сходство в овладении первым (родным) и вторым (иностранным) языком – на материале овладения типами предложения (высказывания) русского языка. Предлагается: на начальном этапе изучения иностранного языка осваивать типы предложения в том порядке, в каком осваивает их ребенок. Данная проблема специально, тем более всесторонне, не обсуждалась, хотя на изоморфизм в усвоении типов предложения (высказывания) в родном и иностранном языках указывалось неоднократно (ШАХНАРОВИЧ 1980, ФЕДОСОВ 1985, ГЭСС – АРД 1989). Ниже речь пойдет об основных аспектах этой проблемы в их взаимосвязи и последовательности, с опорой на общеизвестные факты детской речи (ГВОЗДЕВ 1961, 1981, ЦЕЙТЛИН 2000).

1. Количественная типология предложения. Типология предложения, если к ней подходить с точки зрения обучения языку, не может повторять традиционные синхронические классификации предложений в зависимости от их грамматических «структурных схем». На самом первом этапе обучения иностранному языку должна использоваться количественная типология. Начинать изучение иностранного языка следует с однословных предложений, переходя затем к двухсловным и трехсловным, как это имеет место при становлении детской речи.

Если, имея в виду ребенка, трудно сказать, какая структура выражается в его **однословных** предложениях, если не «подгонять» эти предложения под структуру многословных предложений, - то, имея в виду взрослого учащегося, утверждать о структуре однословных предложений вполне возможно: эту структуру можно и даже нужно «подгонять» под структуру многословных предложений, готовя тем самым учащихся к усвоению этих последних. Однословные предложения, в соответствующих ситуациях, обозначают: вокатив – *Коля*; наименование предмета – *Книга*; название объекта – *Книга* в ситуации «Дай книгу»; название субъекта – *Коля* в ситуации «Коля пришел»; название действия – *Дай!* и т.д.

Между однословными и двухсловными предложениями находятся **полуторасловные** предложения, появляющиеся вследствие того, что одно слово в них является знаменательным, а другое полужнаменательным. Последняя выступает как нечто постоянное, определяя тип предложения, а знаменательная лексема – как переменное, например: *Вот книга; Вот дом; Это стол; Это комната; Стол здесь, и стул здесь* и т.д. «Настоящие»

двухсловные предложения появляются обычно путем замещения вспомогательного слова знаменательным, в результате чего в предложении обе позиции становятся переменными величинами, например: *Возьми книгу; Садись за стол; Садись на стул* и т.д. В некоторых исследованиях по детской речи полуторасловным предложениям придается принципиальное значение (СЛОБИН - ГРИН 1976). Такое же значение надо придавать этим предложениям и при изучении иностранного языка.

Каждое **двухсловное** предложение представляет собой сочетание двух лексем (представляющих два лексических класса, например: *Ученик читает* («одуш. пред. + действ.», т.е. «субъект + действие»), *Читать книгу* («воздействие. – неод. пред.», т.е. «действие + объект»), **Ученик книга* («одуш. + неод. пред.», т.е. «субъект + объект») и т.д.

Употребление **трехсловных** предложений означает, что учащийся перерабатывает, при построении и восприятии предложения, информацию об отношении уже трех слов (лексических классов), например: *Ученик читает книгу* («одуш. пред. + действ. + неод. пред.», т.е. «субъект + действие + объект»). Сочетания лексических классов «признак + пред.», маркированные как «прил. + сущ» (*Хороший ученик*), «действ. + приз.», маркированные как «глагол + нареч.» (*Читать быстро*), появляющиеся в двухсловных предложениях, могут входить в трехсловные предложения, например: *Хороший ученик читает; Ученик читает быстро; Быстро читать книгу* и т.д.

По мере увеличения длины предложения количество переходит в качество. Если в однословных предложениях трудно еще видеть какие-либо различия в лексико-грамматической структуре, не привлекая ситуации, то в двухсловных предложениях эти различия выражаются специально, не говоря уже о трехсловных предложениях, где они приобретают главенствующую роль, отодвигая на задний план количество, которое постепенно, в многословных предложениях, становится несущественным (ЦЕЙТЛИН 2000: 209-220).

Для детской речи количественная типология настолько важна, что в психолингвистике языковое развитие ребенка измеряется прежде всего количеством слов в употребляемых предложениях. Количественная типология может быть принята и при изучении второго языка. Основываясь на ней, можно измерять степень и усвоения второго языка

2. Качественная типология предложения. Качественная типология предложения приходит на смену количественной. Она характеризуется усложнением предложения от одного типа к другому.

Специалисты по детской речи считают, что последовательность в овладении предложением определяется прежде всего усложнением мысли,

намерений, которые ребенок выражает в предложении (ЯДЭШКО 1966). Например, ребенок не может усвоить условное наклонение раньше, чем он научится строить простые утверждения в изъявительном наклонении; не может сообщить о ситуации в прошедшем, настоящем и будущем времени до того, пока не научится указывать просто на предмет (абсолютное время). Отношения между классами лексики, тоже являются для ребенка разными по сложности усвоения.

Что касается взрослых учащихся, то им, можно сказать, доступны любые мысли, намерения цели, любые отношения между лексическими классами, но явно, что начинать изучение языка и тут надо не со сложных, а с простых конструкций. Следовательно, и применительно к взрослым учащимся можно руководствоваться выводами, сделанными в отношении ребенка.

Последовательность в усвоении типов предложения определяется не только усложнением мысли, отношений между лексическими классами, но и усложнением грамматической маркировки лексических классов и их отношений. Так, сложными для усвоения ребенком являются все нерегулярные грамматические формы. Например, простое по лексическому составу русское отрицательное предложение типа *Нет книги* оказывается сложным по грамматической форме. Вместо формы имен. пад. в ней надо употребить форму род. пад. Как дети, так и иностранцы усваивают данную конструкцию позже утвердительной, а до усвоения употребляют ее с маркировкой имен. пад.: **Нет книга*.

Применительно к детской речи сформулированы специальные универсалии, определяющие лексико-грамматическую сложность типов предложения и последовательность их усвоения в детском возрасте. Этими универсалиями можно руководствоваться и в преподавании иностранного языка. Вот две из этих универсалий. Лексические конструкции с постформами (флексиями и суффиксами) усваиваются раньше, чем лексические конструкции с преформами (предлогами и приставками). Например, русские беспредложные сочетания лексем усваиваются раньше предложных. Быстрее усваивается конструкция, в которой лексическое сочетание (отношение между лексическими классами) маркируется посредством одной формы, например конструкции с формой вин. пад., выражающая объектное лексическое отношение: *Положи книгу*, чем конструкция, в которой лексическое отношение маркируется посредством двух форм, например конструкция с локативным лексическим отношением: *Лежать на столе* и т.д. (СЛОБИН 1984). Подобная типология предложения, построенная на универсалиях детской речи и, шире, на универсалиях языка (ГЭСС – АРД 1989), еще ждет своей разработки, в том числе и применительно к преподаванию иностранного языка.

3. Аспекты типов предложения. Качественное устройство предложения, по мере увеличения в нем количества лексем, усложняется настолько, что встает вопрос о поэтапном усвоении, при изучении иностранного языка, каждого из типов предложения. Сначала, например, надо осваивать один аспект предложения, затем другой аспект, как это имеет место при усвоении языка в детстве.

Как расчленять предложения на аспекты, чтобы каждый из них связывался с определенным этапом в усвоении некоторого типа предложения? Ясно, что в качестве аспектов не могут выступать его «физические» части – слова, словосочетания, части слова. Если, например, *Читаю книгу* – предложение определенного типа, то поэтапное изучение этого типа нельзя представлять себе как изучение сначала одного члена предложения, например сказуемого *читать*, затем другого члена, например дополнения *книгу* и т.д. Предложение – это целостная единица, и таковой она должна сохраняться при анализе. Для этого предложение должно члениться не «поперек», а «вдоль» – именно на аспекты, например на лексический и грамматический аспекты. Предложение при таком членении не теряет свойства целостной единицы, несмотря на то, что берется оно не в полном виде. Выделение аспекта у предложения представляет собой такое выделение части у целого, которое предполагает наличие рядом другой части, с которой первая часть, сопоставляясь, тесно связывается. Получается не физическое расчленение предложения, а мысленный его анализ, который, тем не менее, имеет под собой материальную основу, заключающуюся, в частности, в том, что в своих аспектах предложение действительно встречается в речи.

Возьмем, например, предложение *Читаю книгу*. Оно вполне может встретиться в речи в своем лексическом аспекте: **Читать книга*, в отвлечении от того, какими грамматическими формами маркируются в нем лексем. Труднее представить данное предложение, употребленное только в грамматическом аспекте, в отвлечении от лексического. Но такими являются все предложения, которые состоят из неизвестных ребенку лексем, или из лексем, не существующих в языке, из лексем в необычном их сочетании, например: **Болдаю сигу*, **Читаю фигу*, **Бегу книгу* и т.д.

Предложение, употребленное только в лексическом аспекте, – может быть неправильно грамматически, а предложение, употребленное только в грамматическом аспекте, – может быть неправильно лексически. То, что и те, и другие конструкции употребляются как целостные единицы речи, объясняется тем, что один аспект предполагает другой. Грамматически неправильное предложение (например, в речи того, кто изучает язык) почти всегда может быть исправлено (например, тем, кто владеет данным язы-

ком): **Читать книга* – *Читать книгу*; а лексически неправильное предложение (в речи учащегося, например по причине плохого знания им лексики) может быть заменено правильным предложением (с помощью преподавателя): **Читаю фигу* – *Читаю книгу* (ФЕДОСОВ 1976).

Еще одной областью существования предложения в одном из своих аспектов, например лексическом, является разговорная речь, где часто присоединение очередной лексемы происходит без маркировки ее обычной, литературной грамматической формой, например: **Книга вчера купил*, **Рукопись семнадцатый век* (ЗЕМСКАЯ и др. 1981: 63).

Из вышесказанного следует, что предложение каждого отдельного типа можно осваивать по частям: сначала в лексическом аспекте: **Читать книга*, затем – также и в грамматическом аспекте: *Читать книгу*. Наоборот – вряд ли надо делать, так как грамматика предназначена для того, чтобы оформлять связи между лексемами (между лексическими классами), и поэтому она в речи следует за лексической сочетаемостью (сочетаемостью лексических классов). Можно, конечно, упражняться и в построении предложений, правильных только грамматически: **Читаю фигу*, **Глокая куздра*, но это будут упражнения ради упражнений. Впрочем, как уже сказано, в речи подобное тоже имеет место, например – тогда, когда учащийся слышит правильное предложение, в котором лексемы ему неизвестны.

Таким образом, если осваивать предложение по частям – по аспектам, то надо начинать с лексического аспекта, а затем подключать и грамматический аспект, как это и делают дети, употребляющие сначала конструкцию как сочетаемость лексем, а затем – и грамматически ее оформляя. Например, сначала дети говорят: **Кошка пить*, **Папа книжка читать*, т.е. строят фразы, правильные только в лексическом отношении, а затем, по мере усвоения грамматики, – правильными также и в грамматическом отношении (ГВОЗДЕВ 1961, 1981, ФЕДОСОВ 1976, 1987). Дело в том, что правилами лексической сочетаемости является сочетаемость внеязыковых реалий, обозначенных усвоенной лексикой, поэтому лексические правила не надо «учить». Грамматические же правила надо «учить» специально.

Лексическая сочетаемость слов, абстрагированная вначале от грамматического оформления (в силу неполного усвоения грамматики), – это самый важный этап в усвоении языка. Обучая иностранцев этому этапу, надо уделять ему особое внимание, нужна соответствующая методика его «прохождения», соответствующий дидактический материал и др. Разумеется, отмеченная выше последовательность в освоении типа предложения (от лексического аспекта к грамматическому) не может выполняться жестко. Этапы могут совмещаться: если при освоении одного типа предложения ученик может находиться на лексическом этапе, то при освоении дру-

гого типа – уже на грамматическом этапе, - как это, повторяем, и имеет место в детской речи.

Надо ли, кроме лексического и грамматического аспектов, выделять в предложении еще семантический аспект? Семантика в предложении – это не что иное, как лексические классы и их соотношение в предложении, например: классы «одуш.», «неод.», а одно из их отношений - «субъект + объект». Что касается таких понятий, как мысль, знание, намерение, функция и др., то все это находится вне предложения и представляет собой то, что, так или иначе, выражается в предложении, причем прежде всего в его лексическом составе (в семантике), в сочетаемости лексем, лексических классов, из которых самые крупные маркируются грамматикой (как части речи).

Часто лингвисты рассуждают о том, что первично: мысль, знания или язык. В соответствии с теорией лингвистической детерминации Б. Уорфа, форма мысли определяется формой языка. Это значит, что лексико-грамматическая структура предложения предшествует структуре мысли, знания. Однако исследования по детской речи доказывают противоположное: в развитии ребенка первым идет сознание, формирующееся на основе действий ребенка, ситуаций, а уж затем вырабатываются соответствующие языковые формы (СЛОБИН 1984).

4. Грамматический аспект предложения. Поэтапно можно осваивать не только каждый из типов предложения, но и каждый из аспектов этих типов, в том числе и грамматический аспект.

Некоторые лексические отношения (отношения между лексическими классами) маркируются в русском языке целой системой исключаящих друг друга грамматических форм. Так, род. пад. существительных мн. ч. (лексический класс «пред. мн.»), например в отношении отрицания) имеет следующий набор флексий: *-ов, -ев, -ей*, нуль и др. Надо ли иностранному учащемуся для запоминания давать сразу все эти формы или необходимо создать ему возможность для их поочередного усвоения? Как известно, ребенок усваивает эти формы поочередно – начиная с самой «выпуклой», материально самой выразительной, а именно с формы *-ов, -ев* (ГВОЗДЕВ 1961, 1981).

Существует методическая установка, в соответствии с которой, преподавая иностранный язык, надо на время «изолировать» учащегося от форм, которые ему еще неизвестны, не давать ему заданий и упражнений с соответствующей лексикой. С точки зрения того, как усваивает родной язык ребенок, эта установка не является правильной. Учащийся должен употреблять всю лексику, которая только ему известна и какую подскажет ему ситуация общения. И пусть он со всеми существительными мн. ч. род.

пад. употребляет те флексии, которые ему известны, например флексию –*ов, -ев*. Подобно тому как мы не ужасаемся, слыша неправильные образования в речи ребенка (иногда они нам приносят даже поэтическое удовлетворение), мы должны быть терпимыми и к соответствующим ошибкам в речи иностранного учащегося, тем более что данные предложения остаются лексически правильными и не затрудняют их понимания. После, когда учащийся освоится с флексией –*ов, -ев* его внимание можно специально обратить и на другие флексии род. пад. мн. ч. Не следует полагать, что он, «привыкнув» к флексии –*ов, -ев*, не в состоянии будет употреблять другие флексии. То, как осваивает эту конструкцию ребенок, опровергает это предположение.

Таким образом, применительно к конструкции с лексикой в форме существительного род. пад. мн. ч. поэтапное ее усвоение состоит в следующем: 1) во всех случаях она употребляется как сочетание лексем без необходимой флексии: **Нет стол, *Нет кровать, *Нет окно*; 2) конструкция употребляется только с флексией –*ов, -ев*: *Нет столов, *Нет кроватев, *Нет окон*; 3) правильное употребление флексий: *Нет столов, Нет кроватей, Нет окон*. Именно в такой последовательности и следует преподавать все русские падежные конструкции в иностранной аудитории. При этом, конечно, не следует жестко выдерживать эту последовательность. Если учащийся перешагнул сразу через две ступеньки или если он сначала встал на вторую ступеньку, а только после этого – на первую, то в этом не следует видеть нарушения избранного методического принципа. Главное, чтобы учащийся мог, не будучи в силах освоить грамматическую маркировку лексических конструкций в целом, осваивать эту маркировку по частям.

Поэтапность в освоении грамматической маркировки может применяться и при изучении конструкций, выражающих более сложные лексические отношения. Например, одушевленные и неодушевленные существительные муж. рода вин. пад. в русском языке маркируются по-разному. Усвоить эту маркировку иностранцу бывает трудно. Как известно, и эту конструкцию ребенок осваивает поэтапно. Сначала он грамматически не различает лексические классы «одуш.» и «неод.» внутри общего лексического класса «муж.» - употребляет со всей этой лексикой одну и ту же нулевую флексию: *Дай кисель, *Дай котенок*. Затем – начинает различать: *Дай кисель, Дай котенка*.

Поэтапный подход в изучении грамматического аспекта необходим и тогда, когда лексические отношения маркируются двойными грамматическими формами, в особенности если эти формы располагаются по обе стороны лексем. Как известно, в детской речи сначала усваивается пост-позитивная форма, а затем и препозитивная. Типическим случаем является

усвоение русских предложных конструкций: сначала лексическое сочетание маркируется в речи ребенка только флексией, а только потом – также и предлогом. Но в самом начале лексическая конструкция употребляется без флексии (нужной) и без предлога. Например, имеет место последовательность: 1) **Кисель печка*, 2) **Кисель печке*, 3) *Кисель на печке* (ГВОЗДЕВ 1961, 1981, ЦЕЙТЛИН 2000). Такой подход может оказаться продуктивным и при изучении русского языка как иностранного, тем более что ошибка, состоящая в неупотреблении предлога (при употреблении флексии: **Кисель печке*) является очень типической.

Поэтапность в освоении грамматической маркировки может быть направлена не только в «глубину» конструкции (с вязы с делением лексического класса на подклассы), как это показано выше, но и в «ширину» - с охватом большего количества лексики, чем надо. Вот как осваивают дети формы вин. пад. (ГВОЗДЕВ 1961, 1981). Сначала, можно сказать, эта грамматическая маркировка специально не используется: **Пить вода*, **Нести сумка*. Затем правильную маркировку получает только частотная лексика, ср: *Пить воду* (частое слово у ребенка), но: **Нести сумка* (не очень частое слово). Лишь после этого правильная грамматическая форма распространяется на всю лексику, и даже на такую лексику, которая непосредственно сюда не относится. Так, форма лексического класса жен. рода распространяется также и на лексические классы «муж.» и «сред.». Происходит то, что в психолингвистике называется генерализацией, ср.: *Пить воду* («жен.»), **Любить сахару* («муж.»), **Дай креслу* («сред.»). После этапа генерализации наступает этап правильного употребления грамматических форм со всеми лексическими классами.

В практике преподавания иностранного языка принято требовать от учащихся сразу правильного (и только правильного) употребления. При усвоении русской падежной системы, да и не только падежной, это требование оказывается неосуществимым. Иностранец все равно осваивает конструкцию поэтапно. И надо, чтобы делалось это не стихийно, а было организовано преподавателем по специально разработанной методике, предполагающей определенные этапы, аналогичные тем, которые проходит ребенок, осваивая родной язык. Конечно, некоторые «детские» этапы надо «сжимать», представляя их как один этап. Возможны и некоторые другие модификации «детских» этапов, но в целом поэтапность, на наш взгляд, должна иметь место при усвоении не только типов предложения в целом, но и каждого из аспектов того или другого типа, в том числе и грамматического аспекта.

5. Отрицательный речевой материал. Если изучать предложение в изложенной выше последовательности, то постоянно придется иметь дело

с отрицательным речевым материалом, к которому в таком случае придется относиться положительно (как к этому призывал, например, Л.В. Щерба и как это умел делать, например, А.М. Пешковский). Грамматически неправильные предложения, появляющиеся в речи учащихся, не должны расцениваться только как нежелательное явление, с которым приходится мириться только потому, что от них нельзя избавиться. Отрицательный грамматический материал обязательно сопутствует положительному (правильному) материалу, представляя ту часть грамматического правила, которую можно было бы опустить «в интересах» самих этих правил, освобождая их от «исключений», – что и делает ребенок, а также и изучающий иностранный язык. Таким образом, отрицательный речевой материал появляется в речи ребенка и учащегося объективно, а не вследствие только субъективных причин (лень, плохая память и др.).

При работе над исправлением ошибок в речи учащегося надо учитывать упомянутую выше генерализацию, состоящую в распространении регулярной грамматической формы на весь лексический класс (в то время как в действительности она маркирует только подкласс этого класса) (СЛАМУ-КАЗАКУ 1984). Надо ли неправильную грамматическую маркировку в речи учащегося исправлять сразу, осуждая его за допущенные ошибки и отправляя его еще раз учить весь параграф в учебнике, или, все-таки, необходимо по-иному организовать обучение?

Пусть учащийся сначала всю соответствующую лексику маркирует посредством одной, наиболее регулярной грамматической формой, употребляя остальные грамматические формы, таким образом, неправильно; пусть потом, в определенной последовательности, осваивает и остальные, менее характерные грамматические формы, соотнося их с соответствующими лексическими классами, – как это делает ребенок, овладевая родным языком.

Нет необходимости искусственно изолировать учащегося, посредством подбора специальных упражнений и заданий, от возможного употребления им в речи неправильной грамматической маркировки лексических классов в конструкции. Как известно, ребенок, обозначая с помощью одной, известной ему формы всю относящуюся сюда лексику, достигает взаимопонимания со взрослыми (ведь, повторяем, употребляемые им в этом случае грамматически неправильные конструкции являются лексически правильными). Впрочем, именно так, по нашим наблюдениям, и осваивается иностранный язык в естественных условиях речевой среды. Вывод состоит в том, что и во время аудиторных занятий, посредством специальных упражнений, создавать условия для естественного овладения языком.

В заключение заметим, что по вопросу об изоморфизме в усвоении первого и второго языков у психологов, лингвистов и методистов нет единства во взглядах. Полагаем, что к этому вопросу надо подходить дифференцированно. Можно согласиться в том, что этого изоморфизма нет в том смысле, что, усваивая первый язык, ребенок осваивает и «общественный опыт», а овладевая вторым языком, всего лишь удовлетворяет свои учебно-познавательные потребности (ЗИМНЯЯ 1978: 20). Но что касается «техники» усвоения типов предложения (высказывания) первого и второго (и третьего и т.д.) языков, то здесь упомянутый изоморфизм, как об этом и говорилось выше, существует довольно точный. Неслучайно учебники иностранного языка (КОСТОМАРОВ 1984, СТАРКОВ 1986 и др.) в принципе начинаются с изложения тех же самых конструкций, с которых начинает овладевать ребенок. Правда, делается это в учебниках нечетко, непоследовательно.

Автор благодарит проф. П.Б. Гурвича, зав. кафедрой методики преподавания иностранных языков Владимирского педагогического университета (Россия), который положительно отозвался обо всем вышеизложенном в пользу изоморфизма в овладении родным и иностранным языками. Однако считает, что этот изоморфизм пока является всего лишь гипотезой, нуждающейся в экспериментальном доказательстве.

Литература

- Гвоздев А.Н.* Вопросы изучения детской речи. Москва, 1961.
- Гвоздев А.Н.* От первых слов до первого класса: дневник научных наблюдений. – Саратов, 1981.
- Гэсс С., Ард Дж.* Овладение вторым языком и онтология языковых универсалий. – Новое в зарубежной лингвистике. Вып 25. – Москва, 1989.
- Земская Е.Н.* и др. Русская разговорная речь. – Москва, 1981.
- Зимняя И.А.* Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – Москва, 1978.
- Костомаров В.Г.*, ред. Русский язык для всех. 7-ое изд. – Москва, 1983.
- Слама-Казаку Т.* Методология психолингвистического подхода в контрастивных исследованиях. – Психолингвистика. Сост. А.М. Шахнарович. – Москва, 1984.
- Слобин Д.И.* Когнитивные предпосылки развития грамматики. – Психолингвистика. Сост. А.М. Шахнарович. – Москва, 1984.
- Слобин Д., Грин Дж.* Психолингвистика. – Москва, 1976.
- Старков А.П. и др.* Английский язык. Учебное пособие для 4 класса. – Москва, 1986.
- Федосов В.А.* К принципам описания сочетаемости слов. – Исследование современной русской речи. Ред. Л.М. Орлов. – Волгоград, 1976.

- Федосов В.А.* О некоторых общезыковедческих выводах А.Н. Гвоздева в работах по детской речи. - Вопросы русского языкознания. Вып. 1. Ред. Н.И. Скобликова. – Куйбышев, 1976.
- Федосов В.А.* Об изоморфизме в овладении первым (родным) и вторым языками. Функциональное описание языка в целях преподавания. Ред. Н.И. Формановская. – Москва, 1985.
- Федосов В.А.* Значение публикации «Дневника» А.Н. Гвоздева для современной лингвистики. – Детская речь как предмет лингвистического изучения. Ред. С.Н. Цейтлин. Ленинград, 1987.
- Шахнарович А.М.* Психолингвистические аспекты изучения предикативности. – Проблемы учебника русского языка как иностранного. Синтаксис. – Москва, 1980.
- Шахнарович А.М.*, ред. Психолингвистика. Сборник статей. - Москва, 1984.
- Цейтлин С.Н.*, ред. Детская речь как предмет лингвистического изучения. – Межвузовский сборник научных трудов. Ленинград, 1987.
- Цейтлин С.Н.* Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. Учебное пособие. – Москва, 2000.
- Ядэшко В.И.* Развитие речи детей от трех до пяти лет (о формировании предложений в речи детей). – Москва, 1966.

Hajszan, Robert (Pinkovac)

MAĐARSKE POSUĐENICE U GRADIŠĆANSKO-HRVATSKOM JEZIKU
I U GOVORIMA JUŽNOG GRADIŠĆA

S dolaskom Mađara u panonsku regiju krajem 9. stoljeća djelomično je raspoređena, a djelomično asimilirana potlačena populacija koja se u prvom redu sastala od Slavena; slijedila je jezična interakcija između Mađara i Slavena s tim da je velik broj slavenskih posuđenica ulazio u mađarski leksik.

I Gradišćanski Hrvati koji su u 16. stoljeću naselili dijelove zapadne Mađarske sudjelovali su na gore spomenutoj jezičnoj interakciji i preuzimali riječi i pojmove od mađarskih susjeda.

Kod tog procesa prodiranja mađarskih leksema u gradišćansko-hrvatski jezik moramo se obazirati na sljedeće:

1) Treba utvrditi najranije slojeve mađarskih posuđenica u gradišćansko-hrvatskom jeziku, što znači da moramo računati time da su već u 16. stoljeću prodirali mađarski izrazi u gradišćansko-hrvatski jezik.

2) Treba ispitivati stanje mađarske i gradišćanskohrvatske fonologije
Što se tiče stanja mađarske fonologije za vrijeme prodiranja ranih slavenskih posuđenica u mađarski leksik potrebne su bile neke fonološke promjene radi usklađivanja s mađarskim fonološkim normama. Ista će biti stvar i u našem slučaju. I u gradišćansko hrvatski jezik nisu mogle bez daljnjega prodirati posuđenice bez nekih fonoloških promjena iako je riječ o minimalnim. Npr.

agriš – **egres** – Stachelbeere; Veraszto – Čemba; *egriš/ogrozl* (gradišćansko-hrvatski rječnik)

ajma – **hajma** – Zwiebel; Klaić

áldov – **áldozat** – Opfer; (rječnik)

alom – **állam** - Staat; Veraszto - Čemba

ârvačka – **ârvácska** – Stiefmütterchen; Tornow – Vlasi [kod Vlaha = Hrvatski Cikljin/Spitzzicken]

bàgoš – **bagó** – Kautabak, Pfeifensaft; Tornow - Vlasi

baka – **bak** - Bock (jarac); Veraszto - Čemba

bakânc – **bakancs** – Schnürschuh, Schnürstiefel; Veraszto – Čemba (rječnik); i Heanci koriste!

bânda – **banda** – Bande; rječnik

bàri – **bari** – kleines Schaf; Tornow - Vlasi

bárna – **barna** – dunkles Pferd; Tornow - Vlasi

baršun – **bársony** – Samt; cijelo Gradišće

bàukar/bàukor - **bogár** - Käfer; Pinkovac

beruš/bieruš - **béres** – Gutsarbeiter, Veraszto – Čemba
bika – **bika** – Stier; cijelo Gradišće
bikabònar – **bikarbóna** - Kipferl; Tornow - Vlasi
bòbica – **baba** – Puppe; Pinkovac
– **bohóc** – Clown
boktar – **bakter** – Wächter; Veraszto – Čemba
bòlta – **bolt** – Kaufhaus, Laden; Štoji
bolta/buolta – **boltozat** – Gewölbe; Veraszto – Čemba
bòljta – **bolt** – Laden; Tornow - Vlasi
boljtáš – **boltos** – Kaufmann; Tornow - Vlasi
bòljtica – **bolt** – Kramladen; Tornow - Vlasi
bònjor – **bongyor** (lockig!) – schwarzes Schwein; Tornow - Vlasi
bosorka – **boszorkány** – Hexe; Mraz-Reumann – Filež (Nikitsch)
bùborka - **uborka** – Gurke; rječnik
bùbrka – **uborka** – Gurke; Pinkovac
bûnda – **bunda** – Fell; cijelo Gradišće
bùrdahaz – **bordélyház** – Bordell; Tornow - Vlasi
butom – **buta** – dumm/Dummkopf; Pinkovac
bùznav – **buzd-** - gierig; Tornow – Vlasi (Podgorje)
cidrus – **cédrus** – Zeder; Veraszto – Čemba
cimator/cintor – **cinterem** – Friedhof; rječnik
cipov – **cipó** – Laib (Brot), Wecken (Brot); Tornow - Vlasi
cipovac – **cipó** – kleiner Wecken; Tornow - Vlasi
citra – **citera** – Zither; Pinkovac i ostalo Gradišće
còndra - **madarski** – Fetzen; Tornow – Vlasi (Stari Hodas)
còprnica – **madarski?** – Zauberin, Hexe; Tornow - Vlasi
cuce papre – **cucc** /*Klamotten, Binkel*/ – das Kind auf dem Rücken tragen; Pinkovac
cùkroška – **cukros** – Zucker-, Zuckerrübe; rječnik
čáka – **csáklya** – Spitzhacke; Tornow – Vlasi [kod Vlaha] (Stari Hodas)
čâka – **csákó** – Feuerwehrhelm (*Spitzzicken*)
čapaš – **csapás** – Spur; Veraszto - Čemba
čárda – **csárda** – Tscharda; rječnik
čebugar – **cserebogár** – Maikäfer; Veraszto - Čemba
čemernjâk – **csömör** – Überdruss, Völle, Ekel, Kater; rječnik
čiga – **csiga** – Rolle, Flasche, Winde; Veraszto - Čemba
čipka - **csipke** – Spitze; rječnik
čirip – **csiripel** (zwitchern) – Sperling; Tornow - Vlasi (Allersgraben/Širokani)
čmar/čmor (Stinjaki) – **csömör** – Bauch; Pinkovac (rječnik)
čoka/čuoka – **csóka** – Dohle; Veraszto - Čemba
čonka – **csonka** – Stock; Veraszto - Čemba
čòpor – **csoport** – Gruppe, Schar; Veraszto - Čemba
čòpor (Herde; Kreis) – **csoport** (Gruppe); Tornow - Vlasi
čukulâdi – **csokoládé** – Schokolade; Tornow - Vlasi
čûnta – **madarski?** – Ausbuchtung am Brotlaib; Schwellung; Tornow - Vlasi
čûntav – **madarski?** – mit Beulen versehen; Tornow - Vlasi

čutka (entkörnter Maiskolben) – **csutka** (Butzen/Grieben, Kolben, Kamm; Stummel);
 Tornow - Vlasi
 čutor – **madarski?** – Feldflasche; Tornow - Vlasi
 dahojtne – **dehogy(is)nem** – und ob, freilich; doch, gewiß; Pinkovac
 dorončija/durancija – **duránci** - Pfirsich, Härtling; Tornow – Vlasi; Veraszto - Čemba
 duda – **duda** – Rinne; Dudelsack; Veraszto – Čemba
 džundže – **gyöngy** – Perle; Veraszto – Čemba (rječnik – *djundja*)
 ègrešedlin – **egres** – Stachelbeere; Tornow - Vlasi
 fáčok – **fattyú** – uneheliches Kind; Tornow - Vlasi
 fáčuk – **fattyú** – uneheliches Kind; Mraz-Reumann – Filež (Nikitsch)
 fajta – **fajta** – Art; Rasse, Schlag; Veraszto – Čemba, ali i ostalo Gradišće
 falàčac – **falat** – Stückchen; Tornow - Vlasi
 fàlat – **falat** – der Bissen; das Stück; Veraszto – Čemba, ali i ostalo Gradišće
 falàtac – **falat** – Stück; Tornow - Vlasi
 fànjak (in Milch gekochter Strudel) – **fánk** (Krapfen); Tornow - Vlasi
 farizeuš – **farizeus** – Pharisäer; Veraszto - Čemba
 féla/fila (Pinkovac) – **féle** – Sorte; Tornow - Vlasi (rječnik)
 fešteč (Buntstift) – **festék** (Farbe); Mraz-Reumann – Filež (Nikitsch)
 fickôš/fickuoš – **fickó** – Kerl; Veraszto - Čemba
 figa – **füge** – Feige; rječnik
 filír – **fillér** – Heller; Tornow – Vlasi (rječnik)
 finjoš – **finnyás** – heikel, der Heikle; Veraszto - Čemba
 fiškár – **fiskális** – Rechtsanwalt, Advokat; Tornow – Vlasi; fiškal (rječnik)
 fiškarija – **fiskális** - Anwaltsbüro; Tornow - Vlasi
 fòdre – **fodros** (Rock mit Rüsche) – Bordüre; Veraszto - Čemba
 fògav – **fog** – mit vorstehenden Zähnen; Tornow – Vlasi (Podgorje)
 foringâš – **madarski** – Fuhrmann; Tornow – Vlasi
 f(o)rtàlj (*num.*) – **fertály** – Viertel; Tornow – Vlasi (Stari Hodas)
 galiba – **galiba** – Schererei; Pinkovac (rječnik)
 gàzda - **gazda** – Hausherr; rječnik
 gàzdarica – **gazda** – Hausfrau; rječnik
 gàzdin – **gazda** – Herren-; Tornow – Vlasi
 gembec – **gömböc** – Presswurst; Veraszto - Čemba
 gíngav – **gyenge** – schwach; Veraszto – Čemba (rječnik)
 gobònac – **gombóc** – Knödel, Kloß/Kloss; Tornow – Vlasi
 gobónčič - **gombóc** – Knödelchen, Klößchen; Tornow – Vlasi
 gola – **gólya** – Storch; rječnik
 gólja - **gólya** - Storch; Tornow – Vlasi (Bandol)
 gombica – **gomb** – Knopf; Veraszto - Čemba
 gombošnjica – **gombostú** – Broche, Sicherheitsnadel, Stecknadel; Veraszto - Čemba
 gròf – **gróf** – Graf; rječnik
 gròfica - **gróf** – Gräfin; rječnik
 grofovija – **gróf** – Grafenschaft; rječnik
 grofòvski - **gróf** - gräflich; rječnik
 gulâš – **gulyás** – Gulaschsuppe; rječnik

gumba – **gomb** – großer Knopf; Tornow - Vlasi
 gumbica – **gomb** – Knopf; Pinkovac (rječnik)
 gümbošnica – **gombos** – Anstecknadel, Brosche; Tornow – Vlasi; *gumbašnjica* - rječnik
 gümbošničin – **gombos** – Stecknadel; Tornow - Vlasi
 gunjár – **gúnár** - Gänserich; Tornow - Vlasi
 hãdnjak – **hadnagy** – Raufbold; Tornow - Vlasi
 hajšôv – **ásó** – Spaten; Tornow – Vlasi
 hãm – **hám** - Pferdegeschirr; Pinkovac (rječnik)
 hamîč – ? - Hosenträger; Tornow - Vlasi
 hãmišak (Pinkovac: hinterlistig, schelmisch) – **hamis** – falsch, betrügerisch; *hamišan* -
 rječnik
 hamišija – **hamisítás** – Arglist; (rječnik)
 hamišnjàčica – **hamisító** – Neiderin; Tornow - Vlasi
 hamišnjâk – **hamisító** – Betrüger; (rječnik)
 harkuš – **árkus** – Bogen (Papier); Veraszto – Čemba; *harak* - rječnik
 harmonika – **harmonika** – Ziehharmonika, Akkordeon; (rječnik)
 hãsan – **haszon** – Nutzen; Pinkovac (rječnik)
 hašnoj – **ásó** - Spaten; Veraszto - Čemba
 hatâr (Gemeindeflur, Hotter; Grenze) – **határ** (Grenze); (rječnik)
 hegede – **hegedű** – Geige; Veraszto - Čemba
 hitvân – **hitvány** - niederträchtig, gemein; Pinkovac
 hòjne (*adverb*) – **hogyne** – freilich; Tornow - Vlasi
 hòmok – **homok** – feiner Sand; Veraszto - Čemba
 hrdôv – **hordó** - Fass; Pinkovac (rječnik)
 hrdóvič – **hordó** - Fässchen; Pinkovac
 huzôš – **húzás** – Draufgänger; Tornow - Vlasi
 ìbolja – **ibolya** – Veilchen; Veraszto - Čemba
 iliš – **élés** – Speise; Veraszto - Čemba
 ìrka – **irka** – Schreibheft; Tornow - Vlasi
 irkotorto – **irattartó** – Mape; Mraz-Reumann – Filež (Nikitsch)
 japa – **apa** – Vater; Veraszto – Čemba (rječnik)
 jarak – **árok** – Graben; MEL: ótörök eredetű (starotursko podrijetlo); (rječnik)
 javor – **jávorfa** – Ahorn; Veraszto – Čemba, ali i ostalo Gradišće
 jezêrka – **ezer** – Tausendschillingschein; Tornow - Vlasi
 jèzero – **ezer** – tausend; (rječnik)
 jezêrti – **ezer** - der Tausendste; Tornow - Vlasi
 jorgovan – **orgona** – Flieder; rječnik
 júnje – **gyöngy** – Perle; Tornow - Vlasi
 kalarâbi – **kalarábé** – Kohlrabi; Tornow - Vlasi
 kalarâbijovi – **kalarábé** – Kohlrabi- ; Tornow - Vlasi
 kanâs – **kanász** – Schweinehirt; Tornow - Vlasi
 kapénak – **köpönyeg** – Hirtenmantel; Tornow – Vlasi (Podgorje)
 kapôv – **kopó/kópé** - Schelm; Tornow - Vlasi
 kaptâr – **kaptár** – Bienenstock; Tornow - Vlasi
 kâr (*adverb*) - **akár** – irgend, auch immer; Tornow - Vlasi

karika (Kettenglied) – **karika** (Ring, Reifen); Tornow – Vlasi (Stari Hodas); rječnik
 kartiz – **kertéz** – Gärtner; Veraszto - Čemba
 katàna – **katona** – Sodat; rječnik
 katànski - **katona** – Soldaten-; Tornow – Vlasi (Marof/Mönchmeierhof)
 katànstvo – **katona** – Militärdienst; Tornow - Vlasi
 katekizmuš – **madarski** – Katechismus; Tornow - Vlasi
 kečka – **kecske** – Ziege; Veraszto - Čemba
 kèfa – **kefe** – Bürste; rječnik
 kèfica – **kefe** – Bürstchen; rječnik
 kîp – **kép** – Bild; rječnik
 kîpac - **kép** – Foto; Tornow - Vlasi
 kîpčâc - **kép** – Andachtsbild; Tornow - Vlasi
 kîpîc - **kép** – Andachtsbild; Tornow – Vlasi (rječnik)
 kôfa – **kofa** – Marktweib, Hökerin; Tornow – Vlasi; Veraszto – Čemba
 kopča – **kopocs** – Spange; rječnik
 korčule – **korcsolya** – Schlittschuhe; Veraszto – Čemba i srednje Gradišće
 kormanj – **kormány** – Lenkrad, Steuer; Veraszto - Čemba
 korporec – **karperec** – Armband; Veraszto – Čemba
 kôruški – **kórus** – Chor-; Tornow - Vlasi
 kota – **kóta** – Note (Musik); Veraszto - Čemba
 Kristušev – **Krisztus** – Christi; rječnik
 kùkoriga - **kukoriga** – Mais; rječnik
 kùkorigin – **kukoriga** – Mais-; Tornow – Vlasi (Širokani, Stari Hodas); *kukorigini*
 (rječnik)
 kùkorigište – **kukoriga** – Maisfeld; Tornow – Vlasi
 lãbda – **labda** – Ball; rječnik; MEL: szláv eredetű (slavensko podrijetlo) – lopta!
 labuš – **labas** – Kasserolle, flacher Kochtopf, die Rein; Veraszto - Čemba
 labuš – **labas** – Backpfanne; rječnik
 lãmpuš – **lãmpás** - Lampe, Leuchte, Laterne; rječnik
 lampušičak – **lãmpás** - kleine Lampe; Tornow – Vlasi
 lãnac – **lãnc** – Kette; rječnik
 lãnčac – **lãnc** – Halskette; rječnik
 lãnčič – **lãnc** – Kettchen; Tornow – Vlasi (Podgorje)
 larma – **lárma** - Lärm; rječnik
 lèkvar – **lekvár** - Marmelade
 lèpanj - **lepény** – Fladen, Feuerfleck; rječnik
 limbuš – **madarski?** – Vorhimmel; Himmelbett; rječnik
 limbuš – **madarski?** – Vorhölle; Tornow – Vlasi (Podgorje)
 lokotar – **lakatos** – Schlosser; rječnik
 màguš – **mágus** – Magier, Zauberkünstler; rječnik
 màjr – **major** – Meierhof; Pinkovac
 màjuš – **május** – Mai; rječnik
 màjuški - **május** – Mai-; rječnik
 mamlas – **mamlasz** – Tölpel; Veraszto - Čemba - rječnik (*mamlaz*); MEL: szláv eredetű
 mandula – **mandula** – Mandel; rječnik

màrcijuš – **màrcius** – März; rječnik
 margarín – **margarin** – Margarine; rječnik
 màrha – **marha** – Rind(vieh); Tornow - Vlasi
 maša – **mise** – Messe; rječnik
 meša – **mese** – Märchen; Petrovo Selo
 mèštar – **mester** – Meister; rječnik
 meštarija/meštriya – **mester** – Handwerk; Tornow – Vlasi/rječnik
 meteg/metieg – **méteng** – Immergrün; Veraszto - Čemba
 mèzasto/mèzivasto/meziv - **mezó** – sumpfig, morastig; rječnik
 mèzivo – **mezó** – sumpfiger Acker; Veraszto – Čemba; *Morast* - rječnik
 mîrha – **mîrha** – Myrrhe; Tornow – Vlasi (Bandol)
 močvara – **mocsár** – Moor, Morast, Sumpf; rječnik
 morho – marha – Vieh; Veraszto - Čemba
 mùločak – **mulatság** – ausgiebige Feier; Pinkovac (rječnik)
 mùnjoš – **mony** – Hengst; rječnik
 mušlík/mušljik (Veraszto - Čemba) – **moslék** – Spülicht, Abwaschwasser; Tornow - Vlasi
 mužâr – **mozsár** - Mörser, Böller; rječnik
 mužika – **muzsika** – Musik; rječnik
 mužikâš – **muzsika** – Musiker; rječnik
 nôta – **nóta** – Melodie, Note, Zensur (Podgorje); Tornow - Vlasi
 notaruš – **nótárus** – Notar; Veraszto - Čemba
 òrgona – **orgona** – Flieder; Tornow - Vlasi
 orijâš – **óriás** - Riese; Veraszto – Čemba (rječnik)
 orijâški - **óriás** – riesig; Tornow - Vlasi
 ôrma – **orom** – Giebel; Tornow – Vlasi (Širokani, Stari Hodas)
 orsàčki – **orság** – Land-; Tornow – Vlasi (Bandol, Podgorje)
 oštija – **ostya** – Hostie; Veraszto - Čemba
 ovoda – **óvoda** – Kindergarten; Veraszto - Čemba
 palačinta – **palacsinta** – Palatschinke; Veraszto - Čemba
 panat – **pánt** – Türangel; Veraszto - Čemba
 pánka – **bankó** – Banknote; Tornow - Vlasi
 pankljik – **pántlika** – Band, Schleife; Veraszto - Čemba
 paor – **pór** – Bauer; Štoji (rječnik)
 papîruš – **papiros** – Papier; Tornow – Vlasi (Marof, Stari Hodas)
 papuča – **papucs** – Pantoffel; Veraszto - Čemba
 paradizòm – **paradicsom/staromađarski-Tornow/** – Paradies; rječnik
 part - **part** – Ufer; Böschung; Veraszto - Čemba
 pàšuš - **passzus/staromađarski-Tornow/** - Reisepass; Tornow - Vlasi
 patîka - **patika** – Apotheke; Veraszto – Čemba (rječnik)
 patikar – **patikus** – Apotheker; rječnik
 patikarski - **patikus** – Apotheker-; Tornow - Vlasi
 páva – **páva** – Pfau; rječnik
 pávac – **páva** – Pfau; Tornow - Vlasi
 pažut – **pázsit** – Rasen; Veraszto - Čemba

pèlda – **pèlda** – Beispiel; rječnik
 pijac – **piac** – Markt; Tornow – Vlasi (Podgorje); Veraszto - Čemba
 pínckor – **pincke** – Hölzchen; Tornow - Vlasi
 pingelic – **tengelice** – Stieglitz; Veraszto - Čemba
 pintàča – **pint** – große Weinflasche (Podgorje)
 pintena – **pint** – Pinte /Flüssigkeitsmaß/; rječnik
 pinter – **pintér** – Böttcher; rječnik (*bačvar, lagvar*)
 pintír – **pintér** – Böttcher; Tornow - Vlasi
 pivnica – **pince** – Keller; Mraz-Reumann – Filež (Nikitsch); rječnik
 plundre – **plundra** – (Plunder)hose; Veraszto – Čemba (rječnik)
 pogača – **pogácsa** – Pogatsche; rječnik
 pòka – **pulyka** – Truthenne; rječnik
 pòkac – **pulyka** – Truthahn; rječnik
 pòkica – **pulyka** – kleine Truthenne; Tornow - Vlasi
 ponjava – **ponyva** – Plane; Veraszto - Čemba
 prètkip – **kép** – Vorbild; rječnik
 prim – **perem** – Saum, Rand; Veraszto - Čemba
 prošecija – **prosecció** – Prozession; rječnik
 pušpam – **puszpáng** – Buchsbaum; Veraszto - Čemba
 raca – **réce/ruca** – Ente; rječnik
 ràkaš - **rakás** – Strohrüste; rječnik
 rášpor – **ráspoly** – Feile; rječnik
 rešetar – **rosta** – Siebmacher; Pinkovac (rječnik)
 rešeto – **rosta** – Sieb; Pinkovac (rječnik)
 rèuma – **reuma** - Rheuma; rječnik
 ríf - **róf** – Elle; Tornow - Vlasi
 robòta/rabota – **robot** – Fronarbeit; rječnik
 robòtiti – **robotol** – Frondienst leisten; Tornow – Vlasi (Podgorje)
 rojta/rojt – **rojt** – Franse; Klaić/rječnik
 roka/ruoka – **róka** – Fuchs; Veraszto - Čemba
 rondja – **rongyos** – unfrisieretes Mädchen; Mraz-Reumann – Filež (Nikitsch)
 rondjav/rònjav/runjav – **rongyos** - zottig, ungekämmt; rječnik
 rònje – **rongy** – Lumpen, Fetzen; Tornow – Vlasi (Podgorje)
 roštílj – **rostély** – Rost; rječnik
 rudo – **rúd** – Deichsel; Pinkovac (rječnik)
 sabovica - **szabó** – Schneiderin; Tornow – Vlasi (Podgorje)
 safaladi – **szafaládé** – Knackwurst; (rječnik) – i Heanci koriste
 salvèt – **szalvéta** – Serviette; Seih Tuch; Tornow - Vlasi
 samar/somar – **szamár** – Esel; rječnik
 sára - **szár** – Stiefelschaft; rječnik
 sedar/seder – **szeder** – Maulbeere; Pinkovac (rječnik)
 sismariat – **szúz Máriat** (4. padež) – jungfräuliche (Jungfrau) Maria; psovka u Pinkovcu
 slak – **szulák** – Ackerwinde; Veraszto – Čemba (rječnik)
 sòba – **szoba** – Zimmer; rječnik
 sokačica – **szakács** – Köchin; rječnik

sūr - **szürke** – grau; Veraszto – Čemba (rječnik)
 sūrkast - **szürke** – gräulich; rječnik
 šafran – **sáfrány** – Krokus; rječnik
 šafranski – **sáfrány** – Krokus-; Tornow - Vlasi
 šaláta – **saláta** – Salat; Tornow - Vlasi
 šantàti – **sántikál** – hinken; rječnik
 šântav – **sánta** – hinkend; rječnik
 šântavi – **sánta** – der Hinkende; Pinkovac
 šantaviti - **sántikál** – humpeln; Tornow - Vlasi
 Šárga – **sárga** – Kuhname; Tornow - Vlasi
 šàtor – **sátor** – Zelt; rječnik
 šèreg - **sereg** – Schar; rječnik
 šina/šinja – **sin** – Schiene, Geleise; rječnik/Tornow - Vlasi
 škatulja – **skatulya** – Schachtel; rječnik
 šodar/šôdor – **sóder** – Schotter; rječnik/Tornow - Vlasi
 šòdrast – **sóder** – Schotter; Tornow – Vlasi (Bandol)
 šohovìlak – **soha a világ** – nie und nimmer; Tornow - Vlasi
 Španjôlac – **spanyol** – Spanier; Tornow - Vlasi
 španjôlski – **spanyol** – spanisch; Tornow - Vlasi
 šunka – **sunka** – Schinken; rječnik
 tàbla – **tábla** – Tafel; rječnik
 tàblica – **tábla** – Tafel, Tontafel, Nummernschild (rječnik); Schiefertafel (Tornow – Vlasi)
 taca – **tálca** – Tablett; Veraszto - Čemba
 talan – **talán** – vielleicht; Veraszto - štoji
 talička/taličke – **talicska** – Schubkarren; rječnik
 talige – **taliga - Karren**; rječnik
 talnâč – **tanács** – Rat(schlag); Tornow - Vlasi
 tamjan – **tömjén** – Weihrauch; rječnik
 tanâc – **tánc** – Tanz; rječnik
 tanâc – **tanács** – Rat(schlag); rječnik
 tanačnik – **tanácsodó** – Ratgeber; rječnik
 tanâčtvo - **tanács** – Beratung; Tornow - Vlasi
 tâncuš – **táncos** – Tänzer; Tornow - Vlasi
 tancoška/tâncuška - **táncosnő** – Tänzerin; rječnik/Tornow - Vlasi
 tanjur/tanjîr – **tányér** – Teller; rječnik/Pinkovac i Tornow – Vlasi (Podgorje, Širokani)
 tanjíríc - **tányér** – kleiner Teller; Pinkovac i Tornow – Vlasi
 tênta/tinta – **tinta** – Tinte; Tornow – Vlasi/rječnik
 tèret – **teher** – Last; rječnik
 tisa – **tiszafa** – Eibe; standard - Veraszto
 tôbar – **toboroz** - Saisonarbeiter; Tornow – Vlasi
 tobrâč/tubrač (Pinkovac) - **toboroz** - Saisonarbeiter
 točir – **tölcsér** – Trichter; rječnik
 tolmačica – **tolmács** – Dolmetscherin; Tornow - Vlasi
 tolóvaj – **tolvaj** – Dieb, Räuber; rječnik

tolovaĵija - **tolvaj** – Räuberei; Tornow – Vlasi (Rorigljin/Rauhriegel)
 toranj – **torony** – Turm; rječnik - standard
 trafika – **trafik** – Trafik; rječnik
 trnâc – **tornâc** – Hausflur; rječnik
 tron – **trón** – Thron; rječnik
 trumbita – **trombita** – Trompete; Veraszto - Čemba
 trumbitaš – **trombitás** – Trompeter; Veraszto - Čemba
 tucat - **tucat** – Dutzend; Veraszto - Čemba
 ubetèžati/obetežati – **beteg** – erkranken; Tornow – Vlasi (Bandol, Podgorje)/rječnik
 udomaš – **áldomás** – Kauftrunk; Pinkovac
 uraš – **órás** – Uhrmacher; Veraszto - Čemba
 vakàruš – **vakarcs** (*kl. Kind*) – ausgebackener Teigrest/*Nesthäkchen*; Tornow – Hrv.
 Cikljin i Podgorje/Tornow – Vlasi
 vâl – **vala** – irgend-; Tornow – Vlasi
 valov – **vályu** – Viehtränke; Klaić
 valovânje – **vall** – Bekenntnis, Geständnis; rječnik
 vânuš – **vânkos** – Kissen; rječnik
 vankušičak - **vânkos** – kleines Kissen; Tornow – Vlasi
 vânušnica - **vânkos** – Kisseninlett; Tornow – Vlasi
 varmèja/varmedja – **vármegye** – Komitat, Gespanschaft; Tornow – Vlasi
 (Bandol)/rječnik
 varošânka/varoščânka – **városi** – Städterin; Tornow – Vlasi/rječnik
 varoščân – **városi** – Städter; rječnik
 varošič – **város** – Städtchen; rječnik
 varòški – **városi** – städtisch; rječnik
 zahamàti/zahamovati – **hám**; Tornow – Vlasi
 željár (Söllner) – **zsellér** (Kleinhäusler); rječnik
 žemlja - **zsemle** – Semmel; rječnik
 žnora/žnjôra – **zsinór, zsineg** – Schnur; rječnik/Tornow - Vlasi
 žnjôrica - **zsinór, zsineg** – kleine Schnur; Tornow - Vlasi
 žùpić – **zsúp** – Garbe, Schaub für das Dach; Pinkovac, Tornow - Podgorje

3) Primjeri koji su zapravo identični

aldomâš – **áldomás** – Kauftrunk; (rječnik)
 alom – **állam** - Staat; Veraszto – Čemba
 arendâš – **árendás** – Pächter; Tornow – Vlasi; Veraszto - Čemba
 ârvačka – **ârvácska** – Stiefmütterchen; Tornow – Vlasi
 Beč - **Bécs** – Wien; (rječnik)
 bečar/bečar – **betyár** – Lebemann/Hagestolz, Junggeselle, Liederjahn; Veraszto –
 Čemba/rječnik
 berek (Hügel) - **berek** (Hain); Veraszto - Čemba
 beteg – **beteg** – Krankheit; (rječnik)
 bočkor – **bocskor** – Bundschuh; Veraszto – Čemba
 bognar – **bognár** – Wagner; Pinkovac

bukši – **buksi** – Dummerl; Veraszto - Čemba
 Bundaš – **bundás** – Hundename; Pinkovac
 cehâš – **mađarski** – Zechbursche; Tornow - Vlasi
 cìc (*interjekcija*) – **mađarski** – ruft man Katzen; Pinkovac i ostalo južno Gradišće
 citrâš – **mađarski** – Geiger, Geigenspieler; Pinkovac
 condrâš – **mađarski** – einer in Lumpen; Tornow - Vlasi
 cùkor – **cukor** – Zucker; cijelo Gradišće
 cùla/cùlo – **mađarski** – Bündel; Tornow - Vlasi
 čakanj – **csákány** – Steinhaue; Tornow - Vlasi (Oberpodgoria/Podgorje); Čemba -
Krampen
 čokor – **csokor** – Blumenstrauß; Veraszto - Čemba
 drago – **drága** – teuer; rječnik
 drôtoš – **drótos** – Rastelbinder; Taugenichts; Tornow - Vlasi
 dudâš – **dudás** – Dudelsackpfeifer; (rječnik)
 ešpereš – **esperes** – Dechant; rječnik
 fickôš/fickuoš – **fickó** – Kerl; Veraszto - Čemba
 gradič – **grádics** – Stufe, Treppe; Veraszto - Čemba
 gùmba – **gomb** – großer Knopf; Tornow - Vlasi
 gùmbica – **gomb** – Knopf; Pinkovac
 gùmbošnica – **gombos** – Anstecknadel, Brosche; Tornow - Vlasi
 gùmbošničin – **gombos** – Stecknadel; Tornow - Vlasi
 gunjâr – **gúnár** – Gänserich; Tornow - Vlasi
 hàdnjak – **hadnagy** – Raufbold; Tornow - Vlasi
 hâm – **hám** – Pferdegeschirr; Pinkovac (rječnik)
 hat (*konjunkcija*) – **hát** – nun; Tornow - Vlasi
 hitvân – **hitvány** – niederträchtig, gemein; Pinkovac
 hòjne (*adverb*) – **hogyne** – freilich; Tornow - Vlasi
 hòmok – **homok** – feiner Sand; Veraszto - Čemba
 hrdóvič – **hordó** – Fässchen; Pinkovac
 husâr – **huszár** – Husar; rječnik
 inkab – **inkább** – lieber, vielmehr; Veraszto - Čemba
 kînč – **kincs** – Schmuck; rječnik
 kòčiš – **kocsis** – Kutscher; Tornow – Vlasi (Podgorje)
 korbâč – **korbács** – Peitsche; rječnik
 kôruš – **kórus** – Empore, Chor; rječnik
 Kristuš – **Krisztus** – Christus; rječnik
 lèkvar – **lekvár** – Marmelade
 meč – **mécs** – Öllämpchen; Tornow - Vlasi
 mečeš – **mécses** – Öllämpchen; Tornow - Vlasi
 minta – **minta** – Muster; Mraz-Reumann – Filež (Nikitsch)
 morgovàti – **mormog, morog** – nörgeln, meckern, bekriteln; Pinkovac
 morho – **marha** – Vieh; Veraszto - Čemba
 mulâtovati – **mulat** – ausgiebig feiern; Pinkovac
 mùločak – **mulatság** – ausgiebige Feier; Pinkovac (rječnik)
 no hat – **na hát** – na also; Veraszto - Čemba

orijâš – **óriás** - Riese; Veraszto - Čemba
 orijâški - **óriás** – riesig; Tornow - Vlasi
 oroslân – **oroszlán** – Löwe; rječnik
 orsâg – **ország** – Staat; rječnik
 pelerín – **pelerin** – Pelérine, Umhang; Tornow - Vlasi
 perec – **perec** – Brezel; Veraszto - Čemba
 pojtaš – **pajtás** – Freund; Veraszto – Čemba, Pinkovac
 poštaš – **postás** – Briefträger; Veraszto - Čemba
 remek-djelo – **remek**-munka – Meisterwerk; rječnik
 rojt/rojta – **rojt** – Franse; rječnik/Klaić
 rondžoš– **rongyos** – zerzaust, zottig, ungekämmt; Veraszto - Čemba
 rovaš – **rovás** – Einkerbung, Einschnitt; rječnik
 rudo – **rúd** – Deichsel; Pinkovac (rječnik)
 seder – **szeder** – Maulbeere; Pinkovac
 selep – **szelep** – Ventil; Veraszto - Čemba
 serpentín – **szerpentin** – Serpentine; Tornow - Vlasi
 sokáč – **szakács** – Koch; rječnik
 soroš – **szaros** – Schmierfink; Tornow - Vlasi
 sùnajok – **szúnyog** – Stechmücke; Tornow – Vlasi (Stari Hodas)
 šas – **sás** – Riedgras; Veraszto - standard
 šatan – **sátán** - Satan; Veraszto - Čemba
 šàtor – **sátor** – Zelt; rječnik
 šeraf – **seráf/sróf** – Schraube; Veraszto - Čemba
 šereg - **sereg** – Schar, Heerschar; rječnik
 šógor – **sógor** – Schwager; rječnik
 tâbor – **tábor** – Lager; rječnik
 tancoš – **táncos** – Tänzer; rječnik
 tjùk – **tyúk** – ruft man Hühner; Tornow – Vlasi
 tok – **tok** – Etui; rječnik
 tòknjoš – **taknyos** - Rotznase; Tornow – Vlasi; Veraszto - Čemba
 tolmáč/tumač – **tolmács** - Dolmetscher; Tornow – Vlasi/rječnik
 trônuš - **trónus** – Thron; Tornow – Vlasi (Bandol, Podgorje)
 tubâk – **tubák** – Tabak; rječnik
 vagaš – **vágás** – Holzschlag; Veraszto - Čemba
 vam - **vám** – Zoll; Veraszto - Čemba
 vároš – **város** – Stadt; rječnik
 verz/vèrž - **vers** – Vers; rječnik/Tornow – Vlasi
 vicišpân – **vicispán** – Unteraufseher; Tornow – Vlasi (Bandol)
 žep – **zseb** – Tasche; rječnik
 žùp - **zsúp** – Dachstroh; Pinkovac, Tornow - Podgorje

4. Natuknice koje su identične, samo ih razlikuje «v»-sufiks

biroy – **bíró** – Richter; Bürgermeister; rječnik
 hindôy – **hintó** - Kutsche mit Verdeck, Verdeck der Kutsche; Tornow – Vlasi

hordôy – **hordó** - Fass; rječnik
 hrdôy – **hordó** - Fass; Pinkovac
 kišbirov – **kisbíró** – Kleinrichter, Dorftrommler
 koršôy – **korsó** – Krug; Veraszto – Čemba
 kršôy – **korsó** – Krug; Tornow – Vlasi (Stari Hodas)
 lõpoy – **lopó** – Gauner; Tornow – Vlasi (Podgorje)
 sabôv – **szabó** – Schneider; Veraszto - Čemba
 túroy – **túró** – Qark, Topfen; rječnik

5) Glagoli

aldovàti – **áldoz** – opfern; rječnik
 bantovàti – **bánt** – belästigen, stören; kränken, beleidigen (Pinkovac) – rječnik
 batrìti – **bátorít** – trösten, ermutigen, aufmuntern; rječnik
 buktat(i) – **buktat** – durchfallen; Veraszto – Čemba
 cifrati (se) – **cifráz** – schmücken; Veraszto – Čemba (rječnik)
 činiti – **csinál** – machen, tun; rječnik
 čučati – **csücsül** – hocken; rječnik
 dičit(i) – **dicsér** – loben, lobpreisen, rühmen; rječnik
 fântiti (se) – **fánt!**? – (sich) rächen; Tornow – Vlasi (rječnik)
 fôrdati se – **forda!**? – sich mausern; Tornow – Vlasi (Podgorje) – „Kokoš dudi kad se forda”
 gendovàti – **enged** – nachgeben; Tornow – Vlasi (Širokani)
 hamovàti – **hám** – sich in der Kleidung scheuern wie ein Pferd im Geschirr; Tornow - Vlasi
 hanjat – **henyél** – nachlassen, müßig sein; Veraszto – Čemba
 hasnìt(i) – **használ** - nützen; Pinkovac (rječnik)
 hasnovàt(i) – **használ** – benutzen, verwenden; Pinkovac (rječnik)
 hengedovat/i/ – **enged** – zulassen, gestatten, erlauben; Pinkovac
 henjàti – **henyél** – nachlassen, aufhören; Tornow – Vlasi
 kèfati – **kefél** – bürsten; rječnik
 kihati (niesen) – **köhög** (husten)
 kînčiti – **kincs** – schmücken; rječnik
 korčulat(i) – **korcsolyázik** – eislaufen; Veraszto – Čemba i srednje Gradišće
 lãbdati se – **labdázik** – Ball spielen/ballspielen; rječnik
 larmat(i) – **lármáz** - lärmen; rječnik
 mašinàt(i) – **masinál** - dreschen; Pinkovac
 mentovàti – **ment** – erlösen; Tornow - Vlasi
 mentovàti se – **ment** – sich befreien von etwas; Veraszto – Čemba
 meševàt(i) – **mesél** – Märchen erzählen; Petrovo Selo
 miľštrovati – **ministrál** - ministrieren; Pinkovac
 miňštrovati/ministrirati – **ministrál** - ministrieren; rječnik
 morgovàti – **mormog, morog** – murren, nörgeln, meckern, bekriteln; Pinkovac (rječnik)
 mrnjati – **morog** – knurren; rječnik
 mulàtovati – **mulat** – ausgiebig feiern; Pinkovac (rječnik)

ofaragovat – **farag** – verunstalten; schnitzen; Veraszto – Čemba
 ôrmati – **orom** – Dach decken; Stari Hodas
 pînckati – **pincke** – mit Hölzchen spielen; Pinkovac
 pocukorîti/pocukrîti – **cukroz** – zuckern; Tornow – Vlasi
 pohamišiti – (**meg**)**hamisít** – betrügen; rječnik
 pohamišiti se – (**meg**)**hamisít** – sich verfälschen, seine Echtheit einbüßen; Tornow – Vlasi
 rašpòriti – **ráspoly** – feilen; Tornow – Vlasi (Rupišće/Rumpersdorf)
 rešetati – **rostál** – sieben; Pinkovac (rječnik)
 surîti se - **szürkül** – grau werden; Tornow – Vlasi
 tanačiti – **tanácsol** – (be)raten; rječnik
 tancati - **táncol** – tanzen; rječnik
 tolmačiti/tumačiti - **tolmácsol** – dolmetschen; Tornow – Vlasi/rječnik
 valovàti – **vall** – sich bekennen, eingestehen; Pinkovac (rječnik)
 vižgaljit – **vizgál** – untersuchen; Veraszto – Čemba
 virostovàti – **virraszt** – wachen; rječnik
 zvizgezit(i) – **vizgázik/vizgál** – Prüfung; u Pinkovcu: zmoći - zuwegebringen

PROBLEM PERIODIZACIJE HRVATSKE DJEČJE KNJIŽEVNOSTI

Sažetak

Periodizacija književnosti jedno je od problemskih pitanja znanosti o književnosti. Činjenica je, međutim, da je potrebna kao nužan instrument za konstituiranje svake povijesti književnosti. Pojava i trajanje nekog razdoblja uvjetovano je stilom – novim stilskim zamišljajem i društvenim, izvanknjiževnim uvjetima. S obzirom na ovakav kriterij hrvatsku dječju književnost moguće je periodizirati ovako: 1.razdoblje – Književnost pokušaja u 19.stoljeću, 2. – Doba Ivane Brlić-Mažuranić, 3. – Lovrakovo doba, 4. - Vitez i Kušan, 5. – Nastavljači, 6. –Književni suputnici i 7.razdoblje – Suvremeno tematsko i stilsko bogatstvo. Kriterij za ovakvu podjelu su dominantne književne osobe sa svojim najvažnijim djelima, što pak je uvjetovalo i novu poetiku. Pristup je, dakako, samo jedan od mogućih u periodizaciji hrvatske dječje književnosti.

Razgovor u usustavljanju književnosti – nacionalne ili svjetske – obremenjen je različitim gledanjima, pristupima pa i negiranjima u smislu da nam je puko nizanje književnih imena i djela u kronološkom slijedu dostatno ili pak da povijest neke književnosti možemo mehanički razvrstati dekadno, poput kakvih kamenih blokova. Činjenica je, međutim, da je književna periodizacija nužna i – potrebna. Prvo stoga što «povijest književnosti ne može opstati bez periodizacijskih kategorija kao svojih radnih instrumenata». ¹ Drugo pak zato što svrsishodnost periodizacije možemo opravdati, između ostalog, činjenicom da «su pojedine stilske crte bez pojma perioda slijepe, a pojam je perioda bez (dovoljnog broja) stilskih crta prazan». ² Dakle, potreban nam je pojam cjeline da bismo razumjeli književnu pojedinost u njoj, a ujedno da ta obilježja cjeline budu, objedinjena, supostavljena cjelini koja joj je prethodila i spram one što je uslijedila. Zato je Richardu M. Meyeru period (razdoblje) «vremenski odsjek kojem trebamo pridati neko jedinstvo i da ga s nekom određenošću lučimo od prošlih i budućih doba». ³ Tako slično misli i Škreb, zaključujući teorijska promišljanja o periodi-

¹ Vladimir Biti: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, natuknica.: Periodizacija, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., 263.

² Zdenko Škreb:» Teorijske osnove literarnohistorijske periodizacije», u: A.Flaker – Z.Škreb: *Stilovi i razdoblja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., 117-118.

³ Richard M.Meyer: *Prinzipien der wissenschaftlichen Periodenbildung* (1901.), cit. Prema Škrebu, o.c.,96. Slično će ponoviti Dragiša Živković: «Periodizacija je postupak distribuiranja književnog materijala prema nekim *shematičnim jedinstvima...*, *Rečnik književnih termina*, natuknica: Periodizacija, književna, Nolit, Beograd, 1985., 539.

zaciji u europskoj književnosti, posebice njemačkoj: «Kategorija epohe djeluje poput neke regulativne ideje koja nam omogućuje da dublje razumijemo mnoštvo pojava...»⁴

Nedvojbeno je, po svemu sudeći, u raspravi o periodizaciji dvoje. Prvo, da se ona određuje sinkronijski, kao skup sličnih stilskih crta i dijakronijski, s obzirom na književnopovijesni razvoj nekoga motiva, žanra i slično.

Drugo pak, da se periodizacija određuje «unutarnjim» obilježjima – u smislu nastojanja za uspostavom poetičkog modela – i «vanjskim», dakle, izvanknjiževnim: društvenim, kulturološkim... «Specifična ideologijska projekcija pratitelj je periodizacije od samoga početka», s pravom stoga ustvrđuje Biti.⁵

To odgovara na pitanje što uvjetuje smjenu književnih razdoblja? Ne će, naime, biti dostatno precizan, dakle ni ispravan sud da promjena nastupa kad se prethodno razdoblje «umorilo», to jest kad su se iscrpili i prestali biti svježima različiti književni zamišljaji, jer se postavlja pitanje što je uvjetovalo da je neki model «zastario», odnosno, što se događa da se pojavi novi model? Samo, dakle, u interakciji između vanjskih, izvanknjiževnih silnica i stilskih zamišljaja, u pojavi novoga suodnosa može se razumjeti i pojava novoga razdoblja (perioda).

S takvim polazištima valja pristupiti i dječjoj hrvatskoj književnosti, premda se oko nje – u dvostoljetnom trajanju – nadaju drukčija pitanja nego u «odrasloj», na koju se uobičajeno misli kad se promišlja o književnoj teoriji i književnoj povijesti. Redom su ova.

1. Dječja književnost stilski, tematski pa ni vremenski ne kolidira s onom za iskusna recipijenta, kojoj – razumije se – pripada: dok «odrasla» ima već višestoljetni kontinuitet, dječja se tek rađa, koncem 18.stoljeća. Stoga je i nemoguće govoriti o simultanosti književnih tijekova jer hrvatska dječja književnost ima svoj put i razvoj. Činjenica ujedno otvara dugi problem. Naime, niz je književnika pisalo i piše za odrasle i za djecu, pripadajući u prvoj književnosti posve određenom razdoblju. Međutim, ako primjerice o Nazoru govorimo u razdoblju hrvatske moderne je li on tad «modernist» i u dječjoj? Slično bismo mogli pitati uz Harambašićeve, Šenoine Tadijanovićeve, Goranove i slične stihove.
2. Dječja se književnost, dakle i hrvatska, mjeri odnosom spram didaktičnosti, dakle, promišlja se njena funkcija što, jasno, utječe tad i na naš odnos prema određenom razdoblju i na odnos spram pisaca koji stvaraju za djecu. Problem «pedagogizacije» dječje književnosti čini se temeljnim i u uspostavi periodizacije te književnosti.
3. Na periodizaciju dječje književnosti utječe i njena poetika: primjerice, je li izražajna jednostavnost zalogom pripadnosti nekog teksta dječjoj knji-

⁴ Škreb, o.c., 103.

⁵ Biti, o.c., 267.

ževnosti? Je li ,primjerice, Dobriša Cesarić (i) dječji pjesnik? Očitim jest da se poetika dječje književnosti tumači isto tako i njenom recepcijom ali s današnjeg motrišta, onoga motrišta koje je aktualno kad govorimo i želimo uspostaviti periodizaciju te književnosti.

4. Kao i u «odrasloj», i u dječjoj književnosti valja nam ukazivati na suodnos sa svjetskim, točnije, europskim književnim gibanjima, djelima, žanrovima... Tako se druga polovica 19.stoljeća u hrvatskoj dječjoj književnosti može bolje razumjeti poznaju li se književni utjecaji; tako i Lovrak, Kušan i slično.
5. Dječja književnost specifična je književnost: premda se piše za djecu, dakle za životnu dob od 3-4 do, okvirno, 15 godina (za predškolce i osnovnoškolce), u tom razmjerno kratkom ali burnom i dinamičnom razdoblju bit će i niz književnih interesa, s obzirom na dob, naobrazbu, školske zahtjeve... Velika je, dašto, razlika između slikovnice i tinejdžerskog romana a sve nam je to, zapravo, dječja književnost. To ujedno otvara pitanje dječje književnosti kao jedinstvenoga korpusa, odnosno, moguće je govoriti o dječjoj i tinejdžerskoj književnosti (ili književnosti za mladež), moguće ju je periodizirati i žanrovski i tako dalje.
6. Dječja književnost određuje se i spram zabavne, trivijalne književnosti. Naime, ne samo što je niz djela književnosti koja su u svoje doba svrstavana u «laku» književnost vremenom postalo sastavnicom dječje (neki Zagorkini povijesni romani, primjerice!), nego je isto tako činjenica da djeca rado čitaju štiva koja mi odrasli određujemo kao zabavna, rekreativna. To je konstantna činjenica jer dok je djece bit će i takva štiva. Ulazi li ono u dječju književnost pri njenoj periodizaciji?
7. Napokon, što s usmenom književnošću? U svakoj književnosti – a u hrvatskoj s osobitim naglaskom – pored pisane živi naporedo i usmena književnost, štoviše, kao njezina starija sestra.⁶ Dječja je književnost, kao uostalom i «odrasla» nalazila i nalazi u toj vrsti književnoga izraza obilje dodirnica – tematskih, svjetonazorskih, stilskih... Premda su se radikalno izmijenili društveni uvjeti u kojima je nastajala usmena književnost, ona – traje, bivajući neprestanim izvorištem za njeno parafraziranje (Vitez, Tadijanović, Dolenc...), pa i parodiranje (Hitrec, Kanižaj, Balog...). No, ona se u pojedinim preglednicima ili posve izostavlja ili pak se predstavlja na početku, u smislu da «predleži» pisanoj, dječjoj književnosti.⁷ Osim toga, usmena književnost, bolje: usmeno (dječje)

⁶ U *Prvoj hrvatskoj rečenici* (Matica hrvatska, Zagreb, 1988.) Josip Kekez ,primjerice, ukazuje na utkanost usmene književnosti (točnije, elemenata usmenoga narodnog iskaza) već u Bašćanskoj ploči (o.c., 14-18)!

⁷ Primjerice, u *Antologiji hrvatske dječje poezije* (Školska knjiga, Zagreb, 1994.) Ivo Zalar ne uvršuje nijedan tekst usmene književnosti; o njoj posebno ne govori ni Milan

stvaralaštvo rađa se i danas, u urbanom okruženju, u novim uvjetima, bivajući počesto interpolirano u suvremene tekstove dječje književnosti.

8. Napokon, sastavnicom hrvatske dječje književnosti – u većoj mjeri nego «odrasle» - biva u dijalektna književnost, ponajviše pjesništvo. O odnosu (razmjeru) književnosti na standardu i one koja se objavljuje narječjima potrebno je šire raspravljati no ne u ovoj prigodi, već samo istaći činjenicu da je kajkavska i čakavska književnost znatno više nazočna u dječjoj, ponajviše poradi poetičkih i recepcijskih motiva. Oba su tri izraza sastavnicom jedne nacionalne književnosti, štoviše, nekim kajkavskim djelima valjalo bi datirati početak hrvatske dječje književnosti!

A upravo oko toga početka dječje hrvatske književnosti ima različitih pristupa, što je, razumije se, osnovni problem u periodizaciji te književnosti. Problem se naglašava samo u poeziji, a valjalo bi uključiti i raspravu o ostalim vrstama. Zapravo, dvojbe o početku posljedak su nesporazuma o tome što je kriterij za dječju književnost!? Tako Dalibor Cvitan u svojoj antologiji hrvatske dječje poezije *Vječnotraž*⁸ pregled započinje s Preradovićevim pjesmama, vjerojatno zbog njihove jednostavnosti i poučnosti. Po tom bismo, misli Milan Crnković,⁹ i Marka Marulića mogli ubrojiti među dječje pjesnike, pa Kačića s njegovim *Razgovorom...*, Relkovića s njegovim *Satirrom...* i slično. Pravim početkom Crnković drži 1850. godinu kad Ivan Filipović objavljuje svoju zbirku *Mali tobolac raznoga cvětja za dobru i pomniju mladež naroda srbo-ilirskoga*. Joža Skok antologiju hrvatskoga dječjeg pjesništva *Lijet Ikara*¹⁰ započinje s pjesmom Ševa Matije Petra Katančića s konca 18. stoljeća jer se ona kao «rekonstrukcija aktualne dječje recepcije može smatrati prvim, pjesnički zrelim nagovještajem hrvatskoga dječjeg pjesništva...».¹¹ No, antologiju hrvatskoga dječjeg igrokaza *Harlekin i kra-*

Crnković u svojoj opetovano objavljujanoj *Dječjoj književnosti* (Školska knjiga, 1990.) ni u *Povijesti hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine* (suautorica Dubravka Težak, Znanje, 2002.). Jedino Joža Skok u *Sunčevoj livadi*, antologijskoj čitanci hrvatskoga dječjeg pjesništva (Naša djeca, Zagreb, 1990.) usmenoj književnosti namjenjuje prvo poglavlje, «Narodno dječje pjesništvo», ali još je važnije da je u zbirku antologija o dječjoj hrvatskoj književnosti u deset knjiga pripremio posebnu antologiju, *Čudesan grad* (Naša djeca, Zagreb, 1991.), uvrstivši u nju usmenu poeziju i prozu za djecu. Ova Skokova antologija jedina je u korpusu ukupne hrvatske dječje književnosti što najzornije potvrđuje sud o inferiornosti te književnosti spram pisane!

⁸ Radnički univerzitet «Radivoj Ćirpanov» i Zmajevje dječje igre, Novi Sad, 1975.

⁹ *Sto (i nešto) godina hrvatske dječje književnosti*, «Umjetnost i dijete», Zagreb, g.III (1971.), br 18, 5.

¹⁰ Naša djeca, Zagreb, 1990.

¹¹ Skok, o.c., 271.

*suljica*¹² započinje «malom šalnoigrom za decu vu jednom potezu» *Narodnyen dan* Jurja Dijanića, objavljenom 1796. godine. Te godine Antun Vranić objavljuje preradbu Campeova romana *Robinson Jungere* pod naslovom *Mlaissi Robinzon, iliti jedna kruto povolnya y hasznovita pripovezt...* te bi, dakle, 1796-tu bilo uputno uzeti početnom u razvoju hrvatske dječje književnosti, upravo zato što su spomenuta djela – koliko god umjetnički slaba, odnosno (ne)originalna – namijenjena djeci.

Kako je hrvatska dječja književnost dosad predstavljena? U priručnicima i antologijama preteže žanrovska periodizacija. Tako Skok u antologijskoj čitanci hrvatskoga dječjeg pjesništva *Sunčeva livada* predlaže ovakvu podjelu:

- I. U tokovima (i okovima) tradicije
 1. Narodno dječje pjesništvo
 2. Pioniri hrvatske dječje pjesme
 3. Međuratno (i poratno) razdoblje
- II. Na putovima suvremene dječje pjesme
 4. Iz velike pjesničke radionice
 5. Vitezov pjesnički krug
 6. Na tragu moderne dječje pjesme.

Ivo Zalar u svome *Pregledu hrvatske dječje poezije*¹³ predlaže ovakvu podjelu:

- I. Prijedeni put hrvatske dječje poezije (a- Do prvoga svjetskog rata, b- Između dva rata),
- II. Originalno i maštovito Vitezovo viđenje dječjeg svijeta,
- III. Balogove leksičke igre,
- IV. Kanižajevi nasmijani pokušaji i eksperimenti,
- V. Osvježenja poetske animalistike,
- VI. Inovator stare tematike-Luko Paljetak,
- VII. Nestaju tabu-teme (a- Pojava dječje ljubavne lirike, b- Druga strana dječje naravi),
- VIII. Lirske minijature,
- IX. Igra se nastavlja,
- X. Između tradicije i suvremenosti,
- XI. Dječja poezija u dijalektalnom ruhu.

Isti autor dao je i pregled dječjeg hrvatskog romana.¹⁴ Nakon uvodnog dijela (I.) Zalar ovako formulira poglavlja: (II.) Počeci hrvatskog dječjeg romana, (III.)

¹² Naša djeca, Zagreb, 1990.

¹³ Školska knjiga, Zagreb, 1991.

Lovrakove dječje družine, (IV.)Krug se širi, (V.) Djetinjstva u sjeni rata, (VI.) Matošćeva zbilja i fantastika, (VII.) Kušanove uzbudljive igre i traženja te (IX.) Na utrim i novim stazama.

Dubravka Težak objavila je *Hrvatsku poratnu dječju priču*¹⁵ sastavljenu od ovih poglavlja: Počeci hrvatske dječje priče, U realističkim okvirima, Humor između realnog i fantastičnog i U okrilju fantastike, Zaključak.

Milan Crnković, nakon *Dječje književnosti*, koja je koncipirana žanrovski, problemu periodizacije posvetio je – zajedno s Dubravkom Težak – dostojnu pozornost u *Povijesti hrvatske književnosti, od početaka do 1955. godine*. Posve opravdano napominje da dječju hrvatsku književnost nije moguće usustaviti u književne pokrete i formacije, «ona je po prirodi takva da ne može slijediti pojave i zbivanja u tradicionalnoj književnosti...»¹⁶ Tu, književnost ipak dijeli na četiri osnovna razdoblja,¹⁷ nudeći i četiri mogućnosti imenovanja, odnosno diobe: ili po godinama (od početaka do 1913., od 1913. do 1933., od 1933. do 1956., od 1956. dalje), po djelima (od *Malog tobolca* do *Hlapića*, od *Hlapića* do *Družbe Pere Kvržice*, od *Pere Kvržice* do *Prepelice*, od *Prepelice* dalje), po glavnim predstavnicima (Filipovićevo doba, doba Ivane Brlić-Mažuranić, Lovrakovo doba, Vitezovo doba) ili naprosto po brojevima: prvo, drugo, treće i četvrto razdoblje.

Bez obzira na različite pristupe, zajednička im je činjenica – izuzme li se žanrovska podjela – da se pojedina razdoblja omeđuju i formiraju s obzirom na dominantnog predstavnika i njegovo djelo, onog dakle koji je bio stilski i tematski inovator i koji je književno naj snažnije reprezentirao razdoblje u kojem je djelovao; ukratko, onaj koji je ponudio nov stilski izbor u drukčijim društvenim uvjetima. Već, dakle, taj kriterij čini periodizaciju dječje književnosti drukčijom od podjele «odrasle».

Slijedom ovoga kriterija moguće je hrvatsku dječju književnosti periodizirati ovako.

Prvo razdoblje , okvirno, od pojave Dijanića i Vranića do 1913., dakle do pojave *Hlapića*, okvalificirajmo kao doba traženja, **pokušaja** da se stvori dječja književnost. Ono, razdoblje, odvijalo se u doba nacionalnog osvješćivanja hrvatske nacije, od Maksimilijana Vrhovca do konca stoljeća. To je doba kad je u «odrasloj» književnosti estetsko često ustupalo mjesto idejnom, a u dječjoj se to zamijenilo (ili dopunilo) i etičkim: u radovima za djecu – u zbirkama i, osobito, u prilogama u časopisima naglašen je nacionalni i etički naboj. Pojava Ivana Filipovića u tom je smislu signifikantna, kao reprezentativni primjer pozicije i

¹⁴ Ivo Zalar: *Dječji roman u hrvatskoj književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

¹⁵ Školska knjiga, Zagreb, 1991.

¹⁶ *Povijest*, o.c., 124.

¹⁷ Njih je već signirao u svome članku *Sto (i nešto) godina hrvatske dječje književnosti*, o.c., 11.

uloge pisca koga ubrajamo među dječje. Njegov *Tobolac* Crnković drži «prvom hrvatskom zbirkom dječje poezije»,¹⁸ odnosno, «njome udara temelj hrvatskoj dječjoj poeziji»,¹⁹ unatoč tome što su gotovo sve prožete «jakim didaktičizmom» u kojima «se pozivlje na ljubavnost, marljivost, vječitu harnost, pa i na pokornost...».²⁰ Zapravo, Crnkovićev sud je ispravan jer su upravo takvi standardi vladali u ukupnoj književnosti 19.stoljeća koju ubrajamo među dječju – pritom, dakako, nije motiv prijeporan nego njegova (ne)književna objava! Zato bismo ovo razdoblje mogli okvalificirati **pokušajem, nastojanjem** da se stvori hrvatska dječja književnost u specifičnim društvenim i kulturnim hrvatskim uvjetima. Kad se 1913. pojavio *Hlapić* Ivane Brlić-Mažuranić, iste godine A.G. Matoš javlja se vrlo afirmativnim prikazom pod naslovom *Klasična knjiga*, zapisavši među ostalim:²¹ «Sav čar njenog pričanja dolazi otud, što ona savršenim stilom priča i opaža samo ono što u ovakvim prilikama može osjetiti i doživjeti samo mali naivni čizmarski šegrt. (...) Ta prekrasna knjižica je demokratska, preporučujući nam radost i energiju, vjeru u sebe i zadovoljstvo sa siromašnim, ali radnim i poštenim životom.(...) Da i ne širi te svete vjere tolikim etičkim oduševljenjem, ova knjižica gđe Brlić-Mažuranić, ostala bi već umjetničkim svojim kvalitetama veliko djelo». Matoš, dakle, spominje etičku dimenziju djela – kakva bijaše dominantom u 19.stoljeću – ali pritom ističe da bi knjižica *i bez te atribucije ostala veliko djelo!* To je bitna razlika, zato je velikom hrvatskom književniku istančana artistska sluha ono «klasična knjiga» i upravo poradi takve činjenice, naime činjenice da se pojavilo estetski vrijedno djelo koje nije opterećeno didaktičizmom, s razlogom govorimo o pojavi novoga razdoblja. Kad *Hlapiću* pridružimo *Priče iz davnine* (1916.) i *Zlatne danke*(1918.) Jagode Truhelke, s pravom možemo govoriti o **procvatu** hrvatske dječje književnosti. Njima uz bok pridružujemo Vladimira Nazora, odnosno njegove priče s primorskom i bajkovitom tematikom. Takav impresionistički, bajkoviti i realistički model korespondira, makar dijelom, sa stilskim obilježjima hrvatske moderne te se upravo na primjeru Ivane Brlić-Mažuranić i Vladimira Nazora može govoriti o ugradbi dječje književnosti u peridiozacijski korpus nacionalne, hrvatske književnosti.

Kad završava takvo razdoblje? Kratko – kad se pojavi novi stilski obrazac, iako se prethodni model posve ne dokida – recimo, Josip Milaković, Davorin Trstenjak i drugi djeluju i objavljuju zbirke i nakon 1913. godine. Tako je isto i s Truhelkom, Brlić-Mažuranić i drugim piscima pa kad se 1933. pojavljuje Mato Lovrak s njegovim romanima *Djeca Velikog Sela* (1946. promijenjen naslov u

¹⁸ Crnković, *Sto...*, o.c., 7.

¹⁹ Crnković-Težak, *Povijest*, o.c., 132.

²⁰ Crnković, *Sto...*, 7-8.

²¹ «Savremenik», g.VIII., Zagreb, 1913.

Vlak u snijegu) i *Družbom Pere Kvržice* – Truhelka će 1934. objaviti roman *Zlatko* a Ivana Brlić-Mažuranić 1937. *Jašu Dalmatina*. Tako je i s ostalim piscima te je to pretapanje, uviranje razdoblja u razdoblje obilježje ne samo dječje nego i ukupne književnosti.

Kad se, dakle, javlja Lovrak (on je, doduše bez osobita odjeka, tiskao već 1924. pripovijetku *Strašan san* a 1930. zbirku *Slatki potok i druge priče za djecu*), u hrvatskoj književnosti prevladava tzv. angažirana književnost, okrenutost zbilji, pisac uranja u stvarnost s nakanom da djeluje! Javlja se Krleža predgovorom «Podravskim motivima» Krste Hegedušića upravo 1933., *Baladama* tri godine kasnije, tu je Cesarec, Kolar, Goran, Dončević, Joža Horvat... Pristup postaje dominantnim i u dječjoj književnosti, reprezentant je upravo Lovrak pa zato to razdoblje nazivamo **Lovrakovo doba**.

Nakon 2.svjetskog rata dolazi postratno komunističko vrijeme. Ono je s jedne strane nametnulo stav da upravo otad počinje književnost i drugo, da ta književnost mora jasno, otvoreno i transparentno služiti ciljevima nove vlasti i snažiti tekovine oslobodilačke borbe. Knjiga je u tom ozračju postala poslušna, prestrašena i vrlo disciplinirana sluškinja (kao, uostalom, i sva kultura), služeći dnevopolitičkim potrebama, opterećena crno-bijelim pristupom i postajući sredstvo za profiliranje «inženjera duša» te je niz književnika, dakle i dječjih, tamburao u ovakve žice. Totalitarizam u umjetnosti negirao je, zapravo, nju samu jer je umjetnost u prvom redu stvaralačka sloboda!

No, ubrzo se javljaju i otpori. Nakon što se dogodio Informbiro 1948., na drugom, zagrebačkom kongresu jugoslavenskih književnika 1949. Petar Šegedin referatom *O našoj kritici* opire se književnom vulgoprakticismu. Otpor je osobito aktualiziran na trećem, ljubljanskom kongresu, na kojem istupa Krleža braneci slobodu umjetničkoga stvaranja; iste godine izlazi časopis «Krugovi» i u njemu pokretač i urednik Vlatko Pavletić objavljuje esej *Neka bude živost* u kome ističe da se umjetnost jedino može razvijati samo na načelu stvaralačke slobode.

Novi vjetar osjetio se ubrzo i u dječjoj književnosti. Nov, igriv, nonsensni model, neopterećen «zadatkom» najavljuje već Zlata Kolarić-Kišur (zbirke *Zimska priča*-1950., *Po sunčanim stazama*-1951.), Branko Halusa (*Pjesma radosti*-1952.) i Boro Pavlović (*Konj i kola*-1954.). No, međašnja će godina biti upravo 1956-ta, kad Grigor Vitez objavljuje pjesničku zbirku *Prepelica* a Ivan Kušan roman *Uzbuna na Zelenom Vrh*u. Oba su začetnici nove poetike u dječjoj hrvatskoj književnosti: dokinuli su poučavateljsku dominantu dječje književnosti i namjesto nje uveli igru, vedrinu, odlike, dakle, koje privlače maloga čitača jer je takav i on sam. U članku *Djetinjstvo i poezija*,²² nedvojbena autorovim književnim manifestom, Vitez izriče temeljene misli nove poetike: «Koliko god bilo

²² «Umjetnost i dijete», g.I.,3, Zagreb, 1969.

poruke i pouke, ona mora biti pretvorena u poeziju, a ne samo začinjena njome. Humor, smijeh, groteska mora biti ono što podražava, a ne pouka.» Zato i osobito uvažava narodnu(usmenu) poeziju jer je njezin «prvenstveni cilj umjetnički, odnosno estetski a eventualna pedagoška namjena veoma je široko shvaćena i ona je sasvim sekundarnog značenja, ukoliko i postoji».²³ Istodobno, Kušanov roman jedan je sarajevski nakladnik odbio objaviti u to vrijeme jer djelo «nije imalo umjetničkih a još manje pedagoških kvaliteta»(!?) te je roman tiskan u zagrebačkoj Matici hrvatskoj. I Kušan i Vitez najavili su nov pristup i *novu funkciju* dječje književnosti te s razlogom u periodizacijskoj skali hrvatske dječje književnosti njima valja posvetiti posebno poglavlje, kao **Kušanovo i Vitezovo doba**.

Vitezovsko-kušanovski model slijedit će niz književnika: Zvonimir Balog ponajprije, potom Milivoj Matošec, Pajo Kanižaj, Luko Paljetak, Hrvoje Hitrec te tri spisateljice: Sunčana Škrinjarić, Nada Iveljić i Višnja Stahuljak. I u toj generaciji valja istaći nekoliko važnih godina kad se pojavljuju djela nekih od njih: 1957.- *Tragom brodskeg dnevnika* Milivoja Matošeca, 1967.- *Konjić sa zlatnim sedlom* Nade Iveljić, 1969.- *Začarani putovi* Višnje Stahuljak, 1970.- *Nevidljiva Iva* Zvonimira Baloga, *Bila jednom jedna plava* Paje Kanižaja, *Kaktus bajke* Sunčane Škrinjarić (dakle, još jedna stožerna godina u vertikali hrvatske dječje književnosti!), 1973.-*Miševi i mačke naglavačke* Luke Paljetka, 1976.-*Smogovci* Hrvoja Hitreca... Dakle, razdoblje šezdesetih i sedamdesetih godina vrijeme je nastavka **nove, moderne** dječje hrvatske književnosti.

Napokon, zadnje bi poglavlje valjalo najbolje formulirati objedinjenim naslovom, kao **Suvremeno tematsko i stilsko bogatstvo**. U njemu su djela nastajala, okvirno osamdesetih godina prošloga stoljeća naovamo, u iznimnom, gotovo dramatičnom društvenom kontekstu: nakon Deklaracije još 1967., «hrvatskog proljeća» 1971. i – kao posljedice - represivne politike, uslijedilo je, od 1989. godine, rađanje samostalne i demokratske Hrvatske. Književno se reagiralo dvojako: jedni su pisci pisali hvalospjeve donedavnom ideološkom modelu, drugi su iskazivali oporbeni stav, jedni su posizali za tradicionalnom žanrovskom strukturom, drugi su pristajali uz nova, postmodernistička strujanja. Slično vrijedi i za dječju književnost, uz napomenu da nov naraštaj dječjih pisaca želi osuvremeniti rukopis verbalnom (jezičnom) igrom, zaigranošću – primjetljivom na mikrostrukturnoj razini ali i u kompoziciji djela, čak i ironizacijom, kao posljedkom «nove angažiranosti» i otpora pedagogizaciji, potom žanrovskom neodređenošću, odnosno žanrovskom geminacijom, parodijom «klasične književnosti» i kulturne baštine uopće, hiperbolizacijom i trivijalizacijom, razaranjem jezika raznolikim žargonskim i inim tvorbama i općenito, povodjenjem za trendovskim modelima u stranoj, ne samo dječjoj književnosti. Dakako, za valorizaciju množ-

²³ O.c., 17-18.

tva imena na toj dječjoj suvremenoj književnoj sceni potrebno je vrijeme, točnije, recepcijska provjera.

Prema rečenom, hrvatsku dječju književnost mogli bismo usustaviti ovako:

1. Književni pokušaji u 19.stoljeću
2. Procvat hrvatske dječje književnosti
 - a) Doba Ivane Brlić-Mažuranić i Jagode Truhelke
 - b) Lovrakovo doba
3. Zrelo doba
 - a) Začetnici: Vitez, Kušan
 - b) Nastavljači: Balog, Matošec, Kanižaj, Paljetak, Hitrec, Škrinjarić, Iveljić, Stahuljak
 - c) Književni suputnici
4. Suvremeno tematsko i stilsko bogatstvo.

Mislim da ne treba posebice naglasiti kako je ovo tek jedan od mogućih pristupa, nipošto najbolji ili «najtočniji», no svakako signal da je svaku književnost, tako i hrvatsku dječju potrebito «staviti u ladice», kako zna reći Pajo Kanižaj, kako bi se tad moglo znati iz koje od tih ladica valja uzeti čistu, izglačanu i svježju rubeninu...

Summary

Periodization of literature is one of the problem issues of literature science. However, the fact is that it is needed as a necessary instrument for constituting any literary history. The appearance and time span of a certain period are dependent on the style – on a new style concept as well as on social, extraliterary conditions. With regard to this criterion it is possible to divide Croatian children's literature into periods in the following way:

1st period – The literature of attempts in the 19th century, 2 – Ivana Brlić-Mažuranić's period, 3- Lovrak's period, 4- Vitez and Kušan, 5 – Successors, 6 –Literary companions ,_and 7th period – Contemporary abundance of themes and styles. The criterion for this periodization is based on the dominant literary figures with their most important works, which, in turn, resulted in a new poetics. The approach is, however, only one of possible approaches to the periodization of Croatian children's literature.

Literatura

- Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- Crnković, Milan: *Dječja književnost*, X.izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Crnković, Milan- Težak, Dubravka: *Povijest hrvatske dječje književnosti, od početaka do 1955. godine*, Znanje, Zagreb, 2002.
- Crnković, Milan: *Problemi i kriteriji u vrednovanju dječje književnosti*, «Umjetnost i dijete», g.III., 13, Zagreb, 1971., 5-19.
- Crnković, Milan: *Sto (i nešto) godina hrvatske dječje književnosti*, «Umjetnost i dijete», g.III., 18, Zagreb, 1971., 5-22.
- Cvitan Dalibor: *Vječnotraž*, antologija hrvatskog pjesništva za djecu, Radnički univerzitet «Radivoj Čirpanov» i Zmajeve dječje igre, Novi Sad, 1975.
- Hranjec, Stjepan: *Hrvatski dječji klasici*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Kekez, Josip: *Prva hrvatska rečenica*, Matica hrvatska, Zagreb, 1988.
- Rečnik književnih termina* (skupina autora), Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1985.
- Skok, Joža: *Lijet Ikara*, antologija hrvatskog dječjeg pjesništva, Naša djeca, Zagreb, 1990.
- Skok, Joža: *Sunčeva livada*, antologijska čitanka hrvatskoga dječjeg pjesništva, Naša djeca, Zagreb, 1990.
- Škreb, Zdenko: «Teoretske osnove literarnohistorijske periodizacije», u knjizi Aleksandar Flaker – Zdenko Škreb: *Stilovi i razdoblja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964.
- Zalar, Ivo. *Antologija hrvatske dječje poezije*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
- Zalar, Ivo: *Pregled hrvatske dječje poezije*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.

H. Tóth, Imre (Szeged)

INFORMÁCIÓROBBANÁS ÉS PARADIGMAVÁLTÁS BULGÁRIÁBAN
(886-970)

Dolgozatunk tárgyával összhangban első feladatunknak tartjuk az itt használt műszavak meghatározását. Először az információ-robbanás fogalmát szeretném tisztázni.

Megfogalmazásunkban az információ-robbanás bizonyos ismeretrendszer gyors –lehetőleg két, három nemzedék élete alatt– felváltását értjük, amely egy adott közösség gazdasági, kulturális, eszmei vagy vallási fejlődése döntő hatással van. Az információ-robbanás oka rendszerint az, hogy a régi információs rendszer már nem tudta az egész adott közösség életét tevékenységét lefedni, fejlődését akadályozta; ezért szükségessé vált új információ-rendszerrel való felváltása.

886-ban Bulgáriában végbemenő információ-robbanás leírása már távol kell magunkat tartani attól a csalóka elképzeléstől, hogy a felváltásra kerülő információs-rendszer alacsonyabb lett volna bármely tekintetben az újnál. A protobolgár, szláv esetleg hellenizált trák ismeretrendszer – ahogyan az fennmaradt építészeti, ötvös–művészeti, mitikus és költészeti emlékei bizonyítják – nem alacsonyabb rendű az új információ-rendszerrel, hanem más volt, amelyet egy az egyben nem lehetett hivatalosan összekapcsolni a zsidó-keresztény és a szír a hellenizált göröginformáció-rendszerrel. (1) (Más kérdés, hogy a népi vallásosság talajon létrejött egy sajátos, ma is élő szinkretizmus, de ezzel most nem kívánunk foglalkozni).

Az új információ-rendszer hordozója a görög nyelv és a görög írásbeliség volt bár esetenként a latin és a szláv, örmény hatás is fellelhető.

A bolgár állam 870-ben végül is a konstantinápolyi patriarchatus szupremációját ismerte el. Ennek következményeként az első Ioszif jelentős számú missziós papság kíséretében a legszükségesebb liturgikus irodalommal ellátva elindult Bulgáriába. Az első meglepetés már bolgárföldön érte a térítőket. Ahogyan Ohridi Theophilaktosz előadja Ohridi Szt. Kelemenről írt legendájában [*Legend Bulgarica*] a szláv vagy bolgár nép nem értette meg az idegen nyelvű szövegeket. Az ohridi érsek két alkalommal is utalnak, hogy a bolgár papok nehezen értik a görögül írt szövegeket, mert a szövegeket csak olvasni tudták. (2) Ez kényszerítette Konstantin -Cirill és Metód tanítványokat, hogy bolgár-szláv nyelvű szövegeket hozzanak létre, illetve lefordítsák a liturgia gyakorlásához szükséges szövegeket.

Borisz bolgár uralkodó is felismerte annak szükségességét, hogy az alattvalói megértsék a görög könyvekkel és komoly intézkedéseket hozott ennek elérése céljából. Az első és talán a legkorábbi az volt, hogy bolgár ifjakat küldött Konstantinápolyba a görög nyelv és irodalom elsajátítására. Phótiosz patriarcha

878-ban Arszeninosz tudós szerzeteshez írt levelében megemlíti, hogy ajánlólevéllel elküldi hozzá azokat a bolgár ifjakat, akik az igazság fénye felé indulnak el, hogy tudós szerzetessé váljanak. Arszeninosz válaszában megígéri, hogy elvezeti bolgár tanítványait a filozófus életre. (3) A levélváltásból kiderül, hogy a bolgár uralkodó arra törekedett, hogy művelt, görögben jártas szerzeteseket képezzen ki a császárvárosban, hogy ezek a tanult szerzetesek leendő bolgár klérus tanítóivá váljanak. Borisz másik próbálkozása a bolgár klérus megteremtése és a görög liturgia bolgáruul való megszólaltatására az a ténykedése volt, amellyel Kelement, Naumot és Angelárijt befogadta Bulgáriába és a bolgár egyház, és művelődés szolgálatába állította őket 866 után. Ehhez a tudós táborához csatlakoztak azok a morvaországi klerikusok, akiket a morvák velencei gályákra adtak el rabszolgának, és akiket a császár váltott ki gondoskodva megélhetésükről, jövedelmekről. Természetes, hogy más Metód-tanítványok is csatlakoztak a moráviai menekültekhez. Így számuk jelentősen meg növekedett. Ide sorolható a két ifjú tudós, akit Metód konstantinápolyi látogatásakor a liturgikus irodalom szláv forrásaival együtt a bizánci fővárosban hagyott. Ezek egyike lehetett a Preszlávi Konstantin a későbbi püspök is. Lehetséges, hogy a későbbi uralkodó Simeon, akit atyja eredetileg egyházi pályára szánt más bolgár ifjakkal együtt, a bizánci fővárosban sajátította el a görög nyelvet és ismerte meg a bizánci kultúrát. A szláv liturgikus nyelv használói és a fordítók legfontosabb feladata az egyházi létesítmények: templomok, székesegyházak, kolostorok szláv nyelvű liturgikus könyvekkel való ellátása, hasznosítása volt. Ez óriási feladatot jelentett a

IX-X században bulgáriai írástudók számára. A feladat nagyságának illusztrálható megemlíthetjük, hogy csak a könyvek biztosították a nélkülözhetetlen kulturális ugrást.

B.V.Szapunov kísérletet tett a X-XI századi orosz templomok és kolostorok könyvszükségletének meghatározására. Fontosabb megállapításai közül kiemeljük a következőket:

Egyszerű, parafiálisnak nevezhető templomban 8 szerkönyv használata volt előírva. [aprókosz evangélium, aprókosz-apostol, euchológion, zsoltároskönyv, böjti triodion, ünnepi triodion, általános mineja].

Nagyobb templomokban a szükséges könyvek száma elérte a 26 db. A kolostorok könyvállománya több volt, mint 26 db. (4)

Próbáljuk meg most meghatározni a X. századi Bulgária minimális templomokkal, kolostorokkal való ellátottságát.

Borisz Mihály uralkodása alatt 7 székesegyházat építtetett. (7x26 könyv)

A régi fővárosban Pliszkában a belső várban 30 templomról és egy Borisz által építtetett hatalmas kolostorról tudunk. (5) 30x26 könyv +egy kolostor 30 könyv]

Ohrid: Szt. Panteleimon kolostor (kb. 30 könyv)

A Székesegyház (kb. 26 könyv), 2 templom (kb. 16 könyv).

Preszlav [893-971 között]: 8 kolostor (kb. 8x30 könyv), 12 templom (12x 8 = 96 könyv)

Ravna: 1 kolostor (kb. 30 kézirat nagy scriptorium, a könyvtermelés nyomaival. Az írás ismeretéről tanúskodik az itt talált 350 felirat. A kolostor együttest 880 körül építette Borisz és a benne működő scriptorium a bolgár egyház könyv – igényét volt hívatott kielégíteni. (6)

A korai óbolgár felíratok lelőhelye között, tartják számon Biblját, Aszent, Krepcsát, Murfatlart, Mirčearodát, Pärvomájt, Pet A Magilit, Gigent, Golest, Hagise-Germanoszt, Kränt. Ha itt csak a legszükségesebb könyvállományt vesszük is számításba, akkor az itt lévő kultuszhelyeken 88 kézírral kell számolnunk.

Eddigi számításaink alapján a felsorolt kultuszhelyeken kb. 1362 kézírratos könyv meglétét, kell, feltételezhetjük. Nem vettük figyelembe Simeon uralkodó bizonyára jelentős magánkönyvtárát és más egyházi és világi kiválóságok könyvgyűjteményeit. Természetes, hogy a feltételezett kézírratok száma csak megközelítőleges, hiszen a kiindulásul szolgáló adatok [templomok, kolostorok száma] korántsem tekinthetők teljesnek. Valószínű, hogy a feltételezett mennyiségnél jóval több könyv volt a templom, kolostor és magánosok birtokában. A középkori kolostorok könyv állománya gyakran igen jelentős volt. A reichenani kolostor 822-ben 416, a santctgallenia a IX században 362, ill. 428 kódex, Bobbio a X. században 665, Regensburg a X. században 513 kódexet birtokolt.(7) Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a kódexek gyakran több művet tartalmaztak, illetve gyakori volt a gyűjtemények száma is. Magyarországi példára is hivatkozhatunk: I. László király 272 könyvvel gyarapította a panonhalmi bencés kolostor könyvtárát. (8) A felsorolt analógiák alapján megállapítható, hogy a fontosabb bulgáriai kolostorok kézírratainak száma a becsült mennyiségnél jóval nagyobb volt.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján tudjuk, hogy a „pogány” protobolgár állam gazdag írásbeliséggel rendelkezett, amelyet a görög betűkkel, ritkábban rúnairással rögzített felírratok, képviselnek. Protobolgár felírratoknak azokat a bolgár írott emlékeket nevezzük, amelyeket görög ill. óbolgár nyelven rögzítettek az I. Bolgár állam protobolgár szakaszában és a protobolgárok hozták létre az állam ügyeinek intézésére. Ezek az egyébként értékes felírratok megbízható információkat, tartalmaznak a Bolgár állam legkülönbélebb szegmenseire vonatkozólag. (9) Volt azonban egy fogyatékoságuk: a lakosság nagy tömegét magába foglaló szlávok számára ugyanolyan érthetetlenek voltak, mint a görög nyelvű könyvek. A protobolgár felírratok, nem segítették elő az államot alkotó etnikum egységesülését, sőt fenntartották azt.

Borisz fejedelem – többi kortársához méltó – zsenialitása abban nyilvánult meg, hogy felismerte azt a szerepet, amelyet az új hit, az egységes etnikumú Bolgár Állam létrehozásában játszhat. Ez volt az egyik alapmotívuma a bolgár uralkodó

kereszténység iránti vonzalmának. Az egységesülésre való törekvés jelentős lépése volt a preszlávi népgyűlés határozatának (893) arról, hogy a bolgár állam és az egyház nyelve óbolgár legyen.

A bolgár kultúrtörténet nagy vívmánya éppen a népnyelven létrejött bolgár szláv írásbeliség létrehozása volt, amely rendkívül erőfeszítéseket kívánt a fiatal bolgár egyháztól. Amit láttunk kb. másfél ezer kéziratos könyv kellett a bolgár egyház szükségleteinek kielégítésére. Ezt a mennyiséget csak igen jelentős számú írástudó állíthatta elő. Forrásaink tartalmazznak utalást, a szláv liturgiát gyakorló klerikusok számára vonatkozóan is.

Ohridi Theophülaktosz előadja, hogy Metód halálakor Moráviában 200 szláv liturgiát végző klerikus volt. (10) Ugyancsak Ohridi Theophülaktosz érsek tesz említést arról, hogy Ohridi Szt.Kelemen 7 éven át 300 tanítványt nevelt a bolgár egyház számára: ez 2100 klerikust jelentett, akik különféle egyházi rendekbe (lektorok, diakónusok, aldiakónusok, papok) tartoztak. (11) Úgy tűnik, hogy Kelemen más egyházmegyék papjainak neveléséről is gondoskodott, akik számát az ohridi érsek 3500 főre becsülte.(12) Ohridi Theophülaktosz közléseinek megbízhatóságában aligha kételkedhetünk: a tények beszélnek híradása hiteleségéről: valóban nagy számú másolóra volt szükség ahhoz, hogy a bolgár egyházat ellássanak a szükséges számú liturgikus könyvekkel.

A könyvmásolás a scriptorok bejegyzése szerint – felelősségteljes, üdvösségszerző, de nehéz fizikai munka is volt, amely áldozatot kívánt a másolótól. Arra is tudunk következtetni, hogy milyen tempóban folyt a másolói tevékenység. Az 1056/1057-ben másolt Osztromir novgorodi helytartó számára Grigorij diakónus és munkatársai segítségével másolt pompás, valószínűleg kelet-bolgár eredetű másolt evangélium utószava alapján következtethetünk a másolói tevékenység tempójára. A 294 levélnyi (588 oldalnyi) szöveg 6564 október 20-án kezdte el másolni és 6565 május 12-én fejezték be. A másolás tehát 19 hónapot vett igénybe, azaz 570 napot. A terjedelem és másolási idő aránya alapján megállapítható, hogy naponta másolt szöveg kb.1-2 oldal lehetett. A nagyszámú egyházi ünnep miatt a feltételezettnél jóval kevesebb idő állt a másolók rendelkezésre. Természetes sürgős esetekben a munka tempója is felgyorsult.

Az elmondottakból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a középkor legfontosabb információs forrása a kódex. Az információs folyamat legfontosabb tényezője a scriptor ill. a könyvépítésben résztvevő klerikusok voltak.

Úgy tűnik, hogy a scriptort igyekeztek megbecsülni. Ez abban is kifejezésre is jut, hogy Borisz fejedelem testvére Doks és fia Tudor Dokszo is könyvmásoló szerzetesek voltak. Valószínű Tudor Dokszo és Simeon által épített és díszesen felszerelt Aranytemplom ill. Körtemplom szerzetese volt, aki az általa másolt szöveg utószavában megemlékezett a nemesebb és hithű bolgár fejedelem Borisz haláláról. Egyébként két terjedelmes mű is tanúskodik másolói tevékenységéről. A könyvek másolása nemcsak felelősségteljes munka volt, de olyan

tevékenység is, amely magas fokú szervezettséget is kívánt. A rendelkezésünkre álló adatok ezt a felelősségteljes munkát Constantín -Cirill ill. Metód közvetlen tanítványai irányították, akik kellő gyakorlatot szereztek ebben a munkában.

A fordítókat, scriptorokat gyakran szerzetestársaik ill. a bolgár uralkodó biztatta, lelkesítette a fordítás vagy a másolás elvégzésére. Simeon fejedelem biztatására fogott neki Grigorij presbiter az Ótestamentum fordításának Ioan Ekzarh. Doksz

szerzetesnek, Borisz fejedelem testvérének biztatására kezdett hozzá Ióannész Damaszkénosz a Hít forrása c. műve egyes részleteinek óbolgárra fordításához.

Az új zsidó-keresztény, szír, hellén kultúra és művészet legjobb hagyományait hordozó információ-özön a bolgár állam minden szegmensét felölelte. A kolostorok nemcsak a lelki és szellemi élet központjai voltak, hanem jelentős ipari, művészeti és mezőgazdasági ismeretek forrásainak bizonyultak. (13) Tuzlaläka, Auradaka, Preszlávban a Patlejn kolostor, a Körtemplom jelentős művészeti tevékenység központjává lett; itt készítették a híres fehér kerámiát, amelyekkel a templomokat, kolostorok falait díszítették.(14)

A sajátos protobolgár kőművesség emlékeihez társultak a bizánci és Kis-ázsiai építészeti hagyományokra támaszkodó kisebb-nagyobb méretű kolostorok, templomok, amelyek közül itt csak a Borisz számára épített pliszikai kolostor, vagy a preszlávi Aranytemplomot ill. Körtemplomot említjük meg a hozzájuk csatlakozó épületegyüttessel, de felsorolhatjuk itt, a már említett ravnait is.

A szellemi horizont hatalmas kitárulását is maga után vonta az információrobbanás. A szellemi és anyagi fellendülés lelke, mozgatója a bolgár uralkodó Borisz Mihály volt, majd Simeon vette kezébe az ügyek intézését. Az ún. Szvjatoszlav-gyűjteményben fennmaradt paneogiricus szerint, amely Simeon tiszteletére készült, az uralkodó szerint szorgos méh gyűjti egybe az Írás minden virágát, hogy édes mézét terjessze előkelői körök, hogy felvilágosítsa vele elméjüket. (15) Könyv szeretete miatt új Ptolemaiszosznak lehet nevezni, mert felvilágosító tevékenységével évszázadokon keresztül el nem hervadó koszorút szerzett magának. (Az uralkodót, akit görögös műveltsége és görögben való jártassága miatt felgörögnek / semi graecus/ neveztek kortársai maga is a fordító mozgalom élére, amikor részben egy Aranyszájú Szt. János műveiből készült gyűjtemény, az [Aranyfolyam] fordításában és összeállításában, hangsúlyozva, hogy Szentírás tanulmányozása mellett a legtöbb testi és lelki gyönyörűséget Aranyszájú Szt. János művei jelentették számára. (16) Simeon az új kultúrát, hitet, világnézetet, műveltséget nem külső szemlélőként értékelte, hanem annak a lényegéről áthatva tudta irányítani az információs-robbanás főbb mozzanatait és munkatársait.

Különösen népszerűek voltak a bizánci mintára készített gyűjtemények, amelyek egy szerző több művét tartalmazták, vagy több szerző műveiből készült olvasókönyvek voltak.

Ezek közül a már említett – Aranyfolyam mellett a legnevezetesebb az a Gyűjtemény volt, amelyet Simeon részére állították össze. Mivel eredetije elvesztett a Szvjatoszlav orosz fejedelem részére 1073-ban készült másolat alapján ítélnünk a korabeli enciklopédiának tekinthető műről.

Itt csupán két részletre hívjuk fel a figyelmet. A Gyűjtemény tartalmazza – többek között – az V-VI. században alkotó Georgiosz Khoiroboszkosz bizánci grammatikus és egyetemi oktató költői alakzatokról írt művének óbolgár fordítását. A szerző 27 költői alakzatot írt le és jellemzett művében. A bizánci szöveg lefordítása alapvető módon hozzájárult az óbolgár irodalmi terminológia kialakításához. Ilyen műszavak fordulnak elő szövegében: *plevnazmus*, *hüperbola*, *parabola*, *prosopopei*, *paradigma*, stb.

A találmány kiválasztott terminus technikusok ma is a szaknyelv fontos elemét képezik.

Szeretnék hangsúlyozni azt a tapasztalatunkat, hogy talán a filozófus Szt. Konstantinra visszamenő hagyomány alapján az óbolgár fordítások jelentős százalékát képezik a bizánci filozófiai szakirodalmi fordítások. A már említett Simeon Gyűjtemény egyik része Rajtui Theodorosz [570-638] püspök filozófiai traktatusának fordítása. A szövegben alapvető filozófiai fogalmak óbolgár visszaadásával találkozunk. (17) Néhány példát említünk a szakszókincséből: „létezik”, „lét”, „dolog; tárgy; anyag”, „látható”, „speciális; fajta”, „ok; causa”, „önmagában a létezés terminusa”, „levegő”, „külső”, „mélység”, „hosszúság”, „jó”, „természet”, „minőség”, „lehetséges”, „hely; helyzet”, „kezdet, őselo princípium”, „lógós”, „létező”, „azonosság”. (18)

A filozófiai történészek, hangsúlyozzák a szláv filozófiai terminológia korai eredetét, amelynek kezdetei majd fél évszázaddal megelőzik a klasszikus német filozófiai terminológia kialakulását (Bukus Notkar fordításai Arisztoteléstől). (19) A Simeoni korszak nagy fordítói teljesítményének tekinthető Ioan Ekzarh tevékenysége, aki Ioannész Damaszkénosznak arisztotelészi logikára épülő Tudás forrás (Dialektika és Teológia) c. művéből két részt óbolgárra fordítva jelentős mértékben gazdagította a szláv filozófiai nyelvét és ismereteit. Nem kevésbé fontos a Hexameron c. gyűjtemény óbolgárra történő lefordítása sem (Шестоднев), mert a mű bibliai teremtéstörténet alapján alapvető ismereteket közöl óbolgár nyelven az emberről és az őt körülvevő világról. Ioan Ekzarh műve kompetatív jellegű: több szerzőtől kölcsönzi anyagát, ami a középkorban teljesen érthető. Műveiben a hangsúly a filozófiai és természettudományi kérdésekre összpontosul. (21) Az óbolgár olvasó számára ez a fordítás valójában sajátos enciklopédiát képviselt, amelyből az önmagára és a világra vonatkozó ismereteket

reteit összegezte, kitágítva segítségével a létező és megismerhető világra és a benne önmagára vonatkozó ismeretei körét.

Végül még egy fontos információs mozzanatra szeretném felhívni a figyelmet. Részben a Constantín -Cirillre visszamenő hagyomány [Próza előszó az evangélium fordításához], részben Ioan Ekzarh fordítói gyakorlata alapján, amelyet más óbolgár fordítók – pl. Ioan Prezviter tevékenysége is elmélyített – kialakult egy bibliai hagyományra támaszkodó fordítás elméleti koncepció, amelynek lényege az, hogy a szó szerinti fordítás helyett az értelem szerű fordításra kell törekednünk az óbolgár írástudóknak.

Ioan Ekzarh fordítása előszavában előadja, hogy Ióannész Damaszkénosz: Az ismeret forrása c. művének igaz hitről szóló részét Doks szerzetes tanácsára fordította le óbolgárra. (20) Ioannesz Damaszkénosz említett művének ez a része Dialektika címen vált ismertté Ioan Ekzarh fordításában. (22) A mű átültetése rendkívül nehéz feladat elé állította a fordítót, mert meg kellett alkotni a görög műszavak óbolgár megfelelőit. Ezzel a fordítással a tudós bolgár fordító megalkotta az óbolgár nyelv elvont szókincsének a filozófiai, logikai fogalmait jelölésére. A fordító előtt álló feladat nagyságát illusztrálандó idéztünk Ioan Ekzarh fordításából a filozófiai definícióját: „A filozófia a létező dolog megismerése, amennyiben léteznek, az a létezők természetének ismerete, és ismét, a filozófia az isteni és emberi dolgok ismerete, amennyiben láthatók vagy láthatatlanok. Továbbá a filozófia a halál begyakorlása az akarat és a természet által. A filozófia minden művészet kezdete. Általa találunk ki minden művészetet és tudományt”. (23)

Nem kevésbé fontos a bolgár ill. szláv tudománytörténet számára a Hexameron c. művének Ioan Ekzarha által történt fordítása sem. A Hexameron, amelyet Шестоднев címmel ismerünk fontos enciklopédikus mű. Ioan Ekzarha műve kompiláló, amelyben több szerző anyaga került lefordításra. A mű hangsúlyosa a filozófiai és természettudományi ismeretek tolmácsolásán van. Meletiusz (X.sz.) Nagy Szt. Vazul (330-379), Aranyszájú Szt. János (357-407), Severianus de Gabala (+408 után), Ioannész Khrisztomosz (+407), Krétai Theodorosz (393-460) hasonló című műveinek összeválogatása révén alkotta meg Ioan Ekzarh az óbolgár nyelvű fordítást. Ugyanakkor van olyan lélektani része is műveinek, amelynek forrása Arisztotelészre megy vissza. Ez a gyűjtemény sajátos enciklopédia, amelyből az óbolgár olvasó, az önmagára és az őt körülvevő világra vonatkozó ismereteit összegezhetve, kitágítva azokat a környező világra.

Ennél a gyűjteménynél is hangsúlyozni kell a fordítónak az óbolgár tudományos nyelv megteremtésére irányuló tevékenységeinek fontosságára.

A szöveg bonyolultságát és a fordító által leküzdendő nehézségeket az alábbi példával kívánjuk szemléltetni. Az óbolgár Шестоднев a görög előképeknek megfelelően homiliából épül fel. A hetedik az ember teremtésével foglalkozik. Ennek kapcsán alapvető ismereteket olvashatunk az ember fiziológiai,

lelki és szellemi tulajdonságáról. A lélek (qìú) tulajdonságait vizsgálva a következőket mondja: „ az emberi léleknek két tartó ereje van: az ítélet és az ész. Az ítélet egyébként az értelmesebb lelkierő, amely a megfelelő és ill. ő kiemeléssel és fejlődéssel kitalálja a keresett igaz dolgokat. Ezért mondta Platón [filozófusa következőket]: az ítélet magának a léleknek belső elmélkedése, amely nyilvánvalóvá teszi a kiemelő gondolkodó lelkierőt. Az pedig, amely hang által jön ki [a lélekből] az ajkakon áthaladva a — szó. Az ész az a lelki tevékenység, amely minden távolságtól függetlenül és gyorsan megragadja a valóban létező dolgok természetét”. (24) Az idézet azért is fontos, mert óbolgár nyelven először érinti a lelkitevékenység és a beszélés (szó) létrejöttének mechanizmusát.

A Sesztodnev valójában az antik tudomány eredményeinek a keresztény eszmeiséggel, hittel való egybekapcsolásának céljával jött létre. A főhangsúly a filozófiára, a természettudományokra esik,(25) amelyeket a kereszténység alapelvei szerint világosítsa meg a szerző(fordító) kortársai előtt. Ioan Ekzarh műve joggal tekinthető a középkori Bulgária olyan megnyilvánulásának, amely egyedülálló jellegű a középkori szláv művelődéstörténet számára.

Az információs forradalom sajátosságait áttekintve fontos mozzanatra szeretném felhívni a figyelmet, amely nagy befolyással volt a korszak és a későbbi korok információcseréjére: a fordításelmélet kialakulására. Végül még egy fontos információs mozzanatra szeretnék felhívni a figyelmet, amelynek rendkívüli szerepe volt az óbolgár írásbeliség történetében. Részben a Konstantinra -Cirillre visszamenő hagyomány /Prózai előszó az evangélium fordításához a Makedón - Cirill lapon/ részben Ioan Ekzarh fordítói tevékenységeként, eredményeként, amelyet más óbolgár fordítók – pl. Ioan Prezviter tevékenysége is elmélyítette – kialakult egy bibliai hagyományra, elsősorban Pál apostol megállapításaira támaszkodó, fordítás-elméleti koncepció, amelynek lényege az, hogy a szószerinti fordítás helyett az értelemszerű, értelmes, érthető fordításra kell, törekedni az óbolgár fordítóknak. Bár ezt a törekvést sok esetben a szószerinti fordítás elve korlátozta, mégis komoly eredményekhez vezetett az óbolgár írástudók között. Ezt az elvet hangsúlyozta Ioan Prezviter is, aki Remete Szt. Antal ill. Szt. Pankratiosz legendáját fordította le. Fordításához mellékelt utószavában hangsúlyozta, hogy a szószerinti fordítástól eltekintve, azon gyötrődött, hogy a fordítandó szöveg értelmét adja vissza. (26)

Az óbolgár információs robbanás számos írástudó tevékenység révén következett be. Vannak közöttük olyanok, akiknek nevét és tevékenységét jól ismertek mind a kórtársak, mind az utókor. Az írástudók névsora Konstantin -Cirill és Metód nevével kezdődik, akiknek tanítványai tovább vitték az információs forradalmat: Ohridi Szt. Kelemen, Naum, Konstantin Preszlavszki, Ioan Ekzarh, Kozma Prezviter, Hrabar Szerzetes, Ioan Prezviter neve őrzik azoknak a névtelen írástudóknak az emlékét, akik sikeresen véghezvitték az óbolgár információs forradalmat.

Most pedig a paradigmaváltások áttekintésével szeretnénk folytatni dolgozatunkat.

Ami a paradigma fogalmát jelenti, meg kell említenünk azt a körülményt, hogy a Thomas S. Kuhn professzor által megfogalmazott paradigma-fogalom helyett, a jelenség egy-egyszerűbb, céljainknak megfelelő, könnyen kezelhető meghatározására törekszünk. Ennek a lényege az, hogy a paradigmát olyan kötelező érvényű szabályok rendszerének megismerő tevékenységként fogjuk fel, amely irányítja valamely irányban kifejezett tevékenységünket. Ha egy paradigma alkalmazása nem hozza meg a kívánt eredményeket, vagy nem alkalmas új eredmények elérésére, akkor másikkal, eredményesebbel kell felváltani. Bár Th. S. Kuhn eredeti koncepciója szerint a paradigma elsősorban az ismeretszerzés [felfedezés] szolgálatában álló fogalom, valójában az életnek szinte minden szegmensére kiterjed, ezért jelentősége túlnő a tudománytörténeten, és kultúrtörténeti fogalomná válik.

A paradigma-váltás fogalmát a következő példával szemléltetjük. Az I. Bolgár Állam 893 előtti történetének emlékére Georgiosznak, Bulgária érsekének ólompecsétje, amelynek felirata görögül készült. A legrégebbi bolgár epigráfiai anyag T. Totev szerint Georgij Szinkel [szünkelosz] óbolgár nyelvű pecsétje. A két emlék egy paradigmaváltás példája: a korábban hivatalos a görög nyelvet kizorította a használatból a preszlávi népgyűlés határozatának megfelelően az élő, beszélt óbolgár nyelv, amely az állam lakossága négy többsége számukra érthető volt, mert a korábban használt ill. még használatban előforduló görög.

A paradigma váltások történetében rendkívül fontos szerepet játszott a preszlávi népgyűlés, amelynek határozatai körül az óbolgár nyelv hivatalossá tette az állam és egy egyház életében messzemenően elősegítette a lakosság egységesülését. A határozat érintette a preszlávi fejedelmi majd cári kancelláriát is, amely kezdetben görögül adta ki az uralkodó pecsétjeit, áttért a szláv, mégpedig az új szláv írás, a cirillika használatára, amint erről Péter cár pecsétjének Pliszkában talált felirata tanúskodik. A Péter elődjei által, sőt önmaga és felesége által használt görög nyelvű szöveget felváltott az óbolgár nyelvű, amely a kortársaknak öntudatosan óbolgárul adta tudtul a pecsét kiállítójának méltóságát: $\text{I}\text{A}\text{O}\text{D}\text{O}\text{A}\text{D}\text{U}\text{A}\text{E}\text{U}\text{A}[\text{A}\text{D}\text{H}]\text{(29)}$

A pecséttan szakemberei 969 előtti évekből származtatják keletkezését, és kapcsolatba hozzák kialakítását a cirillika elterjedésével. Péter cár óbolgár pecsétje azzal a szándékkal készült, hogy a nem bolgár uralkodók számára bolgárul hozza tudomásra az uralkodó cári tekintélyét. A protobolgár és az óbolgár epigráfiai anyag nagy nyelvhasználati tarkaságról tanúskodik: a protobolgár ill. a görög nyelvű anyag mellett ismerünk görög-óbolgár, görög-protobolgár, latin nyelvű epigráfiai feliratokat. Ez a tarkaság az új írásrendszer és az óbolgár nyelv kötelező használata eredményeként átadja helyét az óbolgár nyelvű, főleg cirillikával lejegyzett feliratoknak. Ennek a folyamatnak az egyik legbeszédesebb példája a

magas rangú Mosztics hadvezér [csergobülja] sírfelirata, amely már óbolgár nyelven készült el.

A hivatalos nyelvhasználat a nyelvi egységesülés irányába mozdult el, ami az állam elsődrendű és működésének előfeltétele volt.

A nyelvi egységesülést az új írásrendszer, a cirillika bevezetése tette lehetővé.

A szláv írásbeliség megjelenéséig a Bolgár állam hivatalos nyelve a görög volt: az óbolgár feliratokat – két kivételtől eltekintve – görögül írták görög betűkkel. (30) Ezek a feliratok a bolgár kánok kancelláriájában készültek és tudós, görögben jártas írnokok írták őket beszélt görög nyelven. A kereszténység megjelenését követően, főleg 886 után, megjelennek a szláv írás rendszerrel rögzített szövegek. Először a glagolicával rögzített szövegek terjedtek el. Csakhamar felváltotta ezt az írásrendszert egy, sajátos, óbolgár talajon keletkezett ábécé: a cirillica, amely olyan nagy szerephez jutott a bolgár írásbeliségben. (31)

A glagolica bulgáriai használatának is megvan a története. Valószínű, hogy Konstantin és Metód tanítványai Ohridi Kelemen, Naum (és mások is) a glagolicának egy régebbi pannóniai változatát terjesztették el, azután hamarosan kialakult egy másik változat is, amelyet a fiatalabb írástudó nemzedék használt és elsősorban a fővárosban terjedt el. Kétségtelen, hogy a glagolita írást nemcsak Ohridban és a környékén használták, de ismerték Bulgária észak-keleti részében is. (32)

Valószínűleg Preszlávban, Simeon környezetében és az ő támogatására alakult ki a szláv írásbeliség új változata a cirillika. A paleoszlavisztika egyik fontos és eldöntetlen kérdése, hogy kinek a személyéhez köthető az új írás megalkotása, ha ugyan valóban egy személy hozta létre és nem fokozatosan alakult ki. Itt bőven van lehetőség a hipotézisek létrehozásában. Ohridi Szt. Kelemen Legendájának egyik helyére hivatkozva A. Milev arra a feltételezésre jutott, hogy az új írásrendszer megalkotója Kelemen volt, azonban ez a feltételezés a források alapján nem nyert teljes bizonyítást és csak a hipotézisek szintjén maradt. (33)

Nem világos a kirillica megalkotásának éve, de az új írás és nyelvjárási alapjainak kérdése nem tekinthető megoldottnak. Az új írásrendszer megalkotása aktuális, időszerű feladat volt. Erről tanúskodik gyors elterjedése a kódexekben és a feliratos anyagokon.

A cirillírás elterjedése biztosította az óbolgár írásbeliség egységét, bár a rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítható, hogy – a középkori viszonyoknak megfelelően – az óbolgár emlékek nyelve sohasem volt teljesen egységes. A grafikai-ortográfiai és a szókincs sajátosságai alapján kisebb-nagyobb nyelvjárási különbségek jelenléte törvényszerű az óbolgár szövegekben. Az elmondottak illusztrálására megemlíjtük, hogy a ránk maradt óbolgár szövegekben a szókincs két eleme nyilvánul meg: ohridi (nyugat-bolgár) eredetű szavak: äđüêîüü,

äð#ñäëú, æðâîðú, æðèèðâ, èñèîè, ñúíüü, øíóè és preszláviak: òîèú, îâñàhàèè, æðüüü, æèçü. (34)

Ez a különbség olyan lényeges volt, hogy fellelhető még az óbolgár szövegekről készült későkori, más területeken keletkezett másolatokban is. Ennek ellenére a nyelvi különbségek sohasem voltak olyan erősek, hogy veszélyeztették volna az óbolgár nyelv egységét ill., nehezítették volna az óbolgár szövegek elfogadását.

A paradigmaváltásának egyik fontos megnyilvánulása volt a rítus orientációjának megváltoztatása. Az óbolgár ószláv egyház történetében a rítusok változása, felcserélődése ismert folyamat, amely a moráviai misszióból veszi kezdetét. Moráviában, ahová Rasztiszláv fejedelem kérésére III. Mihály császár a testvéreket missziós útra küldte korábban Itáliából, Bizánctól és a frankok közül érkeztek tanítók, de mivel nem a szlávok nyelvén tanítottak, nem tudták megérteni a morvákkal az Írás értelmét. Konstantin, Metód és tanítványaik a nép számára érthető nyelven végezték a térítőmunkát. Ennek során figyelembe vették a már korábban kialakult liturgikus hagyományt, azaz a római és bizánci liturgia elterjedését. Konstantin és Metód moráviai missziójában a latin rítusú hagyományt is felhasználta. Ennek bizonyítékát az ún. A Kijevi lapok nevéen ismert nyelvemlék szolgáltatja. A Kijevi lapok eredetije a morva keresztények számára készült liturgikus szöveg (sacramentarium), amely egy olyan latin nyelvű mise- rend, amelyet Szt. Péter liturgiájának neveztek. Ezt a szertartásrendet az itáliai és Adria menti görög egyházakban és Rómában is használták. Szt. Péter liturgiája valójában összekötő kapocs a keleti és nyugati liturgia között. (35) Természetesen más latin szövegekből is készültek fordítások. Ilyen az Euchologium Sinaiticum nevéen ismert imagyűjtemény, amely több protográfból összeállított eredeti gyűjtemény. (pl. egyházi formula, temetési szertartás szövege). Az a körülmény, hogy latin szövegekről is készültek fordítások e gyűjtemény moráviai eredetével magyarázható, amit megerősítenek a szöveg ún. morvaizmusai is. Ismeretes, hogy 865 és 870 között Borisz-Mihály bolgár uralkodó Rómával is kapcsolatba állott, azért, hogy a pápától püspököket (érseket) kapjon a bolgár egyház élére. Ez alatt az idő alatt római misszionáriusok tevékenykedtek Bulgáriában is [Formusus, Gauderich, Ermanrich stb.], ami a nyugati rítus gyakorlásának feltételezését lehetővé teszi. Kiváló példa erre a rávnai kolostorból ismert görög és óbolgár nyelvű felirat, amely Római Szt. Kelemen pápa (88-97) emlékét őrzi. Latin szöveg – érdekes modern – Konstantin Prológusi legendájából ismeretes, ahol II. Hadrián pápa eredetileg latinul fogalmazott Rasztiszlávhoz, Szvjatoplukhoz és Kocelhez írt Metód érseki felszenteléséről szóló bullájának óbolgár nyelvű fordítását olvashatjuk.

Amikor Péter bojár a konstantinápolyi VIII. Egyetemes zsinaton (870. márc.4) kinyilatkoztatta a Bulgária csatlakozását a bizánci pátriárchatushoz a latin liturgia hívei, elhagyták Bulgáriát. A Bizánctól érkezett bolgár érsek Joszif (Sztefan) és az őt kísérő görög püspökök, természetesen a keleti egyház liturgiá-

ját tette kötelezővé Bulgáriában. Joszif (Sztefan) érsekkel együtt görög püspökök is érkeztek Bulgáriába, amelyet a császártól küldött szerzetesek serege árasította el. Az érsek megérkezésével párhuzamosan létrejöttek egyes püspökségek is. Mindez magával vonta a liturgia megváltozását a bizánci, ortodox liturgia vált uralkodóvá. Bizánci mintára szervezték át a bolgár egyházat és létrehozták szintén bizánci mintára az érsekség kancelláriáját. Kialakult szünkelosz tisztsége, aki az érsek helyettese volt az egyházi szervezetben. Georgij Szinkel pecsétje (IX-Xsz.) talán a legrégebbi bolgár nyelvű fragisztikai emlék. Reprezentáns tanúbizonysága a rítus terén végbement paradigmaváltásának az, hogy Ioan Ekzarh Damaszkuszi Szt. János A hit forrása /Πηγὴ νοητός/ c. trilógiájának két részét lefordította óbolgárra és ezzel megteremtette az ortodoxia nemzeti nyelvű alapjait. A rítus-váltás eredményeként a bizánci ill. a keleti rítushoz tartózkodó szerzők műveinek jelentős mértékű elterjedése figyelhető meg, amelyek az óbolgárra történő fordítások révén az ortodox szlávok egyetemes kulturális és vallási műveltségének forrásává vált.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy az információ-robbanás ill. a paradigmaváltások eredményeként 886 és 970 között kialakult a sajátos óbolgár politikai, kulturális, gazdasági és vallási egység, amely a Bolgár Állam jellegzetes jegyeit magában foglalta. Ez az egység olyan termékeny és életerős folyamatokat indukált, amelyek megőrizték sajátos bolgár-szláv jellegük napjainkig meghatározza. Ugyanakkor jelentősen befolyásolták az ortodox szlávok és románok liturgiáját, liturgikus nyelvét és kultúráját is. Nem véletlen, hogy az óbolgár irodalom példaképként szolgáló alkotásai Bulgária tragikus eseményekkel terhelt történelme miatt, az ortodox szlávok, elsősorban a keleti szlávok kulturális közvetítésének köszönhetően maradtak az utókorra.

Felhasznált irodalom

- Ch. Seignebos: Az európai élet fejlődése, ford. Dejszen Otmai, Вр, év nélkül, 47 l.
Теорилакт Охридски: Пространото житие на св. Климент Охридски, Превод: А. Милев, София, 1961, 72; 107.
В.Златарски: История на българската държава през средните векове. I/2, София, 225.
Б.В. Сапунов: Книга в России в XI-XII вв., Москва, 70-71.
К. Попконстантинов–О.Кронштейн: Старобългарски надписи. Altbulgarische Inschriften, év nélkül, Bécs, 144.
К.Попконстантинов, Р. Костова: Скрипторият в равенския манастир: още веднъж за украсата на старобългарските ръкописи от IX-XV. In: Средновековна християнската Европа: Изток и Запад. Ред. Колегия: В. Гюзелев, А. Милтенова, София, 2002, 719-720, 721.
Fináczy E.: A középkori nevelés története, Вр., 1926.

- Varjú J.: A magyar szellemi művelődés története, Debrecen, 1907, 19.
- В. Бешевлиев: Първо-български надписи, София, 1979, 19.
- Теорилакт Охридски, Ор. cit., 84.
- Теорилакт Охридски, Ор. cit. 55
- В.Златарски, Ор. cit., 103.
- Т.Тотев: Преславските манастири, среднища на художествен живот през IX-X век, София, 2000, 14.
- Т.Тотев, Ор. cit., 9-10.
- П. Динеков, К.Куев, Д. Петканово: Христоматия по старобългарската литература, София, 1967, 131-132.
- П. Динеков, К. Куев, Д. Петканова: Ор. cit., 92.
- Б.Пейчев: Философският трактат в Симеоновия сборник, София, 1977, 32, 39.
- Б. Пейчев: Ор. cit., 96-100.
- Б. Пейчев: Ор. cit., 100.
- Das Hl. Johannes von Damascus 'Εκθε̅ σις *ακριβη̅ς τῆς *ορθο̅δο̅ξου̅ πίστε̅ως Harausgeben von L. Sadnik, Wiesbaden, 1967, 6.
- Ц. Благоева Чолова: Естествено-научните знание в Средновекобна България, София, 1988, 17-18.
- Des Hl. Johannes von Damascus 'Εκθ̅ σις ?ακριβῆ̅ς τῆς ?ορθο̅δο̅ξον̅ πίστε̅ως Harausgeben von L. Sadnik, Wiesbaden, 1967, 6.
- E. Weiher: Die Dialektik das Johannes von Damascus in kirchenslavischen Übersetzung, Weisbaden, 1969, 18-20.
- Иоан Екзарх: Шестоднев, София, 1984, 255.
- Ц. Благоева Чолова: Ор. cit., 17.
- П. Динеков, К.Куев, Д. Петканово: Христоматие по старобългарске литература, София, 1967, 142.
- Th. S. Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete, Ford.: Bíró Dániel, Bp., 2000, 36-38.
- Th. S. Kuhn: Ор. cit., 249.
- И. Йорданов: Печатите на преславските владетели (893-971), София, 1993, 15-16, 35.
- В. Бешевлиев: Ор. cit., 9, 81.
- Б.Велчева: Св. Климент и глаголицата. Кирило-Методиевски Студии, кн. 13, София, 2000, 83-84.
- Б.Велчева: ор. cit., 83.
- А. Бояджиев: Св. Климент и кирилицата, Кирило-Методиевски Студии, кн. 13, София, 2000, 88, 89-91.
- Р. М. Цейтлин: Лексика древнеболгарских рукописей, София, 1986, 84.
- Кирило-Методиевска енциклопедия. И-О., София, 1955, 249-250.

Иванов, К., Супрун-Белевич, Л.Р. (Минск)

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ЦВЕТА И АССОЦИАТИВНЫЕ
СИМВОЛИЧЕСКИЕ ЗНАЧЕНИЯ БОЛГАРСКИХ И БЕЛОРУССКИХ
КОЛОРОНИМОВ. ТРАДИЦИИ В ЯЗЫКЕ И КУЛЬТУРЕ.

Цвет — один из элементов традиционной народной культуры, при помощи которого создается модель мира. С глубокой древности люди придают особое символическое значение цвету и реалиям — носителям этого цвета. Древние египтяне изображали черным цветом плодородные земли около Нила, красным — мужчин и богов, желтым — женщин, синим — небо. Символические значения цветов сохраняются и по сей день в практике разных религий. Воздействие цвета на психику людей несомненно зависит от его объективных физических параметров. Мы видим и воспринимаем свет через цвета. Синий цвет обычно вызывает ассоциации с холодом и спокойствием, красный — с теплом и активными эмоциями, желтый выражает гармонию и уравновешенность. Символика цвета отражает не только общечеловеческие архетипы и представления, но и национально-культурную специфику цветового кода, реализующуюся в текстах традиционной культуры. С одной стороны, древняя символика цветовой картины мира отражена в кодовых значениях, принятых современной цивилизацией в целом: красное запрещает и предписывает, желтое предупреждает, синее привлекает внимание на дороге, зеленое — цвет безопасности и обозначение охраняемой территории. С другой стороны, реализация символических значений колоронимов отмечена целым рядом особенностей в каждой культуре и каждом языке. Задачей настоящей статьи является выявление общего и специфического в символике цвета двух близких славянских народов — белорусов и болгар на примере фольклорного материала болгарской народной поэзии уже отмечалась повышенная склонность к использованию цвета для характеристики героев, их внешнего вида, состояния здоровья и духа, а также при описании коней и других живых и неживых объектов. По частоте использования на первом месте находится белый цвет, лидирующий с большим отрывом перед черным, зеленым, красным, желтым и русым, серым и синим. Только в календарно-обрядовом и свадебном цикле за белым цветом следуют красный и зеленый, а не черный. Интересно отметить, что эти цвета присутствуют на государственном флаге Болгарии. Белый цвет при этом занимает доминирующую позицию на самом верху. Отмеченная выше склонность к активному использованию цвета подкреплена и часто встречающимися в текстах глаголами, образованными от прилагательных, обозначающих цвета: *белея се, жълтея се, червенея се*. Наличие

возвратной частицы *се* указывает на семантику 'интенсивности, демонстрации, выделения, активности цвета'. Признак подчеркнут морфологическими средствами и противопоставлен признаку постепенного приобретения соответствующей окраски (в глаголах без возвратного компонента). В области словообразования белорусский язык располагает моделью, не имеющей соответствия в болгарском. Цвет может быть номинирован безаффиксным именем существительным женского рода: *сінь, чырвань, зелень, бэль*. Признак и его носитель образуют одно целое, выражающее результат, относительно независимый от породившего его процесса.

Представление о частоте употребления названий цвета в белорусской традиционной культуре дают данные по заговорам (в сборнике Романова-824 примера): *белый*-171 раз, *черный*-134, *красный* (включая *румяный, рыжий, русый, червонный, рудой*) -129, *синий*-121, *желтый*-80, *зеленый*-37, *серый*-32, *сивый*-25, *вороной*-14, *багровый, бурый, карий, буланый и вишневый*. Следует отметить большую частоту употребления названия синего цвета и его атрибутивные связи с ограниченным кругом существительных (море-92 раза, скула, камень, огонь, жилы). В болгарских заговорах и песнях узкий диапазон употребления при относительно большой частотности имеет зеленый цвет. Он встречается преимущественно в сочетании с существительными *трева, гора* и с растительными названиями. Анализ языковых и этнографических данных, позволяет вывести определенные закономерности в восприятии и **Особливостями цветолевого белорусского заговора** антонимная пара *белый — черный*. В сущности, между ними существует лексико-семантическая оппозиция. Объединяющее понятие (интегрирующий признак) — их крайнее расположение на шкале спектра солнечного света. Таким образом, сопоставление по критерию светлый-темный определяет их как самый светлый и самый темный. Противопоставление белого и черного, однако, связано не только со зрительными ощущениями, но и с этическими представлениями о справедливости, невинности, добре (белое) и о несправедливости, нечестности и зле (черное). Корни отнесения белого и черного к положительному и отрицательному находятся в языческом прошлом человечества, где неизменна связь белого цвета с земным миром и светом, а черный цвет ассоциируется с потусторонним миром, с силами опасными и угрожающими человеку. Болгарская топонимика и вентонимика сохранила следы цветовой системы пространственной организации мира. Левые и правые притоки рек в своих названиях содержат колоронимы *черен* и *бял* в их архаической полной форме мужского рода *бели* и *черни* (Искър, Лом, Осъм), а народная метеорология говорит о братьях-ветрах, живущих на вершине Балканских гор (*Белия,*

Черния, Червения, Синия). В народной эстетике болгар белый цвет оценивается очень высоко. Идеал о красоте связан с белым цветом и у белорусов. В связи с этим белый цвет упоминается часто при обозначении частей человеческого тела: болг. *бяло гърло, бели ръце, бели гърди, бяло лице, бели зъби*; бел. *белы ручки, белыя бакі, белыя плечы, белае лічыка*. Эпитет белый в народных песнях обозначает чистоту и красоту: *бели порти, бели ръкави, бяла чеима, бяла пиеница, бели манастири, чист-бял боздуган*. Белыми оказываются и объекты, связанные с красивыми женщинами - Дунай, камень: «*Видях мома хубава на край бяла Дунава. На бял камък стоеше, в ръка сапун държеше, бяло лице миеше*». «Белый Дунай» - традиционное для болгарской культуры словосочетание, подчеркивающее семантическую связь: белое – хорошее, самое значимое, главное. Белое в комбинации с красным выражает у всех южных славян идеал красоты женского лица. У белорусов такое сочетание может свидетельствовать и о мужской красоте: «*бяленькі, румянецькі Іванка*». Положительная коннотация прилагательного присутствует в устойчивых словосочетаниях *бял ден, бял свят* (в бел. *белы свет*) в значении ‘хорошая, счастливая, спокойная жизнь’. В этом смысле в болгарском фольклоре употребляется и сочетание *бял бог*. Здесь очевидна связь белого цвета с активным производящим началом. Противоположность символики белого и черного цвета в выражении ими счастья, радости и благополучия с одной стороны и мук и несчастий с другой ярко воплощены в болгарской поговорке: *Бели пари за черни дни*. В тяжелые моменты жизни (*черни дни*) прибереженные деньги (*пари*) принесут спокойствие и уверенность. Особенно рельефно оппозиция символических значений проявляется в болгарских проклятиях: *Бял ден да не видиш. Черно тегло да те найде*. Связь белого цвета с добром, а черного со злом присутствует и в традиционном делении дней недели на хорошие и плохие. Суббота и воскресенье всегда хорошие, поэтому о них говорят *бяла събота* и *бяла неделя*, а пятница и вторник плохие (*черен вторник, черен петък*). В году – 12 плохих, черных (*лоши, черни*) пятниц. Болезни всегда черные, а чума самая страшная среди них. В заговорах иногда болезни прогоняются черным человеком (*черен човек*). Названия мест, куда изгоняется нечистая сила, тоже часто включают признак черного цвета: бел. *чорнае мора, чорная зямля*, болг. *черна гора, църно море*. В обрядах заговаривания и у белорусов, и у болгар используются животные (или части их тела) черного цвета. В болгарских заговорах встречается мотив изгнания черной курицей с черными цыплятами нечистой силы (сглаза). Белорусы в черной магии используют лепешку, замешанную на молоке черной свиньи, а черный ворон обычно приносит вести с того света. При описании человеческого тела эпитет *черный* чаще всего употребляется с существительными брови,

глаза и печень (бел. *чорныя бровы, вочы, печань*; болг. *черни очи еленови, очи череши*). В болгарских народных песнях брови описываются как *тънки гайтани* (тонкие галуны). Символика черного цвета в этих случаях, наверное, связана с положительной эстетической оценкой контраста между цветом лица и кожи и цветом бровей и глаз. Подобное объяснение может быть правомерным и в оценке рангов ассоциативных реакций (по «Славянскому ассоциативному словарю», 2004, Москва) на стимул «глаза» у белорусов (1. *чорныя*, 2. *блакітныя*, 3. *карыя*, 4. *зялёныя*) и болгар (*сини, черни, зелени, кафяви*). (Характерным для белорусского фольклора является клишированное сочетание *белы камень*, часто рядом с сочетанием *сінее море* (*на сінім моры бел камень ляжыць*). В магических текстах иногда встречается отступление от основного круга значений белого цвета. Некоторые мифические существа одеты в белое. Так самодивы и русалки, снимая одежду, теряют и свою чудодейную силу. Связь белого цвета со светом соотносится и с бестелесностью и пустотой. Возможность выражения лишненности существенного признака реализуется в современном болгарском языке в сочетании *бял брак* (неофициальный, гражданский брак). Защитное значение белого цвета в сочетании с красным сохраняется в живом болгарском обычае дарить друг другу 1 марта мартеницу – поделку из красных и белых шелковых или шерстяных ниток с пожеланиями о здоровье. Белое и красное в паре могут символизировать мужское и женское начало. Сочетание белого и красного характерно для белорусской культуры. Эти цвета являются исконно древними для белорусского рушника, они доминируют в национальной одежде. Их совместное появление в большинстве ритуальных ситуаций обусловлено параллелизмом бинарных оппозиций: красное – белое: жизнь – смерть. По мнению исследователя символики белорусской народной культуры Я. Крука такой выбор основан на преобладании белого и красного цвета в белорусской природе (снег, цветущие сады весной, красные листья деревьев осенью). Красный цвет, несомненно, занимает очень важное место в традиционной культуре. Ассоциации с огнем, солнцем, кровью и здоровьем определяют значительную роль красного цвета в обрядах и ритуалах, связанных с рождением, обеспечением плодородия и с защитой от нечистой силы. Сакрализация красного цвета отражена в названии самой почетной части белорусского дома, где находились иконы: *чырвоны кут*. Эпитеты *румяный* и *русый* в славянском фольклоре последовательно обозначают красивое, здоровое лицо и волосы (*руса коса*). Связь красного цвета с молодостью и здоровьем подчеркнута в белорусских песнях где молодая девушка представлена как *чырвона каліна, чырвоная вішня*, а богиня весны изображена в виде высокой, стройной и красивой девушки: *чырвоная Ляля*. Характерно для болгарских песен

клишированное сочетание *червено вино, руйно вино. Руен, руев* (темно-красный, красно-желтый) используется только для обозначения цвета вина. *Руен* - старое болгарское название сентября, месяца созревания винограда. О высоком статусе красного цвета в системе болгарской эстетики свидетельствует запрет болгарам во времена турецкого рабства носить красное. Первичная символика красного цвета связана с его междинным положением в триаде белое-красное-черное, соотносимой с триадой свет-тьма-мрак, имеющие особенное значение в заговорах. У южных славян красный цвет задействован в магической практике использования ниток, шнурков, платков, ленточек, символизирующих движение и изменение состояния. При лечении змеиного укуса болгарские знахарки покрывали укушенное место красной тряпкой, а при заговаривании от страха ставили больного рядом с очагом и покрывали ему голову красным фартуком. Для защиты от градоносных туч используются красные пасхальные яйца. Нечистая сила изгоняется у белорусов у *чырвону сосну*. Предметы, связанные с мифическими персонажами также могут быть красного цвета (*бел.руны, шерсць, сукно, болг. конец, вълна, яценце - нить, шерсть, яичко*). Обмен красной и желтой нитью между шиповником и больным должен привести к выздоровлению больного.

Желтый цвет в традиционной культуре связан с миром нечистой силы. Это определяет его широкое использование в заговорах. В белорусском фольклоре он упоминается исключительно в сочетании *жоўты (рыжы) пясок*. Желтый песок отмечен хтонически, туда изгоняется нечистая сила. Как символ увядания молодости невесты после свадьбы, в болгарской народной песне фигурирует сочетание *жълто чело* (лоб). В то же время желтый цвет связывается с золотом, богатством, властью, красотой. "Золотая" одежда героя подчеркивает его величие и положительность. Слово, обозначающее золотые монеты в болгарском языке производно от желтого цвета: *жълтици*. Эпитет *златен* служит и для положительной этической оценки поведения человека. В белорусских песнях золото обозначено эпитетом *рыжа*.

Зеленый цвет в фольклорной традиции обычно ассоциируется с растительностью и, тем самым, с изменчивостью, с циклическим возрождением для новой жизни. В народных болгарских песнях этот цвет характеризует траву, лес, луга. Это цвет растения символизирующего здоровье – *здравец*, имеющего большое значение в народной медицине. Связь символики зеленого цвета со здоровьем подчеркивается практикой его упоминания в заключительных формулах заговоров, выражающих желаемое будущее состояние больного. Заговор сопровождается гашением живых углей в зеленой керамической миске. Зеленую миску используют и в любовной магии. Зеленый цвет одежды – один из запрещенных для

болгар во времена турецкого рабства. Богатые болгары, однако, подчеркивали свое положение в обществе во второй половине 18 века тем, что шили себе зеленые пиджаки. Предпочитание зеленого цвета одежды отражено и в песнях: «*Имаш дете хубаво, премени го зелено, запаши го червено*». В белорусском фольклоре эпитет зеленый связан в основном с названиями растительности: *сад, мураўка, груша, вішня, явар, травіца, зелье, лён, рута-мята* – и значительно чаще обозначает цвет одежды: *сукенка, кітайка, жупан*. Параллель зеленое (молодость) – отсутствие зеленого (старость) выражена и в белорусских песнях: «*рута-мята зелянёнька не саджаная, маладая дзяўчынка – заручаная*». Характерным белорусским сочетанием является *зялёнае віно*.

Символика зеленого цвета непосредственно связана с символикой синего. В болгарской практике заговора синее является признаком выздоровления и средством выздоровления. Волдыри, вызванные неудобной обувью, лечатся протыканием иглой с синей ниткой. Связь синего и зеленого цвета в народных представлениях болгар подчеркивается случаями двойной атрибуции: *син-зелен дъб, син-зелен байрак* (знамя). Синий цвет традиционно связан с морем, а поскольку в море обитает нечистая сила, он символизирует и ее место обитания. В некоторых ритуальных действиях синий цвет считается плохим и исключается. По широте использования в болгарских песнях синий цвет находится на последнем месте. В одной песне пастух, который по своему социальному статусу находится вне пространства дома, называется *син-зелен гайтан* (галун). В белорусских текстах большинство зарегистрированных упоминаний приходится на словосочетание *сіне мора*, куда обычно изгоняется нечистая сила или находятся хтонические персонажи заговоров. В народной поэзии встречаем и сочетания *сіні агонь, сіняя мгла, сіняя вада, сіні бор*. Положительные коннотации синего цвета для белорусов связаны с эстетической оценкой ясного неба, василька и глаз, фиксированной и в народных устойчивых сравнениях (*Сіні вочки, як васілёчкі (пралескі)*).

Серый цвет обычно ассоциируется с пеплом и тьмой. В славянских языках серый цвет определен нечетко. В нем сливаются две крайности – черное и белое, поэтому он может служить медиатором. Его символика амбивалентна. В белорусских заговорах святые чаще всего ездят на серых конях. У болгар серый цвет может меняться с белым в заговорах от сглаза, а в белорусских заговорах он более характерен для хтонических персонажей и нечистой силы. В функции 'сивый' выступает и обозначение *шеры*. Особенно часто встречается сочетание *серая зязюля* в балладах о дочери, изгнанной родителями и тоскующей по родному дому, прилетевшей домой в виде кукушки. Кукушка часто выступает посредником между тем светом и "оним". В болгарской песне сестра

прилетает к заключенному брату как *сиво гълбче* (серая голубушка). Аналогичную роль в болгарском фольклоре выполняет эпитет *сур*. Этимология этого обозначения цвета не выяснена (вероятно, протоболгарская или тюркская). Этим цветом обозначаются только животные, связанные с потусторонним миром: *сур елен* (на оленях передвигаются самодивы), *сура ламя* (змеи, дракон). На иконных изображениях святого Георгия змей обычно изображен в сером, темно-сером, серо-коричневом или красно-коричневом. Интерес для дальнейшего исследования могут представлять и разные постоянные комбинации цветов, выраженные триадой красное (желтое) - белое – черное (синее) или диадой белое – красное (черное).

Следует отметить типологическую общность круга символического употребления и значений каждого цвета в исследуемых белорусских и болгарских текстах. Народная поэзия сохраняет старейшие традиции народов и предоставляет ценный языковой и этнографический материал для изучения самых древних ассоциаций, связанных с названием цвета. В то же время анализ этого материала выявляет и существенные различия в частоте употребления и функциональном применении отдельных названий. Так, например, в роли постоянно повторяющегося эпитета, характеризующего заговоры как особый, сакральный вид речи и ритмизирующего текст, в болгарско-сербском ареале чаще всего используются красный и черный цвета, что абсолютно не характерно для белорусских заговоров. Спецификой отличаются и некоторые клишированные словосочетания при наличии общего фонда. Культурно-историческими причинами объясняются различия в сочетаемости прилагательных, обозначающих зеленый и красный цвет с именами существительными. Национально-культурные особенности раскрываются при сопоставлении эталонов традиционных сравнений (*белы як заланка, смерть, лебедзь*; *бял като яйце, сирене* (брынза), *прясно мляко* (свежее молоко), *попадия*), при использовании антропонимов и колоронимов для номинации реалий (болг. *Червен Петко и Бяла Рада* – вино и ракия). И, наконец, как каждый из нас предпочитает или просто любит определенные цвета больше других, так и народы имеют «свои» цвета и такие, к которым они равнодушны. Исследования в этой области способствуют более четкому определению общего и специфического в мышлении и концептуальном членении окружающего мира представителями разных культурных и языковых общностей.

Jankovics, Mária (Szombathely)

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В РАССКАЗАХ А. П. ЧЕХОВА ГЛАЗАМИ
ВЕНГЕРСКОГО ПЕРЕВОДЧИКА

О русской фразеологии и фразеологизмах – начиная с первых десятилетий 20 века – писали уже многие русские и советские, а также иностранные, в том числе и венгерские лингвисты.

В лингвистических кругах широко известно имя академика В.В. Виноградова, заложившего в 40-х годах прошлого столетия в русском языкознании научные основы фразеологии, выделившего фразеологию в самостоятельную лингвистическую дисциплину придумавшего термин «фразеологическая единица» (ФЕ), разработавшего вопрос о лексико-грамматических разрядах и семантически классифицировавшего фразеологические единицы.

Не менее известны имена и труды таких советских лингвистов 20-го века, как Л.В. Щерба, Н.М. Шанский, А.И. Молотков, Р.И. Яранцев и многие другие.

В Венгрии теоретические вопросы русской фразеологии разрабатывались в трудах таких крупных венгерских русистов как И. Пете, Б. Татар, и т.д.

Эти знаменитые лингвисты вместе с другими исследователями этой области за прошлые десятилетия в своих работах рассказали уже все, что является важным относительно русской фразеологии. Все они согласны тем, что фразеология является разделом науки, лингвистической дисциплиной.

Повторять их теоретические тезисы и выводы на этот раз мы не станем. Нам хотелось бы, с одной стороны, дать лишь четкое определение лингвистических понятий «фразеология и фразеологизм», а с другой стороны, обратить внимание на некоторые интереснейшие моменты перевода русских фразеологизмов на венгерский язык, анализируя рассказы А.П. Чехова «Смерть чиновника», «Попрыгуня» и «Человек в футляре».

Фразеология – особая область в изучении любого живого языка. Она требует хорошего знания истории и быта данной страны, точного и свободного владения реалиями языка. Понимание фразеологии при чтении художественной литературы, а также правильное употребление фразеологизмов является одним из показателей хорошего владения языком. «Фразеология» происходит от греческого *phrasis* «выражение» и *logos* «учение», то есть «учение о выражениях».

Фразеология, с одной стороны, совокупность фразеологических единиц какого-либо языка, а с другой стороны, раздел языкознания, изучающий фразеологические единицы.

Фразеологические единицы или **фразеологизмы** представляют собой сложные устойчивые конструкции, состоящие из двух или более грамматически связанных и семантически спаянных слов-компонентов, лишенных своего основного номинативного значения. Фразеологизм как единица языка изучается в рамках фразеологии (Татар 1992)

Автор этой статьи полностью согласен с мнением Б. Татара, согласно которому «четкое выделение семантических групп фразеологизмов имеет не только научное значение, оно может оказаться полезным и в переводческой деятельности при подборе абсолютного или относительного эквивалента или же соответствующего аналога» (Татар 2005:219).

Именно поэтому рассматриваются ниже венгерские переводы трех рассказов Чехова с точки зрения переводчика, для которого при переводе – независимо от способа передачи – важнее всего передать и значение, и содержание, и стиль, и эмоциональность переведенной ФЕ так, чтобы они точно соответствовали оригиналу.

Для осуществления своей цели он может перевести ФЕ при помощи эквивалентов (абсолютных или относительных), аналогов или – если таких нет – при помощи описания. (Szalai 1987)

Эквивалентом называется имеющийся в языке перевода адекватный фразеологический оборот, совпадающий с фразеологизмом исходного языка по смыслу, образности и его стилистической характеристике. Зависимо от полного или частичного совпадения в двух языках лексем ФЕ, различаются *абсолютные* (полностью совпадающие) и *относительные* (частично, т.е. не полностью совпадающие) эквиваленты.

Аналогом же называется такой устойчивый оборот языка перевода, который по своему значению адекватен оригиналу, но отличается от него полностью или частично по своему образу. Перевод при помощи аналога осуществляется тогда, если фразеологизм исходного языка не имеет эквивалента в языке перевода. Перевод таким адекватным, но не эквивалентным фразеологизмом может не полностью передавать значение оригинального оборота или же иметь иную окраску.

Суть **описания** заключается в том, что смысл фразеологического оборота исходного языка в языке перевода передается словом или свободным словосочетанием, чаще всего без сохранения фразеологического характера оригинала

«**Смерть чиновника**» один из самых известных в кругу русистов рассказов А.П. Чехова. Мы его ФЕ рассматривали в зеркале их венгерского перевода, сделанного Кларой Селлеши. В данном рассказе встречаются такие фразеологизмы, как: *на верху блаженства, держать себя, поднял глаза, Бог знает что!* и *Черт с ним!*

Первую адекватную ФЕ, характеризующую состояние лица (безгранично счастливый, удовлетворенный) Селлеша перевела на венгерский язык также адекватным, но относительным эквивалентом: *a földi boldogság csúcspontján (érezte magát)*, дающим по сравнению с оригиналом – благодаря добавленному слову «földi» – чуть больше информации.

В этом же рассказе глагольные фразеологизмы *держат себя* и *поднял глаза* при переводе заменяются венгерскими глагольными оборотами, правда, первый адекватным по значению с оригиналом инфинитивом, (описание), а второй при сохранении прошедшего времени и обоих компонентов, но с некоторыми изменениями (вместо «глаза» ставится «tekintet» (взгляд)) – относительным эквивалентом: *себя держат – illendően viselkedni*, *поднял глаза* (на Червякова) – (Cservjakovra) *emelte tekintetét*.

Смысл субстантивного фразеологизма *Бог знает что!* – хотя в венгерском языке имеется и абсолютный эквивалент – при переводе выражается не фразеологизмом, а свободным словосочетанием, т.е. применяется описание: *Hát ezek meg miféle...*

Междометная ФЕ *Черт с ним* в венгерском переводе заменяется относительным эквивалентом *Vigyé el az ördög!*, имеющего в своем составе – в отличие от русского оригинала – и глагол в повелительном наклонении, т.е. по лексемам частично отличающегося, но по своему смыслу и стилистической окраске совпадающего с оригиналом.

Значит три фразеологизма этого рассказа переводчик перевел на венгерский язык применяя относительный эквивалент, а два – словом или свободным словосочетанием, т.е. описанием.

При переводе на венгерский язык другого произведения Чехова, рассказа «*Попрыгунья*» (хотя существует несколько переводов, мы рассмотрели перевод того же переводчика, Клары Селлеша), переводчику надо было справиться с бóльшим количеством фразеологизмов.

При их передаче она прибегает то к абсолютным (4 раза), то относительным эквивалентам (8), реже к аналогам (1). Чаще всего ФЕ она переводит на венгерский язык не фразеологическими единицами, а словом или свободным словосочетанием т.е. описанием (11).

Абсолютным эквивалентом переведены следующие фразеологизмы: Модальная именная ФЕ *одним словом* (в значении: короче говоря) – *egyszóval*, междометная ФЕ, выражающая волеизъявление *Господи, спаси ... избави!* – *Istenem, ments meg ... segíts!*, а также адвербиальные ФЕ времени: *день и ночь* – *éjjel-nappal* и *по целым дням и ночам* – *egész napokon, egész éjjeleken át*.

Относительным эквивалентом были переведены следующие русские глагольные фразеологизмы: *схватил себя за голову* – *fejéhez kapott*, *подавал надежды* – *reményekre jogosított*, *я дала слово* – *adtam becsületsza-*

vamat, не дал честного слова – nem adta szavát, смотреть прямо в глаза – szemébe nézni, собьется с нуми – letér a helyes útról.

Интересно, что ко второму компоненту русской ФЕ *дала слово* в венгерском переводе в качестве первой части сложного слова переводчиком прибавляется определение *«becsület-»*, обозначающее «честное», в то же время как ФЕ с компонентом «честный» переводится на венгерский язык без этого определения, т.е. в первом случае чуть больше информации выражает венгерский фразеологизм, а во втором, наоборот: русский.

Подобное явление наблюдается и в фразеологизме *смотреть прямо в глаза*, который – несмотря на то, что в венгерском языке имеется и его абсолютный эквивалент, – переводится без наречия «прямо» так: *szemébe nézni* («смотреть в глаза»).

В послелном же фразеологизме этой группы – с появлением третьего компонента *«helyes»* (т.е. правильный) – снова венгерский эквивалент становится более длинным и более информативным.

Относительным эквивалентом воспользовалась Клара Селлеш как при переводе субстантивного фразеологизма, обозначающего самый счастливый период совместной жизни *их медовый месяц – mézeshetük*, так и при переводе адвербиального фразеологизма *врезался по ушам – fűlig belém szeretett*. (Кстати, у последнего в венгерском языке имеются еще и другие относительные эквиваленты: *belém esett, belém habarodott*).

К аналогу она прибегает при переводе ФЕ этого рассказа всего один раз. Адвербиальный фразеологизм места *из угла в угол* она переводит по значению адекватным с оригиналом устойчивым оборотом: *fel és alá*.

Но чаще всего она применяет способ описания, т.е. заменяет ФЕ одним словом: *в обрез – szűkösén, как по маслу – zavartalanul*, *на вид – látszott, вела себя – viselkedett, был не в духе – rosszkedvű volt, сойду с ума – megőrülök* или свободным словосочетанием: *как снег на голову – min-dén bevezetés nélkül, сквозь зубы – fogain keresztül, отлегло от сердца – indulatai elcsitultak, не под силу – képtelen rá, не подавать вида – nem mutatni*.

Как видно, первые два примера, переведенные на венгерский язык словом как и первые два примера, переведенные словосочетанием, адвербиальные ФЕ, которые передаются при помощи наречий, но фразеологизм *на вид* – в отличие от прежних – заменяется венгерским глаголом прошедшего времени: *látszott*.

Все без исключения русские глагольные ФЕ переводятся на венгерский язык также глаголом. Адъективные ФЕ *не в духе* и *не под силу*, характеризующие состояние лица заменяются прилагательными: *rosszkedvű* и *képtelen rá*, выполняющими в предложении функцию сказуемого.

Третий рассказ Чехова «Человек в футляре» мы рассмотрели в переводе Шарольты Лани.

Из подобранных семнадцати русских фразеологизмов всего один был переведен на венгерский язык с помощью абсолютного эквивалента: **одним словом** – *egyszóval*. При переводе – относительно этого фразеологизма – Лани поступила также как Селлеш при переводе предыдущего рассказа.

Относительным эквивалентом она воспользовалась при переводе глагольных ФЕ **попадешь в какую-нибудь историю** – *belekeveredik valami-be*, **ходить на головах** – *feje tetejére álljon*, **у меня помутилось в глазах** – *minden elsötétült a szemem előtt*, а также при переводе субстантивных (**ка-кое ему дело** – *semmi köze*, **из другой оперы** – *más lapra tartozik*), адъективной (**зрощ цена** – *garast sem ér*) и модальной (**так сказать** – *úgyiszlván*) фразеологических единиц.

Автор этого выступления не может полностью согласиться с решением переводчика относительно ФЕ **ходить на головах**, так как венгерский вариант (*feje tetejére álljon*) в этой форме носит немножко иное значение, а именно: *может стать даже на голову, ничего не изменится*. А в оригинале смысл этой ФЕ ближе к «*делать беспорядок*», что по-венгерски звучало бы так: *feje tetejére állítani* (т.е. «*поставить с ног на голову*», а не «*стать на голову*»).

Всего один раз – при переводе адвербиальной ФЕ места **пошло к чертям собачьим** – приводится аналог *a pokol fenekére küldöm*, указывающий на желание выгнать кого-нибудь вон.

И при переводе этого рассказа смысл ФЕ чаще всего передается с помощью описания – словом: **ведет себя** – *viselkedik*, **в конце концов** – *a végén*, **упускали из виду** – *erről...megfeledkeztünk*, **вот и все** – *és kész, в честь его* – *az ő tiszteletére* или словосочетанием: **человек в футляре** – *tokba bújt ember*, **был не в духе** – *rossz kedvében volt*. Фразеологический характер при этом, как видно, в языке перевода теряется.

В заключение нам хотелось бы отметить, что узкие во времени рамки этого выступления, к сожалению, не позволяют провести более глубокий анализ ФЕ рассказов Чехова, – ведь и рассказов, и ФЕ намного больше представленных, – мы постарались показать из них те, которые функционируют и в современном русском языке и зафиксированы в самых популярных фразеологических словарях Р.И. Яранцева, А.И. Молоткова, В.М. Мокиенко и др.

В итоге сравнительно-сопоставительного анализа русских ФЕ и их переводов на венгерский язык нам хотелось бы сделать следующие выводы: Переводчики в своих переводах старались заменить фразеологизмы их венгерским эквивалентом в соответствии с оригиналом, не изменяя при этом их принадлежность к отдельным лексико-грамматическим разрядам ФЕ.

Это им – за редким исключением – и удалось: глагольные ФЕ и в венгерском переводе глагольные, адвербиальные же адвербиальные и т.д. Стремясь к осуществлению адекватного перевода они чаще всего использовали эквиваленты, реже аналоги, а когда таких не было – для передачи смысла применяли слово или словосочетание, а не фразеологизм.

Литература

- Dubrovin, M.I.&Klaudy, K. 1990. Orosz szólások és közmondások. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Мокиенко, В.М. 2003. Словарь сравнений русского языка. Санкт-Петербург: Норинт.
- Молотков, А.И. 1977. Основы фразеологии русского языка. Ленинград: «Наука».
- O. Nagy, G. 1999. Magyar szólások és közmondások. Debrecen: Talantum.
- Пете, И. 1995. Пентагональное сопоставление фразеологизмов. In: Gadányi, K. (szerk.) V. Nemzetközi Szlavisztikai Napok. Szombathely: BDTF. 499-514.
- Пете, И. 2001. Иллюстрированная фразеология русского языка. Сегед.
- Салаи, К. 1987. Способы перевода фразеологизмов в двуязычных фразеологических словарях. In: Studia Russica XI. Budapest. 40-46.
- Татар, Б. 1992. Фразеология современного русского языка. Будапешт: Танкеньвкиадо.
- Татар, Б. 1995. Фразеологизмы русского языка с архаичным компонентом и проблема эквивалентности. In: Slavica Quinqueecclesiensia. Pécs: PTE. 93-
- Татар, И.И. 2005. Еще раз о фразеологии как лингвистической дисциплине и о сущности фразеологической единицы. In: Krékit, J. (szerk.) Slavica Szegediensia V. Szeged: SZTE. 213-221.
- Фелицына, В.П.&Прохоров, М.Ч. 1980. Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения. Москва: «Русский язык».
- Янкович, М. 1998. Сравнительные обороты в венгерском и русском языках. In: Gadányi, K. (szerk.) Bibliotheca Croatica Hungariae. Szombathely-Pécs. 3/2. 193-199.
- Янкович, М. 2002. О некоторых русских ФЕ и их венгерских соответствиях. In: Gadányi, K. (szerk.) Studia Slavica Savariensia 1-2. Szombathely: BDF. 397-402.
- Яранцев, Р.И. 1997. Русская фразеология. Словарь справочник. Москва: «Русский язык».

Источники

- Чехов, А.П. 1978. Попрыгуня. In: Рассказы. Ленинград: «Художественная литература». 178-200.
- Чехов, А.П. 1978. Смерть чиновника. In: Рассказы. Ленинград: «Художественная литература». 3-5.

- Чехов, А.П. 1978. Человек в футляре. In: Рассказы. Денинград: «Художественная литература». 265-276.
- Csehov, A.P. 1980. A léha asszony. (Szöllőssy Klára fordítása) In: Gereben, Á. (szerk.) Szakadékbán. Válogatott elbeszélések. Budapest: Európa könyvkiadó. 150-178.
- Csehov, A.P. 1980. A csinovnyik halála. (Szöllőssy Klára fordítása) In: Gereben, Á. (szerk.) Szakadékbán. Válogatott elbeszélések. Budapest: Európa könyvkiadó. 8-11.
- Csehov, A.P. A tokba bújt ember. (Lányi Sarolta fordítása) In: Gereben, Á. (szerk.) Szakadékbán. Válogatott elbeszélések. Budapest: Európa könyvkiadó. 312-326.

ПРИЛОЖЕНИЕ

1. «Смерть чиновника» - A csinovnyik halála (Szöllőssy Klára fordítása)

a) *Абсолютный эквивалент*

b) *Относительный эквивалент*

«Он глядел и чувствовал себя **на верху блаженства.**» (Чехов 3)

„Gyönyörködött és **a földi boldogság csúcspontján** érezte magát.” (Szöllőssy 8)

«Опросив несколько просителей, генерал **поднял глаза** на Червякова.» (Чехов 4)

„Miután néhány kérelmezőt meghallgatott, Brizzsálov végre Cservjakovra **emelte tekintetét.**” (Szöllőssy 10)

«Когда так, не стану же я больше извиняться перед этим фанфароном! **Черт с ним!**» (Чехов 5)

„Nos, ha így van, bezzeg nem kérek többé bocsánatot ettől a nagyképű alaktól! **Vigye el az ördög!** (Szöllőssy 10)

c) *Аналог*

d) *Описание*

«Подумает, что ты **себя** в публике **держать** не умешь!» (Чехов 4)

„Nehogy azt higgye, hogy nem tudsz **illendően viselkedni** jó társaságban.” (Szöllőssy 9)

«— Какие пустяки... **Бог знает что!** Вам что угодно? – обратился генерал к следующему просителю. (Чехов 4)

„**Hát ezek meg miféle...** Ilyen semmiséggel zaklat...Nos mit kíván? ”
(Szöllősy 10)

2. «Попрыгуня» - A léha asszony (Szöllősy Klára fordítása)

a) Абсолютный эквивалент

«**Господи, спаси...избави!**» (Чехов)
„**Istenem ments meg...segíts!**” (Szöllősy)

«А работал, как вол, **день и ночь**, никто его не шадил...» (Чехов)
„**És dolgozott, mint az ökör, éjjel és nappal**, senki sem kímélte” (Szöllősy)

«Когда бедняжка отец заболел, то Дымов **по целым дням и ночам** дежурил около его постели.» (Чехов)

„Amikor szegény apuskám megbetegedett, Dimov **egész napokon, egész éjjeleken át** virrasztott ágya mellett.” (Szöllősy)

b) Относительный эквивалент

«...хотя и не был еще знаменит, но зато **подавал** блестящие **надежды.**»
(Чехов)
„...ha még nem is tett hírnévre szert, de legalábbis a legfényesebb **reményekre jogosított.**” (Szöllősy)

«Рябовский **схватил себя за голову** и прошелся из угла в угол,...»
(Чехов)
„Rjabovszki **fejéhez kapott**, és sokáig járkált fel és alá.” (Szöllősy)

«И зачем я, дура **дала слово** телеграфисту?» (Чехов)
„- Én bolond, miért is **adtam becsületszavamat** a távirásznak?” (Szöllősy)

«Если бы Рябовский **не дал честного слова** художникам, что он проживет с ними...» (Чехов)
„Ha Rjabovszki **nem adta volna szavát** a többi festőnek,hogy...” (Szöllősy)

«Он, как будто у него была совесть нечиста, не мог уже **смотреть жене прямо в глаза**, ...» (Чехов)
„S mintha az ő lelkiismerete nem lett volna tiszta: nem tudott többé felesége **szemébe nézni,**...” (Szöllősy)

«...что без ее хорошего влияния он **собьется с пути** и погибнет.»
(Чехов)

„...Olga áldásos hatása nélkül **letér a helyes útról** és elkallódik.” (Szöllősy)

«Впрочем, третья неделя их **медового месяца** была проведена не совсем
счастливно...» (Чехов)

„Igaz ugyan, hogy harmadik **mézeshetük** nem volt éppen derűsnek mondható,...” (Szöllősy)

«Мой Дымов **врезался по самые уши.**» (Чехов)

„...**fülig belém szeretett** a jó Dimov.” (Szöllősy)

c) *Аналог*

«Рябовский схватил себя за голову и прошелся **из угла в угол,**...»
(Чехов)

„Rjabovszki fejéhez kapott, és sokáig járkált **fel és alá.**” (Szöllősy)

d) *Описание*

«Так как у нее и Дымова денег было очень немного, **в обрез...**» (Чехов)

„Mivel Dimovék igen **szűkösen** álltak pénz dolgában...” (Szöllősy)

«Молодые супруги были счастливы, и жизнь их текла **как по маслу.**»
(Чехов)

„A fiatalok boldogok voltak, és életük **zavartalanul** folyt.” (Szöllősy)

«А Волга уже была без блеска, тусклая, матовая, холодная **на вид.**»
(Чехов)

„A Volga ezúttal nem csillogott, vize tompa volt, fénytelen, és hidegnek **lát-
szott.** (Szöllősy)

«В последнее время Ольга Ивановна **вела себя** крайне не осторожно.»
(Чехов)

„Olga Ivanovna az utóbbi időben nagyon elővigyázatlanul **viselkedett.**”
(Szöllősy)

«**Одним словом,** он **был не в духе** и хандрил.» (Чехов)

„**Egyszóval rosszkedvű volt** és megcsömörlött mindentől.” (Szöllősy)

«...я брошусь в Волгу или **сойду с ума!**» (Чехов)

„...a Volgába ugrom vagy **megőrülök!**” (Szöllősy)

«...в один прекрасный вечер вдруг – бац! – сделал предложение... **как снег на голову.**» (Чехов)

„...s egy szép este...püff neki! **Minden bevezetés nélkül** megkéri a kezemet.” (Szöllősy)

«Это мучительно! – процедил **сквозь зубы** художник и вскочил.» (Чехов)

„Hát ez rettenetes! – sziszegte a festő **fogain keresztül** és felugrott.” (Szöllősy)

«У нее **отлегло от сердца**, и она уже не сердилась на художника.» (Чехов)

„**Indulatai elcsitultak**, már a festőre sem haragudott. (Szöllősy)

«...отвратительно и так же невозможно и **не под силу ей**, как оклеветать, украсть или убить,...» (Чехов)

„...elvetemültség, mint megrágalmazni, lopni vagy gyilkolni, s ő ugyanolyan **képtelen rá.**” (Szöllősy)

«Надо **не подавать вида...**» (Чехов)

„Nem szabad mutatni, hogy...” (Szöllősy)

3. «Человек в футляре» – **A tokba bújt ember** (Lányi Sarolta fordítása)

a) *Абсолютный эквивалент*

«**Одним словом**, у этого человека...» (Чехов 266)

„**Egyszóval**, látszott rajta...” (Lányi 313)

b) *Относительный эквивалент*

«Женишься, а потом, чего доброго, **попадешь** в какую-нибудь **историю.**» (Чехов 271)

„Az ember megházasodik, aztán csak úgy, ukmukfukk **belekeveredik valamibe.**” (Lányi 319)

«Им остается только **ходить на головах!**» (Чехов 273)

„Annak már csak az marad hátra, hogy **a feje tetejére álljon!**” (Lányi 322)

«Когда я увидел вашу сестрицу то у меня **помутилось в глазах.**» (Чехов 273)

„Mikor megláttam a húgát, **minden elsötétült a szemem előtt.**” (Lányi 322)

«...хотя, казалось бы, **какое ему дело?**» (Чехов 272)
„...amelyekhez szinte **semmi köze** se lett volna.” (Lányi 321)

«- Ну, уж это вы **из другой оперы**, Иван Иванович, - сказал учитель.»
(Чехов 276)
„Csakhogy ez már **más lapra tartozik**, Ivan Ivanics – szólt a tanár.” (Lányi 326)

«...из-за какого-нибудь чинишка, которому **грош цена**,...» (Чехов 276)
„...valami kis állásért, ami **garast sem ér**...” (Lányi 326)

«...создать себе, **так сказать**, футляр, ...» (Чехов 266)
„...**űgyszólván** tokba zárja magát is,...” (Lányi 313)

c) *Аналог*

« А кто будет вмешиваться в мои домашние и семейные дела, того я **пошлю к чертям собачьим**.» (Чехов)
„És aki bele akar avatkozni az én magánéletembe, azt én a **pokol fenekére küldöm**.” (Lányi)

d) *Описание*

«...в мужской и женской гимназиях молодежь **ведет себя** дурно,»
(Чехов 267)
„...a fiú- és leánygimnázium ifjúsága rosszul **viselkedik**.” (Lányi 314)

«...и **в конце концов** исключали и Петрова, и Егорова.» (Чехов 267)
„...s a **végén** kicsaptuk Petrovot és Jegorovot is.” (Lányi 314)

«...совершенно **упускали из виду** такую важную подробность в его жизни.» (Чехов 269)
„...erről a fontos körülményéről tökéletesen **megfeledkeztünk**.” (Lányi 317)

«Женитесь, **вот и все**.» (Чехов 271)
„Vegye el és **kész**.” (Lányi 319)

«И как бы **в честь его** во время похорон была пасмурная, дождливая погода, ...» (Чехов 275)
„S mintha csak **az ő tiszteletére** eredt volna meg a temetésen a nyirkos őszi eső...” (Lányi 324)

«И этот учитель греческого языка, этот **человек в футляре**,...» (Чехов 268)

„És most képzelje, ez a görög tanár, ez a **tokba bújt ember**...” (Lányi 316)

«...он только что отдыхал после обеда и **был сильно не в духе**.» (Чехов 273)

„...éppen ebéd utáni alvásból kelt föl, és igen **rossz kedvében volt**.” (Lányi 321)

ПРОБЛЕМА ИСТОЛКОВАНИЯ МОМЕНТАЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ
НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ ГЛАГОЛОВ

0. Первичная проблема, с которой мы сталкиваемся при постановке вопроса моментальности действия – это определение круга моментальных глаголов. Само собой разумеется, что выделение данного семантического класса должно основываться на определенной общности семантики глаголов. В этом отношении оказывается второочередным вопросом, характеризуются ли глаголы, относящиеся к выделяемой группе, такими формальными особенностями, которые можно считать регулярными. Только определив общую **семантическую** базу моментальности, можно обратиться к рассмотрению различий глаголов данного класса, либо в плане их формальной маркированности, либо в плане их семантических расхождений.

1. В современной русской лингвистике термин "моментальное действие" (или "моментальный глагол", т. е. глагол, обозначающий мгновенное действие) осмысливается по-разному.

(1) Традиционно этот термин применяется в узком смысле: он относится к части глаголов совершенного вида (СВ), выражающих такое однократное точечное действие, при котором реализация предела не связывается с идеей подготовительной фазы данного действия. Такие моментальные глаголы в большинстве случаев содержат в своих основах суффикс *-ну-*: *толкнуть, прыгнуть, мигнуть, крикнуть, качнуть, швырнуть, вильнуть, хлопнуть, дернуть* и т. п. (особенно в учебной практике принято включать в разряд моментальных глаголов только такие глаголы). Однако, на семантическом основании, должны признаваться и моментальные глаголы без суффикса *-ну-*, как, например, *бросить, хватить, ударить(ся), взорвать(ся), очутиться* (см. об этом ниже, под 2.2.).

(2) В русской лингвистике термин 'моментальное действие' имеет и расширенное истолкование: на основе работы Ю. С. Маслова, в которой говорится о глаголах, выражающих "скачкообразный переход к новому качеству", вследствие чего соотносительные глаголы несовершенного вида (НСВ) не способны "поддаваться процессуализации" (Маслов 1948: 315, он же 1984: 63), некоторые авторы используют термин 'моментальность' как более широкое понятие. В частности, Ю. Д. Апресян распространяет его и на такие глаголы НСВ, которые, выражая скачкообразный (т.е. моментальный) переход в новое состояние, не способны передавать значения актуально-длительного действия (или, что то же самое, конкретного процесса). Именно отсутствие конкретно-процессного значения объединяет в одну группу многочисленные глаголы НСВ,

кажущиеся на первый взгляд семантически весьма разнородными. Такими глаголами НСВ вида являются глаголы *достигать, доходить, приходить, находить, заставить, изнашивать, возбуждать, съесть, посылать (кого за хлебом)* и др. (ср. Апресян 1988: 58–63). Нет сомнения, что в каком-то смысле эти глаголы также выражают моментальное действие (в самом деле, ни один из названных глаголов не может быть ответом на вопрос типа "*Что он / она делает в данный момент?*", и в этом плане они имеют семантическое родство с глаголами, приведенными под цифрой (1). Заметим, что по известной классификации З. Вендлера, установленной на материале английских глаголов (Vendler 1967: 102), соответствующая группа (называемая "achievements") включает в себя все указанные выше глаголы, значит, глаголы как группы (1), так и группы (2).

Анализируя русские глаголы, в этом плане мы представляем несколько иную точку зрения, поэтому в настоящем сообщении при истолковании моментального действия мы будем исходить из СВ, а для глаголов группы (2) предлагаем другой, также привычный, но с нашей точки зрения более подходящий термин: **непроцессуальные глаголы** или, подчеркивая их другую особенность, – **глаголы достижения**. Следовательно, по поводу моментального действия наше главное внимание будет направлено на глаголы типа *толкнуть*, т. е. на моментальные глаголы СВ, образованные, как правило, с помощью суффикса *-ну-* (это – трактовка моментальности действия в самом узком смысле, данный тип, выраженный и грамматически, предлагаем называть **прототипическим моментальным глаголом**). Считаем небезынтересным заметить еще и то, что, анализируя венгерские глаголы, Ф. Кифер также принимает вендлеровскую классификацию, однако к 4 акциональным классам Вендлера (states: глаголы состояния, activities: глаголы деятельности, accomplishments: глаголы исполнения или свершения, achievements: глаголы достижения, в употреблении Маслова – скачки) он прибавляет в качестве пятого самостоятельного класса моментальные глаголы. Значит, собственно моментальные глаголы в понимании Кифера также не попадают в вендлеровский класс "achievements" (Kiefer 1996: 258).

Ниже мы попытаемся показать, что, во-первых, относящиеся сюда глаголы ведут себя неодинаково по отношению к возможности выражения (сохранения) моментального характера данного акта действия соотносительным глаголом НСВ. Так, например, спрягаемые формы глагола НСВ *толкать* могут обозначать не только процесс, состоящий из ряда последовательных актов – это у них главное значение (ср. венг. *lökös*), – но и один прием, как отдельное действие (в значении 'толкнуть' – ср. венг. *meglök*). В отличие от этого, форма *виляет (хвостом)* вместо *вильнул* не обозначает отдельный дискретный акт, по крайней мере, в практике языка

замена формы прошедшего времени СВ формой наст. времени НСВ при сохранении моментальности весьма маловероятна. Во-вторых, обращает на себя внимание и тот факт, что некоторые моментальные глаголы с суффиксом *-ну-* – например, *очнуться, грянуть, хлынуть, рухнуть, ринуться* – вообще не имеют (т. е. в литературном языке не имеют) парного коррелята НСВ. Такая дефектность, как можно полагать, объясняется не только семантической, но и морфологической причиной, а именно невозможностью или неприемлемостью образования данной формы (ср., с одной стороны, *очнуться* → **очунаться, ринуться* → **ринаться* и, с другой стороны, возможность образования имперфектива *взрываться* при глаголе *взорваться*, выражающем также интенсивное внезапное действие).

Заметим, что некоторые моментальные глаголы, обозначающие один акт действия, являются и в венгерском языке непарными, т. е. не образующими оппозиции с мультипликативами (с глаголами, выражающими многоактное действие: ср., в частности, несоотнесенность бесприставочных глаголов *pukkan* ('хлопнуть'), *tukkan* ('пикнуть'), *huppan* ('упасть, хлопнуться'), *vakkant* ('тявкнуть'), тогда как большинство моментальных глаголов представляет противопоставление с глаголами мультипликативного способа действия: *toccan – tocorog* (≈ 'шевелиться–шевелиться'), *döccen – döcög* ('тряхнуться–трястись'), *pattan – pattog* (≈ 'щелкнуть–щелкать'), *dobban – dobog* (≈ 'издать мгновенно глухой звук', 'екнуть <о сердце>' – 'топать, притопывать, стучать <ногами>', 'биться <о сердце>'), (*megránt – rángat* ('дернуть–дергать'), (*meg)villan – villog* ('сверкнуть–сверкать'), *meglök – lökdös* ('толкнуть–толкать') и т. п.

2. В дальнейшем остановимся на указанных выше фактах.

2.1. Прежде всего выделим главные признаки тех глаголов, которые мы признаем в качестве моментальных. В содержательном плане следует подчеркнуть мгновенный характер действия без привлечения идеи предварительной или постдуративной фаз. Поскольку при реализации предела моментального действия не предполагается подготовительный процесс (начало действия и его прекращение как бы сливаются воедино), из этого положения следует, что в синтаксическом плане для таких глаголов не характерно сочетание с предлогом *за* в инклюзивном временном значении, даже если обозначается весьма короткий период времени: не говорим **за секунду (за одно мгновение) толкнул (прыгнул, крикнул, кашлянул, грянул <гром> и т. п.)*, в то время как такое сочетание вполне возможно с глаголами СВ, у которых реализация предела предполагает подготовительную фазу: *Построили дом за два года; Решили задачу за 10 минут* и т. п. В первом приближении может показаться, что сочетаемостная специфика моментальных глаголов состоит в том, что они естественным образом употребляются с наречиями *вдруг* и *внезапно*. Однако это не так, на самом

деле эти наречия уточняют не характер самого действия, а указывают на способ наступления данного факта, на то, что данное событие произошло неожиданно. Это же обстоятельство может явиться особенностью не только моментальных глаголов, ср.: *Вдруг встал и ушел; Внезапно поднялась метель* и т. п.

Что касается видовой соотносительности моментальных глаголов, возможны следующие случаи: а) отсутствует коррелят НСВ (*грянуть, хлынуть*), б) соотносительный глагол НСВ имеется, но он **не выражает единичного процесса отдельного акта**. Это значит, что в настоящем времени у него может сохраняться характер моментальности, а процесс же осмысливается как повторение последовательных актов (*толкать, прыгать*), в) моментальность в глаголе НСВ ни при каких условиях не сохраняется, глаголом (мультипликативом) передается только его главное значение – процесс, состоящий из ряда последовательных кратковременных актов (*вилять, качать*).

2.2. При определении круга моментальных глаголов важно подчеркнуть, что выражение этого значения не обязательно обуславливается наличием морфемного показателя – существуют и формально немаркированные моментальные глаголы, в них рассматриваемая характеристика выражается при помощи лексического значения. Так, глагол *бросить* (*мяч, камень*) в плане моментальности не отличается от синонимичных глаголов *кинуть* и *швырнуть*, в которых имеется суффикс *-ну-*. (Разумеется, – *бросить* в значении 'бросить курить' не является моментальным. Ср. еще и конативную разновидность процесса во фразе: *бросал курить, но бросить не удалось*.) Также синонимами являются глаголы *взорваться* (без грамматического показателя моментальности) и *рвануться* (с морфемным показателем этого значения), – в последнем обнаруживается дополнительный оттенок интенсивности. Дальнейшие примеры: глагол *выстрелить* так же моментален, как *стрельнуть*, независимо от того, что семантически эти глаголы полностью не совпадают (ср. фразы *Дантес выстрелил в Пушкина* и *У меня вдруг стрельнуло в спине*). Соответственно, глаголы *удариться, ушибиться обо что-л.* из-за отсутствия в них суффикса *-ну-* также не менее моментальны, чем синонимичный им глагол *стукнуться (обо что-л.)*. Немаркированными моментальными, в свою очередь, должны признаваться и глаголы *хватить / схватить (за руку), подхватить (насморк), застать (кого-л. дома), попасть (в цель), очутиться / оказаться (где-л.), опомниться (после обморока)*. Разумеется, что все глаголы, выражающие случайное, неконтролируемое действие, должны признаваться также в качестве моментальных, независимо от их суффиксальной маркированности или немаркированности: глагол *упасть* выражает такой же моментальный характер действия, как близкие по значению глаголы *поскользнуться* и

споткнуться. К этой же группе относим и глагол *уронить*. Ср. также приведенные уже глаголы *удариться* и *ушибиться* при их сопоставлении с глаголом *стукнуться*, а также глаголы *порезаться*, *обжечься*, входящие в это же семантическое поле.

Помимо приведенных примеров, в качестве моментальных глаголов должны рассматриваться и глаголы точно-начинательного способа действия (*засверкать*, *заблестеть*, *загреметь*, *закричать* и др.), особенно в таких контекстах, в которых у них отсутствует постдуративная фаза (т. е. действие началось, но оно сразу же, без продолжения прекращается). Так, например, форма *закричал* без идеи постдуративной фазы имеет значение, близкое к форме *крикнул*.

Как показывают примеры, суффикс *-ну-* нельзя считать единственным универсальным выразителем моментальности. Тем не менее, вследствие доминантной роли этой морфемы, при признании существования немаркированного моментального действия целесообразно считать прототипическими моментальными глаголами именно глаголы с суффиксом *-ну-* (т.е. глаголы типа *толкнуть*). Такие морфемно выраженные моментальные глаголы отличаются от неграмматических моментальных глаголов и тем, что их соотносительный глагол НСВ характеризуется, в первую очередь, мультипликативностью (см.: *толкать*, *прыгать*, *мигать*, *дергать* и др.), тогда как в последнем случае (если образуется парный глагол НСВ) выражение этого значения не типично (ср.: *бросать* <мяч>, *взрывать*, *заставать*, *попадать* в <цель>, *ударяться* и др.).

С другой стороны, нельзя не заметить такие случаи, когда из наличия в глаголе суффикса *-ну-* не обязательно следует моментальность, данная морфема придает глаголу значение однократности без мгновенного характера, не отрицая при этом идеи предварительного процесса (напр., *достигнуть*, *отдохнуть*). В этом факте легко можно убедиться, если употребить данные глаголы в контексте с инклюзивным обстоятельством (*за* + *accusativus temporis*), которому, как указывалось выше, противоречит семантика моментальных глаголов. Однако в нашем случае этот тест относительно приемлемости дает положительный результат, и это свидетельствует о немоментальности действия: *За это время они достигли серьезных успехов; За эти две недели я отдохнул как следует*. Интересно заметить, что даже в моментальном глаголе *прыгнуть* может оттесняться на задний план моментальный характер, если у него реализовать позицию объекта (это возможно в языке спорта). В следующем примере актуализируется не столько мгновенный характер действия, сколько выражение итогового результата: *Фигурист прыгнул в своей короткой программе пять тройных прыжков и четыре прыжка в два оборота* (на основе

примера В. С. Храковского: Храковский 1997: 235). В этом предложении *прыгнул* ≈ 'выполнил'.

- 2.3. Как уже было указано, при изучении моментального действия логично исходить из СВ. При наличии соотносительного коррелята НСВ следует проверить с помощью так называемых диагностических примеров, может ли сохраняться одноактный характер моментальности в позиции настоящего времени (наст. исторического, сценического или наст. репортажа)? Тестирование показывает, что в случае пар, у которых моментальность не маркирована суффиксом *-ну-*, коррелят НСВ всегда может сохранять данное значение, поэтому при повествовании замена типа *взорвался* → *взрывается*, *ударил(ся)* → *ударяет(ся)*, *бросил* → *бросает*, *хватил* → *хватает*, *схватил* → *схватывает*, *застал* → *застает* оказывается естественной. В случае же пар, где моментальность СВ маркирована суффиксом *-ну-*, такая замена часто невозможна или кажется искусственной. Сохранение одноактного действия представляется возможным в следующих парах *толкнуть* – *толкать*, *прыгнуть* – *прыгать*, *шагнуть* – *шагать*, *хлопнуть* – *хлопать*, *швырнуть* – *швырять* и *стукнуться* – *стукаться* ≈ *толкает*: *Обернувшись, нападающий слегка толкнул соперника, перехватил мяч и сразу пробил по воротам* → <в трансляции показывают повторение сцены> *Обернувшись, нападающий слегка толкает соперника, перехватывает мяч и сразу бьет по воротам*;
- *прыгнул* ≈ *прыгает*: *Каскадер выбежал на балкон и прыгнул вниз* → *Каскадер выбегает на балкон и прыгает вниз* (на основе примера В. С. Храковского);
 - *шагнул* ≈ *шагает*: *Солдат шагнул вперед и доложил* → *Солдат шагает вперед и докладывает* (ср. 'сделал шаг' – 'делает шаг').

Аналогично можно поступить и в случае замены *хлопнул* → *хлопает*, *швырнул* → *швырять* и *стукнулся* (обо что-л.) → *стукается* (обо что-л.). Тем не менее, справедливости ради надо отметить, что примененное преобразование демонстрирует лишь принципиальную возможность обозначения одного из множества актов глаголом НСВ, не оспаривая того факта, что текстовых примеров такого типа немного, несомненно меньше, чем примеров на их основное значение – значение многоактного (итеративного) процесса. Что касается других соотносительных мультипликативов, таких, как, напр., *мигать*, *качать*, *вилять*, *дергать*, *кашлять*, то все они сомнительны в прочтении моментальности действия. Довольно очевидно, что эти мультипликативы во всех временных формах отличаются от соответствующих семельфактивов своей многоактностью, которую они выражают постоянно. Поэтому приблизительной семантической эквивалентно-

сти – в отличие от указанных выше примеров – в этих случаях нет. Ср.: *мигнул* ≠ *мигает*, *вильнул (хвостом)* ≠ *виляет (хвостом)* и т. п.

3. В русском языке целесообразно отдельно рассматривать стилистически окрашенные моментальные глаголы. Их число в целом невелико, они представляют и морфологически разные типы.

(1) В разговорных ситуациях могут встречаться такие единичные образования с суффиксом *-ну-*, как, например, *жевнуть*, *квохтнуть*, *тикнуть*, *купнуться* (ср. аналогичное венгерское образование *pusszant* ≈ 'поцеловать <слегка>'). В этих случаях суффикс *-ну-* придает глаголу, кроме моментальности, и оттенок фамильярности, что отличает его от обычных моментальных глаголов (типа *толкнуть*).

(2) По сравнению с прототипическими моментальными глаголами, содержащими суффикс *-ну-*, явным стилистическим снижением характеризуются их морфологические модификации с суффиксом *-ану-*: экспрессивные глаголы *долбануть*, *стегануть*, *рубануть*, *резануть*, *толкануть*, *махануть хватануть*, *стукануть*, *щелкануть* и др. Все эти глаголы, выражая моментальное действие, могут иметь и коннотацию резкости, интенсивности и грубоватости (см. об этом подробнее в работе Прокопович 1982: 177–181). В этой связи любопытно, что морфологически сходный глагол *кашлянуть* является исключением, со стилистической точки зрения он не относится к глаголам данной группы. Это объясняется следующим: *кашлянуть* квалифицируется как стилистически нейтральный моментальный глагол, в котором ударение остается на основе, в отличие от приведенных разговорно-просторечных модификаций, у которых ударение на суффиксе *-ану-*, на последнем слоге глагола. Стилистическое снижение, как мы полагаем, связано, в частности, и с конечным ударением данных глаголов. Если же в морфологически исходном глаголе ударение падает на основу, то оно в процессе деривации перемещается на последний слог глагола: *резать* → *резнуть* → *резануть*, *щёлкать* → *щёлкнуть* → *щелкануть*, *стукать* → *стукнуть* → (редк.) *стукануть*.

(3) Также экспрессивными являются так называемые глагольно-междометные формы, передающие моментальное действие. Они образуются путем отбрасывания суффикса *-ну-* от некоторых моментальных глаголов, преимущественно от тех, в которых имеется звукоподражательная основа: *бац*, *бух*, *стук*, *цап*, *царап*, *скрип*, *щелк*, *хлоп*, а также и *прыг*, *мах*, *шмыг*, *дерг*. Эти неизменяемые междометные формы, сохраняя свои главные глагольные характеристики (сказуемость, валентность, значение СВ, соотнесенность с временным планом), служат в живой разговорной речи и в языке художественной литературы для усиления внезапного характера действия: *Вот поравнялись мы с телегой... вдруг*

великан в полушубке прыг с нее долой – и прямо к нам! (Тургенев, Стучит!).
(См. подробный анализ этих форм: Прокопович 1982: 143–163).

Литература

- Апресян Ю. Д., Глаголы моментального действия и перформативы в русском языке. – Русистика сегодня. Язык: система и ее функционирование. М.: Наука, 57–78.
- Маслов Ю. С., Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке. – Известия АН СССР, отд. лит. и языка, т., 7, вып. 4, 1948, 303–316 (см. также в кн.: Маслов Ю. С., Очерки по аспектологии. Л., 1984, 48–65).
- Прокопович Е. Н., Глагол в предложении. Семантика и стилистика видо-временных форм. М.: Наука, 1982.
- Храковский В. С., Мультипликативы и семьфактивы (Проблема видовой пары). – Семантика и структура славянского вида. 2. Отв. ред.: С. Кароляк, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1997, 227–239.
- Kiefer Ferenc, Az igeaspektus areális-típológiai szempontból. – Magyar Nyelv, XCII., 3, 1996, 257–268.
- Vendler Z., Verbs and Times. – Linguistics in Philosophy. Cornell University Press: Ithaca, New York, 1967, 97–121.

Jesenšek, Marko (Maribor)

SLOVENSKO-MADŽARSKO BESEDNO PREPLETANJE
V AGUSTIČEVEM ČASOPISU *PRIJATEL*

SINOPSIS: V članku je prikazan Agustičev publicistični jezik in poskus oblikovanja slovenskega prekmurskega političnega izrazja in poimenovanja, ki se kaže najprej kot previdno vključevanje madžarskih besed v slovensko publicistično besedišče, nato kot iskanje slovenskih sopomenk, razloženih z madžarskimi izrazi in končno kot nadomeščanje madžarizmov z domačimi novotvorbami

0 Uvod

Agustičev časopis *Prijatelj* ima v zgodovini prekmurskega knjižnega jezika posebno mesto – ne samo zato, ker gre za prvi slovenski prekmurski časopis, ki je urednika in izdajatelja postavil ob bok Valentina Vodnika, ampak predvsem zaradi jezika, v katerem je napisan. Gre za poskus uveljavitve prekmurskega knjižnega jezika v publicistiki, tj. edini funkcijski zvrsti, v kateri se »stari slovenski jezik« do takrat še ni uspel potrditi. Pri tem je seveda potrebno upoštevati nekoliko zamudništva v primerjavi z osrednjeslovenskimi Lublanskimi novicami, pa ne veliko, če vemo, da se je prekmurski jezik knjižno potrdil sto petinšestdeset let po Trubarju,¹ Agustič pa je sledil Vodniku po osemindesetih letih in je tako v publicistiki več kot prepolovil zaostanek za osredjem.

Med obema »prvima poskusoma« kako oblikovati publicistični jezik v osredju in na vzhodu Slovenije je kar precej podobnosti – Vodnik in Agustič sta bila [urednika](#), [pisca](#), [prevajalca](#) in tudi [tehnična oblikovalca](#) svojih časopisov, naklada časopisov ni bila visoka (Lublanske novice npr. v 100 izvodih, rednih naročnikov je bilo 33), prav tako pa nista bila preveč popularna med bralci –, obstaja pa tudi velika razlika in (strokovna in zgodovinska) krivica – Vodnikov časopis je dobil svoje mesto v zgodovini slovenskega knjižnega jezika² (bil je dobro in večkrat raziskan, in sicer z jezikovnega in strokovnega novinarskega vidika), Agustičev publicistični nastop pa ostaja bolj ali manj na obrobju jezikovnega (in

¹ Primož Trubar, *Catechismus*, 1550; Fernc Temlin, *Mali Katechismus*, Halle 1715.

² Valentin Vodnik velja za začetnika publicistike na Slovenskem, Lublanske novice pa za prvi v slovenščini izhajajoči časopis (mariborski Slovenski narod, ki je začel izhajati leta 1868 za prvi slovenski dnevnik), čeprav se je novičarstvo začelo verjetno že s Primožem Trubarjem (*Neue Zeitungen*) ali pa še nekaj let prej s Turškimi glasi. V 14. stoletju so v Nemčiji bile znane Pisemske novice, leta 1707 pa je v Ljubljani začel izhajati (dve leti) prvi tednik (v nemškem jeziku). O Agustičevem *Prijatelju* se v takih povezavah skoraj ne govori

strokovnega) zanimanja,³ čeprav je za razliko od neažurnega Vodnika objavljaj pomembne in sveže novice iz ogrskega političnega življenja in nemirnega ter v vojno zapletenega Balkana.

1 Prijatelj in vprašanje prekmurskega knjižnega jezika

Prekmurskega knjižnega jezika leta 1875, ko je časopis začel izhajati, že dobrih dvajset let formalno ni več bilo – pomlad narodov, ki se je v Avstro-Ogrski sredi 19. stoletja potrdila v izjemni in za kasnejše evropske razmere vizionarni enačbi *jezikovno vprašanje = politično vprašanje* (za slovenske razmere je takrat to pomenilo, da je jezikovna enotnost predpogoj za nacionalno samostojnost in, pogojno, tudi državotvornost, je zahtevala poenotenje slovenske knjižne norme in uveljavitev t. i. novoslovenščine na celotnem slovenskem narodnostnem prostoru. Prekmurski knjižni jezik se je združil z osrednjeslovenskim in skupna knjižna norma je postala obvezujoča tudi za skrajni slovenski severovzhod. Tega so se zavedali predvsem prekmurski katoliški pisci, ki so začutili zgodovinski trenutek ter v imenu združitve Slovenije začeli nadomeščati »stari slovenski jezik« z novoslovenščino. Prekmursko slovstvo je sredi 19. stoletja začelo prehajati v narečne okvire in tako je tudi začelo zmanjkovati časa za pomembnejša umetnostna besedila in publicistiko. Protestanti na čelu s Kardošem katoliškemu vzoru niso sledili in so vztrajali, sprva podpirani in zavedeni od madžarske oblasti, v svoji knjižni različici, dokler se ni pokazalo, da se za financiranjem učbenikov, napisanih v prekmurskem« jeziku,⁴ skriva ideja o posebnem vendskem jeziku (in narodu), ki ni slovenski.

³ O jeziku časopisa Prijatelj sta več pisala samo Vilko Novak in Marko Jesenšek. Prim.: Vilko Novak, Imre Augustich. Slovenski jezik III, 188–190.

Marko Jesenšek, Jezik v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj. *Logarjev zbornik: referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*, (Zora, 8). Maribor 1999.

Marko Jesenšek, Oblikovanje publicističnega jezika v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru. *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*, (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 10). Ljubljana 2000.

Marko Jesenšek. Prekmurski publicistični jezik v prvi polovici 20. stoletja. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem : členitev jezikovne resničnosti*, (Obdobja, Metode in zvrsti, 22). Ljubljana 2004.

Marko Jesenšek, Prekmurski literarni jezik kratkopripovednih vrst v časopisu Prijatelj (1975-1879). *Slovenska kratka pripovedna proza : povzetki predavanj : summaries : rezjume dokladov*, Ljubljana, 9-11. december 2004, (Obdobja, Metode in zvrsti, 23). Ljubljana 2004.

Marko Jesenšek, Pisava zemljepisnih imen v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj. *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika : slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana; Pišece, 2004, str. 50-59.

⁴ Janoš Kardoš, ABC ali Navuk na pisajoč – čtenje za slovenske vučevnice. V Beči 1867. Kardoš, Nove ABG i začetne knige čtenja, 1871. Kardoš, Navud vu slovenske

Prav neodločnost, dvojnost in različnost v jezikovnih pogledih prekmurskih katoliških in protestantskih piscev ter (ne)razumevanje nacionalnega vprašanja in političnih razmer v monarhiji, so pomikale dokončno jezikovno poenotenje v Prekmurju in Porabju na konec prve svetovne vojne vse do priključitve Prekmurja k matičnemu slovenskemu ozemlju. To je poskušal izkoristiti tudi Imre Agustič, ki je leta 1975 začel izdajati časopis Prijatelj⁵ v prekmurskem (knjižnem) jeziku in tako dokazal, da je bil prekmurski jezik sredi 19. stoletja dobro razvit in sposoben za ubesediljenje vseh funkcijskih zvrsti. Zunajjezikovni (delno sociolingvistični) splet okoliščin pa je vplival na to, da so nosilci pisne (in kasneje tudi govorne) kulture sprejeli predpise novoslovenščine in so zaradi poenotenja slovenske knjižne norme začeli opuščati svoj že dobro uveljavljeni knjižni jezik. Politično-upravni razlogi, ki so v 17. stoletju spodbudili nastanek in hiter ter uspešen razvoj prekmurskega knjižnega jezika, so bili sredi 19. stoletja vzrok, da se je prekmurska knjižna produkcija začela umikati v narečne okvirje. Kardoš, ki je bil po Števanu Küzmiču sploh glavni in najveljavnejši protestantski pisec od konca prve polovice 19. stoletja,⁶ se jezikovni tradiciji svojega predhodnika ni hotel tako enostavno in hitro odpovedati. Njegovo vztrajanje je bilo na prvi pogled celo logično in sprejemljivo, saj je bilo podprto z obsežnim, vsebinsko mnogostranskim in jezikovno ustvarjalnim prevajalskim delom,⁷ ki je v prekmurski jezik druge polovice 19. stoletja uvedlo veliko (umetnih) novotvorb in načelo etimološke pisave, kar je v besedju še bolj povečevalo razliko med njim in katoliškimi pisci. Kardoševe jezikovne, predvsem besedne novosti⁸ in vztrajanje pri »starem slovenskem jeziku« so na nek način primerljive z levstikovanjem in pretiranim nadomeščanjem vsega neslovenskega v jeziku novoslovenščine – oba, Levstik in Kardoš, sta sprva še imela nekaj somišljenikov in posnemovalcev, kasneje pa sta postala ujetnika svojega početja, osamela purista, ki jima sodobniki niso mogli ali hoteli slediti.

ABC-ske i začetneoga knige čtenja, 1873. Kardoš, Nove knige čtenja za vesnički šol II–IV zloč, 1870–1873. Kardoš, Navod na flisanje, Jezička flisanja, Navod na vogrski jezik, 1870–1871. Kardoš, Poti kazač na začetno rovatanje.

⁵ Časopis, najprej mesečnik, kasneje štirinajstdnevnik, je začel izhajati v Budimpešti 15. 9. 1875, zadnja številka pa je izšla dva dni pred urednikovo smrtjo 15. 7. 1879, Budimpešta

⁶ Vilko Novak, Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana, 1974, 71.

⁷ Vilko Novak, n. d., 71.

⁸ Vilko Novak (n. d., 71) opozarja npr. na naslednje Kardoševe neologizme: *istinost, nástaj, obládavnik, oznanenje, poselnik, právdo-spunenje, samnost, sprhlivost, velkost, veselnik, zgájana* in etimološko pisavo: *bidti, isčete, králevstvo, krstšanski, nevsühšena, rodstvo, srdci, vboge* itd.

2 Agustič in oblikovanje prekmurskega publicističnega izrazja

Zdi se, da je Kardošev oddaljevanje od jezikovne tradicije predhodnikov bilo blizu tudi Agustiču, ki je v Budimpešti izgubil stik z živim prekmurski jezikom. Katoliški pisci so se zavestno odločili za novoslovenščino in tako so mu ostali številni Kardoševi prevodi edini vir sodobne knjižne prekmurščine, njegove novotvorbe pa vzgled, kako si pomagati pri tvorbi novega besedja, ki ga je potreboval pri živahno urejanem Prijatelju. Prekmursko besedišče seveda ni bilo skromno. O tem nas prepričujejo na eni strani prevodi Novega Zakona, evangelijev in drugih cerkvenih besedil, tudi pesmaric, na drugi strani pa zanimiva posvetna produkcija na čelu z izjemnim Košičevim delom *Zobrisani Sloveni* in *Slovenka med Mürov i Rabov*, ki je jezikovno in stilistično doseglo in celo presegló Slomškovo predlogo Blaže ino Nežica v nedeljski šoli,⁹ ali pa npr. bogata in izvirna prekmurska slovnična terminologija pri Košiču in Kardošu. Manjkalo pa je publicistično izrazje. Agustič se je tega dobro zavedal, saj je bil pred izdajanjem svojega časopisa nekaj časa tudi madžarski vojni dopisnik iz Dalmacije, tako da mu načeli aktualnosti in ažurnosti, ki zahtevata ob dobrem besednem zakladu tudi sposobnost tvorjenja neologizmov in dober jezikovni posluš, nista bili tuji. Kardošev vzgled in madžarske jezikovne izkušnje so mu še kako koristile, ko je v svojem časopisu iskal primerne izraze za predmetnost, ki v prekmurskem jeziku do takrat še ni bila ubesedena. Čeprav je Prijatela urejal in izdajal v Budimpešti, prvi prekmurski časopis, presenetljivo, ni madžarsko kalkiran. Zdi se, da je Agustič glede besedja sprva sledil Kardoševemu zgledu, kasneje, ko je spregledal njegovo napačno odločitev in ga je spoznal za jezikovnega samohodca in osamelca, pa je v svojem časopisu madžarski črkopis nadomestil s slovenico in se začel vse bolj približevati knjižni slovenščini. Tako je sicer potrdil publicistični prekmurski jezik, hkrati pa ga je postopoma peljal tudi v okviru skupne novoslovenščine.

3 Slovensko, madžarsko in nemško izrazje v časopisu Prijatelj

Ko danes vrednotimo in analiziramo Agustičev jezik, se zdi prav neverjetno, kako malo prevzetih madžarskih besed, pisno in glasovno prilagojenih ali tujk, je zapisanih na straneh Prijatela. Podobnost s Kardošem in Levstikom je kot na dlani – prekmurski jezik je v časopisu zavestno nadnarečno, knjižno določen, včasih kar izumetničen, tako da sta že do meja prepoznavnosti privedeni načeli jezikovne jasnosti in enotnosti. Zdi se, da gre že za umetni jezik – puristično prečiščen, saj so iz besedišča umaknjeni skoraj vsi madžarizmi in kajkavizmi –, ki je sicer po besedju in oblikah značilno slovensko prekmurski, vendar od-

⁹ Prim. razprave v zborniku *Košič in njegov čas : zbornik razprav o Jožefu Košiču*. Budimpešta: Košičev sklad, 1994, tudi moj članek *Primeri jezikovnega strnjanja pri Jožefu Košiču*, str. 171–186.

maknjen od tradicionalne norme (in verjetno tudi živega govora tistega časa) in zato slabo razumljen in moteč. O tem nas prepričujejo nenehne urednikove prošnje, naj se bralci naročijo na časopis Prijatelj. Kardoševa pot, na katero se je Agustič podal v želji, da povzdigne prekmurski publicistični jezik na raven omikanega jezika, je bila slepa ulica. Jezik je sicer usposobil za publicistično pisanje, vendar pa je v prirejanju in kovanju novih besed ter ponesrečenih pravopisnih in slovničnih pravil vse preveč odstopal od prekmurske jezikovne tradicije (kardoševanje!), pri tem pa se ni odločil za Košičevo izkušnjo in prevzemanje iz bližnjih panonskih jezikovnih različic (slovenske vzhodne štajersčine in hrvaške kajkavščine). Ali je bil prav jezik vzrok, da je imel Agustič (pre)malo naročnikov za svoj časopis? Verjetno, saj je sicer redno izhajal in je bil moderno urejan, predvsem pa je upošteval načelo univerzalnosti, tako da je bil vsebinsko razgiban¹⁰ in bi lahko po tej strani zadovoljeval potrebe različnih bralcev: »V etom kratkom vremeni Prijatelj / . . / vnogim je volo pribüdo na steny; ki szo dote komaj nekaj zacsüli vu domovini i na szveti nahajajocse prigodbe, prilika sze nyim z-tem od vszakojacskoga zgodjenya vecs i vecs zazvediti toga ne pozableno bilo spoznavatibilo vsze ono / . . /.

Zanimivo je, da časopis ni uspel privabiti bralcev s svojo dokaj prepoznavno slovensko držo in odmikom od uradnih madžarskih krogov, ki so spodbujali in financirali Kardoša, da je vztrajal v (knjižni) prekmurščini, kasneje prav od njih preimenovani v vendski jezik. Prav nenavadno je, da uradna politika v Budimpešti ni znala ali hotela ali mogla (Agustičeva drža se lepo kaže v naslednjem navedku: »Prijatelj nikomi ne podvr'zen. Nikomi sze ne poni'záva, nego bráni cslovecsánsztva dugovánj pravico.«) izkoristiti publicitete Prijatelja, ki bi jo lahko usmerila v madžarizacijo Slovencev v Ogrski s pomočjo slovenskega časopisa. Javne objave v prekmurskem jeziku bi informacijsko zelo enostavno dosegle slovenske bralce v Prekmurju, z najbrž ne previsokimi stroški pa bi se publiciteta in razširjenost ter s tem tudi vpliv Prijatelja močno povečal. Jezik, prekmurska slovenščina v Agustičevem časopisu, bi lahko postal temeljni informacijski in madžarizacijski medij.

Agustič ni bil naklonjen madžarizaciji in najbrž tudi ni iskal podpore na madžarski strani, pa tudi politikanstva in spodbujanja nacionalnih sporov v njegovem časopisu ni zaslediti, čeprav je na straneh Prijatelja objavil npr. Slovensko pesem:

*Nikaj nêga lepšega,
Niti veselešega,*

*Primi brátýe kupico.
I vözpij na zdravico,*

¹⁰ Marko Jesenšek, Jezik v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj. *Logarjev zbornik : referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*, (Zora, 8). Maribor 1999.

*Nego prijáteli,
Steri so na sveti
vküip 'ziveli.*

*Bog zná či k leti
Bodemo na sveti –
vküip 'ziveli.*

Svoje rojake, prekmurske Slovence, je imenoval Slovene (ne Vende in ne Tote!), kar je npr. lepo razvidno iz odlomka, v katerem je tudi zanimiv podatek o sobivanju slovenskih in hrvaških prebivalcev na Ogrskem in o številu njihovih otrok, ki so se šolali v slovenskih ali hrvaških šolah. Odlomek kaže na dejanski status prekmurskega jezika (vsaj v času izhajanja Prijatela) v prekmurskem delu ogrske monarhije, ko slovenski prekmurski jezik ni bil niti prezrt niti zatiran, saj je bil uporabljan v vseh funkcijskih zvrsteh jezika, nazadnje tudi v publicistiki, in v šoli: »*Na veliko blôdnoszt ka'ze od oni, ki szo tô knigo gotovili, da od nasega krája šól jezik po szvojom iméni (vend) nêimenüvan, nego tak je pizzano, ka vu Vasvármegyövi je biló 3471 szlovenszki (»tot«, pod sterom imenüvannyom sze gornyi szloveni z-trencsénszskogavármogyöva razmijo) i 6089 horvacki solárov. Vu Zalavarmegyövi 870 szlovenszki (tot) i 6089 horvacski solárov. Nadale, ka sze Vasvármegyövi vu 13 soláj po szlovenszkom (»vend«, eti je prav imenüvano) jeziki vcsêne dr'zi.*«

Glede jezika je Agustič poskušal biti realen in si ni želel zamer ali celo sporov z madžarsko oblastjo. Odločno je zavračal dvojezičje v prekmurskem ogrskem delu monarhije in je spodbujal prekmurske Slovence k dvojezičnosti, ki je na stiku slovenske in madžarske jezikovne in narodnostne skupnosti povsem naravna in edino sprejemljiva rešitev. Jasno je zapisal, da se je potrebno na Ogrskem učiti madžarščine kot uradnega in večinskega jezika, tako učenje pa je tudi sam spodbujal, saj je leta 1876 izdal učbenik Navuk vogerskoga jezika za začetnike, s katerim se je v časopisu Prijatelj branil pred tistimi, ki so ga napadali in mu očitali protimadžarsko držo: »*Pa csi sze tê laulaske tak dobre vôgre dr'zijo, za koj szone 'ze dávno tákso solszko knigo pizsali, z-steré bi sze nasa szlovenszka deca vogrszki návcsila? Razpocste sze od csemérov hüdovolni: jaz szam pizso tákso knigo, tam szo v-solaj i z-ete knige sze zdaj Szlovenszka deca vogrszki vcsí.*«

Agustič je bil prepričan, da prekmurski jezik ni omejen samo na zasebno in neformalno rabo, ampak njegova jezikovna zmožnost omogoča celostno komunikacijo slovenske skupnosti v ogrski državi. Tistim, ki so mu očitali, da je v svojem časopisu sovražno razpoložen do madžarske domovine, je odgovoril: »*Vro-kaj máte Prijatelj-a 15-szet brojov, jeli jeszte v-ednom broji kaj tásega, ka bi vász prôti vogrszkoj domovini dra'zd'o. Vszáki lehko poglédne. Ne vidi sze tém hüdovalcom, ka szlovenszki pisem vam. Kak pa te, csi nase lüsztvó drügi jezik nerazmi, scéjo tê, ka bi sze znanoszt med nasimi szloveni rászürjávalo? Nasim szlovenom né szlobodno, po njihovom maternom jeziki zvediti zgodjenja szveta? Ki tak prôti gucsijo Prijatelj-i, tê szo protivniczke nasim szlovenom.*«

Do neupravičene kritike na račun slovenskega prekmurskega jezika je bil oster in odločen (»Vi, ki szamo simfati znáte, za naso szlovenszko lüsztvó sze pa neszkrbíte, szte në drügo vrêdni, kak zavr'zeni biti. Komi sze té pláscs priprávi, naj ga li noszi.«), na svojo in Prijatelovo neodvisnost pa je opozoril neposredno in odločno (»Prijatel de na du'ze szvekloscso razsürjávó. Szloboszcino, praviczp, postenjë bode glászo nadale / . . /. Na szloboscino je szamovucsen národ zreli. V-etom deli je delaven te'zak Prijatel za vász szlovene.«).

Po tako zapisanem se seveda ne moremo čuditi, da na straneh Agustičevega Prijatela zelo redko naletimo na madžarsko jezikovno vnašanje. Madžarizmov ni veliko, še največ kalkov je v poročilih iz državnega zbora in pri spremljanju političnega življenja v Budimpešti, tj. pri ubesedovanju t. i. nove predmetnosti, ki Slovencem v Porabju nikoli ni bila blizu in se zanjo praviloma tudi niso zanimali. Agustič se enostavno ni mogel izogniti madžarskim izrazom, ki so se nanašali na državno ureditev in delitev oblasti. Bil je edini slovenski prekmurski »kritični medijski posameznik«, zavezan tudi jezikovno izraženi strokovni natančnosti in vsebinski ustreznosti, prav s pomočjo izbranih madžarizmov pa je njegovo sporočanje pridobilo natančnost in nedvoumnost. Vključevanje madžarskega javnega, političnega ter vojaškega izrazja in poimenovanja v slovensko publicistično besedišče je bilo v Prijatelju zelo skrbno preiščeno, saj je šlo za besedje, ki poimenuje najbolj dinamično področje takratnega javnega življenja v ogrskem delu monarhije: *batorErsek* (srečen škof), *érsek* (škof), *föispani* (nadžupan), *glombiš* (krogla), *hajovje* (ladje), *hatara* (meja), *kalpag*, (pokrivalo za glavo), *kêp* (prisposoba, slika), *kotriga*, *mertük*, *ország*, *penez*, *peldo deti* (dati vzgled), *püspök*, *szabadelvü-part* (svobodomiselna stranka), *sors* (usoda), *tanács*, *tanácsiványe* (izpeljanka iz madžarščine s slovenskim priponskim obrazilom), *vama*, *varas*, *varmegyövi*, *vojni-sereg*. V večbesednih poimenovanjih je ena izmed sestavin že slovenska: *országcsó szpráviscse*, *országcsó kucsó*, *országcsó ravnanje*, *novi i sztari mertüki*.

Načelo ažurnosti mu je mnogokrat onemogočalo premislek in odločitev o hitri tvorbi novih prekmurskih izrazov, če pa je imel čas, je madžarski besedi poskušal poiskati prekmursko pomensko ustreznico, največkrat neologizem, ki ga je v besedilu označil z zvezdico (*), v opombi pod črto pa prevedel z ustreznim madžarskim (in nemškim) izrazom: **dacso-poberávnija* = *adószedó*, **npravnica* = *gyár* = *Fabrik*, **nastop* = *fokozat*, **pênez szprávlanica* = *Takarék-pénztár*, **ponizlávás* = *kegyenc*, *vagy adóhivatal* = *Steuer Amt*, **vam* = *Zoll*, **vleka* = *uszály* = *Schlepp*, **zákonszki*, *zákon* = *szövetség*. Na Agustičevo previdnost pri rabi madžarskih izrazov kaže njegova želja za oblikovanje slovenske politične terminologije – njegove novotvorbe so na straneh Prijatela postopoma začele nadomeščati madžarske ustreznice: *poszlavci*, *poszlavczová-kucsó*, *szed-sztvó*, *velikásóva kucsó*. Posebnost so tudi v oklepaju razložene že prevzete be-

sede v madžarščini, npr.: *'zidovszki rabbinar (pop), od orszácskoga szprávisca zebrano poszlankisztvo (delegácia) tanácsivanye.*

Nekaj je tudi germanizmov, ki pa so vezani na poimenovanje vsakdanje predmetnosti. Praviloma se ne pojavljajo v poročilih iz političnih krogov in ne učinkujejo kot tujke, ampak so bile med Slovenci na ogrskem v drugi polovici 19. stoletja del splošnega besedišča: *cajt, fal* (poceni), *farba, fertal, frisko, gratati, gvant, glihnost, lagev* (sod), *mestrice, nücati, ranta, štük, trücati, vancar* (viničar).

Sicer pa je besedje, ki je vezano na vsakdanje življenje in predmetnost, ki je prekmurske Slovence obdajala skozi stoletja, izrazito slovensko, panonsko. Tako je npr. poimenovanje obdajajoče narave: *gorice: grozje, most, rogosz, tropin, trsztovina, trsztje, vino, bratva, goricz-vertovje, trsztje; log: gubacs, szkorja, 'zer, pasa, kosztanj, malina, gruske, jabuke, szlive; ograda: zelenyáva, szad, mak, küin* (kumina), *rdeči prpeo* (poper), *grah* (fižol), *grájsics, jeszte, tráve-pôv, szajenjé, pôvanje, polevanje, merkanje, branyé, szemen, szadika; orata-zemla: oránye, okápanye, doli i notrisprávlanye, mlatitev, pregatni i peski te'zaki; travnikaj: logovje, gorice, pašnik, szenô, ôtava,pase nuc, kositev; 'zito: pszenicza, kukorcza, proszo, hujdina, jecsmen, ovesz, pseno* (ophano zrnje prosa, ajde, ječmena), *lecsa, konopleno szeme, lenovo szeme; vcsele: dvercza, jarp, kos, med, med-bratev, roj, vcselar, vinják* (čebelnjak). Madžarizmov v teh predmetnih skupinah (skoraj) ni, izjeme so redke, npr.: *gubacsov pôv* (želodova ježica; madž.: gubacs), *akóv* (vedro, mera za sode; madž.: akó), saj je Agustič za novo strokovno poimenovanje raje poiskal/tvoril slovenski izraz, ki ga je, če je bilo potrebno, tudi natančno opisal v opombi pod črto, npr.: *trsztna-vü – *Ki vzdajnyesnem vremeni sz-tühinszkiga meszta trsztje scsé küpiti, more paszko meti, ar vnogih mesztaj na trsztovoj korenyé mali sztvári szojo, korenyé razgrzého i potom trszt pohvéne. To je po iméni trszna-vüis, stera vnogo kvára zrokúje i dosztih mesztaj cêlabregov goric zpravila.* Značilno madžarsko pa ostaja ves čas zapisovanje lastnih imen, tj. postavljanje imena za priimek: *Tisza Kalman, Deak Ferenc, Sennyei Pavel*, čeprav je prvotno madžarski črkopis, prilagojen seveda prekmurskemu glasoslovnemu sestavu, v kasnejših letnikih zamenjal s slovenico.

4 Zaključek

Kljub očitnim prizadevanjem za rabo slovenskih prekmurskih besed in strokovnih izrazov (izjema je deloma le politično izrazje in poimenovanje) pa je Agustičev publicistični jezik v časopisu Prijatelj drugačen od tradicionalnega prekmurskega knjižnega jezika 18. in prve polovice 19. stoletja. Izstopa predvsem po besedju, ki ob redkih madžarizmih in germanizmih dopolnjuje tradicionalno prekmursko besedišče predvsem z novim političnim izrazjem in poimenovanjem, ki ga prekmurski knjižni besedni zaklad do Agustiča ni poznal. Zaradi

poenotenja slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja se tako novo besedje ni več moglo ustaliti v knjižni rabi, narečje pa za tovrstno sprejemanje ni bilo odprto. Prekmursko tvorjenje novih besed in iskanje ustrezne terminologije je tako ostalo na izhodiščih, ki so jih začrtali Košič, Kardoš in Agustič.

POVZETEK

Imre Agustič, prvi prekmurski publicist in urednik slovenskega časopisa Prijatelj (15. 9. 1875 do 15. 7. 1879), se je rodil leta 1837 v Gornjih Petrovcih. Med prekmurskimi pisci je bil prvi, ki ni bil duhovnik (zaznamovala ga je služba vojnega dopisnika iz Dalmacije); pisal je za številne madžarske časopise, leta 1875 pa je v Budimpešti začel izdajati, urejati in pisati prvi prekmurski časopis Prijatelj.

Agustič je potrdil prekmurski knjižni jezik tudi v publicistiki in tako pokazal na njegovo funkcijskozvrstno neokrnjenost, žal, z nekoliko zamudništvom, saj je pred tem že prišlo do poenotenja slovenske knjižne norme in uveljavitvijo novoslovensščine v celotnem slovenskem jezikovno-geografskem prostoru.

Agustičev publicistični jezik določajo novotvorbe in vključevanje madžarskega političnega izrazja in poimenovanj v slovensko besedišče. Pri tem je bil zelo previden in prav presenetljivo malo madžarizmov najdemo na straneh njegovega Prijatelja – praviloma le v člankih, ki so prinašali novice iz državnega zbora in v poročilih o vojnih dogajanjih na Balkanu. Slovensko-madžarsko besedno prepletanje je dopuščal le, če še ni imel ustreznih slovenskih rešitev. Neologizmi, ki jih je pri tem (ne)spretno iskal in tvoril, ga v zgodovini prekmurskega jezika povezujejo s podobnimi prizadevanji Jožefa Košiča in Janoša Kardoša.

Literatura

- Marija Bajzek, Stjepan Lukač, Zinka Zorko (ur.), 1994: Košič in njegov čas. Budimpešta.
- Marko Jesenšek, 1999: Jezik v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj. *Logarjev zbornik : referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*, (Zora, 8). Maribor.
- –, 2000: Oblikovanje publicističnega jezika v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru. *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*, (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 10). Ljubljana.
- –, 2004: Prekmurski publicistični jezik v prvi polovici 20. stoletja. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem : členitev jezikovne resničnosti*, (Obdobja, Metode in zvrsti, 22). Ljubljana.
- –, 2004: Prekmurski literarni jezik kratkopripovednih vrst v časopisu Prijatelj (1875-1879). *Slovenska kratka pripovedna proza : povzetki predavanj : summaries : rezjume dokladov*, Ljubljana, 9-11. december 2004, (Obdobja, Metode in zvrsti, 23). Ljubljana.

- –, 2004: Pisava zemljepisnih imen v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj. *Besedovne lastnosti slovenskega jezika : slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana; Pišce.
- –, 2005: Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika. *Slavistična revija*, 1–12.
- Franci Just, 1997: *Imre Agustič*, Panonski portreti 2, 3, 4, 5, Vestnik XLIX/25, 26, 27, 28.
- Vilko Novak, 1974: Izbor prekmurskega slovstva. Ljubljana.
- –, Imre Augustich. Slovenski jezik III, 188–190.
- Martina Orožen, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana.
- –, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika : (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana.
- –, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, (Zbirka Zora, št. 26). Maribor.

СТРУКТУРА ПСИХОЛОГИЧЕСКИ РЕАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА И ИНТЕЛЛЕКТ НОСИТЕЛЯ ЯЗЫКА

Несмотря на провозглашенную в лингвистике антропоцентрическую парадигму, как правило, исследования значения слова сфокусированы на проблемах, касающихся взаимосвязи слова и мышления либо слова и сознания, т.е. не выходят за рамки двух традиционно сложившихся в языкознании областей – «Язык и мышление» и «Язык и сознание». Таким образом, парадоксальность существующей ситуации заключается в том, что, несмотря на очевидное теоретическое и прикладное значение исследований связей языка и естественного интеллекта, этой проблеме, по сути, не уделяется должного внимания, а многие вопросы остаются без ответа. В круг этих вопросов входят явления, имеющие непосредственное отношение к лексической семантике: почему значение слова, зафиксированное в словаре, отличается от психологически реального значения в языковом сознании человека; можно ли устранить «субъективный» компонент из словарных описаний; каким образом различаются значения слов у индивидов с разным уровнем интеллектуального развития; какие компоненты значения являются общими для всех людей, входящих в одно лингвокультурное сообщество; почему концепт слова в когнитивном сознании человека представлен тем или иным образом; почему в различных способностях носителя языка, специалисты в области семантики часто упускают из виду, что главная особенность мышления состоит в его осознаваемости. Таким образом, фактически за рамками интересов лингвистики осталась важнейшая базовая интеллектуальная операция, влияющая на структуру слова в сознании индивида – фокусировка внимания, обусловленная целью, на которую должно быть направлено внимание, и отражающей то, что для личности является приоритетным. При этом фокусирование внимания, направляемое интеллектом, представляет собой сложный системный процесс выделения определенных деталей из общего фона, анализ выделенных фрагментов, их сравнение, иерархизацию, а также размещение выделенного на шкале времени. Не менее важно, каким образом определяется выделенная информация относительно самого человека, включает ли он воспринятое в личный мир или дистанцируется от него, насколько широк или узок фокус внимания отдельной личности. Все эти операции также находятся в ведении интеллекта. Именно поэтому психологически реальное значение как "упорядоченное единство всех семантических компонентов, которые реально связаны с данной звуковой оболочкой в сознании носителей языка" [Стернин,

2005. С.137] и концепт, отражающий смысл слова в индивидуальном сознании, достаточно часто отличаются от значения лексикографического, представляющего собой конструкт, созданный учеными.

Результаты экспериментальных исследований структуры психологически реального значения свидетельствуют о том, что в сознании индивида оно представлено определенным набором семантических компонентов – понятия, представления, предметного содержания, эмоции/оценки, тела знака, ассоциации – отражающих в совокупности структуру концепта. [Пищальникова, 1997; Пищальникова, Рогозина, 2004; Лукашевич, 2004]. Однако, с другой стороны, несмотря на универсальность выделяемых компонентов, достаточно часто человек обнаруживает, что образы, ассоциированные со словом в его сознании, весьма далеки от понимания слова его собеседником. Более того, чем важнее для нас предмет разговора, тем выше вероятность неточного понимания. Слово оказывается условным. Не зря еще древние замечали: "Duo si dicunt, non est idem."

Этот общеизвестный факт позволяет прийти к выводу, что существует глубинная когнитивная структура, которая определяет иерархию смысловых компонентов, выделяя один из них в качестве фокуса. По нашему предположению, данная структура формируется в процессе жизнедеятельности индивида под влиянием всей системы индивидуальных интеллектуальных ресурсов и обуславливает особенности познавательного отношения индивида к миру и характер воспроизведения действительности в его сознании.

Таким образом, основной целью нашего исследования было выделение и моделирование глубинной когнитивной структуры, которая устанавливает иерархию компонентов, входящих в психологически реальное значение, определяя фокус концепта и, тем самым, задавая дальнейшее направление его развития.

Согласно выдвинутой гипотезе, данная когнитивная структура, обозначенная нами как когнитивная модель, зависит от функционирования смысловых блоков, обозначенных Т.Н.Ушаковой в ее обобщенной модели рече-мысле-языкового механизма как "не-языковые структуры, наиболее тесным образом связанные со смысловым содержанием речи, блоки: кумулятивно-мотивационный, когнитивно-интеллектуальных операций, репрезентации непосредственных впечатлений, психологических состояний, личностных особенностей" [Ушакова, 1991; 2004].

Представляется, что данные блоки, в которых объединяются нейрофизиологические, биологические и психологические аспекты функционирования сознания, могут быть обозначены как целостная система интеллектуальных ресурсов, обеспечивающая способность индивида к многомерному представлению реальности и овнешвлению отраженных образов в

языковом сознании. При этом степень общей действенности смысловых блоков или комплекса смысловых способностей субъекта отражает качество его нервной и психической организации или, по Ж.Пиаже, степень равновесия когнитивного структурирования, т.е. "общий интеллект", обозначаемый как фактор g .

Для проверки гипотезы о том, что существует определенная когнитивная структура (когнитивная модель), зависящая от уровня общего интеллекта субъекта деятельности, нами был проведен ряд экспериментов, в ходе которых использовались вариант ассоциативного метода – свободный ассоциативный эксперимент, метод субъективных дефиниций и метод субъективного шкалирования. Для формализации структуры когнитивной модели использовался метод моделирования. Метод сопоставительного анализа применялся для определения основных типов когнитивных моделей, характерных для испытуемых с разным уровнем общего интеллекта. При сопоставлении выборок использовался многофункциональный статистический критерий ϕ Фишера (угловое преобразование Фишера) и дисперсионный однофакторный анализ ANOVA (Analysis of Variance) – критерий F Фишера. Испытуемыми являлись студенты вузов г.Минска, средний возраст 19-20 лет.

Прежде всего, для подтверждения основной гипотезы исследования, было необходимо определить уровень общего интеллекта участников эксперимента. Для выполнения этой задачи нами был использован тест "Прогрессивные матрицы" Дж.Равена. Решающим фактором, повлиявшим на выбор методики, было то, что задания теста Равена аналогичны тем процедурам, которые лежат в основе установления смысла слова в процессе выявления его взаимосвязей с другими словами в лексиконе, выделения его структурных компонентов на основе анализа и синтеза всей поступающей информации. Полученные данные учитывались в следующей серии экспериментов: а) при анализе компонентного состава психологически реального значения; б) при анализе ответов испытуемых, полученных в ходе субъективного дефинирования; в) многомерном шкалировании, позволившем провести сравнительный анализ когнитивных моделей испытуемых с низким и высоким психометрическим интеллектом; г) при сопоставительном анализе смысловых компонентов, входящих в психологически реальное индивидуальное значение слова с признаками значения, выделяемыми при лексикографических описаниях.

По результатам теста Равена были отобраны две группы испытуемых: с самыми низкими показателями ($n=20$) и самыми высокими показателями ($n=18$) уровня общего интеллекта.

Целью первого этапа эксперимента (свободный ассоциативный эксперимент) было выявление смысловых компонентов слова в каждой из

групп испытуемых. Список слов, предъявленный участникам эксперимента, включал как абстрактную (психические состояния – *счастье, любовь*, этические нормы – *истина, грех*, параметры социума – *успех, власть*), так и конкретную лексику (*учитель, ученик, урок, театр, сцена, маска*).

Такой выбор материала был мотивирован тем, что сравнение типов моделей, используемых индивидом для построения ментальных репрезентаций образов предметов, имеющих конкретное воплощение в реальности, и тех явлений, которые существуют лишь в виде идей, представляет огромный интерес.

Конкретные имена – это имена с отражательной семантикой, конкретные имена базового уровня лексикона, по Дж.Лакоффу, которые, как полагает Дж.Лайонз, в системе родо-видовых отношений могут рассматриваться как гипонимы. Как правило, под конкретными именами имеются в виду субстантивы, в которых отражены лингвистически релевантные свойства предметов, полученные в результате обобщения. Но конкретными являются и признаки, объединяющие в обыденном сознании носителя языка предметы – носители этих свойств. Отделяясь от материальных носителей, признак не становится отвлеченным, в мыслительной деятельности он всегда связан с предметом мысли. То есть имена нарицательные есть результат обобщения предметности, логические образы действительности и их параметры (предикаты) формируются посредством отвлечения.

Специфика абстрактных имен, таких как *счастье, любовь, власть, истина* и др., в силу самой их сущности, не может быть объяснена с позиций «обобщения» или «отвлечения» от конкретных предметов и признаков, т.е. явления, стоящие за ними, относятся к совершенно другому уровню реальности, являются результатом иного вида когнитивной деятельности, чем явления, стоящие за именами отвлеченными.

Представляется, что именно этот *иной* вид деятельности, представленный в абстрактных именах и отличающий их от имен конкретных и отвлеченных, имел в виду Л.С.Выготский, когда замечал: “Абстракция и обобщение мысли отличны от абстракции и обобщения вещей. Это не дальнейшее движение в том же направлении и не его завершение, а переход в новый и высший план мысли” [Выготский, 1982. С. 279] (курсив наш. – **И.Б.**).

Главное отличие абстрактного имени от имени отвлеченного состоит в том, что абстракции, как полагает Ч.Филлмор, не являются именами вещей или простыми отвлечениями, это – «имена сложных ситуаций» [Филлмор, 1983. С.119.]. В этих ситуациях в общем пространстве объединяются совершенно разнородные идеи, причем, как замечает Л.О.Чернейко, все эти ситуации расположены в разных местах на шкале абстракции, что

объясняется большей или меньшей ясностью и отчетливостью выделяемых признаков [Чернейко, 1997].

Таким образом, абстрактные имена «вещны» в реальном мире, у них есть некий «материальный субстрат», заключенный, как представляется, в деятельности и конкретных действиях людей, результаты которых постоянно обобщаются в мыслях и отражаются в языке. Это утверждение не является бесспорным, однако принятие его позволяет подойти к сущности абстрактного имени и как к дискретному феномену, отраженному в его значении – системной единице языка, и как к континуальному и, в определенной степени, хаотичному процессу смыслообразования на уровне отдельной личности, мысль которой развертывается в разных направлениях и содержит информацию как о прошлом, так и о потенциальных направлениях развития. В этом случае разрастание отдельных флуктуаций элементов смысла абстрактного имени, обусловленных существованием аттракторов во внешнем мире, может привести к порождению глобальных следствий в эволюции индивидуального психологически реального значения, концепта и языка в целом.

Результаты, полученные в ходе данного этапа эксперимента, использовались для моделирования структуры смысла с опорой на интегративную модель актуального психологического значения, предложенную В.А.Пищальниковой [Пищальникова, 1997, 1999, 2004]. Было выявлено, что структура психологически реального значения в этих группах имеет значительные отличия. Так, в группе испытуемых с низкими показателями по тесту Равена доминирует эмоционально-оценочный компонент смысла. В группе испытуемых с высокими показателями в фокусе находится понятийный компонент. Так как картина для всех предъявленных испытуемым слов практически одинакова, для примера мы рассматриваем индивидуальные значения следующих слов: *успех*, *счастье*, *учитель*.

Структура концепта *успех* для испытуемых с низкими показателями включает ассоциаты в соотношении: эмоция/оценка – 86%; понятие – 4.6%; представление – 4.6%; предметное содержание – 4.6%.

Успех для испытуемых с высокими показателями: понятие – 57.8%; предметное содержание – 10.5%; эмоция/оценка – 15.7%; индивидуальные ассоциации – 15.7%.

Счастье для первой группы испытуемых: эмоция/оценка – 40.9%; индивидуальные ассоциации – 40.9%; понятие – 18%.

Для второй группы испытуемых: понятие – 41%; предметное содержание – 9%; эмоция/оценка – 22%; индивидуальные ассоциации – 13.6%; представление – 9%.

Учитель: для первой группы испытуемых: эмоция/оценка – 70%; понятие – 5 %; представление – 25 %

Для второй группы испытуемых: понятие – 46.4%; предметное содержание – 9%; эмоция/оценка – 22%; индивидуальные ассоциации – 13.6%; представление – 9%.

Как можно заметить, в первом случае смысл слов представлен эмоционально окрашенными индивидуальными ассоциациями. Во второй группе доминирует понятийный компонент, который достаточно равномерно дополняется предметным содержанием, эмоцией, представлением и индивидуальными ассоциациями.

Интересно отметить, что самыми частотными ассоциациями были:

Успех: первая группа – удача (5), деньги (5), радость (4);

вторая группа – слава (4), достижение цели (3), признание (3).

Счастье первая группа – здоровье (4), семья (3), деньги (3);

вторая группа – любовь (5), гармония (4), удача (3).

учитель первая группа – стерва (2), добрый (2);

вторая группа – мудрость (3), знания (3).

Таким образом, для первой группы испытуемых:

Успех – это везение, неизменным атрибутом которого являются деньги, сопровождающееся положительными эмоциональными переживаниями;

Счастье – это хорошее самочувствие и материальное благополучие в семье;

Учитель – это человек, к которому испытываешь либо негативные, либо положительные эмоции.

Для второй группы испытуемых:

Успех – это достижение цели, в результате которого приходит признание и слава;

Счастье – это жизнь в гармонии и любви, при этом не исключается элемент везения;

Учитель – это человек, который имеет знания и может их передать.

Сравнение реконструированных по результатам ассоциативного эксперимента психологически реальных значений слов для каждой из выделенных групп с ответами, полученными в ходе второго этапа эксперимента – субъективного дефинирования – показало, что в смысловом отношении они практически совпадают. Так, в первом случае *успех*, чаще всего, определяется как "когда можешь делать то, что хочешь" либо: "Успех – это когда получаешь то, что хочешь"; *счастье* – это успех, удача во всем; *здоровье близких и любовь; все, чего желаешь, у тебя есть*". Во втором случае: "успех – это достижение поставленных целей, которое возможно только в результате напряженного труд, приносящее вселобщее призна-

ние и авторитет в обществе", а «счастье – это гармония в отношениях с собой и миром, осознание, что ты достиг того, чего хотел".

В ходе сопоставительного исследования ассоциативных гештальтов и семантических полей психических состояний также были выявлены различные способы структурирования смысла, которые можно объяснить двумя противостоящими друг другу типами когнитивных моделей, которые используются испытуемыми.

В группе испытуемых с высоким общим интеллектом и ассоциативный гештальт, и семантическое поле имеют сложное строение с одним фокусом, указывающим на признак высокой степени абстракции, который затем конкретизируется другими выделяемыми характеристиками, в совокупности повторяющими сложную структуру когнитивной модели.

Ассоциативные гештальты и семантическое поле в группе испытуемых с низким общим интеллектом представляют собой достаточно синкретичное образование. Оно сформировано под влиянием конкретной характеристики, замещающей в сознании само абстрактное имя, что указывает на наличие одного фокуса в когнитивной модели, аккумулирующего в себе все признаки описываемого феномена. Именно эмоциональный индивидуальный образ является тем единым центром когнитивной модели, на основе которой испытуемый выстраивает смысл абстрактного имени в ментальном пространстве.

Анализ результатов, полученных в ходе субъективного шкалирования, показал, что размерность семантических пространств у испытуемых с разным уровнем интеллекта значительно отличается, а структура пространства тесно связана с прочностью ассоциативных связей.

Первоначально формируется семантическое пространство, в котором все точки-стимулы, составляют элементарные оппозиции. При этом смысл заключен в одном слове, отражающем сущность каждого отдельного понятия для испытуемого. Все слова группы в сознании испытуемого слиты в один эмоциональный синкретичный образ (любовь: удача – дом; успех: работа – стабильность; грех: обман – наказание). Достаточно двух осей, которые могут обслужить все концепты. То есть, в этом случае наблюдается эффект группировки точек в пространстве, что свидетельствует о простой структуре концептов и уплощенных, коннотативных формах их отражения.

Во втором случае картина меняется. Точки расположены в пространстве более равномерно, а, следовательно, размерность семантического пространства значительно выше. Появляются дополнительные оси, вдоль которых располагаются точки, причем признаки разных концептов перекрывают друг друга. Это свидетельствует о сложной когнитивной модели, используемой испытуемыми, которая, с одной стороны, позволяет более тонко дифференцировать признаки, охватывая множество сторон действитель-

ности, а с другой, дает возможность включать эти признаки в смысл феноменов, обозначенных разными абстрактными именами. Для смысла экзистенциальных феноменов такая ситуация вполне закономерна, так как представления испытуемого о счастье вполне могут объединяться с любовью.

Предположение о том, что именно общий интеллект может рассматриваться как фактор успешности построения более сложного семантического пространства, а значит, и более полной ментальной репрезентации смысла феномена, было проверено при помощи однофакторного дисперсионного анализа (параметрического критерия F Фишера), позволяющего оценить изменчивость признака под влиянием градаций какого-либо контролируемого фактора.

Из общей выборки была отобрана группа из 5 испытуемых (3 чел.) – высокий IQ; 2 чел. – низкий IQ).

Расчет показателей асимметрии и эксцесса показал, что в целом распределение показателей в группе нормальное.

Низкий и высокий уровни интеллекта рассматривались нами как градации фактора интеллекта. Исследуемым результативным признаком являлось число признаков феноменов, выделенных испытуемыми как ядерные, т.е. получившие оценку 9 – 10 баллов.

В данной группе было отобрано три абстрактных слова (по одному из каждого типа: параметры социума – *успех*; психические состояния – *счастье*; этические нормы – *истина*) и произведен подсчет признаков, выделенных каждым испытуемым по каждому слову. Количество признаков по выбранным словам представлено в Таблице 1.

Таблица 1.

Количество признаков по концептам

Код имени испытуемого	Условие1: <i>успех</i>	Условие 2: <i>счастье</i>	Условие3: <i>истина</i>	Суммы по испытуемым
Х(выс. IQ)	2	6	6	14
А (выс. IQ)	5	6	6	17
Б (выс. IQ)	5	5	6	16
Г (низ. IQ)	16	19	16	51
К (низ. IQ)	2	2	3	7
Суммы по баллам	30	38	37	105

Обращает на себя внимание количество и качество ядерных признаков для феноменов, обозначенных абстрактными словами, отобранных испытуемыми для характеристики того или иного явления. Так, у испытуемых с высоким интеллектом признаки, с одной стороны, охватывают ши-

рокий спектр событий и явлений действительности, а с другой, ограничены системой личных ценностей и убеждений. Испытуемые с низким интеллектом либо выбирают минимальное количество признаков, либо отбирают их столько, что структура смысла распадается, превращаясь в некое синкретичное образование. Следует также отметить, что признак, противоположный по значению и выбранный испытуемым с низким интеллектом, был введен искусственно для формирования полярного вектора шкалы и, как правило, отсутствует в списке реакций, данных непосредственно в ходе ассоциативного эксперимента.

На основании приведенных расчетов были сделаны следующие выводы:

1. Различия в количестве ядерных признаков для каждого абстрактного имени, выделяемых испытуемыми с разным уровнем интеллекта в процессе построения ментальной репрезентации, являются не более выраженными, чем различия, обусловленные случайными причинами.

2. Индивидуальные различия между испытуемыми, выделяющими разное количество признаков при построении ментальных репрезентаций, являются более выраженными, чем различия, обусловленные случайными причинами.

То есть, критическим фактором в нашем случае являются индивидуальные различия между испытуемыми, которые и обуславливают число выбранных ими признаков.

Таким образом, проведенный однофакторный дисперсионный анализ еще раз подтвердил нашу гипотезу о том, что фактор интеллекта влияет на ментальную репрезентацию смысла абстрактного имени в сознании индивида, а значит, и на структуру когнитивной модели, лежащей в его основе.

Основным выводом, который можно сделать на основании проведенных экспериментов, является вывод о том, что как психологически реальное значение слова, так и концепт действительно структурированы определенной когнитивной моделью, которая непосредственно зависит от не-языковых структур, отражающих общий интеллект субъекта деятельности.

Именно эта модель определяет фокус личностного смысла слова для индивида. В первом случае смысл слова сфокусирован в одном компоненте значения – индивидуальном, отличающемся высоким эмоционально-чувственным потенциалом. Этот компонент образован на основе выделяемых элементов действительности, имеющих высокую личностную значимость, за счет которой их смысл в сознании испытуемых, в отличие от значений в системе языка, носит эмоционально-чувственный характер. В основе данного типа когнитивной модели лежат простейшие виды логических оснований – тождества или пересечения, которые находят отражение в таких

типах семантических отношений как цепочка либо синонимия. Анализ состава выделяемого смыслового компонента, образованного на основе первого типа когнитивной модели, по результатам экспериментальных данных показывает, что смысл слова для испытуемых этой группы сфокусирован на чувственной ткани личностного смысла либо чувственной ткани слова. Для формирования данного типа когнитивной модели единственным и достаточным условием оказывается фиксация сознания испытуемого на единичном представлении, вызывающем эмоционально-чувственную реакцию, которая переносится на другие элементы. Данный тип модели, как правило, используется испытуемыми с низким интеллектом.

Модель, характерная для испытуемых с высоким интеллектом, позволяет им выделять понятийный компонент смысла, представляющий собой единый центр, т.е. фокус когнитивной модели, отражающий сущностную составляющую смысла, который актуализирует целый комплекс смысловых компонентов. При этом слова осознаются испытуемыми как глобальные знаки для аналитически расчлененного обозначения ситуации. Детализация ситуации, сценарии, по которым она может разворачиваться, идет как горизонтально, так и по вертикали. То есть когнитивная модель данного типа представляет собой сложнейшую структуру, сформированную комбинацией многих видов логических связей, отражающихся в сложной структуре семантического поля, внутри которого можно выделить подмножества, образующие контрастивные множества, таксономии, парадигмы и другие виды семантических отношений.

Литература

- Выготский Л.С.* Мышление и речь // Л.С.Выготский. Собр. соч.: В 6 т.– М.: Педагогика, 1982.– Т.2.– 504 с.
- Лукашевич Е.В.* Психолингвистический эксперимент как способ диагностики эмоциональной напряженности // Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты: Сб ст. / Под общ. ред. Н.В.Уфимцевой. Москва; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2004. С.128-138.
- Пищальникова В.А.* Речевая деятельность как синергетическая система // Изв. Алт. госуниверситета. 1997. №2.
- Пищальникова В.А., Рогозина И.В.* Концепт как инструмент диагностики этнической напряженности // Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты: Сб ст. / Под общ. ред. Н.В.Уфимцевой. Москва; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2004. С.120-128.
- Стернин И.А.* Значение и концепт: сходства и различия //Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация. Сб. ст. / ин-т языкознания РАН. – Калуга: КГПУ им. К.Э Циолковского, 2005. С.135-144.
- Ушакова Т.Н.* Понятие языкового сознания и структура рече-мысле-языковой системы // Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты: Сб ст. /

- од общ. ред. Н.В.Уфимцевой. Москва; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2004. С.6-18.
- Ушакова Т.Н.* Психология речи и психоллингвистика // Психол. журн. 1991. Т.12. №6.
- Филлмор Ч.* Основные проблемы лексической семантики // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 12. Прикладная лингвистика.– М.: Радуга, 1983.– С.74–122.
- Чернейко Л.О.* Лингвофилософский анализ абстрактного имени.– М.: Изд-во МГУ, 1997. – 320 с .

СПОСОБЫ ОБОЗНАЧЕНИЯ ЗВУКОСОЧЕТАНИЯ $j+i$
В УКРАИНСКИХ РУКОПИСЯХ XVI ВЕКА

Одну из особенностей кириллической азбуки, созданной с целью увековечения старославянских произведений, представляет собой отсутствие самостоятельной буквы для передачи звука j . Этот звук, согласно закону открытого слога, мог выступать лишь перед гласными (даже, если мы принимаем во внимание праславянскую слоговую гармонию, действующую и в эту пору, но только – перед некоторыми гласными). Слог, начинавшийся со звука j , передавался с помощью йотированных букв ($\tilde{\sim}$ – с ограниченным употреблением, $\beta, \acute{y}, >, =$). Звукосочетания же $j+i$, $j+\acute{e}$ не были обозначены своеобразными буквами: для их передачи служила буква \grave{e} (или j), см., напр., местоименные формы $\grave{e}\acute{x}\grave{a}$ [jǐže] им.мн. м.р. и \grave{e} [jъ] вин.ед. м.р. В древнерусском языке, после падения редуцированных гласных, из названных выше двух звукосочетаний, могло вызвать проблему лишь необозначение $j+i$.

Из современных восточнославянских алфавитов лишь один содержит отдельную букву для передачи $j+i$: алфавит украинский – в виде \ddot{i} . Буква \ddot{i} , в своей современной функции, является молодым членом украинской азбуки: впервые она была употреблена в вышедших с 1873 г. в Киеве Записках Юго-Западного Отд.ла И.Р. Географического Общества (Німчук 2004: 9). В старой украинской письменной традиции буква i , согласно т.н. евфимиевской правописной реформе,¹ была знакома как альтернатива буквы \grave{e} (и Лаврентий Зизаний в грамматике 1596 г., и Мелетий Смотрицкий в 1619 г. рассматривают букву i тождественной букве j , употребление которой определяется по отношению к букве \grave{e} – (Зизаний 2004: 28–29; Смотрицкий 2004: 34–35). В староукраинских рукописях сочетание $j+i$ передавалось, в большинстве случаев, буквой \grave{e} – с добавлением разных, написанных над ней, надстрочных знаков.

В данном сообщении рассматриваются несколько украинских церковных рукописей XVI в., хранящихся на территории Венгрии. Нас интересуют в них следующие: какими способами было обозначено в них звукосочетание $j+i$ и насколько последовательно эти способы были применены писцами?

В Скотарском учительном евангелии (Национальная библиотека им. Сечени, шифр: Fol. Eccl. Slav. 9), анализируя текст предисловия (лл. 1а–4б), одного евангельского отрывка (лл. 75а–77а) и одной проповеди (лл. 132а–135а), нами были собраны следующие примеры: $\acute{e}\ddot{i}\ddot{d}\acute{i}\grave{e}\Sigma$ им.мн. м.р.

1а, êîôîðûèΣ вин.мн. м.р. 2б, êîôîðîèΣ им.мн. м.р. 3б, êîôîðûèΣ им.мн. м.р. 76а(2х) и êîôîðûèΣ вин.мн. ж.р. 77а, ïñëàíîèΣ местн.ед. 1а, ñîñ+âíîèΣ (фрагментарно) 1а и ñîñ*íîèΣ местн.ед. 2а, evã*ëîèΣ местн.ед. 1б, 132б и âvã*ëîèΣ дат.ед. 77а, çäðââîèΣ им.мн. м.р. 1б, æàâîíèΣ род.ед. ж.р. 2а, 132а, ïñæðîí÷*í,èøâèΣ род.ед. ж.р. 2б, 132а, ñâîèΣ вин.мн. ж.р. 3б, 134б, ñâîâèΣ род.ед. ж.р. 133а, 134б(3х) и ñâîèΣ вин.мн. м.р. 133б, 134б(2х), èíøîèΣ им.мн. м.р. 4а, â,÷íûèΣ вин.мн. м.р. 4а и â,÷*íûèΣ вин.мн. м.р. 135а, ñâîâðîèΣ род.ед. 75а и èñ ñâîâðîèΣ 75б, âí íâèΣ 75б(2х), 76а, 76б и ç íâèΣ 75б, ïñîâüüâèΣ род.ед. ж.р. 75б, ðîèΣ род.ед. ж.р. 75б(2х) и ðûèΣ им.мн. м.р. 76а, èΣæü 2 л.ед. пов. (от глагола èΣñðè) 76б, ðâîâèΣ род.ед. ж.р. 77а, ðâèâîûèΣ вин.мн. с.р. 133б и ðâèâîûèΣ им.ед. (!) м.р. 134б, ñð+îèΣ им.мн. м.р. 134а, îèùèΣ им.мн. м.р. 134а, îâèΣ род.ед. ж.р. 134а, ñâîâîíèΣ род.ед. ж.р. 134б, âú òðñ*ðâîèΣ 135а – всего 49 раз. За исключением единственной формы (ðâèâîûèΣ им.ед. м.р. 134б), на наш взгляд, не вызывает сомнения то, что буква èΣ представляет собой йотированную è. Наблюдаемая над нею комбинация знаков *псилия плюс полукруг*, однако, встречается также и над другими буквами, не нуждающимися в йотации: ýΣ ‘я’ 75б и ýΣ ‘я’ 76б(2х), 77а. На значение данного явления, с точки зрения истории правописания, обратил внимание проф. В. Нимчук (Німчук 1997: 16).

Сегедская минея (Центральная библиотека Сегедского университета, шифр: Ms 1), за исключением трех страниц, представляет собой работу, подобно Скотарскому учительному евангелию, одного переписчика. Нами был исследован текст трех праздников (лл. 27а–30б, лл. 91а–95а, лл. 276б–282б); только в последнем из них встречается буква èΣ, и то лишь в двух примерах: ï ïñëââèèΣ 279а, è ñâîèΣ îðèèæè ððîíè 281б. Эта же самая комбинация знаков наблюдается и над такими буквами, которые ни в коем случае не могли быть йотированными: àΣ ‘но’ 27а, 29а, 30б, wΣ (в обращении) 27б(2х), а также wΣ ÷ë+÷â 30б, wΣ îððí÷â 30б, wΣ îð ñëâââíâ ÷ðâí 276б, даже wΣ èðûîè,âΣ им.ед. м.р. 93а.

Над Лейтанской минеей, находящейся пока вне каталога, трудились три переписчика, следовательно, для разбора нами были выбраны три отрывка (лл. 58а–66а, л. 70, лл. 108б–112а). Отдельную букву для передачи сочетания *j+i* мы обнаружили только у третьего писца: âú ñèâèèΣ 109а, 112а, ðâîèèâè 110а(2х), îèèèâè 111а.

Из рукописей, хранящихся в г. Ниредьхазе в Библиотеке Греко-католической Духовной академии им. Святого Афанасия, нами были исследованы четыре: Шарошпатакское евангелие (шифр: Ms 20.012), Марияповчанское евангелие (шифр: Ms 20.006), Надлейтанский апостол (шифр: Ms 20.007) и Шарошпатакский апостол (шифр: Ms 20.005)² – этот

последний памятник относится, в отличие от всех других, не прямо к XVI в., а к XVI–XVII вв.

В двух выбранных для анализа отрывках (лл. 146а–148б, лл. 192б–194а) Шарошпатакского евангелия, работы одного переписчика, мы не обнаружили никаких особых способов для передачи $j+i$.

Марияповчанское евангелие, не имеющее пагинацию, было написано двумя лицами. От первого писца мы прочитали отрывок Евангелия от Луки (11,34–12,21). На первой странице этого отрывка наблюдаются разные комбинации надстрочных знаков, поставленных над буквой ϵ , и служащих, на первый взгляд, обозначением йотации: $\acute{\alpha}\acute{\alpha}\zeta@i\acute{i}\epsilon\Sigma$ им.мн. м.р., $\epsilon\acute{\alpha}\acute{\alpha}$ им.ед. м.р.(2х). Достаточно, однако, привести другие примеры с этими же надстрочными знаками с одной и той же страницы, чтобы убедиться в беспочвенности подобной гипотезы: $\acute{\iota}\acute{o}\Sigma\acute{\alpha}\acute{\iota}$ (2х), $\acute{\iota}\acute{o}\Sigma\acute{\iota}\acute{\alpha}\acute{\alpha}\acute{\iota}$, $\acute{o}\acute{\alpha}\delta\acute{\epsilon}\acute{\eta}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\Sigma$ им.ед. (!), и $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{\alpha}$, $\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$, $\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\iota}$. Данные надстрочные знаки, следовательно, обозначают буквы гласных, стоящих в начале слога. Этот же (т.е. первый) переписчик применяет и букву $\acute{\epsilon}$, передающую, за исключением одной формы, звук i : $\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.ед. м.р. Аа, $\acute{o}\acute{\alpha}\delta\acute{\epsilon}\acute{\eta}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ им.ед. Аа, $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\iota}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ вин.ед. с.р. (!) Аа, $\acute{o}\acute{\iota}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\eta}$ им.мн. (!) м.р. Аб, $\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.ед. м.р. Аб, Ва, $\acute{o}\acute{\alpha}\delta\acute{\epsilon}\acute{\eta}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\acute{\eta}\acute{\epsilon}\acute{\alpha}$ Бб, $\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\eta}$ * Бб, $\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.ед. м.р. Ва, $\acute{\tau}\acute{\alpha}\delta\acute{\iota}\acute{\alpha}\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\eta}\acute{\iota}\acute{\iota}$ им.ед. м.р. Ва, $\acute{\eta}\acute{o}+\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.ед. м.р. Ва, $\acute{\eta}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ 2 л.ед. пов. Вб, $\acute{\eta}\acute{\epsilon}$ 2 л.ед. пов. Вб – всего 13 раз. От второго писца проанализирована часть Евангелия от Иоанна (6,48–7,36). В этом отрывке буква $\acute{\epsilon}$ употребляется для передачи либо звука i , либо сочетания $j+i$. В примерах им.ед. и вин. ед. эта буква читается как i : $\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.ед. м.р. Га, $\acute{\eta}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\iota}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ им.ед. м.р. Га, $\acute{\eta}\acute{\eta}\acute{\eta}\acute{\epsilon}\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ вин.ед. м.р. Га и $\acute{\eta}\acute{\eta}\acute{\eta}\acute{\epsilon}\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ вин.ед. м.р. Жа, $\acute{o}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.ед. м.р. Гб, Еб, $\acute{\eta}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ вин.ед. м.р. Гб и $\acute{\eta}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ им.ед. м.р. Еа, Еб, $\acute{\iota}\acute{\omega}\acute{\nu}\acute{\eta}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.ед. м.р. Еб – всего 10 раз. Но $\acute{\epsilon}$ нередко встречается и в формах местн.ед., а также им.мн.: $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ (так! – вместо $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$) им.мн. м.р. Да, $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ Да, $\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.мн. м.р. Дб, $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ Дб, $\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.мн. м.р. Еа, $\acute{\eta}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ им.мн. Еа, Жа, $\acute{\omega}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ Еа, $\acute{\eta}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{\epsilon}$ им.мн. м.р. Еб, $\acute{o}\acute{\alpha}\delta\acute{\epsilon}\acute{\eta}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ им.мн. Жа, $\acute{\alpha}\acute{o}\acute{o}\acute{\epsilon}\acute{\alpha}\acute{\delta}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}$ им.мн. Жа – всего 11 раз. В этих последних примерах букву $\acute{\epsilon}$ мы должны прочесть, по всей вероятности, как ji (но ни в коем случае не как i).

Листы Надлейтанского апостола, подобно Марияповчанскому евангелию, также не имеют пагинацию и переписаны двумя лицами. Первый писец (см. часть Деяний апостолов: 8,40–10,33) с целью обозначения $j+i$ относительно часто ставит диакритический знак над буквой ϵ (под полукругом мы видим или псилию, или точку): $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\Sigma$ Аб, $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\Sigma$ дат. Аб, $\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\Sigma\acute{\iota}\acute{\iota}$ дат.мн. Ба, $\acute{\eta}\acute{\epsilon}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\Sigma$ им.мн. м.р. Ба, $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\Sigma$ Ва, $\acute{\eta}\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\Sigma\acute{\iota}\acute{\iota}$ твор.ед. м.р. Вб, $\acute{\alpha}\acute{\iota}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\Sigma\acute{\iota}\acute{\alpha}$ Га и др. – всего 23 раза. (Правда, данная комбинация знаков наблюдается и над буквой ρ : $\rho\Sigma$ вин.ед. ж.р. Ва, Вб(2х), $\acute{\alpha}\acute{\eta}\acute{o}\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\rho\Sigma$ (так!) 1 л.ед. Дб.) Второй писец (см. текст Послания к

Титу апостола Павла) употребляет тот же способ для передачи йотированного \dot{e} , как и первый: $\dot{i} \dot{o} \dot{a} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ Еб, $\dot{o} \dot{e} \Sigma$ им.мн. м.р. Еб, $\dot{n} \dot{a} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ иу дат.мн. Жа, $\dot{i} \dot{o} \dot{p} \dot{o} \dot{d} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ øè За, $\dot{e} \dot{a} \dot{e} \dot{a} \dot{u} \dot{e} \Sigma$ им.мн. м.р. Зб и др. – всего 25 раз. (Добавляем: конечный звук слога i у обоих переписчиков обозначается буквой \acute{e} .)

Шарошпатакский апостол был переписан одним человеком. Текст Послания Титу в этой рукописи читается на лл. 238а–242а. Переписчик Апостола применяет комбинацию надстрочных знаков, состоящих из полукруга и точки, лишь над буквой \dot{e} : $\dot{i} \dot{o} \dot{a} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ местн.ед. 239б, 240а, 240б, $\dot{e} \dot{u} \dot{a} \dot{e} \dot{a} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ им.мн. м.р. 239б, $\dot{c} \dot{e} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ им.мн. м.р. 239б, $\dot{i} \dot{d} \dot{i} \dot{o} \dot{e} \dot{a} \dot{u} | \dot{i} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ им.мн. м.р. 240а, $\dot{i} \dot{a} \dot{p} \dot{e} \dot{i} \dot{d} \dot{e} \dot{a} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ им.мн. м.р. 241а, $\dot{i} \dot{a} \dot{e} \dot{a} \dot{c} \dot{a} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ местн.ед. 241б, $\dot{a} \dot{a} \dot{c} \dot{t} \dot{e} \dot{i} \dot{o} \dot{i} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ им.мн. м.р. 242а; даже: $\dot{a} \dot{a} \dot{e} \dot{i} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ дат.ед. ж.р. 239а, $\dot{i} \dot{i} \dot{n} \dot{a} \dot{i} \dot{a} \dot{e} \Sigma$ $\dot{a} \dot{a} \dot{i} \dot{i} \dot{e} \dot{n} * \dot{o} \dot{e} \Sigma$ 241б, $\dot{a} \dot{u} \dot{i} \dot{i} \dot{e} \Sigma$ им.мн. м.р. 242а – всего 13 раз. В трех последних примерах написание надстрочных знаков кажется для нас излишним; другие же формы, по нашему мнению, без сомнения подтверждают ту гипотезу, согласно которой в этом памятнике буква $\dot{e} \Sigma$ читалась равно как и современная украинская \dot{i} .

Подведем итоги.

Проанализировав правописания семи рукописей, мы можем прийти к выводу, что переписчики Скотарского учительного евангелия, Надълейтанского апостола и Шарошпатакского апостола, а также третий писец Лейтанской минеи, для передачи звукосочетания $j+i$ применяли букву $\dot{e} \Sigma$. Данная комбинация надстрочных знаков (иногда в виде точки вместо псиллии), однако, наблюдается и над другими буквами: в Скотарском учительном евангелии и у первого переписчика Надълейтанского апостола – лишь над йотированными, а в Сегедской минее (в которой буква $\dot{e} \Sigma$ читается весьма редко), в большинстве случаев – над нейотированными буквами. Наконец, второй писец Марияповчанского евангелия употреблял букву \acute{e} – не только для передачи звука i , но и сочетания $j+i$.

Примечания

¹ О деталях этой реформы см. публикацию В. П. Василева (Василев 1980).

² Автор данной статьи выражает искреннюю благодарность генеральному директору Греко-католической Духовной академии им. Святого Афанасия о. Иштвану Прегуну, директору библиотеки о. Ендре Ганицу, а также его сотрудникам, за оказанную помощь в работе над названными рукописями.

Литература

- Васил П. Василев: Правописната реформа на Евтимий и отражението и в произведения на негови следовници и на българските дамаскинари. *Търновска книжовна школа 2. Ученици и последователи на Евтимий Търновски*. София, 1980: 405–421.
- Лаврентій Зизаній: Грамматика словенска. *Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія*. Київ, 2004: 28–31.
- Василь Німчук: Передмова. *Скотарське учительне звангеліш – український гоміліар 1588 року*. Текст рукопису підготував і видав Мігай Кочіш. [Bibliotheca Slavica Savariensis. Redigit: Károly Gadányi. Tomus IV.] Сомбатгей, 1997.
- Василь Німчук: Передне слово. *Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія*. Київ, 2004: 5–26.
- Мелетій Смотрицький: Грамматіки славенскиїу правильное свнтагма. *Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія*. Київ, 2004: 34–38.

0 Uvod

V prispevku so predstavljena ledinska (zemljiška) imena v Filovcih (534 prebivalcev), prvič omenjenih leta 1322 z imenom Fyloch (Zelko 1982: 36). Filovci so gručasto naselje na robu skrbno obdelane meliorirane ravnine pod Filovskim bregom, ki obsega Gaj in Trnavski breg, ob cesti Murska Sobota–Lendava. Slemenski zaselki so porasli z vinogradi, glavna pridelka na njivah sta pšenica in koruza. Nekoč je bilo to značilno lončarsko naselje, v zadnjem desetletju 19. stoletja je bilo v vasi 90 lončarjev,¹ ki so imeli do 1. sv. vojne svoje cehovsko združenje, leta 1923 pa so ustanovili svojo lončarsko zadrugo. Glino so dobivali z Goric, jo oblikovali doma na kolovratu na nožni pogon z dvema ploščama in posušeno posodo žgali v domačih kopastih pečeh, postavljenih nekoliko stran od hiše, in sicer v navadno žgano, ki so jo krasili s svetlimi črtami, in v črno žgano, ki so jo krasili z vtisnjenimi črtami in pikami, večje lonce pa s plastičnimi pasovi s prstnimi odtisi. Svoje izdelke so s kmečkimi vozovi vozili na sejme v Turnišče, Črenšovce in Beltince, tudi čez Muro v Prlekijo in Slovenske gorice ter v Medžimurje. Prodajali so za denar, pa tudi za ustrezno merico zrnja. Ko zaradi industrijskih izdelkov niso več imeli dovolj odjemalcev, so začeli lončarstvo opuščati. Tradicijo te tradicionalne obrti tako danes v Filovcih nadaljuje samo še družina Bojnec.

0. 1 Filovski govor uvrščamo k prekmurskemu ravenskemu podnarečju panonske narečne skupine. Prekmursko narečje sestavljajo tri temeljna podnarečja: goričko (ob zgornji Ledavi in v Porabju), ravensko (od Cankove prek Murske Sobotice do Filovcev in Kobilja) in dolinsko (vzdolž Mure).² Med seboj se razlikujejo po različnih odrazih za dolgi in kratki *a*; le-ta se v goričkem in ravenskem podnarečju zaokrožuje, v dolinskem pa ostaja odprt, saj se pod vplivom prleščičine zaokrožuje dolgi *a* v *o:/â:*; v razvoju končnega *-l* v *-o* v goričkem in ravenskem podnarečju ter *-u* v dolinskem; v izgovoru zvočnika *j*, ki se v dolinskem in delu vzhodnega ravenskega podnarečja izgovarja kot *j*, sicer kot *dj*, *g*, *k* ali *dž*. Starejši glasoslovni in oblikoslovni razvoji so dokaj enotni.

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6 6284 Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor, ki ga financira ARRS; odgovorni nosilec projekta je izr. prof. dr. Marko Jesenšek.

¹ Novak (1951: 112) piše, da je bil v vsej okolici znan naslednji šaljivi rek: » V Filovcih so fsi lončárd'e, sòmo ríjtar pütre dela.« (V Filovcih so vsi lončarji, samo župan dela putre.)

² Več o tem glej Greenberg (1996: 465–487).

Prekmursko narečje nima tonemskih nasprotij, ima pa kolikostna; naglašeni samoglasniki so dolgi ali kratki, nenaglašeni samo kratki. Dolgi in kratki naglašeni zlogi so možni v vseh besednih zlogih večzložnih besed. Izvedena sta bila oba splošnoslovenska naglasna premika, naglašeni so *e*, *o* in / pred nekdanjimi kratkimi zadnjimi naglašenimi zlogi: 'žena, 'nóga, 'megla, po terciarnem premiku so v posameznih primerih naglašeni samoglasniki v odprtih zlogih: 'vüja, naglašeni so samoglasniki (tudi v predponah in predlogih) po umiku naglasa s kratkega odprtega zloga: 'bógat, 'ótpren, p'rinás ter samoglasniki v besednih oblikah, analogičnih po osnovni: 'kü:ŋpitĚ, 'pi:ŋsatĚ, po'kóšena. V sedanjski glagolski spregatvi naglasnega vzorca tipa *nesem* in *berem* ter v im. ed. srednjega spola je ohranjeno končniško naglaševanje: *ne'sé:n*, *be'ré:n*, *zo'vé:n*; *koren'jé:*, *poš-ten'jé:*. Ohranitev dolgega tematskega samoglasnika *-e* v sedanjiku kaže na zveze z zahodnoslovanskimi jeziki, posebno s slovaščino (Zorko 2003: 74).

Vokalni sistem ravenskega podnarečja je dokaj enoten. Sistem dolgih samoglasnikov sestavljajo: *i:i:ŋ*, *ü:ü:ŋ*, *u:u:ú*, *é:*, (*ö:*), *ó:*, *e:ŋ*, *o:ú*, *a:*, *Ⓜ:*, sistem kratkih: *i*, *ü*, *u*, *é*, (*ö*), *ó*, *e/ä*, *á*, *Ⓜ*, nenaglašeni samoglasniki pa so: *i/Ě*, *u*, *é*, *ó*, *e/ä*, *a/á* in *Ⓜ*.

Izvor: *i:i:ŋ* ← *î* (*k'ri:š*, *'pi:šen*; *gu'či:ŋn*, *'zi:ŋma*); *ü:ü:ŋ* ← *u%* (*'dü:ša*, *'lü:plen*; *g'rü:ŋška*, *'kü:ŋpitĚ*); *u:u:ú* ← *Š*, % (*'gu:čatĚ*, *'žu:tĚ*; *'vu:úk*); *é:*³ ← *e%*, *Æ%*, *l%* (*'pé:č*; *g'lé:dan*; *'vé:s*); *ö* ← *u*: *'bö:rkle*, *'kö:jatĚ*; *ó:* ← *-Š*: (*cv'ró:*, *m'ró:*), v prevzetih besedah (*š'pó:rxet*); *e:ŋ* ← *Ě* (*m'le:ŋko*, *'se:ŋkan*); *o:ú* ← *o%*, *Ø%* (*'mo:úst*; *ob'ro:úč*); *a:* ← *a%* (*d'va:*, *t'ra:va*); *Ⓜ:* ← *Ⓜ%* (*č'Ⓜ:ŋf*, *'z'Ⓜ:nje*); *i* ← *í* (*'lipa*, *f'tič*); *ü* ← *u#* (*'küra*, *'küp*); *u* ← *u*, (*'puna*, *'vuna*); *é* ← *é*² (*'répa*, *'sékatĚ*, *'dét*); *ö* ← *Å*, *u* v položaju za ustničnikom (*d'vöma*, *'vöter*, *'vöra*); *ó* ← *Ø#*, *oŷ*, *ō* (*'góba*; *'gónin*, *k'róp*; *'vóda*); *e/ä* ← *Æ#*, *eŷ*, *lŷ*, *ē*, *l'* (*s'reča*, *'zet*; *'melen*, *k'met*; *'meša*, *'deš*; *'pekla*; *'megla*); *á* ← *a#* (*'mátĚ*, *b'rát*); *Ⓜ* ← *Ⓜ#* (*'g'Ⓜ:ča*, *'x'Ⓜ:bet*).

Nenaglašeni *i*, ki je tudi iz nenaglašenega *u* (*vi'si:*, *'pa:zdija* 'pazduha') in *jata* (*č'lóvik*, *'véditĚ*), se izgovarja manj napeto, nekoliko nižje od naglašenega *i*. Nenaglašeni samoglasniki oslabijo ali onemijo le ob zvočnikih.

V soglasniškem sistemu je veliko premen: končni *-m* se premenjuje z *-n*: *'délan*, *k'rávan*; v položaju pred nezvenečim nezvočnikom ter na koncu besede izgubi zven in se premenjuje s *f*: *f'sa:kšĚ*, *'k'Ⓜ:ŋf*; končni *-l* se v nenaglašenem položaju izgovarja kot *-o*: *'délo*; mehčani *n'* je ohranjen: *n'jiva*, *'ro:úmanje*, mehčani *l'* pa je otrdel: *'dále*; zvočnik *j* se v položaju pred zadnjimi samoglasniki izgovarja kot *d'/dž*: *'d'jo:úkatĚ*/*'džo:úkatĚ*, v položaju pred sprednjimi samoglasniki pa kot *d'/g*: *'d'es*/*'ges/ge* 'jaz', *lon'ča:rd'e*/*lon'ča:rge*, včasih pred *e* tudi kot *dž*: *'zeld'e*/*'zeldže*, ali *k* (v položaju za nezvenečim soglasnikom): *'li:stke*, *vlas'ké:*. V

³ Ugotavlja se, da se je dolgi ozki *e* v goričkem in ravenskem podnarečju pričel diftongirati: *'pé:ŋč*, *i'mé:ŋ*, *'vé:ŋs*.

položaju pred sprednjimi samoglasniki se *k* in *g* lahko izgovarjata kot *d'*: 'od'en, 'vo:úd'eld'e. Skupina *šč* je ohranjena: 'go:úšča. Mehkonebni pripornik *x* one-meva: 'láče 'hlače', 'órĚ 'oreh', v položaju med samoglasnikoma ali na koncu besede v sklonskem morfemu *ga* zamenjuje *j*: *st'rėja*, v 'lü:ʃknjaj. Spremenjene so naslednje soglasniške skupine: *bn* > *vn*: *d'ro:úvno*; *dn* > *gn*: *g'nes*; *xč* > *šč*: *š'či*; *kt* > *št*: *š'tó*; *mn* > *ml*: 'gümla; *mn* > *vn*: *v'no:úgo*; *pt* > *ft*: *f'tič*; *tl* > *kl*: *k'láčitĚ*; *tm* > *km*: *k'mica*.

Posebnosti v oblikoslovju so končnica *-i* v dajalniku in mestniku ednine ter končnici *-aj* (< *-ax*) in *-ami* v mestniku in orodniku množine samostalnikov moškega in srednjega spola, končnica *-ov* v orodniku ednine samostalnikov ženskega spola; podaljševanje osnov z *-ov* in končnica *-je* v imenovalniku množine pri samostalniki moškega spola. Dvojina je trdno ohranjena pri vseh spolih.⁴ Pridevniška končnica *-i* ne izraža določnosti, ohranjeni sta trda (*m'la:doga*) in mehka (*f'sega*) sklanjatev ter dvojina na *-va* za moški in na *-vi* za ženski spol ('le:ʃpiva; 'le:ʃpivĚ). Sedanjiška spregatev glagolov je tematska, ohranjeno je osebito *-va* za moški in *-ve* za ženski spol v 1. osebi dvojine. Pogosta je tvorba ponavljalnih glagolov s sedanjiško pripono *-je-* ('le:ʃčen, ki'pü:vlen).

1 Ledinska imena (mikrotoponimi) se uvrščajo k zemljepisnim imenom, ki jih proučuje toponomastika. Ta je del imenoslovja (onomastike), jezikoslovne vede o lastnih imenih; proučuje jih glede na njihov nastanek, tvorbo, oblike, glasovno podobo, razširjenost in pri tem določa njihovo razmerje do občnih imen. Zemljepisna imena se nadrobneje delijo še na vodna imena (hidronime), gorska imena (oronime), imena votlin in jam (spelenoime), imena gozdov (drinonime), imena naravnih objektov in pojavov zunaj Zemlje (kozmonime).

Ledinska imena so imena posameznih parcel ter večjih gozdnih, pašniških, travniških, poljskih in drugih površin, manjših zaselkov oz. poimenovanja za posamezna zemljepisna območja na manjšem in zamejenem teritoriju v okviru določene (urbane) skupnosti (Unuk 1996: 105). Nastala so iz potrebe po natančnem razlikovanju in določanju vaškega ozemlja v tesni zvezi z gospodarsko izrabo prostora oz. območja določene skupnosti. Stoletja dolgo je bila prevladujoča dejavnost kmetijstvo, ki zahteva podrobno poznavanje teritorija, razločevanje posameznih delov preko lastništva, vrste obdelave ali drugih značilnosti ter stalno prisotnost človeka na teritoriju (Klemše 1988: 432).

Kot del ljudske kulture so se ohranila zlasti prek ustnega izročila, nekatera pa so bila tudi zapisana, saj so jih od srede 18. do prve polovice 19. stoletja, ko so na podlagi natančne izmere zemljišč nastale katastrske mape (Terezijanski kataster

⁴ Srednjepolske končnice v množini s tematičnim *a* povzročajo globinsko prehajanje samostalnikov srednjega spola v ženski spol, saj imajo levi ujemalni prilastki in povedkova določila ženskospolske končnice (Zorko: 2003: 77).

1748–1756, Jožefinski kataster 1785–1789, Franciscejski kataster 1818–1828),⁵ vanje vnašali državni uradniki. Unuk ugotavlja (2004: 195), da so imena v uradnih zapisih (urbarjih, zemljiških knjigah, sodnih spisih, jožefinskih vojaških zemljevidih /1763–1787/) največkrat zapisana v narečni obliki, v Jožefinskem in Franciscejskem katastru včasih tudi v nemščini, italijanščini ali madžarščini. V petdesetih letih devetnajstega stoletja se v uradnih dokumentih skorajda ne pojavljajo več, pa tudi sicer se kaže težnja po poknjiženem zapisovanju. Ozemlje Prekmurja v času vladanja Franca I ni bilo zajeto v katastrsko izmero. Tako je najstarejša katastrska mapa za Prekmurje mnogo mlajša od franciscejske (po l. 1860) ter pomanjkljiva, brez pripadajočih parcelnih protokolov (Ilešič 1950: 12–13).

2 Vrste mikrotoponimov v Filovcih

Ledinska imena v k. o. Filovci sem zbrala na terenu s pomočju ustnih (domačini) in pisnih virov (katastrske mape za k. o. Filovci, jožefinski vojaški zemljevidi). Jožefinski vojaški zemljevidi, nastali v letih 1763–1887, so najstarejši podrobni zemljevidi slovenskih dežel s prevladujočimi slovenskimi zapisi toponimov. Ozemlje Prekmurja, ki je v času izmere spadalo pod Ogrsko, je bilo kartirano in opisano leta 1874. Barvni zemljevidi v merilu 1: 28.800 so bili razdeljeni na t. i. sekcije. Filovci so uvrščeni v sekcijo II–12; na dveh zemljevidih je zapisano krajevno ime Fülowcze, Fülócz, Filocz, ledinskih imen pa ne najdemo, čeprav je s kart nazorno razvidna podoba pokrajine (polja, pašniki, gozdovi, naselje, poti) in čeprav so v Opisu h karti⁶ omenjeni visoki gozd z grmovjem in slabe poti (Rajšp, Serše 2001: 46).

Zbrane narečne mikrotoponime predstavljam po naslednjem vzorcu: fonetično poknjiženemu imenu sledi fonetično zapisana oblika v prvi in drugi osnovni slovarski obliki ter v mestniku (na vprašanje Kje?) in s krajšavo za spol (m, ž, s). Ponekod sta dodana opis in/ali razlaga ter podatek o zapisanosti občnega imena, iz katerega je nastalo lastno ime, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), Novakovem Slovarju beltinskega prekmurskega govora (N) in v Pleteršnikovem slovarju (P), nekaterim manj znanim imenom je dodana tudi razlaga izvora besede iz Bezlajevega Etimološkega slovarja slovenskega jezika (B), Snojevega Slovenskega etimološkega slovarja (S) in Bezlajevih Slovenskih vodnih imen (SVI).

⁵ Po SSKJ je kataster »uradni popis zemljišč na določenem območju glede na obliko, obseg, kakovost, kulturo, posestništvo// uradni popis določene stvari, objektov na določenem območju in načrt njihove razporeditve«; nastal je kot pripomoček za odmero dohodka od zemljišč, torej zemljiškega davka.

⁶ Pomembno dopolnilo h kartam so opisi pokrajine in njenih značilnosti, ki jih kartografsko ni bilo mogoče dovolj natančno prikazati.

Ime naselja

Filovci = 'Fi:lofcaĚ -vec, f 'Fi:lofcaj m.mn.

Ime delov naselja

Filovski breg = 'Fi:lofskĚ b're:ŋk 'Fi:lofskoga b're:ŋga, na 'Fi:lofskon b're:ŋgĚ m, vinogradniški slemenski zaselek z zidanicami in poĉitniškimi hiĉicami v severnem delu vasi nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava; *Gaj* = 'Ga:j -a, v 'Ga:jĚ m, vinogradniški slemenski zaselek z zidanicami in poĉitniškimi hiĉicami v severnem delu vasi nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava; to podroĉje je bilo nekoĉ poraslo z gozdom; *Trnavski breg* = 'T@nafsĚ b're:ŋk 'T@nafskoga b're:ŋga, na 'T@nafskon b're:ŋgĚ m, vinogradniški slemenski zaselek z zidanicami in poĉitniškimi hiĉicami v severnem delu vasi nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava; to podroĉje je bilo nekoĉ gosto poraslo z akacijo (trnato drevo ali grm z diĉeĉimi belimi cvetovi v grozdastem socvetju).

Ceste in poti

BalaŹiĉeva ulica = Bala'Źi:ŋĉova 'vilica Bala'Źi:ŋĉove 'vilice, po Bala'Źi:ŋĉovoj 'vilicĚ Ź, cesta v spodnjem (jugovzhodnem) delu vasi; poiimenovanje je po priimku; *BalaŹna ulica* = Ba'la:Źna 'vilica Ba'la:Źne 'vilice, po Ba'la:Źnoj 'vilicĚ Ź, cesta v srediĉu vasi, speljana do dveh naseljenih hiĉ; poiimenovanje je po hiĉnem imenu BalaŹin (< BlaŹ); *Berdenova pot* = Ber'dé:nova 'po:út Ber'dé:nove po'ti:ŋ, na Ber'dé:novoj 'po:útĚ Ź, drugi odcep na desno v vas z glavne ceste Murska Sobota–Lendava; poiimenovanje je po priimku = *Kraj náfte*; *Beroška pot* = 'Bé:roška 'po:út 'Bé:roške po'ti:ŋ, po 'Bé:roškoj 'po:útĚ Ź, vaška pot med Matejinim potokom in Filovci, ki pelje v Tablo in Piĉa mlako; *Dolenjski konec* = Do'lé:nskĚ 'kónec Do'lé:nskoga 'kónca, v Do'lé:nskon 'kónčĚ m, nekdanja poljska pot v spodnjem koncu vasi, ki pelje na Namet in predstavlja bliŹnjico med Filovci in Renkovci; poiimenovanje je po pridevniku dolenski 'ki leŹi, je niŹje; spodnji'; *Glavna cesta* = G'la:vna 'césta G'la:vne 'céste, na G'la:vnoj 'céstiĚ Ź, glavna cesta Murska Sobota–Lendava; *Kot* = 'Ko:út-a, f 'Ko:útĚ m, cesta v spodnjem delu vasi, ki pelje vaški zaselek Kot = *Pot v Kot*; *Kraj Kapele* = *Kraj Ka'pe:ŋle*, tretji (glavni) odcep na desno v vas z glavne ceste Murska Sobota–Lendava; poiimenovanje je po vaški kapeli v srediĉu vasi; *Kraj nafte* = *Kraj 'náfte*, drugi odcep na desno v vas z glavne ceste Murska Sobota–Lendava, kjer je bila nekoĉ poskusna vrtina za nafto = *Berdenova pot*; *Mejiĉna pot* = Me'ji:ŋĉna 'po:út Me'ji:ŋĉne po'ti:ŋ, na Me'ji:ŋĉnoj 'po:útĚ Ź, vaška pot v severnem delu vasi nad glavno cesto med Matejinim potokom in Filovci, ki pelje v Zgornjo Tablo; *OŹlajeva ulica* = OŹ'lo:úva 'vilica OŹ'lo:úve 'vilice, na OŹ'lo:úvoj 'vilici Ź, cesta v vasi, speljana do ene same hiĉe; poiimenovanje je po priimku OŹlaj, kakor se piŹejo lastniki hiĉe;

Pot v Kot = 'Po:út f 'Ko:út Po'ti:ŋ f 'Ko:út, na 'Po:útĚ f Ko:út ž, cesta v spodnjem delu vasi, ki pelje vaški zaselek Kot = Kot; *Pot za Filovski breg* = 'Po:út za 'Fi:lofskĚ b're:ŋk Po'ti:ŋ za 'Fi:lofskĚ b're:ŋk, na 'Po:útĚ za 'Fi:lofskĚ b're:ŋk ž, drugi odcep na levo v vas z glavne ceste Murska Sobota–Lendava, ki pelje na Filovski breg; *Pot za Gaj* = 'Po:út za 'Ga:j Po'ti:ŋ za 'Ga:j, na 'Po:útĚ za 'Ga:j ž, tretji odcep na levo v vas z glavne ceste Murska Sobota–Lendava, ki pelje v Gaj; *Široka pot* = Šürka 'po:út 'Šürke po'ti:ŋ, po 'Šürkoj 'po:útĚ ž, vaška pot v spodnjem (južnem) delu vasi, ki meji Preloge od Kratke Table in Male čistine; *Trajbaričova ulica* = Traba'ri:ŋčova 'vilica Traba'ri:ŋčove 'vilice, na Traba'ri:ŋčovej 'vilicĚ ž, cesta v vasi; poiimenovanje je po priimku Trajbarič, kakor so se pisali pri štirih hišah v vasi; *Trnavska pot* = 'T@nafska 'po:út 'T@nafske po'ti:ŋ, na 'T@nafskoj 'po:útĚ ž, tretji odcep na levo v vas z glavne ceste Murska Sobota–Lendava, ki pelje na Trnavski breg; *Ulice* = 'Vilice -ø, na 'Vilicaj ž, prvi odcep na desno v vas z glavne ceste Murska Sobota–Lendava.

Njive

Berkiševci = 'BerkišafcĚ -of, v 'Berkišafcaj m. mn., obdelovalne površine na nekoč močvirnatem področju v spodnjem koncu vasi med Filovci in Strehovci; B: *berek* 'močvirje' je sprejeto iz madž. *bereg* 'močvirje', N: *berek* 'močvirje, loka', SSKJ: *berek* nar. 'stara, nekdanja rečna struga, močvirje', P: *bereg* 'Morast'; *Ceckova njiva* = 'Ceckova n'jiva 'Ceckove n'jive, na 'CeckovĚ n'jivĚ ž, njiva v spodnjem koncu vasi ob potoku Janderdol ob meji s Strehovci; poiimenovanje je po podobnosti z ženskimi prsmi; B: *cecek* 'sesek', N: *cecek* 'sesek', SSKJ: *cecek* nar. vzhodno 'pigmentirani vrh dojke; bradavica//sesek', P: *cecek* 1) die Warze an der weiblichen Brust, die Zitze; *Curki* = 'CürkĚ -of, f 'Cürkaj m. mn., obdelovalne površine v zgornjem (vzhodnem) koncu vasi tik nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava; po pripovedovanju domačinov naj bi ob izviru potoka Janderdol nekoč stal samostan, v katerem so bivale nune; B, SVI: *curek* 'tok, izvir' (< *cureti* 'počasi teči') je pogostno v mtpn. *Curek*, *Curka*, *Curkovic* itd., SSKJ: *curek* 1. 'strnjen, ozek tok tekočine', P: *curek* 1) 'der Strahl einer Flüssigkeit, der Quellstrahl'; *Črete* = Č'réte Č'rét, f Č'rétaj ž. mn., obdelovalne površine v spodnjem (vzhodnem) koncu vasi na področju, kjer so bili nekoč travniki; SSKJ: *čreta* nar. štajersko 'močviren nižinski svet, porasel s travo in nizkim grmičjem', N: *čreta* 'močvara, potopljen svet', P: *čreta* 'ein morastiger ort, der Ried', SVI: občno ime *čreta* < *čert*', pogostna toponimična baza v južnoslovanski toponomastiki, je v Sloveniji omejena predvsem na Štajersko in Dolenjsko, pogostna pa so tudi ledinska imena: *Čret*, *Čretič*, *Čreta*, *Črete* itd.; *Dolge kračine* = 'Du:ge k'ra:čine, 'Du:gij k'ra:čin, na 'Du:gij k'ra:činaj ž. mn, široke obdelovalne površine na Filovskem bregu; njive je bilo potrebno zaradi njihovega položaja orati s ceste na breg, zato so bile s ceste

videti kratke; B: csl. *krat'k* 'brevis', SSKJ: *kračina* 'kratkost', P: *kračina* 'ein Ried mit kurzen Äckern'; *Dolge njive* = 'Du:ge n'jive 'Du:gij n'jif, v 'Du:gij n'ji:vaj ž. mn., obdelovalne površine tik pod glavno cesto Murska Sobota–Lendava na vzhodnem koncu vasi ob meji s Strehovci; poimenovanje je glede na dolžino – to so najdaljše njive v Filovcih; *Drvotan* = D@'vótan -a, na D@'vótanĚ m, obdelovalne površine na levi strani Beroške poti pod Piča mlako; na ozemlju, ki je bilo nekoč grofičino, so zanj pripravljali (cepili) drva; B: *drvoton*, *drvotan* 'prostor za cepljenje drv', kar je stara zloženka iz *dr'vo-ton', *drvotonščak* 'tnalo', N: *drvotan* 'drvišče, prostor za sekanje drv', SSKJ: *drvoton* nar. 'prostor na dvorišču za sekanje, cepljenje drv', P: *drvoton* 'der Platz, wo Holzgespalten wird, die Holzlege'; *Felbarčine dnike* = 'Fölbarcine d'nike 'Fölbarcinij d'nik, na 'Fölbarcinij d'nikaj ž. mn., obdelovalne površine v Gaju nad Kovačevimi dnikami; poimenovanje je po hišnem imenu; B: *dnika*, *nika* 'nižava', v mtpn. *Dnika*, *Dnike* (vzh. štaj. in prekm.), csl. in psl. *d'no*, N: *dnika* 'usad, nižina', SSKJ: *dnika* nar. 'plitvejša vdolbina, kotanja v zemljišču', P: *dnika* 'tiefe flache Niederung, die Thalwiese'; *Kermanovi Prelogi* = *Ker'ma:novĚ P'ré:jlogĚ Ker'ma:novij P'ré:jlogof*, f *Ker'ma:novij P'ré:jlogaj* m. mn., obdelovalne površine v spodnjem (južnem) koncu vasi pod cesto; poimenovanje je po priimku Kerman; *Kolobrat* = *Ko'lóbrat -a*, f *Ko'lóbratĚ* m, vrtovi med Berdenovo potjo in Berdeničino ulico, ki tvorita krog; *Kovačeve dnike* = *Ko'va:čove d'nike Ko'va:čovij d'nik*, na *Ko'va:čovij d'nikaj* ž. mn., obdelovalne površine v Gaju pod Felbarčinimi dnikami; poimenovanje je po hišnem imenu; *Kratka Tabla* = *K'ra:tka 'Ta:bla K'ra:tke 'Ta:ble*, f *K'ra:tkoj 'Ta:blĚ* ž, široke obdelovalne površine v spodnjem koncu vasi pod Široko potjo, ki razmejuje Preloge od Kratke Table; poimenovanje je glede na dolžino parcel, saj je bilo to področje nekoč razdeljeno na tri dele: njiva–travnik (v močvirnatem predelu)–njiva, od katerih je bil vsak kratek; *Kratke kračine* = *K'ra:tke k'ra:čine*, *K'ra:tkij k'ra:čin*, na *K'ra:tkij k'ra:činaj* ž. mn, kratke in široke obdelovalne površine tik nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava; *Krčmarica* = *K@čma'rica -e*, f *K@čma'ricĚ* ž, njiva v zgornjem koncu vasi nad Dolgimi kračinami; poimenovanje je po lastnici njive, ki je bila gostilničarka; B, S: *krčma* – etimologija ni zadovoljivo pojasnjena: morda izpeljano iz *k'rčĭti 'odstranjevati grmovje in drevesa' ali iz *k'rčĭti 'dajati piti', N: *krčmar* 'krčmar, gostilničar', SSKJ: *krčmarica* 'lastnica ali upravnica krčme//ekspr. gostilničarka', P: *krčmarica* 'die Schenkwirtin'; *Kroščič* = *Kroš'či:č -a*, f *Kroš'či:čĚ* m, oblika parcele v vasi, nekoč travnik, je v primerjavi z okoliško parcelizacijo kroglaste oblike; SVI: *kroščič* je verjetno iz *krØg*, pogostna led. imena *Krog*, *Krošč*, *Krošče* idr.; *Krpa* = *'K@pa -e*, f *K@pĚ* ž, manjše, z gozdom obdane njive v zgornjem koncu vasi nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava, nastale s poseko; B: *krpa* 'cunja zaplata', dial. tudi 'lisa' (pkm.), prvotni pomen osnove *k'rp- je 'delati čevlje', SSKJ: *krpa* 4) eksp., z rodilnikom 'manjši kos česa';

Laško smudje = 'La:ško s'mü:d'e, 'La:škoga s'mü:d'a, na 'La:škon s'mü:d'Ě s, področje je poimenovano po ločju, ki je nekoč raslo tod; S: *loč* 'trs, rogoz', SSKJ: *loček* 'travi podobna rastlina, ki raste zlasti na vlažnih tleh', P: *smudje* 1) 'Binsen'; *Log* = 'Lo:úk -ga, v 'Lo:úgĚ m, obdelovalne površine tik za vaškim zaselkom Kot na področju, nekoč poraslim z gozdom; B, SVI: *log* 'gaj, ravninski, nizek gozd' je splošno slov., csl. *lŏg* 'log, majhen gozd', pogostno top. in led. ime; Snój meni, da je pslov. **lŏg* prvotno verjetno pomenilo *'nižje ležeč teren, kotlina', N: *log* 'gozd', SSKJ: *log* 1. (močviren) travnik ob vodi, navadno deloma porasel z drevesi, 2. knjiž. 'gozd', P: *log* 'der Hain, der niedere Wald'; *Mala čistina* = 'Ma:la 'čistina Ma:le 'čistine, na 'Ma:loj 'čistinĚ ž, obdelovalne površine v spodnjem koncu vasi pod Široko potjo levo od Kratke Table; B, S: *čist*, *čistina* je iz osnove **skai-*, **ske*ʹʹ-, **ski-*, ohranjene v pslov. **čalditi*; *čist* je prvotno pomenilo *'precejen, očiščen gošče', N: *čistina* 'jasa', SSKJ: *čistina* 'površina v gozdu, ki ni porasla z drevjem ali grmovjem', P: *čistina* 4) 'ein leerer Platz, eine Lichtung im Walde'; *Mislov breg* = 'Mislof b're:ʹʹk 'Mislovoga b're:ʹʹga, na 'Mi:slovon b're:ʹʹgĚ m, obdelovalne površine pod Gajem; poimenovanje je po hišnem imenu; *Na trati* = *Na t'rátĚ*, obdelovalne površine v spodnjem koncu vasi med Logom in Peščakom, kjer je bil nekoč travnik; B, SVI: *trata* je prevzeto iz srvn. *trat* 'pašnik', bav. n. *Trat* 'praha'; beseda se je razvila iz stvn. *trata* 'stopinja, sled, pot', pogostna ledinska imena; N: *tratnica* 'trata', SSKJ: *trata* 'z nizko, navadno negovano travo porasla manjša površina//z nizko travo porasla površina sploh', P: *trata* 'der Rasenplatz, der Anger, der Rasen'; *Na žgalini* = *Na žga'linĚ*, obdelovalne površine v zgornjem koncu vasi med Kratkimi kračinami in Pod žlaki, področju, kjer so bile nekoč poskusne vrtine za nafto; B: *žgalina* 'žgoča vročina, pripeka', SSKJ: *žgalina* zastar. 'sončna pripeka', P: *žgalina* 'eine brennende Hitze'; *Nad mejami* = *Nad me'jámĚ*, terasaste obdelovalne površine v zgornjem koncu vasi pod Trnavskim bregom, ločene z mejami, zaraslimi z visoko travo; *Nad šancami* = *Nad šó:ncamĚ*, obdelovalne površine v skrajnem jugovzhodnem koncu vasi ob meji s Strehovci, kjer je bilo nekoč veliko jarkov za odvodnjavanje; B: *šanca* 'obrambni okop, nasip' je prevzeto iz srvn. *schanze*, nvn. *Schanze* 'obrambni okop, nasip', N: *šanec* 'jarek, nasip', SSKJ: *šance* zastar. 'obrambni nasip, okop'; *Namet* = 'Na:met -a, na 'Na:metĚ m, obdelovalne površine v spodnjem (jugovzhodnem) koncu vasi ob nekdanji poljski poti, danes asfaltirani cesti Filovci–Renkovci; N: *namet* 'pot, kolovoz, nastal z nametanjem zemlje', SSKJ: *namet* redko 'kar namete, nanese veter', P: *namet* 1) 'das Aufgeworfene, das Angehäufte', 2) 'der Strassenanwurf, der Schotter, ein gebauter Weg'; *Ošlajevi njive* = *Oš'lo:úve n'jive Oš'lo:úvij n'jif*, na *Oš'lo:úvij n'jivaj* ž. mn., obdelovalne površine ob Ošlajevi ulici pod Dolgimi njivami na vzhodnem koncu vasi ob meji s Strehovci; poimenovanje je po priimku Ošlaj; *Peščak* = *Piš'ča:k -a*, na *Piš'ča:kĚ* m, obdelovalne površine v spodnjem koncu vasi, dostopne po Balažičevi ulici ali

iz Loga; SSKJ: *peščen* 'nanašajoč se na pesek', P: *peščen* 'sandig, der Sandboden'; *Piča mlaka* = '*Piča m'láka* '*Piča m'láke*, f '*Piča m'lákĚ* ž, obdelovalne površine pod Tablo na levi strani Beroške poti; področje je slabo prepustno za vodo, le-ta stoji na njivah že ob rahlem dežju; domačini ime razlagajo tako, da je na njivi mokro že, če se žaba polula; od »pičkine mlake« je ime Piča mlaka; *Plugi* = *P'lü:gĚ*, na *P'lü:gaj* m. mn., ker je bila zemlja slaba, so jo razdelili na velike parcele njive; B: *plug* 'površinska mera', N: *plug* 'plug, oral', SSKJ: *plug* 3. nar. vzhodno 'oral (nekdaj ploščinska mera, 57,55 a)', P: *plug* 2) 'ein Joch'; *Pod Gajem* = *Pod 'Ga:jon*, obdelovalne površine pod vinogradi na področju, kjer je bil nekoč gozd; B: *gaj* 'zaščiten, gojen gozd, log', N: *gaj* 'gaj' SSKJ: *gaj* 'redek, negovan gozd', P: *gaj* 1) 'junger, gehegter, gepflegter Wald, das Hegeholz'; *Pod žlaki* = *Pod žlaki*, obdelovalne površine pod vinogradi na Filovskem bregu, od katerih jih loči potka; B: *žlak* 'pkm. pomen 'kolosek' je verjetno izposojen iz srvn. *slac* 'pot; s poseko narejena čistina, jasa', N: *žlak* 'kolosek = kolesnica, tir', SSKJ: *žlak* 2. nar. vzhodno 'spodnji, nasuti rob zlasti vinograda'; *Prelogi* = *P'ré:jlogĚ -of*, f *P'ré:jlogaj* m. mn., večje obdelovalne površine v spodnjem (južnem) koncu vasi pod cesto; B: *prelog* 'zemljišče v prahi, opuščena kulturna tla, jasa v gozdu, prehod skozi plot' je iz **perlog* ' in je pogost tpn. in mtpn, N: *prelog* 'krajši čas neobdelana njiva', SSKJ: *prelog* nar. 'neobdelana ali opuščena njiva', P: *prelog* 3) 'das Brachland; ein ausgelassener Acker, der Abacker'; *Rakitje* = *Ra'kitke -a*, v *Ra'kitkĚ* s, obdelovalne površine v spodnjem (jugovzhodnem) koncu vasi med Peščakom in Nametom, kjer so nekoč rasle vrbe; N: *rakita* 'vrsta vrbe', SSKJ: *rakita* bot. 'do tri metre visok vrbov grm s kratkimi vejami, ki raste po močvirjih in gozdovih, *Salix aurita*', P: *rakita*, *rakitje* 'eine Art Bachweide, die graue Bachweide (*salix incana*)', SVI: slov. občno ime *rakita* 'Bachweide, *salix incana*' je tpn. in mtpn.: *Rakitje*, *Rakitovje*, *Rakitnjak* itd.; *Rebro* = '*Rebro -a*, na '*RebrĚ* s, terasaste obdelovalne površine v zgornjem koncu vasi v bližini pokopališča; *Rousove dnike* = '*Ró:usove d'nike*, '*Ró:usovij d'nik*, v '*Ró:usovij d'nikaj* ž. mn., obdelovalne površine na Filovskem bregu; poimenovanje je po priimku Rous; *Saras* = '*Sa:ras -a*, f '*Sa:rasĚ* m, ozke obdelovalne površine v spodnjem (jugovzhodnem) koncu vasi ob Balažni ulici; madž. *szoros* 'tesen, ozek, stisnjen'; *Selišče* = '*Selišče -a*, f '*SeliščĚ* s, obdelovalne površine (približno 3 ha zemlje) med Berdenovo potjo in Kapelo v središču vasi, kjer so nekoč za cel teden naselili gonjači živine z ovčami; B: *selo* 'vas, naselje, prostor, kjer stoji hiša, naselbina', SSKJ: *selo* zastar. 'vas, naselje'; *Spodnji Tiloš* = *S'po:úgen* '*Tiloš* *S'po:úgnjoga* '*Tiloša*, f *S'po:úgnjon* '*TilošĚ* m, obdelovalne površine na spodnjem koncu Beroške poti; B: *tiloš* 'mlad gozd' je prevzeto iz madž. *tilos* 'ograda, ograjeno mesto', kar je iz *tilt* 'prepovedati', torej 'gozd, v katerem je prepovedano loviti in sekati'; N: *tiloš* 'mlad gozd'; po pripovedovanju domačinov je *tiloš* madžarsko poimenovanje za grofovsko zemljo, torej za zelo velike parcele;

Strnašček = *S't@našček -eka*, na *S't@naščekĚ* m, obdelovalne površine v zgornjem koncu vasi na Trnavskem bregu; po pripovedovanju domačinov je Strnašček pomanjševalnica za Trnavski breg; *Špicnate* = *Š'picnate -ij*, na *Š'picnatij* ž. mn., obdelovalne površine na vzhodnem koncu vasi ob meji s Strehovci; poimenovanje je po obliki zemljišča, ki je v primerjavi z okoliško parcelizacijo špičaste (koničaste) oblike; B: *špica* 'konica, ost' je prevzeto iz srvn. *spitze* 'konica, ost', nem. *Spitze* 'isto', kar je posamostaljeni pridevnik *spitz* 'koničast, oster', N: *špic* 'konica, ost', SSKJ: *špica* 1. pog. 'zelo zožen, priostren končni del česa; konica', P: *špica* 1) 'konica, ost'; *Tabla* = *Ta:bla -e*, f *Ta:blĚ* ž, večje široke obdelovalne površine tik pod cesto Murska Sobota–Lendava na levi strani Beroške poti; B: *tabla* 'tabla, plošča, široka deska' je prevzeto prek stvn. *tavala tabala* 'plošča, tabla, slika, miza', srvn. *tavele, tavel, tabele, tabel* 'plošča, miza' iz rom. *tavola*, kar je iz lat. *tabula* 'deska, plošča, slika'; *Tenove* = *Ti'no:úve Ti'no:úvij*, f *Ti'no:úvij*, obdelovalne površine v spodnjem koncu vasi na področju, kjer so bili nekoč travniki; ozemlje je pripadlo Filovcem po agrarni reformi; B: *nov* < pslov. **nov* 'nov', scsl. *nov* 'nov'; *Tiloš* = *Tiloš -a*, f *TilošĚ* m, obdelovalne površine med Zgornjim in Spodnjim Tilošem na desni strani Beroške poti; *Toplakov breg* = *Tó:plakof b're:ŋk*, *Tó:plakovoga b're:ŋga*, na *Tó:plakovon b're:ŋgĚ* m, obdelovalne površine v zgornjem koncu vasi med Rousovimi dnikam in Nad mejami; poimenovanje je po priimku; *Trebež* = *T're:ŋbeš -ža*, f *T're:ŋbežĚ* m, obdelovalne površine v spodnjem (jugovzhodnem) koncu vasi tik za zadnjimi hišami na področju, kjer so bili nekoč vrtovi; B: *trebiti* 'čistiti (grmovje), krčiti (gozd)', *trebež* 'čiščenje nepotrebnega' in 'krčenje (gozda), rovt, krčevina', pogosto v mtpn., N: *trebež* 'krčevina, laz, rovt', SSKJ: *trebež* 2) svet, s katerega je odstranjeno drevje, grmovje, zlasti gozd; krčevina, P: *trebež* 1) die Entfernung des Ungehörigen; die Reinigung; das Ausklauben, 3) die Rodegrund; *Verje* = *Vérge 'Vérdža v 'VérgĚ* s, nekoč močvirno področje med Logom in Tenovimi v spodnjem koncu vasi; *Za Petrnimi hišami* = *Za 'PetrnimĚ 'ižamĚ*, obdelovalne površine na področju, kjer je bil nekdanj travnik; poimenovanje je po hišnem imenu Petri, kar je iz osebnega imena Peter; *Zapasike* = *Za'pásike -ø*, v *Za'pásikaj* ž. mn., obdelovalne površine v spodnjem (jugovzhodnem) koncu vasi (za živo mejo) med Trebežem in Špicnatimi; B: *poseka* 'golo mesto v gozdu, živa meja', N: *pasika* 'živa meja, poseka', SSKJ: *pasika* nar. 'pašnik', *poseka* 1) 'del gozda, na katerem je drevje posekano', 2) 'posek', P: *poseka* 3) = živ plot; *Zglavje* = *Zglav'gé: Zglavd'ža*., na *Zglav'gé:j/na Zglav'ga:j* s, obdelovalne površine v zgornjem koncu vasi nad vinogradi med Strnaščekom in Rousovimi dnikami; SSKJ: *vzglavje* • knjiž. *vzglavje* njive 'zgornji del', P: *vzglavje* 'der erhabene Theil des Weingartens, der oberste und der unterste Rand des Weingartens'; *Zgornja tabla* = *Z'górna Ta:bla Z'górne 'Ta:ble*, v *Z'górnoj 'Ta:blĚ* ž, široke obdelovalne površine tik nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava ob Mejični poti oz. poti na Trnavski

breg; *Zgornji Tiloš* = *Z'góren 'Tiloš Z'górnjoga 'Tiloša*, v *Z'górnjon 'TilošĚ* m, večje obdelovalne površine tik pod cesto Murska Sobota–Lendava na desni strani približno 3 km dolge Beroške poti.

Travniki in vrtovi

Grajke = *G'ra:jke -ø*, v *G'ra:jka:j* ž. mn., travnik na najboljši zemlji v spodnjem koncu vasi; zemljišče so namakali, saj je bilo ob potoku; poimenovanje je po poljski razdelitvi – ograjenih skupnih pašnikih; B, S: psl. **gordĭti* je prvotno verjetno pomenilo *'zagrajevati, delati ogrado' in je izpeljano iz pslov. **go%ord'* 'ograda', P: *Grajek* = *ograda*; *Gunje* = *'Günje*, v *'Günja:j* ž. mn., travniki na vzhodnem koncu vasi med Dolgimi njivami in Špicnatimi, porasli z zelo mehko travo, spominjajo na odejo; poimenovanje je iz madž. *gunya* 'odeja'; *Lackov ograd* = *'Láckof 'ógrat*, *'La:ckovoga 'ógrada*, v *'Láckovon 'ógradĚ* m, vrtovi v spodnjem delu vasi med Dolgimi in Ošlajevimi njivami; B: *ograd* 'plot, ograja' < *graditi* v najstarejšem splošnoslovanskem pomenu 'postavljati plot, ograjo', kar je ohranjeno v *ograditi*, *ograjati*, *ograjevati*, N: *ograd* 'sadovnjak', SSKJ: *ograd* 1) knjiž., redko 'ograjn prostor', 2) nar. 'ograjn prostor okrog hiše in gospodarskega poslopja, porasel s travo in drevjem', P.: *ograd* 'ein umzäunter o. eingefriedeter Platz; der Hof hinter dem Hause; der Garten; der Gemüsegarten, der Weingarten'.

Vinograd in sadovnjaki

Dolina miru = *Do'li:na mi'ru*: *Do'li:ne mi'ru*., v *Do'li:nĚ mi'ru*: ž, vinogradi na Filovskem bregu (približno 500 m oddaljeni od glavne ceste Murska Sobota–Lendava); *Ešketov skedenj* = *'Ešketof š'kegenj*, *'Ešketovoga š'kegnja*, v *'Ešketo-von š'kegnjĚ* m, sadovnjak za hišo lastnika v vasi; hišno ime je vzdevek, lastnik je namreč s klici *eš eš eš* podil kokoši; *Filovski breg* = *'Fi:lofskĚ b're:ʃk* *'Fi:lof-skoga b're:ʃga*, na *'Fi:lofskon b're:ʃgĚ* m, vinogradi v severnem delu vasi nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava; *Gaj* = *'Ga:j -a*, v *'Ga:jĚ* m, vinogradniški slemenski zaselek z zidanicami in počitniškimi hišicami v severnem delu vasi nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava, kjer je bil nekoč gozd; *Trnavski breg* = *'T@nafskĚ b're:ʃk* *'T@nafskoga b're:ʃga*, na *'T@nafskon b're:ʃgĚ* m, vinogradi v severnem delu vasi nad glavno cesto Murska Sobota–Lendava; to področje je bilo nekoč gosto poraslo z akacijo (trnato drevo ali grm z dišečimi belimi cvetovi v grozdastem socvetju); *Turkov breg* = *'Törkof b're:ʃk* *'Törkovoga b're:ʃga*, na *'Törkovon b're:ʃgĚ* m, sadovnjak v Gaju; poimenovanje je po hišnem imenu

Gozd

Bukovje = *'Bükevge -ja*, v *'BükevgĚ* s, bukov gozd med Gajem in Filovskim bregom; *Ciganjšček* = *Ci'ga:jnščak -aka*, f *Ci'ga:jnščakĚ* m, gozd v zgornjem

(severnem) koncu vasi nad Jugom; *Jug* = 'Džuk -a, v 'DžukĚ m, gozd, južno od Ciganjščaka; južni del gozda; *Tali* = 'Ta:lĚ, po 'Ta:laj m. mn., gozd v zgornjem koncu vasi med Cigajščakom in Zažganim borovjem; dolge parcele v gozdu so nastale ob delitvi na dele – tale; SSKJ: *talati* nar. 'dajati, deliti', N: *talati* 'deliti'; nem. *teilen* 'deliti', *der Teil* 'del'; *Zažgano borovje* = Žaž'ga:no borov'gé:, v Žaž'ga:non borov'gé:j s, borov gozd v skrajnem severovzhodnem koncu vasi v Gaju, ki ga je požar nekoč močno uničil.

Potoki, mlake

Filovski potok = 'Fi:lofskĚ 'pótok 'Fi:lofskoga po'tóka, pri/p® 'Fi:¶lofskon po'tókĚ m, potok, ki teče skozi središče vasi; *Janderdol* = 'Džónderdoú -a, pri/p® 'DžónderdoúĚ m, mejni potok med Filovci in Strehovci; *Lipnica* = 'Li:pnica -e, pri/p® 'Li:pnicĚ ž, pritok Ledave; v jugovzhodnem delu vasi pod glavno cesto meji s Hraščicami v Gančanih; po Bezlaju (SVI 1956: 344) so izpeljanke iz osnove *lipa* 'tilia' pogostne v vsej slovanski onomastiki (hidronimi, toponimi in ledinska imena); *Matejin potok* = 'Ma:tejin 'pótok 'Ma:tejinoga po'tóka, pri/p® 'Ma:tejinon po'tókĚ m, mejni potok med Filovci in Bogojino; poimenovanje je po hišnem imenu lastnika njive, na kateri izvira potok; *Pal* = 'Páú-a, na 'PáúĚ m, nekdanja, danes z blatom in peskom zasuta mlaka; prim. nar. *zapoliti* 'zasuti z blatom in peskom'.

Stavbe

Berdeničin križ = *Berde'ni:čin k'ri:¶š* m, križ v Gaju na zemlji, katere lastniki so Berdeničevi; poimenovanje je po hišnem imenu; *Berdenov križ* = *Ber'dé:nof k'ri:¶š* m, križ v zgornjem koncu vasi v Zgornji Tabli pred pokopališčem; poimenovanje je po priimku; *Gujtmanova kapela* = 'Gu:jtmanova ka'pe:¶la ž, kapela v Gaju; poimenovanje je po priimku družine, ki jo je postavila; *Kapela* = *Ka'pe:¶la* ž, kapela v središču vasi; *Križ* = *K'ri:¶š* m; križ sredi vasi Filovci (»re:¶den k'ri:¶š«); *Križ v Filovskem bregu* = *K'ri:¶š f 'Fi:lofskon b're:¶gĚ* m, križ na Filovskem bregu; *Senčarjev križ* = 'Sé:nčarof k'ri:¶š m, križ v Dolenskem koncu v spodnjem delu vasi ob meji z Renkovci; poimenovanje je po hišnem imenu; *Trnavski križ* = 'T®nafskĚ k'ri:¶š m, križ na Trnavskem bregu.

3 Tipologija poimenovanj

Glede na motivacijsko podstavo je zbrano besedje mogoče razvrstiti v več pomenskih skupin. Polastnoimenilo se je namreč občno besedje, ki označuje: rastje: 'Bükovge, 'Ga:j, 'La:ško s'mü.d'e, 'Li:pnica, 'Lo:úk, Na t'rátĚ, Ra'kitke, Žaž'ga:no borov'gé:; reliefne značilnosti in lastnosti zemljišča: 'BerkišafčĚ, Č'réte, 'Fi:lofskĚ b're:¶k, 'Fölbarcine d'nike, Nad 'šó:ncamĚ, 'Rebro, 'T®nafskĚ b're:¶k; namembnost, izrabo, kultiviranje zemljišča: D®'vótan, G'ra:jke, 'Láckof 'ógrat, 'Na:met, Oš'lo:úve n'jive, P'ré:jlogĚ, Ti'no:úve, T're:¶beš, Za'pásike; ob-

likovanost in velikost zemljišča: 'Cečkova n'jiva, 'Du:ge k'ra:čine, 'Du:ge n'jive, Ko'lóbrat, 'Ko:út, K'ra:tka 'Ta:bla, K'ra:tke k'ra:čine, Kroš'či:ŕč, 'Ma:la 'čistina, Š'picnate, 'Ta:bla; lego zemljišča: Do'lé:nskĚ 'kónec, D'žuk, S'po:úgen 'Tiloš, Zglav'gé, Z'górna 'Ta:bla, Z'góren 'Tiloš; stavbe in naprave na zemljišču: Ka'pe:ŕla, K'ri:ŕš; vodne oblike: 'CürkĚ, Fi:lofskĚ 'pótok, 'Piča m'láka; osebna imena, priimke, hišna imena in vzdevke: Za 'PetrnimĚ 'ižamĚ; Ker'ma:novĚ P'ré:jlogĚ, Tó:plakof b're:ŕk; Ko'va:čove d'nike, 'Törkof b're:ŕk; 'Ešketof š'kegenj; zgodovinsko dogajanje: 'Selišče.

V zbranih narečnih ledinskih imenih se odražajo vse glasoslovne in oblikoslovne značilnosti ravskega podnarečja. Z besedotvornega in skladenjskega vidika so zbrana imena enobesedna, in sicer samoedninska ali samomnožinska, saj se nanašajo na zemljepisni objekt, pojmovan kot celoto:⁷ 'Lo:úk, T're:ŕbeš; 'K@pa, 'Ta:bla; 'Bükovge, Ra'kitke; 'CürkĚ, Č'réte, G'ra:jke, in večbesedna. Enobesedna so netvorjena, npr. D'žuk, 'Ga:j, 'Ko:út, ali tvorjena: izpeljanke z moškospolskimi, ženskospolskimi in srednjespolskimi priponami: -ak: Piš'ča:k, -ež: T're:ŕbeš, -ič: Kroš'či:ŕč; -ica: K@čma'rica, -nica: 'Li:pnica, -ke: G'ra:jke; -išče: 'Selišče, -je: Ra'kitke, -ovje: 'Bükovge. Večbesedna imena so: (a) samostalniške besedne zveze s pridevniškim določilom: 'Du:ge n'jive, K'ra:tka 'Ta:bla, 'Ma:la 'čistina; Ko'va:čove d'nike, 'La:ckof 'ógrat, Tó:plakof b're:ŕk; 'Fi:lofskĚ b're:ŕk, 'Fi:lofskĚ 'pótok, 'T@nafskĚ b're:ŕk; S'po:úgen 'Tiloš, Z'górna 'Ta:bla, Z'góren 'Tiloš; (b) besedne zveze iz samostalnika (ali samostalniške besedne zveze z levim pridevniškim določilom) in predloga: Na t'rátĚ, Nad me'ja:mĚ, Pod 'Ga:jon; K'ri:ŕš f 'Fi:lofskon b're:ŕgĚ, Za 'Pet@nimĚ 'ižamĚ; (c) samostalniške besedne zveze z ujemalnim samostalniškim prilastkom: Do'li:na mi'ru: ali neujemalnim predložnim samostalniškim prilastkom: 'Po:út f 'Ko:út, 'Po:út za 'Ga:j.

Zbrane mikrotoponime, ki so zvečina izvorno slovenski, nekatera poimenovanja pa so prevzeta tudi iz stičnih jezikov (madžarščine in iz/preko nemščine) v časovno različnih jezikovnozgodovinskih obdobjih, dobro poznajo govorci najstarejše in srednje generacije, slabše govorci mlajše generacije. Zaradi spreminjajočega se načina življenja, opuščanja kmetovanja in vse manjše navezanosti ljudi na zemljo tudi ledinska imena počasi tonejo v pozabo.

Literatura

- France BEZLAJ, 1956, 1962: *Slovenska vodna imena* I, II. Ljubljana: SAZU.
 – – 1976–2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: SAZU.
 – – 2003: *Zbrani jezikoslovni spisi* I, II. Ur. M. Furlan. Ljubljana: SAZU.
Enciklopedija Slovenije, 4. zvezek. Ljubljana: MK 1990.

⁷ Prim. A. Šivic Dular (1988: 231).

- Pavel BLAZNIK, 1986: *Historična topografije slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. Maribor: Založba Obzorja.
- Marc GREENBERG, 1993: Glasoslovni opis treh prekmurskih govorov. *Slavistična revija* 41/4. 465–487.
- Svetozar ILEŠIČ, 1950: *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem*. Ljubljana: SAZU.
- Franc JAKOPIN idr., 1985: *Slovenska krajevna imena*. Ljubljana: CZ.
- Krajevni leksikon Slovenije. 1995. Ljubljana: DZS
- Vlado KLEMŠE, 1988: Ledinska imena na doberdobskem Krasu. *Doberdob včeraj in danes*. V *Doberdobu: Kmečko-obrtna hranilnica*. 431–435.
- Mihaela KOLETNIK, 2004: Ledinska imena v Rogašovcih. *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika – slovenska zemljepisna imena*. Maribor: Društvo Pleteršnikova domačija Pišece in SD Slovenije. 181–193.
- , 2006: Ledinska imena v Ivanjcih. (v tisku)
- Vilko NOVAK, 1951: Lončarstvo v Prekmurju. *Slovenski etnograf*, 3–4. Ljubljana: DZS. 111–131.
- Suzana PETROVIČ, 2005: *Ledinska in hišna imena v izbranih naseljih občine Gornja Radgona*. Diplomsko delo. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Maks PLETERŠNIK, 1974: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Reproducirani ponatis.
- Peter RIBNIKAR, 1982: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis* 36/4. 321–337.
- Polona ROBLEK, 1999: Imenoslovje v katastrski občini Bela. *Preddvor v času in prostoru: Zbornik občine Preddvor*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 257–272.
- Vincenc RAJŠP, Aleksandra SERŠE, 2001: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*. Opisi, 7. zvezek. Ljubljana: SAZU.
- Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Alenka ŠIVIC-DULAR, 1988: Besedotvorne vrste slovenskih zemljepisnih imen na gradivu do leta 1500. *Obdobja 10: Srednji vek v slovenskem jeziku, knji-ževnosti in kulturi*. 229–244.
- 1988/89: Temeljna načela pri pisanju slovenskih zemljepisnih imen. *Jezik in slovstvo* 34/1–2. 3–14.
- Jožica ŠKOFIC, 1998: Mikrotoponimi v Kropi in bližnji okolici. *Jezikoslovni zapiski* 4. 47–71.
- 2004: Zemljepisna lastna imena na Dobravah med dolinama Lipnice in Savne. *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika – slovenska zemljepisna imena*. Maribor: Društvo Pleteršnikova domačija Pišece in SD Slovenije. 60–73.
- Goran TRAJBARIČ, 2002: *Ledinska in hišna imena v vasi Filovci*. Raziskovalna naloga. Murska Sobota.
- Drago UNUK, 1996: Ledinska imena na Gomili pri Kogu. *Borkov zbornik*. Maribor: SD. 105–112.
- 1999: Ledinska imena v Porabju. *Az anyanyelv a kétnyelvűségben*. Maribor: Egyetem Pedagógiai Kara Magyar intézete; Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. 122–129.

- – 2004: Zemljiška imena v Črešjovi grabi in Strmcu (Stoperce v Halozah). *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika – slovenska zemljepisna imena*. Maribor: Društvo Pleteršnikova domačija Pišce in SD Slovenije. 194–201.
- Ivan ZELKO, 1982: *Historična topografija Slovenije I: Prekmurje do leta 1500*. Ljubljana: SAZU.
- –, 1985: Prekmurska ledinska imena – in primerjava s panonskoslovenskimi. *Slavistična revija* 33/4. 459–465.
- – – 1996: *Zgodovina Prekmurja*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Zinka ZORKO, 2003: Oblikoslovje in leksika v govoru Cankove. *Avgust Pavel*. Maribor: SD Maribor. Zora 23. 73–94.

SINOPSIS

V prispevku so predstavljena narečna ledinska imena (mikrotoponimi) v Filovcih. Glede na motivacijsko podstavo so razvrščena v pomenske skupine. Ker gre za izrazito poljedelsko področje, je največ poimenovanj za njive, manj za travnike, pašnike in sadovnjake.

POVZETEK

V prispevku so predstavljena narečna ledinska imena (mikrotoponimi) v filovcih, prvič omenjenih leta 1322 z imenom Fyloch. Ledinska imena (mikrotoponimi), ki so se ohranila zlasti prek ustnega izročila, so imena tako posameznih parcel kot tudi večjih gozdnih, pašniških, travniških, poljskih in drugih površin, manjših zaselkov oz. poimenovanja za posamezna zemljepisna območja na manjšem in zamejenem teritoriju v okviru določene (urbane) skupnosti. V zbranih narečnih ledinskih imenih se odražajo glasoslovne značilnosti filovskega govora, ki ga uvrščamo v prekmursko ravensko podnarečje panonske narečne skupine. Glede na motivacijsko podstavo so mikrotoponimi razvrščeni v pomenske skupine. Polastnoimenilo se je namreč občno besedje, ki označuje: rastje: *'Bükovge, 'Li:pnica*; reliefne značilnosti in lastnosti zemljišča: *'Č'réte, 'Fi:lofskĚ b're:ʃk, 'Fölbarcine d'nike*; namembnost, izrabo, kultiviranje zemljišča: *G'ra:jke, Oš'lo:úve n'jive, P'ré:jlogĚ*; oblikovanost in velikost zemljišča: *'Du:ge n'jive, 'Ko:út, Š'picnate*; lego zemljišča: *D'žuk, S'po:úgen 'Tiloš, Zglav'gé*; stavbe in naprave na zemljišču: *Ka'pe:ʃla, K'ri:ʃš*; vodne oblike: *'CürkĚ, Fi:lofskĚ 'pótok*; osebna imena, priimke, hišna imena in vzdevke: *Za 'PetrimĚ 'ižamĚ-Tó:plakof b're:ʃk; Ko'va:čove d'nike; 'Ešketof š'kegenj*; zgodovinsko dogajanje: *'Selišče*.

Zbrane mikrotoponime, ki so zvečina izvorno slovenski, nekatera poimenovanja pa so prevzeta tudi iz stičnih jezikov (madžarščine in iz/preko nemščine) v časovno različnih jezikovnozgodovinskih obdobjih, dobro poznajo govorci najstarejše in srednje generacije, slabše govorci mlajše generacije. Zaradi spreminjajočega se načina življenja, opuščanja kmeto-

vanja in vse manjše navezanosti ljudi na zemljo tudi ledinska imena počasi tonejo v pozabo.

KÉTNYELVŰSÉG ÉS OKTATÁS
Gondolatok a szlovéniai Muravidék magyar nyelvű
és magyarnyelvi oktatásáról¹

1. Bevezetés: többségi és kisebbségi célok

A határon túli magyar közösségeket eltérő számbeli arányuk, más-más társadalmi és szociokulturális környezetük, léthelyzeteik, sorseseményeik különbözősége ellenére azonos cél vezérli oktatási rendszerük kialakításában. Minden kisebbségi közösség úgy próbálja megválasztani oktatási programját – az adott nyelvi és nemnyelvi helyzet megszabta lehetőségek vonzásában és választásában, hogy additív kétnyelvűségi helyzet teremtsék,² hogy a diákok az anyanyelvi elsőnyelvűség megtartásával (funkcionális) kétnyelvűvé váljanak. Nem könnyű a helyzetük, hiszen az állam által működtetett oktatási (és egyéb) intézmények rendszerint a többségi nemzet igényeit tartják szem előtt – még hibátlanok tűnő jogi szabályozás mellett is, s a többségi lakosság céljai általában eltérnek a kisebbségek céljaitól.

A szlovéniai magyar nyelvű (kétnyelvű) oktatás legfontosabb jellemzőinek bemutatásához feltétlenül szükség van az ott élő kisebbségek rövid jellemzésére. Elsősorban számarányaik és politikai szervezettségük oldaláról, hiszen az oktatáspolitikai alakításában, az anyanyelvi és az anyanyelvű oktatás szervezésében, jogi és törvényi szabályozásában ezek a szervezetek kulcsfontosságúak.³ Az

¹ A konferencián tartott előadás (és annak kibővített írott változata) a határon túli nyelvi irodák és kutatóhelyek Bartha Csilla és Péntek János vezette kutatási programjában készült szlovéniai országtanulmány egy része.

² A *hozzáadó (additív) kétnyelvűségi helyzet* azt jelenti, hogy a heterogén környezet nemzetiségeit, nyelveit és kultúráit egyformán értékeli, ezek megközelítőleg azonos státusszal rendelkeznek. *Felcserélő (szubtraktív)* viszont a kétnyelvűségi helyzet, ha a környezet az egyik etnikumot, nyelvet, kultúrát kívánatosabbnak tartja a másiknál, azt előnyben részesíti. A hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben nem jellemző a nyelvcsere (míg a másikban igen), hiszen mindkét nyelv elsajátítása vagy tanulása egyformán vonzó cél. Az egyik nyelv tanulása nem a másik rovására történik, hanem az egyik nyelvhez hozzáfejlődik a másik (GÖNCZ LAJOS 2004: 33).

³ A ZPIMVI (*Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja* – Az olasz és a magyar nemzeti közösség külön jogai az oktatásban és a nevelésben) 7. szakasza kimondja, hogy a kétnyelvű oktatási programját (célok, tantárgyfelosztás, tantervek, tudás- és vizsgakatalógusok) meghatározó dokumentumok elfogadásához a Szlovén Köztársaság Általános Oktatási Szaktanácsa

olasz és a magyar nemzeti közösségnek saját, bár egymástól alapvetően különböző oktatási rendszere van, az olasz iskolarendszer vázlatos érintése az összehasonlíthatás végett elengedhetetlen. A roma közösség részben még rendezetlennek tűnő viszonyairól szólva a mai szlovén kisebbségvédelem egyik sarkalatos pontját érintem.

A muravidéki szlovén–magyar kétnyelvű közoktatás korrekt alkotmányos, jogi, tárgyi-financiális szabályozottsága, az anyanyelvi dominancia többségi és kisebbségi értelmezésének különbözőségei meghatározzák a magyar anyanyelv iskolai helyzetét. Az oktatási rendszer bemutatásában a hangsúlyt a napjainkban igen aktuális problémák bemutatására próbálom tenni (az iskolastatisztikákról most nem lesz szó), illetve azokra a történésekre (mérőföldkövek), amelyek nagymértékben alakították az oktatás formai kereteit és tartalmait (ez az alapfokú oktatás szintjén elsősorban a kilencosztályos általános iskolai program, míg a középiskolában az új érettségi vizsga). Céлом az, hogy hiteles képet kapjunk a szlovén oktatáspolitikáról és a konkrét muravidéki gyakorlat ellentmondásairól, az út- és a kiútkeresés mai állásáról és állomásairól. A téma kifejtéséhez kisebbségi és többségi, helybeli és magyarországi kutatások eredményeire támaszkodom az oktatási rendszer hivatalos dokumentumain, a törvényeken és az előírásokon kívül.

2. Szlovénia nemzeti közösségei: az anyanyelv és az oktatás(politika) összefüggései

Szlovénia két őshonos kisebbsége, a magyar és az olasz nemzeti közösség a klasszikus kisebbségi közösségek csoportjába tartozik. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a *pozitív diszkrimináció* elvén alapuló, világviszonylatban is példásnak mondható szlovén kisebbségpolitika, a kisebbségi külön jogok érvényessége ahhoz a konkrét területhez van kötve – a nemzetiségek számaránya jogbiztonságukat nem befolyásolja –, ahol ezek a közösségek élnek: a *nemzetiségileg vegyesen lakott terület* (kétnyelvű terület) fogalmát az alkotmány rögzíti, kiterjedését az egyes érintett közigazgatási egységek (*községek*)⁴ státútumai pontosan

(*Strokovni svet RS za splošno izobraževanje*) köteles kikérni a két kisebbség illetékes szerveinek véleményét. Egyetértésük és aláírásuk nélkül nem fogadhatók el sem a kétnyelvű programok (beleértve a módosításokat és az újításokat is), sem pedig az azokról szóló, az azokat érintő hivatalos dokumentumok sem. Ennek következetes megvalósulása nyomon követhető az írásos anyagokban. (A törvényt a szlovén parlament 2001. április 25-i ülésén fogadta el, lényegében az 1982-es változat megújításáról van szó.)

⁴ A szlovéniai magyar nyelvű közigazgatásban a *község* szónak legalább két jelentése van. Jelenti egyrészt a választott önkormányzattal irányított kistélepet, a legkisebb közigazgatási egységet, azaz a falut a standard magyar jelentéssel megegyezően, ugyanak-

rögzítik. A Szlovén Köztársaság Alkotmányának 11. szakasza kimondja, hogy az adott kétnyelvű területen a magyar, illetve az olasz is hivatalos nyelv a szlovén mellett (regionális hivatalos nyelv).

2. 1. Az olaszok a Tenger mellék (*Obala*) három községében élnek, Koperben (Capodistria), Izolán (Isola) és Piranban (Pirano). A 2002-es népszámlálás hivatalos adatai szerint 2258 olasz nemzetiségű és 3762 olasz anyanyelvű állampolgár él Szlovéniában, ez az ország összlakosságának 0,11%-át jelenti. Közülük 1840 fő, tehát 81,5%-uk él a kétnyelvű területen, 418 személy (18,5%) pedig az ország más településein.⁵ Politikai csúcsszervezetük az Olasz Nemzetiség Tenger melléki Önkormányzati Közössége (*Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti*), ennek tanácsa 9 főből áll: mindhárom község három-három taggal képviselteti magát benne. Ezen kívül megalapította a közösség a társaságként működő Olaszok Unióját (Unija Italijanov – Skupnost Italijanov), amely kapcsolatban áll a horvátországi Olaszok Uniójával, illetve hídként köti össze a közösséget az anyaországgal elsősorban az anyagi szférában és a kultúra területén.

Az olasz nemzeti közösség *oktatási rendszere* a fogalom tágabb értelmezése alapján mondható *kétnyelvűnek*.⁶ A Tenger mellék szlovén vagy olasz tannyelvű óvodáiban, általános és középiskoláiban a másik nyelv kötelező tantárgy. Mind a szlovéneknek az olaszt, mind pedig az olaszoknak a szlovént *második nyelvként* tanítják. Az olasz tannyelvű iskolákban az ügyintézés nyelve is olasz minden szinten. A 2003/2004-es tanévben a nemzetiségileg vegyesen lakott terület három olasz tannyelvű óvodájába 264 kisgyerek járt, a három általános iskolának 389, a három középiskolának pedig 291 diákja volt. Olasz nyelvű felsőoktatási

kor és elsődlegesen a több települést egyesítő, a korábbi *járásnak* megfelelő közigazgatási egységet. A kettő elkülönítésére a nyelvi forma is igyekszik rávilágítani: a *Lendvai község* az utóbbi fogalmat takarja, az első jelentésnek a *Lendva község* felel meg (lásd ehhez: ÉKsz.²: 766).

⁵ Statistični urad RS, št. 93/2003. Statistične informacije.

⁶ A fogalom meghatározásában az oktatás nyelvi és társadalmi céljaiból kell kiindulunk. *Kétnyelvű oktatásnak* hívhatunk minden olyan oktatásformát, amelynek egyik kiemelt célja, hogy a diákokban a kétnyelvűség valamely formájának kialakulását eredményezze. A *kéttannyelvű oktatásban* elsősorban eszközként használják a két nyelvet a kétnyelvűség bizonyos formáinak kialakításában. Hogy a két tannyelv alkalmazása nem mindig vezet a kívánt kétnyelvűség kialakulásához, arra a Muravidék jó példa. Valójában ezek *átirányítási programok*, amelyeknek célja nem az anyanyelv megmaradása, hanem a többségi nyelvre való átállás (LANSTYÁK 1995, 2005; GÖNCZ LAJOS 2004). A muravidéki példa esetében az eddigi verbális gyakorlat inkább a *kétnyelvű* oktatást hitelesítette. A szakirodalom az olaszok esetében saját nemzetiségi, *egynyelvű* – olasz tannyelvű – iskolákról beszél (*enojezične osnovne šole z italijanskem učnim jezikom*).

intézmény nincs Szlovéniában, az olasz nyelvet és irodalmat a Ljubljani Egyetem Bölcsészettudományi Karán (*Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani*), valamint Koperben (*Univerza na Primorskem*) hallgathatják a továbbtanulni szándékozók. A nem olasz szakos anyanyelvű továbbtanulás lehetőségét elsősorban Olaszország és Horvátország egyetemei kínálják fel.

2. 2. A magyar nemzeti közösség az északkelet-szlovéniai Muravidéken él a Lendvai (Lendava), a Dobronaki (Dobrovnik), a Moravske Toplice-i, a Hodosi (Hodoš) és a Šalovci községekben.⁷ A népszámlálás (2002) hivatalos adatai szerint 6243 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek (ez Szlovénia összlakosságának 0,31%-a), 7713 fő pedig magyar anyanyelvűnek. Közülük 5212 személy él a kétnyelvű területen (83,5%), 1031 fő pedig az ország más vidékein.⁸ Politikai csúcsszervezete a lendvai székhelyű *Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség* (Pomurska madžarska samoupravna narodna skupnost), ennek 21 tagú tanácsát a helyi tanácsok küldöttei alkotják a következő arányban: Lendva 11, Dodronak 4, Moravske Toplice 3, Hodos 2 és Šalovci 1 fő. Az önkormányzat legfontosabb feladata a muravidéki magyar nemzeti közösség megtartása, nemzeti-nyelvi-kulturális identitásának, tárgyi és szellemi örökségnek megőrzése, valamint az alkotmány által biztosított külön jogok gyakorlása és érvényesítése. Az alkotmány és a törvények értelmében önállóan dönt a hatáskörébe tartozó összes kérdésben, ápolja a közösség kapcsolatait az anyanyelvi és a kisebbségben élő magyar közösségekkel. A Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség alapította a muravidéki magyarság művelődési és tájékoztatási intézményeit, valamint társalapítója a kétnyelvű középiskolának. A kétnyelvű általános iskolák társalapítói az érintett önkormányzatok területén működő magyar nemzeti közösségek. A kétnyelvű oktatás szakmai kérdéseiben az öttagú Oktatási-Nevelési Bizottság az önkormányzat felelős és illetékes szerve.

⁷ A *Muravidék* (egybeírva) a kétnyelvű területet jelenti, míg a *Mura-vidék* a Murától északra fekvő, az országhatárig nyúló földrajzi egységet.

⁸ A kétnyelvű terület közigazgatási egységei magyar nemzetiségű lakosságának számaadatai: Lendva: 3917, Dobronak 616, Moravske Toplice 351, Šalovci 169, Hodos 159 (Drugo periodično poročilo ... 2004: 4).

2. 3. A roma etnikai közösség⁹ jogi helyzetének rendezése 1989-ben kezdődött. A Szlovén Köztársaság Alkotmányának 65. szakasza kimondja, hogy a roma közösség helyzetének alakulását, külön jogait törvény szabályozza.¹⁰ Ezen alapszik a roma etnikai közösség jogvédelme; ugyanakkor hangsúlyt kap az a tény, hogy a romák helyzete – külön jogaik biztosítása és elismerése mellett, speciális helyzetük miatt – nem azonosítható az őshonos magyar és szlovén kisebbségi helyzettel. Részvételük a helyi öngazgatásban a helyi önkormányzatokról szóló 2000. évi törvénynek megfelelően egyre következetesebben megvalósul: minimum egy tanácsossal részt vesznek a helyi önkormányzatok munkájában.

Szlovéniában a népszámlálások hivatalos adatai szerint a következőképpen alakult a roma lakosság létszáma: 1953 – 1663 fő, 1961–158 fő, 1971 –951 fő, 1981 –1393 fő, 1991 – 2259 fő, 2002 – 3246 fő.¹¹ Az anyanyelv tekintetében a számarányok itt is módosulnak valamelyest: 1991-ben 2752 fő, 2002-ben pedig 3834 fő vallotta magát roma anyanyelvűnek.

A roma közösségnek nincsenek sem saját anyanyelvű, sem kéttannyelvű iskolái. A szlovén oktatási intézményekbe integrálódnak, a 2003/2004-es tanévben 1469 roma diák járt általános iskolába, közülük 120-an kiegészítő iskolába.¹² Az állam külön támogatja azokat az iskolákat, ahová roma gyerekek is járnak. Fizeti pl. a roma diákoknak szóló egyéni és kiscsoportos foglalkozásokat, kedvezőbb elő-

⁹ Már 15. századi történelmi források említenek roma lakosságot a mai Szlovénia területén, a 17. századtól kezdve egyre gyakrabban fordulnak elő, már az anyakönyvekben is szerepelnek. Kutatások igazolják, hogy a romák három irányból érkeztek Szlovéniába. A Mura-vidéken élők elődei Magyarország felől jöttek, a dolenjškoiaké Horvátországon át, míg a Gorenjskón élő kis létszámú szinti csoporté északról, a mai Ausztria területéről. Jóllehet kezdetben nomád életmódot folytattak, lakóhelyüket gyakran változtatták, mára mégis elvileg jól behatárolhatók a roma csoportok által lakott szlovén területek (a már említetteken kívül a Száva mente sorolható még ide); a területek konkrét kiterjedéséről élénk tudományos viták zajlanak ma is.

¹⁰ Az alkotmány e szakaszának fogantatása a társadalmi berendezkedés egyes területeinek törvénykezésében válik valóssá (összesen 11 törvény), az oktatás finanszírozásáról, az óvodákról és az általános iskolákról szóló törvény érinti közvetlenül a roma diákok közoktatását.

¹¹ 2003-ban az egyes községek a kormány kérésére felmérték saját roma lakosságuk számát, e jelentések alapján jóval több, 6009 roma él Szlovéniában. A kétféle hivatalos adat ellenére a kutatások 7–10 ezer főre becsülik a roma lakosságot, életterükként pedig főképp a már említett 4 régiót határozzák meg. A szlovén–magyar kétnyelvű terület községei közül elsősorban Lendván és Dobronakon élnek romák, Murszombat, az egyik központ (és az egykori kétnyelvű központ) ma már nem tartozik a kétnyelvű területhez.

¹² Míg az összes általános iskolást tekintve 1,17% volt a kiegészítő iskolások aránya az adott tanévben, addig ez a roma gyerekek körében jóval magasabb, 8,17%.

írások vonatkoznak az osztálylétszámot illetően (az egynyelvű oktatási intézményekben 21 fővel, a kétnyelvűekben 16 fővel osztály indítható, ha legalább 3 roma tanuló van a közösségben), külön fizeti az étkezési költségeiket, a tankönyveiket, az iskolai kirándulásaikat, ösztöndíjakkal támogatja a roma diákok bármilyen irányú továbbtanulását, illetve vállalta az első roma nyelvű munkatankönyv kiadásának költségeit is. Az oktatási minisztérium 2003. január 1. óta havi 1200 tollárral támogatja roma diákonként az érintett iskolák költségvetését.

2. 4. A többi etnikai közösség körébe a németek és a volt Jugoszlávia tagállamainak (egykori) állampolgárai tartoznak. Anyanyelvük tanulásához (anyanyelvű kiegészítő oktatás elsősorban makedón, szerb és horvát nyelven folyik) és kultúrájuk műveléséhez alkotmányos joguk van.¹³

3. A muravidéki szlovén–magyar kétnyelvű oktatás történeti áttekintése: mérföldkövek

3. 1. A muravidéki kétnyelvű oktatás története az 1959/60-as tanévvel indul, ez azt is jelenti egyben, hogy a Muravidéki magyar nemzeti közösségnek 1959 óta nincsenek anyanyelvű iskolái. Az 1945 után bevezetett magyar tagozatok (nemzetiségi általános iskolák, a szlovén nyelv heti 4 órás kötelező oktatásával, magyar tannyelvű középiskola nem volt) ugyanis elnéptelenedtek, mert a kisebbség másodnyelvi kompetenciája nem volt kielégítő, nem tette lehetővé a többségi nyelven a továbbtanulást, az érvényesülést.¹⁴ Világossá vált, hogy a magyar nemzetiségi iskolák nem elég erősek ahhoz, hogy a az anyanyelvi azonosság tudat alapján segítsék elő a társadalmi integrációt. A magyar kisebbség politikai elitjének egyetértésével *kétnyelvű általános iskolák* jöttek létre, többség és kisebbség számára egyaránt kötelező jelleggel.¹⁵ A kétnyelvű óvodák két év késés-

¹³ A 2002-es népszavazás adatai szerint Szlovéniában jelenleg 21 542 bosnyák, 35 642 horvát, 38 964 szerb, 3 972 makedón él.

¹⁴ Az 1958/59-es tanévben a lendvai közigazgatási egységben 3067 elemi iskolás közül 1206 volt magyar nemzetiségű, ez az összes iskolás 40%-a. Közülük 825 diák járt magyar tagozatra (69%), a többi 381 (31%) pedig szlovénra. A legkritikusabb helyzet e téren Lendván volt tapasztalható, itt ugyanis a magyar anyanyelvű diákok több mint fele választotta a szlovén tannyelvű oktatást, magyar tagozatra szinte csak a környező falvakból bejáró gyerekeket írárták a szülők (OREŠNIK 1978). A változtatás jogi lehetőségét a Szlovén Szocialista Köztársaság 1959-ben elfogadott általános iskolai törvénye teremtette meg, aláhúzza a nemzeti kisebbségek társadalmi-kulturális helyzete rendezésének szükségességét, biztosítandó a többségi és kisebbségi közösségek etnikai, nyelvi, kulturális identitása megőrzését és fejlesztését (VARGA 2000: 10).

¹⁵ Varga Sándor – a Muravidék kisebbségi politikájának meghatározó egyénisége volt az ötvenes évektől egészen a rendszerváltásig, utána visszavonult a közélettől – egy mélyinterjúban vázolja a kétnyelvű oktatás létrejöttének körülményeit. Elmondása szerint az alternatíva nem az anyanyelvű – kétnyelvű oktatás volt, hanem a szlovén

sel keletkeztek. Az átállás nem volt zökkenőmentes, a kétnyelvű oktatás utópisztikus modellje nem teremtett idillikus helyzetet: a szlovén szülők egy része az 1960-as évek végén az alkotmánybírósághoz fordult, mert meggyőződésükké vált, hogy a kétnyelvű oktatás muravidéki változata negatívan befolyásolja gyermekeik nyelvi és kognitív fejlődését, hátrányos helyzetbe hozva őket az iskolai eredményeik, továbbtanulási esélyeik szempontjából az egynyelvű szlovén iskolákhoz viszonyítva. Az alkotmánybíróság – megvizsgálva a helyzetet – jelentésében törvényesnek ítélte a kétnyelvű oktatást, javasolta viszont egy szakbizottság létrehozását, amely értékeli a kétnyelvű iskolák szakmai tevékenységét. A szlovén–magyar kétnyelvű oktatás szakmai felmérése leszögezte, hogy a kétnyelvű iskola főbb vonásaiban megvalósítja pedagógiai célkitűzéseit, és olyan rejtett tartalmakkal is rendelkezik, amelyek alapján kiküszöbölhetők fogyatékos-ságai, javítható eredményessége (VARGA 2000: 15). Mindezek ellenére főleg a szakma kisebbségi képviselői a kétnyelvű iskola csődjéről beszélnek, az annak idején elsősorban „politikai célzattal” megfogalmazott elvárás-oldal látszatjelenéseiről, a szándék és a megvalósulás közti ellentmondások okaként annak módszertani kidolgozatlanosságát, a tanárok hiányos módszertani képzését s a viszonylagos szakmai magukra maradást említik.¹⁶

nyelvű – kétnyelvű. Anyanyelvűt a magyarság sem akarhatott az addigi negatív tapasztalatok alapján, a szlovének viszont kimondottan ellenezték a kétnyelvűt, természetesen anyanyelvűt akartak (Göncz László 2006: 24–26). Lehet, hogy már akkor is világos volt: a kis létszámú magyar közösség számára a *divergencia* (az anyanyelv megőrzése) csak *konvergenciában* (közelítés a másik nyelvéhez, esetünkben az oktatás kétnyelvűsége) lehetséges. A magyarság konvergenciája tehát *álkonvergencia*, csak így lehetséges az anyanyelvi megőrzés, de ezzel nyelvmegőrzési törekvése is csak *részleges divergencia*, hiszen önmagában kivitelezhetetlen és értelmezhetetlen.

¹⁶ A muravidéki kétnyelvű oktatás közel félévszázadának elemzését három korszakra bonthatnánk. A hetvenes évekig az eufória hangján szólt minden és mindenki; csak a nyolcvanas évektől kezdve kapott hangot a következmények elemzésekor az oktatásforma zsákutca-jellege, viszont (vagy éppen ezért) tabuvá vált a téma a maga egészében; a kilencvenes évektől aztán egyre inkább beszédtemává vált, állásfoglalások, kiütkeresések, az elfogadás-beletörődés-elutasítás dilemmája fogalmazódott meg elsősorban a kisebbségi oktatáspolitiká berkeiben. Felmerült az alternatíva-kérdés, de erre a válasz mind a mai napig nem adatott meg. Magam azt vallom – bármennyire nonszensznek és kegyetlennek tűnik is a kijelentés, hiszen világos, hogy az anyanyelvi megmaradást igazán az anyanyelvű oktatás szavatolhatja csak –, hogy az összes körülményt, helyi specialitást figyelembe véve a gyakorlatban nincs alternatíva. Az anyanyelv dominanciáját a magyar nyelv presztízsének emelésével, egy jól átgondolt nyelvi revitalizációs programmal, a törvény biztosította tartalmak következetes megvalósításával lehetne esetleg megteremteni.

A napjainkban uralkodó magyar (anya)nyelvi helyzet, az előrehaladott nyelvcsere állapotának kialakulásához nagymértékben hozzájárult az a sajnálatos tény is, hogy 1981-ig nem volt kétnyelvű (magyar–szlovén) középfokú oktatás Szlovéniában.¹⁷ Ezzel összefüggésben a magyar nyelv és irodalom csak 1981-ben kapott tanszéket a Maribori Egyetem Pedagógiai Akadémiáján (a mai Pedagógiai Kar elődje) a már 1966 óta sikeresen működő Magyar Nyelvi Lektorátus mellé, elsősorban azzal a céllal, hogy kétnyelvű tanárokat képezzen a Muravidék kéttannyelvű közoktatási intézményei számára. Azóta is ez Szlovénia egyetlen magyar tanszéke, magyarul egyedül a magyar szakos pedagógus program végezhető. A Ljubljana-i Egyetemen 1982 óta működik magyar nyelvi lektorátus. Talán a teljes vertikumú kétnyelvű közoktatás kiépülésében megmutatkozó fáztiskésésnek, s nem csupán a mennyiségi mutatóknak tudható be, hogy a kétnyelvű oktatás gerincét mind a mai napig az általános iskola képezi.

3. 2. Az 1990/91-es tanév újra mérföldkönek számít a kétnyelvű oktatásban.¹⁸ Többségi kezdeményezésre, helyzetfeltáró kutatások eredményeképpen (a magyar és a szlovén nyelv heterogén csoportokban való oktatása nem kedvező a többségi diákok számára) anyanyelvi és környezetnyelvi (ma már *második nyelvi*) csoportok jöttek létre (*magyar1* és *magyar2*, illetve *szlovén1* és *szlovén2*).¹⁹

¹⁷ Az egyetlen lendvai szakközépiskola szlovén tannyelvű volt, a magyar nyelv fakultatív oktatását az 1976/77-es tanévben vezették be. Néhány más, egynyelvű középiskolában is lehetett ettől kezdve magyart tanulni, ha erre az esetleg ott tanuló magyar nemzetiségű diákok igényt tartottak, s számuk (minimum 5 fő) ezt lehetővé tette. A muraszombati, a Gornja Radgona-i, a ljutomeri közigazgatási egységekben az első években 280 diák tanulta heti három órában a magyart, de volt néhány maribori és rušei anyanyelvűként anyanyelvét tanuló középiskolás is. Ez a lehetőség még ma is megvan. Ma már tudjuk, hogy mindez túl kevésnek és már túl későnek bizonyult (VARGA 2000: 14).

¹⁸ A kétnyelvű oktatás bemutatásában az alapvető hivatalos, többnyire szlovén nyelvű dokumentumokra támaszkodom. Minden forrásomul szolgáló törvény, „kivitelezési utasítás” megtalálható a közoktatási minisztérium, illetve az oktatási intézet honlapján: www.mss.gov.si, www.zrss.si. Az iskolaigazgatóktól kapott „belső” információk, az iskolastatisztikák nélkül hiteltelennek tűnhetne minden megállapításom. Itt köszönöm meg Solarič Ladislav (Dobronak), Sobočan Jožef (Lendva), Herman Jožefa (Pártosfalva), Varga Štefan (Göntérháza) és Füle Tibor (Lendva, középiskola) iskolaigazgatóknak, Kovač Katarina óvodapedagógusnak, valamint Dancs Annának, az MMÖNK hivatalvezetőjének a segítségét.

¹⁹ Az Albina Nečak Lük vezette ljubljana-i kutatócsoport a beszédkésztség fejlődése és a gyermekek kognitív képességeinek szintje közötti összefüggések felmérésével mutatott rá arra, hogy mind a magyar, mind pedig a szlovén nyelv tanításában szükség van a differenciált oktatásra (NEČAK LÜK: 1989). A második nyelvbéli beszédértési tesztek mindkét oldalon azt bizonyították, hogy az első és második osztályosok esetében az anyanyelvi kompetenciák a biztosabbak mind a szlovén, mind pedig a magyar

Minden reform, változtatás ellenére az *utópisztikusnak* indult oktatási program – amelyben a többség és kisebbség azonos mértékben tanulná egymás nyelvét, s mindkét nyelv tannyelv is és tantárgy is egyben – utópia maradt. *Gyenge két-nyelvű oktatássá* vált, amely nem eredményezett magas fokú balansz kétnyelvűséget, nem az anyanyelv megtartását, hanem *dominanciaváltást* hozott a maga minden nyelvi és nemnyelvi következményével a kisebbségi diákok esetében, pontosabban nagyban hozzájárult – az egyén anyanyelvvesztésének meggyorsításával – a mai előrehaladott nyelvcsere állapothoz. A kétnyelvű oktatás azt érte el, hogy *a magyar gyerekek nem az anyanyelve az első nyelve*, hanem a szlovén, az anyanyelvi dominancia hangsúlyozása tehát egyoldalú, és csak az elmélet szintjén van meg.²⁰ Logikus következménye ez a helyzet a kétnyelvűségi modell kialakította gyakorlat aszimmetriájának: míg a magyar nyelv kétszintű oktatása következetesen végigkíséri a közoktatást, tehát a szlovén diákok – tartalmakban és formákban, módszerekben is – második nyelvként tanul(hat)ják a magyart, addig a szlovén nyelvet az általános iskola negyedik osztályától kezdve mindenki – anyanyelvtől függetlenül – anyanyelvi szinten, az anyanyelvoktatás módszereivel tanulja. Természetes velejárója ennek napjaink tapasztalata: az általános iskola felső tagozatától kezdve az ideálisnak indult oktatásforma egyre inkább önmaga ellentétébe csap át a magyar gyerekek esetében a szlovén nyelvi dominancia kialakulásával és egyre erősebbé válásával. S mivel az anyanyelv használatának szinterei napjainkban még inkább szűkülnek (a teljes egyirányúság, azaz a szlovén diákok funkcionális kétnyelvűségének hiánya az óráközi kommunikációt is másodnyelvivé teszi), szegényednek a regiszterek és a stílusváltozatok, az anyanyelv jobb esetben is csak a családi szférában létezik.²¹

nemzetiségű gyerekek körében (a más nemzetiségűek szlovén nyelvi beszédértése sokkal jobb a magyarénál). Az iskolába lépéskor tehát világosan elkülöníthető az egyes kisdíákok erősebb (anyanyelv) és gyengébb (a második) nyelve. A kutatások eredményei egyértelműen megfogalmazták, hogy a kétnyelvű oktatás a vegyes házasságokban élő gyerekeknek kedvez igazán (ez a megállapítás vezetett aztán a kilencosztályos általános iskola első harmadának legfontosabb innovációjához, a személyhez kötött nyelvi oktatáshoz, az *egy személy – egy nyelv* elvének érvényesítéséhez), hiszen ott a két szülő két különböző anyanyelve, nyelvhasználata egészséges megoszlásban a közéleti kétnyelvűség gyakorlatának leképeződése. Ma már viszont tényként kell elfogadnunk azt is, hogy a kétnyelvű családok többségében a nyelvhasználat természetességét az egyre erősebb szlovén egynyelvűség jelenti. Már e kutatási eredmények is leszögeztek: a homogén szlovén és a vegyes házasságból származó gyerekek közötti különbség nem releváns.

²⁰ „...za pripadnike narodnih skupnosti je prvi jezik italijanski oziroma madžarski, drugi jezik pa slovenski...». ZPIMVI 3. člen (... a nemzeti kisebbségek tagjainak első nyelve az olasz, illetve a magyar, második nyelvük a szlovén...).

²¹ Egyre gyakoribb az a jelenség, hogy a homogén magyar családban sem az anyanyelv a társalgás nyelve. Az effajta nyelvi szocializációnak is megvannak a maga mozgatórugói.

Ennek az átmeneti vagy *átirányító* programnak, amely az asszimiláció humánusabb módjának is tekinthető, legfontosabb és talán egyetlen konkrétumként kezelhető módszertani elve *a két nyelv órai használata arányának meghatározása*. A kétnyelvűség ugyanis itt a két nyelv célirányos (kétirányú), párhuzamos használatát jelenti, az általános iskola alsó tagozatában 50-50%-ban, az ötödik és a hatodik osztályban 60-40%-ban, a hetedikben és a nyolcadikban 70-30%-ban, a középiskolában 80-20%-ban a szlovén javára.²² A számokban megmutatkozik az a speciális, nem a magyar nyelvnek kedvező helyzet, amely mára már szinte le is zárta a *dominanciaváltás* folyamatát. A szándék és a megvalósul(hat)ás között nyíló és egyre táguló szakadék, amelynek „ős oka” elsősorban nem nyelvi, azt eredményezte, hogy a magyar diákok *másodnyelv domináns kétnyelvűek*, a szlovénok többsége pedig inkább egynyelvű. Napjaink tapasztalatai azonban még ennél is élesebb fogalmazást kívánnak, megfelelő a valóságnak: a muravidéki kétnyelvű oktatás kétnyelvűsége az általános iskola felső tagozatától kezdve elsősorban *tanárfüggő*. A tanárok nyelvi és szaknyelvi ismeretétől függ elsősorban, milyen arányban szerepel a két nyelv az órákon.²³ S mivel a magyar szakosokon kívül szinte mindenki szlovén egyetemet végzett (s a Magyarországon végzett magyar szakosoknak szinte kivétel nélkül egy szakjuk van), szomorú, de érthető *a magyar szaknyelvi regiszter teljes hiánya*. Így az órák többségén néhány szakszó rögzítése jelenti a magyarnyelvűséget (a táblai vázlatnak kétnyelvűnek kell lennie), minden más szlovénul folyik. A Muravidéken tehát a nagyrégiók klasszikus változatának „tükörképe” él a két nyelv vonatkozásában, lassan csak a magyar nyelvet és irodalmat tanítják magyarul, minden mást – kivételt talán csak az ún. *nemzeti programokat* tartalmazó történelem és földrajz jelent – szinte csak szlovénul.

Nyelvészként az a dolgunk, hogy ezeket kutassuk, emberként az, hogy ezeket az embereket megértsük, de szülőként az, hogy mi ne ezt a példát kövessük.

²² A muravidéki kétnyelvűségi modellben a két nyelv ugyanazon órán belül váltakozik (nem az egyes tantárgyak osztoznak a két nyelven). Konkrétan ez azt jelenti, hogy a tananyag feldolgozásának egyes szakaszai (törzsanyag, ismétlés, összefoglalás) változva hol az egyik, hol a másik nyelven történnek – elvileg. A törvényben foglalt arányok eleve kimondják hosszú távon a magyar anyanyelv halálos ítéletét. A gyakorlat azt is igazolja, hogy a dominanciaváltással a továbbtanulás elvi nyelvi esélyegyenlősége a szlovén nyelv oldalára billen a kisebbségi tanulók esetében is. Azon pedig ma már talán kár is vitatkozni, hogy ez gesztus volt-e a magyar kisebbségi oktatáspolitikára részéről a többségi nemzettel szemben, vagy a nyelvi megmaradás igényének és realitásának számokba öntése kisebbségi és többségi oldalról egyaránt.

²³ Az is világos, hogy iskolája (falu vagy város) és osztálya (a diákok összetétele nemzetiségük, bilingvális nyelvi attitűdjük alapján) is válogatja a kétirányú kétnyelvűség megvalósulásának lehetőségeit. Arról, hogy ez ok-e vagy következmény, napjainkban egyre több szó esik.

3. 3. A kétnyelvű oktatás legújabb állomás a 2002-ben Szlovénia-szerte bevezetett *kilencosztályos általános iskolai program* (devetletna osnovna šola, devetletka), ha az abban megjelölt tartalmi és formai újítások következetesen véghezvihetők lennének. Az új, európai normákon alapuló oktatásformát az 1999/2000-es tanévben kezdték el Szlovénia néhány iskolájában, kísérleti jelleggel,²⁴ a 2002/2003-as tanévben minden iskolába bevezették, s a fokozatos átállás következményeként a 2007/2008-as iskolai évben Szlovénia összes általános iskolájában felváltja majd a nyolcosztályos programmaradványokat is. Az általános iskolai program *három harmadra* (1–3. osztály; 4–6. osztály; 7–9. osztály), a tanévek *trimeszterekre* oszlanak. Az új oktatási formától mindenki a kétnyelvű általános iskolai oktatás tartalmi megújulását is várja. Az új, módosított tantervek – amelyben a szaktárgyi célok mellett fokozottabban vannak jelen mindig a nyelvek is – látszatra nagyon pozitívan fogalmazznak: a tanítási nyelvek aránya, a már eddig is alkalmazott normatívák figyelembevételével a konkrét mikrokörnyezethez igazodik, tehát az egyes osztályok összetételéhez, a diákok nemzeti-ségi megoszlásához. A megvalósítás elsősorban a tanáron, annak szaktudásán és szaknyelvi tudásán múlik, a program alapja elméletileg a tanár autonómiája.

3. 3. 1. A legfontosabb újítás az első harmad *egy személy – egy nyelv* elve. Ez azt jelenti, hogy az első három tanévben két tanító van az osztályban minden órán (első osztályban az egyikük óvónő), az egyikük csak szlovénul, a másikuk csak magyarul tanít és beszél, következetesen, órán és órán kívül is. A tanítók végigkísérik az osztályt az első harmadban. A nyelvhez kötöttség a kisdíákok nyelvhez kötődését igyekszik biztosítani, célja, hogy a két nyelv a lehető legegyszerűbb helyzetbe kerüljön az oktatás folyamatában és ezzel a gyerekek nyelvi

²⁴ A kéttannyelvű általános iskolák közül Göntérháza (Genterovci) vett részt a „kísérletben”. Ebből adódik, hogy a kilencosztályos kétnyelvű programok dokumentumainak kialakításában és véglegesítésében az iskola oktatóiból alakult team nagyon fontos szerepet játszott. Az ún. *kivitelezési utasítások* (is) az Albina Nećak Lük és Draženka Kulovec vezette csoport munkájának, valamint a göntérházi tapasztalatoknak köszönhetőek. Az *Izvedbena navodila za izvajanje programa 9-letne dvojezične osnovne šole* (legfrissebb változatának) elkészítésében Štefan Varga, Valerija Šebjanič, Marija Tot Slavinac (Dvojezična osnovna šola Genterovci), Vlado Milekšič és Irena Kumer (Zavod Republike Slovenije za šolstvo), Mira Mazovec Smolej (Ministrstvo za šolstvo in šport), valamint a Szlovén Köztársaság Nemzetiségi Oktatási Bizottságának tagjai (Komisija RS za šolstvo narodnosti): Albina Nećak Lük, Bojan Hozjan (KAI, Lendva), Draženka Kulovec és Mária Piszjak (Oktatási Intézet, Lendva) vettek részt.

tudatában, hogy elkerülhető legyen a nyelvi alárendeltség. A viszonylag költséges megoldás a kétnyelvű anyanyelv viszonylatában is jó kezdet, óriási lehetőséget rejt magában. A tanítók összehangolt, komoly tervezést igénylő munkája következtében, s a megfelelő módszerek következetes alkalmazásával lehetővé válik mind az anyanyelv (és az anyanyelvi nyelvváltozatok), mind pedig a második nyelv minél alaposabb elsajátítása. A megvalósítást illetően csupán két kérdés merül fel: segít-e ez a módszer akkor, ha a magyar gyerekek közül többen a magyar2-es programot választják, tehát – a fordított (késleltetett) írás- és olvasástanulás folyamatában – szlovénul tanulnak meg először írni és olvasni, magyarul, azaz az anyanyelvükön csak jócskán fáziskéséssel; kialakulhat-e a harmadik osztály végére a magyar anyanyelvi kognitív kompetencia, hiszen a negyedik osztály második harmadától kezdve mindenki anyanyelvi szintű csoportban tanulja a szlovént. Kérdés továbbá, milyen károkat okozhat a kisebbségi diákok mentális fejlődésében az anyanyelv – első nyelv funkcióváltás (a magyar diákok első nyelve már nem a magyar, hanem a szlovén). Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy napjainkban már nem biztos, hogy az anyanyelv a nyelvileg homogén családokban is azt a szerepet játssza, amit játszott egykoron, s amit most is elvárunk tőle. Eredmény csak szülők (tannyelvválasztás) és iskola (következetes megvalósítás) szoros együttműködésétől, a szándékok egyeztetésétől várható talán.

3. 3. 2. Kapaszkodni lehetne az ún. *nívócsoportos (differenciált)* oktatási formába is (nivojski pouk: többszintű, különböző tudás- és képességszintek szerinti kiscsoportos oktatás). A többszintű oktatásnak három formája él a kilencosztályos programban. A *belső (didaktikus) differenciáció* már az első harmadban megvan, és végigkíséri az egész oktatási folyamatot azoknak a tantárgyaknak a tanításakor, amelyekben nincs meg a másik két változat. Az ún. *rugalmas differenciáció* (fleksibilna diferenciacija) a második harmadban és a hetedik osztályban valósul meg. Az egyszintű alapoktatás és a nívócsoportos oktatás e szukcesszív kombinációja leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a diákokat csoportokba sorolják képességeik, érdeklődésük intenzitása, tanulmányi eredményük alapján maximum három tantárgy, az *anyanyelv*, a *matematika* és az *idegen nyelv* tanításában, az összóraszám maximum egynegyedében. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az egy évfolyamra járó gyerekek az órák háromnegyed részét saját osztályukban, heterogén tanulócsoportban élik meg, a maradék időben a párhuzamos osztályokból tudásszintek alapján képződött homogén csoportokban folyik az oktatás (maximum három csoport képezhető). A diákok csoportbeosztását a szülő–tanuló–iskola hármass dönti el, a képességszintek szerinti tanulócsoportok nem merevek és nem megváltoztathatatlanok, az egyes trimeszterek után válthat a diák, amennyiben teljesítménye felülmúlja a csoportátlagot, illetve alulteljesítés esetén alsóbb szintre is kerülhet. A váltást a tanárnak és az iskolá-

nak a diák szüleivel is meg kell beszélnie.

A 8. és a 9. osztályokban a differenciáció egy módosított változata érvényesül, az ún. *részleges külső differenciáció* (delna zunanja diferenciacija). A kontinuitást a tantárgyak adják, itt is az anyanyelv, az idegen nyelv és a matematika az érintett területek, viszont a diákok egész évben, tehát minden órán három homogén tudásszintű csoportban vesznek részt az oktatásban. Az egyes csoportok között itt is lehet átjárás a 8. osztály végén, a kapott osztályzat függvényében. A többi tantárgyat a diákok saját (heterogén) osztályukban tanulják.²⁵

A differenciáció klasszikus formája párhuzamos osztályokat követel meg, erre a kéttannyelvű általános iskolák közül egyedül a lendvai iskolának van meg a lehetősége. A három kisebbben az évfolyamonkénti egy-egy kis létszámú osztály a differenciáció sajátos módját teszi lehetővé: a három tudásszintnek megfelelően a belső és a külső differenciáció kombinációjával *kombinált tanulócsoporthoz* alakítanak.²⁶

3. 3. 3. Az általános iskolai program másik legvitatottabb történése a megszerzett tudás ellenőrzésének és értékelésének részben öröklött, már a nyolcosztályosban is sajátos módja, a 9. osztály *külső értékelésű országos tudásfelmérője* három kötelező (anyanyelv, idegen nyelv, matematika) és két választható (egy

²⁵ Az oktatási minisztérium három fő kérdéscsoportban vizsgálta meg 1998-ban (922 fő) és 2000-ben (943 fő) az érintett szülők véleményét az általános iskolával kapcsolatban (a nyolcosztályos programok tapasztalatai, a kilencosztályos rendszer ismeretsége, az abban megjelenő újítások véleményezése). A differenciált oktatás szlovéniai modellje ugyanis élénk vitákat indukált mind a pedagógiában, mind az oktatáspolitikában, mind pedig az érintett (szülők és diákok) körében már a nyolcosztályos programban is. A kilencosztályos oktatás még következetesebben alkalmazza e téren a már meglévő módszert, jóllehet egyre inkább megformálódik az a vélemény, miszerint benne és általa – elsősorban a harmadik harmad részleges külső differenciációját éri kritika – a diszkrimináció és a szegregáció megvalósulását látják elsősorban (holott az angolszász oktatási modell térhódításával nem a szegregáció, hanem az integráció a „divatosabb” irány), hangsúlyozva, mennyire csorbul, illetve ellehetetlenül így a gyengébbek beilleszkedése, és a *jók segítik a gyengébbeket* jól bevált elve is (Devetletna osnovna šola 2000. www.gfk.si/files/3a-devetletka.ppt). Az országos méretű diskurzus eredményeképpen – a kéttannyelvű iskolák nem hallatták különösebben hangjukat – differenciált oktatás gyakorlatát, alkalmazását az iskolák hatáskörébe sorolta a minisztérium a 2006/2007-es tanévtől kezdve, feloldva ezzel a rendelkezéssel az oktatási forma eddig kötelező jellegét.

²⁶ A dobronaki iskola pl. a szlovén és a német nyelv tanításában alkalmazza a flexibilis differenciációt. Két csoportot hoznak létre, az első és a második tudásszintet összevonják, a harmadik önállóan működik.

reál és egy humán) tantárgyból (nacionalni preizkus znanja).²⁷ Ezt a vizsgasorozatot *kisérettséginek* is nevezik (mala matura), s az általános iskolai végzettséget a sikeres vizsgához kötik.²⁸

3. 3. 4. Egyértelműen pozitív újítás a harmadik harmad *választható tantárgya*. Az iskola legalább egy, maximum három kötelezően *választható tantárgyat* (*izbirni predmeti*) kínál diákjainak: ide tartozik pl. a második idegen nyelv hároméves programja (angol, francia, horvát, olasz, latin, német, spanyol, orosz),²⁹ illetve a természettudományok területéről felkínált lehetőségek.³⁰

A kétnyelvű iskolák többszintű oktatása leghatékonyabban a *nyelvi csoportokban* realizálódik. Ez a módszer vagy három tantárgyat érint heti egy órában, vagy egy tantárgyat heti három órában (az iskolák szabadon dönthetnek, melyik megoldást választják), itt az oktatás *túlnyomórészt* – 80-20%-os arányban – vagy szlovénul, vagy magyarul folyik. Ebbe beletartozhatnak természetesen a magyar nemzeti programmal bővített tantárgyak is (történelem, földrajz és a készségtárgyak). Az eddig hallott visszajelzések szerint viszonylag kevesen jelentkeznek a magyar nyelvű csoportokba, s a tanítás nyelve még túlnyomórészt sem mindig

²⁷ Az első harmad végén anyanyelvből (a választásnak megfelelően vagy magyar, vagy szlovén) és matematikából van/lehet tudásfelmérő (szóban és írásban), részt venni benne nem kötelező; a második harmad befejezéseként anyanyelvből (magyar vagy szlovén), matematikából és idegen nyelvből, itt már az első kettő kötelező jelleggel. A vizsgaanyagok elkészítése az Országos Vizsgaközpont feladata. A szó- és írásbeli vizsga belső értékelésű.

²⁸ A minisztérium már említett felméréseinek eredményeiből kiderül, hogy az országos tudásfelmérőket a szülők nem tartják helyesnek, mert véleményük szerint az egyszeri teljesítmény nem tükröz(het)i minden esetben a valós tudást, ezzel ellentétben túl sokat nyom a latban továbbtanuláskor. Jobbnak tartanák, ha végig több hangsúly esne a folyamatos tanulásra, az ismeretek megszerzésének egész folyamatára, ha eltörölnék a külső értékelést. Megoldásként a középiskolában fontos tantárgyak kiemelését és a felvételi vizsga bevezetését javasolják inkább. S egyben azt, hogy a kilencedik osztály végén kapott pozitív átlageredmény elégséges és (szükséges) feltétele legyen az általános iskolai végzettségnek, ne kössék ezt a sikeres kísérettségéhez.

²⁹ Nem tartom jónak, hogy a magyar nyelv nincs a szlovén iskolák kínálatában. Mint ahogy azt sem, hogy a magyar nyelvet a nemzetiségileg vegyesen lakott területen kívül nem tanítják sem második, sem idegen nyelvként Szlovéniában. Ezen a szlovén oktatáspolitikának változtatnia kellene, hiszen ezzel – többek közt – a magyar nyelv presztízsét nagymértékben emelné, s a maribori magyar tanszék új „programpróbálkozásait” mind szakmailag, mind erkölcsileg alátámasztaná.

³⁰ Dobronakon pl. két tárgyat választanak a gyerekek, egyet a társadalomtudomány (*Angol nyelv* mint második idegen nyelv, heti 2 órában; *Magyar iskolai újságírás*, heti 1 órában), egyet a természettudomány (*Számítástechnika-szövegszerkesztés*, heti 1 óra; *Sport*, heti 1 óra) területéről. A diák évente más-más tantárgyat is választhat.

az anyanyelv.³¹ A kilencéves programban a tantervi módosulások, a tartalom szolgáltatásban álló formai újítások megújulni képes szemléletet követelnek tanártól, diáktól, szülőtől, (oktatás)politikától, kisebbségtől, többségtől egyaránt, csak akkor adaptálódik a rendszer a kétnyelvű program kisebbségi anyanyelve tényleges biztonságának megteremtésére is.

4. Összegzés

A muravidéki kétnyelvű oktatás újra döntéshelyzetben van: középfokú oktatásának megreformálása szándékával *multikulturális gimnáziumot* akar létrehozni. Nem a meglévő mellé, választási lehetőségként (erre a közösség alacsony létszáma nem ad lehetőséget), hanem a mostani helyett. A tervek szerint az európai érettségire felkészítő iskola első két évében kétnyelvű maradna az oktatás (megőrződne a nemzetiségi komponens), a harmadik és a negyedik osztályban viszont az angol lenne a tanítás nyelve, a szlovén nyelv dominanciáját az angol váltaná fel. A szlovén és a magyar nyelv tantárgyként lenne jelen a két utolsó év programjában (KIRÁLY M. 2006a: 10). A terv joggal osztja meg a muravidéki közvéleményt. Az európai iskola mindenfajta adaptációja üdvözlendő napjaink átrendeződő oktatási struktúrájában (nem szabad elfelejteni, általában elitképző intézményekről van szó). Az idegen nyelvekkel és kultúrájukkal egyre több ablakot nyit az ember a világra saját maga és mások számára is. Nemcsak ismereteket szerez, hanem toleranciát is tanul, a saját másságának elviseltesítésén kívül a másik másságának elviselését is. Ha így nézzük, óriási lehetőség egy kistérségben mindenfajta pozitív kulturális, gazdasági következményével együtt. De a lehetőségek és a döntések nem globalizálhatók, a megvalósulás mindig hely és idő függvénye. S ha az anyanyelv, amely már most is alárendelt szerepű mind az iskolában, mind a magyar kisebbség többségének tudatában, még inkább háttérbe szorul, mert nem tudja állni a versenyt sem nyelvi, sem társadalmi-

³¹ A rendelkezésemre álló adatok szerint a 2003/2004-es tanévben a lendvai iskolában egy nyelvi csoportot kínáltak fel a hetedikeseknek, földrajzból. A 80 érintett tanuló közül 24-en tanulták anyanyelvi szinten a magyart, s közülük nyolcan választották az anyanyelvi csoportot. Dobronakon a történelmet és a természetismeretet tanítják nyelvi csoportokban, heti 1 órában, csomagban. Ez azt jelenti, hogy vagy mindkettőt, vagy egyiket sem választhatják a diákok. A 12 hetedikes közül heten jártak magyarul-re, valamennyien az anyanyelvi csoportot választották. Pártosfalván a csomag a földrajzot és a természetismeretet tartalmazza. A 14 hetedikesből 6 anyanyelvet tanuló volt, valamennyien az anyanyelvi csoport mellett döntöttek. Göntérházán három tantárgy van a csomagban: a matematika, a természetismeret és technika, valamint a társadalomismeret. A 7 hetedikes közül hárman tanulták anyanyelvi szinten a magyart, mindannyian az anyanyelvi csomagot választották. A számok láttán valóban jogos a kérdésfeltevés: kihasználja-e a magyarság a kéttannyelvű oktatás felkínálta anyanyelvi lehetőségeket (KIRÁLY M. 2003).

szociokulturális vonatkozásban a többivel, akkor nemcsak a réven veszítünk, hanem a vámon is. És el kell azon gondolkodni, ki viseli ennek a felelősségét.

Hivatkozások, szakirodalom

- A kétnyelvű nevelő-oktató munka modellje az 1 .Sz. Lendvai KÁI-ban.* www.dosl-lendava.com
- Általános érettségi tantárgykatalógus. Magyar nyelv mint anyanyelv.* 2007. Ljubljana: Državni izpitni center.
- Általános érettségi tantárgykatalógus. Magyar nyelv mint második nyelv a Muravidék egyes nemzetiségű területén.* 2007. Ljubljana: Državni izpitni center.
- A Szlovén Köztársaság Alkotmánya. A Szlovén Köztársaság Hivatalos Lapja, 33/91.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. Nádor Orsolya és Szarka László szerk. 56–75.
- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji 1995.* KREK, JANEZ szerk., Ljubljana: MŠŠ.
- Bernjak, Elizabeta 2004. *Slovenščina in madžarsčina v stiku.* Maribor: Zora 29.
- Bokor József 1995. A muravidéki kétnyelvű oktatásról. *Magyar Nyelvőr* 119/4, 393–397.
- Bokor József szerk. 1999. *Az anyanyelv a kétnyelvűségben.* Maribor–Lendva: a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Intézete és a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Bokor József 2001. A magyar nyelv és használata a szlovéniai Muravidéken az ezredforduló küszöbén. *Magyar Nyelv* XCVII/1, 34–52.
- Csernicskó István és Váradi Tamás szerk. 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat.* A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Drugo periodično poročilo Republike Slovenije o izvajanju Okvirne konvencije sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin* 2004. www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2.
- ÉKsz.² Magyar értelmező kéziszótár 2003. Pusztai Ferenc főszerk. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Evalvacijska študija: Organizacija nivojskega pouka, stališča učencev, učiteljev in staršev do te oblike diferenciacije ter njeni učinki na učence* (zaključno poročilo) 2003. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta v Ljubljani.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége.* Szabadka, MTT Könyvtár 8.
- Göncz László 2006. *Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első feléből.* Budapest: A magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia.
- Király M. Jutka 2003. Kihaszználjuk-e lehetőségeinket a kétnyelvű oktatásban? *Népújóság*, 2003. június 12. 10.
- Király M. Jutka 2006a. Visszatérnek a fémipari szakok Lendvára. *Népújóság*, 2006. február 9. 10.
- Király M. Jutka 2006b. A kétnyelvű területen 101 elsős lesz. *Népújóság*, 2006. február 23.

- Kolláth Anna 2003. A szlovéniai kisebbségek nyelvi jogai a törvények és a rendeletek tükrében. Nádor Orsolya és Szarka László szerk. 190–203.
- Kolláth Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: Zora 39.
- Komac, Miran 2002. *Varstvo manjšin*. Uvodna pojasnila & dokumenti. Ljubljana: Amnesty International Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kontra Miklós 2004. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. VI./ 4. 25–42.
- Lanstyák István 1995. A magyar nyelv többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr* 119/3, 213–236.
- Lanstyák István 2005. A kétnyelvű oktatás esélyei és veszélyei Szlovákiában. Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösségek életében*. 43–73. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Nádor Orsolya és Szarka László szerk. 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nećak Lük, Albina 1992. A muravidéki kétnyelvű iskolák tanulóinak kétnyelvű kommunikációs készségéről. Győri-Nagy Sándor és Kelemen Janka szerk. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. 56–67. Budapest: Pszicholingva Nyelviskola, Széchenyi Társaság.
- Nećak Lük, Albina 1993. Medetični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. *Razprave in gradivo* 28, 5–14.
- Nećak Lük, Albina 1995. Kétnyelvű oktatás Szlovéniában. *Új Pedagógiai Szemle*, 8. 97–101.
- Nećak Lük, Albina – Jesih, Boris szerk. 2000. *Medetični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Novak Lukanovič, Sonja 2000. Pogled na dvojezično vzgojo in izobraževanje. Nećak Lük, Albina – Jesih, Boris szerk. 149–164.
- Novak Lukanovič, Sonja 2003a. Jezikovno prilaganje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 42, 38–62.
- Novak Lukanovič, Sonja 2003b. Stališče prebivalcev narodno mešanih območij v Sloveniji do učna jezika večine in manjšine. *Razprave in gradivo* 43, 138–149.
- Orešnik, Ivo 1978. Első lépések a kétnyelvű oktatás bevezetése terén. *Nemzetiségi politika – nemzetiségi jog*. 47–58. Lendva.
- Osvát Anna – Szarka László szerk. 2003. *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Pravilnik o smeri in stopnji izobrazbe učiteljev v devetletni dvojezični osnovni šoli in devetletni osnovni šoli z italijanskim učnim jezikom*. www.mss.gov.si
- Ruda Gábor szerk. 2002a. *Nemzetiségi iskolák – kétnyelvű oktatás. Narodnostne šole – Dvojezično izobraževanje. Minderheitsschulen – Zweisprachiger Unterricht*. Pilisvörösvár – Graz: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület – Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark.

- Ruda Gábor szerk. 2002b. *Az iskola mint asszimilációs gépezet. Šola kot asimilacijski mehanizem*. Pilisvörösvár: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998. Oktatásügy és nyelv. *Regio* 9/3. 3–34.
- Szilágyi N. Sándor 2005. Miért buknak meg a magyar gyermekek románból? <http://www.ahet.ro/printbelso.php?action=cim&name=1231>
- Varga József 2002. A kétnyelvű oktatás Szlovéniában. Ruda Gábor szerk. 2002a. 9–21.
- Varga Sándor 1996. A szlovéniai magyarok helyzete. Vugrinec, Jože – Takács Miklós szerk. *Együttműködés a határ mentén – Sodelovanje ob meji*. 119–123. Szombathely.
- Vörös Ottó 1996. A szlovéniai kétnyelvű oktatás és tankönyvei. Csernicskó István és Váradi Tamás szerk. 79–84.
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI)* www.mss.gov.si
- Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja (ZPIMVI)* www.mss.gov.si
- Žagar, D. (2003). *Evalvacijska študija: Organizacija nivojskega pouka, stališča učencev, učiteljev in staršev do te oblike diferenciacije ter njeni učinki na učence*. Ljubljana: FF.

ОСОБЕННОСТИ КОМПОЗИЦИИ
ПОВЕСТИ О ГОРЕ-ЗЛОЧАСТИИ

*Повесть о Горе-Злочастии*¹ обращала на себя внимание исследователей регулярно и многократно. Вместе с тем нельзя не заметить, что большинство исследователей произведения практически не обращалось в проблемам композиции произведения, в то время как она не просто представляет несомненный интерес, но и помогает точнее интерпретировать содержание и смысл произведения.

Повесть можно разделить на 12 частей. Это легко сделать, поскольку многие части начинаются одинаковыми словами, как бы рефренами: например, «Стало молодцу срамно появиться» или «И пошел молодец на чюжу сторону». Каждой части произведения мы даем подзаголовок раскрывающий ее содержание и указываем начальную и последнюю строку *Повести*.

I. Грехопадение Адама и Евы. (Начало: *Изволением Господа Бога нашего...* И до слов: *...И для любимых детей*).

Первую часть можно назвать библейским введением, характерным и для других жанров древнерусской литературы, например, для летописей, которые начинаются или с сотворения мира или, как *Повесть временных лет* со всемирного потопа. Вступление написано в высоком стиле. Бог в этой части упоминается тринадцать раз,² употребляются такие слова как святой, рай (2 раза), благословить, заповедь, дивный, вкушать (2), хотя далее употребляется повседневное «ясти». Надо отметить, что автор сознательно избегает повторений при упоминании имени Божия, употребляя такие имена: Бог, Вседержитель, Господь, Спас, Иисус Христос.

Смысл первой части введения в том, что грехопадение прародителей, нарушение заповеди, изгнание из рая стали следствием послушания или преслушания. Адам и Ева не соблюли «заповедь божественну».

II. Последствия грехопадения для рода человеческого. (Начало: *Ино зло племя человеческое...* И до слов: *...Тако рождение человеческое от отца и от матери*).

Вторую часть мы считаем продолжением введения, поскольку молодец еще не появился на сцене. В этой части раскрываются последствия

¹ Повесть о Горе и Злочастии, как Горе-Злочастие довело молотца во иноческий чин. // Памятники литературы Древней Руси (далее ПЛДР). XVII век. Книга первая. М., 1988. С. 28–38.

² Всего же в *Повести* Бог упоминается 22 раза. И так, в остальных 11 частях автор говорит о Боге всего 9 раз, из них 2 раза в заключительной части.

грехопадения. Преслушание Адама и Евы привело к тому, что все племя человеческое пошло «ко отцову учению зазорчиво, к своей матери непокорливо». И точно так, как Господь наказал Адама и Еву, так он наказывает весь род человеческий. Однако, это наказание не самоцель, оно лишь способ привести человека на «спасенный путь». Эти две первые части можно считать единым вступлением.

В книге древнерусская литература Р. Пиккио утверждает: «Читателя не должен обманывать религиозный зачин повести...» И несколько ниже: «Рассказ о первородном грехе, о Божьем гневе, об изгнании из рая... по настоящему не играет никакой роли в сюжетной логике»³ Это, конечно, не так. Именно двухчастное вступление и само название произведения указывают на главный смысл произведения и прямо подводят читателя к заключительной части, в которой повторяются главные мотивы вступления. Отметим, что позже Р. Пиккио пересмотрел эту точку зрения и справедливо назвал вступление «семантическим ключом» к *Повести*, «духовным сообщением» автора *Повести* читателю.⁴

III. Наставления родителей. (Начало: *Будет молодец уже в разуме...* И до слов: *...Которыя бы тебя злу не доставили*).

В третьей части впервые упоминается герой *Повести*, но главное в ней —наставления родителей. Отчасти они восходят к Ветхому Завету (не только к десяти заповедям, но и к книгам Премудрости) и в большей мере к Новому Завету. Вот в каком порядке перечисляются грехи, от которых родители предостерегают молодца: пьянство, гордость, блуд, глупость, азартные игры (и еще раз пьянство), воровство, ложь, неправда (несправедливость), любостяжание, лжесвидетельство, непочтение к родителям.

Д. Лихачев пишет о том, что наставления родителей в основном носят характер бытовых советов, они связаны не столько с евангельской этикой, сколько с житейской мудростью.⁵ Но ведь из десяти заповедей, данных Моисею на Синае, четыре говорят о любви к Богу, а остальные об отношении к людям, т.е. о житейской морали. Итак, присмотримся внимательнее к наставлениям родителей.

«Не ходи, чадо, в пиры и в братчины, / не садися ты на место большее». Здесь очевидная отсылка к Евангелию от Луки: «Замечая же, как званные выбирали первые места, (Христос) сказал им притчу: когда ты будешь позван кем на брак, не садись на первое место, чтобы не случился кто из

³ Р. Пиккио. Древнерусская литература. М., 2002. С. 291.

⁴ Р. Пиккио. О библейском семантическом обрамлении Повести о Горе-Злочасти. // *Slavia Orthodoxa: Литература и язык*. М., 2003. С. 694, 696.

⁵ В. Кусков также считает, что наставления «касаются лишь самых общих практических вопросов поведения человека и лишены религиозной дидактики» (В.В. Кусков. Н.И. Прокофьев. История древнерусской литературы. Л., 1987. С. 252.

званных им почетнее тебя, и звавший тебя и его, подойдя, не сказал бы тебе: уступи ему место; и тогда со стыдом должен будешь занять последнее место. Но когда зван будешь, придя, садись на последнее место, чтобы звавший тебя, подойдя, сказал: друг! пересядь выше; тогда будет тебе честь пред сидящими с тобою, ибо всякий возвышающий сам себя унижен будет, а унижающий себя возвысится» (Лк. 14, 7-11).

«Не пей, чадо, двух чар за одну!.. Не ходи, чадо, х костарем и корчемникам, / не знайся, чадо, с головами кабацкими...». Здесь предостережение от пьянства, которое часто встречается и в Ветхом, и в Новом Завете. Приведем слова Христа: «Если же раб тот, будучи зол, скажет в сердце своем: не скоро придет господин мой, и начнет бить товарищей своих и есть и пить с пьяницами, — то придет господин раба того в день, в который он не ожидает, и в час, в который не думает, и рассечет его, и подвергнет его одной участи с лицемерами...» (Мф. 24, 48-51). А апостол Павел прямо говорит, что «пьяницы... Царства Божия не наследуют» (1Кор. 6, 10).

«Еще, чадо, не давай очам воли, / не прелщайся, чадо, на добрых красных жен, / отеческия дочери». В данном случае евангельская заповедь вспоминается сама собой: «Вы слышали, что сказано древним: не прелюбодействуй. А Я говорю вам, что всякий, кто смотрит на женщину с вожделением, уже прелюбодействовал с нею в сердце своем» (Мф. 5, 27-28).

«Не бойся мудра, бойся глупа... Не дружися, чадо, с глупыми, не мудрыми... А знайся, чадо, с мудрыми, и [с] разумными водися». Конечно, родители имеют в виду не житейскую «мудрость», а премудрость Божию, которая состоит в том, чтобы верить в Бога и исполнять Его заповеди.⁶ Мудрость заключается в том, чтобы не уклоняться на широкий и легкий путь, ведущий в «погибель вечную». Апостол Павел противопоставляет «мудрость мира сего» (т.е. житейскую «мудрость») и премудрость Божию, при этом мудрость человеческая при соприкосновении с Богом обращается в безумие (см. 1Кор. 1, 19-20, 22-30). В следующей главе этого же Послания апостол Павел пишет: «И слово мое и проповедь моя не в убедительных словах человеческой мудрости, но в явлении духа и силы, чтобы вера ваша *утверждалась* не на мудрости человеческой, но на силе Божией. Мудрость же мы проповедуем между совершенными, но мудрость не века сего и не властей века сего преходящих, но проповедуем премудрость Божию, тайную, сокровенную, которую предназначил Бог прежде веков к славе нашей» (1Кор. 2, 4-7). Предостережения от дружбы с глупыми часто встречаются в Священном Писании, и они также имеют не бытовой, житейский характер, но вероучительный.

⁶ Отметим также, что «начало мудрости страх Господень»; так утверждает Ветхий Завет (см. Псл. 110, 10; Пр. 1, 7; 9, 10).

«Не думай украсти-огрابتи». Здесь надо вспомнить одну из десяти известных заповедей: «Не кради» (Исх. 20, 15).

«*Не думай* обмануть-солгать и неправду учинить». В Священном Писании говорится от имени Бога: «Ненавижу всякий путь лжи», «кто говорит ложь, погибнет», «кто говорит ложь не спасется» (Псл. 118, 104; Пр. 19, 5, 9). Итак, ложь — это не просто нехороший житейский поступок перед другим человеком, ложь имеет самое прямое отношение к «спасенному пути», с которого она может свернуть человека. То же самое можно сказать об обмане и неправде: «Удаляйся от неправды» (Исх. 23, 7), «мерзок пред Господом делающий неправду» (Вт. 25, 16).

«Не прелщайся, чадо, на золото, и серебро, / не збирай богатства неправого». Это наставление также восходит к Евангелию: «Не собирайте себе сокровищ на земле... Но собирайте себе сокровища на небе» (Мф. 6, 19-20).

«Не буди послух лжесвидетелству». Напомним девятую заповедь: «Не произноси ложного свидетельства на ближнего твоего» (Исх. 20, 16).

«А зла не думай на отца и мать / и на всякого человека». А это пятая заповедь: «Почитай отца твоего и мать твою, чтобы тебе было хорошо и чтобы продлились дни твои на земле, которую Господь, Бог твой, дает тебе» (Исх. 20, 12).

«Не бесчествуй, чадо, богата и убога, / и имей всех равно по единому». Это наставление восходит к Посланию апостола Иакова, который пишет: «Братия мои! имейте веру в Иисуса Христа нашего Господа славы, не взирая на лица. Ибо, если в собрание ваше войдет человек с золотым перстнем, в богатой одежде, войдет же и бедный в скудной одежде, и вы, смотря на одетого в богатую одежду, скажете ему: тебе хорошо сесть здесь, а бедному скажете: ты стань там, или садись здесь, у ног моих, то не пересуживаете ли вы в себе и не становитесь ли судьями с худыми мыслями?» (Иак. 2, 1-4). Таким образом, все отдельные наставления родителей молодца восходят к заповедям Божиим, к ветхозаветным или новозаветным наставлениям и поучениям. Другое дело, что по своей форме, по языку и стилистике они имеют много общего с поучениями на эту тему из Измарагда, Златоструя, Златоуста, Торжественника, Пчелы, Виршевого Домостроя (а не Домостроя «прозаического»).

Заканчивается эта часть наставлением (это уже в третий раз) о дружбе с мудрыми и надежными друзьями. Как увидим в следующей части, именно *ненадежный* друг и стал причиной падения молодца.

IV. Блудный сын. Первое падение молодца. (Начало: *Молодец был в то время...* И до слов: *...Все друзья прочь оттираются*).

Молодец покидает родимый дом. Вначале у него есть деньги и много друзей. Здесь же появляется «мил-надежен друг», «названный брат». Этот

друг «прелстил его речами прелестными» («прелесть» здесь означает обман, прельщение, искушение). Нельзя не заметить, что «названный брат» обещает «сберечь» молодца и отвести к отцу и матери (!). На деле же этот «друг» спаивает и обирает доверчивого молодца.

Падение молодца автор оправдывает тем, что герой был «мал и глуп», «несовершен разумом» (это должно в некоторой мере извинять его). Другая причина состояла в том, что он не хотел подчиниться отцу с матерью, не хотел принять их советы и следовать их наставлениям. Наконец, молодец восхотел «жители, как ему любо», т.е. здесь перед читателем кроме непослушания родителям, отвержения заповедей Божиих видно и желание творить свою волю — своеволие. В этом смысле молодец ведет себя, как евангельский блудный сын.

Акцент в этой части стоит на пьянстве,⁷ что подтверждает и лексический анализ. Ключевые слова отрывка: зелено вино (употребляется 4 раза), пиво пьяное (3), чаша меду сладкого, кружка ишиму сладкого, питье пьяное, кабак, кабацкий, пил, испил, упился. В теме пьянства присутствует мотив противопоставления востока и запада. Молодец начинает пить не под вечер, а с утра, когда солнце на востоке. Упившись, он засыпает и просыпается лишь вечером, когда «солнце на западе», т.е. для него вечер и утро, восток и запад как бы поменялись местами. Эта мена, видимо, должна подчеркнуть, что у пьяного человека происходит смена представлений о правом и левом, добре и зле, верхе и низе, происходит переворот в ценностной ориентации.

Эта часть заканчивается прямой речью молодца, в которой ясно видна ирония по отношению к себе. Однако, эта ирония не помогает ему вернуться к родителям.

V. Молодец идет на «чюжу страну». Наставления добрых людей. (Начало: *Стало срамно молодцу...* И до слов: *...Названные братья надежные*).

Как в начале четвертой части молодцу было стыдно покориться родителям, так здесь ему стыдно вернуться к отцу с матерью. Очевидно, что автор *Повести* в подтексте предполагает: если б он вернулся к родителям, то его беды закончились бы, как это случилось с евангельским блудным сыном. Но молодца побеждает ложный стыд перед отцом с матерью. Здесь намечено принципиальное отличие молодца от блудного сына, раскаявшегося в своем поступке. Отметим, что блудный сын покался не только перед отцом, но и перед Богом. Грех непослушания родителям имеет не только земное измерение. Непослушание родному отцу — это одновре-

⁷ Напомним, что родители молодца в своих наставлениях поставили этот грех на первое место.

менно непослушание Отцу небесному, отвержение Его заповеди. Поэтому блудный сын говорит отцу: «Отче! Я согрешил против неба и пред тобою» (Лк. 15, 18-21).

В чужой стране молодца принимают «добрые люди», здесь его единственный раз называют не просто молодец, но «добрым молодец». Нельзя не обратить внимания, на то, почему его принимают с такой доброжелательностью: «Пришел молодец на честен пир, / крестил он лице свое белое, / поклонился чюдным образом, / бил челом он добрым людем / на все четыре стороны. / А что видят молотца люди добрые, / что горазд он креститися: / ведет он все по писанному учению...»⁸ Как видно из этого текста, молодец встречает самое теплое к себе отношение, потому что, войдя в дом, по древнему православному обычаю осеняет себя крестным знамением, кланяется иконам,⁹ а потом и присутствующим.

Молодец на пиру не пьет. Здесь же он объясняет «добрым людям» причины своего падения: послушание родителей, питье кабацкое, утеря благословения, гнев Божий, т.е. молодец понимает, что он совершил грех не только против родителей, но и против Бога. Он просит научить его, как жить в чужой стороне. Наставления добрых людей в основном повторяют поучение родителей: следует избегать гордости, быть послушным, не сплетничать, не хитрить, не лукавить, быть смиренным, кротким, держаться истины и правды (справедливости). Лейтмотив наставлений — избегать гордости и учиться смирению.

Вместе с тем автор *Повести* пишет, что на пиру люди «похваляютца», а молодец ничем не «хвалитца». Это переход в следующей части: мотив похвалы становится мостиком к следующей части, в которой мотив перерастает в тему.

VI. Начало новой жизни. Второе падение. (Начало: *И оттуду пошел молодец...* И до слов: *...Живота болиши старова!*).

Это очень короткая, но важная часть. Молодец, следуя советам «добрых людей», нажил еще большее богатство и захотел жениться. Но здесь «по Божию попущению, а по действию диаволу» он совершает грех похвальбы, а это свидетельство гордости. Вспомним, что родители на первое место поставили пьянство (лейтмотив четвертой части), а на второе — гордость. Молодец в своих падениях как бы движется по этой цепочке родительских наставлений, отвергая их. Отметим, что добрые люди из всех грехов гордость поставили на *первое* место, предостерегая молодца, и вот

⁸ Повесть о Горе-Злочастии... С. 32.

⁹ Крестное знамение и поклон перед иконами в древнерусской литературе важнейший критерий различения «своих» и «чужих». Например, в былинах регулярно отмечается, что «бусурмане», войдя в дом, не крестятся и не кланяются иконам, тогда как богатыри никогда не забывают исполнить дедовский обычай.

он в нее впадает.

VII. Появление Горя-Злочастия. (Начало: *Подслушало Горе-Злочастие...* и до слов: *Покрывал он свое тело белое*).

В этой части впервые появляется Горе-горинское. Оно привязывается к молодцу именно за похвальбу, за «хвастанье» и, подчеркнем, — «по действию диаволу». Молодец возгордился тем, что он нажил «живота» больше прежнего.

Сначала Горе является герою во сне и пугает задумавшего жениться молодца тем, что быть ему «от невесты истравлену... от жены удавлену». Молодец не верит этому сну. Далее Горе уговаривает молодца пропить «животы» и стать бедняком, ведь Горе «к нагому не привяжется». Молодец не поверил и этим словам.

Вслед за тем в Повести возникает еще один христианский мотив: Горе «излукавилось» и явилось молодцу в образе архангела Гавриила. Здесь автор отсылает читателя к известным словам апостола Павла: искушая человека «сам сатана принимает вид Ангела света» (2Кор. 11, 14). От имени Архангела Горе говорит: «Да не бьют, не мучат нагих-босых и из раю нагих-босых не выгонят, а с тово свету сюды не вытепут...».¹⁰ Здесь видим характерный для древнерусской литературы и для фольклора мотив: бедность сама по себе уже является как бы пропуском в рай. Бедняки пойдут в рай вне зависимости добрых или злых дел, которые они совершили в земной жизни, также как богатые, за малым исключением, все пойдут в ад. Эти представления можно было встретить в простом народе даже в XIX веке.

После явления Горя в образе архангела Гавриила происходит второе падение молодца: «Тому сну молодец он поверовал, сошел он пропивать свои животы».¹¹ В этой части опять звучит мотив пьянства. Горе не просто призывает молодца отказаться от богатства (по евангельскому учению его следовало бы раздать бедным), а пропить его. В этой же части Горе прямо говорит: «А гнездо мое и вотчина во бражниках».¹² Молодец подчиняется Горю и тем, что пропивает богатство, и тем, что надевает «гунку кабацкую», как бы записывая себя в «бражники», уготавливая в своей душе «гнездо», а в теле «вотчину» для Горя.

VIII. Мысль о самоубийстве. (Начало: *Стало молодцу срамно появиться...* И до слов: *Уйду ли я у Горя злочастного*).

После этого падения молодцу стало опять «срамно появиться», на этот раз друзьям, а не родителям. Он продвигается еще дальше по пути

¹⁰ Повесть о Горе-Злочастии... С. 35.

¹¹ Повесть о Горе-Злочастии... С. 35.

¹² Повесть о Горе-Злочастии... С. 34.

удаления от родного дома. Молодец идет на «на чужу страну, далну, незнаему». Центральным в этой части является мотив реки, как символической границы, которую надо преодолеть. Перевозчики отказываются перевезти его бесплатно, молодец же не может заплатить. Символичным оказывается и время, которое он проводит на берегу реки — три дня. Молодец понимает, что это все случилось с ним из-за «злочастия горинского». Единственную возможность, чтобы избавиться от Гора, он видит в самоубийстве и хочет броситься в реку. Казалось бы Горе добилось своего: молодец готов совершить страшный грех самоубийства. Это стало бы окончательным падением молодца и прямой дорогой в ад. Самоубийца даже не хоронят в церковной ограде. Но Горе не дает молодцу совершить этот роковой шаг.

IX. Молодец заключает договор с Горем. (Начало: *И в тот час у быстри реки...* И до слов: *Поклонился Горю до сыры земли*).

Горе опять является молодцу в персонифицированном образе. Но теперь оно показывает ему свой истинный вид: «Босо, наго, нет на Горе ни ниточки, еще лычком Горе подпоясано».¹³

Горе выступает с монологом, напоминая молодцу о родительских поучениях, которыми он пренебрег. В этой части Горе перенимает на себя роль наставника молодца: «А хто родителей своих на добро учения не слушает, того выучю я, Горе злочастное».¹⁴ Горе обещает, что молодца и накормят, и напоят, и перевезут через реку, но предлагает свою помощь не бескорыстно, мало того, оно назначает высокую цену: «Покорися мне, Горю нечистому, поклонися мне, Горю, до сыры земли».¹⁵ И молодец идет на это. Заключение союза с Горем совершается через земной поклон. В европейской средневековой литературе обычно пишут расписку, иногда кровью. В древнерусской литературе, чтобы попасть под власть бесов достаточно поклониться до земли, этот мотив встречается уже в Киево-Печерском патерике.¹⁶ В этом эпизоде выделим два мотива. Первый — состоит в том, что ветхозаветная заповедь предписывает *поклоняться* и служить только Богу (Исх. 20, 5; Втор. 5, 9). Второй — характер поклона: поклониться надо «до сыры земли». Мать-сыра-земля — символ жизни, рода, плодородия, материнства, чистоты, космоса, вселенной. В особом отношении к земле сказались представление о том, что у всего в мире должна быть мать. Духовные стихи зафиксировали обряд покаяния перед

¹³ Повесть о Горе-Злочастии... С. 36.

¹⁴ Повесть о Горе-Злочастии... С. 36.

¹⁵ Повесть о Горе-Злочастии... С. 36.

¹⁶ В русской литературе более позднего периода встречается и мотив расписки, а иногда оба мотива в одном произведении. Например, в Повести о Савве Груддине герой и пишет «отметное письмо и поклоняется нечистому (см. ПЛДР. XVII век. Книга первая. М., 1988. С. 44, 46).

землей. Земля — это кормилица, которой крестьянин и человек вообще, обязан не просто пропитанием, но всей своей жизнью.¹⁷ В этой части *Повести* проявился языческий обычай клясться землей, которая в этом обряде выступает свидетелем и гарантом исполнения клятвы и суровым судьей в случае нарушения клятвы.

Важное значение в этой части имеет топоним реки. В силу своей реальной пограничной функции в пространстве река имеет несколько разных символических значений. Река может *разделять* и *соединять* топоры. Переход через реку обычно означает решимость открыть новое дело, решиться на подвиг, начать другую жизнь. Главный смысл реки в этой части состоит в том, что до перехода через реку у молодца оставалась возможность вернуться к родителям, значит и к Богу. Условием переправы через реку стал союз с «нечистым» Горем и отречение от Бога.

Отметим важное определение Гора, встречающееся только в этой части: Горе дважды называется «нечистым». Это один из эвфемизмов, такой же как, например, «лукавый»,¹⁸ которыми обозначают сатану. Конечно, Горе нельзя отождествлять с сатаной, но в данной части произведения оно однозначно выступило в служебной роли беса по отношению к молодцу. К тому же и дьявол упоминается именно перед появлением Гора.

Образ Гора в этой части обретает амбивалентность. С одной стороны, оно не дает молодцу совершить страшный грех самоубийства. С другой стороны, оно напоминает ему о родительских наставлениях и берется вернуть его на «спасенный путь», т.е. через беды и напасти вернуть молодца к родителям, а в конечном итоге — к Богу. Но при каком условии оно берется это сделать? Итак, насколько амбивалентен образ Гора? Ответ на этот вопрос можно найти в трех последних частях.

Х. Воспоминание о родителях. Наставления перевозчиков. Начало: *Пошел, поскачил доброй молодец...* И до слов: *Возми от них благословение родительское!*

Молодец «утешил» Горе-Злочастие, повеселел. В этой части своими жанровыми особенностями выделяется песня молодца, в которой он вспоминает жизнь в родительском доме. Перевозчики, услышав песню, бесплатно перевозят его на другую сторону, одевают его, кормят и наставляют. Главный совет их — вернуться к отцу с матерью и взять родительское благословение. Но благословение на что? На дальнейшую жизнь? Здесь уже можно предположить, что перевозчики говорят о благословении

¹⁷ О поклонении матери-сырой-земле см. С.В. Максимов. Избранное. М., 1981. С. 469–488.

¹⁸ Отметим, что в *Повести* дважды употребляется глагол «излукавиться», когда Горе предпринимает попытки подчинить себе молодца. Это также отсылает читателя к христианскому пониманию искушений, исходящих от Гора.

на уход в монастырь. Горе здесь опять играет амбивалентную роль: оно знает о будущей встрече с перевозчиками, оно обещает молодцу, что его перевезут, тем самым косвенно направляет молодца на «спасенный путь».

XI. Последняя попытка уйти от горя. (Начало: *И оттуду пошел молодец на свою сторону...* И до слов: *...Или с камнем в воду посадили*).

Молодец уже хочет вернуться к родителям (здесь опять возникает мотив блудного сына), но поздно. Договор с «нечистым» Горем заключен и возвращение к родителям уже недостаточно сильное средство, чтобы избавиться от Злочастия.

По своему жанру эта часть — волшебная сказка. В ней сильны мифопоэтические элементы и приемы; детально обыгрывается мотив оборотничества, превращения человека в животных, птиц, рыб и растения: «Полетел молодец ясным соколом, / а Горе за ним белым кречатом; / молодец полетел сизым голубем, — / а Горе за ним серым ястребом; / молодец пошел в поле серым волком, / а Горе за ним з борзыми вежлецы; / молодец стал в поле ковыль трава, / а Горе пришло с косою вострою; / Пошел молодец в море рыбою, / а Горе за ним с щастыми неводами...»¹⁹

Если в седьмой части Горе советовало молодцу бедность и наготу, то в конце этой части Горе подучает молодца опять богато жить, а для этого «научает» убить, ограбить. Амбивалентность образа Горя здесь опять ярко показана автором *Повести*: Злочастие желает, чтобы «молодца за то повесили или с камнем в воду посадили».²⁰

Несколько раз в этой части встречается такой мотив: Горе держит молодца «под руку под правую», так оно ходит с ним и ведет его, куда хочет. По народным поверьям у каждого человека есть Ангел Хранитель, который ходит с правой стороны и записывает добрые дела человека. Слева же ходят бесы и записывают грехи. Здесь Горе заняло место Ангела, и тем самым автор хочет подчеркнуть, насколько серьезен и прочен союз, который молодец заключил с «нечистым» через поклон. Молодец остался без охраны, он беззащитен перед нечистой силой.

Отметим здесь еще один мотив: когда молодец превращается в рыбу, то Горе желает ему «умереть напрасною смертью».²¹ «Напрасный» в древнерусском языке значит неожиданный. Это очень важный момент. В православных молитвословах имеется ежедневная молитва об избавлении от «напрасной», т.е. неожиданной смерти. Перед переходом в мир иной человек должен подготовиться к этому: покаяться, исповедаться и причас-

¹⁹ Эти мотивы часто встречаются в волшебных сказках. См. также в *Слове о полку Игореве* описание бегства князя из плена (ПлДР. XII век. М., 1988. С. 385).

²⁰ Повесть о Горе-Злочастии... С. 38.

²¹ Повесть о Горе-Злочастии... С. 38.

тяться. Неожиданная смерть лишает человека такой возможности и считается наказанием от Бога, поскольку в этом случае человек предстает на Суд со всеми своими грехами.²²

ХII. Спасенный путь. Освобождение от Горя. (Начало: *Спамятует молодец спасенный путь...* И до слов: *...Во веки веков, аминь*).

Это самая короткая часть *Повести*. Молодец вспоминает «спасенный путь»: если нельзя вернуться к родителям, то всегда можно вернуться к Богу, который терпеливо ожидает покаяние грешника. И молодец пошел постригаться в монастырь, т.е. вернулся к Отцу — небесному. Главный мотив здесь освобождение от Горя: оно остается у «святых ворот», оно не может войти в ограду монастыря. Этот мотив нередко встречается в древнерусской и западноевропейской средневековой литературе: бесы «обитают» снаружи вокруг храма, монастыря или вокруг стен дома, где живут праведники. Этот мотив встречается, например, в Паннонском житии св. равноап. Кирилла, в житии Василия Блаженного.

Заканчивается эта часть и все произведение молитвой: «Избави, Господи, вечныя муки, а дай нам, Господи, светлый рай. Во веки веков. Аминь». Этот финал подчеркивает рамочную композицию *Повести*: тема первой части — жизнь в «святом раю» и грехопадение, тема последней части: молитва об избавлении от грехов, о даровании Царства Небесного и о возвращении в «светлый рай». Молодец одерживает победу над Горем, над злом.²³

Теперь обратимся к общей характеристике *Повести*. Об этом произведении писали его публикаторы И. Срезневский и Н. Костомаров, его изучали А. Веселовский, И. Забелин, Ф. Буслаев, А. Пыпин, А. Потемкина, Н. Гудзий, В. Ржигла, Д. Лихачев, А. Панченко, И. Еремин, Н. Демкова, В. Кусков, Р. Пиккио, ему посвящены кандидатские диссертации (последняя работа С. Охтеня — Омск, 2002). И. Забелин считал, что смысл *Повести* заключается в утверждении идеала родовой или родительской власти; для историка это «поэтическое воспроизведение» основных учений *Домостроя*. Позже это мнение поддержали Гудзий и Еремин, при этом Гудзий обратил внимание на имеющийся в произведении конфликт отцов и детей. Буслаев, сосредоточив внимание на образе Горя, увидел в нем «верное отражение нечистого, темного состояния души самого героя»,

²² И, конечно, в прямом смысле «неожиданная» смерть поджидает рыбу, которая не знает, когда попадет в сети или попадет на удочку рыбака.

²³ Р. Пиккио так интерпретирует финал повести: «Поражение его (молодца — В.Л.) подкрепляется уходом в монастырь» (Р. Пиккио. Древнерусская литература. С. 292. Такое понимание заключительной части противоречит как названию произведения, так и его содержанию, ведь очевидно, что для автора *Повести* поражением молодца стали бы самоубийство, либо продолжение мирской жизни во грехе.

главного же героя Буслаев считал светлым образом, поскольку он нашел силы вернуться на «спасенный путь».²⁴ Д. Лихачев отметил новизну образа героя *Повести*: «Впервые в русской литературе участием автора²⁵ пользуется человек, нарушивший житейскую мораль общества, лишенный родительского благословения, слабохарактерный, остро сознающий свое падение, погрязший в пьянстве и азартной игре...».²⁶ Сходным образом думал и Панченко.²⁷ В последней работе, посвященной *Повести*, статье С. Филиппова обобщается весь накопленный исследовательский материал, дается краткая но точная характеристика разных точек зрения и предлагается новое решение некоторых проблем, связанных с интерпретацией произведения.²⁸

Дискуссия в связи с *Повестью* ведется обычно вокруг четырех проблем: 1) как следует толковать образ молодца, 2) что такое Горе-Злочастие, 3) в чем общий смысл произведения, 4) как определить жанровое своеобразие *Повести*?

1. Большинство исследователей первая проблема схожим образом, но с некоторыми разночтениями. В основном герой *Повести* выступает у литературоведов как жертва житейских обстоятельств. Например, Д. Лихачев, как уже цитировалось, считает молодца новым человеком, нарушившим житейскую мораль общества. С этой точкой зрения трудно согласиться. Во-первых, как об этом убедительно свидетельствует текст произведения, молодец нарушил заповеди Божии, а не житейские. Во-вторых, он совершает всего три греха — непослушание родителям, пьянство (второе падение молодца тоже связано с пьянством) и осознанный союз с нечистой силой.²⁹ В чем же тут «новизна»? Нам кажется такой подход не учитывает

²⁴ Ф.И. Буслаев. О литературе: исследования, статьи. М., 1990. С. 259.

²⁵ Участие автора к своему герою впервые отметил также Буслаев (Ф.И. Буслаев. О литературе: исследования, статьи. С. 259).

²⁶ Д.С. Лихачев. Великое наследие. М., 1980. С. 356–377.

²⁷ См. Словарь книжников и книжности Древней Руси. XVII в. Часть 3. СПб., 1998. С. 108. История русской литературы X – XVII веков. М., 1980. С. 398.

²⁸ Сергей Филиппов. Злая судьба доброго человека. // *A szó élete. Tanulmányok a hatvanéves Kovács Árpád tiszteletére*. Вр., 2004. 13–20. о.

²⁹ А. Панченко обращает внимание на такую деталь. Чтобы отвратить молодца от женитьбы, Горе принимает образ архангела Гавриила. Но ведь именно архангел Гавриил принес благую весть Богородице о рождении Спасителя. В *Повести* лжеархангел отвращает молодца от брака, т.е. от рождения детей, что заповедано Богом. Эта повеление напоминает в первой части вступления к *Повести*: «Учинил Бог заповедь законную: / велел он браком и женитбам быть / для рождения человеческого и для любимых детей» (Повесть о Горе-Злочастии... С. 28). Таким образом, можно сказать, что молодец под влиянием Гора нарушил еще и эту

композицию произведения, вступление и заключение *Повести*. На наш взгляд, *безымянный* молодец — это обобщенный образ человека, пытающегося жить без Бога, без родительского благословения, вопреки наставлениям отца и матери, вопреки заповедям Божиим. Молодец — это и Адам, грехопадение которого вольно или невольно повторяет каждый человек, и блудный сын, в конце концов вернувшийся к Богу, и каждый человек, который пытается жить по своей воле, но помнит о «спасенном пути».

2. Вторая проблема носит более сложный характер. Как отмечалось, Буслаев считал Горе «отражением нечистого темного состояния души героя». Он же указал и на второй аспект в понимании Гора: это «безобразное страшилище, злой демон». Мнение Буслаева с разными вариациями является главенствующим. Некоторые исследователи называют Горе вторым «я» героя, его двойником.³⁰ С. Филиппов также пишет о двойственности образа Гора: «С одной стороны, Горе — сила, имеющая самостоятельное бытие и носящая явные признаки мифологического существа». Вместе с тем, «его, видимо, правильнее назвать не просто "вторым я" героя, не олицетворением его нечистой совести, а воплощением сути его характера, его слабости, необъяснимого неумения жить в сложном, противоречивом мире».³¹

Сложность проблемы состоит в том, что образ Гора-Злочастия создан на стыке языческих и христианских представлений, в нем сочетаются фольклорные, мифо-поэтические и христианские элементы. Можно сказать, что в своей основе этот образ восходит к языческим представлениям, но они заметно переосмыслены в христианском ключе. На наш взгляд, Горе — это олицетворение той «нечистой», «лукавой» силы, которая получает относительную власть над человеком, когда он нарушает заповеди Божии. В фольклоре злая судьба человека выступала в виде антропоморфного или зооморфного существа. В *Повести* персонификация Гора очень условна, ведь «персоны» фактически нет. Что же это за олицетворение, если мы знаем об этом *лице*, об этой *персоне*, что она боса, гола и лычком подпоясана?

Здесь мы должны сделать краткий экскурс в православное понимание зла. Моисей хочет знать имя Бога, чтобы передать его народу и Бог открывает Свое имя: «Аз есмь Сущий» (Исх. 3, 14), по-еврейски Яхве, по-гречески о ѱν. Бог — единственный, кто есть Сущий самым полным и совершенным образом, кто есть чистое бытие и бытийственность, способная творить, да-

заповедь (см. Словарь книжников и книжности Древней Руси. XVII в. Часть 3. С. 108).

³⁰ Например, А. Панченко пишет, что Горе — это «злой дух, искуситель, и двойник молодца» (История русской литературы X – XVII веков. М., 1980. С. 397).

³¹ Сергей Филиппов. Злая судьба доброго человека. С. 19–20

вать жизнь, приводить в бытие. В противоположность этому зло в восточной богословской традиции (Климент Александрийский, св. Афанасий Великий, св. Василий Великий, св. Григорий Нисский, св. Дионисий Ареопагит, прп. Максим Исповедник и др.) рассматривается как не-сущее (ουκ ων).³² Бог есть абсолютно Сущий и абсолютное Добро. Если в Сущем зла нет, то зло — не-сущее, по сущности оно не существует и возникает там, где есть недостаток добра, «ущербность» в добре.

В русском языке существует слово «нежить». По выражению крестьян, «нежить не живет и не умирает». В. Даль пишет, что есть поверье, по которому нежить — это сверженное с неба архангелом Михаилом воинство сатанино. Он же приводит такую поговорку: «У нежити своего обличия нет, она ходит в личинах».³³ В этом народном понимании нечистой силы чувствуется явная переключка со святоотеческим богословским пониманием проблемы и с образом Горе в *Повести*. Зло и живет, и не живет: пока добро действует в полную силу, зло-нежить не существует, но как только добро умалется, зло-нежить «выныривает» из небытия, как Горе-Злочастие. Человек сотворен Богом по образу и подобию Божию. Но Горе не имеет не только своего собственного бытия, но не имеет и образа,³⁴ поэтому вынуждено надевать личины. Не случайно Горе говорит, что его «гнездо» и его «вотчина» в бражниках. Нарушая заповедь Божию, пьяница «выкраивает» место для нечистой силы, которая незамедлительно вселяется в него и уже обретает реальное существование и реальную силу воздействия на человека.

В противоположность манихейству в христианстве зло противостоит добру не как равная сила. Ведь и сам дьявол — падший ангел, т.е. творение Божие, который может направить против Бога дарованную ему еще до падения силу, но не способен на равных бороться против Бога. Антиподом и противником дьявола в христианстве выступает не Бог (как в язычестве, манихействе, богомилстве и некоторых других ересь), а архангел Михаил, именно он свергает с неба падшего Денницу. Даже, по-видимости побеждая, дьявол невольно содействует исполнению Божественного замысла и в этом его конечное бессилие. Может быть, это имел ввиду Гете. На вопрос Фауста «ты кто?», Мефистофель отвечает: «Часть силы той, что без числа творит добро, всему желая зла».³⁵ Так и Горе-Злочастие, не желая того, приводит молодца «во иноческий чин», наставляет на «спасенный путь».

³² Булгаков Сергей. Свет Невечерний. Созерцания и умозрения. М., 1917. С. 263–265.

³³ Владимир Даль. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. I–IV. СПб.–М., 1881. Т. II. С. 518–519.

³⁴ Босо, голо, нет на нем ни ниточки, лычком подпоясано — это как раз и есть описание «нежити», образ пустоты и небытия злой силы.

³⁵ И.В. Гете. Фауст. // Борис Пастернак. Собрание сочинений в пяти томах. Т. II. М., 1989. С. 400.

Здесь надо обратить внимание на то, что как в названии произведения,³⁶ так и в некоторых его частях (например, в седьмой, автор разделяет и различает Горе и Злочастье. Горе — это субъект действия, а следствие его действий против человека — злочастье, злая судьба, грехопадения и страдания этого человека. Причем, если от Горя можно убежать, скрыться, то от Злочастья — невозможно. В своем монологе в этой части Горе утверждает, что его «клиенты», избегая Горя, «во гроб вселились», «землею накрылись», и Горе от них «миновалось», а «Злочастье на их в могиле осталось». Таким образом, можно сделать вывод, что злочастье — это совокупность злых дел и нарушенных заповедей, которые человек уносит с собой в могилу. Мотив этот — христианский, поскольку по церковному учению человек предстанет на Страшный суд со всеми своими грехами, в которых не покаялся при жизни.³⁷

3) Из изложенного понимания образов главного героя и Горя-Злочастья вытекает и интерпретация идеи произведения. Смысл его в том, что Бог «попускает» человеку жить по своей воле, но только затем, чтобы через страдания, через близкий контакт с нечистой силой, привести его к себе, при этом человек не чувствует принуждения, он сам приходит к Богу, поскольку на опыте убеждается в суетности мира и в порочности своей воли.

4) В *Повести* автором используются разные жанры. Например, А. Пыпин поместил ее между сказкой, былиной и духовным стихом. Первым с духовным стихом это произведение сравнил Ф. Буслаев. Спустя много десятилетий М. Гаспаров выявил тоническую структуру *Повести*.³⁸ С. Охтеня говорит о жанровой размытости, диффузности *Повести*.³⁹ Действительно, в *Повести* можно найти духовный стих, сказочные мотивы, иногда былинный дух, откровенную сатиру; некоторые части написаны в форме диалога (например, вся пятая глава представляет собой диалог между молодцом и добрыми людьми), но нередко встречаются и монологи, например, родителей, названного брата, перевозчиков, Горя-Злочастья и самого

³⁶ Напомним, что в оригинале произведение называется так: «Повесть о Горе и Злочастьи...»

³⁷ Р. Пиккио замечает по этому поводу: «Горе-Злочастье — это демон, соединяющий в себе само зло, также человеческие страхи и представления о нем» (Р. Пиккио. Древнерусская литература. С. 292. Ср. 293).

³⁸ М.А. Гаспаров. Очерк истории тонического стиха. Метрика. Ритмика. Рифма. Строфика. М., 1984. С. 22–23.

³⁹ С.А. Охтеня. Идеино-художественное своеобразие «Повести о Горе-Злочастьи» в ее отношении к книжной и фольклорной традициям Древней Руси. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Омск, 2002. С. 24.

молодца. Наконец, отметим и такой жанр как песня. Свидетельствует ли это о диффузности жанра *Повести*? Прежде всего отметим несколько моментов: а) во времена написания *Повести* еще не было развитой системы жанров, б) не было представлений о чистоте жанра, в) каждый жанр преобладает в определенной части *Повести* без смешения с другими, что подчеркнуто лексикой и стилистикой той или иной части. Итак, Повесть является (так она и воспринимается) целостным произведением как по своему содержанию, так и по жанру.

В заключение скажем еще об одной проблеме: авторство произведения. После публикации Повести появилось мнение, что она является плодом устного народного творчества и просто записана в XVIII веке. В настоящее время никто из исследователей не сомневается, что Повесть является *авторским* произведением, в котором удачно сочетаются устная и книжная традиция.⁴⁰

⁴⁰ П. Симони даже атрибутировал произведение московскому протопопу Терентию, автору двух Посланий Лжедмитрию I, для чего пришлось сместить датировку Повести к рубежу XVI – XVII веков. Специалисты по древнерусской литературе не поддержали эту гипотезу (см. Словарь книжников и книжности Древней Руси. XVII в. Часть 3. С. 106).

Моисеенко, Виктор; Моисеенко, Людмила (Szombathely)

СИСТЕМА РУССКИХ ЦВЕТОНАИМЕНОВАНИЙ В ФУНКЦИОНАЛЬНОМ АСПЕКТЕ

Лексико-семантические системы наименований цвета во всех европейских языках относятся к числу древнейших. Исследования показывают, что корпус наименований цвета в его современном состоянии формировался медленно, на протяжении многих столетий. Цветообозначения как своеобразный семантически обособленный лексический ряд продолжает пополняться и в наши дни. Этот процесс, достаточно хаотичный и слабо систематизированный, накладывает определённые затруднения в первую очередь на функциональное употребление цветоименований. Остановимся подробнее на русском языке. В своё время авторы проводили анкетированный опрос носителей русского языка, конечной целью которого было получение оригинальных «цветовых суждений» о русских прилагательных, обозначающих цвет или оттенки цвета, о степени их «узнаваемости» на практике. Число опрошенных в целом превышало сто человек. Были поставлены вопросы: «знаком ли Вам этот цвет?», «с каким предметом (объектом) он у вас ассоциируется?», «можете ли Вы описать этот цвет или его оттенок своими словами?».

Выражаясь проще, суть эксперимента заключалась в «узнавании» и описании «по памяти» (без предметных цветовых образцов) колористических характеристик приблизительно ста русских цветоименований, разнообразных по семантике, словообразовательной структуре и происхождению. Среди них были как распространённые слова, так и редкие: современные заимствования и новообразования, старинные русские книжные формы, наряду с диалектизмами, окказионализмами и экзотизмами типа: *аспидный, блакитный, бланжевый, бронный, буланый, буксиновый, бусый, вермильон, гелиотроповый, нанковый, дикий, дроковый, ноготковый, патиновый, саврасый, фрезовый* и др. У большинства анкетированных формулировка ответа (корректного или некорректного) нередко вызывала раздумья и затруднения. Около половины респондентов не смогли ответить более чем одну треть указанных в анкете слов. Участники эксперимента не всегда могли определить даже приблизительно цветное качество того или иного наименования, соотнести его с тем или иным основным спектральным цветом.

Наблюдения свидетельствуют о том, что русские цветоименования являются открытой лексико-семантической системой, которую отличает слабая внутренняя организация. Результаты проведённого анкетирования в

общих чертах помогают выявить локализацию «коммуникативных неудач» в практике использования русских цветоименований. Мы убеждены, что слабая упорядоченность, структурная «рыхлость» цветообозначений в качестве самостоятельной лексико-семантической системы свойственна не только русскому языку¹. Это характерное свойство обусловлено разными факторами. Их подробное рассмотрение здесь, в этом выступлении, потребовало бы много времени и увело бы нас в сторону от заданной темы. Отметим коротко лишь основные положения.

Нестабильность цветовой номинации, проблемы выбора цвета и его употребления в живой коммуникации связаны с тем, что «в психике рядового носителя языка существует наивная картина мира цвета, которая фиксируется в языке, хотя ни процесс фиксации, ни возникающие при этом связи и отношения самим говорящим не осознаются» [Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа. М., 1984, с.32]. Но не осознаются они говорящим именно по той причине, что уже давно закреплены в его родном языке. Идея наивной картины (или модели) мира, упрощённо говоря, состоит в том, что в каждом естественном языке отражается определённый способ восприятия мира, в том числе и его цветовой стороны, «навязанный» в качестве обязательного всем носителям языка. В способе осмыслить мир воплощена цельная коллективная

¹ Ситуацию «неустойчивости» при словесной передаче цветового качества можно проследить и в других европейских языках, в частности, в венгерском. Например, в тексте каталога известной фирмы по производству мебели Kanizsa Trend представлен широкий, в количестве более 150 наименований, список цветовых оттенков образцов обивки мебели (цветной кожи и тканей), в котором используются стандартные колористические наименования, принятые (стандартизированные?) в странах ЕС. Не имея перед собой визуальных образцов, трудно, а иногда и невозможно представить реально некоторые из указанных в каталоге конкретных цветов. Причина заключается как в колористической неопределённости некоторых словесных образцов-денотатов, так и в явно избыточном перечне идентичных или близких по спектральному ряду наименований. Какой цвет представляют, например, название forest? Насколько разнятся по цветовой гамме bézs, buttermilch, creme, vanilla, sahara? Каково цветовое качество практически неразличимых нюансированных названий цвета по модной модели-названию «красное вино» burgundy (burgunder), chianti, bordeaux или более «подробные»: touch bordeaux, loft bordeaux и aura bordeaux, которые достаточно сильно отличаются друг от друга. При отсутствии визуального образца вносят путаницу дублетные формы одного и того же «серого»: grau и grey, а также несколько наименований для «чёрного»: black, nero, schwarz, antrazit или не совсем понятный petrol. Широко представлена и группа коричневого цвета: braun, marrone, kastanie, brendy, cognak, saruccino, mokka. Отдельные названия здесь также не всегда можно представить при отсутствии визуального опыта.

философия, “своя” для каждого языка. При этом образ мира, запечатлённый в языке, во многих деталях отличается от научной картины мира. Поэтому и не следует ожидать строгой идентичности цветовых картин даже у представителей одного этноса и одного языкового коллектива, не говоря уже о разных, не контактирующих между собой или находящихся на разных стадиях общественного развития.

Не следует забывать и о психологическом факторе цветовосприятия. Известно, что нейро-физиологические особенности личности проявляются в *предпочтении* того или иного цвета или сочетания цветов, что подтверждается проводимыми “цветовыми тестами” [Kay P., McDaniel Ch.K. The linguistic significance of the meanings of basic color terms.- Language, 1978, V.54].

Не будем забывать также и о традиции. Ведь большинство цветовых слов в языковых контекстах, в том числе в составе фразеологически связанных сочетаний, мы употребляем следуя сложившейся русской языковой практике, связанной с традицией колористической номинации, с заложенной в ней символикой, со специфическими элементами «цветовых смыслов».²

Следует подчеркнуть, что цветное представление (или цветовой образ) *всегда субъективно*. Хотя иногда и удаётся уловить разницу между представлениями и восприятиями разных людей, точное их сравнение невозможно, т.к. разные представления нельзя поместить в одном сознании. Известно, что носители одного языка воспринимают одно и то же цветное слово по-разному, не говоря уже об «индивидуальных» цветовых образах, насыщенных эмоциями. Известно также, что даже у одного человека определённое цветное представление не всегда связано только с одним смыслом. Весьма обычны ситуации многообразия различных цветовых представлений, сопряжённых с одним цветоименованием. Например, на первый взгляд кажется понятным

² Всем известно, например, что цветущая *сирень* или *розы* бывают разного цвета. Вместе с тем, в соответствии с языковой практикой на основе установившейся культурно-языковой традиции, которая закрепила в нашем сознании цветное качество прилагательного *сиреневый*, мы представляем его именно как *бледно-лиловый* цвет или оттеночно близкий к нему, а не какой-то иной. Точно также прилагательное *розовый* в нашем колористическом представлении всегда имеет характерную и стабильную *окраску лепестков дикой розы – шиповника*, а не пунцовый, жёлтый, голубой или иной цвет многочисленных сортов роз. В процессе речи мы не осознаём это, не задумываемся об этом, т.к. подобные цветные смыслы и образы в эти русские цветоименования «вложила» и закрепила в нашем сознании языковая практика предшествующих поколений.

цветовой смысл распространённого русского прилагательного *бурый*. На самом же деле это “тёмное слово”, которое не имеет ни эталонной дефиниции, ни сколько-нибудь надёжной этимологии.³ Оно может обозначать одновременно и цвет, и масть, и широко варьируется по неопределённому “грязно-тёмно-коричневому” световому и цветовому ряду. Если исходить из исторических и современных словарных дефиниций этого слова, то порою даже в конкретных “стандартных” цветовых ситуациях трудно догадаться, о каком именно цвете идёт речь. Со словом *бурый* в обыденном сознании индивидов возникают разные цветовые ассоциации. У представителей разных профессий (у литератора, биолога, геолога, жокея или конюха, живописца) это прилагательное в составе словосочетаний типа: *бурая корова (бурёнка), бурый медведь, бурый уголь, бурый шпат, бурые водоросли* и др. также вызовет различные цветовые представления.

Если мы захотим уточнить неясное нам цветовое понятие (нетривиальное – редкое, диалектное или окказиональное) через словарную дефиницию, через описание в толковом или ином типе словаря, то с удивлением обнаружим, что в русском литературном языке такого систематизированного тематически списка-перечня наиболее частотных русских цветонаименований попросту не существует. Результаты проделанного нами обследования показывают, что в 17-томном академическом словаре русского литературного языка содержится всего около сотни цветонаименований. Если сравнить цветовые дефиниции в этом авторитетном издании, то большая часть его дефиниций не будет совпадать с описаниями в других русских толковых словарях (в 4-томном словаре под ред. Ушакова, 4-томном словаре под ред. А.П.Евгеньевой, словаре Ожегова-Шведовой и др.). Ср., например, шесть разных словарных дефиниций упомянутого выше прилагательного **бурый** : 1. *тёмнокоричневый с сероватым или красноватым оттенком*; 2. *серовато-коричневый или серовато-рыжий*; 3. *тёмно-коричневый с красноватым отливом* (о лошади); 4. *грязно-коричневый*; 5. *чёрный с коричневым отливом*; 6. в специальных наименованиях (терминах или номенклатуре) типа: *бурый медведь, бурый уголь, бурый шпат, бурые водоросли, бурая гниль* и др. цветовое качество закреплено индивидуально и описано по-разному в каждом конкретном терминологически значимом выражении.

³ Некоторые исследователи склоняются в пользу тюркского происхождения этого слова (*Фасмер*, т.1, с.249), другие – в пользу латинского или зап.-европейского эпохи средневековья (*Brückner*, s.50). У славян это цветонаименование есть только в восточнославянских и польском языках (*bury* – „szary”). Начиная с XII века, оно уже широко представлено в др.-русской письменности в качестве цветообозначения.

Исследователи уже давно задавались вопросом о том, адекватно ли мы воспринимаем цвета именно как физическую субстанцию непосредственно через сенсорное восприятие - через зрение или опосредовано, «по цветовой памяти» через слух или прочтение, и правильно ли мы доносим воспринятую цветовую сущность описываемого объекта с помощью языка и речи. основополагающий ответ на этот непростой вопрос до сих пор не получен.

Нам, обычным носителям языка, кажется, что знаем мы цвета неплохо, потому что широко используем их в речи каждый день. Хотя в повседневной общении мы пользуемся довольно ограниченным набором цветных слов, всё же главные цвета, первый десяток наиболее частотных из них, мы употребляем в общих чертах правильно. Прежде всего это относится к ахроматическим (бесцветным) *белому, чёрному и серому*, а также к основным цветам спектра: *красному, оранжевому, жёлтому, зелёному, голубому, синему, фиолетовому*.

Однако такого количества цветных слов явно недостаточно для отражения окружающего нас цветового пространства. Мы видим его многоцветие, оттеночные нюансы, а назвать их, отразить в речи можем далеко не всегда. В разных ситуациях для более адекватного, как нам представляется, названия цветного объекта и выражения цветного понятия мы иногда пытаемся извлечь из глубин нашей памяти нужный нам цветной образ и стараемся назвать его. Именно здесь у каждого носителя языка появляется своеобразное «право свободного выбора из цветной памяти». Как правило, такая возможность реализуется не очень продуктивно по указанным выше причинам.

Рассматривая отдельные аспекты восприятия и отражения цвета в языке, и связанную с этим необходимость функционального выбора/подбора цветных слов, мы сталкиваемся с парадоксальной ситуацией. *С одной стороны*, налицо функциональные языковые ограничения, затруднения в процессе подбора и употребления цветных слов при отражении цветной картины мира у не владеющих основами научной колористики рядовых носителей русского языка. *С другой стороны*, не подлежит сомнению факт богатства палитры русских наименований цвета, основных и оттеночных, которые мы в изобилии находим как в литературно-художественных письменных контекстах, так и в устной диалектной речи. К тому же сама система деривации русского языка располагает почти неограниченными возможностями для создания нюансированных оттеночных новообразований с применением «цветных» формантов с первым словоэлементом *тёмно-, светло-, ярко-, ясно-, тускло-, ядовито-, иссера-, огненно-, мутно-, тепло-, грязно-, густо-, буро-*

, бледно-, блестяще-, а также создания композитов со словоэлементами бело-/беловато-/белёсо-/белесовато- или жёлто-/желтовато-, сине-/синевато- или бесчисленного множества других.

Отметим ещё одну важную деталь. Цвет является одним из наиболее эталонных визуальных качеств, поэтому в отдельных случаях бывает легче представить его словесно, используя общепризнанные образцы – цветовые эталоны. Множество атрибутов выражают цветовой признак как относительный через эталонные объекты, которые чаще всего образуются из названий минералов, металлов, названий растений и плодов и других объектов и предметов окружающего мира. В русском языке существует два способа толкования цветоименований: а) как указание типичного, характерного объекта, имеющего данный цвет, или б) как описание одних имён через другие. Как правило, все основные цвета (ахроматические и хроматические) имеют прототипические эталоны, как денотатные, так и неденотатные, типа: *чёрный* – «цвета сажи или угля», *красный* – «цвета крови» и т.д. При нейтральной, терминологически «свободной» вербальной передаче цвета, даже при условии, когда лексическое значение определено устоявшейся словарной традицией и языковым сознанием через другие цвета, почти всегда сохраняется возможность «задать» эталон. Что и делается на практике очень часто. Например, эталонное прилагательное-цветоименование *вишнёвый* можно представить как «тёмно-красный густого тона», а можно назвать *вишнёвый* как «цвета спелой вишни». В разных ситуациях «соседствующий» по спектру с *вишнёвым* цвет может быть назван и по-иному, как: *багряный, багровый, порфиновый, пурпурный, кровавый, тёмно-малиновый, густо-красный, фиолетово-красный* или *красно-фиолетовый, рубиновый, тёмно-пунцовый, бордо, черничный, чернильно-красный* и др.

Иногда, но не очень часто, ситуация может заставить нас «придумать» цветовое наименование, которое составляется на основе тех или иных «вещных» эталонов, чаще тех, которые обладают характерной и относительно стабильной окраской. Такое или подобное ему слово мы уже могли слышать раньше – ведь количество цветовых эталонов в русской языковой практике почти неограниченное. В подобном случае наблюдается «модельная аналогия». Безусловно, подобное «авторское» словоупотребление без находящегося поблизости, под рукой, цветового образца по своим качественным характеристикам может быть весьма далёким от эталона. Обычные носители языка чаще всего называют цвета произвольно, приблизительно и каждый по-своему, в соответствии с личными вкусами и сенсорными пристрастиями. В то же время нет ничего удивительного, что какая-то часть подобных неологизмов находит своё отражение в практике коллективного употребления, закрепляясь в конце

концов в толковых и иных словарях в качестве нормативных. Именно в широких потенциальных возможностях деривации от образцов-эталонов нам видится источник возникновения всё новых и новых русских окказиональных цветоименований типа *болотный, защитный, древесинный, грибной, коньячный, ореховый, телесный, миндальный, пшеничный, оливковый, фиалковый, горчичный, персиковый, свекольный, сургучный, суриковый, лососиновый*. Здесь же обороты типа *цвет мокрого асфальта* или вновь переосмысленный украинизм *поморанчевый* и др. Они пополнили ряд таких традиционных для русского словоупотребления, как *агатовый, брусничный, васильковый, винный, восковой, гороховый, графитовый, морковный, бронзовый, землистый, канареечный, каштановый, гранатовый, малиновый, канареечный, мучнистый, кипенный, чернильный* и т.д., часть из которых была заимствована по семантической аналогии из зап.-европ. языков (ср., например, *бутылочный* – «тёмно-зелёный» как лексико-семантическая калька итал. *verde botiglia* или нем. *flaschengrün*).

Не очень распространённым, но всё же имеющим место фактом является создание новых цветовых слов в результате индивидуального словотворчества конкретных авторов. Назовём цветное слово-монстр, состоящее из 63 букв и 9 корневых компонентов: *бриллиантово-луннолилитовосизолазоревогрогносапфиростосинелилово*, придуманное писателем Вл. Набоковым. Об этом и других случаях создания и употребления цветовых неологизмов упоминала в своих работах соавтор этого выступления Людмила Моисеенко.

Приведём ещё два примера из мировой художественной литературы. Лев Толстой в автобиографической повести «Детство» (вторая редакция девятой главы) делится своими наблюдениями: «Я никогда не видел губ *кораллового цвета*, но видел *кирпичного*; глаз – *бирюзового*, но видел *цвета распущенной синьки и тисчей бумаги*» (Л.Н.Толстой. Полн. собр. соч. под общей ред. В.Г.Черткова, т.1. М., 1928, с.179). Здесь очевидны индивидуальные авторские ассоциации, которые преследуют чисто художественные, эстетические цели и которые не отражают общепринятые значения подобных слов: ведь цвет глаз обычно никто не сравнивает с *цветом распущенной синьки*, а губы при описании *кирпичными* не бывают.

Иногда индивидуальное восприятие цвета может ещё в большей степени отдаляться, «порывать» с обычными значениями слова. Например, в одном из рассказов Сомерсета Мбэма, в его русском переводе (С.Моэм. Ожерелье. Рассказы. М., 1969, с.28), читаем: «В учебнике логики говорится: абсурдно заявлять, будто *жёлтое* имеет цилиндрическую форму, а *благодарность* тяжелее воздуха; но именно в этом сборище нелепостей, составляющих наше я, *жёлтое* может быть и лошадью, и

телегой, и благодарностью в середине следующей недели»⁴. Ассоциации *жёлтого цвета с цилиндрической формой* возникают лишь в индивидуальном восприятии и к языку не относятся. Но ассоциации *жёлтого цвета* с представлением о чём-то продажном, уже относятся к языку, к одному из значений прилагательного *жёлтый*. Ср., например, широко известный смысл выражения *жёлтая пресса – продажная пресса*. Но это ассоциативное значение слова уже принадлежит общенациональному языку и встречается в разных контекстах.

Так разграничиваются два типа «чувственной окраски» слова: окраски общеязыковой, имеющей важное значение для понимания подвижной полисемии самого слова, и окраски индивидуальной, неязыковой, которая живёт в одном контексте.

* * *

Практика языкового общения показывает, что в своём профессиональном кругу художники называют цвета по названиям красителей: акварельных, темперных, масляных или акриловых; парикмахер может называть краску для волос также специальным словом, художник-технолог текстильного производства называет краски по-своему, биолог или зоолог называет живой объект исследования, исходя их принятой в науке цветовой номенклатуры, конюх или жокей называют цвет лошади не приблизительно, а используя конкретное название конской масти. Наблюдения позволяют сделать выводы о том, что в речевом общении индивидов помимо «нормативного», нередко присутствует элемент субъективного: носитель языка называет цвет так, как привык называть, т.е. весьма приблизительно. Это может свидетельствовать как о слабой закреплённости цветового объекта в сознании говорящего, так и об ограниченности/примитивности его цветового вокабуляра. Чаще это свидетельствует и того и другого одновременно.

Слабая формальная системная закреплённость русских цветоименований, также не способствует упорядочению русского цветоупотребления.

Не вносит ясности и имеющая место практика демонстрации слов-цветоименований в колористических справочниках: атласах, таблицах, шкалах по алфавитному ряду. Она не содержит системной иерархии цветовых слов по спектральному ряду, не позволяет судить о наличии в цветовом слове трёх основополагающих для цветоведения величин:

⁴ Цит. по изд.: Р.А.Будагов. Что такое развитие и совершенствование языка? М.: Наука, 1977, с.69.

цветовых тонов, чистоты цвета, которые представляют качественную характеристику цвета, и яркости, которая является количественной его характеристикой.

Наблюдения показывают, что в очень многих ситуациях в языковом общении носители русского языка, не владеющие навыками цветоведения, называют цвета неточно или в лучшем случае весьма приблизительно. Это объективный факт. Остаётся только принять это к сведению и всегда иметь в виду.

Приложение

абрикóсовый – *цвет кожицы плодов абрикоса*; в русских толковых словарях в качестве цветоименования не фиксируется.

ага́товый – (нем. Agat < лат. acates < греч. achates) – *чёрный с блеском, то же, что антрацитовый*. По названию эталона – полудрагоценного камня агата, используемого для украшений и в технике; (перен.) в выражении *агатовые глаза* – «чёрные и блестящие».

адела́йда – *тёмно-синий* (Федосюк, с.194) Слово неясного происхождения.

аквамари́новый – (< лат. aqua «вода» + marina «морская вода») *синева-зелёной или зеленовато-голубой окраски; цвета аквамарина.*

алеба́стровый – *матово-белый, напоминающий по виду алебастр.*

а́лый, але́ющий – (< тур. al, alev) *ярко-красный, светло-красный. О цвете зари, лучей солнца.*

антраци́товый – *цвета угля, чёрный с блеском.* В словарях в качестве цветоименования отсутствует.

апелсы́новый – *цвета коры апельсина.* В качестве цветоименования в словарях не фиксируется.

а́спидный (устар., книж.) – (< греч. iaspis (iaspidos) *цвета аспиды, чёрно-серый*; то же, что *грифельный, графитный и шиферный*. В русском языке сущ. *аспид* имеет два значения: 1. «ядовитая змея» и его произв. *переносн., простореч., бран.* «злой, коварный человек» и 2. (*минер.*) яшма, разновидность сланца, применяемого для изготовления грифельных досок. *перенос.* «чёрно-серый, цвета аспиды».

багро́вый, багряный, багрецо́вый, багрёц - (ср. *порфировый, пурпуровый, пурпурный*) *густо-красный, с слабым синеватым оттенком; пурпуровый.*

беже́вый, беж (нескл.) – (< фр. beige) *светло-коричневый с желтоватым, сероватым или розовато-жёлтым оттенком.*

белёсы́й – *беловатый, тускло-белый; светловатый* (об освещении).

белоку́рый – *светло-русый* (только о цвете волос).

белосне́жный – *белый как снег; ослепительно белый.*

бирюзо́вый – *нежно-голубой, цвета бирюзы; небесный.*

бу́стрый – (< ит. *bistr* – «бистр, тёмно-бурая краска») – *цвет близкий к бурому со слабым коричневым оттенком.*

блва́тный – (Даль I, 90) см. *блакитный.*

блаку́тный (др.-рус. *облако́тнѡй*) – *небесно-голубой* (Абаев, с.117)

Два вышеуказанных полонизма эпохи средневековья - *блакитный* и *блва́тный* - проникли в др.-русский язык через западно-русское (украинское и белорусское) языковое посредничество. В польском языке они сложились как параллельные формы, которые восходят к д.-в.-нем. *bl"o* – «синий» и ср.-в.-нем. *bl"i*, *bl"wer* - «синий» (Фасмер I, 170). Ср. в соврем. польск. *blawatny* – «васильковый, синий».

блáнжевый – *телесного цвета* (Даль, 1, с.96: *бланжевый, планшевый* – (из.фр.) «тельного, телесного цвета». То же, что и *тельный, телесный, сомо(н), инкарнатный.*

блону́н, блону́нка – «белокурый человек» (< фр.*blondin*) – ср. *белокурый* (только о цвете волос человека).

блону́нистый (прост., шутил.) то же, что *белокурый.*

болотный – неопределённого «грязного цвета» с преобладанием тёмно-коричневого с зеленоватым оттенком. Распространённое в русском просторечии и литературной речи цветоименование, которое не зафиксировано именно в этом качестве в толковых словарях.

бордо́, бордо́вый - (< фр.*bordeaux*) «*тёмно-красный, густо-красный, пунцовый; цвета красного вина*». По названию города Бордо на юго-западе Франции и сорта красного вина *bordeaux*. В неизменяемой форме и в том же цветовом значении встречается большинству славянских языков. Парадоксальным представляется тот факт, что в самом франц. языке слово *bordeaux* в цветовом значении «тёмно-красный» никогда не употреблялось и не употребляется. Но по этому поводу есть и иные суждения – *bordeaux* как цветоименование всё же широко употребляется в европейских странах. Ср. «гибридные» франко-иноязычные наименования для оттенков «красного» в специальной терминологии: *touch bordeaux, loft bordeaux, aura bordeaux.*

бро́зовый (перен.) – *золотисто-коричневый, цвета бронзы; тёмно- или светло-жёлтый с блеском.*

бро́ный – слово не совсем ясного происхождения, имеет очень широкий ряд цветовых дефиниций. У В.Даля (т.1, с.130) – *бро́ный* (с помет. *церк.*) «белый, плавый, седой. Кони брони; цвета спелого овсяного колоса». У Срезневского (т.1, стлб. 180; т.2, стлб. 1753) как масть трактуется очень широко: «*albus, sturni in morem varius; белый, бело-серый, скворечий, серый, буланый*». Цветовой глагол *брунеть* в русских северных диалектах

также варьируется по очень широкому цветовому ряду: светлеть; отливать жёлтоватым, серым, красным цветом; созревать, становясь темнее.

брусничный – *цвета спелых ягод брусники, оранжево-красный*. Старинное русское цветоименование.

брюнёт, брюнетка – (< фр. brunet < brun – коричневый) о человеке с чёрными или очень тёмными волосами (только о цвете волос).

буксиновый – *красный*; диалектное слово на территории русского Северо-Запада, в Псковской, а также в Новгородской области. Это производное от испорченного *фуксия* – декоративного растения с яркими, преимущ. красными цветками.

буланый – 1. (о масти лошади) светло-жёлтый, рудо-жёлтый, желтоватый, изжелта- разных оттенков, особенно светлых; 2. (о масти собаки) половой; 3. (об оперении птиц, голубей) глинистый;

бусый (др.-рус.) – *буро-пепельный, буро-дымчатый, избура-серый, сизо-бурый, тёмно-бурый с синевою*.

бутылочный – *тёмно-зелёный цвет*. Фиксируется большинством русских толковых словарей с примером «стекло бутылочного цвета». Может быть калькой с нем. flaschengrün, ит. verde botiglia или независимым от иноязычного образца образованием.

васильковый – *ярко-синий, цвета василька* (о глазах, одежде).

вермильон (нескл.) – (< ит. vermiglione – «киноварь») *киноварно-красный, кошенильно-красный, суриковый*.

винный (окказ.) – *цвет разбавленного красного вина (кагора)*.

вишнёвый – *цвета спелой вишни, тёмно-красный, кроваво-красный*. Старинное русское цветоименование.

вороний – *чёрный с лоском или с синеватым отливом* (только о масти лошади). Иногда о черном цвете волос в сравнении «как вороново крыло». Старинное русское наименование цвета.

воронёный – *покрытый чернью; чёрно-серый с металлическим отливом*.

восковий – *бледно-жёлтый, мертвенно-бледный* (о цвете кожи), *похожий на воск* (о цвете лица, рук).

гелиотроповый – (< греч. heliotropion) *цвета полупрозрачного зелёного минерала гелиотропа с красноватым оттенком*. Толковые словари русского языка это слово в качестве цветоименования не фиксируют.

гнедой – *красновато-рыжий; тёмно-рыжий* (о масти лошадей).

горчичный – *зеленовато-жёлтый с примесью коричневого цвета*. Словари русского языка это прилагательное в качестве цветообозначения не фиксируют.

гороховый – *серовато-жёлтый с зелёным оттенком, цвета гороха*. Старинное русское наименование цвета.

гранатовый - *густо-красного цвета плодов (зёрен) гранатового дерева* (не путать с цветом драгоценного непрозрачного камня почти чёрного цвета). В рус. яз. с 18 в. Первичная модель номинации не цветовая, а по внешнему виду, по форме, по «зёрнам» (от лат. *gr#n#tum (m#lum)* – букв. «зернистое (яблоко)»), с последующим цветовым переосмыслением.

графитовый – *цвета карандашного графита, серо-чёрный.*

грибной (оказ.) - *цвета шляпки гриба-подберёзовика.*

грифельный – то же, что и *графитовый*. Словари русского языка это наименование цвета не фиксируют.

дикий, дикенький – в знач. *светло-серый*. Старинное русское цветоименование. Нередкое у русских писателей-классиков. У Даля (т.1, с.436) : *дикий цвет* – сероватый, серый, пепельный, подседный; не буросерый, а голубосерый.

древесинный (оказ.) – соответствует окраске заболони сосны (слой древесины, находящийся непосредственно под корой).

дрóковый (оказ.) - *цвета растения дроку: жёлтый или беловато-жёлтый.*

дымчатый – *пепельно-серый; цвета дыма.*

жарко́й – (уст.) *красно-жёлтого цвета*. В качестве цветоименования употреблялось активно в XVII-XVIII вв. главным образом в деловых документах для называния цвета тканей, одежды (Бахилина, с.238-239). Вспомним: *жаро́к – жарко́й* (обл.) – травянистое растение сем. лютиковых с яркими жёлтыми цветами (Ожегов, Шведова, с.190). Или сказочную *жар-птицу* с ярко светящимися крыльями.

жемчу́жный - *напоминающий жемчуг своим видом, блеском, оттенком.*

защитный – *серовато-зелёный*. О цвете ткани, делающем бойцов в полевых условиях незаметными для неприятеля; *цвет хаки.*

земли́стый – *серовато-бледный; о цвете лица, кожи человека.*

золотой - *блестяще-жёлтый, цвета золота.*

изабелловый – (< ит. (*colore*) *isabella* (по сорту винограда) – *светло-рыжий цвет; буланный*. Более всего напоминает цвет необработанной кожи; некоторые понимают его как *бежевый (песочный)* с небольшой примесью грязновато-розового; то же, что *буланный*.

изе́крый (др.-рус.) - *голубой, бирюзовый.*

изумру́дный (то же что и *смарагдовый*) – *ярко-зелёный, по цвету драгоценного камня изумруда.*

инди́го (то же, что и **ку́бовый**) (нескл.), *индиговый* – (< исп. *indigo*), *тёмно-синий.*

инкарна́тный – (< ит. *incarnatino* – «бледно-розовый, телесного цвета») понимается по-разному, начиная от *телесного* или *тельного*, т.е. цвета кожи человека, до *мясо-красного*. В нашей трактовке этот цвет

приравнивается к цвету мяса лосося; обиходное бытовое название *сомо(н)*, но последний более светлого (розово-жёлтого) оттенка. В живописи и искусствоведении употребляется в качестве термина.

календуловый (окказ.) – (< новолат. *Calendula*) по цвету травянистого растения с оранжево-жёлтыми цветками (иначе называемого *ноготки*), *яркого оранжево-жёлтого цвета*; то же, что и *ноготковый*.

канареечный – *ярко-жёлтый, цвета оперения канарейки*.

капучино – *цвета кофе с молоком*.

караковый – *тёмно-гнедой, почти вороной* (о масти лошади).

кардинал (нескл.) – (< лат. *cardinalis* – «главный») то же, что *бордо* и *пунцовый* (по цвету кардинальской мантии: «платье цвета кардинал»).

карий (карый) – *тёмно-коричневый* (о глазах); *тёмно-гнедой* (о масти коня).

карминный, карминовый – (нем. *Karmin* < фр. *carmin* < контаминация араб. *qirmiz* – «кошениль» + лат. *minium* – «киноварь»); *цвета красного красителя, добываемого из насекомого кошенили*. В рус. языке известно с начала 18 века.

кармазинный, кармазиновый – *по цвету ткани тёмно-красного цвета; алый*. В др.-рус. письменных памятниках с 16 в. Через польск. *karmazyn*, или нем. *Karmesin* из ит. *carmesino*, кот. восходит к араб. *qermazn* - «ярко-красный, багряный».

каурый – (о масти лошади) *рыжеватый, светло-буроватый впрожелть*.

каштановый – *цвет оболочки съедобного каштана; светло-коричневый*.

киноварный – (< греч. *kinnabari* - название минерала красного цвета (сернистой ртути), *ярко-красный разных оттенков*.

кипенный – (устар. и прост.) *белый как кипень* (белая пена, появляющаяся при кипении); *очень белый*.

кирпичный – *коричнево-красный, цвета обожженного кирпича; желтовато-красного цвета, напоминающий цвет кирпича*. Возможная калька с нем. *Ziegel*.

клюквенный – *красный как клюква*.

кобальтовый – (< нем. *Kobold*) *густого тёмно-синего цвета краски кобальта*.

коньячный (окказ.) – *цвета этого напитка*.

коралловый – *ярко-красный, цвета коралла; красно-розовый, цвета одной из разновидностей кораллов*.

коричневый – *буро-жёлтый (цвета жареного кофе, спелого жолудя)* (Ожегов, Шведова, с.296); *цвет толчёной корицы*. Иную дефиницию (*цвета коры*) предлагает В.Даль и др.

кофейный (цвета кофе) – *тёмно-коричневый*.

кошенилевый – (от фр. *cochenille*) *о цвете ткани ярко-красного цвета*.

краппла́чный, краппла́к – (< нем. Krapp - растение Rubiaceae из корней которого добывают красную краску) *яркого насыщенного красного цвета.*

кремо́вый – *светло-жёлтый; белый с желтоватым оттенком; цвета сливок.*

кровоа́вый - *ярко-красный; цвета крови.*

кρόкусовый (оказ.) – (< греч. κρόκος – названия многолетнего травянистого растения, иначе называемого *шафран* (*Crocus sativus*). То же, что и *шафрановый* (*шафранный*) *ярко-жёлтый цвет с примесью оранжевого.*

ку́бовый (устар., книж.) – *синий цвет густого и яркого оттенка* (то же, что *индиго*). *Кубовый цвет, кубовая краска.* Впервые зафиксировано в Слов. Акад. 1792 года. Нередко его употребление в русской классической литературе: «*Только откуда ни возмись – бабушкин брат, весь в кубовой краске выпачкан*» (Салт.-Щедр. «Невинн. рассказ»); «*Волны, мелькавшие за бортом, становились кубовыми*» (Бунин, «Зодиакальный свет»); «*В прозрачном кубовом небе махали крыльями косяки птиц* (А.Н.Толстой, «Хмур. утро»). Слово это не имеет достоверной этимологии. Вероятно это производное от ориентального *kub-* для обозначения голубой, «кубовой» краски, получаемой из растения *indigo* (Даль, т.2, с.210).

кума́чный, кумачо́вый – (< тур., тат. kumaş – «хлопчатобумажная ярко-красная ткань») *цвета этой ткани, ярко-красный.*

лазу́рный, лаза́ревый – *светло-синий, цвета ясного неба; небесно-голубой.*

лиле́йный – (устар., высок., поэт.) *нежный и белый, как лилия.*

лило́вый – (< нем. lila, < фр. lilas – «сирень») *цвет персидской сирени.* В нашей трактовке это цвет душистой фиалки или тёмных соцветий сирени, то же что и *фиолетовый, сиреневый.*

лимо́нный – *светло-жёлтый, цвета кожуры лимона.*

лососи́новый – *желтовато-розовый.* Словари в качестве наименования цвета это слово не фиксируют.

льняно́й – *напоминающий по цвету волокна льна* (о волосах).

маджэ́нта (нескл.) – (< ит. Magenta – по названию центра текстильной индустрии недалеко от Милана) *ярко-красный цвет; фуксин.*

ма́ковый (книж.) – в выраж. *маков(ый) цвет* (о румянном лице).

малахи́товый – *собств. рус. наименование (с 18 в.). По цвету уральского малахита, непрозрачного минерала ярко-зелёного цвета.*

малу́новый – *цвета спелых ягод малины, красный с фиолетовым оттенком.* Старинное русское цветоименование.

махаго́ни (нескл.), *махаго́новый* – (< индиан.-англ. mahagony) *красновато-коричневого цвета древесины махагонового дерева.*

марэ́нго (нескл.) – (< ит. magengo) *чёрный с серым отливом цвет.*

масака́ (спец.) – *тёмно-красный.*

мѣднѣй – *красно-жѣлтый, цвета меди.*

медовѣй – *окраски цветочного мѣда.* Словари русского языка в качестве наименования цвета не фиксируют.

миндальнѣй – *розовый, такой как цветки миндаля.*

молочнѣй – *белый с матовым оттенком, цвета молока.*

морковнѣй – *оранжевый, цвета моркови.*

мраморнѣй – *белый, гладкий как мрамор.*

мурѣй – *рыже-бурый или буро-чѣрный; тѣмный* (о масти животных).

мухобртѣй – *гнедой с желтоватыми подпалинами* (о масти лошади).

мучнѣй – *напоминающий цветом муку; белый.*

нанковѣй – (окказ.) – *жѣлтый цвет нанки* – разновидности хлопчато-бумажной ткани; от названия хлопчатобумажной ткани «нанка» *светло-жѣлтого, естественного цвета*, первоначально производившейся в китайском городе Нанкине (Théophile Gautier, Voyage en Russie (пер. с франц.: Т.Готье, Путешествие в Россию. М., 1988, с.264).

небеснѣй – *ярко-голубой, как небо; цвета неба; светло-голубой.*

ноготковѣй (окказ.) – то же, что и *календуловѣй* – *яркий оранжево-жѣлтый цвет.*

оливковѣй – *цвета спелых оливок или пареной травы; светло-коричневый с желтоватым или зеленоватым отливом.*

оловяннѣй – *цветом подобный олову; светло-серый с тусклым отливом.*

опаловѣй – (< лат.opal) *цвета опала, молочно-голубоватого стекловидного драгоценного минерала; молочно-белый с радужными оттенками, а также с голубоватым или желтоватым отливом.*

ореховѣй – *цвет, напоминающий окраску скорлупы лесного ореха.*

охровѣй – *жѣлто-красный; цвета охры, красно-коричневого оттенка.*

палевѣй – (< фр.paillé – «соломенный») *соломенно-жѣлтый с розоватым оттенком; бледно-жѣлтый с розовым оттенком.*

палисандровѣй (окказ.) – (< браз. < фр.palissandre – «пурпурное дерево») по цвету ценной тропической поделочной древесины *тѣмно-розового или шоколадно-бурого цвета с фиолетовым оттенком*, способной менять цвет под действием солнца и атмосферы. В современном профессиональном жаргоне (в частности, в косметике, дизайне, производстве одежды) употребляется усечѣнная неизменяемая вариантная форма *сандрѣ*, имеющая то же цветовое оттеночное значение. В русском языке известно с сер. XIX в. Восходит к франц. palissandre или нем. Palisänder, кот. по происх. из голланд. palissänderhout - «палисандровое дерево».

патиновѣй – (< лат.-ит. patina) *цвет плѣнки (окиси) зеленоватого, буроватого или голубоватого оттенка*, который образуется со временем под влиянием атмосферы или в результате специальной обработки на

предметах из меди, бронзы, латуни; иногда *патиновой* называют окраску «под бронзу» неметаллических изделий;

пелёсый (пелёсий) – (др.-рус. и диал.) *пёстрый, цветной; тёмный, бурый.*

пенькóвый – словарная дефиниция «цвета пеньки» («Словарь русского языка» под ред. А.П.Евгеньевой. Изд. 2-е, т.1-4, М., 1981-1984) не совсем ясна. В 17-и томном акад. словаре цветовое значение не рассматривается.

пéпельный – *сероватый, цвета пепла; седовато-серый, дымчатый* (о цвете, оттенке).

перва́нш (нескл.) – (фр.< bleu pervenche – букв. «голубой барвинок») – *бледно-голубой с сиреневым оттенком.*

перга́ментный – *желтоватый, поблекший, напоминающий пергамент.*

перламу́тровый – *белый, с едва выраженным сероватым оттенком; напоминающий перламутр своим блеском, нежностью окраски.*

пе́рсиковый – *цвета кожуры спелого персика; красновато-жёлтый.*

песóчный – *серовато-жёлтый, коричневато-жёлтый, цвета песка.*

плати́новый – *светло-серый с металлическим блеском.* Словари цветовое качество этого прилагательного не фиксируют.

поло́вый (др.-рус., книж., диал.) – *беловатый, изжёлта-белый; цвета соломы, половы.*

помора́нчевый (помора́нцевый) – *оранжевый.* В современном русском словоупотреблении в качестве семантического неологизма этот украинизм получает второе рождение в связи с политическими событиями «поморанчевой/оранжевой революции» в Украине в декабре 2004 г. В традиционной русской огласовке *померанцевый/ поморанцевый* в знач. «оранжево-красный, апельсиновый» слово функционирует с XVII в. Восходит к нем. *Pomeranze* «померанец» < средневек. латин. *romarancia* < ит. *romo* – «яблоко», *agancia* – «апельсин». Синонимы: *апельсиновый,*

порфи́ровый – то же, что *пурпурный*. [греч. *porphuga* < *porphygeos* – пурпурный]. От названия длинной, обычно пурпурной мантии монарха, надеваемой в торжественных случаях. *порфир, порфировый* – (< греч. *porphygeos*) то же, что *пурпурный* и *пурпуровый*. Ср. также *багряный, багровый, багрец* и в этой связи параллельное употребление имени визант. императора *Константина Багрянородного* как кальку с греч. *Константин Порфирогенит.*

пропелёсый, перепелёсый – (др.-рус. и диал.) – *серый, сероватый; белесоватый, желтоватый.*

прюне́левый – (нескл.), (уст.) (от фр. *grunelle*) *цвета светло-серой шёлковой тонкой плотной ткани для изготовления вёрха дамской обуви.*

пукéтовый – (окказ., диал.) в знач. *цветной, цветастый, многоцветный.* От испорченного «букет» – *расписанный цветами.*

пунцо́вый (книж.) – (< польск. pęsowy < фр. ponceau) *ярко- или густо-красный, багровый*. Из польск. pąsowy с теми же цветовыми значениями. В русском языке с Петровского времени, сначала в форме *пунсовый*. Восходит, в конечном счёте, к фр. ponceau – «тёмно-красный». Ср. также близкие по цветовому качеству *бордо, бордовый* – «тёмно- или густо-красный» и *кардинал*.

пу́рпу́рный, пу́рпу́ровый – (< нем. Purpur < лат. purpura < греч. porphura) *тёмно-красный или ярко-красный, багряный, алый, ярко-красный цвет с фиолетовым оттенком*. В русском языке, видимо, из нем. Purpur. Первоисточник – греч. порфира – «сок багрянки», «пурпурная улитка». Ср. *багряный, багрец*.

пшени́чный – *цвета колоса пшеницы; очень светлый с золотистым оттенком* (чаще о цвете волос, бороды и усов).

пюсо́вый – (окказ.) (от фр. puce- «блоха») – *тёмно-коричневый*. В русских словарях не представлено. Примеры из русской классики XIX века.

ре́дрый (ре́дрый) – (др.-рус., уст.) (о рогатом скоте) *бурый, рыжий, красноватый*; то же, что *рудой (рудый)* – *рыже-жёлтый, рыже-красный; жарко-красный*.

ржа́вый – *красно-бурый; цвета ржавчины*.

рододе́ндровый, рододе́ндровый – (окказ.) – (< греч. rodon – “роза” + dendron – “дерево”) *розового и розово-красного цвета*. В качестве цветоименования в словарях не фиксируется.

розма́риновый – (< нем. Rosmarin < лат. ros marinus – “морская роса”) то же, что и *цвет зелёного яблока*.

рту́тный – *серебристо-белый, цвета ртути*.

руби́новый – *красный, цвета рубина*.

ру́сый – *светло-коричневый* (о волосах).

рыжи́й – *красно-жёлтый или жёлто-красный; менее оранжевый, чем мех лисицы на спинке; смесь цветов: красного, жёлтого и бурого, разных теней и оттенков; красный, огненный*. Старинное русское наименование цвета.

ряби́новый – *цвета спелых плодов рябины, оранжево-красный*. Старинное русское наименование цвета.

салáтовый, салáтный – *цвета салата; бледно-зелёного цвета*.

санги́новый – (< фр. sanguine < лат. sanguis (sanguinis) – “кровь”) *тёмно-красный цвет мягкого карандаша*.

сандáловый – (< араб.-тур. sandal < греч. santalon) *цвет красной или жёлтой краски, добываемой из древесины сандалового дерева*.

сапфи́ровый – *синий, цвета сапфира*.

са́харный – *похожий по цвету на колотый сахар*.

свеко́льный – *интенсивный красный с фиолетовым оттенком*.

свинцо́вый – *тёмно-серый; цвета свинца.*

селени́товый – (< фр. *sélenite* < греч. *selene* – “Луна”) *белого и розоватого цвета с шелковистым блеском.*

сепи́я – (< ит. *seppia* < греч. *sepia*) *красящее вещество каракатицы и коричневая краска, добываемая из этого моллюска; ярко-коричневый, коричнево-красный, терракотовый цвет.*

серебря́ный, серебри́стый – *серовато-белый с блеском; цвета серебра, отливающий серебром, с серебряным оттенком, отливом.*

серёный (др.-рус., уст.) – *белый, бело-серый* (преимущественно о конской масти).

се́рный – *зеленовато-жёлтый; то же что цвет серы.*

си́вый – *тёмно-серый с сединой; серовато-сизый, пепельно-серый.*

си́зый – *серовато-голубоватый; чёрный с просинью и с белесоватым, голубоватым отливом; серо-синий, «дикого цвета» с синевой, с «голубою игрой»; серо-синий, серо-голубой.*

синю́шный – *синеватый, синий в результате расстройства кровообращения.*

сирене́вый – (< нем. *Sirene* < ит. *serenella* < лат. *syringa* – “сирень”) *то же, что лиловый; разных оттенков лилового цвета.*

скарла́тный, скорла́тный – (уст.) *см. шарла́тный.*

скворе́чий, скворцо́вый – *цветовое качество этого наименования в примерах типа аргомак скворечий (Бахилина, с.74) не совсем ясно. В словаре Даля (т.4, с.195) единичный пример: скворцовый (жилет, чулки) – тёмного, бурого цвета, с мелкой, белесоватой рябью.*

сливяно́й (оказ.) – *цвет кожицы не совсем созревшей сливы-венгерки.*

смара́гдовый (устар., книж.) – (из польск. *szmaragdowy* или украин. *смарагдовий* < греч. *smaragdos*) *то же, что изумрудный; травяно-зелёный, ярко-зелёный.*

смоляно́й – *чёрный и блестящий (о волосах).*

смугло́й – В словарях представлена «размытая» цветовая дефиниция: *темноватой очень чёрный, похожий на смолу цветом, блеском.окраски (о коже), имеющий кожу более тёмной окраски.*

смү́рый – *тёмно-серый, тёмно-бурый, избура-чёрно-серый.*

солóвый (солово́й) – *светло-рыжий; желтовато-серый (о масти лошади).*

солóменный – *светло-жёлтый, цвета соломы.*

со́льфери́но (нескл.) – (< ит. *Solferino* – по названию населённого пункта недалеко от Мантуи); *лилово-красный цвет.*

сомб, сомбн (нескл.) – (< фр. *saumon* – «сёмга») *розово-жёлтый цвет лосося.*

стально́й – *напоминающий сталь по цвету; светло-серый с серебристым отливом.*

сургу́чный – цвета сургуча; коричневый.

су́риковый – цвет краски сурика: красно-оранжевого или красно-коричневого оттенка.

таба́чный – зеленовато-коричневый; цвета табака.

телесный, тельный – то же, что инкарнатный – естественный цвет незагоревшей кожи человека белой расы; желтовато-белый с розовым оттенком; похожий цветом на тело человека.

террако́товый – (< ит. terra cotta – букв. «обожжённая земля») красновато-коричневый; оранжево-кирпичный, близкий к цвету обожжённой черепицы.

тома́тный (окказ.) – цвета спелых томатов. Словари русского языка в качестве цветоименования это слово не фиксируют.

травяно́й – цвет, свойственный траве; зелёный.

ультрама́риновый – (< нем. Ultramarin < лат. ultra+marinus «морской») цвета яркой синей краски ультрамарина.

умбро́вый – название краски (< ит. umbro- умбрийский, из обл. Умбрия; la Scuola Umbra – умбрийская школа (живописи); оливково-темнобурого цвета; некоторые понимают его как чёрно-бурый).

фарфо́ровый – матово-белого цвета как фарфор.

фиа́лковый – цвета фиалки, фиолетовый.

фиоле́товый – (< фр. violet < лат. viola – «фиалка») то же, что лиловый и сиреневый (именно цвета персидской сирени).

фиста́шковый – (< фр. pistache, ит. pistacchio) цвета ядра фисташки, бледно-зелёный.

ха́ки (нескл.) – (< хинди khaki – «цвет грязи, земли»); серовато-зелёный с коричневым оттенком, защитный.

фосфо́рический – светящийся мерцающим голубоватым светом подобно фосфору; голубовато-зелёный.

фре́зовый, фрез – грязно-розовый; розовый с сиреневым оттенком (о цвете или предмете такого цвета).

хво́йный – цвета игло́к хвойных растений.

хризолито́вый (окказ.) – (< греч. chrysos «золото» + lithos «камень») цвета прозрачного оливково-зелёного драгоценного камня хризолита; сизоватый, голубовато-зеленоватый.

цвет дублёной кожи – буро-жёлтый, alutaceus.

цвет зелёного яблока – глянцевый зелёный с примесью желтоватого, более насыщенный, чем салатный; то же, что розмариновый.

цвет какао – шоколадно-бурый.

цвет кофе с молоком (окказ.) – цвет двух этих компонентов различной консистенции; то же, что цвет капучино (< ит. cappuccino);

цвет лаванды, лавандовый – (оказ.) *синий с фиолетовым оттенком, caesius.*

цвет малаги, малага – (< исп. malaga – по названию провинции в Испании (Malaga) – по названию сорта винограда и десертного виноградного вина *золотисто-коричневого цвета.*

цвет мокрого асфальта (оказ.) – *серо-тёмный, блестящий, то же, что и маренго;*

цвет морской волны – то же, что *аквамариновый* или *целадон.*

цвет мяса лососины (лососёво-кблерный) – *сомо(н), розово-жёлтого оттенка.*

цвет оперения чижа (оказ.) – *желто-зеленоватый.*

цвет саж – *насыщенный чёрный (без блеска), ater.*

цвет серы – *зеленовато-жёлтый.*

цвет слоновой кости (оказ.) – *желтовато-белый.*

цвет шерсти оленя (оказ.) – *буровато-жёлтый.*

цвет шерсти серны (оказ.) – *светло-коричневатый, то же, что шáмуа.*

целадон – (спец.) (англ. celadon) – *светлый серовато-зелёный цвет; то же что цвет морской волны.*

цикламéновый (оказ.) – (< нем. Zyklamen, < греч. kyklaminos – «альпийская фиалка») то же, что *первани;*

цин(н)óбровый (оказ.) – (нем. Zinober от греч. kinnábaris) *яркий жёлто-красный цвет, то же, что и киноварный цвет.*

цинквáйсовый (оказ.) – (нем. Zink+weiß – «белый») *цвет ярко-белого цинкового красочного пигмента.*

чагрáвый (чегравый) – *тёмно-пепельный, бурый, смурый.*

чáйный – в выражении *чайная роза* – *роза с цветками бледно-жёлтого цвета.*

чáлый – *серый с примесью другого цвета; серо-бурый (о масти животных, чаще лошади).*

червóнный (книж., уст.) – *красный, алый; ярко-красный; густо-красный, багряный; багрово-красный, тёмно-красный, мутного красного цвета; то же что и червлёный, черлёный, червчатый, чермный, червонный.*

чернóльный – то же, что *фиолетовый, цвета чернил.*

чугúнный – *чёрный с сизым отливом; напоминающий чугу́н по виду, цвету.*

шáмуа (нескл.) – *цвет шерсти серны, очень светлокори́чно-рыжеватый.*

шарла́тный (др.-рус., уст.) (то же, что и *шарлатовый, шарлаховый, скарлатовый, скарлатный*) – (< ит. scarlatto – «алый» или непосредств. из польск. szarłat или из нов.-в.-н. Scharlach от лат. scarlatum – все со знач. «багрянец, красная ткань»). Упоминания в др.-рус. письм. памятниках с 13

в. (Фасмер, т.4, с.409-410). В истор. контекстах в знач. *ярко-красный, пунцовый, цин(н)обровый*. В совр. рус. языке употребляется дублетная форма *шарлаховый* – также по названию ткани ярко-красного или пурпурного цвета.

шартрёз (нескл.) - (< фр. chartreuse) по названию орехового ликёра густого ярко- зелёного цвета.

шатён, шатёнка – (фр. châtain; лат. castaneus) *тёмно-русый* (только о цвете волос), *каштановый*.

шафранный, шафрановый – *оранжево-жёлтый*.

шиферный – (< нем. Schiefer) *чёрно-серый, тёмно-грифельный*.

шоколадный – *коричневый, цвета шоколада*.

электрик (нескл.) – (< фр. électrique – «подобный электрическому разряду») *ярко-синий*.

яичный – *жёлтый, цвета яичного желтка*.

янтарный – *золотисто-жёлтый, цвета янтаря*.

яхонтовый (уст., книж.) – (< ст.-польск. jachant < нем. jachant < ср.-лат. hyacinthus – “гиацинт”) – старинное русское наименование, которое в связанных сочетаниях обозначает совершенно разные цвета: *красный яхонт(овый)* – “рубиновый”, *синий яхонт(овый)* – “сапфировый”, *зелёный яхонт(овый)* – “смарагдовый”, *жёлтый яхонт(овый)* – “гиацинтовый” (Даль т.4, с.682).

Источники

Абаев В.А. Из истории слов, Русское и украинское *лудан*. Исследования по русскому и другим языкам. Изд.во АН СССР. М., 1963, с.117.

Бахилина Н.Б. История цветообозначений в русском языке. Москва, 1975.

Бондарцев А.С. Шкала цветов. Москва, 1954.

Даль Вл. Толковый словарь живого великорусского языка. Изд. 2-е. Т.1-4. Петербург-Москва, 1880-1882.

Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. Новейшая заимствования 80-90-х годов 20 в. М.: «Русский язык», 1998.

Моисеенко В.Е. Названия цветов и их оттенков в русском языке // Слово и цвет в славянских языках. Melbourne: Academia Press, 2000, с.187-236.

Новгородский областной словарь. Ред. В.П.Строгова. Вып. 1-12. Новгород 1992-1995.

Новое в русской лексике. Словарные материалы. Под ред. Н.Котеловой. Москва, 1978-1988.

Псковский областной словарь с историческими данными. Под ред. Б.А.Ларина и др. Вып. 1-12. Изд-во Петербург. ун-та 1967-1997 (изд. прод.).

Рабкин Е.Б. Атлас цветов. Москва, 1956.

Словарь русского языка под ред. А.П.Евгеньевой. 2-е изд. Т.1-4, Москва 1981-1984.

- Словарь русского языка под ред. С.И.Ожегова и Н.Ю.Шведовой. 4-е изд. Москва, 1999.
- Словарь современного русского литературного языка под ред.В.И.Чернышева. Т.1-ХVII. Москва-Ленинград 1950-1965.
- Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. т.1-3. СПб, 1893-1912.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перевод и доп. О.Н.Трубачева. Т.1-4. Москва, 964-1976.
- Федосюк Ю.А. Что непонятно у классиков или Энциклопедия русского быта XIX века. М., «Наука», 2002.

Учебное пособие по развитию речи на материале межкультурного диалога, названное «Эхо. Россия – Венгрия: диалог культур» является результатом работы авторского коллектива. Книга была опубликована в Сомбатхейском институте им. Д. Бержени, а над её созданием работали Нири Марта (преподаватель Института славянской филологии Сомбатхейского института им. Д. Бержени), Евгения Ростова (заведующая Отделом культурологии Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина) и Тамара Блюм (бывший лектор Кафедры славянской филологии Сомбатхейского института им. Д. Бержени, ныне преподаватель Венского экономического университета). Книга рассчитана для работы со студентами филологами-гуманитариями на продвинутом этапе обучения.

Цель данной работы – познакомить читателя с пособием и, поделиться опытом воплощения теории в практику учебного процесса.

Книга «Эхо. Россия – Венгрия: диалог культур» была задумана почти 15 лет назад, именно в то время, когда тенденции общественного развития выявили недостатки преподавания русского языка как иностранного, ориентированного на абстрактную модель обучаемого. В это время сама жизнь заставила методистов и преподавателей русского языка как иностранного искать новые пути не только в обучении языку, но и в самом подходе к проблеме целеполагания обучения.

Следовательно, авторам задуманного пособия стало ясно, что в такой ситуации необходимо в первую очередь по-другому расставить акценты, показать равную заинтересованность участников учебного процесса в культуре друг друга, так как только осознание и понимание ценностей культур (в данном случае русскоязычной и венгерской) может обеспечить их подлинное взаимопонимание. Было очевидно, что, реагируя на многосторонние изменения в мировой политической, социальной и культурной сферах, в качестве образовательной информации студенту необходимо предложить материал, учитывающий и общечеловеческие, и национальные ценности двух контактирующих культур – культуры изучаемого языка и родной культуры учащегося.

Из множества дефиниций понятия культура, в качестве рабочего определения нами было выбрано следующее: «Культура – это индивидуально (лично) освоенные духовные ценности». Оно помогло нам решить проблему отбора учебного материала.

Мы исходили из положения, что объектом гуманитарного познания могут быть «человеческое общество и его история, естественный язык,

творения человеческого духа, выраженные посредством текстов, что задачей гуманитарного познания является постижение смысла текстов, их понимание» (Кузнецов:1991) и так, наш интерес фокусировался на фактах духовной культуры, а не на сфере цивилизованной информации. Мы предположили, что именно гуманитарный текст может и должен стать основным материалом задуманного нами пособия.

Согласно концепции М.М. Бахтина, читатель, общаясь с гуманитарным текстом, вступает с ним и его автором в диалогические отношения, поэтому при отборе материалов для нашей книги предпочтение отдавалось тем текстам, которые, так или иначе, несут в себе диалогические отношения в различных их вариантах:

Первый вариант – это отношения автора и предмета его внимания, когда в качестве такого предмета выступает текст иной культуры (например, *иллюстрации Михая Зичи к «Слову о полку Игореве»*),

Второй вариант – это отношения переводчика и переводимого текста (например, *материал раздела «Евгений Онегин» А.С. Пушкина в венгерских переводах», или глава, посвящённая творчеству переводчицы Жужу Раб*).

Третий вариант – это отношения текстов, рождённых в разных странах независимо друг от друга и, по словам М.М. Бахтина, соприкасающихся «друг с другом на территории общей темы, общей мысли» (например, *глава «Вавилонская история» и сходные по тематике стихотворения Миклоша Радноти и Д. Самойлова*).

Мы пришли к выводу, что в данный тип пособия могут быть включены тексты различных жанров: художественные и публицистические, а также литературоведческие статьи, письма, мемуары, интервью. **Важно**, чтобы каждый из этих материалов мог быть рассмотрен как предмет гуманитарного познания, и был бы диалогичным по своей **природе**. Важной особенностью подачи текстового материала мы считали использование в пособии только оригинальных текстов - на изучаемом языке, и на родном языке учащихся.

Взяв за основу принцип уважения и интереса двух вступивших в диалог сторон друг к другу, а также к возможным другим культурам, входящим в разговор о проблемах всего мирового культурного пространства, авторы пришли к необходимости изменить принципы подхода не только к родной культуре учащегося, но и к роли родного языка в учебных материалах. Так появилась идея включения в учебное пособие венгерских аутентичных текстов. Материалам, написанным на русском языке, отведена роль презентации того языкового материала, который необходим для интерпретации аналогичных по тематике текстов венгерской культуры средствами русского языка и для интерпретации явлений русской культуры естественными для неё языковыми средствами.

При этом венгерские оригинальные тексты органично вошли в структуру пособия, обеспечивая непосредственный материал для речевых высказываний, повышая мотивацию студентов и стимулируя их речевую активность.

Тексты, включённые в главы пособия по-венгерски, в приложении даны в переводе на русский язык, так как наша цель всё-таки научить учащихся общению на заданные темы по-русски.

Разрабатывая теоретические основы будущей книги, авторы исходили из того, что результатом работы преподавателя русского языка в венгерской аудитории должно быть не только развитие коммуникативных и межкультурной компетенции, понимание студентами чужой культуры, а в первую очередь, духовное совершенствование учащихся на базе новой культуры в её диалоге с родной. Именно поэтому главным принципом организации материалов пособия был избран проблемно-тематический, то есть каждая глава посвящена одной общей проблеме, отражённой в фактах, явлениях обеих культур.

Содержание пособия с комментариями

Глава I. Перелистывая страницы истории

Так, например 1-я глава пособия «*Перелистывая страницы истории*» посвящается Кирилло-мефодиевским традициям в средневековой Венгрии (на основе одноимённой статьи И.Х. Тота) и древнерусско-венгерским династическим связям на основе работ историков Марты Фонт и М. Юрсова.

Глава II. Поэтическая перекличка

В первой части главы «*Поэтическая перекличка*» «*Сергей Есенин и венгерская литература*» речь идёт о восприятии творчества Сергея Есенина и о феномене его популярности в Венгрии. В качестве эпиграфа к этой части книги взято стихотворение Шандора Вёреша. Студентам предлагается также познакомиться с отрывком из рассказа Сергея Залыгина о его встрече с венгерским поэтом Отто Табори, почитающим творчество Есенина, стихотворением М. Ваца «*Jeszenyin bánata*», а затем дано сообщение о конференции венгерского Общества славянской истории и филологии, одна из секций которой была посвящена творчеству Есенина. Вторая часть этой главы *Фантазия о Радноти* посвящена восприятию творчества М. Радноти в России.

Глава III. Художник и время

Время и вечность Белы Бартока

Семейный альбом: хроника событий

3-ья глава – «Художник и время», как видно уже из её названия, посвящена сложностям взаимоотношений творца с реальными историческими событиями, свидетелем и современником которых он был. Тема представлена судьбами двух мастеров – Белы Бартока и Магды Сабо. Причём раскрытие значения творчества Бартока для мировой культуры реализуется в текстах, содержащих оценку его произведений и его личности выдающимися музыкантами современности, и в первую очередь – Геннадием Рождественским. Важное место также занимает материал, отражающий взгляды самого Бартока на природу искусства и представляющий осмысление феномена художника в широком контексте времени. См.: строки из стихотворения Марины Цветаевой «*Моим стихам о юности и смерти...*», взятые в качестве эпиграфа к главе; высказывание Клода Моне о драматических взаимоотношениях творческой личности и критиков; высказывание Ильи Репина о «двух типах Гениев».

Материал, посвящённый творчеству Магды Сабо, переводит проблему в несколько иное русло: интерес художника к корням, к событиям, повлиявшим на жизнь его семьи, к «*семейному альбому*». На завершающем этапе студенту даётся возможность обсудить не только феномен возрождения интереса к жанру семейной хроники в разных странах, но и самому выступить в качестве творца, создателя своей семейной летописи.

Глава IV. Живописные диалоги

Первая часть 4-й главы «Живописные диалоги» «*Михай Зичи в России*» посвящена интерпретации произведений иной культуры в разных видах искусства (иллюстрации М. Зичи К «*Слову о полку игореве*»);

Вторая тема главы «*Русские художники – ученики венгерского мастера*» посвящена венгерскому художнику Шимону Холлоши как учителю.

Глава V. Волшебная сила искусства

Пятая глава «*Волшебная сила искусства*» о постановках «*Ревизора*» Н.В. Гоголя на венгерской сцене и о феномене невероятной популярности оперетт Имре Кальмана в России.

Глава VI. Переводы и переводчики

В центре 6-й главы, которая называется «*Переводы и переводчики*» проблематика переводческого мастерства - переводимое и непереводимое в художественном тексте, что реализуется в двух темах, «*Евгений Онегин*» А.С. Пушкина в венгерских переводах» и «*Поэт-переводчик Жужа Раб*»

Глава VII. Вавилонская история

Последняя глава пособия «Вавилонская история» посвящена диалогу текстов с общей темой, общей мыслью.

Для того, чтобы процесс присвоения фактов культуры был органично соединён с процессом использования языка, а овладение языком шло на основе присвоения фактов культуры, нами была разработана система заданий с учётом потенциала включённых в пособие текстов. Её взаимосвязанными компонентами явились:

- целеполагание (от социального заказа к целям и задачам обучения),
- актуализация общей и профессиональной направленности,
- методы сочетания текстовой и дискурсивной деятельности.

Более подробно остановимся на каждом из этих трёх компонентов.

Первое – целевые установки. Создавая пособие для студентов-гуманитариев, мы старались учесть те социально-культурные сферы общения, в которых придётся участвовать нашим выпускникам, независимо от того, станут ли они преподавателями, переводчиками, гидами, журналистами или менеджерами. Ведь потребность в умении общаться на социально-культурные темы может возникать у человека и на работе, и в бытовых ситуациях неформального общения. Поэтому задания общефилологической ориентации сочетаются в нашем пособии с заданиями, требующими исполнения различных ролей, связанных с будущей трудовой деятельностью обучаемых. Например, вслед за заданием, знакомящим студентов с русско-венгерскими династическими связями, им предлагается подготовить текст экскурсии по Тиханьскому аббатству для русских туристов. Второе – актуализация различных потенциалов включённых в пособие текстов. Так, в разделе «Русские художники – ученики венгерского мастера», рассказывающем о мюнхенской художественной школе Шимона Холлоши, приводятся воспоминания его русского ученика Мстислава Добужинского о той атмосфере, симпатиях и предпочтениях, которые царили в этой студии. После прочтения этих мемуаров студентам предлагается обсудить в группе проблему кича, столь ненавистного и самому Холлоши, и его единомышленникам. (Задание 15, стр. 93).

А в следующем задании (16) фокус меняется и к прочитанным материалам предлагается подойти с точки зрения возможной будущей деятельности наших учащихся: им предлагается написать сочинение на одну из следующих тем: «Не стоит идти учиться к кузнецу тому, кто хочет стать художником», «Качества педагога Холлоши, которые должны быть присущи любому учителю», «Учитель, воспитай ученика!».

Третье – методы сочетания текстовой и дискурсивной деятельности. Студентам предлагаются задания, помогающие не только воспринять,

понять, интерпретировать текст, но и создать собственный «встречный» текст-дискурс. Например, в заключении раздела «Ревизор» Н.В. Гоголя на венгерской сцене» студентам предлагается обсудить вопрос о том, что делает классическое произведение современным. А материал, говорящий о популярности оперетт Имре Кальмана в России, завершается стихотворением Арсения Тарковского, на материале которого студентам предлагается обсудить феномен искусства, умеющего «чужое», «случайное» сделать близким.

Очевидно, что эти задания интересны и тем, что направлены от внешнего значения текста к его внутреннему эмоциональному смыслу через вербальное творчество.

Нашли место в системе наших материалов и такие задания, которые вырабатывают у студентов умение отбирать тексты с опорой на собственный интерес, с учётом полученного социального заказа. См.: стр. 21 задание 14, данное после работы над отрывками из статьи Имре Х.-Тота и предлагающее учащимся подготовить презентацию на одну из интересующих их научных проблем. Или задание, предлагающее подготовить сообщение о переводческой деятельности Жужи Раб, которое будет прочитано студентами в России на заседании научного студенческого общества. В работе уделялось нами и формированию дискурсивной деятельности, проявляющейся в опыте эмоционально-ценностного отношения студентов к учебно-познавательной деятельности, например, выработке положительного отношения к учебным текстам, организации целенаправленного поведения, общения, вступления в диалог, проведения беседы с партнёром, оценивания себя и других.

Следует отметить, что пособие снабжена методическим аппаратом – в конце каждой главы *Комментарии*, которые содержат краткую информацию о всех лицах, имена которых встречаются в данной главе. В конце пособия размещены *Переводы* тех материалов, которые включены в пособие на венгерском языке, и *Именной указатель*.

В заключении хотелось бы остановиться на наших планах на будущее. Когда родилась идея создания пособия, авторы, обсуждая возможности использования аудиовизуального ряда, не планировали создание какого-либо приложения, дающего возможность быстрого и легкого доступа к найденным нами материалам, не вошедшим в пособие, но имеющим прямое отношение к содержанию книги. Сейчас же, одной из самых актуальных задач нам видится создание компакт-диска - приложения, позволяющего сделать работу над пособием эффективнее, благодаря использованию визуального и слухового каналов обучаемых. В связи с введением новой болонской системы обучения студентов-славистов, где изучению славяно-венгерских контактов уделяется особое

внимание, перед нами позникает ещё одна возможная новая задача: создать дополнительно систему заданий (в первую очередь текстовых) для работы со студентами, языковая компетенция которых ещё не достигает продвинутого этапа.

Литература

- Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук. //Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1986. С. с.381-394.
- Библер В.С. Диалог культур и школа XXI века. // ШДК. Идеи. Опыт. Проблемы. Кемерово, 1993.
- Библер В.С. Михаил Михайлович Бахтин, или поэтика культуры (На путях к гуманитарному разуму) М.: Гнозис, 1991.
- Кузнецов В.Р. Герменевтика к гуманитарное познание. М., 1991
- Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур. Минск, 2003.
- Нири М. Структура и содержание пособия по развитию речи на материале диалога культур (В соавторстве Е.Г.Ростова, Т.Д.Комина). // Русский язык за рубежом. №1, 1998. 34-41.

Nyomárkay, István (Budapest)

Nation – Volk, nemzet – nép, narod – narod (puk)
Neka pitanja civilizacijske terminologije u 19. stoljeću

Od treće četvrtine 18. stoljeća kod jugo-srednjoeuropskih naroda opažaju se tendencije za izgradnju različitih terminologija. To znači da počinju pokreti za obnovu i time naporedo za standardizaciju jezika, u prvom redu u oblasti leksika. Poznata je stvar da se u politici i u zvaničnoj komunikaciji obrazovanijih društvenih slojeva sve do naznačenog doba upotrebljavao latinski, u gradovima u svakodnevnoj komunikaciji njemački jezik. Pod utjecajem ideja prosvjetiteljstva sve više se pozornosti obraćalo na školstvo, i, time u tijesnoj vezi na razvijanje i njegovanje maternjega jezika. Jedan od najpoznatijih ličnosti toga vremena, Đerđ Bešenjei (Bessenyei György) koji je služio kao gardist u dvoru carice Marije Terezije jasno je formulirao osnovnu tezu prosvjetitelja: Ni jedan narod nije postao obrazovan na tuđem, samo na svojem jeziku.

Opći cilj pokreta za obnovu jezika u jugo-srednjoeuropskih naroda, prije svega u Čeha, Mađara i Hrvata opaža se u dvije glavne smjernice: u tvorbi novih riječi i izraza (najčešće po stranim uzorima) i u davanju novih značenja već postojećim riječima. O tom je opširno pisao Radoslav Katičić u svojoj još neobjelodanoj studiji „Der Ausbau des kroatischen auf Herrschaft und Staat bezogenen Zivilisationswortschatzes zur Zeit der Revolution von 1848.» Katičić pruža zanimljivu sliku o nekoliko bitnih i frekventnih riječi i izraza koji su pod utjecajem društvene i političke situacije za vrijeme revolucija g. 1848 dobili nova značenja odnosno mogućnost za novu interpretaciju. S terminologijskoga gledišta Katičić analizira brošuru Dragutina Rakovca «Mali katekizam za velike ljude» (U Zagrebu. Tiskom kr.pr. Ilirske narodne tiskare Dra. Ljudevita Gaja 1842). U toj se brošuri opažaju izvjesne riječi za koje su vezana u naznačeno vrijeme učvršćena značenja. Različiti spisi političkog i ideološkog karaktera u pogledu leksika uvijek su mjerodavne jer njihovi autori namjeravaju brzo i neposredno utjecati na političke tijekove svojega doba. Jedan od najznačajnijih izraza u Rakovčevoj brošuri, koja je bila prevedena na njemački, je *narod* (mađ. *nemzet*, *nép*). To je i potpuno razumljivo jer taj pojam u austrijsko-hrvatskom i, naravno, u austrijsko-mađarskom i mađarsko-hrvatskom odnosu stvarno je bio „ključni pojam”.

O uporabi termina *narod* Katičić tvrdi da „schon bei einer flüchtigen Durchsicht des in diesem Bändchen (u Rakovčevoj brošuri, I.Ny.) vorkommenden auf Herrschaft und Staat bezogenen Wortschatzes zeigt sich deutlich, dass ein Wort allen anderen durch die Häufigkeit seiner Verwendung eindeutig den Rang abläuft. Auf den 27 Seiten wurden 44 Verwendungen des Wortes *narod* gezählt... Das Wort wird 31 Mal mit *Nation* ins Deutsche übersetzt, 11 Mal mit

Volk, 1 Mal mit *Völker* und 1 Mal mit *Bewohner* (Mehrzahl)” (Katičić str. 3.). Na osnovi navedenih (i drugih riječi i izraza političkog sadržaja) dolazi Katičić do zaključka «dass die Bewegung, die sich hier (u spomenutoj brošuri, I.Ny.) an alle einigermaßen gebildete in der Gesellschaft wendet, tatsächlich eine nationale ist.» (Katičić S. 3).

Zanimljivo je, međutim, ukazati i na onodobne interpretacije odgovarajućih mađarskih riječi *nemzet* i *nép*. U mađarskom se *nemzet* 'narod, Nation' potvrđuje od 12. stoljeća u značenju 'Geschlecht, Sippe'; rod, srodstvo, narod'. U vrijeme prosvjetiteljstva i revolucije g. 1848 taj termin označuje cijelo mađarstvo bez obzira na različite društvene slojeve. Kad je Šandor Petefi (Petőfi Sándor) htio svim Mađarima nešto važno reći, dao je svojoj pjesmi naslov *A nemzethez* 'An die Nation; Narodu, Naciji'. Jedna od njegovih najčuvenijih pjesama nosi naslov *Nemzeti dal* 'Nationallied; Nacionalna pjesma (Narodna pjesma)'. *Nemzet* je bio prihvatljiv izraz za označavanje cijelog mađarstva. Krug značenja riječi *nemzet* bio je širi od značenja riječi *nép* ne samo za vrijeme mađarske revolucije već i kasnije. Ona (*nép*) je zadržala značenje 'Volk, besonders Bauernvolk; narod, osobito seljaštvo' do sredine 19. stoljeća. Kada je Petőfi htio se obratiti kmetovima i prostim seljačkim slojevima, koristio je tu riječ, npr. u pjesmi *A nép nevében* 'Im Namen des Volkes; U ime naroda'. U istom značenju dolazi kod Rakovca *puk* 'gemeines Volk; prosti narod': ...*vsakolik prosti puk slavenski, němački i vlaški ...* (Katičić str. 8). Zanimljiva je u tom kontekstu i uporaba pridjeva *prosti* što jednoznačno kaže o kojem društvenom sloju je riječ. Etimologija odgovarajuće mađarske imenice *nép* nije jasna. Sa gledišta uzusa riječ je pokazuje srodne crte s njemčkom riječju *Volk* koja po DudEt „wahrscheinlich...zu der ... idg. Wurzel, so das lat. *plebs* 'Volksmenge' verwandt wäre". U vrijeme nacionalnog preporoda u srednjoeuropskim zemljama, u prvom redu u Mađara i, može biti ne tako dosljedno, i u Hrvata ova je distinkcija bila jasna i opća. Ta je terminološka razlika između *nemzet* i *nép* imala svoje korijene u feudalnom društvenom sistemu, gdje je sloj koji je konstituirao društvo bilo plemstvo, na to ukazuje i etimološko srodstvo odgovarajućih mađarskih riječi *nemes* 'plemić' i *nemzet* 'narod, u smislu 'nacija'. Naglašavanje nacionalnog karaktera u pozitivnom je smislu djelovalo stimulatивно na razvoj nacionalne svijesti i, time ujedno, i na različite društvene pokrete. Sve se to desilo još u okvirima feudalne nacionalne svijesti. Pokreti za nacionalni preporod i čak za revolucije počinju, prema tome, u misaonom i terminologijskom znaku feudalizma. *Nemzet* znači, kako je rečeno, cijelo mađarstvo i *narod* (u istom kontekstu i smislu) cijelo Hrvatstvo.

Šest godina nakon djela Dragutina Rakovca izišla je brošura Ivana Mažuranića *Hrvati Mađarom. Odgovor na proglase njihove od ožujka mieseca i travnja 1848* koja je bila prevedena i na mađarski (*A' Horvátok a' Magyaroknak. Felelet az 1848-ik Mártzius és Április magyar hirdetémenyekre. Írta Mažuranić*

Iván) Vjerojatno je prevoditelj ili bar sudionik u prevođenju bio sam autor (usp. Ivan Mažuranić: *Sabrana djela III*. Red.: Milorad Živančević. Zagreb 1979; brojevi stranica odnose se na Živančevićevo izdanje, u mađarskom prijevodu na original). Na osnovi dosljednje uporabe najvažnijih i u političkom pogledu bitnih «ključnih riječi» pravom možemo pretpostaviti da e prevoditelj bio sâm Mažuranić koji ne samo da je izvrsno znao mađarski ali je bio dobar i pouzdan poznavatelj hrvatskih i mađarskih političkih prilika. Neposredan povod za objavlivanje brošure *Hrvati Mađarom* dalo je «Košutovo negiranje svih nemađarskih narodnosti u Ugarskoj, pa i hrvatske, u siječnju 1848» (Frangeš, Ivo: *Nove stilističke studije*. Globus. Zagreb 1986. str. 123.). Mažuranićevo djelo, kako je već rečeno, predstavlja odgovor, odn. reakciju na mađarske proglose u mjesecu ožujku i travnju 1848. Brošura je nastala u duhu prosvjetiteljstva ali i pod utjecajem francuske, austrijske i, u prvom redu, mađarske revolucije koja bi, po Mažuraniću, mogla pružiti povoljnu priliku za raščišćavanje i rješenje političkih i kulturnih nesporazuma i suprotnosti između Mađara i Hrvata jer «*Mutna bo ona i mračna nesloge i bratinske mržnje vremena odnesè u tamno prošastnosti krilo 24. veljače u Parizu, uzeše 13., 14. i 15. ožujka u Beču, zakopà napokon ožujak miesec i travanj u Pešti*». (str. 182) – *Mert a' borult és setét ellenségekedési és egyenetlenkedési időket elsodorta a' múltak tengerébe Párisban Február 24-ke, Bécsben Martzius 13, 14, 15-ke, Pesten pedig az idézett időket Martzius és Aprilis hónapok eltemették* (str. 4). Brošura na hrvatskom jeziku je izdana u Karlovcu, u mađarskom prijevodu u Zagrebu. Spomenute mađarske proklamacije u hrvatskom prijevodu bile su objelodanjene u novinama *Pučki prijatelj* u Pešti (usp. Lukács István: *Ki fordította A' Horvátok a Magyaroknak című politikai röpiratot 'Tko je preveo političku brošuru Hrvati Mađarom'*. In: Lukács István: *Térközök. Opera Slavica Budapestinensia. Litterae Slavicae*. Budapest 2004: 97-115). U uvodu mađarskog proglasa obraća se Hrvatima kao «ljubeznoj braći»: «*Hrvatima ljubeznoj braći našoj. Poslé tritragodišnjeg ugnjetanija stupili smo jedanput na prag nezavisnosti i slobode. Što smo zadobili za naše dobro, to smo zajedno i na vaše dobro zadobili. Znak, pod kojim vojujemo, i ako treba još ćemo vojevati, nije narodnost, nego svaku narodnost svačiju korist u sebi soderžavajuće sveto ime slobode i nezavisnosti. Stvar je obća nama, kao i vama. Neprijatelj je obći austriska tirjanska birokracia.*» Mažuranić isto zove Mađare braćom: *Mađari, stara družbo, nova braćo naša* (str. 182) – *Magyarok! Régi Társaink! Uj barátaink!* (str. 4). Uz sve to i Hrvati se obraćaju Mađarima i «njihovim gledištima suprotstavljaju svoja, pa ako je tako, prirodno je da je uz trojni poletni ritam jednakosti, slobode i bratinstva, dominantan i nerazlučan ovaj drugi, lokalni, hrvatsko-mađarski, dvojni» (Frangeš, I. Str. 132). Jednakost, sloboda i bratinstvo između Mađara i Hrvata mogu stvoriti ideološku i političku osnovu zajedničke borbe za ostvarivanje spomenutih ideja. U misaonoj pozadini mađarske proklamacije nalazi se pred-

stava zajedničke borbe protiv zajedničkog neprijatelja, Austrije. Mažuranić isto upotrebljava oslovljavanje **braća** (mađ. *testvérek*), ako on ima bilo koji prijedlog za zajedničko nastupanje: *A ako je pomirenje braće iskreno, nit će spomenom prošastnosti vijedaťi jedan, ni njim bit uvrijeđen drugi; uistinu, braćo, velim vam...*(str. 182) – *És ha a' testvérek' kibékülése őszinte, a' múltak elősorolása által nem bántja az egyik barát a' másikat* (str.4). Tako je dobila riječ **braća** prošireno značenje: svi koji u pogledu nacionalne svijesti i nacionalnog osjećaja pripadaju istom identitetu mogu se nazvati **braća**. Uostalom, svakako bi bilo zanimljivo promjene te riječi počevši od obiteljskog, prijeko religioznog i društveno-političkog značenja u različitim europskim jezicima paralelno istraživati. U promjenama značenja ogleda se, naime, promjene slike svijeta govornika (usp. Janusz Bańczerowski: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* 'Osnovna pitanja jezika i jezične komunikacije'. ELTE Szlav és Balti Filológiai Intézet. Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest 2000). Mažuranićev je proglas rođen u duhu pretpostavljenih zajedničkih interesa Hrvata i Mađara, u duhu povoljne povijesne prilike za postizanje zajedničkog cilja što se izražava i u lozinci: *liberté, égalité, fraternité*. Mažuranić se obraća Mađarima kao ustavnim drugovima (mađ. *alkotmánytárs*, njem. *Konstitutionsgenosse*): *Mađari, sudržavljeni naši!* (str. 181) -- Magyarok, **alkotmánytársaink!** (str. 3). Upotreba riječi *ustav, konstitucija* umjesto *država* (Staat) daje čitateljima na znanje da se dijalog između Hrvata i Mađara u budućnosti može teći isključivo na ustavnim (konstitucionalnim) osnovama. Taj se isti stav može čitati ranije i kod Rakovca: *proti konstitucionalnoj braći...* (Katičić str. 16). To je moguće zato jer su revolucije prošlost, kako je već rečeno, pobrisale. Ovo tumačenje odnosa Hrvata i Mađara određuje uporabu «ključnih pojmova» **narod i puk** (*Nation* i *Volk*) koji su i kod Rakovca često spominjani. On govori samo o hrvatskom narodu, Mažuranić o dvije nacije koje su dobile povijesnu mogućnost za ostvarivanje ideja *liberté, égalité, fraternité*. Za prevoditelja hrvatske brošure, najvjerojatnije za samoga autora, razlika u značenju između *nemzet* (*narod, Nation*) i *nép* (*Volk, narod ~ puk*) bile su sasvim jasne. O pojmu *narod – nemzet* Mažuranić kaže da se taj pojam ne može identificirati sa gomilom ljudi: *Jer laže koji veli da narod nije ništa ino gromada osoba i pojedinih ljudi* (str. 188) – *Mert hazudik, a' ki mondja, hogy a nemzet nem egyéb, mint az egyéniségek halmazatja* (str. 13). Kada on (Mažuranić) govori o različitim pravima naroda, upotrebljava riječ *narod* u značenju '**nemzet**': *Na stranu dakle s idejama vijeka staroga o preimućstvu ovoga ili onoga naroda* str. 183) – *Félre tehát az elavult nemzet- vagy nyelv-elsőbbség eránti táplált eszmékkal* (str. 6). U duhu prosvjetiteljstva i francuske revolucije dolaze, naravno, isti termini: *Jednakost, sloboda i bratinstvo za sve pod krunom ugarskom živuće narode i jezike* (str. 183) – *Egyenlőség, testvériség, szabadság minden nemzetnek, minden nyelvnek a magyar korona alatt*(str. 6); *Biljega bo ovoga vijeka jest: uskrisivanje narodnosti, bratinstvo i*

sloboda **naroda** i jednakost jezika (str. 183) – *Mert a' mostani kor eszméje az: feleleveníteni a' nemzetiségeket, megbarátkoztatni és szabadokká tenni a' nemzeteket és egyenlőséget kivívni a' nyelveknek* (str. 6). Gledište Dragutina Rakovca je skoro identično s Mažuranićevim: *Mi smo Slaveni, Némci i Vlasi, po kèrvi i jezika sudeći, isto tako **narod** kao Magjari – Wir Slaven, Deutsche und Walachen bilden der Abkunft und der Sprache nach, jede für sich eben so gut eine Nation wie die Magyaren* (Katičić str. 7). S tim u vezi kaže Katičić: „Ein **narod** – **Volk** wird also durch krv, d.h. Blut (Abstammung) und jezik d.h. Sprache bestimmt. Es ist das eine als Abstammungsgemeinschaft aufgefasste Sprachnation. Da sieht man aber auch, dass es sich bei so einem **narod** nicht nur um eine Gegebenheit handelt, sondern auch um einen Status. Wenn von diesem die Rede ist, wird das Wort besser mit **Nation** ins Deutsche übersetzt.” (Katičić, str. 7). Zanimljiva je ovdje u ovom kontekstu i upotreba termina **nemzetiség** (**narodnost**, **Nationalität**) u konkretnom smislu, za označavanje mnogojezičnih naroda Mađarske (Ugarske), gdje po Mažuraniću najglavnije pitanje, ravnopravnost naroda, još nije ostvarena. Ostvarenje ravnopravnosti predstvalja po njemu najbitniji cilj. U drugim mjestima brošure dolazi **narodnost** u apstraktnom smislu: *Ako je **narod** tijelo, **narodnost** mu je duša* (str. 186) – *Ha a' **nemzet** a' test, akkor a' **nemzetiség** a lélek; a **tijelo bez duše ne more ništa – És a' test lélek nélkül mit sem művelhet*** (str. 10). Taj se termin tumači ovdje kao nacionalna svijest, čije je glavno obilježje nacionalni identitet i, prema tome, i jezična ravnopravnost. Narodnost i identitet spominjaju se u prvim danima revolucija kao skoro istovrijedni pojmovi. Povodom objavljivanja mađarskih proklamacija Mažuranić oduševljeno naglašava: *Ali sad hvala bogu, kako vidimo iz hvaljenijeh proglaša vašijeh, vi već ne vojujete za **narodnost**, ne vojujete za jezik, nego za jednakost svijeh, za slobodu svijeh* (str. 182) – *De most hála az Istennek, a' mint fencsért hirdetményeitekből látjuk, ti már nem vívtok a' **nemzetiségért**, nem a' nyelvért, hanem az egyenlőségért, a' szabadságért mindenki számára* (str.4). Tijesna veza između naroda i jezika posebno se naglašava već na prvim stranama Mažuranićeve brošure: *Jer kako **narodi**, tako i svi **jezici** stvoreni su od naravi jednjem pravom i jednoga uzroka, to jest sporazumljenja ljudi* (str. 184) – *Mert mind a' **nemzeteket**, mind a' **nyelveket** ugyan azon okért alkotta a' természet, t.i. az egymással érintkezés végett* (str. 6). Od ove činjenice proizlazi ideja ravnopravnosti jezika: *Na stranu dakle s idejama vijeka staroga i preimućstvu ovoga ili onoga **naroda** ili **jezika*** (str. 184) – *Félre tehát az elavult **nemzet** vagy **nyelv**-elsőbbség eránt táplált eszmékkal* (str. 6). Ako je, dakle riječ o jeziku, **narod** (**nacija**) i **narodnost** ravnopravni su pojmovi. Sličnom konotacijom nailazimo na uporau termina **narodnost** i brojnim ostalim vezama riječi, npr.: *čudesa **narodnosti**, boriti se za **narodnost**, bolovanje **nenarodnosti** itd.* Taj termin znači, dakle, *nacionalnu (narodnu) dušu, osjećaj nacionalnog (narodnog) pripadanja, nacionalnu svijest* Bez ovoga uvjerenja, stava narodi (u smislu

'Volk', 'nép') ne mogu postati narodi (u smislu 'Nation', 'nemzet'). Mažuranić ukazuje na uzor Švajcarske: *Dok se muti ode dna Francija, dok se za narodnost svoju krvju znoji Italija...stoji Švajca, na sniježnijeh stijenah od odlomaka svijeh ovijeh naroda sagrađena, mirna i čvrsta* (str. 187) – *Míg Francziaország haboz, míg nemzetiségéért Olaszország vért izzad...Schweiz sziklái között a' fenebbi nemzetek töredékétől körülvéve áll békében 's tántoríthatatlanul* (str. 12). Na drugom mjestu (o istočnoeuropskim narodima): *Sve ove zemlje (Bosna, Srbija, Bugarska) vole trpjeti što cjelovitu, što polovičnu težu jarma otomanskoga, neg da se prislone kruni uzdižujućoj materinski jedinu narodnost mađarsku, tjačećoj maćehinski sve ine* (str. 191) – *Mind ezen földek (Bosznia, Szerbia, Bulgária) túrik részint egészen, részint felében a' török jármot, mint sem hogy olly nemzet-hez szívódnának, a'melly kizárólag saját nemzetiségét táplálja és őrzi, másét pedig mostohán tapodja* (str. 17). Bosna, Srbija i Bugarska su nazvani terminom zemlja, prema tome i njihovi se stanovnici ne mogu nazvati narodima ('Nationen', 'nemzetek'). Mažuranić se poziva i na primjer Poljske (o tom opširnije: Frangeš, I. str. 135-137): *Bacite oko na krvavu Poljsku...evo nastupa uskrs sveti i tebi* (str. 187) – *Tekintsetek a vérző Lengyelországra...De közeleg immár néki is feltámadása* (str. 12) koji (t.j. uskrs) će stvarno biti narodno (nacionalno) čudo: *A sva ova čudesa, čudesa su narodnosti, a svako i današnje i odsad buduće, budi nezreljeh budi podjarmljenih naroda bolovanje, jest i bit će iznad svega bolovanje nenarodnosti* (str. 188) – *És ezen csudák, nemzetiségi csudák, és minden mostani vagy jövőendő éretlen vagy lejármolt nemzetek betegsége a' nemzetlenségi betegség* (str. 13).

Narodi (nacije), naravno, imaju određene pravne zahtjeve koji se odnose na ravnopravnost najglavnijega obilježja naroda: jezika. To se mora garantirati zakonom: *zakonom dakle ustanovit valja da u Ugarskoj i stranah ne ima gospodujućega naroda ni jezika nikakvoga* (str. 190) – *törvény által kell tehát kimondani, hogy a magyar-kapcsolt országokban nincs uralkodó sem nemzet, sem nyelv* (str. 15). Najbitnija i najneophodnija su obilježja jednoga naroda narodna (nacionalna) svijest i zajednička namjera za njegovanje i razvijanje narodnoga (nacionalnoga) jezika i, time ujedno, politički i kulturni odnosi prema drugim, u prvom redu, susjednim narodima koje se temelje na uzajamnoj ravnopravnosti. Na to upućuje dosljedna uporaba termina *nép* i *nemzet*, tj. razlikovanje naroda kao gomila ljudi od naroda koji već imaju narodnu svijest: *Ali gdje su, kao u Ugarskoj našoj, narodi živi a ne mrtvi, probuđeni a ne spavaći, tu narod nije gomila ljudi, nego jedna... samoznana, golema osobnost* (str. 188) – *De ahol ugy mint Magyarországbán a' népek élők 's nem holtak – ébredtek 's nem álomba merültek, ott a' nemzet nem halmazatja, hanem egyetlen... öntudatában magasztos egyéniség* (str. 13). Ta bitna razlika između *nép* i *nemzet* očituje se u mađarskom prijevodu Mažuranićeve i u njemačkom prijevodu Rakóčeve brošure (*nép* – *nemzet*; *Nation* – *Volk*).

U usporedbi interpretacije pojma *nemzet* (*Nation*) dolazi kod Mažuranića i termin *nép* (*Volk*) ako je riječ o jednoj masi, gomili ljudi pod bilo kojom stranom vlašću: *Šesnaestoga ožujka dadè Austrija narodom svojijem obećanje slobode, ali jim opet ne dadè narodnosti* (str. 186) – *Mártzius 16-ka Ausztria népeinek megígérte a szabadságot, de azért a' nemzetiségüket nem adta meg* (str. 10). I ovdje se vidi Mažuranićev stav: *narod + narodnost = narod* (*nemzet, Nation*). Termin se *narod* (*nép, Volk*) susreće u tekstu brošure kad Mažuranić govori o odnosu između poglavara i naroda, i, najzad, ako je riječ o školskoj nastavi, prije svega, o osnovnom obrazovanju, u duhu reforme carice Marije Terezije: *jer je pravično da se poglavar ravna po narodu, a ne narod poglavaru* (str. 185) – *Mert igazságos, hogy az előljáró alkalmazza magát a néphez, 's nem ez az előjáróhoz* (str. 8); drugi primjer u vezi sa školstvom: *Škole u svakom narodu budi pučke, budi srednje, budi visoke, nek budu u jeziku onoga naroda gdje budu* (str. 185) – *Minden népnél az iskolai nyelv mint falusi, mint közép, mint főbb iskolákban legyen azon nyelv, a'melly az illető népé a'hol ezen iskolák léteznek* (str. 8).

Za takozvane „ključne pojmove” usko je vezana interpretacija pojma *anyaország ~ Mutterland ~ mati-zemlja, mati-domovina*. Mažuranić postavlja pjesničko pitanje: *Dal i nijesu svi jednako bez ikakve razlike djeca jednoga boga, sinovi jedne matere domovine, nosioci istijeh dužnosti u državi?* (str. 184) – *Nem de mindannyian egyenlő fiai az istennek, gyermekei a' hazának, kik egyenlő kötelességeket viselnek az országban* (str. 7). Zanimljivo je da autor u mađarskom tekstu ne koristi točan ekvivalent hrvatskog termina, nego izabira emocionalno manje obojenu mađarsku riječ. Na kraju proklamacije gdje Mažuranić govori o „jednakosti, slobodi i bratinstvu svijeh pod ugarskom krunom nahodećijeh država i zemalja”, termin *mati-zemlja* dolazi u drugoj vezi: *zakonom dakle opet i tu ustanovit valja da pod krunom ugarskom ne ima nijedne gospodujuće države, nikakove od nas takozvane „matere-zemlje” – törvény által kell tehát kimondani, hogy a' magyar és kapcsolt országokban nincs uralkodó nemzet, sem nyelv* (usp. gore). Izraz *mati-zemlja* u navodnicima upućuje na ideološki sadržaj rečenice. Na taj sadržaj nailazimo u izjavi: *gdje imade mati-zemlja, tu polag pravoga smisla imade naravno i «naselbina»* (str. 189) – *mert ahol anyaföld létezik, ott természetesen gyarmatoknak kell lenni* (str. 15). Citirano negativno tumačenje označuje da se termin *mati-zemlja, anyaföld* ne može s mađarske strane izvlástiti. Taj se pojam može upotrebljavati pod uvjetom da svi državljani imaju ista prava i kao sinovi jedne matere domovine i svi jednaka dužnosti imadu, i svi jednaku od jedne matere za trud svoj primaju ljubav i nagradu (str. 189).

Značenje i uporaba termina *narod – narodnost; nép – nemzet – nemzeti-ség; Volk – Nation – Nationalität; anyaország – mati-zemlja* bile su u onodobnoj političkoj literaturi jednoznačno određene. Određenost i dosljedna uporaba

moгу se opaziti u spomenutim hrvatskim brošurama i, osobito, u njihovim prijevodima. Bilo bi zanimljivo pratiti daljnju karijeru tih termina (osobito u vezi s tumačenjem *nemzet* u mađarskom jeziku) sve do osamdesetih godina 20. stoljeća. Onodobno se tumačenje korijeni u ideologiji prosvjetiteljstva, tako je u četrdesetim godinama 19. stoljeća, za vrijeme europskih revolucija dobilo pozitivno, društveni razvoj podstrekavajuće značenje. U našim danima taj povijesno jednosmisleno pozitivan termin zbog vanjezičnih razloga ima negativno obilježje. Osim spomenute, i druga bi tema obećavala poučne rezultate, naime, istraživanje takozvane civilizacijske terminologije na širem području, sa gledišta uzajamnih veza europskih naroda. Termini, nastali tijekom društvenoga razvoja pružaju interesantan uvid u sliku svijeta različitih naroda. Ova se slika svijeta pokazuje prvenstveno u pokretima za obnovu jezika, s našega gledišta, prije svega kod Mađara i Hrvata u stvaranju novih riječi i izraza ali i u oponašanju stranih modela.

Prodán, Ágnes (Pécs)

A HORVÁT IRODALOM MAGYAR RECEPCIÓJA A BIBLIOGRÁFIA
TÜKRÉBEN

Tény, hogy az olvasók nagy része képtelen lenne megismerni a világirodalmat műfordítás nélkül, így természetesen a szomszéd népek irodalmát is. A műfordítás mint az interkulturális kommunikáció egyik írott szövegformája a határokat lebontva kölcsönösen gazdagítja a kultúrákat, a befogadót pedig a másság értékére vezeti rá.

Mi történik egy szépirodalmi alkotással recepciója során? A válasz egyszerűnek tűnik, még ha valójában sokkal bonyolultabb folyamat. Röviden úgy fogalmazható, hogy a szépirodalmi mű befogadása során az aktualizálódó jelentésvilág a keletkezés és befogadás között húzódó idő- és térvizonyoknak megfelelően rendeződik újra. Ebben a vonatkozásban – s ez a műfordítás szempontjából igen lényeges – előtérbe kerülnek a „meghatározatlan helyek” értelmezései: a műnek olyan nyelvi elemei, amelyek az olvasó képzet-tudati működésének fokozott aktivitása révén épülnek csak fel. Ilyennek tekinthetők a képszerű jelentésegységek, az ábrázolt tárgyiasságok viszonyrendszerei, a mű egész kohéziós hálózata. A struktúra teljességre törő újrafelépítése attól függően jöhet létre, hogy a „meghatározatlan helyek” kitöltésére megvannak-e a feltételek a befogadó értelmezési készségében. Ha igen, e helyek összekötő kapocs szerepét tölthetik be a mű és majdani olvasója között.¹

E gondolatok szolgáltak vezérfonalul a címben jelzett horvát-magyar irodalmi recepció elemzéséhez.

* * *

Mindannyiunk számára ismeretes, hogy a nyelvújítás Magyarországon fellendítette a fordítási tevékenységet, hiszen a megújított magyar nyelv erőpróbáját jelentette, hogy megszólaltathatók-e rajta a fejlettebb, csiszoltabb irodalmi nyelven íródott német, angol, francia nyelvű munkák. Az egyes nemzeti irodalmak befogadása leginkább:

- a fordítások számában,
- a könyvekről megjelent írásokban,
- a színházak műsorpolitikájában jut kifejezésre,

de a recepció elsődleges mutatója mégiscsak a könyvkiadás, amelynek fejlődési ütemét pontosan tükrözi a fordítások bibliográfiája. Nézzük meg, hogyan alakult

¹ Csekéné Jónás Erzsébet: *A műfordításkutatás pragmatolingvisztikai kérdései Csehov magyar drámafordításának tükrében*. Habilitációs tézisek. 5.old.

a magyar kiadáspolitika a horvát irodalomra vonatkoztatva, és változott-e mára? Ennek kérdéseit vizsgálva a tudományos kutatás alapvető segédeszközé az önálló, szerzős szépirodalmi művek bibliográfiájára támaszkodtunk.

Múltbeli irodalmi kapcsolataink eredményeit elsőként 1963-ban Kozocsa Sándor – Radó György szerzőpáros, a 20. sz. ismert magyar bibliográfusai állították össze *A jugoszláv irodalom magyar bibliográfiája* címmel.² Tíz évvel később Juhász Géza irodalomtörténész, kritikus és műfordító is közreadta Újvidéken saját könyvének - *Könyvek országútján*³ - mellékleteként *A jugoszláv népek irodalmának magyar bibliográfiáját (1945-1970)*. A két bibliográfia lényegében a 20. század könyvtermékeit öleli fel 1970-ig bezárólag, mondhatjuk a teljesség igényével, s mint ilyen jó alapul és ösztönzésül szolgálhat a horvát irodalom első teljes magyar bibliográfiájának elkészítéséhez, tekintettel a megváltozott történelmi helyzetre.

A rendelkezésünkre álló bibliográfiai adatok alapján értékes jelzéseket kaphatunk:

- a nemzetek szerinti szerzők számarányának megoszlásáról,
- a mennyiségi mutatókról,
- az egyes műnemeket reprezentáló könyvek számszerű alakulásáról,
- a kiadókról,
- a műfordítókról,
- a befogadott művek értékrendjéről,
- s nem utolsósorban a témánkhöz kapcsolódó horvát – magyar irodalmi kapcsolatok alakulásáról.

A befogadás vizsgálatának szempontjából természetesen nem közömbös az írók névsora, abból többféle következtetés vonható le, többek között milyen az élő, a kortárs irodalmat és a klasszikusokat reprezentáló szerzők aránya. Az irodalomtörténeti szempontokat is érvényesítő közelítés pedig az esztétikai értékrenddel kapcsolatos kérdésekre is adhat választ. Az egyes nemzeti irodalmakhoz való kötődést vizsgálva szembeötlő a szerb irodalmi művek némi túlsúlya, számunkra azonban sokkal fontosabb az a megállapítás, mely szerint a vajdasági magyar kultúra képviselőinek fordítói tevékenysége és az újvidéki kiadók nélkül jóval szerényebb illetve szegényebb lenne a horvát irodalom egészéről

² Megjelent Csuka Zoltán a Jugoszláv népek irodalmának története c. kézikönyvben 492-512. old.

³ Juhász Géza könyve részben a jugoszláviai magyar kiadvánnyal foglalkozik, továbbá a kiadás és az irodalom, illetve az irodalmi alkotómunka viszonyával és az írók munkásságának körülményeivel. További írásai, melyek e kötetben helyet kaptak: könyvkritikák, esszék, tanulmányok a jugoszláv-magyar irodalmi kapcsolatokról, a jugoszláviai irodalmak kölcsönös fordításáról és a magyar irodalmak érintkezési pontjairól.

való ismeretanyagunk, majdnem a felére csökkenne a magyarra fordított horvát művek száma.

A mindig kényes és felelősségteljes válogatási munkában a magyar fordítókat az alábbi szempontok vezették:

- hozott-e a kiválasztott szerző és bemutatandó műve lényegesen újat a horvát irodalomba;
- gazdagította-e valamiképpen az egyetemes irodalmat;
- tájékoztat-e érdemlegesen a nép és az ország életéről vagy általában az emberi sorsról;
- tartalmaz-e magyar vonatkozású témákat, amelyek közös múltunk megismeréséhez is segítséget nyújtanak,
- drámai műveknél pedig figyelembe vették a színház műsorpolitikáját.

A magyar műfordítók érdeklődése lényegében a 20. század jelentősebb horvát íróira terjedt ki. Kétségtelen azonban, hogy vannak műfordítások, amelyeknek napjainkban elsősorban irodalomtörténeti jelentőségük van, de összességében a lefordított művek válogatása a horvát irodalom jó ismeretéről tanúskodik, még ha a régi horvát irodalom rangos alkotásai hiányoznak is, és ha eltekintünk egy-két olyan sajnálatos és elgondolkodtató tünettől, mint például, hogy August Šenoa, akit a korabeli magyar irodalmi kritika is „a horvát regény atyjaként”-⁴, említi, még csak egy válogatott kötet erejéig sem jelent meg magyarul, pedig legjobb és legnagyobb regénye a *Parasztlázadás* tárgyából fakadóan (az 1573-as, Gubec Máté vezette nagy parasztfelkelés történetét írta meg) okkal rokonítható Eötvös József *Magyarország 1514-ben* c. történelmi tablójával. Hasonló sorsra jutott Ksaver Šandor Đalski, Josip Kozarac, Silvije Strahimir Kranjčević, Antun Gustav Matoš stb, nevükkel még az irodalmi folyóiratokban is ritkán, csak elvétve találkozunk. Nem vitatható tehát, hogy a névsor gazdagabb is lehetne, esetleg változatosabb a lefordított művek címlistája, de az is igaz, hogy a 20. századi horvát-magyar kapcsolatokat döntően M. Krleža határozta meg, aki Csuka Zoltán (1901-1984) személyében lelkes fordítóra talált. Krleža irodalmi életművére a magyar fordítók a minőség iránti érdeklődésen kívül hálával is válaszoltak magyar vonatkozású témái miatt. Az olvasói befogadást illetően mindenképpen érdekes lenne megvizsgálni Krleža akkori olvasótáborát.

A fordítói teljesítmény pontos számbavétele 1970-től napjainkig jelenleg folyik a pécsi székhelyű Magyarországi Horvátok Tudományos Intézetének irányításával, de részadatokból is megállapítható, hogy a magyar könyvkiadás főleg arra figyelt mi az, ami szemléletben, ábrázolásban, tematikában egyszerre nővum és esztétikai érték,⁴ mind a drámában, de még inkább a prózában és a költészetben. Még ha a horvát - magyar könyvkiadók együttműködése a távlati terve-

⁴ Antun Šoljan, Ivan Slamnig, Nedeljko Fabrio stb.

zés, a válogatás terén mára sem vált szorosabbá, Magyarországon az irodalmi közvetítés Horvátország függetlenné válása után sem szakadt meg, sőt, a jelek szerint Budapest mellett Pécsset is folyik fordítói, kiadói tevékenység, amelynek eredményeként néhány szűkebb – tágabb válogatás és önálló kötet is napvilágot látott id. Blazsetin István, Csordás Gábor, Frankovics György, Gálos Orsolya, Gátai Zoltán és jómagam tolmácsolásában. A névsorból is kitűnik, hogy a közvetítésben szerepet vállalt a magyarországi horvát kisebbség, egyesületei és intézményei pedig mint kiadók jelentkeztek.⁵ A nemzeti kisebbségek nyelvtudásának kérdése az irodalom tolmácsolásában különös jelentőséggel bír. Nem törvényszerű, de nem is lehetetlen mindkét nyelv magas szintű tudása, mégis ritka a mindkét nyelvről mindkét nyelvre történő fordítás, így Vajdaságban, az ott élő magyaroknál gyakoribb az anyanyelvre, azaz a magyarra történő fordítás, míg Magyarországon éppen fordítva, a többségi nyelvnek, tehát a magyarnak van primátusa.⁶ Ennek okai irodalmon kívüli területre vezetnek, elsősorban szociológiai háttérben keresendők. A 90-es évektől kezdődően a fordítói politika felfedésének biztos kulcsát, sajnos, nem lehet meglegelni. Úgy tűnik, nem formálódik szisztematikusan, hivatalos keretek között, kulturális politikánk programjaként. E téren olyan mulasztások történtek, amelyek pótlása máról holnapra természetesen nem várható, sőt az elszórtan jelentkező kezdeményezések sem tehetnek sokat, mint pl. a pécsi HTKE, amely *A Biblioteka Prozor/Ablak Könyvek* sorozatának megindításával szimbolikusan is „ablakot szeretett volna nyitni” a horvát irodalomnak a magyar olvasók felé. Kettőezer óta a sorozatban egyetlen fordításkötet jelent meg.⁷ Évről-évre alakult ugyan a könyvkiadás Magyarországon, de – mintha nem a tervszerűség, hanem inkább az esetlegesség lenne rá jellemző: az jelenik meg magyar fordításban, ami éppen elkészül, ugyanakkor érezhető a fordítók törekvése, hogy újat, fordításban eddig még meg nem jelent művet tolmácsoljanak. Így került sor a közelmúltban olyan mulasztás pótlására, aminek eddigi hiánya magyar irodalomtörténeti szempontból sem volt közömbös, nevezetesen a reneszánsz kori horvát író, Marko Marulić *Judit* c. eposzának megjelenésére Lőkös István fordításában,⁸ aki jelen fordításkötetével, filológiai felkészültségén túl, műfordítói hozzáértését is bebizonyította. További eredmények megvalósításához lényegében az alapfeltétel - a megfelelő szakembergárda - biztosított, csak hogy az irodalomtörténészek, műfordítók, kritikusok megléte

⁵ Horvát Intézet, Horvát Tudományos Kutatók Egyesülete, Horvát Színház.

⁶ A magyar irodalom egyedüli horvát kisebbségi közvetítője ifj. Blazsetin István.

⁷ Josip Cveni: *Word perfect mesék* (Lektira). Fordította: Blazsetin István. Pécs, 2000.

⁸ Lőkös István (1933-) közel öt évtizede foglalkozik délszlávok (horvátok, szerbek, szlovének) és magyarok irodalmi-szellemi kapcsolatainak kutatásával. Eddigi tanulmányköteteinek közreadásával, az első magyar nyelvű horvát irodalomtörténeti műve (*A horvát irodalom története*) szerzőjeként, valamint Marko Marulić: *Judit* (*Judita*) című eposz fordítójaként sokszorosan manifestálta tárgya iránti érdeklődését.

nem elegendő mindaddig, amíg jelenlegi helyzetünkben - kiadáspolitikánk formálásában, távlati tervezésében - nem áll be változás. Félő, hogy a fordítói munka folyamatosságának hiányában, főleg a kezdő, próbálkozó szellemű fordítók - akiknek leghatékonyabb irányítója nyilván az önigazolás szándéka - végleg eltávolodnak a műfordításról, vagy csak időszakosan, kisebb-nagyobb megszakításokkal maradnak jelen a műfordítói mozgásban. Adott körülményeket figyelembe véve, nagy szerepe lehetne egy működő fordítói műhelynek Pécsset, amely meghatározná a horvát irodalmat reprezentáló műfordítás kereteit és irányát, szem előtt tartva a maga köré gyűjtött műfordítók egyéni vonzalmainak érvényesülését, még akkor is ha tisztában vagyunk vele, hogy a műfordítás manapság már nem «királyi kedvtelés», mint pl. a Nyugat-nemzedék nagyjai számára volt.

Végezetül megjegyezném, hogy sem a korábbi, sem a mai recenziók a műfordítókról általában nem szólnak, nevüket leggyakrabban meg sem említik,⁹ a műfordítások értékéről is csak igen általánosan és szűkszavúan, legfeljebb egy-egy részletet ragadnak ki, leggyakrabban a tartalmi és a formai hűség illusztrálására.¹⁰ Tudományos igényű elemzések, szaktudományi szempontokat érvényesítő interpretációk és vizsgálatok csak elvétve olvashatók. A szövegkutatás kérdésén azonban fel kell vetni már csak azért is, mert Gideon Toury már a nyolcvanas évek elején a célnyelv felé próbálja fordítani a fordításelmélet figyelmét azt hangsúlyozva, hogy a fordításnak a célnyelvi kontextusban kell funkcionálnia, célnyelvi műfaji, stilisztikai normáknak kell megfelelnie. Így az ekvivalencia - a fordításnak a forrásnyelvi szöveggel való egyenértékűségének mérlegelése - átadja helyét már a nyolcvanas évek végén az „adequacy – appropriacy – acceptability” (adekvátság – célnyelvi megfigyelés – célnyelvi elfogadhatóság) hármas kategóriájának. Mi magunk, sajnos, ezt a megfelelést nem látjuk mindig igazolva a horvát irodalom magyar fordításaiban.

⁹ Kevés szerkesztő véli fontosnak, hogy kritikusi a fordítóról és a műfordításról is ejtsenek néhány szót egy-egy bírálatukban vagy netán a tankönyvben. Gyakorló műfordítóknak nyilván kínos felvetni ezt, mert önreklámnak tűnhet. Műfordításunk dolga tehát változatlanul kissé furcsán áll. Az irodalompolitika, a kritika, de az oktatásügy, az irodalmi közvélemény szemléletében egyaránt.

¹⁰ Ennek igazolására szolgál a legújabb *És a Dráva csak folyt* c. gyűjteményes kötetet bemutató, semmitmondó könyvismertető M(éhes) K(ároly) tollából *Mai horvát prózák a Jelenkortól – ismerős és mégis különös világ* címmel. (Dunántúli Napló, XVII. évf. 231. sz. 7. old.)

Sažetak

Ukoliko se prouče podatci iz spomenutih mađarskih bibliografija (Kozocsa Sándor – Radó György, Juhász Géza) izvodi se sljedeći zaključak: izbor prijevoda iz cjelokupne hrvatske književnosti na mađarski jezik prije je slučajna nego sustavan, izbor starijih djela je veoma uzak, zastupljenost pojedinih žanrova i vrsta je neujednačena. Sve to ima svoje povijesne, kulturne, političke i ideološke razloge.

Irodalom

Bókay Antal: *Szövegstruktúra, szövegvilág és az irodalmi interpretáció*. Literatura 1-2. sz. Bukarest, 1981.

Csekéné Jónás Erzsébet: *A műfordítás-kutatás pragmatolingvisztikai kérdései Csehov magyar drámafordításának tükrében*. Habilitációs tézisek. Nyíregyháza, 1977.

Csuka Zoltán: *A jugoszláv népek irodalmának története*. Budapest, 1963

Juhász Géza: *Könyvek országútján*. Újvidék, 1973.

Lőkös István: *A horvát irodalom története*. Budapest, 1996.

Lőkös István: *Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok*. Budapest, 1984.

Samardžija, Marko (Zagreb)

O POKRETANJU JEDNOGA MANJE POZNATA ČASOPISA ZA
PRAVILNOST I ČISTOĆU HRVATSKOGA JEZIKA GOD. 1925.

Pokretanje jezikoslovnih časopisa specijaliziranih za standardološka (normativna i kodifikacijska) pitanja, pri čemu se posebna pozornost očituje za kulturu književnog jezika, ima u mnogim nacionalnim filologijama iznimnu važnost. Ni hrvatsko stanje nije u tome iznimka. Još između dvaju svjetskih ratova, potaknuta tadanjom jezičnom politikom koja je otvoreno težila oblikovanju jezičnih makrostandarda u skladu s ustavnom odredbom o «srpsko-hrvatsko-slovenačkom» kao službenom jeziku («Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački.» - 3.članak Ustava 1921. i 1931.), skupina je hrvatskih filologa 1936. osnovala Društvo Hrvatski jezik sa zadatkom da skrbi o hrvatskome jeziku koji je tada kao nacionalni jezični mikrostandard bio u vrlo nepovoljnoj sociolingvističkoj situaciji. (Za termine makrostandard i mikrostandard v. Marti 1995.) To je Društvo pod uredništvom Stjepana Ivšića počelo izdavati časopis «Hrvatski jezik». Budući da je u njih bila uključena većina tada vodećih hrvatskih filologa i jezikoslovaca, ta su nastojanja proučena i danas su dobro poznata u hrvatskome jezikoslovlju (Lisac: 1994; Samardžija: 1997).

Međutim, desetak godina prije Društva Hrvatski jezik potrebu za pokretanjem časopisa za čistoću i pravilnost hrvatskoga jezika uočila je u Zagrebu skupina stručno manje poznatih ljudi okupljenih u Odbor za učenje i čišćenje hrvatskog jezika. Kako je njihovo nastojanje danas, stjecajem prilika, ostalo gotovo nepoznato, ovdje ću ga prikazati nešto detaljnije.

Odbor za učenje i čišćenje hrvatskog jezika osnovan je po svojoj prilici u svibnju 1925. Djelovao je preko svoga ureda nazvanog Korektor hrvatskoga jezika. Važan dio djelatnosti Društva trebalo je biti glasilo «Govori i piši hrvatski, kako treba» s podnaslovom «List za praktično učenje, ispravljanje i čišćenje hrvatskog jezika». Obraćajući se hrvatskoj javnosti, Odbor je izlaženje svoga glasila najavio posebnim letkom koji je oblikovan tako kao da je prvi broj, a u ime Odbora za nj odgovara Stjepan Melinčević. Na početku uvodnoga članka u tome letku kaže se:

«Poznato Vam je, da se u našoj javnosti mnogo raspravljalo o tomu, kako se u nas – osobito u Zagrebu, u središtu Hrvatske – rdavo govori i piše **hrvatski**. Upravo se moraš zgražati, kad čuješ ili čitaš koju riječ – sasvim iskvarenu ili iznakaženu. Bilo je dosta žigosanja, a dapače i neugodnih napada na pojedince, na urede ili tvrtke, koje u svom poslovnom saobraćaju i ne upotrebljavaju hrvatski jezik i ako ga već i upotrebljavaju, strašno ga nagrde i tako izvrgnu ruglu. To je nemila stvar – da ne rečemo i što gore – kojoj su hotice ili nehotice krivi ljudi iz svih staleža – **ne samo tuđinci nego i domaći** -, što nije nimalo lijepo, jer

griješe protiv svoga materinskog jezika - protiv svoje najveće svetinje. Do sada bijaše dosta izgovora, da se ta greška opravda: da nemamo praktičnih udžbenikā, da se nitko ne brine za čišćenje jezika i t. d., ali odsada ne ćemo više gledati ni na koga, a naročito ne na one, koji – samo da opravdaju sebe – buncaju o nekakvoj slabunjavoj volji, nehaju i nemaru Hrvatā, **već će se od svakoga i na svakom mjestu tražiti – zahtijevati**, da hrvatski govori i piše čisto i pravilno onako, kako treba i kako se mora.»

Iz tog se programatskog članka doznaje i to da je Odbor za učenje i čišćenje hrvatskog jezika, koji se sastoji od «prijatelja i štovatelja hrvatskog jezika, **stručnjaka i praktičnjaka**» odlučan poraditi na tome da se «olakoti muka i trud oko učenja i čišćenja hrvatskog jezika» i tako «hrvatskom jeziku pribavi(ti) čast i poštovanje».

Čini se da su nastojanja Odbora pobudila zanimanje i naklonost u tadanjoj javnosti jer su vijest o osnutku i namjerama Odbora donijele i tadanje zagrebačke novine, npr. dnevnik «Hrvat» u kojem je u rubrici «Iz Zagreba i okolice» o tome objavljeno dvadesetak redaka sadržajno izravno oslonjenih na spomenuti promotivni letak («Hrvat», god. VII., br. 1578, 28. svibnja 1925., str. 3).

Glasilu «Govori i piši hrvatski, kako treba» zamišljen je kao polumjesečnik u obliku novina. Prvi je (dvo)broj objavljen 1. srpnja 1925. Kao odgovorni urednik potpisan je Mile Justić.

Na početku uvodnoga članka «Naša osnova» kaže se:

«Dolazimo pred svijet s listom «Govori i piši hrvatski, kako treba». Ovaj je list izazvala prijevika potreba, i to baš u Zagrebu, za koji svi znamo, da se nalazi gotovo u središtu kajkavačkoga narječja, a naš je književni jezik štokavsko ijekavsko narječje. Znamo, da je svaki početak težak, ali nadamo se pouzdano, da ćemo čvrstom voljom riješiti našu zadaću na zadovoljstvo i korist čitatelja.» (god. I., br. 1-2, str. 2) Potom se ističe da list nije namijenjen filolozima «da se s nama natječu, ne bi li oni znali nešto bolje ili po stroгим naučnim pravilima ispravnije reći, već najširoj publici, osobito Hrvatima, koji su odrasli u čakavskom ili kajkavačkom narječju, a ne poznaju svih osobina književnoga ijekavskoga narječja, i strancima, koji doduše govore i pišu hrvatski, ali neispravno.» (n. mj.) Uredništvo se nadalje brani od prigovora da mu rad «ima neko separatističko obilježje» samo zato što je listu dat «naslov» «Govori i piši HRVATSKI, kako treba». Zadaću koju želi postići Odbor za učenje i čišćenje hrvatskog jezika izlaže u sedam točaka:

1. što želimo izdavati list kao praktično pomagalo za sve slojeve hrv. naroda,
2. što će popravljач ili korektor hrvatskoga jezika svakomu, koji se na nj obrati, popraviti sastavke, koje želi objelodaniti,
3. što ćemo osnovati dopisnu školu, u kojoj će moći svatko, koji treba, učiti pismenim načinom hrvatski jezik,
4. što ćemo držati u Zagrebu posebne tečajeve za hrv. jezik,

5. što ćemo sazivati ankete naših stručnjaka i privrednika, izrađujući novo stručno i naučno nazivlje,
6. što ćemo izdavati priručne knjige i pomagala,
7. što želimo doći u veze i sa našim omladinskim udruženjima, ne bili (sic!) nam i oni pomogli u našem poslu». (n. mj.)

Iz rečenoga je razvidno da su članovi Odbora za učenje i čišćenje hrvatskog jezika imali, istina, vrlo ambiciozna plan, ali i da u njemu dominira praktična, upravo poučna svrha. Toj je svrsi podređena većina priloga objavljenih u jedanaest brojeva prvog (1925.) i jedinom broju drugoga godišta (1926.), npr. «Čistoća jezika», «Pabirci po jezičnom polju», «Malo popravaka» (god. I., br. 1-2, 4-5, 6-7), «Korektor (popravljač) hrvatskog jezika» (br. 3, 9, 10-11, god. II., br. 1), «Malo pouke i popravaka», (br. 4-5), «Poslovna proza» (br. 6-7), «Nazivlje za razno kućno i kuhinjsko posuđe» (god. II., br. 1). Jezični su savjeti u prvim brojevima davani i ispod crte na svakoj stranici lista, npr. «Glasovi u hrvatskim riječima pišu se onako, kako ih uho čuje (fonetika).» (god. I., br. 1-2, str. 2), «Kad u ekavskom i u ikavskom stoji dugo *e* ili *i*, onda u ijekavskom stoji *ije*, *cvet*, *cvit*, *cvijet*.» (isto, str. 4), «U štokavskom imademo tri glavna govora: ekavski na *e*, ikavski na *i* i ijekavski na *ije*, *je*.» (god. I., br. 4-5, str. 3). U rubrici «Primjeri iz lijepog, znanstvenog i trgovačkog štiva», ali i izvan nje, objavljavani su odlomci iz djela hrvatske (i srpske) usmene književnosti te djela P. Preradovića, D. Šimunovića, L. K. Lazarevića, N. Nodila, J. Kozarca. Taj svoj izbor uredništvo ovako opravdava: «Kako će naši čitatelji opaziti, počeli smo u našem listu štampati kraće pripovijetke, da zadovoljimo onima, koji žele pored jezičnih uputa i poznavanja naše kulturne historije i nešto zabave.» (god. I., br. 8, str. 12)

Od prvoga broja anonimno su u nastavcima objavljavana dva duža priloga: «Kratki nacrt književnosti naroda hrvatskoga, srpskoga i slovenačkoga» i vrlo popularno pisana «Gramatika hrvatskoga jezika». U prvom je dvobroju lista, bez ikakva objašnjenja, objavljen sadržajno posve anakron članak Đure Daničića «Hrvatski ili srpski jezik». Objavljeno je i nekoliko članaka o poznatim slavistima: o Đuri Daničiću (god. I., br. 8), Josipu (sic!) Dobrovskom (br. 10-11) i Bartolu (sic!) Kopitaru (god. II., br. 1). Pisano je i o Hrvatima i Srbima (br. 3 i 4-5) te o Hrvatima i Slovencima (br. 4-5). Posve u duhu vremena intonirani su članci «Borba Srba za književni jezik i pravopis» (god. I., br. 9, str. 1-3) i «Slovenski književni jezik i pravopis» (god. II., br. 1, str. 1-3).

U kroatističkoj se literaturi mogu naći tvrdnje kako se o hrvatskim filološkim polemikama iz XIX. stoljeća šutjelo sve do kraja tridesetih godina XX. stoljeća. Bar dva članka iz časopisa «Govori i piši hrvatski, kako treba» demantiraju takvo stajalište. Prvo je u tom časopisu objavljen relativno kratak članak «Nešto o povijesti hrvatskoga književnog jezika» (god. I., br. 4-5, str. 13), a potom i znatno opširniji članak «Stvaranje književnog jezika u Hrvata u 19. vijeku» (god. I., br. 10-11, str. 1-4). Premda (nepotpisani) autor toga članka uvodno

afirmira dugo promicanu tezu kako je zajednički književni jezik Hrvata i Srba nastao «sretnim spojem» nastojanja Vuka Karadžića i Ljudevita Gaja, u članku se vrlo opširno i objektivno prikazuju uloga i književnojezična koncepcija Frana Kurelca, potom stajališta pripadnika zagrebačke filološke škole Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića i, posebno, Adolfa Vebera Tkalčevića, pa doprinos Vatroslava Jagića «preokretu» u hrvatskome književnom jeziku i afirmaciji hrvatskih vukovaca i njihovih djela od Armina Pavića i Mirka Divkovića do Tome Maretića i Josipa Florschütza. Tim su člankom, tako, sažeto i, naravno za ono vrijeme, dobro prikazana glavna strujanja u hrvatskoj filologiji od preporoda do početka XX. stoljeća. Kad to kažemo, imamo na umu da su mnoge podatke o tome vremenu iznjedrila tek kasnija proučavanja XIX. stoljeća, prvenstveno ona Ljudevita Jonkea (Jonke: 1964) i Zlatka Vincea (Vince: 1978).

Treba reći da je u časopisu objavljeno nekoliko članaka o drugim temama, npr. o hrvatskim narječjima («Hrvatska narječja», god. I., br. 1-2, str. 3-4), o hrvatskim pismima i pravopisu («O hrvatskom pismu i pravopisu», god. I., br. 3, str. 7-8; «Glagolica, ćirilica, latinica», god. I., br. 6-7, str. 11-12). Objavljen je opširan kritički osvrt na «Hrvatsku ili srpsku gramatiku» Milana Ševića namijenjenu nižim razredima srednjih škola (god. I., br. 8, str. 8 i br. 9, str. 8-10) i bilješka o članku «Čakavski dijalekt» Aleksandra Belića objavljen u 1. knjizi (A-H, Zagreb, s.a.) Stanojevićeve «Narodne enciklopedije srpsko-hrvatsko-slovenačke» (god. II., br. 1, str. 7).

Međutim, otprilike pola godine nakon objavljivanja prvoga (dvo)broja, kad se već mogao steći dojam da je djelatnost Odbora za učenje i čišćenje hrvatskog jezika uhvatila maha, njegov list «Govori i piši hrvatski, kako treba» iznenada i bez objašnjenja prestao je izlaziti nakon prvoga broja u drugom godištu koji nosi nadnevak 20. siječnja 1926., a zajedno s listom prestala je i djelatnost Odbora. S obzirom na činjenicu da do danas nisu poznati nikakvi razlozi tomu naglom završetku, cijelo se nastojanje Odbora pretvorilo u kratku epizodu iza koje u kultiviranju hrvatskoga jezika nije ostao nikakav trag. Slijedile su godine sve jače jezične i pravopisne unifikacije s kojom će se, u promijenjenim političkim prilikama, potkraj tridesetih godina uspješnije ukoštac uhvatiti prvo članovi Društva Hrvatski jezik, a potom i pripadnici Pokreta za hrvatski književni jezik.

Literatura

- Jonke 1965 – Ljudevit Jonke: *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb, 1964. i ²1965.
Lisac 1994 – Josip Lisac: «Stjepan Ivšić i časopis 'Hrvatski jezik'», u knjizi *Hrvatski jezik i njegovi proučavatelji*, str. 107-121. Split
Marti 1995 – Roland Marti: «Sprachenpolitik in der Slavia im 20. Jahrhundert». «Zeitschrift für Slawistik», god. 40 (1995.), str. 365-381
Samardžija 1997 – Marko Samardžija: «Uloga Stjepana Ivšića u Društvu i časopisu 'Hrvatski jezik'». *Prvi hrvatski slavistički kongres (zbornik radova)*, ur. S.

Damjanović, sv. II., str. 67-77. Zagreb. Isto i u knjizi *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Drugo, prošireno izdanje. Zagreb, 2004., str. 175-187
Ustav 1921 – *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd, 1921.
Ustav 1931 – *Ustav Kraljevine Jugoslavije od 3. septembra, 1931*. Beograd, 1931.
Vince 1978 – Zlatko Vince: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb, 1978.,
²1990. i ³2002.

Zusammenfassung

Über das Herausgeben einer weniger bekannten Zeitschrift für die Richtigkeit und Reinheit der kroatischen Sprache im Jahre 1925

In dem Beitrag ist die Rede über die Zeitschrift „Govori i piši hrvatski, kako treba“ („Rede und schreibe Kroatisch, wie es richtig ist“), die im Jahre 1925 der Ausschuss für das Lernen und die Reinigung der kroatischen Sprache in Zagreb herauszugeben versuchte. Obwohl das ganze Unternehmen nur knapp sieben Monate (von Juli 1925 bis Januar 1926) dauerte, hat es gewisse Bedeutung für die Kultur der kroatischen Schriftsprache in der Zwischenkriegszeit.

JEZIKOVNE ZNAČILNOSTI GORNJESENIŠKEGA ROKOPISA
S KONCA 19. STOLETJA

0 Uvod

Rokopis sem dobila na Gornjem Seniku, zapisal ga je Jožef Grebenar leta 1893, kar zvemo iz rokopisa, saj je na dveh mestih zapisano: “*Grebenar Jozsef je eto knigo piszo vu leti 1893*”. Rokopis vsebuje 24 pesmi, in sicer nekaj Marijinih pesmi, koledno pesem, pesem o bogastvu, pokori, svetem obhajilu, velikončno pesem, nekaj pesmi o Kristusovi zadnji večerji in še nekaj o smrti.

Prepisovalec rokopisa je uporabljal madžarski črkopis. Za prepis so značilne prepisovalske interference, segmentacija besed je po slišanju, skupaj je zapisano po več besed, npr.: *kajbiga, kmariji, zveseljom, okako, ktebi, kajsz, kameje, kabi, dasze, damije, dapotvojoj itn.*

Besedišče rokopisa izvira z območja verske cerkvene rabe: *Jézus, Mária posz-lüni nasz, Josef, Mária Divicza, na Kalvarii, odpüscsenyé pri Jézusi, nebeszka Kralicz, dika boidi Bougi ipd.* Prepis je v porabskem gornjeseniškem narečju, iz rokopisa je razvidno, da porabski govor tudi v tem času vsebuje sposojenke iz nemščine (*ober nature, mantranov, gli, ober té, gvanta, zbrisi doli, dol spadne, vö tekli itn.*) in veliko prevzetih besed iz madžarščine (*orsági, seregov, példo, tánczajo, vnougo féle, gyöngyom, czifrale szo, sze lanczali itd.*).

1 Glasoslovne značilnosti

V rokopisu niso posebej označene z diakritičnim znamenjem niti dolžine samoglasnikov niti naglasno mesto niti ozkost pri e in o, vendar se ponekod v besedilu pojavlja znamenje pri e in a (é, á), kar pa kaže na to, da sta dolgi ozki é in dolgi á zaznamovana in zapisana po madžarsko (*országi, hváli, libléni, veszélje, vusgyé, vrági, bogásztvo, Jézusi ipd.*).

1.1 Samoglasniški sestav

Razen vokalov *i, o, u, e (é), a (á)* se še pojavljata *ü (düsa, lüszto, posz-lüni, drüga, hüdi ..)* in alofon *ö* iz *u* ali *e* pred *r*, običajno za *v* (*vörna, vöpokazsi, vöra, vötekli...*) ter dvoglasnika *ei/ej* za stalno dolgi jat (npr.: *zvezzda, teilo/tejlo, greih, czvejt, mejsecz, lejpi itn.*) in *ou* za dolgi etimološki *o* in za stalno dolgi nosni *Y* (*pomoucs, Boug, tou, nyou, z nouszom, moucs, siroutam ipd.*).

Pisava samoglasniškega *r* ni enotna, se zapisuje na različne načine, in sicer večinoma kot *r* (*prva, krscsanszka, odvrni, precsrni, smrti, srczom, mrzli, csrvom*), v posameznih besedah tudi kot *er* ali *ar* (npr.: *erdécsi, merjé, csarna, obarnouti, obarném*).

Vokalna redukcija je zelo redka, pojavlja se le izjemoma v soseščini zvočnikov (*mam, mámo, nemremo, mrejtí, edno*), najpogosteje izginja *-i* v velelniških oblikah množine (npr.: *pripravmo sze, osztante*), nedoločnik je vedno dolg (*vüpati, pomreiti, szlisati, pocsinouti, osztati, potemnouti, vö zvejsztiti* ipd.).

1.2 Soglasniški sistem

V soglasniškem sestavu je večinoma ohranjen palatalni *nj*, ki je zapisan z madžarskim dvočrkjem *ny*: *nyemi, nyegova, preklinyati, nyihov, zvelicsanye, kamenyem* itd., ponekod pa je palatalni *nj* izgubil mehkost in dal trdi *n*: *ogyen, kamene, knigo*; palatalnost pri *l* se je izgubila: *zemla, kralicza, lidje, nevolni, hváleno, zemelszki*.

Končni *-m* večinoma ostaja (*sinom, mam, zbourgom, zsalosztim, szrczom, sztráhom, nemska*), premena v *-n* je redka (*gronszki, Vüzen, vüzenszke*).

Mehkonebni pripornik *h* v posameznih besedah izginja (*vala, vali*), v končnici *-ah* v mestniku množine pa preide v *-j* (*v jaszliczaj, v palacsaj, v pleniczaj* itn.).

Zvočnik *j* je zapisan kot *j* ali *dj*, narečno se pojavlja tudi *gy*: *drevje, rodjeno, lidje, angyel, gyente, kotrigye, vusgyé*.

Ustnično-zobni *v* ostaja zapisan v vseh položajih: *okincsevna, angyelov, pasztérov, molitev, navküip, vragouv, nyihov* itn., le izjemoma se *v* premenjuje z nezvenečim *f*: *gizdafczi, czfelo...* *V* se pojavlja tudi kot proteza: *vujti, vüszta, z vühami*.

Značilna je ohranjena opozicija zvenečnost: nezvenečnost, le v posameznih leksemih se pojavljajo nezveneči nezvočniki namesto zvenečih: *bresz tébe, obrasz, jasz, kris, tesko, potrejpcsinaj, szlatkoszt* ipd.; prav tako tudi zveneči nezvočniki namesto zvenečih, npr.: *vsagdén, gda, gdé...*

2 Oblikoslovne posebnosti

Oblikoslovna analiza besedila zajema oblikospreminjevalne in oblikotvorne vzorce pregibnih besed, tj. samostalniške besede, pridevniške besede in glagola.

2.1 Samostalniška beseda

Samostalniška beseda zajema samostalnike, samostalniške zaimke in posamostaljene pridevnike.

1.1.1 Samostalnik

Samostalniki so ali moškega ali ženskega ali srednjega spola: *düsa, divicza, mati, pomoucs, miloszt, reics, tronos, greih, greisnik, mejszecz, vencsecz, cvejt, odpüscsenyé, lüsztvó, trojsztvó, sztanyé*. Samostalniki srednjega spola so dobro ohranjeni (*preszvéto trojsztvó, nevolno lüsztvó, szvojga licza, vecsno*

sztanyé, vrazzsega djanya, lejpo prisesztye, zselno zdravje). Feminizacije v ednini ni, tudi v množini se pojavlja le izjemoma: *dobra dela poido – nevéorne szrcza*.

Morfološke spremembe končnic so naslednje:

- končnica *-u* se je v dajalniku in mestniku ednine moškega in srednjega spola delabializirala in prešla v *-i* (*u > ü > i*: *na tom szvejtí, zsitki nasemi, v sztanenyi, blajzsensztvi, vu szmrti, zmozsnomi Bougi, hüdomi vrági* itn.);
- v mestniku množine vseh spolov je posplošena končnica *-aj* iz 1. ženske sklanjatve: *vu molitvaj, po riszalaj, vu nebeszaj, vu potrejpcsinaj, v jaszliczaj, v lejpi palacsaj...*;
- v orodniku množine se pojavljajo končnice *-i, -mi, -ami*: z *vucseniki, z vrági, szvojimi czvejteki, z zidmi, z angyelmi, z vrágmi, pred ocsmi, z vühami, sz péjszmami, z diviczami, z zsenami, z zvezdami* ipd.;
- v dajalniku množine je za moški spol končnica *-om* (*csrvom, apostolom, vucsenikom, grejsnikom, szinom*), za ženski spol pa končnica *-am* (*sziroutam, nevoulam*);
- v orodniku ednine 1. ženske sklanjatve je poleg knjižnega obrazila *-o* tudi končnica *-om* (z *dikom, nougom, z düsom, z vörom*); prav tako v orodniku ednine 2. ženske sklanjatve je končnica *-jov/-jom* namesto knjižne *-jo* (*sz krvjov/krvjom, szrditosztyom, sz szmrtjom*);
- za glasovi *c, j, č, š, ž* ni preglasa: *pred liczom, pred szodczom, z ognjom, z napunyenim szrczom, sereg pasztérov...*;
- v imenovalniku množine moškega spola je končnica *-je* ohranjena (*lidjé*), tudi namesto množinske končnice *-i* se pojavlja končnica *-je*: *angyelje, pasztérje, szouszidje, sinovje* itd.;
- v imenovalniku množine moškega spola se izvrši palatalizacija v *c*, če se beseda končuje na *k*: *grejsniczi, nevéorniczzi, krscseniczzi; junacke, redovnicke*;
- samostalnik *oča* se ravna po 2. moški sklanjatvi: *ocsa od ocsó ocsi ocsó pri ocsi*;
- samostalniki na *-ev* (*cerkev, molitev*) se sklanjajo po 2. ženski sklanjatvi (im. mn.: *cerkvi, molítvi*); podobno tudi samostalnik *či*, ki ima v im. mn. obliko *čeri*.

Premene osnov pri samostalnkih:

- Samostalniki moškega spola, katerih osnova se končuje na *-r*, v preigibanju osnove ne podaljšujejo z *-j-*: *patékari, doctori, czaszari, czaszara, oltari, prokatora* itn.
- Enozložni samostalniki 1. moške sklanjatve večinoma ne podaljšujejo osnove z *-ov-* v množini: *gradi, dári, zidi – sinouvi*.

- V gradivu se pojavljajo samostalniki srednjega spola, ki podaljšujejo osnovo z *-n-* in podaljšano osnovo imajo že v imenovalniku (*bremen, vrejmeni*); podaljševanja osnov s *-t-* in *-s-* pa ni v rokopisu (*teilo – s teila, s teilom, vüho – z vühami*).

2.1.2 Samostalniški zaimek

Samostalniški zaimki so: *sto koga komi na kom, ka/kaj na/v koj sz kimi/kim*. Zaimek *ki* se uporablja v pomenu kdor, oziralni poljubnostni zaimek pa je *ki koli*. Nikalna samostalniška zaimka sta *nikoga nikomi* in *nikaj*. Totalni/celostni samostalniški zaimek je *vszákoga, vszákomi*. V sklanjatvi osebnih zaimkov se v orodniku pojavlja končnica *-om/-ov*: *nad menom/nad menov, pred tebom/pred teov<tebov, sz tebom, szebom...*

2.1.3 Posamostaljena pridevniška beseda

Posamostaljene pridevniške besede se ravnajo po trdi pridevniški sklanjatvi: *sztároga, mládoga, szrditoga, jakoga, sztáre, mlade, od sztari, od mládi, velke, mále, dobro z dobrim, po szühom i mokrom, na dobro...*

2.2 Pridevniška beseda

Pridevniška beseda zajema pridevnik, pridevniški zaimek in števniki pridevnik.

2.2.1 Pridevnik

V rokopisu se večinoma pojavljajo določne pridevniške oblike tudi v položaju nedoločnih lastnostnih pridevnikov, kar pomeni, da pridevniki moškega spola samo deloma kažejo s svojo obliko na določnost ali nedoločnost: *greisni cslovik, zsitek nevolni, cslovik vszáki, (boudes) osztavljeni, (z dikom bozsjom) zagrajeni, (bou) szmileni, presztrasni (bode), bojécsi (bode)...*

Sklanjatev za moški in srednji spol je trda (*pri tom csüdnom meszti, vekivecsnom blajzsensztvi, nebeszkom országi, máloga Jézusa, preszvétomi trojsztvi, vecsnoga zsitka, szmilenoga Bouga*) ali mehka (mehka se pojavlja pri pridevnikih na *č(cs), š(s)*: *v preminoucsem szvejti, vszámogocsem Krisztusi, vrazzsega djanja*), za ženski spol pa je trda: *zselnoj materi, vu nyega szvétoj szmrti, velikoj grehoti, szkradnyoj vöri, szmrtnom nougom, z dikom bozsjom...*

Stopnjevanje pridevnikov je trostopenjsko ali dvostopenjsko. Pri trostopenjskem se primernik tvori z obrazili *-ši(-si), -ejši(-ejsi)*: *lepsí, dragsí, bougsí, friskejší* ali pa opisno s prislovom *bole (bole vugodna)*; presežnik pa s predponskim obrazilom *naj-* in primernikom, pisano narazen: *naj dragsí, naj prednyejsa, bole naj vugodna*. V rokopisu so stopnje pridevniškega pomena pri pridvignjenem stopnjevanju izražene z obrazilom *pre-*: *preszvétó, precsüdna, preveliki, predragomi, presztrasni, prelejpi, prekratek, prebritki* itn.

2.2.2 Pridevniški zaimek

Tudi pridevniški zaimki poznajo trdo in mehko sklanjatev za moški in srednji spol: *pri tom csüdnom meszti, sz toga szvejta, nasega zsitka, vu szvojem bogászvtvi, vu vszem tvojem zsitki, nasega veszélja*. Osební svojilní zaimki poznajo tudi skróčene oblike: *mo düso, mo zvelicsanye, ma draga mati, tvo moucs, tva sveta zmozsnozt, vte rouke...*

V besedilu se poleg osební svojilníh pridevniških zaimkov (*düsicza nyegova, nyihov csrni obrasz, nasega veselja, mojim nevoudam, nase skuzé, tvojga licza, drágim szvojim vučenikom* itn.) pojavljajo tudi konverzni samostalniški zaimki v pridevniški rabi: *oči nyega, nyega szvéta szina, nyi moucs, s teila nyega, nyega szinouvi* itd.

2.2.3 Števník

Števníških pridevnikov je v rokopisu najmanj, le vrstilni so pogoteje rabljeni, ki imajo podobne oblike kot v slovenskem knjižnem jeziku (od dvajset naprej se tisti vrstilni števníki, pri katerih stojijo enice za deseticami, pišejo narazen, npr.: *prvi, prva, drüga, drüge, tretya, strta, sészta, szédma, ouszma, deszéta, edenajsza, dvánajsza, trinajsza, petnajsza, dvaszeta, dvaiszeta i prva, dvaiszeta i drüga, dvaszeta i tretya, dvaiszeta i strta, petdvajsza...*). Oblika *edna* je ohranila osnovo *ed-*: *vu ednoj staliczi, edna hisa*. Posamostaljena oblika *eden* se uporablja tudi v pridevniški rabi: *ednoga (cslovika)*.

2.3 Glagol

Glagol se v rokopisu v glagolskih oblikah, osnovah, časih, naklonih in načinih bistveno ne razlikuje od glagola v slovenskem knjižnem jeziku. V besedilu so zastopane vse glagolske oblike, njihova tvorba in raba je podobna kot v knjižnem jeziku (npr.: *proszim, vis, vzeme, odide, molimo, sze pascsimo, csüjete, vörjejo; je pismo, szí szpravila, szam preminoula, mentüvao szam sze, szam püszto, szmo prisli, szo szpadnoli, nej szo mogli; bos hodo, bode zvao, bomo klécsali, csüli botte, do sze lanczali, zshivéli boudemo; oszloubodi, engedüj, neszpravljaj, szpametüjmo, poimo; bi miszlo, bi vzéo, bi sétao, bi ta osztavo, bi obdrzsali; osztati nemremo, mrejtí moremo, scsé vzeti, more pomrejtí, scséjo vö zvejsztíti, zacsne raszti; prikazana bila, razglasena, szí preminoucsa, bojécsi bode, nezgovorjeno (veszélje), placsocs, zsalosztecs, javkajoucs, vidévsi* itd.).

Posebnost so poudarjene in nepoudarjene oblike pomožnega glagola: *jeszte/je, bos/bodes, bomo/boudemo, boi/boidi...* V 3. osebi množine najdemo tudi kratke oblike polnopomenskih glagolov: *ne najdo, zapro sze, poido, gyeneo, deneo – scséjo, vörjejo, placsejo, joucsejo, zacsnejo, szpadnejo*. Deležnik na *-l* (*-el, -əl, -él, -il, -al*) ima za moški spol končaj *-o*: *vgreso, szpravo, vcsino, osztano, vozo, odküpo, blagoslovo, püszto, hodo, méo, vzéo, pismo, zbantiüvao, zapovedao, zvao, pelao, dao, sétao...*

Zanikana oblika pomožnega glagola v sedanjiku se glasi: *szam nej, si nej, nej je, nej szo...*, če je pa zanikan osebek, se uporablja oblika *neiga*. Zanikana oblika polnopomenskega glagola je zapisana kot ena beseda: *neda, nemremo, nepridemo, nezaszpimo, neozdravi, nevidi, necsüje* itn.

Glagolski nedoločnik se končuje na *-ti*: *prebivati, gori sztati, pomreiti, raszti, cveszti...* Pojavlja se kot povedkovo določilo ob dobijskih in naklonskih glagolih ter izrazih: *zacsne vehnoti, zacsnejo cveszti, scse vö prelejati, scse odpüszitati, more poiti, szkriti scsejo, nemres povedati, nescsete videti* ipd. V nedoločniku 6. glagolske vrste je pripona *-üva*: *dariüvati, zbantiüvati, engedüvati, mentiüvati...*

Deležniki so rabljeni kot prilastki (*palacse zozidane, vu grob szmrdécsi, bratecz sztojécsi, sine vö morjene, szád prepoveden, preminoucsa zsaloszt, placsná peszem*) in povedkova določila (*sz kimi szí prikápcsená bila, po szvejtí razglasená, szí preminoucsa, bojécsi bode, boudes osztavleni*), deležja pa kot prislovi (*scsémo placsocs poiti, zsalosztécs zgibi, placsocs javkajoucs trgali sze bodo*) in deležijski polstavki (v *zsaloszt szpravlajocs, vidévsí te szvécsé*).

Značilnost glagolov je, da se ob njih večinoma pojavljajo prislovi kot dobesedni prevodi iz nemščine oz. madžarščine: *dol szpadne, vö pokazsí, vö vrzsi, gori vzememo, gori sztanemo, zbrisi doli, doli vrzíte* itd.

3 Skladenjske lastnosti

3.1 Pomensko podstavo je mogoče izraziti na različne načine glede na:

- **kolikost in istovetnost**: „*Sereg pasztérov oni v Betlehemi paszli bi csrejdo...*” – „*Bozsi angyelje so ta k nyim prisli z velikim stráhom z napunyenim szrczom...*” – „*Düsicza nyegova pouleg teila sztala...*” – „*Pri vecsérji szlugi dvoríjo...*”; „*Tou Jézusovo sztanenye...*” – „*Tou tak Krisztus pri Mataji veli ka neznamo ka gda sze on vjáví...*” – „*Maria Divicza od nasz ne odvrni nigdar szvojga licza...*” – „*Hodécsi bogátecz vu szvojom bogásztví vsze szvoje bogásztvo povéksáva...*”;

- **nujnost, možnost in hotenje**: „*Vi morete vszi pomreiti i morete k meni pritti*” – „*Nemremo szí touga szebi obezsati...*” – „*...eti vküp szpravlena more biti slednya eti nasa hodba...*” – „*Daj da mo te mogli vu nebesaj najti v Krisztusi...*” – „*Zse vecs toga nemrem naprej prenasati...*” – „*Stero vszi zselejmo...*” – „*Vsze scsé nasz troustati...*” – „*Divicza scses nam milosztiva zagovornicza biti...*” – „*Ki toj szmrti vujti hocse*” – „*Za vnouge drüge scsé vö prelejati...*”;

- **trdilnost, nikalnost** (značilnost porabščine je razpad pri zanikanem glagolu *biti*: *szí nej iszkaló, nej szo mogli, nej sze je rodio* itn.): „*...de sze goszpon Boug sztébe neszpozábi...*” – „*...neszpravlaj grehe na drüge grehe...*” – „*ne bos sze mogao pravo szpovedeti...*” – „*Méra vecs krát mi vnocsi nejmano*” – „*Nejma zse zmosznosztí nad menov preklénszki vrag ni te csalárni szvejt ni nemilosztívni greih...*” – „*Ni sztároga neszmlüje...*” – „*...tebé edno nej szo*”

mogli” – „*Nej sze je rodio nit sze nescse*” – „*...nikomi sze neszmlüje...*” – „*Ni zocsami vecs nevidi ni zvihami vecs necsüje*”;

- **hierarhiziranost** (vršilec dejanja se odrine na stransko mesto skladenjskega vzorca): „*Cslovak tüdi szmrtjom more po mrejt...*” – „*Kak bos hodo date ov szvejť szprevodi...*” – „*Dnesz je cslovak zdrav i frisek, ...*” – „*stera boudes od nasz osztavlena*” – „*...ar szmo od angyelov mi k nyemi poszlani*” – „*Nej nam dano znati niti obezsati...*”;

- **osebo** (udeleženeč sporočanja se poimenuje z osebnim zaimkom): „*Gda bi sze pocintori jasz sétao...*” – „*Mrtve jasz scsém k szebi zvati zs nyimi jasz scsém prebivati*” – „*Vüpanye jasz zse mam...*”;

- **trenutek govorjenja** (ali upovedovano sovpada s trenutkom sedanjosti ali pa se nanaša na obdobje pred tem oz. za tem): „*Mlade jemle od ti sztari...*” – „*...sztaro mládo travo koszí*” – „*Tésze z grehov povrnemo*” – „*Teilo osztane glüpo szlejpo...*” – „*Potemnoula je ma lepouta...*” – „*Vcsera bio szam kako rouzsaa...*” – „*Vsze drüge obladali...*” – „*Vsze je prejslo vszi szo mrlí...*” – „*Kako szuncze bomo sze szvejťili...*” – „*Bouga bomo mi szveczi dicsili*” – „*Naj bou konecť krépkí...*”;

- **skladenjski naklon**: upovedovanje vprašalnih povedi: „*Zakaj szí joj szpravila...*” – „*Zakaj sze ne oglászís*” – „*Kak bos hodo da te ov szvejť szprevodi...*” – „*Koliko ti csinis csüda*” – „*Kama zmozsne czaszaricze*”; velelnih povedi: „*...dobroga Bouga mi postüjmo*” – „*Poglednimi eto teilo...*” – „*Zdaj poglejte na tou tejlo...*”; želelnih povedi: „*Zseleim dabi mogli vnébi sze videti*” – „*Rad bi sze vrno veren krscsenik...*”; vzkličnih povedi: „*Jaj jasz tü taksí boudem*” – „*Oh zsalosztno szczé trdno okorno...*” – „*Oh moj Goszpodne bozse...*” – „*Oh szmrt namilosztivna*”;

- **gotovost**: „*Sto da bi zse tou miszlo...*”;

- **intenzifikacija ali stopnjevitost** (dosega se z besedami, besedotvornimi in oblikoslov-nimi sredstvi): *lepsi bomo od lejpora czvetya, dragsi bomo od csisz-toga zláta, presztrasno pitanye, prelübléni, travicze, rouzsicze, mocsno zvirje, mocsne vejke, szmrtnom nougom, preleipo, pobougsaj, vejcsicza, czvejťeki*;

- **čustvenost**, ki se dosega z različnimi sredstvi:

a) z izpustom: „*Ocsi moje potemnole i vsza licza oblejdila*” – „*...posz-lüsajte drága bratya*” – „*...placsocs vszigdar prebivati*” – „*Szuncze i mejszecz téda nanébi potemnouti scséjo*”;

b) z vrivkom: „*...ka je od zacsétka Krisztus nyim napravo steri vu nyem vörjejo*” – „*Ta czet riba ka sze vmourji nahaja...*” – „*Poglednite eto teilo ka je vcseraj zsivo bilou*”;

c) z dostavkom: „*Gdé je Samsom vítéz jáki*” – „*Ki je mouro Pompejusa krouto velkoga vítéza*” – „*Gde czaszari vnougi báni vu junasztvi krouto znani*”;

- č) s ponavljanjem: *mála mála rouzsza, gingingingave rouzsicze, bogáte vküip vküip szíro-maskimi, hodi zarocsnicza moja hodi, Maria Maria poszliüni ti nasz;*
- d) z vzpostavitevijo zveze s sogovornikom: „...vis na koj szmo prisli po jaboki ocsév” – „K vam sze zdaj obarném Drága moja décza” – „Drági szinki ino cseri z Bougom vi osztante” – „...z grehov sze vi povrnite...”;
- e) s premim govorom: „Odgovori nyemi szvétí angyeo neszpameten cslovik ne znas ka govoris”
- f) z besednim redom, za katerega veljajo naslednje značilnosti:
- zaporedje prilastek – odnosnica: levi prilastek pogosto stoji na desni strani odnosnice: *liczom bozsim, Boug nebeszki, dén prebritki, Jézus moj prelübléni, szmrt sztrasna, szila szmrtna, cslovik greisni, szad prepoveden, pred szodcza pravicsnoga, polé sirouko;*
 - pomožnik zložene glagolske oblike se preseli na zadnje mesto v stavku: „...pred tebom kako pozderje gorejla sze boude” – „...po szmrti mo düso vö pouzvao je” – „Gda düsa od tejala loucsila sze bou”;
 - na koncu povedi je pogosto povedek: „...zsitek vszákomi vzeme” – „...ki toj szmrti vujti hocse” – „Gda z csloveka düsa zide nyega lepouta odide” – „Blágo eti osztávimo dobra déla z nami poido”.

3.2 Zveze stavkov ter povezovanje s sobesedilom

- a) Meje med povedmi niso jasno določene (največkrat manjkajo končna ločila, vejic pa skoraj ni v besedilu, meje med stavki oz. povedmi so večinoma označene le z veliko začetnico): „Zsaloszt je velka csi edna hisa prehitro sze vusgyé ino jafkanye Ka sze ta zamla pred nami prepadne i vnougo lüdi od bojaznoszti malo ka ne merjé” – „Szuncze i mejszcz téda nanébi potemnouti scséjo Rodjene drevje pred preminenyem sz krvjom czfelo bode ober nature nad preminenyem bode sze plakálo”;
- b) Izredno pogosta je raba medstavčnih povezovalnih sredstev – veznika *i/ino* ter prislova *téda*. Oba nekako dodatno vzdržujeta in poudarjata povezanost skladenjskih enot: „I zemla je moja mati o szébe me neodloucsi” – „I tam jasz scsém prebivati...” – „I zapovedao naj mi zshivémo...” – „Ino nam Boug scsé grehe odpüszttiti...” – „Téda veszélo szpejvajmo...” – „Téda szamoga te dike hvála bomo vszi dicsili”;
- c) Posebna časovna razmejitev se dosega s prislovom *potom* in *prvle*: „Potom sze szkázo Magdaléni” – „Prvle bio szam zdrav i veszél...” – „Prvle zato k tebi lübleni tivaris z moje témne skrinye govorim...”.

Po mojem mnenju bi bilo pomembno, da se primerja jezik ohranjenih porabskih rokopisov oziroma besedil s sedanjim jezikovnim stanjem porabščine, tj.

z vsakdanjo rabo na slovenskem porabskem ozemlju. Za ohranitev starejših oblik in izrazov porabskega govora pa bi bilo potrebno na podlagi ohranjenih rokopisov sestaviti in izdati gramatiko tega govora.

Literatura

- OROŽEN, Martina (1988b). Stari obredni jezik v Prekmurju in Porabju. In: GADÁNYI Károly (szerk.): *Nemzetközi Szlavisztikai Napok III.* Szombathely. 93-106.
- OROŽEN, Martina (1989). Prekmurski knjižni jezik. In: *XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Zbornik predavanj. Ljubljana. 37-60.
- S. EMBERSICS Erzsébet (2002). Tvorjenke v rokopisu z Gornjega Senika. In: GADÁNYI Károly (szerk.): *Studia Slavica Savariensia 1-2. VII. Nemzetközi Szlavisztikai Napok.* Szombathely. 174-186.
- S. EMBERSICS Erzsébet (1999). Pisna raba porabščine ob koncu 19. stoletja na primeru odlomka Sibiline knjige. In: BOKOR József (szerk.): *Az anyanyelv a kétnyelvűségben.* Maribor-Lendva. 106-111.
- TOPORIŠIČ, Jože (2000) *Slovenska slovnica.* Maribor. Založba Obzorja.
- ZORKO, Zinka (1989). Prekmursko narečje v Porabju na Madžarskem. In: *XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Zbornik predavanj. Ljubljana. 23-35.
- ZORKO, Zinka (1994). Oblikoslovna analiza besedila Zobriszani Szloven i Szlovenka med Műrov i Rábov. In: ZORKO, Zinka-BAJZEK, Marija-LUKAČ, Stjepan (szerk.): *Košič in njegov čas.* Budimpešta. 128-135.

ESEJISTIKA VLADIMIRJA BARTOLA

Vladimir Bartol je v slovenskem literarnem prostoru znan predvsem kot pripovednik. Morda je ena največjih zanimivosti tega avtorja v tem, da je literarno in kulturno Slovenijo vznemiril šele po smrti. Da se v to prepričamo, je treba pomisliti le na dve stvari. Najprej na dejstvo, da so se zgodnje slovenske refleksije postmodernizma ustavljale ob njegovih prozah **Don Lorenzo de Spadoni** in **Kantata o zagonetnem vozlu** ter so ju v smislu medbesedilnosti povezovala s Kafko in Borgesom. Kasneje je ta pisec temeljito pritegnil slovensko, a tudi evropsko in še zlasti francosko občinstvo na prehodu dvajsetega v enaindvajseto stoletje, ko je njegov nekaj desetletij star roman **Alamut** postal predmet različnih diskusij, razmišljanj in špekulacij v zvezi z naraščajočim evropskim interesom za islam. Avtorja pa je potrebno upoštevati še kot pisca vrste zanimivih in v času nastanka zelo svežih miselnih proz: kritik, esejev, razprav. V Bartolovi esejistiki se ne da spregledati strukture, ki utripa pravzaprav v vseh njegovih spisih. Gre za vedno znova vznemirjajočo temo lastnega ustvarjanja. Povedano je očitno v vseh treh sklopih njegove miselne proze: v mladostnih delih, ki pomenijo nekakšno učno dobo, v kasnejših, ko je že pisal književne eseje, in končno v zreli esejistiki, denimo v eseju, v katerem je sicer razmišljal o pomanjkljivostih Vidmarjeve kritike. Na tem mestu je potrebno poudariti tudi, da so Vladimirja Bartola praviloma privlačili veliki svetovni duhovi in prav ob njih je gradil svoje miselno obzorje, umetniške poglede ter življenjske cilje. Posebno mesto zaseda Sigmund Freud, pri katerem je našel razlage za pojme nezavedno, spolnost, nagonsko pa za mit in arhetip, za interpretacijo sanj itn., dalje Klement Jug, ki ga je Bartol imel za izjemno, tako rekoč v nietzschejanskem pomenu realizirano močno osebnost, tu so veliki umetniki Sofokles, Shakespeare, Goethe, Prešeren in še nekateri, ki so v »darvinističnem smislu« prerasli povprečje ter za vedno določili parametre svetovne književnosti. V zgodnjih spisih, konec tretjega desetletja jih je objavljajl v reviji Življenje in svet ter nato v začetku tridesetih let v Modri ptici, je Bartol v glavnem povzemal takrat aktualno znanje s področij psihologije in psihiatrije, naravoslovja ter filozofije in tako ustvarjal podlago za svojo kratko prozo. Kot je znano, so se v njej narativne sestavine pogosto prepletale ali celo prekrivale s psihoanalitičnimi segmenti, s čimer je pisatelj raziskoval notranjo podobo oseb – freudovsko zapleteno podzavest ali konflikte med biološko determiniranostjo in zmagovito voljo. Konec dvajsetih let se je tako ukvarjal s podzavestnimi in polzavestnimi stanji, s hipnozo, somnambulnostjo ter podobnim. Enega prvih člankov na temo sanj in psihoanalize je Bartol objavil že leta 1928: v **Psihoanalizi in sodobnem človeku** si je zastavil vprašanje o možnostih Freudove

metode oziroma o vzrokih njene terapevtske uspešnosti. Psihoanaliza, pravi, je popularna, vendar je treba ločiti med modnostjo in dejanskim razumevanjem njenih prednosti. Malo je, namreč, tistih, ki razumejo njeno bistvo in znajo v delu avstrijskega psihoanalitika ločiti med teorijo seksualnosti na eni strani ter posebnim načinom odkrivanja človekovega nezavednega sveta. Pisec najprej primerja netočnost v razumevanju psihoanalize s površnim zgodnjim pogledom na Darwinovo teorijo, nato odgovori na vprašanje, kaj je psihoanaliza. Zdaj izpostavi, da ne gre za samostojno vedo ali znanstveno panogo, ampak za metodo, ki na podlagi zveze med zavednim in nezavednim, subjektivnim in notranjim ter objektivnim in zunanjim ter brez pomoči hipnoze ali sugestije razloži človekovo podzavest. Bartol po opisu praktičnega primera v zdravniški ordinaciji opozori še na možne ugovore psihoanalitični metodi in se nato na kratko ustavi pri kataraktični metodi švicarskega psihiatra Eugena Bleulerja.

Z razčiščevanjem glavnih pojmov Freudovega ukvarjanja s podzavestnimi stanji je potem nadaljeval v več spisih iz tega časa. Tako je v **Psihoanalizi motenj vsakdanjega življenja** leta 1929 pisal o pozabljenosti imen; razliko med sugestijo in psihoanalizo je shematično povzel v kratkem članku **Nekaj o hipnotizmu in psihonalizi** (1930); o svojih izkušnjah pri uporabi Freudove metode v zdravstveni namen pa je poročal leta 1930 v članku **Izdajalske sanje**. V delu **Spiritizem na Notranjskem** (1929) ga je zanimala hipnotizirana ženska oziroma človek kot medij, prek katerega se kanalizirajo sestavine podzavestnega stanja v zavestno in obratno. Vsa ta dela so po svoji poetiki od esejistike močno oddaljena. Njihov namen je treba videti v dejstvu, da je bila Vladimirju Bartolu problematika človekove notranjosti izjemno privlačna, vsaj toliko kot je bil za tisti čas izzivalen tudi sam Sigmund Freud, saj je s svojim pristopom obetal odgovore na nekatera zapletena psihološka vprašanja. Vplivi na Bartola so nesporni še posebej, če upoštevamo njegovo pripovedno prozo. Zato lahko brez velikih špekulacij ugotovimo prenos znanstvenih spoznanj v slovstvo, Freudov nauk o podzavesti pa je poglobil še pisateljevo razumevanje življenja kot iluzije. To zadnje je dobilo svoj odsev v **Alamutu**, nespregledljiva sta tudi odlična opisa sanj v noveli **Konec pustolovstva**.

Nekoliko širši pogled na navedeno problematiko Bartolovo zgodnje spisje poudari še z drugačnega aspekta. Glede na to, da je bil Freud v nekaterih krogih izjemno popularen in hkrati še izzivalen, lahko sklepamo, da je bilo tudi pisanje o njem oziroma o njegovi metodi provokativno početje ter je pravzaprav presegalo zgolj poučne cilje. Ne nazadnje je nudila sama snov dobre možnosti esejistiki – bilo je privlačna novost, ki nikakor ni dopuščala enoznačnih opredelitev. Vendar to v večini primerov ne velja za mladega Bartola, njegova zgodnja miselna proza po svojih zvrstnih, slogovnih in jezikovnih določnicah ni esejistična, esejistiki se ne približuje niti po odnosu do samega problema,

čepprav je, kot rečeno, ta izjemno dialoški in nosi dovolj materiala, ki bi se lahko transformiral v esej.

Bartol je v delih nekoliko kasnejšega nastanka začel opuščati didaktičnost, opisnost in poročevalskost, hkrati s tem notranjeslogovnim premikom se da opaziti še postopno umikanje cilja, ki so ga vsebovali najzgodnejši spisi. Namen preveriti lastno znanje oziroma poučiti se o tem, kar se dogaja v aktualni psihologiji, povzeti praktične zglede in slediti dogodkom, ki so povezani s somnambulnostjo, sanjami, s hipnozo ter sugestijo, je nadomestila želja po razpravljanju in evokaciji lastnih stališč, pogledov ter izsledkov. Še korak dalje so eseji, v katerih je na podlagi dognanj psihoanalize, fenomenologije, biologije, estetike in etike tolmačil nekatera dela ter avtorje svetovne in domače književnosti.

Esej **Med človekom in Bogom** (1932), podnaslov je **Goethejeva usodna ljubezen**, se v nekaterih idejnih poudarkih navezuje na premislek o Faustu in Margareti iz eseja **Zakaj je morala ljubezen Margarete do Fausta končati tragično** (1932), še posebej na mestu, kjer avtor izjemno umetniško osebnost povezuje z genialno literarno osebo. Vladimir Bartol problem Goethejeve ljubezni z Elizabeto Schönemannovo najprej nakaže prek pesnikovih biografov Georga Henryja Lewesa, Heinricha Viehoffa, Emila Ludwiga, Bernharda Rudolpha Abekena in Wilhelma Schäferja ter iz Goethejevih spominov. Od tod pisec povzame, prvič, nenadno in neobičajno globoko obojestransko čustvo in, drugič, postopno umirjanje ter končno odpoved. V spominih, ki so nastali, ko je bil nemški dramatik star že okoli osemdeset let, najde avtor podatke o tem, da je bila Elizabeta edina, ki jo je Nemeč kdaj ljubil, seznan pa se še z zapletenostjo njunega odnosa oziroma s tem, da Goethe za strastno in dolgotrajno razmerja ni bil pripravljen. Bartol je pozoren na demoničnost, ki da je spremljala zaljubljenca, o čemer govori nemški pesnik sam, premisli pa tudi pomen gesel, s katerimi se začenjajo posamezni deli Goethejevega življenjepisa. Za razliko od dramatikovih biografov najde zanimive povezave med njimi in pomembnimi premiki v pesnikovem duhovnem življenju. K temu doda še Goethejevo branje Spinoze oziroma interpretacijo »Spinozovega nasprotja« med željo in odpovedjo: ker je »vse ničev« , je potrebno zbrati nadčloveške moči za to, da človek preseže čustva ter s tem z eno samo popolno resignacijo preseka vrsto v prihodnost projiciranih odpovedi.

Tolmačenje dramatikovih izjav nadaljuje pisec tudi v drugem delu eseja, pozoren je na nasprotje med pesniškim darom na eni strani in človeškim, spontanim ter navadnim na drugi, dalje na pesnikovo selekcioniranje nasvetov, kaj da naj napravi ter končno na Goethejev »eksperiment« ločitve od ljubljenega dekleta, na ponovno privlačnost, ljubosumje in na končni beg v Weimar. Bartol Goethejev notranji razkol, posledico napetosti med božjim in profanim, umetniškim genijem, ki s svojo močjo določa ter človeško majhnostjo, ta se podreja, in med

večnostjo ter minljivostjo, razume kot izjemen, tragičen in veličasten, a hkrati logičen upor elementarni sili; tu najde pojasnilo eni najbolj skrivnostnih in neobičajnih Nemčevih odločitev. Literaroumetniški refleks bivanjske muke Bartol ugotovi v izjemnem Faustovem liku.

Jezikovni slog obravnavane esejistike je svojevrstno, pogosto celo presenetljivo združevanje nasprotnih postopkov. Na delu sta predvsem dva: pogovorni in strokovni. Bartolova pozornost tako v glavnem ni namenjena lepemu izrazu, ampak logičnemu sledenju dejstev, ki naj privedejo do sintetičnega zaključka. To ni presenetljivo, tudi če upoštevamo njegovo umetniško prozo, saj se niti njegova kratka proza niti najbolj znano delo **Alamut** ne odlikujeta po opazni jezikovni ali slogovni izbrušenosti. Esejistika in ostala miselna proza, v bistvu med obema s tega vidika ni razlike, nastajata ob uporabi običajnega besedja, kratkih stavčnih struktur, različnih nagovornih obrazcev, s katerimi pripovedovalec manjša distanco med seboj in bralci, tu so vabila k bralčevi pozornosti, mašila in podobno. Dalje uvaja v besedilo vrsto navedkov, povzemanje tujih avtorjev, opomb, strokovno terminologijo, vzročno-posledične pomenske nize, sklicevanje, opombe in logične zveze. Povedano pušča zelo vidne posledica v notranjem slogu: esejističnost večkrat nadomeščata interpretativnost in razpravljajnost.

O Sigmundu Freudu in psihoanalizi ter o izkušnjah pri uporabi nove teorije v vsakodnevni klinični praksi je Bartol poročal že na koncu tretjega desetletja in na začetku četrtega, celovito refleksijo vplivov, ki so prihajali nanj s strani avstrijskega psihologa, pa je oblikoval leta 1939 v eseju **Ob smrti Sigmunda Freuda**. Spis označuje močan avtobiografski element, ki ga uvaja spomin na dileme pri vpisu na univerzo. Pisec tu poudarja svoj interes po celovitem študiju človeka, kjer bi bili enakovredno in med seboj povezano zastopani biološki, filozofski ter psihološki vidik in hkrati ugotavlja, da so bili »takrat« univerzitetni študiji naravoslovja ter družboslovja ujeti v obnavljanje preživelih teoremov 19. stoletja. Bartol se spominja, da je njegov interes za odkrivanje zvez med človekovim telesnim ustrojem in njegovo psihično strukturo dobil potreben zagon šele z branjem prvih Freudovih del, saj je v njih našel tisto, kar je v tradicionalistično zasnovanih vedah pogrešal – kavzalnost. Esej je s stališča ustvarjalnega načina na začetku prvoosebno retrospektivno pripovedovanje o tem, da ga »oficialna psihologija« ni zadovoljila niti v smislu pojasnil, ki naj bi od nje prehajala k vprašanju književnega dela, niti kot znanje, ki bi omogočalo analizo samega sebe. V drugem delu se spis spremeni v tretjeosebno esejiziranje o pomembnosti Fredove psihoanalize za razumevanje človeka, za odkrivanje plasti lastne duševnosti in za samo umetniško ustvarjalnost. Na koncu eseja se osebna nota prek prvoosebne pripovedi ponovno poveča, ko avtor svoja nova spoznanja postavlja v kontekst ljubljanskih razmer. Dosedanje raziskave Bartolovega slovstva so pokazale močan interes za upodabljanje psiholoških stanj in

filozofskih vsebin. Njegove osebe so zato pogosto mediji, skozi katere prihajajo do izraza pisateljevi osebni pogledi in strokovno znanje. Njihovo krčenje na eno samo, v določenem primeru aktualno formulo jih je zato včasih napravilo za konstrukte dokazovanja in jim odvzelo umetniško vrednost. Razloge za to najdemo prav v Bartolovem poglobljenem študiju novosti na področju psihologije in biologije. Zanimal ga ni le Freud, ampak so ga vznemirjali še Jung, Pavlov, Adler, prav tako se ni ustavljal samo pri interpretaciji sanj, marveč so njegovi interesi segli še k erotiki, nagonu, k seksualnosti in k nezavednemu. Ob branju Bartolove miselne proze postaja vse bolj jasno tudi to, da ga je že od vsega začetka vznemirjala lastna duševnost in je pri študiju ter kasneje ob interpretacijah posameznih literarnih del in piscev ter končno v samem književnem ustvarjanju vsaj posredno analiziral samega sebe. Seveda ne želim pretiravati v smislu teorij, ki umetniško ustvarjanje postavljajo v kontekst različnih terapij, a je gotovo, da pri obravnavanem avtorju določene tovrstne zveze obstajajo.

Spis **Ob smrti Sigmunda Freuda** potrjuje, da si je pisec že zelo zgodaj prizadeval najti način, kako kompetentno odgovoriti na vprašanje o človekovi celovitosti, da so ga privlačile literarne teme, ki so skozi prizmo eksistencialnih situacij pojasnjevale zapletenost človekove psihofizične strukture, odkrivale kompleksno in večkrat bolečo vsebino odnosov med moškim ter žensko in so končno iskale odgovore na dileme čisto osebnega značaja. Freudove izsledke je cenil zaradi tega, ker so omogočali analizo kliničnega stanja in so ponujali strokovne podlage za uvid v duševnost zdravega človeka; razgledan po evropski filozofiji je Bartol v poudarjanju pomena libida prepoznal transformacijo Platonove misli o nastanku spoznanja o lepem, dalje ga je privlačila zveza med vsebino sanj in potlačeni željami, pri Freudu je ugotovil paralele fenotipu in genotipu. Ne nazadnje so novosti nanj delovale katarzično. Vendar je potrebno poudariti, da Bartol kljub nedvomnim simpatijam Freudovega nauka ni sprejemal nepremišljeno. Zavedal se je tudi problematičnosti nekaterih trditev oziroma resne nevarnosti, da bodo, denimo, razlago sanj v tradicionalističnih in konzervativnih krogih označili za nemoralno ter celo pornografsko ali da lahko nekritično sprejemanje dosežkov avstrijskega psihologa povzroči čustveno praznino.

Najdaljši esej **H »Kritikam« Josipa Vidmarja** je Bartol napisal po izidu Vidmarjevih **Literarnih kritik** (1951). Avtorjevemu delu je pisec sledil vsaj od sredine tretjega desetletja, od ocene Župančičeve **Veronike Deseniške** dalje. Več stikov je nato bilo v času njegovega študija na Sorbonni, ko je bil v francoski prestolnici tudi Josip Vidmar. Posebej za osem let mlajšega Bartola je bila to dobra priložnost za pogovore o ljubljanskih razmerah, o slovenski kulturi in literaturi, za preverjanje lastnih stališč in ocen. Ne smemo spregledati, prvič, da je bil Vidmar v tem času že profiliran kritiki in tak za del mlajših literature željnih Slovencev posebno privlačen, in, drugič, da je Bartola takrat misel na

književno ustvarjanje zelo vznemirjala. Seveda pa je imel Vladimir Bartol v začetku petdesetih, ko je esej nastal, za sabo opazen literarni opus, več razprav, esejev in študij, ki so dokazovali široko in temeljito razgledanost po evropskem duhovnem ter literarnem prostoru. Vse to je bila dobra podlaga, da je naposled kritično, a vendar esejistično strpno in zrelo obravnaval tudi »učitelja« iz mladih let. Pravzaprav je potrebno zapisati, da je esejist pretres Vidmarjeve knjige dopolnil z odgovori na vrsto zanimivih s slovstvom tako ali drugače povezanih vprašanj. Knjiga kritik je zato pogosto le zunanji poriv za razmišljanje o odnosu med estetskim in etičnim, za premislek o razmerju resnične in literarne osebe, za pisanje o izvornosti ter tipičnosti, o pojmi domače in tuje pa za esejiziranje o univerzalnosti književnega dela in tako dalje. Bartol Vidmarjevo delo najprej postavi v kontekst dinamičnega družbenega, slovstvenega in idejnega dogajanja po prvi svetovni vojni ter opozori, da je del mlajšega rodu čas razumel predvsem kot hudo krizo etosa, Vidmarjevo iskanje etične vrednosti v literaturi pa za dobrodošel zgled, kako naj se razpravlja o literaturi. Ko govori o etičnem in estetskem, poudari, da je umetniško delo samostojen in iz etičnega vidika od resničnega sveta povsem ločen organizem. Strinja se z Vidmarjevo sintagmo »zvestoba samemu sebi« in jo prek Spinoze razloži kot najvišji moralni zakon književnega dela.

Esej **H »Kritikam« Josipa Vidmarja** povzema, primerja in vrednoti posamezne kritike, med drugim poudari Vidmarjevo tehtno analizo Levstkovega publicističnega opusa in »človeško najglobljo in estetsko najtehtnejšo kritiko« Gradnikovih zbirk **De Profundis** ter **Svetle samote**. Nekatera poglavja eseja so bolj, druga manj »kritična«. Denimo v tretjem Bartol nameni Vidmarjevim sodbam veliko mero kurtoaznosti, ko govori o nesmrtnosti njegovih ocen. Vprašanje je, zakaj se je pisec strinjal s statičnim aspektom kritike in literature. In to v času, ko je imel Vidmar za sabo že več ostrih spopadov s katoliškimi in drugimi pisci, pripravljali pa so se tudi novi ugovori zoper njegova trda estetska merila. Končno bi moral upoštevati še dejstvo, da je prav čas neposredno po drugi svetovni vojni kazal izjemno nestrpnost do določenih literarnih opusov, zahteval prevrednotenje in tako nedvoumno opozarjal, da večnih sodb ni ter so le-te slejkoprej odvisne od duhovnih paradigem in nazorskih ter ideoloških vzorcev. Če k temu dodamo tudi avtorjevo načelno upiranje statičnosti, recimo univerzitetne psihologije, in njegove izjave o tem, da je že, preden je spoznal Freudov nauk, čutil kompleksnost pojavov ter potrebo po vzročno-posledičnem pristopu, ki opozarja na dinamične zveze med navidez neodvisnimi strukturami, potem je mnenje o nadčasnosti Vidmarjevih sodb najverjetneje potrebno razumeti v smislu prijaznosti, s katero je pisec pripravil teren za kasnejše opozarjanje na pomanjkljivosti. Na tem mestu poudarimo, da je Bartolov esej sicer razmišljanje o Vidmarjevih kritikah, a hkrati in predvsem esejiziranje o literarni ontologiji. Pisca pravzaprav bolj kot pomanjkanje kritikovega interesa za psiho-

loško analizo oseb, za neupoštevanje izvirnosti ali tipičnosti, močnejše kot vsebina kritikovega estetskega nazora zanima vprašanje: kaj je književnost. Ko na vprašanja odgovarja, jo opredeli s sinhronega in diahronega vidika, najprej kot kompleksen pojav, v katerem odsevata človek ter družba, nato kot specifičen ustvarjalni proces, ki mu pomen, bistvene lastnosti in dinamiko določa izvirnost oziroma »izumiteljnost«. Resen problem, s katerim se mora pisec spopasti, je vprašanje, kaj je v slovstvu izum. Odgovore išče na področju formalnih in duhovnih struktur, upošteva recepcijo pri tujih bralcih, vrstne ter zvrstne posebnosti in tematiko ter sklone, da je izvirnost, recimo nova verzna struktura, literarizacija psihopatoloških pojavov ali izraz posebnega občutja, nujni pogoj za nastanek prave literature. Na koncu avtor premisli še Goethejev pojem Weltliteratur in ga v pomenu medkulturnega ter medliterarnega stika uporabi pri branjenju stališča o univerzalnosti literarnega sporočila. Esez **H »Kritikam« Josipa Vidmarja** je, kakor napoveduje naslov, ocena posameznih Vidmarjevih kritik, a tudi mnogo več od tega: posredno se sicer dotika Vidmarjevega literarnega nazora, razpravlja o kritiki in literarni zgodovini, a predvsem sintetično premišlja nekatere glavne vsebinske probleme književnosti.

Vladimir Bartol se je tako rekoč v vseh svojih spisih, ki jih uvrščamo med miselno prozo, zdaj bolj zdaj manj pregledno ukvarjal s književnostjo. Seveda so tu spisi, v katerih je razmišljal o Freudovi psihoanalizi ali je z njimi posredoval lastne izkušnje pri delu z bolniki, prikazal svoje poglede na problematiko sanj, opozoril na Jugovo etiko, vendar lahko tudi ta besedila vključimo v celovito spoznavanje pisateljeve notranjosti oziroma njegovih najglobljih literarnih zagonov z neposrednimi posledicami na izbiro snovi, karakterizacijo oseb, na izenačevanje sanjane in budne zavesti, lik genialne osebnosti, na status ženskih oseb in tako naprej. Bralec pravzaprav brez težav ideje in stališča iz Bartolove miselne proze poveže z »miselnostjo« njegovega pripovedništva. V bistvu gre za včasih tudi zelo opazne paralele, ki prek različnih signalov kažejo na avtorjev glas, še več: v metaustvarjalnem spisu **Iz pisateljeve delavnice**, objavljenem leta 1961, prostodušno prizna, da njegove osebe večkrat citirajo Kanta, Descartesa, Goetheja, Napoleona, Platona in je v leposlovnem delu uporabil znanje iz biologije ter psihologije ali Einsteinove fizike. Slogovno in jezikovno eseji niso presežek, so pa zgledni izdelki, katerih namen je nazorno rezoniranje, nikakor pa ne lep in bogat jezik. Še bolj kot v Bartolovi pripovedni prozi prihaja do izraza posebno nagnjenje do izjemnih dogodkov in nadpovprečnih posameznikov v njegovi esejistiki. Ne le, da je z nesporno naklonjenostjo pisal o Goetheju, Klementu Jugu ali o Freudu, o Dostojevskem in Poeu, tudi sicer so ga zanimali le pojavi, slovstveni in drugi, ki so univerzalni, svetotvorni ter izumiteljski. Po svojem estetskem nazoru je bil Bartol na začetku blizu Josipu Vidmarju. Pred drugo svetovno vojno so ga navdušili kritikova liberalizem in pogum ter njegov interes za velike umetnike svetovne književnosti. Po letu 1945 se je od njega

vsaj navidez ločil in hodil pot, ki jo je prevečkrat usmerjala takratna kulturna politika.

Literatura

Bartol Vladimir, 1993: Zakrinkani trubadur. Ljubljana: SM.

Терехова, Д. И. (Киев)

ОБ ИЗМЕНЕНИЯХ В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ РУССКИХ И УКРАИНЦЕВ

Изучение национально-культурной специфики языкового сознания и изучение образов сознания приобретают все большую актуальность ввиду расширения межкультурных контактов и повышения интереса к этническим культурам. Выявление образа мира как основополагающей компоненты культуры – одна из главных проблем психолингвистических исследований последних лет, а их предмет – «...сознание носителей той или иной этнической культуры, которое в силу своей недоступности прямому изучению может изучаться только через различные формы своего овнешнения. Одной из таких форм является языковое сознание – опосредованный языком образ мира той или иной культуры... Образ сознания, ассоциированный со словом, - это одна из многих попыток описать значения, используемые коммуникантами при производстве и восприятии речевых сообщений. А имя (слово, тело знака) – это та культурная рамка, которая накладывается на индивидуальный опыт каждого человека, прошедшего социализацию в определенной культуре. "Назвать" – значит приписать определенное значение, а приписать определенное значение, значит, понять, включить в свое сознание» [Уфимцева 2004: 6].

Интерес к межкультурным сопоставлениям сознания представителей родственных народов, у которых общее культурно-историческое прошлое, вполне объяснимо в период становления самостоятельных государств, когда возрождается национальное духовное богатство, неотъемлемой частью которого является язык.

В условиях формирования независимых государств, смены приоритетов в политической, экономической и духовной сферах нам представляется важным выявление изменений в языковом сознании русских и украинцев, произошедших в период с 70-х годов прошлого столетия до начала XXI века. Надежным средством «...экспликации овнешнения языкового сознания принято считать ассоциативное поле (АП): сформированное из вербальных реакций многих испытуемых, оно указывает на содержание их национального менталитета. Сопоставление таких ассоциативных полей по эквивалентным стимулам в разных культурах способно выявлять национально-специфические элементы языкового сознания» [Молдалиев, Сандыбаева 2003: 172]. Ассоциативные поля слов-стимулов получают в результате проведения ассоциативных экспериментов, которые традиционно считаются надежным средством репрезентации языкового сознания, а их ре-

зультаты фиксируются в диссертационных исследованиях, научных публикациях и словарях.

Данное исследование проведено на материалах ассоциативных словарей разных лет издания: «Словарь ассоциативных норм русского языка» [А.А. Леонтьев, 1977], «Словник асоціативних норм української мови» [Н.П. Бутенко, 1979], которые фиксируют фрагменты языкового сознания русских и украинцев 70-х – начала 80-х годов, и «Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский» [Н.В. Уфимцева, Г.А.Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф.Тарасов, 2004], который отражает языковое сознание представителей четырех славянских этносов 1998 – 1999 годов. Ассоциативные словари дают возможность воочию убедиться в изменении языкового сознания представителей разных народов, а также в развитии значения слова, что скрыто за словарными статьями толковых словарей.

Сопоставление ассоциативных полей слов-стимулов ХЛЕБ / ХЛІБ во временном промежутке в двадцать лет показало наличие в сознании этносов определенных неизменных национально-культурных констант [Молдалиев, Сандыбаева 2003: 172], на что указывают не только многочисленные совпавшие реакции, но и схожие направления ассоциирования, что объясняется общностью культурно-исторического наследия данных народов и отражается в их менталитетах.

Первые черты отличия в языковом сознании, которые появились у русских и украинцев за двадцать лет, наблюдаем при сопоставлении ядер ассоциативных полей слов-стимулов ХЛЕБ / ХЛІБ:

Таблица 1

Язык	Ядро ассоциативного поля стимула (70-е гг.)	Ядро ассоциативного поля стимула (конец 90-х гг.)
Русский	<i>насущенный (123), соль (119), черный (49), белый (38), свежий (19), вкусно (19), съесть (15)</i>	<i>еда (48), соль (46), всему голова (45), насущенный (31), черный (26), белый (23), голова (23), горячий (16)</i>
Украинский	<i>свіжий (202), смачний (83), черствий (81), білий (60), житній (40), їжа (36), сіль (33)</i>	<i>сіль (49), їжа (35), свіжий (32), смачний (27), життя (23), чорний (19), їсти (18), всьому голова (17), голова (12)</i>

Основной тенденцией изменений в языковом сознании представителей обоих народов при восприятии данного стимула является смещение акцентов внимания от качественных характеристик к наличию хлеба как

основного продукта питания и восприятию его в символическом значении, связанном с обрядами и традициями хлебосольтва.

Для качественного анализа материалов свободного ассоциативного эксперимента использован метод ассоциативного гештальта [Марковина, Данилова 2000], который позволил детально показать структуру ассоциативных полей слов-стимулов, выявить черты сходства и различия в образах мира русских и украинцев в диахронии. В ассоциативных гештальтах русского и украинского языков на слово-стимул ХЛЕБ (Р) / ХЛІБ (У) выделены тридцать зон с разным объемом наполнения реакциями.

К чертам сходства можем отнести наличие совпадения большинства зон ассоциативных гештальтов стимулов ХЛЕБ (Р) / ХЛІБ (У) в двух языках, например: «Хлеб как основной продукт питания, хлебные изделия», «Хлеб в значении "зерно"», «Виды, качество хлеба», «Работа, связанная с выращиванием, добыванием хлеба», «Продукты питания, употребляемые с хлебом», «Сельское хозяйство», «Сытость - голод», «Хлеб как товар» и другие. Совпадает также наполняемость отдельных зон идентичными реакциями. Так, например, в гештальтах русского языка в зоне «Виды, качество хлеба» наблюдаем следующие реакции: *черный (49), белый (38), свежий (19), черствый (15), ржаной (12), мягкий (8), горячий (4), пшеничный (2), теплый (2) и др.* (Р, 70-е гг.); *черный (26), белый (23), свежий (12), черствый (11), ржаной (9), мягкий, горячий (16), пшеничный, теплый (10) и др.* (Р, конец 90-х гг.), а в гештальтах украинского языка такие: *свіжий (202), смачний (83), черствий (81), білий (60), житній (40), чорний (32), м'який (31), пшеничний (24), теплий (20), запашиий (19)* (У, 70-е гг.); *свіжий (32), смачний (27), чорний (19), теплий (11), білий (10), житній (9), м'який (4), пшеничний (2)* (У, конец 90-х гг.). Данный пример иллюстрирует и отличительные черты гештальтов – это разный объем наполнения их зон и различную частотность ассоциатов, что в свою очередь указывает на специфику языкового сознания представителей разных поколений народов.

Отличаются гештальты наличием количества выделенных зон, например: в русском языке – было 17 зон, стало 20, в украинском - было 19, стало 21 зона. Не полностью совпадают ядра ассоциативных гештальтов, то есть первые две зоны с наибольшим объемом реакций: (Р, 70-е гг.) 1) зона «Виды, качество хлеба» (25,6 %), 2) зона «Хлеб как символ, обряды и обычаи, связанные с хлебом» (19,6%); (Р, конец 90-х гг.) 1) зона «Виды, качество хлеба» (28 %), 2) зона «Хлеб как символ, обряды и обычаи, связанные с хлебом» (23 %); (У, 70-е гг.) 1) зона «Виды, качество хлеба» (68,5 %), 2) зона «Хлеб как основной продукт питания, хлебные изделия» (9,6 %); (У, конец 90-х гг.) 1) зона «Виды, качество хлеба» (33 %), 2) зона «Хлеб как символ, обряды и обычаи, связанные с хлебом» (28 %). Коли-

чественные показатели свидетельствуют об изменении акцента в восприятии хлеба в данных аспектах у представителей обоих народов. Для респондентов-украинцев более актуальным стал аспект видения хлеба в ракурсе национально-культурных традиций, что отражает изменения в языковом сознании молодых людей, выросших в самостоятельном государстве, в котором стали больше уделять внимания развитию национальной культуры.

Изменился состав зон, то есть некоторые исчезли (напр., «Населенные пункты», «Хлеб в произведениях литературы и искусства»), а иные появились (напр., «Родина», «Власть»). Более актуальным для респондентов последних лет двух народов стало традиционное фольклорное трактование этого понятия, именно поэтому наблюдается значительный качественный и количественный сдвиг реакций в зоне «Хлеб как символ, обряды и обычаи, связанные с хлебом». Еще одной отличительной чертой языкового сознания русских и украинцев конца 90-х гг. является четкая фиксация информации из рекламной продукции средств массовой информации, что выявилось в ассоциациях: *Рама (б), и Рама (2), масло Rama, Rama* и др.

Национально-культурная специфика проявилась в несовпадении наполняемости зон гештальтов, то есть в расстановке разных «акцентов» в процессе ассоциирования, выделении актуальных направлений этого процесса, а также в низкочастотных ассоциациях периферии ассоциативных полей.

Литература

- Марковина И.Ю., Данилова Е.В. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения «ассоциативного гештальта» текстов оригинала и перевода // *Языковое сознание и образ мира.* - М., 2000. - С. 116-132.
- Молдалиев О., Сандыбаева Н.А. Диахронический подход к изучению массового сознания: казахи 70-х и 90-х годов // *Языковое сознание: устоявшееся и спорное.* XIV Международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации. Тезисы докладов. Москва, 29-31 мая 2003 г. / Редактор Е.Ф.Тарасов. - М., 2003. - С. 172.
- Уфимцева Н.В. Предисловие // *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский* / Н.В. Уфимцева, Г.А.Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф.Тарасов. - М., 2004. - С. 3 - 9.

TRAGOVIMA CRKVENOG DRAMSKOG STVARALAŠTVA
HRVATA U GRADIŠĆU

Riječ unaprijed

Svaka kultura počinje time da svijet luči na njegov «vlastiti» unutarnji prostor i na vanjski prostor drugih.¹

Kultura gradišćanskih Hrvata kao manjinskog naroda na osobit se način omeđuje i izdvaja te slijedom toga definira u «vlašćem» unutarnjem prostoru a kojega je nužno sagledavati kroz afinitet među kulturnim i geopolitičkim prostorima. U ovom kontekstu književnost Hrvata u Gradišću najčešće se definira kao književnost specifičnosti jer oduvijek nosi teleološku oznaku², kao književnost atipičnosti jer se određene strukture ostvaruju na drugi način pa su izvan književne norme, te kao književnost dvojnosti, u prvom redu jezičnog paralelizma pa je stoga netočno prepoznavati ju samo kao literaturu na gradišćanskohrvatskom jeziku. Dvojnost se temelji i na suprotavljanju dvaju književnih smjerova: učenog, obrazovane manjine i neobrazovanog, seoske većine. Model dvojnosti, dakle, određuje književnost gradišćanskih Hrvata. S obzirom da joj je izvorište u stvaralaštvu neobrazovane većine, *da se oslanjala prvenstveno na seosku kulturu, izvorno narodno stvaralaštvo, živi govor stanovništva i usmenu književnost*³ omeđujemo ju terminom *književnost male tradicije*. Kao takva počesto je marginalizirana s aspekta estetskog sustava vrijednosti. Uz navedeno, marginalizacija je i rezultat političkih uvjeta koji su određivali književnost gradišćanskih Hrvata kroz njezin evolucijski diskontinuitet.

Kad se sagledava književnost Hrvata u Gradišću kao ukupnost literarnih vrijednosti koje je stvorila jedna određena zajednica unutar nesigurnih granica vlastite književnosti i književnosti nadvladnog naroda, prepoznatljiva je književna tradicija koja je, obogaćena ili osiromašena, prihvaćala ili pružala otpor nasilnim ili ne utjecajima najbližih književnosti. Politici književne

¹ Jurij Lotman, *Universe of Mind: A Semiotic Theory of Culture*, Indiana University Press, Bloomington, 1990., str.131.

² Nikola Benčić: «Ona nikada nije bila književnost u najužem smislu riječi, književnost po sebi, nego književnost koja će održati narodnu svijest i kulturu, krijepiti narodne temelje». U: *Književnost gradišćanskih Hrvata od XVI. stoljeća do 1921.*, Zagreb, 1998., str. 9.

³ Irvin Lukežić, *Proza u gradišćanskih Hrvata*, ZIGH, Rijeka/Željezno, 1997., str. 93.

asimilacije (ne)svjesno se odupirala težeći tako diferencijaciji koja je značila i potvrdu vlastitog identiteta.⁴

Kraj našeg stoljeća obilježen je upravo zanimanjem za pitanje identiteta, što je posebno važno u domeni kulture i osiguranja prava na razvoj takvog identiteta, čije su pretpostavke za očuvanjem i potvrđivanjem samo onaj inicijalni stupanj u prepoznavanju stoljetnog životnog imperativa Hrvata u Gradišću: onaj tko je iskorijenjen iz svoje kulture i njezine baštine, taj je iskorijenjen iz života. U prilog tome je i ovaj rad.

1. UVOD

Prije nego li bilo što kažem o crkvenoj drami gradišćanskih Hrvata od preseljenja do razdvajanja, navela bih upozorenje koje mi je uputio Nikola Benčić da: «...nije podataka, *Hrvatske novine* su vrlo netočne i mutne...»⁵ To se, nažalost, pokazalo istinitim jer istraživanje crkvenog dramskog stvaralaštva gradišćanskih Hrvata ulaženje je na neistraženi prostor nabožne dramske književnosti. Crkveno dramsko stvaralaštvo i kazalište gradišćanskih Hrvata nije temeljitije istraživano s teatrološkog aspekta. Nevelik je broj autora koji su se bavili ovim pitanjem. Svakako je dragocjen književno-povijesni rad Nikole Benčića⁶ čija su istraživanja smjernice za daljnja proučavanja. Od hrvatskih autora izdvojila bih članak Adriane Car-Mihec *Dramska djela Augustina Blazovića*⁷ kojim autorica, uz teatrološke analize, upućuje i na kazališnu tradiciju Hrvata u Gradišću.

Necjelovita dokumentacija, veliki broj neispitanih, i danas gotovo zaboravljenih rukopisnih prijepisa tekstova iz književnosti nabožnog karaktera te izostanak kritički obrađene građe, učinilo mi se nepremostivom preprekom. Ovim radom nastojala sam rasvijetliti, analizirajući crkvene pjesmarice i rukopise s teatrološkog aspekta, sam početak crkvenog stvaralaštva čime sam samo načela razmatranje crkvene drame Hrvata u Gradišću. Unatoč navedenim problemima, pripadnost istom kulturnom i geopolitičkom prostoru do 16. stoljeća daje osnovu za prepoznavanje određenih elemenata iste tradicije koje je zadržala gradišćanskohrvatska književnost, a nastavila se realizirati sa svim specifičnim zahtjevima, tj. namjenama, povijesnom i književnom sviješću sa literarnom tradicijom koja je egzistirala na prostoru nove domovine. Povijest hrvatske crkvene drame i kazališta bilježi, u vrijeme kada su počela preseljenja, postojanje gotovo svih crkvenih dramskih oblika; od dramskih lauda, dijaloških pjesama, plačeva, crkvenih prikazanja (cikličko crkveno prikazanje) do srednjovjekovne

⁴ Jordan Jelić, *Identitet*, Znanstvena studija, D.S.M-Grafika, Zagreb, str.37.

⁵ Iz prepiske, 6. prosinac 2004.

⁶ Popis izdvojenih radova naveden u literaturi.

⁷ Adriana Car Mihec, *Dramska djela Augustina Blazovića*, u: *Fluminensia*, Rijeka, 1992., god.4, br.1, str.87-95.

pučke drame pasionske tematike. Činjenica da je u vrijeme preseljenja u Hrvatskoj postojala bogata glumačka aktivnost hrvatskog naroda, upućuje na mogućnost da su doseljeni Hrvati, zajedno sa svećenicima koji su ih pratili, poznavali pa i prenijeli bar neke od scensko-prikazbenih oblika (narodni običaji, igre, obredi ili/i dramske elemente u liturgiji) danas prepoznatljivih u spoju pučkih crkvenih svečanosti i inovacija stečenih praksom u novom ozračju. Uz narodnu, razvijala se i tzv. umjetna književnost Hrvata u Gradišću i upravo je navedena razdioba (narodna i umjetna/umjetnička) usmjerila istraživanje ka tekstovima crkvenih pjesmarica (narodnih i umjetnih) i k rukopisima prijepisima Svetog pisma za Veliki tjedan. Napomenula bih da se otkrivaju novi rukopisi kojih će proučavanje zasigurno dopuniti i promijeniti neke tvrdnje iz ovog rada.

2. CRKVENO DRAMSKO STVARALAŠTVO

Već na samom početku valja se upitati: gdje su zameci gradišćanskohrvatskog crkvenog dramskog stvaralaštva? Stavila sam upit na prvo mjesto kako bih odmah naznačila bit onog materijala iz starije gradišćanskohrvatske književnosti što ga nastojim predočiti, možda hvatajući se za slamku, potvrđujući u svakoj uočenoj malenkosti skrivenu kreativnost «crkvenog teatra» i elemente njegova razvoja. Razlog tomu je u apsolutnom pomanjkanju dramskog materijala pa će, kako sam napomenula, crkvene pjesmarice i rukopisi biti glavnim izvorom istraživanja.

2.1 Crkvene pjesmarice

Tvrdnja F. S. Perilla da je religiozna poezija prethodila i uvjetovala (i u tematskom i u formalnom obliku) hrvatskom crkvenom dramskom stvaralaštvu i kazalištu, uz činjenicu da je miješanje žanrova izrazito prisutno u crkvenim žanrovima gradišćanskohrvatske književnosti, razlozi su posezanja za crkvenim pjesmaricama na narodnom jeziku. Smatram, stoga, nužnim na ovom mjestu navesti one pjesmarice koje pripadaju i narodnoj i umjetničkoj/umjetnoj književnosti, bilo da su im poznati autori, bilo da su to prijevodi ili, možda, tvorevine narodnih pjesnika (anonimnih).

Pavlińska pjesmarica iz 1644. godine sadrži najstariju zabilježenu pjesmu u Gradišću, *Kristuš je gore ustal*, a koja s pjesmom *Otče naš* čini sadržaj tzv. Klimpuške knjige iz 1568. godine, fragmenta zapisanog na posljednjoj stranici latinskog misala iz 1501. godine. Kronološki je slijede crkvene pjesmarice Grgura Mekinića *Duševne pesne* iz 1609. i 1611. godine, koje su «zapravo

ritualizirane molitve, a ne pjesme u pravom smislu riječi».⁸ Napisane su za Hrvate u zapadnoj Ugarskoj, a kako bi počeli prakticirati protestantsku vjeru. Izvor im je u sličnim njemačkim protestantskim pjesmaricama. Grgur Mekinić ih je prilagodio Gradišćancima na hrvatskom jeziku. Gotovo je stotinu godina prošlo do sljedeće pjesmarice, *Duhovnih jački* Jurja Muliha (1750. god.), a koju možemo smatrati prvom crkvenom pjesmaricom nakon Mekinićeve. Neke pjesme iz Mulihove pjesmarice nalaze se, slične ili identične, u *Pavlinskoj pjesmarici*, *Szvetom Evangelijomu* iz 1651, *Cithara Octochorda* iz 1701., u *Nebezskoj Hrani* iz 1748. godine.

Jedna od takvih pjesama je i pohvalna pjesma *Zdrava zvezda morszka*, Jacska XI. Sličnu pjesmu nalazim u nekoliko varijanti (*Zdravo zvizdo mora*, *Zdravo zvizdo morja*, *Marijo, ti zvizdo morja*, *O, Marijo zvizdo morja*) u crkvenoj pjesmarici *Crkvene pisme* Antuna Priszlingera, objavljenoj 2003., a o kojoj ću nešto više reći u nastavku rada.

U hrvatskoj srednjovjekovnoj religijskoj poeziji pjesma *Zdrava zvizda morska* primjer je crkvene pjesme pjevane po ugledu na narodnu pjesmu. Za religioznu poeziju karakteristična je snažna vitalnost koja omogućava opstanak na prostoru raznih kultura bez obzira na jezičnu, dijalektalnu i kulturnu podijeljenost pa ne bi stoga bilo pogrešno pretpostaviti da je bar jedan od oblika navedene pjesme pristigao još u vrijeme preseljenja, ili, pak, da su bili poznati neki tekstovi koji su sadržavali i dramske elemente što upućuje na poznavanje scensko-prikazbenih oblika.

Ovdje svakako moram naglasiti pojavu bratovština u Gradišću. Naime, nakon turskih poraza i konačnog oslobođenja Budima 1686. godine, obnavlja se, vjerski i kulturni život na prostoru Monarhije. Hrvati, nastanjeni u blizini ondašnjih kulturnih središta, prihvaćaju utjecaje koji zrače na njihov prostor pa istovremeno dolazi do obnove, u skladu s društvenim, kulturnim i političkim prilikama u Gradišću. Zahvaljujući vlastelinskim obiteljima Eszterházy i Batthány, obnavljaju se franjevački i ostali samostani (između ostalih i Kalvarija, Željezno te augustinski samostan u Novom Gradu) koji postaju središtima pobožnih društava, bratovština ili bratstva (gurtelbruderschaft-bratstvo pojasa) i gdje se redovito obavljaju liturgijski obredi. Početkom 18. stoljeća počinje punim zamahom razvoj gradišćanskohrvatske crkvene književnosti kad, nakon ojačanja katoličke crkve, franjevci preuzimaju dušebrižništvo od isusovaca. Franjevci osnivaju i podupiru laički red *Bratszvo Horvaczkog Naroda*. Osnivanjem ovog bratstva gradišćanski Hrvati su po prvi put izvan matične zemlje dobili organizaciju koja je prerasla u velik i snažan nabožni narodni pokret s ciljem obožavanja Blažene Djevice Marije, produblivanja vjerskih sadržaja te isticanja značaja narodnog,

⁸ Nikola Benčić, *Književnost Gradišćanskih Hrvata od doseljenja do 1921.*, Zagreb, 1998., Knjiga VII, str. 28.

hrvatskog jezika, a sve u duhu hrvatske pobožnosti. Smatram bitnim ovo izdvojiti jer su bratimi zajedno s nižim klerom koristili u liturgiji narodni jezik, a ne narodu nerazumljiv službeni liturgijski, latinski, potom njemački ili mađarski. Unatoč tome što nema sačuvanih pjesmarica bratovština ili dokaza o nekom scenskom-prikazbenom izvođenju, moguće je u velikim vjerskim pokorničkim procesijama, a koje ukazuju na neke tipične kazališno-mizanscenske i kostimske značajke, uočiti povezanost pučkih prikazanja s pasionskim tehnikama u pobožnostima bratima, u prvom redu stvaranim za pjevanje. Poznato je da su ovakve procesije prakticirane u gradišćansko-hrvatskim selima od vremena Jurja Muliha, dakle od početka 18. stoljeća i upravo kroz narodnu liturgiju i procesije, ispod simbolike koju nose, lako otkrivamo dramske elemente i danas prepoznatljive u obredu koji predstavlja prikaz života, muke, smrti i uskrsnuća Isusova. Smatram navedeno, a s obzirom da su se crkvene ceremonije i procesije uglavnom obavljale u dijaloškom obliku, na narodnom jeziku, važnom sastavnicom u razvoju crkvene drame i kazališta Hrvata u Gradišću.

Spomenuta pjesmarica Antona Priszlingera *Crkvene pisme*⁹ liturgijski je priručnik za kantore. Ona je doslovni prijepis rukopisa sa svim njegovim pojedinostima, a sadrži preko pet stotina uglazbljenih misnih pjesama. Plod je to dugogodišnje sakupljačke djelatnosti autora koji je zabilježio, narodne (anonimne) crkvene pjesme, crkvene pjesme na latinskom kao i prijevode crkvenih pjesama, u prvom redu s mađarskog jezika. Kantual obuhvaća dvije hrvatske crkvene pjesmarice koje je autor ranije objavio.

Iz navedene pjesmarice odabrala sam pjesme koje imaju dijaloški oblik, a koje danas prepoznajemo u gradišćansko-hrvatskoim *igrokazima* religioznog sadržaja, dakle one u kojima se naslućuje veza između dijaloške proze i liturgijske drame kao najranijeg dramskog nagovještaja. Odabrane pjesme navodim kao primjer evolutivnog procesa od varijante religiozne pjesme do teksta spremnog za scensko izvođenje.

Iz ciklusa zahvalnica pjesma *Tri kralja jahahu* svojom strukturom; pripovjednim načinom i dijaloškim oblikom, zatim kratkim uvodom s temom priče i zaključnim stihovima podsjeća na prolog i zaključak hrvatskih crkvenih prikazanja.

*Tri kralja jahahu*¹⁰

Tri kralja jahahu s onih sunčanih stran
Tri dana nošahu mir, zlato, tamijan.
Tri kralja dojdose prid grad Jerusolim
Pitajuć za misto gdi se rodi Isus.

⁹ Anton Priszlinger, *Crkvene pisme*, Croatica, Budimpešta, 2003.

¹⁰ Anton Priszlinger, *Crkvene pisme*, Croatica, Budimpešta, 2003., str.538.

U palači stojeć odgovori Irud:
«Naći ga nećete, zalud je sav vaš trud.
Ako ga najдете na trag se vratite
I meni Irudu glase donesite!»

Irude prehudi, Irude prekruti,
Krista hoćeš ubiti, to nam srce sluti.
Al im od andjela u snu nauk je dan,
Nek dalje krenu iskat drugi stan.

Sjutradan pojdoše Irud nije znao,
Pravi put najdoše, Bog im pomogao.
Mariji rekoše: »Zdravo, oj Dvice,
zdravo, oj Mačice, nebeska kraljice!»

Isus digne ruke, drago im hvaljaše
I nebeske dvore njima obećaše.

Prepoznatljivom scenskom vizurom pjesma upućuje na prikazivačku sadržajnost koja se potvrđuje u dramaturgijski razvedenijem prikazanju iz božićnog ciklusa, tzv. budimpeštanskom fragmentu prikazanja¹¹ s ulogom Iruda kao glavnim nositeljem scenskog događanja. I danas je, scenski bogatija, igra/igrokaz *Tri kralja*, vrlo popularna i često izvođena u gradišćanskim selima.

Crkvena poezija dijaloškog i scenskog karaktera postala je temeljem određenoj, ali povremenoj scensko-prikazbenoj praksi. U ciklusu božićnih pjesama nalazim i neke s naglašenim narativnim karakterom i s bogatim dramskim mogućnostima poput pjesme *Recite pastiri šta ste čudna vidili*¹²

Recite, pastiri, šta ste čudna vidili
Kad ste noćas u Betlehem tako hitili?
«Vidili smo obećanog u Betlehemu rođenog.»
A ko je to reko vama: tamo idite?
Da smo znali s vam bi pošli viditi Dite.
«Andjela glas nauči nas da se rodi on za nas.»

¹¹ Budimpeštanski fragment crkvenog prikazanja izdao je Lászlò Hadrovics u *Studia Slavica*, 1956/2, str.395-396.

Akademik István Nyomárkay u svom najnovijem radu (srpanj, 2006.) bavi se jezičnom strukturom fragmenta.

¹² Napomena 11, str. 155.

Recite kako i gdi naći možemo ga,
Spasitelja od otaca jer čekanoga:
«U štalici, u jaslici, na studenoj slamici.
Tko je majka Ditešceta, recite ljudi.
Kad je misto izabrala za porod tudi?
«Marija je, morala je, jerbo izgnana je.»
Blagoslovljen budi Mali s majkom Marijom
Jer si došo nas pomirit s pravdom Božijom:
S Ocem Bogom, Svetim Duhom zajedno te hvalimo.

Pjesme *Hajdmo, hajdmo svi k Betlehemu, Majka Diva sina nam porodi* svojom strukturom također upućuju na scensko prikazivačke mogućnosti, a to je pretpostavka da su ove pjesme prethodile kasnijim, istina vrlo skromnim, dramskim oblicima s motivom Isusova rođenja. U Gradišću su to igre/igrokazi *Noćni čuvar Betlehemski* s kojim počinje i datiranje školskih igrokaza 1901. godine. U *Našim novinama* je 1910. godine zabilježena izvedba neimenovanog *igrokaza*, nažalost, bez podataka o autoru (pa stoga ne znamo je li tekst prijevod, kompilacija ili izvorni tekst, što nam ograničava mogućnost govorenja o evoluciji *igrokaza* iz dijaloške pjesme u složeniji crkveni dramski oblik), glumcima, rekvizitima ili o, glazbenim dijelovima. Sličnog sadržaja i sličnih dramskih obrada su i dječji igrokazi *Božić, Noćni čuvar ili Božićna sanja, igrokaz za školsku dicu u trih čini*, prepisao Martin Meršić, ml.¹³ Uz navedene crkvene pjesme koje u osnovi pretpostavljaju scensku izvedbu, nekoliko je pjesama s motivom Marije i križa (*Gorko cvili Marija, K drvu križu dolazim, Staše plačuć tužna mati*).

Motiv je to koji je u hrvatskoj crkvenoj drami preteča kasnijih kompleksnijih scenskih pasionskih tekstova. Unatoč tome što u gradišćansko-hrvatskoj crkvenoj dramskoj književnosti ne postoje oblici srodni (ali da nalik) hrvatskim oblicima plača, mirakula ili misterija, a koji su središnji dio kasnije nastalih pasionskih tekstova u hrvatskoj crkvenoj drami, pjesma *Na dvorištu Pilata*,¹⁴ nedvojbeno najavljuje pasionsku tematiku s motivom Bogorodičine tužbalice nad sudbinom razapetog sina.

Na dvorištu Pilata, vapi Majka prisveta:

O, Isuse, Sinko moj!
O, šta si zla činio njim?
Da svi kliču: Sam na križ s njim!
O, Isuse, sinko moj!

¹³ Kazališni komadi II. na gradišćansko-hrvatskom jeziku, Etnikum Kiadó, Budapest, 1998. Sakupio i priredio Čaba Horvath.

¹⁴ Napomena 11, str. 197.

Kad ga s križem ugleda, Majka veli sva blida:
O, Isuse, Sinko moj!
Padaš, je li pravo vidim
Il se u pameti mutim,
O, Isuse, Sinko moj!
Na brigu Kalvarije zagluši glas Marije:
O, Isuse, Sinko moj!

Tužna moram te gledati
Na križ s čavli pribijati,
O, Isuse, Sinko moj!
Kad Isus glavu nagne, Majka tužno uzdahne:
Jadna sam mater ostala,
Koja se u te ufala,
O, Isuse, Sinko moj!

Marijin monolog, obraćanje Isusu, s refrenom «Oj, Isuse, Sinko moj!» naglašava svu tragičnost materinstva, njenu patnju izazvanu sinovim mukama. U gradišćansko-hrvatskoj crkvenoj poeziji velika je pozornost usmjerena upravo marijanskim motivima, a u skladu s štovanjem kulta Marije Djevice. U ovakvim pjesmama (pasijskim laudama, a koje nisu temelj plačevima) izvođenim za vrijeme mise ili procesije, javljaju se uz lirske i narativni elementi s prepoznatljivim dramskim značajkama koje najavljuju mogućnost izvođenja crkvenih prikazanja o Velikom tjednu, a potvrđenih u gradišćansko-hrvatskim «pašijama»

Da zaključim: ako je, dakle, postojala scenska manifestacija religiozne pjesme, ona je prije svega služila da vjernicima ilustrira, na jednostavan i njima prihvatljiv način, događaj iz Svetog pisma.

2.2. Rukopisi

Rukopisi su vrlo važan dio pisane ostavštine gradišćanskih Hrvata. Nažalost, u većem broju su uništeni, zagubljeni ili zaboravljeni. U sačuvanim rukopisima nalazi se neprocjenjivo književno pučko blago. Jedan od rukopisa za koje smatram potrebnim uvrstiti u ovaj pregled jest i rukopis *Muke paklenszke*, koji, iako nema izrazito dijaloško-dramski oblik, svojom pasionskom tematikom, najavljuje mogućnost scenskog izvođenja. Nekim svojim strukturalnim osobinama tekst upućuje na scensko izvođenje i to povećanim brojem dramskih likova kao i očitim lomljenjem teksta u dijaloge, a u sintagmama:

...vidu Sztrasni Sereg dus csuda lyudi... te ... Muško i žensko vikanje i jaukanje
usudim se prepoznati prozne didaskalije (vizualne i akustične elemente).

Iz rukopisa *Muke paklenszke*:

...lyubite jedan drugogakod szte obezsali aKo zselyte jednucs Nebeszko Kralyestvo vidit Amen. Ove kyge kasu Muke paklenszke Keje ArKanjel Mihaly precsitio materi poKazal dabi ona vidla Kadi duse Kercsanszke terpu i Maria Divicza pita *povi meni Mihaly kakovi Muk upaklu to gorni zapovidanye ali sze prebrojit nemoru* Nate opru Anjeli vrata paklenszka pak vidu Sztrasni Sereg dus csuda lyudi je va MuKa MusKo i SensKo ViKanye i javKanye je bilo pak Maria Divicza pita *csa szu oti grisili mihaly je rekal oti szubili Iocseszti nesusze Bojali Boga* takote navike Mucseni bit onda sze pocsne Maria Divicza Milyahno plakat pak vidi veliku skurinu pak pita *kaKoszu grisili ovi kieszu uskurini ter Muke terpu* Mihaly je odgovoril *otisze ni szubojali Boga csinu locseszto pri Kavaju jezusevo telona kris kad...*

Ovaj rukopis smatram prilagodavanjem epsko-narativnog sastava koji je, pretpostavljam, prethodio pasijama (s kronološkog aspekta), a za koje Nikola Benčić smatra da su možda bile »...najprošireniji dramatisirani naboži sadržaji u starijoj gradišćanskohrvatskoj književnosti.«¹⁵

Najstarije sačuvane pasije u gradišćanskohrvatskoj književnosti ne nalazimo prije 19. stoljeća. Tek se s rukopisima *Passije na Czvitnu Nedilyu.*, *Joseph Tomassitz, školnik*, i *Passije na Veliki Petak iz 1838.* potvrđuje njihovo prisustvo u starijoj gradišćanskohrvatskoj književnosti.

Iz Passije na Veliki petak:

EVANG.: Sereg pak, Kapitan, i hahari sidovszki uloviju Jessusa, i Szvezanoga naiper k- Anassu dopelyaju; ar on bisse Gaszt Kaifassa Ki ono leto poglavar popovszki bisse. Kaifass ada on bisse, ki je sidovom szvitoval, da je hasznovito jednomu Csloviku za lydstvo umriti.- Naszledovasse pak jesussa Simon Peter, i on drugi Ucsenik. On ada ucsenik bisse znam Poglavaru popovszkomu; i prossal je z-jesussem nuter na dvor poglavara popovszkoga. A Peter sztasse vani, pred vrati. Kadabi pak on Ucsenik van issal, ki poglavaru popovszkomu znan bisse, ter sze z-vratariczum pominal, dopelyala je ova Petra nuter.-recse pak slusbenicza vrataricze Petru:

MLADENKINJA:-Niszili, i ti jedan od Ucsenika ovoga Cslovika?

EVANG: Onda recse Peter.

PETER: Nizam.

EVANG: Sztassu pak szluge, i hahari pri Zserauki, ter sze grijali; ar zima bisse.-Sztasse pak Peter z-znymi, ter sze grijal. onda opita Jessusa Poglavar popovszki zbog Ucseniki nyigovi, i zbog nauka nyigovoga. Odgovori nyemu Jesus:

KTUS: Ja szam ocsito govoril szvitu, i szagdar va czrikvi i Szinagogi ucsil, kadi sze szidovi szkupa zhajaju, i szkrovito nistar govoril nizam. Csa me pitas?

¹⁵ Nikola Benčić, *Književnost Gradišćanskih Hrvata od 1921. do danas*, Zagreb, 2000., Knjiga VIII, str. 330.

Opitaiszi one, Ki szu csuli, csa szam jim govoril: nut ovi znaju, csa szam govoril.

ZLUGA: Tako odgovas poglavniku Popovszkomu?

EVAN.: Odgovori nyemu Jesus:

KTUS: Ako szam zlo govoril, tako dai szvidocsansztvo od zloga, ako szam pak govoril(?). zacs me bijes?

EVANG.: I poszlal je nyega Annas szvezanoga k KaifaSsu Poglavniku popovszkomu. Sztal je pak Simon Petar, tersz grijal, oni pak rekoSse nyemu:

SZKUPA: Niszili i ti jedan od Ucsenikov nyegovih?

EVANG: a Petar taji, i recse:

PETAR: Niszam.

EVANG: Recse nyemu jedan od szlusbenikov Poglavnika popovszkoga, ki biSse rojak, Komu Peter uho odszikal:

SZLUGA: Niszam te ja z-nyim na verti vidil?

EVANG: Zopet je Peter tajal, i velyek je zakukuriknul peteh.-Onda dopelyaju JeSsusa od KaifaSsa va szudszku hisu.- BiSse pak jutro, i nizu iSsli nuter va szudsku hisu, dasze nebi oszkrunili, nego dabi janye vazmeno jili.-Zato dosztupi Pilatus k-nyim van,...

Uz podjelu uloga, u *Pasiji na Veliki Petak*, prepoznatljiva je u govoru anđela, kao u najstarijim hrvatskim prikazanjima gdje je anđelu ili anđelima povjerenje govorenje prologa, uloga naratora. Naime, to su prozne didaskalije koje smatram prvim zabilježenim didaskalijama u crkvenoj dramskoj književnosti Hrvata u Gradišću. Govorenjem proznih didaskalija anđeo postaje aktivan lik scenskog događanja s nakanom objašnjenja i poziva na slušanje dijaloga koji slijedi. Pisane na narodnom jeziku, bilo da su prijevodi ili kompilacijski radovi, pasije vjerojato prate biblijski predložak, što je rezultiralo određenom retardacijom bez mogućnosti razvoja u raznim stilskim izražajnim pravcima. I danas se pasije, tek upotpunjene suvremenim scenskim rekvizitima i glazbenim dijelovima, izvode o blagdanima i jedan su od najvažnijih oblika scenskog predstavljanja u crkvama diljem Gradišća.

Premda pripadaju vremenu prije pojave prvih zapisanih pasija, u ovom radu bih tek najavila dva teksta iz najproširenijeg molitvenika Hrvata u Gradišću, *Hiža zlata*, franjevca Lovre Bogovića iz 1754. godine. Razlog tomu je što se u tekstovima «Od Teofiluša...» i u «Plaću Blažene Djevice Marije»¹⁶ naslućuje, po nekim scenskim elementima, mogućnost izvođenja i to na način da se iz-

¹⁶ U hrvatskoj medijevalnoj književnosti *Plać Devi Marije* pripada zadarskom krugu, a dva puta je prepisivan dijaloški; Šimun Klemenčić, 1502.-1505. i Šimun Glavić, 1529. Po F. S. Perillo: Hrvatska crkvena prikazanja, *Mogućnosti*, Split, 1978., str.11.

mjenjuje tekst s glazbenim dijelovima za koje postoje dokazi da su pjevani. Isto bi se moglo ustvrditi za rukopis Jožefa Ficka «Na god».

Snažan zamah katoličanstva utjecao je i na gradišćanske Hrvate koji su se, istina rijetko, počeli školovati pri crkvenim učilištima, najčešće isusovačkim. Uvrstila bih ovom prilikom prijevod latinske drame na mađarski jezik (*Szedecias, Keserves jatek*, Kassa, 1753.) Franje Kunica Cikljunca te, nastalu u duhu vremena, školsku dramu *Belisarius* Martina Horvatha iz Hrvatskog Židana (Županija Vas).

Međutim, još uvijek je to vrijeme kada je većina Hrvata u Gradišću neobrazovana, te crkvene drame pisane latinskim ili mađarskim jezikom, nikako nisu mogle saživjeti s pukom koji je razumio samo svoj hrvatski jezik. Navedenim dramama započinje razdoblje prevodilaštva dramskih tekstova, a koje će obilježiti cjelokupno dramsko stvaralaštvo (i nabožnog i svjetovnog karaktera) sve do pojave prvih izvornih dramskih djela gradišćanskohrvatskih autora.

Dvadesete godine prošlog stoljeća značile su za Hrvate u Gradišću i političko-društveni, i kulturni i prostorni obrat. Političkim razdvajanjem do tada jedinstvenog etneta na dva lokalna, mađarski i austrijski, započinje i različit razvoj dramskog stvaralaštva Hrvata u Gradišću.

Naglasila bih da crkvenu dramu Hrvata u Gradišću, sa svim njenim atipičnostima i evolutivnim diskontinuitetom, nužno treba istraživati i sagledavati u prvom redu kroz ukupnost literarne tradicije, a potom i kroz dva zasebna razvojna put: put dramskog stvaralaštva i kazališta u austrijskom Gradišću i po mnogo čemu specifičniji i skromniji, ali ne i manje značajan za potvrdu gradišćanskohrvatskog identiteta na ovom prostoru, put kazališnog života Hrvata u mađarskoj županiji Vas.

SAŽETAK

Proučavanjem crkvenog dramskog stvaralaštva Hrvata u Gradišću bilo u odnosu na književnost matične zemlje ili u odnosu na književnost većinskog naroda, potvrdilo je diskontinuitet i retardiranosti u ritmu izmjene pojedinih razdoblja te konzervativizam (ili je konzervativizam nužnost s obzirom da je to literatura kojoj je adresant seoska većina) u prihvaćanju literarnih konvencija i normi. Bez jedinstvene jezične norme, ustaljenih stilova i jasnih dramskih struktura jedina konstanta crkvenog dramskog stvaralaštva i kazališta jest nastojanje da budu prenositelji narodnosnih ideja, hrvatskog identiteta. Stoga je razvojni put crkvene drame i kazališta potrebno sagledavati kroz ideološke smjernice važne za potvrdu identiteta u kontekstu prostorno- vremenske situacije.

Summary

Exploration of religious drama of Croatians in Gradisce, compared both with the literature of the country of origin, and with the literature of the ruling nation, has confirmed a discontinuity and irregularities in the exchange of literary periods, and conservatism (which was maybe inevitable in literature whose recipient is the rural majority) in excepting literary conventions and norms. In absence of a unique language standard, well formed styles and clear dramatic structures, the only constant feature of the religious drama and theatre is the tendency to promote national ideas. Considering all that, it is important to observe the development of the religious drama through the ideology which was decisive in confirmation of national identity in a specific place and time.

Literatura

- Nikola Benčić, Gradišćanskohrvatsko narodno kazališće/das burgendländischkroatisch Theaterwesen, Narodna visoka škola, Željezno/Eisenstadt, 1998.
- Nikola Benčić, Kazališni peljač, Narodna visoka škola Gradišćanskih Hrvata, Željezno, 2000.
- Nikola Batušić, Povijest hrvatskog kazališta, Školska knjiga, Zagreb, 1984.
- Adriana Car-Mihec, Dnevnik triju žanrova, Hrvatski centar ITI-UNESCO, Zagreb, 2003.
- Silvio D' Amico, Povijest dramskog teatra, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1972.
- Miho Demović, Obredna drama u srednjovjekovnim liturgijskim glazbenim kodeksima u Hrvatskoj. U: Dani hvarskog kazališta, Split, 1985., str. 242-292.
- Franjo Fancev, Hrvatska crkvena prikazanja, Zagreb, 1932. Poseban otisak iz XI knjige «Narodne starine».
- Stefan Geosits, Szenpeterfa-Petrovo selo-Prostrum 1221-1996, Edicion Tusch, Wien, 1996.
- Nikica Kolumbić, Hrvatska srednjovjekovna drama u vremenu i prostoru. U: Dani hvarskog kazališta, Split, 1985., str. 5-21.
- Irvin Lukežić, Gradišćanskohrvatske studije, Rijeka/Željezno, 1997.
- Slobodan P. Novak, Josip Lisac, Hrvatska narodna drama do preporoda, Logos, Split, 1984.
- Martin Meršić st., Spominki, Hrvatsko štamparsko društvo, Željezno, 1993.
- Pavao Pavličić, Književna genologija, SNL, Zagreb, 1983.
- Magyarszínháztörténet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.

Tutek, Nikola (Budapest)

FONETSKE POREDBE – IZ PRIRUČNIKA ZA STUDENTE HRVATSKOG
JEZIKA S MAĐARSKOG GOVORNOG PODRUČJA

Sažetak

Fonetski priručnik za studente hrvatskog jezika s mađarskog govornog područja istražuje praktičnu stranu poteškoća u izgovoru hrvatskih riječi te studentima nudi konkretna rješenja za savladavanje istih. Rješenja su izvedena iz niza usporedbi hrvatskog i mađarskog fonetskog repertoara, a predstavljena su kroz iscrpne popise riječi i rečenica za vježbu izgovora.

1. Uvod

Poznavanje fonetike ključno je za tečno i uspješno komuniciranje na stranom jeziku. Zbog toga svako ozbiljnije učenje jezika započinje, a obično i završava, upoznavanjem fonetskih jedinica jezika. Savladavanje fonetskih jedinica stranog jezika proces je koji često zahtijeva drastične prilagodbe govornog aparata. Studenti hrvatskog jezika kojima je mađarski materinji jezik po tom su pitanju u prednosti stoga što hrvatski i mađarski jezik imaju vrlo sličan fonetski repertoar (mađarski poznaje veći broj fonemskih jedinica). Ipak, studenti hrvatskog jezika s mađarskog govornog područja susreću se s mnogim poteškoćama prilikom izgovora hrvatskih riječi stoga im treba puno praktičnih savjeta i upornosti u učenju. Od izuzetne je važnosti izučavanje razlika u načinu na koji Mađari i Hrvati izgovaraju slične ili iste glasove, pojedinačno ili u sličnim fonemskim okruženjima.

Ovaj rad, kao i sam priručnik, treba poslužiti kao moguća praktična pripomoć prilikom učenja hrvatskih glasova koje mađarski jezik ne poznaje ili poznaje u drugačijem obliku. Teoretski dio objašnjenja izgovora hrvatskih glasova nastojao sam predočiti što jednostavnije, izbjegavajući upotrebu stručnog jezika i pripadajućih mu pojmova, tako da bi tekst bio pristupačniji i onima koji se ne bave znanošću o jeziku. **Rad se temelji na izgovoru** glasova i glasovnih nizova, a ne na učenju pravila i ograničenja u izgovoru jednog jezika, dakle, u prvom je planu **jezična praksa – vježbanje izgovora putem 1. usporedbe i 2. ponavljanja** (prvo omogućuju primjeri približnih parnjaka u dva jezika; drugo omogućuju primjeri riječi i rečenica za vježbanje izgovora). Sukladno tome, rad se bavi isključivo fonetikom dvaju jezika bez dubljih osvrta na akcentuacijske i gramatičke sustave, te pravila o distribuciji fonema. Dajući izgovorne parnjake u

dva jezika ponekad sam, nauštrb semantike, u prvi plan stavljao fonetska obilježja riječi.

Cilj mog rada jest: **1. usporediti hrvatski i mađarski fonetski sustav, s naglaskom na onim jedinicama koje se razlikuju u izgovoru i koje studentima stvaraju najveće probleme; 2. dati jasne upute kako pravilno izgovoriti hrvatske glasove (s dubljim osvrtom na glasove koji postoje u hrvatskom, ali ne postoje u mađarskom jeziku), 3. pružiti studentima sigurnost u izgovoru hrvatskih alofona i 4. ovaj rad treba biti pomoć onima koji tek započinju učenje hrvatskog jezika, kao i onima koji hrvatski jezik već govore te žele usavršiti svoj izgovor i tečnost pri komunikaciji.**

Pri objašnjavanju izgovora hrvatskih glasova i riječi obratio sam posebnu pažnju na one glasove i riječi koje predstavljaju najveći problem govornicima mađarskog jezika, pritom nastojeći: **1. teoretski objasniti razliku između hrvatskih i mađarskih fonemskih parnjaka, 2. gdje je moguće, dati kontrastivne primjere hrvatskih i mađarskih riječi u kojima se jasno čuje izgovorna razlika između fonetskih parnjaka** (ponekad sam, radi boljeg razumijevanja, u usporedbu stavljao i raznorodne foneme s bliskim izgovornim svojstvima u oba jezika, kao npr. Č-Ć, Ć-CS) i **3. dati za gotovo sve opisane foneme i alofonske pojave popis riječi i rečenica za vježbanje izgovora** (uz napomenu da bi to vježbanje najbolje bilo izvoditi uz pomoć izvornog hrvatskog govornika).

Usporedbom hrvatskog i mađarskog fonemskog inventara došao sam do zaključka da mađarski jezik ne poznaje sljedeće oblike fonema: hrvatsko A, E, O, diftong IE; *šva* u određenim pozicijama (samoglasnici), te Ć, Đ i L (suglasnici). Osim toga, mađarski jezik ne poznaje hrvatsko slogotvorno R (samoglasnik), te glas Lj (suglasnik).

2. Samoglasnici

Mađarski samoglasnici Á, E, O/Ó općenito su puno «otvoreniji» od svojih hrvatskih parnjaka. U ovom radu pokušao sam objasniti način na koji se može postići čisti izgovor hrvatskih samoglasnika te dao kontrastivne primjere iz oba jezika, te riječi i rečenice za vježbu.

Način na koji sam pokušao objasniti izgovor hrvatskih samoglasnika objasniti ću na primjeru hrvatskog samoglasnika A i njegovog mađarskog parnjaka Á. Prvo sam dao parnjake mađarskih i hrvatskih riječi s istim značenjem u kojima sam usporedio izgovor mađarskih samoglasnika A, Ó, Á i hrvatskog A:

naiv - naivan

pók - pauk

páva - paun

Nakon toga usporedio sam izgovor mađarskog *Á* i hrvatskog *A* sljedećim primjerima približnih parnjaka:

bál - bal

dáma - dama

dán (Danac) - dan (nap)

Dalmácia - Dalmacija

drága (skupo, drago) - drago (kedves, drága)

kád - kada

láda (drvena kutija, kofer) - ladica (fiók)

mánia - manija

nász (vjenčanje) - nas (minket)

sátor - šator

Mária - Marija

Márk - Marko

már (već) - mar (gondosság)

komédiás - komedijaš

pálcáz (palica) - palac (hüvelykujj)

rák - rak

póráz (povodac, uzica) - poraz (vereség)

Kako bih još pojasnio pravilan izgovor hrvatskog A, dao sam nekoliko primjera gdje u opreci stoje hrvatsko A i mađarsko A:

lakó (stanar, žitelj) - lako (könnyű)

majom - majmun

lakat (lokot) - lakat (könyök)

lakoma (pir) - lakoma (mohó nő)

zaklat (brinuti, ometati) - zaklati (megöl, leöl)

iskola - škola

malac (prase) - malac (kölyök, regionális)

Nakon primjera približnih izgovornih parnjaka, dao sam rečenice za vježbanje izgovora hrvatskog *A*:

Naoko/Naizgled dobroćudan, kasnije se pokazao kao vrlo zao čovjek.

Ovoga ljeta u Dalmaciji vidio sam strašnog pauka.

Vrag te odnio.

Prah si bio, prah češ i postati.

Išao sam na aerodrom autom.

Na isti sam način pokušao studentima približiti izgovor svih hrvatskih samoglasnika koje mađarski jezik ne poznaje.

Posebno sam se osvrnuo na pitanje hrvatskog samoglasničkog *R* koji zadaje velike probleme govornicima mađarskog jezika. Pokušao sam teorijski i uz puno

primjera rečenica objasniti kako se trebaju izgovarati hrvatske riječi koje sadrže «teške» fonemske nizove sa samoglasničkim R na početku, sredini i dočetu riječi.

Kao uvod u pravilan izgovor hrvatskog samoglasničkog R naveo sam sljedeće parnjake u dva jezika:

grč – görcs

hrčak – hörcsög

četrvtak – csütörtök

krletka (kalitka) – körül (okolo)

krma (hajó fara) – köröm (nokat)

drmati (ráz, rángat) – dorombol (snažno udarati)

hrkati – horkol

Ovi primjeri trebaju skrenuti pažnju studenata na činjenicu da hrvatski jezik zadržava svoje «teške» skupove sa samoglasničkim R dok mađarski jezik «teške» skupine razbija umetanjem samoglasnika (često to možemo pratiti u riječima istog porijekla u oba jezika) te im treba pomoći u pravilnom izgovoru hrvatskih parnjaka.

Za vježbanje izgovora samoglasničkog R dao sam ovakve primjere:

Mnogi su Hrvati oplovili Rt Dobre nade.

S vrha brda vidi se otok Krk

Krčljavi čovjek istrčao je iz krčme.

Krči mi u želudcu.

Vrškom drveta smrskao je grdosiju od crva.

Trgovina na trgu mršavo zarađuje.

Vrtlar se vrtu po vrtu tražeći pogledom od kuda dopire cvrkut.

Ne pokazuj prstom!

Tvrtko se bavi hrvanjem i ima hrta.

Hrkanje uznemiruje hrčka.

Zvonimir je zavrtio zvrk.

Brkati, mrki Grk drhtao je od hladnoće.

Tvrtko tvrdi kako strvina smrdi kraj grma.

Voda u vrču se smrznula.

Na vrhu/Povrh mlijeka nastaje vrhnje.

Na sličan sam način pokušao objasniti sliveni izgovor hrvatskog diftonga IE. Dao primjere sljedova u mađarskom jeziku koji nalikuju diftongu IE, kao npr.:

milyen (kakav) – mijena (változás)

tiéd (tvoj) – tijesno (szűk)

ilyen (takav) – cijena (ár)

ilyesmi (tako nešto) – siješ mi (vetek noked)

valamije (što pripada nečemu) – mijesim (dagasztok)

Ovakvi primjeri usmjeravaju pažnju studenata na razliku u artikulaciji mađarskih sljedova «ILYE» i «IE» te hrvatskog diftonga IE.

Naveo sam i rečenice za vježbanje izgovora hrvatskog diftonga IE:

Cijeli vijek vijorili su stijeg.

Grijehe treba ispovijedati.

Svijet je lijep.

Zvijezde su cvijeće neba.

Kroz Rijeku teče rijeka Rječina i utječe u more.

Bijeli snijeg ga je zaslijepio.

Cvijet raste i na stijenama i na pijesku.

Ždrijebe se ozlijedilo pa ga treba liječiti.

Riječ je svijetlost svijeta.

Problem hrvatskog šva pokušao sam objasniti suprotstavljajući njegov izgovor izgovoru srodnog mađarskog suglasnika Ö.

3. Suglasnici

Što se suglasnika tiče, izgovorne razlike između hrvatskih Ć, i Đ i mađarskih TY, GY, uglavnom su u stupnju slivenosti njihova izgovora, manje u mjestu njihove tvorbe. Bilo je relativno jednostavno objasniti razliku u izgovoru hrvatskih i mađarskih inačica tih glasova, kao i pronaći primjere parnjaka koji jasno pokazuju tu razliku (zahvaljujući velikom broju riječi koje dva jezika dijele).

Dao sam ovakve primjere izgovornih opreka, npr. između Ć – TY:

kuća (ház) – kutya (pas)

bećar – betyár

gaće – gatyá

ćuk (kuvik) – tyúk (kokoš)

fućkati – fütyül

hoću (akarok) – hattyú (labud)

plećka (lapocka) – pletyka (trač)

poći (elindul) – potyog (kapkati)

poćudan (kedve szerint) – pottyán (opadati)

kad ću (amikor fogom) – kátyú (rupa na cesti)

moćnog (a hatalmast, hatalmas vmije) – motyog (mumljati)

mućke (fortélyok, csalások) – mütyürke (tričarija)

peć (kályha) – petty (mrlja, točka)

piće (ital) – pityókás (pripit)

saće (lep; méheknél) – szatyor (torba za kupovinu)

sića (apró pénz; regionális) – szittya (pov., Skit)

toćati (belemárt) – totyog (posrtati)

sreća (szerencse) – gyertya (svijeća)

Ovo su neke od rečenice koje sam naveo za vježbanje izgovora hrvatskog Ć:

Iza Učke leži Ćićarija, a ispod Učke gradić Ičići.

Večeras ćemo poći kući.

Mladić će peći kolač.

Na isti sam način pokušao objasniti izgovorne razlike između hrvatskog Đ i mađarskog GY:

Razlika između hrvatskog i mađarskog izgovora glasa L uglavnom je u mjestu tvorbe (hrvatsko L je nadzubni alveolar, dok je mađarski L prednjonepčani alveolar) i razlika između njih je očita i lako savladiva. Izgovor hrvatskog «tamnog» L izuzetno je bitan jer se na njega direktno nadovezuje izgovor hrvatskog Lj i ponekad samoglasnika O koji slijedi nakon L.

Ovo su neki od primjera u kojima sam suprotstavio hrvatsko i mađarsko L:

molo – molo

lak (dom, prebivalište) – lak (lakk)

zaklat (briga, problem) – zaklati (megöl, levág)

zálog (zalog, založnica) – zalog (zálog)

plakát – plakat

plafon – plafon

plettyka (trač) – plečka (lapocka)

polár – polarni

polc – polica

polgár (građanin) – poluga (emeltyű)

Rečenice za vježbanje izgovora hrvatskog L:

Prošlo ga je ludilo.

Mlijeko je mlako.

Hladnjak se hladi pomoću plina.

Stari mlin nalazi se na kraju kaldrme, uz samu riječnu obalu.

Jeli, pili i zdravi bili!

Ili lutaš ili planduješ!

O lijepa, o draga, o slatka slobodo!

Živi bili pa vidjeli!

Hrvatski glas Lj (kao i samoglasničko R) potpuno je nepoznat mađarskom jeziku i predstavlja najviše problema studentima hrvatskog jezika. Dvije najčešće grješke koje čine mađarski govornici kada izgovaraju hrvatsko Lj jesu slijedeće:

1. **zbog sličnosti grafema Lj i LY izgovaraju ga kao čisto J** (pojava koja je prisutna i u mnogim hrvatskim narječjima i govorima; tako je mađar-

ski prilagodio mnoge hrvatske posuđenice koje su sadržavale Lj, npr. koplje – kopja

2. pokušavajući izgovoriti «sliveno» hrvatsko Lj, mađarski se govornici najčešće zaustavljaju na izgovoru mađarskog slijeda «LJ».

Pokušao sam u ovom radu objasniti da se u glas Lj slijevaju hrvatsko «tamno» L i glas J i to tako da se oni posve spoje u jedan novi glas, gubeći svoja zasebna artikulacijska svojstva. Dakle, hrvatski glas Lj ne može se raščlaniti na L+J. Nakon toga sam objasnio mjesto i način tvorbe hrvatskog Lj te sve to potkrijepio primjerima različitih fonemskih okruženja u kojima se može naći hrvatsko Lj. Ovo su neki od tih primjera:

ljubav (szeretet), ljubazan (kedves, udvarias, nyájas), ljubljenje (csokolás), ljubakanje (sokat csokolni-negatív jelentéssel), ljuljačka (hinta), ljuljanje (hintázás), ljuljuškanje (hintáztatás), ljiljan (liliom), ljutnja (harag, bosszuság), ljaga (szenny, folt, szeplő), ljama, lijepljenje (ragaszt), lijepljiv (ragadós, enyves), ljut (haragos, mérges, erős, csípős), ljepota (szépség);

bljuzga (latyak), pljeva (polyva, pelyva), bljuvati (hány, okád), petljati (csatol, nyaggat), pljunuti (köp egyet), pljusak (záporeső), krljušt (pikkely), kržljav (satnya, csenevész), želja (vágy, kívánság), koplje (lándza, kopja), pljuska (pofon), kljun (csőr), ključ (kulcs), kljast (bénakezü), marljiv (szorgalmas), smrdljiv (büdös), krvljenje (vérengzés), proljetnice (tavaszi virágok), sljubljen (egybefűz), šljiva (szilva), primamljiv (vonzó, csábitó);

krmelj (csipa), žulj (tyúkszem, kéreg), žmulj (pohár-Istriaban es Kvarneren), koralj (korall), hmelj (komló), žitelj (lakos), kralj (király).

Potom sam dao sljedeće rčenice za vježbanje izgovora hrvatskog Lj:

Ljubljenje na ljuljačkama najbolje je u ljeto.

Ljenčarenje u ljetnikovcu je moja omiljena zabava.

Ljulj i ljubičica spadaju u proljetnice.

Kljasto, smrdljivo kljuse kljucalo je od umora.

Ljupki psi spavali su sljubljeni jedan uz drugoga.

Čišćenje krljušti s ribe je mučan posao.

Hlače su mi zaprljane bljuzgom.

Otključao sam vrata ljetnikovca.

Košara puna šljiva izgleda primamljivo.

4. Alofoni

Nakon utvrđivanja i opisivanja onih standardnih hrvatskih fonemskih jedinica koje mađarski jezik ne poznaje, pokušao sam to isto učiniti i sa alofonima. Nisam htio ići preduboko u opise alofonskih promjena u izgovoru hrvatskih riječi niti u hrvatsku morfonologiju. Zato sam se uglavnom **zadržao na onim alofon-**

skim promjenama koje su izuzetno bitne za tečno služenje hrvatskim jezikom, a koje mađarski jezik ne pozna (ili makar ne pozna u istom obliku kao hrvatski jezik). One alofonske promjene u hrvatskom jeziku koje poznaje i mađarski jezik u gotovo istom ili sličnom obliku, ne predstavljaju problem govornicima mađarskog jezika, pa se njima nisam niti bavio.

Pitanje alofona podijelio sam u dvije zasebne cjeline: 1. promjene u izgovoru glasova na fonemskim i morfemskim granicama i 2. dvostruki i tihi glasovi u hrvatskom jeziku.

4.1. Alofoni na fonemskim granicama

Što se **promjena na fonemskim granicama** tiče, za ovaj rad **bitni su samo oni «teški» suglasnički skupovi koji se nalaze na početku riječi**. Najvažniji razlog tome jest činjenica da **mađarski jezik poznaje gotovo sve «hrvatske» suglasničke skupove u sredini riječi** (osim tročlanih skupova sa samoglasničkim R) i **gotovo sve «hrvatske» suglasničke skupove na kraju riječi**, a uz to poznaje i mnoštvo suglasničkih skupova koje ne pronalazimo u sredini i na kraju hrvatskih riječi. U tekstu sam objasnio izgovor početnih skupina kao što su PČ-, BD-, MN-, TK- itd, nadalje, objasnio sam promjene u izgovoru glasova koji se nalaze u susjedstvu samoglasničkog R, promjene u izgovoru dočetnih samoglasničkih skupina -AO, -IO, -EO, izgovor «ispuhnutog» glasa «H» u početnim skupinama HV-, HR-, HM-, itd., te pojave obezvučavanja suglasnika na kraju riječi.

Način na koji sam pokušao objasniti izgovor hrvatskih alofona objasniti ću na primjeru hrvatskih «teških» suglasničkih skupina na početku riječi. Prvo sam objasnio alofonske promjene unutar jedne određene riječi, npr. **«pčela»:**

pčela – primjer je u kojem glas «P» gubi veći dio svojih artikulacijskih svojstava (oslabljuje se bilabijalnost, samim time šumnost i gravisnost), te se njegov izgovor svodi «ispuhnutu», obezvučeno i posve kratko «P» (glas «P» zadržava samo početak svoje artikulacije). Riječ pčela ne bi trebalo izgovarati niti približno slično npr. mađarskoj riječi pötty (točka).

Nakon toga sam dao popis nekih «teških» suglasničkih skupina koje se mogu ostvariti na početku hrvatskih riječi:

mnijenje /MN-/ , bdijenje /BD-/ , hvala /HV-/ , ktitor /KT-/ , kći /KĆ-/ , tkati /TK-/ , zdjela /ZDJ-/ , sfera /SF-/ , ptica /PT-/ , tvoriti /TV-/ , gvardijan /GV-/ , gdje /GD-/ , gnoma /GN-/ , čkaljiti /ČK-/ , Kman /KM-/ , Šćedro /ŠĆ-/ , pneumonija /PN-/ , psi /PS-/ , psovati /PS-/ , pčela /PČ-/ , spaziti /SP-/ , stići /ST-/ , šteta /ŠT-/ , shema /SH-/ , scientologija /SC-/ , zlato /ZL-/ , srebro /SR-/ , briga /BR-/ , crijevo /CR-/ , čvarak /ČV-/ , vrijeme /VR-/ , mrak /MR-/ , vlast /VL-/ , ždral /ŽD-/ , gnjurac /GNJ-/ , gnoj /GN-/ , gmizati /GM-/ , gljiva /GLJ-/ , zbor /ZB-/ , zgaziti /ZG-/ , zmija /ZM-/ , znati /ZN-/ , zvati /ZV-/ , žmiriti /ŽM-/ , žvakati /ŽV-/ .

(Tu sam izostavio mađarski prijevod radi preglednosti.)

Potom sam rečenice za vježbanje izgovora hrvatskih alofona u tim početnim skupinama, npr.:

Ždralovi i gnjurci su ptice.

Ptice i psi su životinje.

Gvardijan u samostanu na otoku Šćedro.

Hvala za čvarke! Hvala na čvarcima!

Baka je ili tkala ili je bdjela.

Pčele ne vole mrak.

Ktitor je počeo psovati.

Javno mnijenje na Kmanu je podijeljeno.

Spazio sam zlato u zdjeli.

Shematski prikaz vlasti u državi.

Stavovi običnih ljudi tvore javno mnijenje.

Obolio je od pneumonije.

Gnjat je dio noge.

Žmireći sam zgazio gljivu.

Znam gdje zmija gmiže.

Htjedoh znati.

4.2. Alofoni na granicama morfema

Pri razmatranju **promjena na granicama morfema** u obzir sam uzeo **alofonske promjene u sredinama složenih riječi te na granicama riječi i to samo one koje pisani jezik ne prati grafijom**, jer jedino takve promjene mogu stvarati probleme govornicima kojima je majčinski mađarski jezik. U tekstu sam objasnio pojave alofona «DZ» (3) kao rezultata spajanja glasova D i Z), zatim jednačenja po zvučnosti (kao npr. -ĈG- daje -ĎG- itd.), pojavu alofonskog C (kao rezultata spajanja glasova T i S), te alofonske pojave prilikom tvorbe hrvatskog budućeg vremena (futura).

Ovo su neki od primjera koje sam dao u tekstu:

Alofon «DZ»

nadzidati –(nazidati)

zec bi (zezbi)

Jednačenje po zvučnosti

ivanićgradski – (ivaniđgracski/ivaniđgracki)

Josipdol – (josibdol)

gradski – izgovara se (gracski/gracki)

odšetati – (očšetati/očetati)

podstanar – (pocstanar/poctanar)

podšišati – (počšišati/počišati)

habsburški – (habzburški/hazburški)

nadcestar – (natcestar/nac:estar)

vrag te – (vrakte)

izvanbrodski – (izvambrocski/izvabrocki)

Zatim sam pokušao pronaći suprotstavljene hrvatske i mađarske riječi za vježbanje izgovora, npr. hrvatskog budućeg vremena:

poći ću – pottyán (opasti)

krast ću – kesztyű (rukavica)

jest će – sztyepp (stepa)

plest ćemo – paraszt tyútkor (seljački kovčeg)

past ću – olasz tyúk (talijanska kokoš)

probost ću – kiosztjuk (raspodijelit ćemo)

Ovo su neke od rečenica koje sam naveo za vježbanje izgovora hrvatskog budućeg vremena:

Sjest ćemo u vlak.

Uz malo sreće, srest ćemo se sutra.

Izvest ću psa u šetnju, ako to ne učinim, ugrist će me!

Past ćemo s bicikla!

5. Dvostruki i tihi glasovi u hrvatskom jeziku

U odjeljku o dvostrukim i tihim glasovima u hrvatskom jeziku bavio sam se uglavnom **samoglasnicima koji se ne bilježe dvostruko, ali se dvostruko izgovaraju**.

Bitna razlika između hrvatskog i mađarskog jezika jest u tome što do pojave dvostrukih (geminiranih) suglasnika u hrvatskom jeziku najčešće dolazi tako da se **gubi artikulacija jednog od suglasnika u teškoj skupini, dok se artikulacija slijedećeg udvostručuje i to samo na morfemskim granicama**, dok mađarski jezik nastoji grafijom zabilježiti «izvorne» dvostruke suglasnike na fonemskim granicama koji nisu rezultat spajanja, ispadanja niti produživanja, te dvostruke suglasnike koji se mogu naći u skupinama na morfemskim granicama (i granicama riječi). Tu sam tvrdnju potkrijepio primjerima:

nadcestar – nac:estar, naccestar

podčiniti – poč:initi, poččiniti

bitka – DL bici ili bitci – bic:i, bicci

medvjedče – medvječ:e, medvječče

subpolaran – sup:olaran, suppolaran

predturski – pret:urski, pretturski

Potom sam pokušao dati suprotstavljene hrvatske i mađarske približne izgovorne parnjake:

najjači – állj! (stani!), ujjas (kardigan, jakna), ujjbegy (jagodica prsta)

poddinarski – eddig (do sada)

Te primjere u kojima se vide razlike u izgovoru istih glasova u približno jednakim fonetskim okruženjima u dva jezika:

brat čeka – vert csipke (vezena čipka)

pod cestom – negyed centiméter (čtvrť centimetra)

kod čuvara – bolond csávó (otkačenjak)

zub boli – darab burgonya (komad krumpira)

grad taji – magad találni (pronaći se)

snop pada – kalap plüss (pliš šešira)

Za razliku od dvostrukih suglasnika, dvostruki se samoglasnici u hrvatskom jeziku bilježe i uglavnom izgovaraju (njihov se izgovor ne slijeva u jedan te isti glas). Razlog tome treba potražiti u uglavnom semantici, tj. potrebi očuvanja značenja riječi.

Što se tihih suglasnika tiče, dao sam primjere takvih ostvaraja **unutar složenih riječi te na granicama riječi**. Najvažniji primjeri tihih samoglasnika u hrvatskom jeziku nalaze se u bilježenju nekih brojeva kao npr.: *četiri*.

6. Zaključak

Studentima kojima je mađarski jezik materinji učenje pravilnog izgovora hrvatskih glasova svodi se na savladavanje detalja jednog stranog jezika. No ponekad je upravo najteže savladati sitne prepreke koje čine razliku između dobrog i odličnog poznavanja jezika, posebno što se tiče izgovora. Nadam se da će ovaj separat pomoći studentima tako što će doprinijeti sigurnosti i radosti u njihovoj komunikaciji na hrvatskom jeziku.

Literatura

Barić E., Lončarić M., Malić D., Pavešić S., Peti M., Zečević V., Znika M.: Hrvatska gramatika; Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta – Zagreb; Školska knjiga, Zagreb 1997.

Silić Josip, Pranjković Ivo: Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta; Školska knjiga, Zagreb 2005.

MTA támogatásával; szerkesztte Kiefer Ferenc, a szerkesztő munkatársa Siptár Péter; S. Péter: *Hangtan*, u: A magyar nyelv kézikönyve; Akadémiai kiadó, Budapest 2003.

Babić, Z., Fonetika i fonologija hrvatskog jezika, udžbenik za 1. razred gimnazije i tehničkih škola, Školska knjiga, Zagreb 1995.

Chomsky, N., *Sticanje jezičnog znanja*, u: Gramatika i um, Nolit, Beograd, 1972.

Horga, D., Kekić-Musura, *Motorička kontrola proizvodnje govora*, Govor, VIII-IX, Zagreb, 1991., str. 91-111.

Jakobson, N., Halle, M., Temelji jezika, Globus, Zagreb, 1988., str. 7-36.

Silić, J., Rosandić, D., *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika, udžbenik za prvi razred srednjih škola, Školska knjiga, Zagreb, 1981.*

Škarić, I., *Fonetika hrvatskog književnog jezika*, u: Babić, S.: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskog književnog jezika*, HAZU, Globus, Nakladni zavod, Zagreb, 1991.

Összegzés

A fonetika ismerete nagy jelentőségű a folyékony és sikeres idegen nyelvű kommunikációban. Azok a diákok, akik a magyar nyelvet anyanyelvként alkalmazzák, számos problémával szembesülnek, mikor a horvát szavak kiejtését tanulják. Ezért a meghatározások mellett sok gyakorlati tanácsra van szükségük. Létfontosságú, hogy feltárják az azonos hangok magyar és horvát kiejtése közötti különbségeket (önmagukban állva vagy hasonló hangkapcsolatokban), ennek érdekében el tudnánk diákjainkat hasznos tanácsokkal.

Munkám leginkább a hangok és hangcsoportok kiejtésén alapul, mint kiejtés meghatározó definíciókra. Ezért helyeztem a hangsúlyt a nyelvhasználatra és a kiejtés gyakorlásának fontosságára összehasonlítással és utánmondással (az összehasonlítás a két nyelvben megtalálható azonos, legközelebbi párokkal történik, míg az utánmondás szavakon és mondatpéldákon keresztül valósul meg). Mindennek megfelelően ez a munka szinte kizárólagosan a két nyelv fonetikájával foglalkozik, anélkül hogy mélyebben vizsgálná a grammatikai rendszert, a fonémák osztályozását vagy a hangsúlyt.

Munkám célja: 1. a magyar és a horvát fonetikai repertoár összehasonlítása, 2. egyértelmű útmutatások megfogalmazása a horvát hangok helyes kiejtésére vonatkozólag, 3. bátorítsa a diákokat a horvát allofónok kiejtésben és 4. segítse mindazok kiejtésének és beszédük folyamatosságának fejlesztését, akik csak most kezdték el tanulni a horvát nyelvet, vagy már beszélnek is azt.

Amikor elmagyarázom azoknak a horvát szavaknak a helyes kiejtését, melyek a legtöbb nehézséget okozzák a magyar diákok számára, az a célom, hogy: 1. elméletben megmagyarázzam a magyar és horvát fonetikai párok közötti különbségeket, 2. ahol lehetséges, fonetikai párokat tartalmazó magyar és horvát szavak ellentétpéldáit adom meg, hogy a különbség és kiejtés érthetővé váljon, 3. szinte az összes megemlített fonéma és allofón kiejtésének gyakorlásához adok meg szólistákat és gyakorlómondatokat (azzal a javaslattal, hogy a kiejtésbeli gyakorlás egy horvát anyanyelvű segítségével lehet legsikeresebb).

Remélem, hogy munkám értékes segítséget jelent majd a horvátul tanuló magyar anyanyelvű diákoknak, azzal hogy fejleszti beszédük folyamatosságát, és élmenyűsabbá teszi a horvát nyelv elsajátítását. Remélem, hogy határkőként segíti majd a horvátok és magyarok kölcsönös egyetértését.

Summary

The knowledge of Phonetics is of great importance for fluent and successful communication in a foreign language. Students who use the Hungarian language as their mother tongue face many problems when studying the pronunciation of Croatian words, therefore, besides determination in their studies, they need a lot of practical advice as well. It is essential to explore the differences in the way Hungarians and Croatians pronounce the same sounds (separately or in similar phonetic combinations), so that we are able to provide students with helpful advice.

My work is based on **pronunciation** of sounds and sound clusters, rather than on the study of rules and limitations in the pronunciation of language. Therefore, **the emphasis is on language usage (meaning the practice of pronunciation) by: 1. comparing, and 2. repeating** (comparing is realised through the presentation of examples of the closest pairs in the two languages, while repeating is realised through examples of words and sentences for the pronunciation practice). According to that, this work deals almost exclusively with the phonetics of the two languages, without deeper analysis of the accent and grammatical systems, and rules of phoneme distribution.

The aim of this work is: **1. to compare the Croatian with the Hungarian phonetic repertoire; 2. to give explicit instructions on the correct pronunciation of Croatian sounds; 3. to encourage students in their pronunciation of Croatian allophones; and 4. to help those who have just started to study Croatian language, as well as those who speak it already, to improve their pronunciation and fluency in communication.**

When explaining the correct pronunciation of Croatian words which cause biggest difficulties for the Hungarian speaking students, I tried to: **1. theoretically explain the difference between Croatian and Hungarian phonetic pairs; 2. where possible, to provide contrasting examples of Croatian and Hungarian words which contain phonetic pairs with a clear distinction in pronunciation; and 3. for almost all of the considered phonemes and allophones, I tried to give a list of words and sentences for pronunciation practice** (with a suggestion that pronunciation practice be best performed with the help of a native Croatian speaker).

My deepest hope is that this work will be of substantial help to the students of Croatian language whose mother tongue is Hungarian, by improving their fluency and enjoyment of communication in the Croatian language, and that it will function as yet another landmark in the mutual understanding of our two cultures.

Vodopija, Irena (Osijek)

PREDČITATELJSKE AKTIVNOSTI I ULAŽENJE U SVIJET LIJEPE
KNJIŽEVNOSTI

Teorijske spoznaje, ali i praktična iskustva kazuju kako su već predškolci spremni za određene aktivnosti vezane uz slušanje priče. Može se govoriti o izvaninstitucionalnim ili točnije predinstitucionalnim i institucionalnim aktivnostima vezanima uz slušanje/čitanje priče. Kada se govori o svezi čitanja i slušanja, misli se na čitanje odrasle osobe koju dijete sluša kako čita. Ako se taj proces zbiva u domu, tada nije unaprijed metodološki osmišljen. U predškolskoj ustanovi ili na početku školovanja takva aktivnost ima svoju svrhu, zadaće i unaprijed planirane korake.¹

U dječjem domu sve se zbiva spontano i uglavnom intuitivno. Odrasli i djeca pronalaze neko vrijeme kada dnevne obveze i dužnosti dopuštaju vrijeme za pričanje priče ili čitanje. Koja će aktivnost prevladati, ovisi o odrasloj osobi i o djetetu. Neki će prednost dati usmenom prepričavanju već poznatih tekstova, priča, bajki, basni, a neki će uz pomoć svojih stvaralačkih sposobnosti dopustiti mašti da preoblikuje poznatu priču ili stvori novu. Drugi će, pak, povjerenje dati tiskanom tekstu koji će čitati djetetu. Dijete je i u jednom i u drugom slučaju slušatelj. U takvu spontanučinu povezivanja čitanja i slušanja druge aktivnosti mogu, ali i ne moraju slijediti. Dijete može postaviti pitanja u vezi s mogućim nepoznatim ili nejasnim riječima ili izrekama, može tražiti da se nešto objasni, može imati pitanja u vezi s likovima, postupcima, sadržajem.

A može jednostavno odustati od čina slušanja ako je sadržaj neprimjeren njegovoj dobi ili interesima. Odrasla osoba može završiti s aktivnosti čitanja, a može je ispreplitati s razgovorom. Čitanja u doslovnom značenju riječi nema u ranom djetinjstvu gledano s fiziološkoga i didaktičko-metodičkoga motrišta. Ali se zato doživljajno-spoznajna i komunikacijska odrednica čitanja na jedan poseban, posredan način ostvaruje još u vrijeme kada dijete sâmo ne čita, nego sluša.

Novija istraživanja u radu s predškolskom djecom pokazuju da su djeca već rano ravnopravni sudionici u komunikacijskom procesu koji se ostvaruje u čitanju odrasloga i dječjem slušanju.²

¹ Myers, Pamela Ann: The Princess Storyteller, The Reading Tacher, Volume 59, No4, Dec 2005/Jan 2006., 314-324

² Campbell, R. (2001.) Read alouds with Young children. Newark, D.E.: International Reading Association, str. 4.

Čitanje naglas u ovom komunikacijskom procesu posebna je djelatnost i ima svoj bliži cilj – djeci pročitati tekst kako bi ih se zabavilo ili poučilo. Dalji je cilj stvaranje budućega čitanja.

Čitanje djeci naglas preporučljiva je aktivnost i za roditelje i učitelje u vrtićima i školama.³

Brojni su primjeri primjene čitanja naglas kod kuće djeci. Teorijska promišljanja, ali i praktična iskustva dovela su do priručnika namijenjenih roditeljima i učiteljima koji potiču dječju radoznalost, želju za slušanjem i čitanjem.

Takvi su, na primjer priručnici namijenjeni roditeljima i učiteljima, predškolskim i školskim. Autori su profesori na državnom koledžu Fitchburg u državi Massachusetts.⁴

Ovi priručnici pozivaju roditelje da se zabave sa svojom djecom i da ih odvoje od TV ekrana. Međutim ta je zabava samo uvjetno rečeno zabava, ona je za odrasle niz osmišljenih aktivnosti koje pomažu djetetu da postupno svlada početno čitanje i pisanje i da postane čitatelj. Autori se obraćaju prosječnom roditelju i odgojitelju i učitelju, pomažući im da vode djecu kroz nizove aktivnosti. Kako i sami autori kažu, neke od njih otkrivaju i sami roditelji. Potrebno je istaknuti neke misli u vezi s čitanjem. Tako, na primjer, jedna od autorica L. Gerecke kaže da dijete mora razvijati spremnost za svaki pojedini korak u učenju čitanja i da razvoj započinje još u prvoj godini života, a ne u nekakvoj "magičnoj" petoj godini. Pripreme započinju rano, a prvi se koraci odnose na upoznavanje knjige – listanje od prve stranice, čitanje odozgor prema dolje, slijeva nadesno. Mora se zatim znati prepoznati djetetova zrelost, mentalna, psihička, emocionalna i socijalna, jer bez zrelosti nema spremnosti za čitanje. Time se želi predusresti česta pogriješka zahtjevnih roditelja da što ranije nauče dijete čitati, što može predstavljati veliki pritisak na dijete, ako ono nije spremno i zrelo za čitanje. Autorica kaže da čitanje treba postati dio zabave u zajedničkom druženju, a nikako dril. Zatim se navodi lista sposobnosti koje ukazuju na djetetovu spremnost za čitanje.

³ Mayers, Pamela An (2005./2006.) The Princess Storyteller, Clara Clarifier, Quincy Questioner, and the Wizard: Reciprocal Teaching adapted for kindergarten Students. *The Reading Teacher* 4, 315.

⁴ Flippo, Rona F. (1982) *How to Help Grow a Reader*. Fitchburg: Fitchburg State Oslege, Massachusetts.

Gerecke, Lillian (1990) *How to Use Wordless Picture Books with Your Child*, Fitchburg: Fitchburg state College, Massachusetts.

Hetzel, Charles W. (1991) *How to be an Active Part of Your Child's School Reading Program*. Fitchburg: Fitchburg State College, Massachusetts.

Ovdje se navode neke od sposobnosti:⁵

- Govorne sposobnosti: prepoznavanje granice riječi, uporaba situaciji primjerenoga leksika, izražavanje misli rečenicom, sudjelovanje u razgovoru;
- Vizualne diskriminativne sposobnosti: prepoznavanje sličnosti i razlika među predmetima, prepoznavanje objekata na temelju sjećanja (slika se pokaže, a zatim ukloni), svrstavanje predmeta i slika, prepoznavanje sličnosti i razlika u brojkama, slovima i riječima, reprodukcija brojki, slova i riječi, mogućnost prepoznavanja i reprodukcije vlastita imena, prepoznavanja velikih i malih tiskanih slova, prepoznavanje boja i naziva za boje, sposobnost praćenja niza slika, stripa;
- Auditivne diskriminativne sposobnosti: praćenje upute u jednom i dva koraka, identificiranje jednostavnih svakodnevnih zvukova, prepoznavanje sličnosti i razlika između glasova i riječi, prepoznavanje rime, reprodukcija jednostavnih glasova, riječi, prepoznavanje glasova na početku riječi;
- Sposobnosti slušanja: ispituje se je li dijete sposobno namjerno slušati, odrediti glavne likove, prepoznati pojedinosti, odrediti odnose, odrediti uzročno-posljedične veze, prepoznati osjećaje, pretkazati nastavak, završetak priče, razumjeti suprotnosti;
- Vizualno-motoričke sposobnosti: usklađenost pokreta očiju i ruke, sposobnost samostalnoga ilustriranja nekoga teksta ili vlastite priče, listanje knjige od početka kontinuirano prema kraju, sposobnost praćenja slika, teksta slijeva nadesno.

Autorica ne ostaje samo na sposobnostima i vještinama vezanima uz predčitanje i čitanje, nego govori i o svemu ostalom što će čitanje i slušanje učiniti zanimljivijim, a to su glazbene aktivnosti koje se mogu vezati uz čitanje, dramske, likovne pa čak i aktivnosti pisanja. Naime, nakon što dijete nešto nacrtalo ili naslikalo, traži se da to imenuje, a odrasla osoba ispisuje što je dijete izgovorilo tako da dijete zna što je napisano i u stanju je to globalno pročitati zato što se u svijesti spajaju pojam, slika ili crtež i slika napisane riječi. Međutim, ne treba dijete prisiljavati na nešto za što još nije psihički zrelo. Prisiljavanje na učenje čitanja može izazvati suprotan učinak. Ukoliko odrasla osoba postupno vodi dijete kroz predčitateljske aktivnosti, osjetit će i prepoznati djetetovo napredovanje.

Roditelj i učitelj najviše će saznati o napredovanju djeteta ako s njim prolazi postupno korake u aktivnostima čitanja naglas. Sljedeći koraci mogu biti

⁵ Flippo, Rona F. (1982) *How to Help Grow a Reader*. Fitchburg: Fitchburg State College, Massachusetts, str. 5, 6.

samo prijedlog, odnosno pomoć roditelju i učitelju – predškolskom i školskom u traženju vlastita puta (prilagođeno prema R.F. Flippo)⁶

1. Brižljivo izabrati knjigu i to između dobrih i vrijednih knjiga za djecu ili izabrati nekoliko knjiga i ponuditi djetetu da se ono samo odluči koju bi željelo slušati ili dopustiti djetetu da samostalno izabere knjigu. Najbolje je izmjenjivati sva tri načina izbora.

2. Razgovarati o knjizi i prije nego što se počne čitati tako da bi dijete unaprijed saznalo kako knjiga izgleda, kakve su joj korice, naslov knjige, pa čak tko je autor. Nije važno hoće li to sve zapamtiti do novog čitalačkog susreta, ali dijete će vjerojatno knjigu prepoznati, a možda i predviđati što bi u knjizi moglo pisati;

3. Čitati djetetu zastajkujući povremeno kako bi se nešto naglasilo ili razgovaralo ili zato da se zajedno s djetetom pogleda ilustracija;

4. Povremeno zapitati dijete o dijelu teksta koji se pročitao. Dijete može odgovarati gledajući ilustraciju ili na osnovi onoga što je čulo i zapamtilo. Treba mu dopustiti da kaže što želi i dati mu za to dovoljno vremena. Paziti na ono što će se djetetu reći. To nikako ne smije biti: *Nije točno! Nisi razumio/razumjela! Ne, nije bilo tako, krivo si zapamtio/zapamtila. Nisi pažljivo slušao/slušala;*

5. Nakon čitanja ohrabrivati dijete da pita i razgovara o onom što ga zanima ili što mu je poznato i blisko, a spominje se u knjizi;

6. Prigodno dati djetetu priliku da ilustrira dio koji mu se najviše svidio. Ponekad treba potaknuti dijete da ispriča o čemu knjiga govori. Pritom bi bilo dobro zabilježiti djetetov izbor povezujući ga s crtežom;

7. Često će dijete poželjeti "pročitati" omiljenu knjigu odraslom. To nije čitanje riječi, to je prepričavanje na temelju pamćenja i uz pomoć slike, a tako se može pratiti djetetova sposobnost zapamćivanja onog što je čulo. Takvu djetetovu aktivnost treba poduprijeti i nikako je ne pretvoriti u pokušaje učenja slova i poduku u čitanju.

Odrasla osoba koja provodi s djetetom izvjesno vrijeme u zajedničkim čitateljskim aktivnostima sigurno želi odgovore na neka svoja pitanja i nedoumice koje se nužno nameću.

Prvo pitanje koje se nameće u vezi je s dobi koja je najpogodnija za uvođenje u svijet knjige i prvu pouku u čitanju. Predškolsko dijete i ne treba učiti čitati dok ono samo ne pokaže interes za to. Svaka prisila i pritisak ambicioznih roditelja može u djeteta izazvati otpor pa čak i kasnije poteškoće u čitanju. Ali zato roditelj može čitati djetetu koliko god mu to vrijeme dopušta, može dijete odvoditi u knjižnicu, knjižaru i pružati vlastiti primjer čitatelja koji se počesto može vidjeti s knjigom u rukama. Ne treba svoje dijete uspoređivati s drugom djecom jer svako ima svoj individualni razvojni put.

⁶ Isto, str. 12-13.

Još jedno pitanje opterećuje i roditelje, a kasnije i učitelje: Što učiniti kako bi dijete zavoljelo čitanje? Prisila sigurno ništa ne može učiniti ili joj je učinak kratkoročan i suprotan. Roditelj sam mora imati knjigu u rukama, treba stvarati ugodno i poticajno ozračje za zajedničku aktivnost slušanja, čitanja i razgovora. Čitanje treba vezati uz osjećaj ugone, a ne nametnute obveze.

Čitatelj se, dakle, postaje puno prije nego što se nauči čitati. Put kojim se ulazi u svijet lijepo književnosti dug je, ali na njemu dijete ne smije biti usamljeno. Nenametljivo vođeno rukom roditelja, učitelja, dijete otkriva jedan novi svijet, svijet lijepo književnosti.

Literatura

- Campbell, R. (2001.) Read alouds with Young children. Newark, D.E.: International Reading Association.
- Flippo, Rona F. (1982) How to Help Grow a Reader. Fitchburg: Fitchburg State College, Massachusetts.
- Gerecke, Lillian (1990) How to Use Wordless Picture Books with Your Child, Fitchburg: Fitchburg state College, Massachusetts.
- Hetzel, Charles W. (1991) How to be an Active Part of Your Child's School Reading Program. Fitchburg: Fitchburg State College, Massachusetts.
- Mayers, Pamela An (2005./2006.) The Princess Storyteller, Clara Clarifier, Quincy Questioner, and the Wizard: Reciprocal Teaching adapted for kindergarten Students. The Reading Teacher 4.

NADIMCI U GRADIŠĆANSKOHRVATSKOM NASELJU GORNJI ČETAR

1. Gornji Četar (FELSŐCSATÁR) je gradišćansko-hrvatsko selo u zapadnoj Mađarskoj, nalazi se u Železnoj županiji sjeverozapadne Mađarske. Leži neposredno uz Austrijsku granicu. Prvi pismeni podaci potječu iz 1244. godine, kada je kralj IV. Béla ovo selo poklonio comesnu Modu, a Ferdinand 1527. godine je poklonio Batthyányiju Ferencu. Po zadnjoj brojidbi (2000) bilo je u selu 196 stanovnika. Oni su svi rimskokatoličanske vjere. Crkva je posvećena u čast sv. Nikole. Prema istraživanjima Neweklovskog, Govor Gornjeg Četara ulazi u govornu skupinu Štoji (Neweklovsky 1995: 442), zajedno sa govornima naseljev na drugoj strani granice. (Kod svih narječja Štoja radi se o mješovitom štokavsko-čakavskom narječju.) Iz gledišta arealne lingvistike taj je **govor u specijalnom položaju jer se nalazi u stranojezičnoj sredini**: okružen je njemu genetski nesrodnim jezicima: s jedne strane **njemačkim** a sa druge mađarskim.

2. U svom predavanju željim prikazati blago imena koja postoje osim krsnih imena i prezimena. Nastojala sam sakupiti nadimke u ovome gradišćansko-hrvatskom naselju, da bi ih zaštitila od padanja u zaborav, a s druge strane jer je taj zadatak primamljivo interesantan. Samo ovako možemo zaštititi naše imensko blago za slijedeća pokolenja. Ovde prikazane nadimce sam sakupljala u ljetu 2002. godine.

Osnovna funkcija nadimaka – kao što i svakojakih drugih imena -, je razlikovanje. Ali nadimak se često stvara ne radi razlikovanja ličnosti, nego izvire iz nekakve uočljive osobine tijela ili duše, nastaje po nekoj navici ili od riječi, koje često upotrebljava data osoba. Često nastaje zbog neke nehomišne pogreške, zabune u govoru. O postanku nadimaka kaže Kálmán Béla slijedeće: «Ciljem individualnog imenovanja je nastao, društvenu potrebu dopunjuje.»

Nadimke dobro poznaju i upotrebljavaju ne samo stanovnici sela, čak i stanovnici okolnih sela, bez obzira na njihovu starost. Od mladoga do staroga su u redovnoj lokalnoj uporabi. Nazivi su prijeko potrebni, jer u selu ima više obitelji s istim prezimenom. Kako se selo mijenja, mijenjaju se i nazivi i stvaraju se novi. Može se dogoditi da neka obitelj ponekad ima i dva ili više nadimaka: KATIOVI-ŠUJDEROVI; BONJINI-IMEŠTROVI; IVAČEVI-KRANCOVI-SILVI; MARKINI-ROFAJVI; JUCNINI-TUTOROVI; MIKLOŠOVI-CUBOROVI; ŠALLEROVI-MIHUJLINI; JUTKINI-HANDLEROVI-VIZLEROVI; HOMOKIJEVI-ŠKRAPIČEVI; TIBEROVI-HECLJINOVI; BAKOŠOVI-JUONINI-BAJSOŠOVI; TIVADAROVI-FIOMOVI; BERTINI-KIŠOVI; ČORDAŠEVI-GRETIČINI-JOZLINOVI; ŽOLDOŠEVI-GAUGLINOVI

Ovakve i slične različite tvorbe i deformacije osbnog imena postale su pravi nadimci, koji su se s vremenom prenijeli na sve članove obitelji i postali nasljedni.

Za većinu obiteljskih nadimaka članovi obitelji znaju i objasniti kako su nastali, na temelju čega se može zaključiti da su nastali prije više stoljeća i prelaze s naraštaja na naraštaj, a neki sigurno vuku svoje podrijetlo iz staroga zavičaja. Obiteljski nadimak često nosi pet ili više osoba. Broj je ovisan o veličini obitelji i roda. Neki nadimci nisu izgubili svoj semantički sadržaj i imaju jednako značenje koje su imali i u vrijeme nastanka, ali se takva istoznačnost ne mora odnositi i na današnja nositelja nadimka. Moguće je stoga sinkronijski opisati značenje takvih nadimaka bez obzira jezičnog gledališta zapravo nije bitno, jer nadimak živi prema jezičnim zakonitostima kraja u kojem je nastao i obavlja svoju funkciju bez obzira na to što se značejski ne podudara s imenovanim subjektom.

Pošto govor ovog lokaliteta je štokavsko-čakavski, nadimak pripada leksičkom inventaru toga govora – posjeduje njegove leksičke i jezične specifičnosti.

3. Zabilježila sam 198 nadimaka u ovome malomu naselju, koje sam **prema semantičkom sadržaju podjelila** u slijedeće skupine:

3.1. U prvoj su skupini nadimci koji su nastali **od osobnog imena**.

3.1.1. Obiteljski nadimci nastali **od muških osobnih imena**: TONIOVI, VINČEČANOVI, LOJOŠEVI, IMRIOVI, MIŠKINI, MARKINI, EMILOVI, ŠALAMONOVI, ANTONOVI, MIKLOŠOVI, MIKULINI, JANKEDLJINOVI, NACKOLJOVI, PUTLJINOVI, ŠTEFANOVI, ŠIMICA, HANZIJOVI, HANDLINI, FERENČKINI, FRANČIČKINI, KRISTIANOVI, EDENOVI, JANČIJOVI, PAVINI, PETROVI, VILJOVI, KALMANOVI, MIHULJLINI, HANZINI, DÖNCIJEVI, JANČIJOVI, JANDRINI, PAVINI, JOHANOVI, KALMANOVI, ĐUSIJOVI, VILJOVI, TIVADAROVI, ĐUSIOVI, ĐULJEVI, PIĆUJOVI, ZENIOVI, VIDAČEVI, JOZLINOVI

3.1.2. Obiteljski nadimci nastali **od ženskih osobnih imena**: MECA, MICINI, KATIOVI, SILVI, JUTKINI, ZUZANINI, JOZEFINI, BERTINI, LILINI, BERTINI, VERINI, GRETIČINI, AGATINI

Ovakve i slične različite tvorbe i deformacije osbnog imena postale su pravi nadimci, koji su se s vremenom prenijeli na sve članove obitelji i postali nasljedni.

3.2. U drugoj su skupini nadimci koji su nastali **od prezimena**: CUBOROVI, KRANCOVI, MUROVI, HECLJINOVI, ŽOLDOŠEVI, GAUGLINOVI, GABEDLJINOVI, NJULOVI, IŠTENEŠOVI, KARAGIČEVI, SITAROVI, UNGEROVI, POLJAKOVI, ĐURUŠEVI, VLAŠIČEVI, OVAJKINI, POGNARO-

VI, PUJCAROVI, FARKAŠEVI, BENČIČEVI, FRITZOVI, PEMACOVI, RUDAKOVI ROFAJVI, FEIGLINOVI, SABOVLJEVI, RUDAKOVI, BIROCZKIOVI, POJAKOVI, ŠALLEROVI, ŠOMOČKINI, ŠUPINI, GOBEROVI, ŠAJOVI, ŠALLEROVI, VIZLEROVI, HANDLEROVI, KOLONOVIČEVI, ŠKRAPIČEVI, HOMOKIJEVI, OSTOVIČEVI, ŠEDLAROVI, KŐSEGFALVIOVI, HATOŠOVI, ČERČIČOVI, PERLJINOVI, ŠUŠIČEVI, BÖLČOVI, FILIPANIČEVI, HETTINGEROVI, TŪZEŠOVI, LIPIČEVI, LOKOTAROVI, MOLNAROVI, MEŠTEROVI, HABETLEROVI, BENČIČEVI, DONACIJOVI, ŠTAJRICEVI, KARBIJOVI KUORCOVI, TIBEROVI, BINDIŠEVI, BAKOŠOVI, BAJSOŠOVI, ŠEDLAROVI, PEMACEVI,

3.3. U trećoj su skupini nadimci koji govore **o raznovrsnosti onodobnog i sadašnjeg obrtništva te o zanimanja** naših **Gradišćanskih Hrvata** u Gornjem Čataru: KRČMAROVI, SABOVLJEVI, TIŠLJAROVI, SVINJAROVI, POŠTAŠOVI, OVOINKA, SABOVJEVI, SVINJAROVI, ASTALOŠOVI, LONČAROVI, DOKTOROVI, KOVAČEVI, BOGNAR, ČORDAŠEVI, MLINAROVI, BOGNAROVI, ŠUJSTEROVI, VEDŌINKA, SVINJAROVI, HAJDUKOVI

3.4. U četvrtoj su skupini nadimci koji **izražavaju neke crte karaktera, navike, ili rodbinske veze** nominatora: TUTOROVI, CUBOROVI, SIDIOVI, RACOVI, ŠTURMOVI, ŠANTINI, PRI BOGU, ŠIMICA, HABRENCOVI, HERŽINI, BAJSOŠOVI, ŠTOKOVI, VIDAČEVI, JANUŠEVI, ČORDAŠEVI, HADANOVI, KALMARINOVI, POCOVI, CICEROVI, NINČEVI

3.5. U petoj su skupini nadimci, koji **izražavaju iz kojeg naselja ili svijeta ima podrijetlo, ili u kojem kraju sela živi danas** stanovnik doseljen u Gornji Četar: ŠIČANOVI, NADARČEVI, VINČEČANI, HEĐIOVI, PRI BOGU (kuća im je kod križa) ZAHONOVI, VLAHOVI, CUBOROVI,

3.6. Nadimci s **etničkim oznakama**: PLOCOVI

3.7. U sedmoj su skupini nadimci za koje **članovi obitelji danas više neznaju objasniti kako su nastali**: VIDAČEVI, MATOLINI, BONJINI, IMEŠTROVI, IVAČEVI, DODIOVI, HOVNAROVI, HANDLINI, HERVATINOVI, HADANOVI, JUCNINI, KODLJINOVI, ŠENIOVI

4. Navedeni su podaci dokaz bogatstva naše imenske građe i stvaralačkog duha našega naroda u prošlosti, te mogu biti temom posebne studije za sva naselja Gradišća. Zadatak budućnosti mora biti sakupljanje i sistematiziranje cijelog imenskog blaga Gradišćanskih Hrvata. To mora biti u dnevnom redu današnjih onomastičara.

Iskrenim poštovanjem zahvaljujem se kazivaču, načelniku sela Gornjeg Četara Horváthu Mihályu (1942), koji mi je sve podace služio u svome rodnome selu.

Literatura

- Dr. Ivan Brabec: Hrvatski govori u Gradišću. In: Gradišćanski Hrvati, Uredii Hrvati u dobi reformacije i prva stoljeta u novoj domovini, Knjiga XIX. Hrvatskoga Nakladnoga Društva, Železno - Beč, 1955.
- Kereszturiné Pintér Mária : Adalékok Felsőcsatár történetéhez, 1978.
- Milan Moguš: Čakavsko narječje, fonologija, Zagreb, 1977.
- Gerhard Neweklowsky: Hrvatska narječja u Gradišću i susjednim krajevima. U: Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995.
- Petar Šimunović: Hrvatska prezimena: podrijetlo, značenje, rasprostranjenost, Zagreb, Golden marketing, 1995.

SZLÁV ANALÓGIÁK MAGYAR SZÓLÁSOKHOZ II.¹

A *szabadon bocsát/enged* kifejezés furcsasága akkor válik szembeszökővé, ha összevetjük a vele ellentétes jelentésű *rabul/foglyul ejt* szólással. Míg ez utóbbi teljesen logikus, addig a *szabadon bocsát/enged* kifejezésben a *szabadon* határozószó helyett értelmileg ide is inkább a valamiféle **szabadul bocsát/enged* kíváncskodnánk, hiszen itt a *szabadon* nem a megszokott funkciójában szerepel (vö. pl. *szabadon jár-ke*, *szabadon választhat*, *szabadon vállalhat munkát*, ahol a *szabadon* határozószó a mondatban valóban határozói funkciót tölt be, vagyis a cselekvés jelzője), hanem — a *rabul/foglyul ejt* szólásban használt *rabul/foglyul* párhuzamaként — a 'valamivé, valamilyenné (tesz)' eredmény- vagy állapotváltozó viszonyt fejezi ki a várható translativusi (-vá/-vé) vagy essivusi (-ul/-ül) határozóragos főnév vagy melléknév helyett. A *szabadon* atipikus használatának a *szabadon bocsát/enged* szólásban nyilván van valami, ma már nyelvtörténeti homályba vesző oka. Jelen dolgozatban ezt szeretném megvilágítani, illetve előadni egy valószínűnek tetsző magyarázatot erre az anomáliára vonatkozóan.

A *szabadon bocsát/enged* eme furcsaságára az ófehérorosz *Trisztán és Izolda*-történet szövegének tanulmányozása közben figyeltem fel. Ez a szöveg (f.-or. «Аповесць пра Трыщана», or. «Повесть о Трыщане») egyetlen kéziratban maradt fenn, mégpedig ugyanabban az 1580 körül keletkezett poznańi kódexben (Raczyński Könyvtár 94. sz. kézirat, 1–127. l.; a szöveg viszonylag modern kiadását lásd: Tristan 1976), mint amelyben az általam korábban részletesebben vizsgált Attila-történet is (vö. Zoltán 2004). Az ófehérorosz szöveget kétségkívül szerbből fordították, erre közvetlen utalás található a *Trisztán és Izolda*, valamint a *Buovo d'Antona* közös címében: «Починаеть с □ повесць □ витезехъ скнигъ сэрбскихъ. А звлаща □ славномъ рыцэры Трыщане, □ Анцалоте и □ Бове и □ иншыхъ многихъ витезехъ добрыхъ» (1. l.) Hogy itt nem valamiféle misztifikációról van szó, hanem valóban szerb volt a fehérorosz szöveg forrása, azt számos szerb nyelvi jellegzetesség megőrzése is bizonyítja. Ezek egy részét már Aleksander Brückner (1886: 373–374) felsorolta a poznańi kódexnek szentelt úttörő tanulmányában: *белег* 'jel, címer', *зафалено ти буду* 'köszönet neked', □ *мок* 'sziget' stb. Nem kétséges tehát, hogy az ófehérorosz fordítás szerb nyelvű változathól készült, ez azonban nem maradt fenn. A korabeli szerb *Tristan* szövegét tehát nem ismerjük, de hogy létezett, az az ófehérorosz fordítás alapján minden kétséget kizáróan bizonyítha-

¹ Vö. Zoltán András. Szláv analógiák magyar szólásokhoz: *Studia Slavica Savariensia* 1–2. VII. Nemzetközi Szlavisztikai Napok 2002. május 24–25. Szombathely 2002, 496–501.

tó. A szerb közvetítést kétségbe vonó újabb álláspont (Kavalëw 2005: 71) nélkülöz minden alapot.

Az ófehërorosz Tristan számos filológiai érdekességet, sőt mi több, rejtélyt tartogat a kutatók számára, ezért az érdeklődés iránta a nemzetközi szlavisztikában meglehetősen nagy, magát a művet is többször kiadták, sőt idegen nyelvekre is lefordították. A kutatás legfontosabb feladata annak megállapítása, hogy a feltételezett szerb szöveg közvetlen forrása mi lehetett. Erre nézve az első hipotézist már A. Brückner (1886: 385–386, 388–389) és A. N. Veselovskij (1888: 123–228, vö. még: Karskij 1921: 77–78, Radojičić 1956: 177–178) megfogalmazták. Véleményük szerint az ófehërorosz változat alapjául szolgált elvesztett szerb fordítás olaszból készült, amiről egyébként néhány, a szövegben megmaradt olasz eredetű szó is tanúskodik (például *прынчып* 'fejedelem', *морнар* 'tengerész'). Mindamellett az ófehërorosz szöveg nem követi pontosan a hozzá legközelebb álló olasz szöveget sem, szerkesztése egyedülálló. Az ófehërorosz szövegnek az olasz és a francia változatokhoz való viszonyát Emanuela Sgambati (1977–1979, 1983) vizsgálta meg részletesen. Vizsgálatának eredményeképpen tudjuk, hogy a szöveg első mintegy háromnegyed része egy velencei olasz változatra megy vissza (ha nem is követi azt pontosan), annak mintegy kivonatát képezve, míg a második, kisebb részének forrását nem sikerült meghatározni, mert az nem egyezik egyetlen ismert régi szöveggel sem. Természetesen az is lehetett olasz, de a fehërorosz szöveg második részéhez hasonló olasz változat nem maradt fenn.

A fennmaradt ófehërorosz szövegnek van néhány olyan jellegzetessége, amely a korabeli szerbből nem, ám érdekes módon a magyarból jól magyarázható, tehát az olasz és a fehërorosz szöveg között még valamiféle magyar nyelvi közvetítés is feltételezhető (vö. Zoltán 2005: 185–189). Ezekhez tartozik véleményem szerint a *пустити свободне* 'szabadon bocsát' kifejezés, amelynek használatára a szövegben vö. pl.:

а которыє гости на^иде^и ты^х вси^х *пустити свободне* (с. 79)

A *пустити свободне* 'szabadon bocsát' frazeologizmus az ófehërorosz nyelvre nem jellemző. Hasonló jelentésben jogi szövegekben (az 1566. és az 1588. évi Litván Statútumban) előfordul a *(вы)пустити вольне/вольно* 'szabadon bocsát, szabadlábba helyez' kifejezés (HSBM 4: 158–159). Hasonló kifejezés az óukrán nyelvm emlékekből is adatható: *пустити вольне/вольно* 'ua.', vö. pl.

Цесарь турецкійъ възлѣ ... так те(ж) и матку с крелевичо(м) а пото(м) его волно пустиль (SUM 4: 202).

Ez az új ukrán nyelvtörténeti szótár által időrendben elsőként idézett adat az 1509–1633 közötti időre datált ún. Osztrohi krónikából (Острозький літопис) származik, amely az eredetiben a „С кроиники Блског речи потребныи выбраны” címet viseli (SUM Džerela 317), tehát Marcin Bielski népszerű lengyel nyelvű világkrónikájának (Kronika wszytkiego świata, 1564) kivonatos fordítása; tehát annál korábbi nem lehet (további XVI–XVII. századi példák: SUM 4: 202, Tymčenko 1930–1932: 296, Tymčenko 2003, 1: 112). Mivel ennek a kifejezésnek sem az ukrán, sem a fehérorosz népnyelvben nincs nyoma, nyugodtan feltételezhetjük, hogy a régi fehérorosz és ukrán *пустити вольне/вольно* típusú alakok a lengyel *puścić wolno* ‘szabadon bocsát, szabadlábba helyez’ tükkörfordításaként jöttek létre. Az ukrántól és a fehérorosztól eltérően a *puścić wolno* ‘uwolnić z zamknięcia (aresztu, więzienia)’ szóhasználatos, frazeologizmusként jegyzi a Doroszewski-féle lengyel értelmező szótár egy 1950-es évekbeli regényből idézve: „Pan Jan po wylegitymowaniu i pobieżnej rewizji został puszczony wolno” (SJP 7: 751), a Skorupka szerkesztette lengyel frazeológiai szótár szerint emberre — *puścić kogo wolno* ‘nie zatrzymywać, nie więzić kogo, dać komu wolność’ — és lóra — *puścić konia wolno* ‘dać koniowi swobodę ruchów, nie trzymać uwiązany, nie wiązać konia’ — egyaránt vonatkozhat (Skorupka 2: 601). A kifejezés a lengyelben nemcsak igen elterjedt, hanem viszonylag korán felbukkan a nyelvemlékekben, mindenesetre lényegesen korábban, mint az óukránban vagy az ófehéroroszban, mert már a XV. század óta dokumentálva van: „Aczlybych vass pytali nye odpovyeczye my any myą iuz wolno puszczyczye” (Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa, 1500 körül, SłStp 7: 404). Az ólengyel szöveg bibliai idézet (Lk 22: 68), a Vulgatában így hangzik: „si autem et interrogavero non respondebitis mihi neque dimittetis”, a modern protestáns fordításban: „De ha kérdezlek is, nem feleltek nékem, sem *el nem bocsátotok*”, Károlinál (1590): „Ha pedig kérden-delekis, vgyan nem feleltec énnékem, engemetis nem botfáttoc el”. Tehát mai széleskörű elterjedtsége ellenére a *puścić wolno* kifejezés a lengyelben sem népnyelvi eredetű, hanem az irodalmi nyelvből alászállt „versunkenes Kulturgut”. Meg kell jegyeznünk, hogy az efféle szerkezet nemcsak a magyarban hat furcsán, hanem a szláv nyelvek többségétől is teljesen idegen, s ha hozzávesszük még ehhez a legrégebbi lengyel adatok szórendjét is (*wolno puścić*; további példák: SłStp 10: 291), akkor aligha gondolhatunk másra, mint hogy ez a lengyel kifejezés a német *freilassen* (*frei* ‘szabad, szabadon’ + *lassen* ‘engedni’) tükkörszavaként keletkezett.

Az ófehérorosz Trisztán és Izolda szövegében előforduló hasonló *пустити свободне* struktúrájú ugyan, de nem a *вольне/вольно*, hanem a szinonim *свободне* határozószó szerepel benne. Mivel a lengyelben a *swobodnie* ebben a frazeologizmusban nincs dokumentálva, meg általában a *swoboda* a lengyelben eredetileg meg sem volt (a XV. században még csak *świeboda* ~ *śleboda*, vö.

Borys 2005: 589), a *нустими свободне* az ófehéroroszban aligha a lengyel mintát követi. Sokkal valószínűbb, hogy a fehérorosz szöveg *нустими свободне* 'szabadon bocsát' kifejezése az elveszett szerb szöveg hatását tükrözi. Ez a feltételezés azonban időrendi és nyelvföldrajzi akadályokba ütközik, mivel valami ehhez hasonló a szerbhorvát nyelvterületen csak a XVII. századból dokumentálható, és akkor sem a szerbeknél, hanem a tengerparti horvátoknál. Francisk Glavinić ferences szerző írja 1628-ban megjelent munkájában: „A kapitan ... *pusti ga slobodna* izajti [iz tamnice] (HASz 12: 710; megjegyzendő, hogy ez az egyeztetett jelzős szerkezet sokkal pontosabban adja vissza ugyanannak a német *freilassen* kifejezésnek a struktúráját, mint az eddig idézett határozószavas lengyel, ukrán és fehérorosz szerkezetek).

Ez a nehézség azonban könnyen áthidalható, ha feltételezzük, hogy a szerb fordítás magyarból készült. A magyarban az analóg *szabadon bocsát* kifejezés megléte már a XV. század legelejétől adatolható (Schlāgli Szójegyzék, 1405 körül: *manu missio* : *zabadon bochatas* — RMGI 624). Ha tehát a szerb fordító magyarból dolgozott, akkor a számára etimológiailag teljesen átlátszó magyar *szabadon* határozószó (m. *szabad* > szláv **svobodъ*) nem is sugallhatott mást, mint a *свобод-* tőből képzett határozószó használatát.

A magyar *szabadon bocsát* (később, a XIX. század végétől ennek mintájára *szabadon enged* is, a Nagyszótár adatai között először Mikszáthnál, vö. <http://www.nytud.hu/hhc/>) minden valószínűség szerint éppúgy a német *freilassen* tükörfordításaként keletkezett, mint a *wolno, вольне/вольно* határozószókat tartalmazó lengyel, ófehérorosz és óukrán kifejezések, és ugyanazon a félreértésen alapulnak. A német *frei* 'szabad', 'szabadon' lehet ugyan mind határozószó, mind pedig melléknév, az adott kifejezésben azonban nyilvánvalóan melléknév és nem határozószó, hiszen ha valakit szabadon bocsátanak, akkor — amint azt a bevezetőben is jeleztük — nem az a lényeg, hogy ezt hogyan teszik ('szabadon'), hanem hogy mivé, milyenné, esetleg milyenként ('szabaddá', 'szabadként') engedik el. Így fogja fel a német *freilassen*-t a Grimm-szótár is ('*gewähren dasz er frei sei*'). A német kifejezés egyébként már a XIII. századtól kezdve adatolható (Grimm 6: 221).

A *szabadon bocsát/enged* : *rabul/foglyul ejt* aszimmetria véleményem szerint azzal magyarázható, hogy első tagja, a *szabadon bocsát/enged* nem önálló magyar fejlemény, hanem — akárcsak a valamivel későbbi ólengyel *wolno pušcić* és mintájára az idézett ófehérorosz és óukrán kifejezések — a német *freilassen* tükörfordításaként keletkezett. A melléknévként és határozószóként is értelmezhető német *frei* fordításakor mind a magyarban, mind a lengyelben a grammatikai szempontból rosszabbik megoldás valósult meg, a német *frei* értelmezési kényszere ('szabad' vagy 'szabadon') az adott esetben félreértést szült. Mivel azonban a frazeologizmusok kölcsönzése során az egész kifejezés (és nem alkotóelemeik) jelentése megy át egyik nyelvből a másikba, az átvétel során

keletkezett grammatikai deformáció az átvevő nyelvekben nem okozott értelmezési zavart.

Irodalom

- Boryś 2005 — Boryś, Wiesław: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.
- Brückner 1886 — Brückner, Aleksander: Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräflich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen: Archiv für Slavische Philologie 9 (1886) 345–391.
- Grimm — Grimm, Jakob – Grimm, Wilhelm: Deutsches Wörterbuch. I–XVI. Leipzig, 1854–1960.
- HASz — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. Dio 1–23. Zagreb, 1880–1976.
- HSBM — Гістарычны слоўнік беларускай мовы. 1–. Мінск, 1982–.
- Karskij 1921 — Карскій, Е. ©.: Б%олорусы. Том III. Очерки словесности б%олорускаго пл%омени. Часть 2. Старая западнорусская словесность. Петроградъ, 1921.
- Kavalëw 2005 — Кавалёў, Сяргей: Рыцарскі раман у беларускай літаратуры. — In: Acta Albaruthenica. Навуковы зборнік. Пад агульн. рэд. М. Хаўстовіча, А. Баршчэўскага, С. Запрудскага. Выпуск пяты. Мінск, 2005. 60–72.
- Radojičić 1956 — Radojičić, Djordje Sp.: Der Roman von Tristan und Isolde in der altserbischen Literatur. — In: Die Welt der Slaven 1 (1956) 177–180.
- RMGI — Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Szerk.: Berrár Jolán és Károly Sándor. Budapest, 1984.
- Sgambati 1977–1979 — Sgambati, E.: Note sul Tristano bielorusso. — In: Ricerche Slavistiche 24–26 (1977–1979) 33–53.
- Sgambati 1983 — Sgambati, E.: Il Tristano biancorosso. Firenze 1983 (= Studia Historica et Philologica XV, Sectio Slavoromanica 4).
- SJP — Słownik języka polskiego. Redaktor naczelny: Witold Doroszewski. I–XI. Warszawa, 1958–1969.
- Skorupka — Skorupka, Stanisław: Słownik frazeologiczny języka polskiego I–II. Warszawa, 1967–1968.
- SiStp — Słownik staropolski. I–. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1953–.
- SUM — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Вип. 1–. Львів, 1994–.
- SUM Džerela — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел. Укладачі: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994.
- Tristan 1976 — Легенда о Тристане и Изольде. Издание подготовил А. Д. Михайлов. Москва 1976. (= Литературные памятники)
- Тумченко 1930–1932 — Историчний словник українського язика I. (А–Ж). Зредагував проф. Е. Тимченко. Харків–Київ, 1930–1932.

- Тумченко 2003 — Тимченко, Є.: Матеріали до словника писемної та української мови XV – XVIII ст. Підготували до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса. Кн. 1–2. Київ – Нью-Йорк, 2002–2003.
- Veselovskij 1888 — Веселовскій, А. Н.: Изъ исторіи романа и повѣсти. Санктъ-Петербургъ, 1888. (= Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности 44/3.)
- Zoltán 2004 — Zoltán A., Oláh Miklós *Athila* című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása — Золтан А. «Athila» М. Олаха в польском и белорусском переводах XVI века. Nyíregyháza, 2004. (= Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 6)
- Zoltán 2005 — Az ófehérorosz Trisztán és Izolda-legenda dél-európai összefüggései: Annus Albaruthenicus 2005 — Год Беларускі 2005. Редактар Сакрат Яновіч. Кrynki: Villa Sokrates, 2005, 119–127. (<http://kamunikat.net.iig.pl/pdf/annus/annus2005.pdf>)

Zorko, Zinka (Maribor)

DIALEKTIZMI V POEZIJI ŠTEFANA MODRINJAKA IZ SREDIŠČA OB DRAVI (1774–1827)

SINOPSIS

Jezikovna analiza Modrinjakovih pesmi, objavljenih v posebni knjižici leta 1974, na glasoslovni, oblikoslovni in leksikalni ravni potrjuje domnevo, da se je Štefan Modrinjak zavestno odločil pisati pesmi v svoji materinščini, to je v spodnjeprleškem središkem govoru, ki ga je z nekaterimi glasovnimi in oblikoslovnimi odločitvami skušal dvigniti v nadnarečje, in se tako kot lirik vpisal med redke slovenske pesnike v predprešernovskem času.

0 Pri Založbi Obzorja Maribor je ob dvestoletnici rojstva Štefana Modrinjaka 1974. leta izšla knjižica, ki sta jo pripravila Stanko Kotnik in dr. Jože Pogačnik. Objavljene Modrinjakove pesmi so razdeljene na poglavja: Človek, Narod, Družba in Okolje. Uvodna poglavja: Uvod, Življenje, Delo, Usoda in na koncu Uredniško poročilo izčrpno predstavljajo Modrinjakovo življenjsko pot, njegovo predromantično liriko, ki jo umeščajo v čas kot predhodnico Prešernovih pesmi; Stanko Kotnik ga označuje kot izrazitega realista s konkretnim izrazom, ki se "v svoji ljudski drastiki dostikrat giblje že na meji trivialnosti". Avtorja sta pesmi transkribirala v današnjo pisavo, popravila sta le očitne pisne pomote, pustila pa številne pravopisne nedoslednosti. Zaradi teritorialno-političnih in kulturno-zgodovinskih razmer je dežela Štajerska, v katero je spadala tudi Prlekija, ostala zunaj kranjsko-slovenskih praktičnih načrtov, zato je 30. novembra 1803 devet duhovnikov ustanovilo pri Sv. Urbanu nad Ptujem svetourbansko akademijo, da "organizirajo naš jezik" (nacionalni pravopis, slovnica, slovar). Ta jezik je Modrinjak imenoval *slavisch* in ne tako kot Ivan Narat *wendisch*.

Pesmi Štefana Modrinjaka je prvi ocenil Stanko Vraz. Ta je leta 1845 v svoji zbirki *Gusli i tambura* zapisal o pesmih Štefana Modrinjaka: "Sudim, da su žeženo zlato, pravi ures poezije slavjanske. Iz njih zbori pravi, čisti um slavjanski glasom domorodnim, misli uzvišene, izloženi obrazi sjajnimi fantazije, zdrave, skore, uznešene."

Stanko Kotnik (1956: 203–214) je v Slovenskem etnografu zapisal, da je ta pesnik "kmečki demokrat odločne protifevdalne miselnosti, v verskem pogledu dokaj jožefinkso usmerjen racionalist, a narodnostno izrazito prebujen Slovenec in Slovan protinemškega in protimadžarskega duha v narodnoobrambnem smislu". Med štajerskimi preporoditelji "zavzema eno najodličnejših mest".

Domoljubna in ljubezenska tematika sta tudi umetniško dovolj pomembni, saj sta iz "prvih globoko občutenih v naši književnosti". Jože Pogačnik je v knjigi

Čas v besedi (1963) Modrinjaku posvetil esej z naaslovom Veličina pozabljenega pesnika. V njej pravi: "Težnja po resnici in sreči je torej ideja vodnica njegove poezije ... V slovenski poeziji se je Modrinjak prvi napotil iskat svobodo, ki je tako draga. V tem pa je tista veličina, ki jo zgodovina mora priznati pozabljenemu pesniku."

Štefan Modrinjak se je rodil 1774. leta v Središču ob Dravi. Domače središko okolje mu je vzbudilo čut narodne pripadnosti, saj je bila tod večja tradicija v uradni rabi domačega jezika v različnih ohranjenih listinah, ki kaže medjezičkovne interference s sosednjo kajkavščino. V letih 1791–1795 je hodil v varaždinsko gimnazijo, filozofske in teološke študije pa je opravil v Gradcu od leta 1795 do leta 1800. Kot kaplan je služboval pri Sv. Tomažu, v Veliki Nedelji, v Ormožu, kot župnik pa pri Sv. Tomažu in nato pri Sv. Miklavžu. Njegovo duhovniško službo, življenje in njegovo pesnjenje je tako zaznamovala spodnjeprleška govorica, ki postavlja enega od temeljev prleškega narečja v panonski narečni skupini.

Modrinjakove pesmi bodo predmet pričujoče jezikovne analize na glasoslovni, oblikoslovni, skladenjski in besedijski ravni in ob kratki predstavitvi tipičnih značilnosti današnje središke govorice.

1 Spodnjeprleško narečje, h kateremu spada tudi središki govor, pozna le jakostni naglas, doživel je vse slovenske naglasne pomike in je deležen tudi splošnega slovenskega zakona o odvisnosti samoglasniške kakovosti od mesta in količnosti naglasa ali samoglasnika. Naglasni umik s kračine z zadnjega zloga na *e*, *o* in polglasnik je izveden, naglašeni zlog pa je še kratek. Stari akut, ki se je v vsem slovenskem prostoru skrajšal, je ostal kratek in je prešel v kratki cirkumfleks: *b'rat*, *b'rata*, *'riba*, *no'siti*, *'césta*, *b'réza*. Stari kratki cirkumfleks se je podaljšal in prešel na naslednji zlog, v zadnjem času pa se naglas zopet umika na zlog na levo po oblikoslovnem izenačevanju osnove: *z'ló:to* *z'ló:ta*, *'vü:xo* *'vü:xa*; ostal pa je v nekaterih oblikah glagolskih deležnikov: *bra'li: smo*, *da'li: smo*, *pi'li: smo*. V priponskem obrazilu *-éc*, *-ék* se pojavlja novi cirkumfleks: *Štu'xé:c*. Zgodaj podaljšani novi akut v priponskem obrazilu *-bjè* je delno še ohranjen kot ozki *é: kla'jé:*.

Predlog ali predpona potegne naglas za zlog na levo: *je ko'sijo* – *po'kósjo*, *sü'šijo* – *po'sü'šjo*, *od'gunili smo*, *po'sólilo se je*, *na'ródjo sen se*, *smo 'nabrali*, *je 'dóne-so*, *je 'ódo 'prodal*, *so s'pózvali*, *'zébrali smo se*, *sen 'óbečo*, *so 'óbrali*, *je 'ópo 'padel*, *te bo 'ótpela*; *s'vè:če se 'nažgejo*, *so 'ópstali*, *p'rinas*, *p'rivas*, *p'rrijoj*, *p'rimeni*, *p'ritebi*, *p'riklet*, *'ótkot*. Naglas se je z zadnjega zaprtega zloga lahko umaknil na levo in se razširil v današnji navidez določni obliki: *g'lóboki*, *'visóki*, *'široki*. Zanimiv je umik akuta: v ednini je oblika *ko'leno*, v množini *'kóléna*, *'rešeto*; umiki: *'čet@tek*, *'devet*, *'deset*.

Dolgi samoglasniki:

i: (zelo ozki) *é:* (zelo ozki) *ó:* *u:*
é: *ó:*
a: + \textcircled{R} :

Izvor:

i: ← *i:* 'č*í*:slo 'molek', m'li:n, 'si:n, 'ži:f;
u: ← *u:* 'su:xa, 'du:ša, 'gu:deki 'pujski', 'gu:té:gø, 'xu:škali so, ko'žu:xati, 'lu:č,
'lu:leki, ma'ru:le, p'lu:ča, st'ru:gati, šp'ru:dla se
← \emptyset : 'pu:š, 'bu:xa, 'vu:k, 'žu:na, 'ču:n, 'pu:nin, 'tu:čen, 'ru:na;
(zelo ozki) *é:* ← Å : 'bè:li, g'rè:x, 'lè:p, 'lè:s, 'lè:ta, m'lè:ko, s'vè:ča, z'vè:zga;
(zelo ozki) *ó:* ← 'bó:k, 'nó:č, 'mó:č, 'ró:k;
← \emptyset : d'ró:k, go'ló:p, k'ló:p, 'mó:š, 'pó:t, p'ró:t, 'ró:p;
é: ← *e:* i'mé:na, je'sé:n, 'lé:t, 'pé:č;
← Æ : g'lé:dan, i'mé:, 'pé:t, 'pé:tek, p'lé:šen, 'vé:žen;
← *j:* 'dé:n, 'mé:x;
ó: ← *a:* d'vó:, g'ró:t, x'ró:st, p'ró:x;
a: ← *a:* (knjižni): I'va:na, 'la:ket, 'ša:ka;
 \textcircled{R} : ← \textcircled{R} : 'p \textcircled{R} :st, s'm \textcircled{R} :t, 't \textcircled{R} :di, 'ž \textcircled{R} :t.

Kratko naglašeni samoglasniki

i *u*
é *ó*
e
 å + \textcircled{R}

Izvor:

i ← *i* 'miš, 'nič, 'nit;
← *í* f'tiči, 'xiša, 'lipa, povi'tica, zvo'niti;
u ← *ù*, *ú* 'cuker, 'južina, k'rux k'ruxa, 'kuga, p'luk p'luga, 'tudi;
← *ł*, 'guč, 'punočka, 'žuna;
← *o* (+*m*, *n*) 'duma, 'Tunek;
é ← ² b'ré:za, st'ré:xa, 'lé:to;
ó ← *ó* 'xódin, 'nósin;
← $\emptyset\#$ 'góba, 'móški, 'tóča;
← umično naglašeni *o* 'kótel, 'kóza, 'ófca;
← *ò* 'nóš, š'kóf;
e ← (zelo široki *e*):
← (novoakutirani *e*) 'česnek, 'neso, 'peko, 'zelje, 'ženin;

- ← Æ# 'jezik, s'reča, 'zet;
- ← umično naglašeni e 'sestra, 'tele;
- ← / 'pes, g'nes, 'deš;
- ← umično naglašeni polglasnik s'teber;
- å ← á 'bába, b'rát, k'ráva;
- ® ← (se izgovarja brez polglasnika pred zvočnikom r)
- ← ® 'p®st, 's®na, v'm®jo.

Nenaglašeni vokali so enaki kratkim naglašnim; nenaglašeni *o* je ozek, nenaglašeni *e* je širok, le nenaglašeni jat se lahko spreminja v *i*: 'òbit, 'òrix, 'sò:sít, 'vi:dítì, č'lòvik, posì'dò:vati, po bri'gé:x. Nenaglašeni *o* je pogost, ker se v deležniku na *-l* razvije končaj *-o/-jo*.

Glasovi se izgubijo le ob zvočnikih *r*, *l*, *n* in nastanejo zlogotvorni glasovi: d®'ži:na, š'tibø, sp'røtøtje, 'ki:søca, ko'pišn.,ca, 'su:nčŃca, pos'tø:fti. Velelniško obrazilo *i* se obrusi, če je zlog izgovorljiv: v'zemte, 'pečte, 'pi:šte; končni *i* se izgovarja niže, blizu širokega *e*: 'délati,.. Zaradi oblikoslovnega izenačevanja se izgublja *j* za *r*: čév'lø:ra, gospo'dø:ra, me'sø:ra.

Soglasniški sestav

Zvočniki		Nezvočniki					
v	j		s	x	š		
m	n	p	t	k	č	c	f
r, l			b	d	g		
			z		ž		

Soglasniške premene:

1. Zvočnik *v* nastopa tudi kot proteza pred zadnjimi vokali: 'vuxa, vu'čítel, 'vugorka.
2. Nezveneča varianta fonema *v* je *f*: 'retkef, p'ró:f, zd'râf, 'zó:fca, f'xižo.
3. Sklop *vm* se zamenjuje s *xm*: v'm®li → x'm®li;vr → xr: x'rø:stava (Podoben pojav je znan tudi v Halozah.).
4. *nj* izgubi palatalni element: 'ji:va, š'kedja, p'ré:dji ali pa palatalnega: 'ógen, 'pén.
5. *lj* izgubi palatalni element: 'lu:biti, lid'jé:, k'lu:č, 'vóla; ostane pa sekundarni *lj* ← *løj*: 'zelje.
6. Sekundarna *tl*, *dl* se olajšata v *l*: p'léli, 'jéla.
7. Končni *-m* se zamenjuje z *n*: 'xódin, z b'raton.
8. *Dn*, *dl* → *gn*, *gl*: g'nes, g'lé:tva.
9. *šč* je ohranjen: 'i:ščen, og'ni:šče, 'gó:šča, na'tešče, k'lé:šče.

Druge premene:

gd → *g*: 'gě:'kje', 'négi 'nekje';

xč → *šč*: 'nišče;

kt → *št*: š'tó: 'kdo',

vrinjeni *j*: žg'jé:jki, 'najžix ← 'nahiš'; 'mujcek, 'najšli, k'la:jnci, gostu'va:jnščak;

ostanek nekontraktirane oblike: po'ja:s.

Oblikoslovje

Samostalniška beseda

Moške sklanjatve. Prleško narečje ima ohranjena vsa tri števila in vse tri spole, sklonске končnice so ohranjene, ker je samoglasniški upad minimalen. Moške sklanjatve imajo v ednini še podspol živost/neživost. Vzorec za nepremični naglasni tip: ko'vó:č - \emptyset -a -i -a -i -on; -i -of -on -e -ix -i; -a -of -oma. Tako se sklanja tudi tip 'mó:st 'mó:sta, 'nó:s 'nó:sa, g'ró:t g'ró:da. Poznajo pa tudi 'vó:s vó:za:. Premični naglasni tip: 'medvit med'véda, 'jelen je'léna, 'jezik je'zika, 'kó:žix 'kó:žuxa, 'pótók pótóka, 'óbit 'obéda. Končniški naglasni tip zajema malo primerov. Samostalniki pes se sklanja 'pes 'pesa 'pesi/p'sóvi 'pesa 'pesi/p'sóvi 'peson/p'són; 'pesi 'pesóf/p'sóf 'peson/p'sóvón 'pese 'pesix/p'sóvix s p'si/'pesi; 'pesa 'pesóf/p'sóf 'pesóma/p'sóvóma. Naglašeno končnico -je v I mn. imajo samostalniki las'jé: 'loã:si la'sé:n la'seã: la'sé:x z las'mi:, lid'jé: li'di: li'dé:n li'di: li'dé:x li'dmi:; zob'jé:; nenaglašene končnice -je govor ne pozna: 'mó:ži, 'vó:zi, b'rati, prav tako tudi ne podaljševanja osnove z -ov.

Vsi mehki soglasniki so otrdeli, zato ni več preglasa o v e: z 'li:cón, z 'mó:žón, z 'ló:jón. V lahko izgovorljivem soglasniškem sklopu e iz polglasnika odpade: x'loã:pec x'loã:pca, v'roã:bel v'roã:bla, sicer pa ne, zlasti ne v lastnih imenih: 'Japec 'Japeca, 'F'ranček 'F'rančeka, 'Tunek 'Tuneka, 'joã:zbec jãõ:zbeca, 'kumek 'kumeka, zlasti v priponah -ec in -ek. V mestniku ednine moškega spola se pojavlja metatonija: 'žep – v 'žeã:pi, gróp – v g'roã:bi. Samostalnik 'oča se sklanja takole: 'óča ó'čé: 'óči ó'čé: 'óči 'óčón. Po 2. moški sklanjatvi se sklanjajo lastna imena Ma'tija, 'Misja, 'Cjuxa, pa 'delovodja; 'gazda se sklanja po 1. sklanjatvi.

Ženske sklanjatve. 1. ženska sklanjatev; nepremični naglasni tip: 'lip -a -e -i -o -i -oj; -e - \emptyset -an -e -ax -ami; -i - \emptyset -ama. Mešani naglasni tip se pojavlja le pri nekaterih samostalnikih: 'žena že'né: že'nó: z že'nó:j; že'nám, že'nax, že'nami; že'nama. Tako še: go'ró:, na 'gó:ro, za go'ró:j. Po zgledu 'lipa se sklanjajo tudi samostalniki z umično naglašnim polglasnikom: 'megla. Samostalnika 'kura/'küra in š'či:/'š'čé:r imata v I mn. končnico -/: 'kü:ri in š'čeã:ri.

Samostalnik 'mati ima v R in T ed. tudi končnico naglašeni e: mate'ré:. V R mn. poznamo tudi metatonijo: k'rava k'roã:f. Nekaj samostalnikov na -ev preide v a-jevsko sklanjatev; ostajajo pa: 'tikef, ki se sklanja po II. ženski sklanjatvi, b'res-kef, 'cerkev, 'bü:kef. Samostalnik (s)'či:/'š'čé:r se sklanja (prav tako tudi 'küra/

'kura v mn. in dv.): 'čé:ri 'čé:ri 'čé:r 'čé:ri čer'jó:j; -i -i -an -i -ax -ami; -i -i -ama. V roditelstvu množine se pojavlja široki e: 'megel. Nekateri samostalniki se feminizirajo že v ednini: d'rě:va, 'vüxa/'vuxa, 'óka, 'pera.

II. ženska sklanjatev; nepremični naglasni tip: 'nit- \emptyset -i -i - \emptyset -i -joj; -i -i -im -i -ix -mi; -i -i -ma. Mešani naglasni tip: 'pě:č pe'či: 'peči 'pě:č peči peč'jó:j; pe'či: pe'či: pe'čě:n pe'či: pe'čě:x peč'mi:; pe'či: pe'či: pe'čě:ma. Tako še: 'kó:st kós'ti:; 'nó:č nó'či:, k'ló:p kló'pi:. Samostalnik kri: 'k@:f se sklanja takole: k#@'vi: 'k@:vi 'k@:f 'k@:vi k@v'jó:j.

Pri samostalnikih srednjega spola je sklanjatev taka kot v slovenskem knjižnem jeziku, le v množini se pri samomnožinskih samostalnikih pojavljajo a-jevske končnice: 'mest -o -a -i -o -i -on; -a - \emptyset -om -a. -ix -i; -i - \emptyset -oma. Prim. še 'p@:s-a - \emptyset -an -a -ax -ami; tako: 'jé:tra, p'lü:ča, od tod se pojavljajo tudi oblike 'lě:tam 'lě:tax 'lě:tami. Mešani naglasni tip me'só:, ne'bó:, pro'só: je ohranjen. Podaljševanje osnove s -t- in z -n- je enako kot v knjižnem jeziku, le da se -n- prenaša tudi v imenovalnik: v'rémen, 'sémen, 'vimen, b'rémen, samo i'mé: i'mé:na; 'dé:te 'dé:teta in de'teta; skupno ime 'déca. 'déce/de'cé: je moškega spola; ž'ré:be/ž@'bé: žre'bé:ta; 'tele te'léta, mn. te'léta/teaci/téliči. Podaljševanja osnove z -es- ni slišati.

Samostalniški zaimki. Za kdo slišimo š'tó: pa tudi g'dó:, za kaj pa 'kej. Sklanjatev: š'tó: 'kóga 'kómi/kumi 'kóga p'rikón s 'kó:n oz. 'kej 'česa 'čemi 'kej p'ričen s 'či:n. Oba zaimka opravljata tudi vlogo oziralnega zaimka. Nikalni zaimek 'nixče/'nišče se sklanja 'nikóga 'nikómi 'nikóga 'nikómi 'nikón; nikalni zaimek 'nič pa 'ničesa 'ničemi 'nič pri 'ničen z 'ničin. Poleg 'nixče/'nišče je slišati tudi ni'beden. Nedoločni zaimki: 'nexče/'neše 'nekdo', 'nekej; drugi zaimki so še: 'malóš'tó, 'malókej, 'marsikej, 'rě:tkóš'tó, 'ré:tkó'kej.

Osebnosti zaimki so: 'jas/'ja, 'mene me, 'meni mi, 'mene me, p'rimeni, z 'menój; 'ti, 'tebe, p'ri tebi, s 'tóbój; 'un, 'jega 'jemi ž 'jim ('za jega); 'una, 'jé:, 'jó:j, 'jó:, p'rijój, ž 'j'ó:j (ž 'njó:j); za srednji spol se uporablja oblika ovo, 'ovega. V množini: 'mi:, 'noā:s, 'nam, 'noā:s, p'rinas, z 'nami; 'vi:, 'voā:s, 'vam, 'voā:s, p'rivas, z 'vami; 'uni, 'jix, 'jin je, p'rijix, z 'jimi (za'jé:). V dvojini: 'mija/'mije 'midva', 'midve, 'noā:j, 'nama; 'vija/'vije, 'voā:s, 'vama; 'óvid'voā:/'jé:dva, 'jix, 'jima; povratni: 'sebe se, 'sóbój.

Pridevniška beseda. Pridevniki. Pridevniška sklanjatev je taka, kot je danes v knjižnem jeziku: 'lě:p- \emptyset /-i -ega -emi 2./1. -en -in; -i -ix -in -e -ix -imi; -a -ix -ima -a -ix -ima. Za ž. spol: 'lé:p-a -e -ój -ó -ój -ój; 'lě:pe, 'lě:pi. Za srednji spol se v množini uporablja oblika 'lě:pa in 'lě:pe 'mě:sta.

Stopnjevanje z obrazili: -ši -ša -šo, -eši -eša -ešo, -iši -iša -išo in -j -ja -jo: 'lě:pi 'lě:pši 'nej'lě:pši, 'g@:t 'g@:ši, 'dugi 'dukši, 'mali 'menši, 'lexek 'ležiši, s'vé:tel svet'lě:ši, 'visók 'višiši, 'vó:zek/'vó:ski 'vó:žžiši, d'ra:gi d'ra:žiši, g'lóbóki glob'lě:j. Opisno stopnjevanje z 'bóle in 'nej'bóle: 'bóle 'bě:li/'šüróki, 'meje 'bě:li, 'nej'meje 'bě:li.

Moška oblika pridevnika se v I ed. najpogosteje končuje na *-i*, torej ne označuje več le določne oblike. Za označevanje določnosti uporabljajo krajšo obliko kazalnega zaimka *té ta tó*.

Pridevniški zaimki so: Svojilni: *'mó:j 'mója 'mójó: t'vó:j; jegóf, jé:ni; 'najin 'najna 'najin/'nadvin, 'vajin/'vadvin, 'jédvin; 'naš, vaš, jixóf; s'vó:j, s'vója s'vójó*. Kazalni zaimek *ť ta to* je dal *'té: 'ta 'tó:* in ima svojo sklanjatev: *'teā: 'tóga 'temi: 2/1 p'riten s 'tē:n; 'ta 'te 'tój 'to p'ritoj s 'tój*. V poudarjenem položaju v stavku se uporablja *'tóti 'tóta 'tótó;* sklanja se po pridevniški sklanjatvi. Drugi kazalni zaimki so še: *'tisti 'tista 'tisto, 'óvi 'óva 'óvó, 'taki, 'takši, 'té:ki 'tolik'*, prislov *'té:kó*, vprašalni prislov *'ké:ko*. Vprašalni zaimki: *'kakši -a -o, 'ké:ri -a -o*. Drugi zaimki: *'nekšni, 'fsakši, 'ves f'sa f'se, 'óboā:/'obed'voā:; 'keriš'te 'katerikoli, 'kakšiš'te, 'marsi'keā:ri, 'dosta'keā:ri, d@'gačen, ved'noā:ki 'enak, isti'*.

Števniki so glavni, vrstilni, ločilni in množilni; od glavnih imata posebno obliko *d'va:jsti in t'rijesti*, poleg *'taužŃt* slišimo tudi *'jezero*, od ločilnih sta znana *d'vó:je, t'ró:je*, od množilnih pa *e'nó:jni, d'vó:jni, t'ró:jni*.

Glagol. V prleškem narečju ima glagol vse oblikotvorne in oblikospreminjevalne vzorce kot v knjižnem jeziku. Spregatev sedanjika: *'dēlan 'dēlaš 'dēla; 'dēlava/ 'dēlama* (ž. sp. *'dēlave/'dēlame*) *'dēlata 'dēlata; 'dēlamo 'dēlate 'dēlajó*. V 1. osebi dvojine imamo poleg starejšega osebila *-va* tudi mlajše *-ma*, za ž. sp. posebno obliko s starim jatom *-ve/-me*. Tako se spregajo tudi brezpriponski glagoli: *'doā:ta 'doā:te; vē:ta 'vē:te, 'jē:ta 'jē:te*. Glagol *'védeti* je zelo redek, njegov pomen ima glagol *z'nati*. V oblikah velelnika najdemo več pojavov samoglasniškega upada: *'nesi, 'nesmo, 'neste, 'nesva/'nesma 'nesta; 'xódi, 'xódmó, 'xótte, 'xódma, 'xótta*.

Neosebne glagolske oblike. Nedoločnik ima obrazilo *-ti* in pri glagolih na *-či* → *-čti*: *p'lé:ti, 'rečti, st'ričti*; za dejati je nedoločnik *d'jasti*. Namenilnik je ohranjen in se veže s predmetom v rodilniku. Deležnik na *-l* se v obliki za moški spol končuje na naglašeni ali nenaglašeni *-a*, za *-il* se v Radomerščaku govori *-ja:*, v Središču pa *-o*: *'nesa, k'ra, p'lé:ja, s'kü:ba, 'peka, v'zé:ja, k'la, 'pi:ja, zdigna, 'góra, s'ta, 'xódja, 'dēla, 'laga, z'va, pla'čü:va, 'bija, 'da, 'ja, 'véda*. Posebnosti: Znana so deležja *sto'jé:; pó'dó:č/pój'dó:č, pó'dóčki, vi'sé:č*. Starejša oblika *bo'jati se* je ohranjena. Glagol *xo'teti* se glasi *š'téti* in ima spregatev *'čen 'češ 'če*, nikalno *'né:čen*. Zanikane oblike so še *'nē:man 'nē:maš, 'nē:sen 'nēsi 'né:je/'né:ga* poleg pogostejše *sen 'nē:, si 'nē:, je 'nē:*. Za *ne bom* uporabljajo reducirane oblike: *'nem 'něš 'né:~ néde, 'nejo in 'nedo*. Podobne skrčitve so tudi v zvezi z zaimki: *'jam, 'tiš, 'kem, 'keš, 'kede, vezniki 'čem, 'pam* itd.

Nepregibne besede. Med prislovi so najpogostejši: *f'časi 'včasih', f'časik 'takoj', g'da, 'ze/'zej, 'negda, 'dókič, 'nigda, g'da:š'té:, za'roā:n 'zarana, od'večara 'zve-*

čer', g'nes, g'nes'dé:n, f'sig'doã:r, 'ódmax, 'dókič, 'pótlan, 'dere, dereš'té:, 'gé:, 'tü, 'tan, 'négi, 'nigi, 'gé:š'té:, 'duma, ód'zaja, 'vü:ni, b'lü:zik, 'indi, pófsó:dik, 'koã:n, 'sè:n, 'toã:, 'nekan, 'nikan, 'koã:nšté:, 'doj, 'kudik, 'tódik, ót'kót, ót'cót; 'kak, 'tak, 'nékak, 'nikak, 'kakšté:, f'sikak, f'küp, ó'vači, d@'gači, mi'žéčki, pó'dóčki; za'ke, za'tó:, 'čemi; 'ké:kó, 'té:kó, 'néke; 'nič, 'dósta, p'recik, e'nó:k 'enkrat'.

Med **vezniki** je potrebno omeniti: *no* za *in*, 'neič – 'neič 'niti – niti', *o'vači*, 'venda 'vendar', 've 'saj', *ka 'da*, *či 'če*, čig'lix. Med členki so opazni: 've 'saj', 'boã:r/'bar, 'neič 'niti, *za'rè:sen*, 'morti 'morda'. Med kletvicami pa: *p'ró:kleti v'rak*, *je'balgav'rak*. Besedni red naslonskega niza: 'Kaj to je. 'Žé: je 'dé:n. 'Toã: še se 'ne bi s'mélo po't@gati.

2 Jezikovna analiza izbranih Modrinjakovih pesmi obsega glasoslovje, kolikor je mogoče iz zapisov ugotoviti narečne premene, saj je prleški samoglasniški sestav enoglasniški, ni pa mogoče ugotoviti kakovosti in količnosti samoglasnikov, prav tako lahko mesto narečnega naglasa določimo le po ritmu v verzu; tudi samoglasniški upad je minimalen. V soglasniškem sistemu je več dialektizmov, narečni so tudi oblikospreminevalni in oblikotvorni vzorci, v skladnji je značilno narečno zanikanje, največ dialektizmov, in sicer panonizmov, hrvatizmov, germanizmov in madžarizmov, pa najdemo v besedju.

2.1 Pesem *Molitva na božico Slovenko*

O velikoga Pana (h)či,
po imeni Slovenka,
znanosti si puna ti
no lepša kak Lublenka;
glej, jaz, tvoj malovreden sin,
pred tvem Parnasom zdaj klečim,
posluhni, kaj te prosim.

Vsegamogočen otec Pan
je tebe rodil z čela,
on je naš Bog, kral, gospon, ban,
slovenska vsa dežela
od negda njega že časti,
zato po njegovj častoti
Panonija se zove.

Negda na sveti nigde nič

nikša ne znanost bila,
nas ludstvo jesi najprvič
ti abece vučila:
zato še dendenešnji mi
po tvojem slavnem imeni
se zovemo Slovenci.

Doklam si pri nas bila ti,
o, Panija Slovenka,
jaz nemrem zreč nit spisati
tak sladkoga spomenka.
Gde goder znanost tvo vsadiš,
tam je zemelski paradiž
za vsakoga človeka.

Al gde ga tvoje cirkve ne,

o, boginka Slovenka,
tam nigdo zase sam ne ve,
jel moški je ali ženska;
tam je zeškolani dijak
ravno tak veliki bedak
kak komedjant Pajaco.

Kaj smo se ti zamerili,
mi, imena tvega deca,
v čem smo se ti zneverili,
da se nas srce leca
tvojo, povej mi zdaj, zakaj
si ti odišla od nas vkraj
vu zahodne dežele?

Morti se ti Britanije
Vodenjak bol dopada?
Ali Teut Germanije
kaj s tvojim srcom lada?
Ali si se v Italije
Zaležanca al Galije
soldata zalubila?

Ali štimaš, da Atila
se pri nas i zdaj luti,
ali si ti (se) svadila,
al te kaj drugo moti?
Ostani gori, pusti vse,
vu tvo slovensko pašči se
nevolno domovino.

Glih kakti gda ga školnika
vu školi ne nazoči,
nastane hrupa velika,
da neje skoro moči
sve lastne reči razmeti
nit prez čemera trpeti
dečije hujahaje:

Tak ravno pri nas se godi

od potlam, da te nega,
vsaki se proti gospodi
no tvojem boncom krega,
ar prvi preveč cecajo,
drugi se dela lecajo,
tak vse naopak ide.

Tu dere en nemški sultan
mesto Grkov Slovence
tam žmiče eden edelman
svoje poslive Pemce,
to ember guli Slovake,
plemenitaši Bezjake:
tvo ludstvo je v sužanstvi.

Tu cmuli eden mandarin
vso krv iz kmeta svega,
tam požrlivi gospodin
za ljudskim blagom sega,
grof niti pohtar Vragovič
ne pomiluje nige nič
v nevoli siromaka.

Sodec spoznava pravico
tomu, ki kaže plačo,
tam eden terja krivico,
zmišlava novo dačo;
istina je prefroštana,
pravica pa zakloštrana,
zdaj mora biti nona.

Ti tvojim popom rekla si,
naj vučijo horvacki,
da ludstvo nje razmelo bi,
pa predgajo dijački.
Takva njihva cela zmes
je puna plev no skoro prez
zrna tvoje modrosti.

Oni se tve zapovedi
vu ničem ne bojijo,

ludstvo tvojo pri spovedi
kak Eskobar sodijo,
ne verjejo tve modrosti
no živijo vu lenosti
kak ai, stvar afrikanska.

Jedni svetijo Vinščaka,
drugi lepo Lublenko,
nekoteri Tržinščaka,
drugi jagrov Lovlenko,
jedni se karte igrajo –
na takšo vižo imajo
ja poganinsko vero!

Glej, negdašji tvoj lep oltar
je zdaj zarašen z mehomo,
na tvo sramoto, špot no kvar
tam babe pri njem s smehom
sad, luk no češnjak tržujo
no ti ga, bogme, držujo
za jeden stari prajngar.

Ludstvo se je odvadilo
več tebe poštvati,
tak da že je pozabilo
tvo slavno ime zvati.
Pri nas zdaj vekši čast cigan
ima kak ti al otec Pan –
je ne to tebi na špot?

Zato hitro napravi se
v tvo domovino pravo,
v tvoj lep oklop opravi se,
deni šišak na glavo,
vzemi kopje no kačni š(č)it
no pridi pesoglavcov bit,
ki tebe sramotijo.

Razsegaj pri nas znanosti iz

2.1.1 Dialektizmi na glasovni ravni:

tvega blagoroga,
fanti se zbog obšanosti,
ne straši se nikoga,
ti imaš ščit no kopijo,
naš Radgost tebe branil bo
pred Nemci no Madžari.

O, pridi skoro sem med nas
no ostro sharabuči,
ki ne bo bogal tak kak jaz,
ga s tvojo kopjo družči;
naj se nič ne leharijo,
neg naj tvo znanost hvalijo
tvoji slovenski sini.

Zato ponižno prosim jaz
tebe, sveta Slovenka!
Poslušni moj pohleben glas,
o, naj ostati Lenka!
Za eden mali dobe čas
bode nam lep poštenja glas
po sosednih deželah.

Horvat, Slovenec no Morlak,
Slavonci no Bezjaki,
Čeh, Kopaničar, Mazurak,
Vlahi no Rusnijaki –
prosimo tebe, pridi k nam,
z neznanosti pomagaj nam,
veta Slovenka. Amen.

- možno je brati naglasni umik na predpono: *Doklam si prí nas bila ti ...*;
- za dolgi in kratki polglasnik je odraz *e*: *z mehom, dendenešnji*;
- zlogotvorni *l* zastopa *u*: *puna*;
- mehčani *lj* je izgubil palatalnost: *lublenka, kral, zemelski, paradiž*;
- *nj* je največkrat zapisan z *j*: *češjak*;
- asimilacija v pisavi: *nigdo, gde, negda, nigde*;
- sklop *šče* se olajša v *-š-*: *je zarašen 'zaraščen'*;
- *v* se pojavlja tudi kot proteza pred *u*: *vučila, vu 'v'*;
- zapisan je končni *l*, čeprav ga v narečju izgovarjajo kot *-o*: *ne bo bogal 'ubogal'*;
- samoglasniški upad je redek: *kak 'kako, kakor', no za 'ino', po njegovoj, tvo 'tvojo', tvega 'tvojega'; sve 'svoje'*;
- narečna premena končnega *-m* v *-n* ni zapisana.

2.1.2 Dialektizmi na oblikoslovni ravni:

- v dajalniku in mestniku ednine moškega in srednjega spola je končnica *-i*: *po tvojem slavnem imeni; proti gospodi; v sužanstvu*;
- podaljševanje osnove z *-ov-* ni zapisano: *tvoji slovenski sini* (v narečju je znana beseda *kmetovje*);
- za mehкими soglasniki ni preglasa *o* v *e*: *proti boncom; s tvojim srcem*;
- v orodniku ednine ženskega spola je končnica *-oj*: *s tvojoj kopjoj*;
- samostalnik *molitev* ima v imenovalniku obliko *molitva*;
- pridevniška sklanjatev je trda in mehka: *velikoga Pana, za vsakoga človeka, po tvojem slavnem imeni*;
- v spregatvi glagola *biti* se poleg *si* pojavlja tudi *jesi; neje 'ni'*;
- pogosta je spregatev glagolov na *-ati -jem*: *žmičem*;
- nedoločnik se vedno končuje na *-ti, -č(i)*: *jaz nemrem zreč nit spisati*;
- namenilnik je ohranjen in se veže z rodilnikom: *pridi pesoglavcov bit*;
- veznik *in* se glasi tudi *i* ter *no*; veznik *če* ima obliko *či; jel 'ali'*;
- predlog *brez* se glasi *prez*: *prez čemera*;
- prislovi: *negda, nigde, doklan 'dokler'; gde goder 'kjer koli'; kakti 'kakor'; naopak 'narobe'*;
- členek *morti 'morda'*.

2.1.3 Dialektizmi v leksiki:

- panonizmi: *reč 'beseda', istina, čemer, otec, svaditi se, paščiti se, ludski 'tuj'*;
- hrvatizmi: *gospon, gospodin, lutiti se*;
- germanizmi: *soldat, štimati, špot, jager*.

2.2 Pesem o nevolnem siromaku

Drage sestre, dragi brati,
nekaj vam zapeti čem,
bo se vredno čudivati
nad toj pesmoj vsem ludem:
ona v sebi zadržava,
kaj dijak si vse skušava,
o nevolen siromak.

Kada pajbec komaj zrasede,
more stanti še zaspan,
ka živino si napase,
ka je sita že zaran;
te pa v školo more iti,
z štirih knjig se že vučiti,
o nevolen siromak.

Gda se doma že zeškola,
more iti v drugi stran,
naj mo je al ne po voli,
je al ne na to pozvan;
more pač študirat iti,
proč od starših se seliti,
o nevolen siromak.

Kada pride ta v ti varaš
no z dijakmi se sezna,
reče dečko: kaj ti maraš,
vem ti oča novce da.
To je živež, tak on štima,
toti novcov že več nima,
o nevolen siromak.

V kratkem vidi, kak je v mesti
više reda drago vse,
na kvantiri pak ma jesti,
ka vsigdar še lačen je;
tak te more gladovati,
kak bi mogel vnogo znati,
o nevolen siromak.

More glada kaj spremliti
pak še tretji si glavo,
začne že naprej si šteti,
či vakancija skoro bo;
oh, pol leta boš še čakal,
kelkokrat še boš se plakal,
o nevolen siromak.

On vakancijo komaj včaka
no domo se veseli,
rekši: zdaj me kak dijaka
doma vsaki že časti.
Toti more še orati,
motko vzeti pa kopati,
o nevolen siromak.

To tak ide neke leta,
dok še v nizkih školah je,
tečas skuša nekaj sveta
no za velko štima se;
ali jako se prekani,
gre mo letos tak kak lani,
o nevolen siromak.

Hoče boljše zdaj živeti,
nišče penez mu ne da;
more pali glad trpeti,
poleg toga pa še ma
druge pajbe podvučiti
no se z njimi čemeriti,
o nevolen siromak.

Tudi bi se mu dopale
že devojke, pa kaj če?
Nema niti dobre hale,
mošnja tudi prazna je.
Glad ga trapi, ljubav tere,
sploh nevolja gor le bere,
o nevolen siromak.

Zdaj bi mogel zgovoriti,
kaj bo z njega, kakšni stan
sebi hoče zdaj zvoliti
ino na kaj je pozvan.
On bi mogel mešnik biti
no nigdar se ne ženiti,
o nevolen siromak.

Tak le ide v seminari
ino čuda pretrpi,
more biti sploh v talari,
ne smi nikam med ljudi;
noč no den se more včiti
no še špotan more biti,
o nevolen siromak.

To je cele štiri leta,
ke se njemo tak godi;
gvišno raj bi šel iz sveta,
tak on včasi misli si,
da mu vzeta je vsa radost,
kam pogledne, najde žalost,
o nevolen siromak.

Komaj včaka, ka se reši
z tote knične nevole,
začne biti veseleši,
da po žegne si že gre,
neg tam čuje, kak živeti
bode mogel, kaj trpeti,
o nevolen siromak.

Novo žegnan pride k oči,
nova meša skoro bo;
jesti bo pripravti moči,
da si prišel le na to.
Že bi radi se gostili,
njem' pa joč še skoro sili,
o nevolen siromak.

Vsi ljudje se veselijo,
kada pride tisti den,
dobro vsi se te zgostijo,
on pa more vso jesen
pri ludeh okol prositi,
či za se kaj če dobiti,
o nevolen siromak.

Kada že goščene mine,
te ga z misli vse pusti,
nešče več se ne spomine,
kak se njemu kaj godi;
zato more vse pustiti
pak na kaplanijo iti,
o nevolen siromak.

Tam mi dobro bo živeti,
tak pri sebi misli sam,
ne bom imel nič trpeti,
to že deno dobro znam.
Neg nevolen! Kak se vkani,
sam videč, kok gre kaplani,
o nevolen siromak.

Dobro jesti, vino piti,
to se prle razmi še,
verno treba mu dvoriti,
neg je to le sprvence;
naskorom bo cajt pretekkel,
že se začne njegov pekel,
o nevolen siromak.

Že mu nišče ne postele
net ne zmete z hiše buh,
vsako svinče, vsako tele
najde prej kak on posluh;
od čemera bi razklati
mogel se no pokončati,
o nevolen siromak.

Takšno jesti zdaj dobiva,
ka od glada se suši,
mesto rece je sučiva,
mesto mesa pa dobi
štrček kakšnega krompira,
ki ga komaj dol požira,
o nevolen siromak.

Kuharca ga psuje, špota,
či ne kušne njoj roke,
ma ga kakti psa kre plota,
net ne vošči mu vode;
farmeštri kak žena moži
sploh zavol diklin ga toži,
o nevolen siromak.

On na spoved ma hoditi,
ka je moker ves no vroč,
vsigdar k redi more biti,
naj bo den al trda noč;
pa dobi namesto vina
kakti bridkoga pelina,
o nevolen siromak.

Hlapci, dekle, vsa deržina
ma črez njega že oblast,
nil je prava to peklina,
nili je to vražja mast?
Bratec! stališ kakšni godi
vzemi, le kaplan ne bodi,
boš na veke siromak.

2.2.1 Dialektizmi na glasoslovni ravni:

- za dolgi in kratki polglasnik je odraz *e*: *den, mešnik, meša, tere* 'tare';
- reducirajo se nenaglašeni samoglasniki *i, u, e*: *motka* 'motika', *ma* 'ima', *al* 'ali', *velko* 'veliko', *raj* 'raje', *okol* 'okoli', *tak, kak, kuharca* 'kuharica', *deržina* 'družina', *pripravti*;
- *lj* otrdi: *o nevolnem, nevolen, ludje*;
- končni -l v deležniku je ohranjen: čakal, plakal;
- *v* se pojavlja kot proteza pred *u*: *podvučiti*;
- soglasniški sklop *hč* se razvije v *šč*: *nišče, nešče*;
- zveza *čre-* je ohranjena: *črez*;
- sklop *tm* se izgovarja kot *km*: *kmična*;

2.2.2 Dialektizmi na oblikoslovni ravni:

- v dajalniku in mestniku ednine moškega in srednjega spola je končnica *-i*: *kak žena moži, v mesti, k oči*;
- rodilnik množine moškega spola ima lahko končnico *-ih*: *od starših*;
- v imenovalniku množine moškega spola ni končnice *-je*: dragi brati; posebnost je sklonska oblika: *z dijakmi*;
- edninska orodniška ženska končnica je *-oj*: *nad toj pesmoj*;
- pridevniška sklanjatev je trda in mehka: *poleg toga, bridkoga*;
- posebnost je mestnik množine: *ob štirih*;
- kazalni zaimek je *toti*: *toti novcov že več nima*;
- narečne glagolske oblike so pogoste: *čem* 'hočem'; *idem* 'grem', *zadržava*; *si skušava*; *čudivati se*; *more stanti* ('mora' – stanoti); *more iti* 'mora'; *plakati se*;

- čemeriti se; bi se mu dopale 'dopadle'; pogledne (iz poglednoti); se razmi 'razume'; ma hoditi 'mora hoditi'; namenilnik se loči od dolgega nedoločnika: more pač študirat iti;*
- pojavlja se deležijski polstavek: *sam videč*;
 - v imenovalniku množine srednjega spola ima levi prilastek obliko ženskega spola: *neke leta; cele štiri leta*;
 - narečni prislovi: *kada, zaran, gda, nigdar, včasi, vsigdar, prle, skoro, nikam, dok 'dokler', domo, gvišno, verno*;
 - členki: *te pa, pak, deno*;
 - vezniki: *ino, no, neg 'ampak', či 'če', ka 'da': komaj čaka, ka se reši; ka vsigdar še lačen je.*

2.2.3 Dialektizmi v leksiki:

- panonizmi: *diklina, nevola, čemer, zaran, dečko, oča, novci, gladovati, prle*;
- hrvatizmi: *kakšni godi, zeškolati se, više reda, sprvence, naskorom, sučiva, biti k redi, devojka, jako, kakti*;
- germanizmi: *pajbec, kvantir, špotati, kušniti, penezi, farmešter, žegen, cajt*;
- madžarizmi: *varaš*.

2.3 Pesem *Od protuletja*

Protuletno drago vreme
k nam dohaja zdaj,
duga zima, tožno breme,
od nas ide vkraj;
noč je krajša, dugši den je,
vso naturo svetlo sunce
znovič obudi.

Gda se sčutim, vun pogledam,
bo li skoro den,
belo zorjo vso zagledam,
z poste le stanem;
sunce kaže svoje trake,
zdiga z berečin oblake
gori v firmament.

Sneg na gorah, led na vodah
ves je izginul,
jug se igra po vseh lozah,
sever odvinul;
tiho vreme vsemo vgaja,
radost vsako stvar obhaja,
vse se ide gret.

Trava začne zeleniti v
logih, v travnikih,
seme z zemle poče kliti
po ogradnikih;
sadje cvete po goricah,
voda stopa do dolicah,
rosa po jarkeh.

Radost gene vsako vtico,
da se veseli,
z šume čujem kukuvico,
kak se brž deni;
po zraki škorjanec leče,
hitro s perotmi prheče,
sunce pozdravi.

Lastavica mi pred okni
hitro žumbori,
a slaviček, vtiček mali,
lepše žvrgoli,
v utro, večar, rano v noči
poigrava se vse moči,
gosto se budi.

Pisan štiglec lepo skaka,
pastiričica,
zeba, detel i strnadka
i seničica;
vse popeva, Boga diči,
vsega grla rano kriči
vsaka vtičica.

Divji golob tiho guče,
na gjezdi sedi,
grlici se mladih oče,
goloba gledi;
vsaka vtica gjezdo gradi,
gde bodo sedeli mladi,
vreme njim godi.

Orel kriči po poščini,
visoko leti,
sokol sedi na pečini,
bistro gor gledi;
jastreb se zigrava v zraki,
sova leče vse po mraki,
da hrano dobi.

Kos po utrah pofučkava,
drozdek čivkeče,
žuna hrano si ziskava,
sraka regeče;
vuge, sojke, plepelice,
zebe, vrabli, jerebice
se radujejo.

Reca kveka, goska gaga,
goščicam guči,
pura pivče, kvočka kvoka,
piščence vodi;
kokot večkrat kukuriče,
vsega grla rano viče,
zaspance budi.

Jelen v gori poskakava,
zdenčine beži,
srna listje obgrizava,
malogda leži;
zavec pleše po pšenici,
nigde sleda ne lesici,
v jamah se drži.

Marha skokom v grnje teče,
kak se vun pusti,
pastir z mezge žveglo vleče,
maržici pišči;
gda se gible vse korenje,
veseli se vse stvorjeje
nega žalosti.

To vse vidijo me oči,
k Bogi zdihavam,
njegvo zmožnost, njegve moči
vu vsem spoznavam;
zato anda, duša moja,
tvomu Bogi prez pokoja
bodi zahvalna!

2.3.1 V tej pesmi najdemo vse že opisane glasoslovne in oblikoslovne značilnosti Modrinjakovega pesniškega jezika: *den* 'dan', *gene* 'gane', *se deni* 'dani se'; *guči* 'golči = govori', *duga*, *sunce*, *žuna*, *z zemle*; *vtica* 'ptica'; *leče* 'leta', *prheče* 'prheta'.

Pesnik peva pomlad, narečno *protuletje*, in po vrsti našteje številne ptice, te so: *lastavica*, *slaviček*, *zeba*, *detel*, *strnadka*, *seničica*, *divji golob*, *grlica*, *orel*, *sokol*, *jastreb*, *kos*, *drozdek*, *žuna*, *sraka*, *vuga*, *sojka*, *plepelica*, *vrabli*, *jerebice*, *reca*, *goska*, *pura*, *kvočka*, *piščenci*, *kokot*.

Druge divje živali (*marha* – madžarizem) so le omenjene: *jelen*, *srna*, *zavec*, *lesica*.

2.4 V pesmih a) *Popevka pri vinski bratvi*, b) *Kmetički stališ*, c) *Popevka vu listu poslana*, č) *Škorjanec in pevec*, d) *Pripoved od goloba*, e) *Popevka fašenska za deklina* je poleg glasoslovnih, oblikoslovnih in skladenjskih dialektizmov, kakršni so predstavljeni v analiziranih pesmih, bogata narečna leksika:

a) *Popevka pri vinski bratvi*: *ročka* 'vrč'; *orsag* 'država'; *vomp* 'trebuh'; *hmanja krv* 'lena kri'; *trešlika* 'vročina, vročica'; *hica* 'vročina'.

b) *Kmetički stališ*: *jesem* 'sem'; *ar* 'ker'; *je hitil* 'je vrgel'; *tjeden* 'teden'; *pripova* 'pridelal'; *silje* 'žito'; *črleni kak kuhan rak* 'rdeč'; *jezero* 'tisoč'; *faliti* 'manjkati'; *foringa* 'voznja'; *štibra* 'davek'; *foršpon* 'priprega'; *hmajuh* 'lenoba'; *ferboltar* 'oskrbnik'; *reka*: *pošteje ti dam*; *v zobe mi pluni*.

c) *Popevka vu listu poslana*: *duže* 'dalje'; *hodma* 'pojdiva'; *zdenčec* 'studenec';

č) *Škorjanec in pevec*: *pihati*, *piše*; *vzdigati vzdize*; *kolomanja* 'kolesnica'; *žgeč* 'vroč'; *zanikanje*: *svet je njemu ne več ljub*.

d) *Pripoved od goloba*: *z golobicom*; *na svislah*; *gledeti – gledim*; *gjezdo*; *kesno* 'kasno'; *namenilnik* s predmetom v roditelju: *pletava njoj pšenice brat*.

e) *Popevka fašenska za deklina*: *puca*; *deklič*; *krv*; *znucana metla* 'obrabljena metla'; *vtič* 'ptič'; *žmetno* 'slabo'; *kaj god* 'kar koli'.

Povzetek

Razprava *Dialektizmi v poeziji Štefana Modrinjaka iz Središča ob Dravi (1774–1827)*

prinaša jezikovno analizo Modrinjakovih pesmi iz današnje spodnjeprleške narečne podstave, ki se v dvesto letih gotovo na glasoslovni in oblikoslovni ravni bistveno spremenila, možne pa so večje razlike v primerjavi z današnjim besedjem tako zaradi Modrinjakovega šolanja v Varaždinu in zaradi medjezikovnega sosedskega prepletanja s hrvaščino. Na glasoslovni ravni je pomembna razlika v razvoju *u*-ja v nekaterih obmejnih govorih, podobno kot na Štajerskem, ki se ni zaokrožil v *ü*, ali pa je razvoj *ü*-ja v *u* mlajši pojav.

Vsi prleški podsistemi: zgornjeprleški, srednjeprleški in spodnjeprleški se v današnji glasovni podobi bistveno ne razlikujejo: poznajo le jakostni naglas, akuti-

rani samoglasniki se še niso podaljšali, umično naglašeni samoglasniki so še kratki, v srednjeprleškem so tudi nadkratki, pogost je naglasni umik na predpono, v tro- in večzložnicah pa za zlog na levo. V samoglasniškem sestavu so praviloma sami enoglasniki, dolgi *jat* je dal odraz zelo ozki *e*. Verjetno gre za prleško poenoglašanje ozkih diftongov *é:i±* in *ó:u±* v zelo ozka *é: in ó:*.

Nosni *e*, dolgi in kratki polglasnik ter etimološki *imajo odraz* ozki *e*. Ohranjen je samoglasniški *r*, zlogotvorni *l*., pa se je v vsej panonski narečni skupini razvil v *u*. V Modrinjakovih pesmih lahko mesto naglasa, prenesenega iz narečja, določamo le po ritmu verza, kolikost in kakovost samoglasnikov pa ni označena. Jezikovna analiza pesmi: *Molitva na božico Slovenko*, *Pesem o nevolnem siromaku*, *Od protuletja*, *Popevka pri vinski bratvi*, *Kmetički stališ*, *Popevka vu listu poslana*, *Škorjanec in pevec*, *Pripovest od goloba*, *Popevka fašenska za dekline* kaže na skupne dialektizme, torej se je odločil za jezik, ki ga je kot materinščino globinsko obvladal, vendar pa je pisal končni *-m* in ne *-n* ter deležnik na *-l*. Uporabljal pa je tudi prevzeto leksiko.

Najpogostejši dialektizmi so:

- odraz *e* za dolgi in kratki polglasnik: *den, meh, dendenešni, meša, mešnik*;
- odraz *u* za dolgi *u* in za samoglasniški *l*.,: *puh, puna, duša, suze, tuklo je*;
- narečni samoglasniški upad: *kak, tak, no 'in'*;
- palatalni *lj* se je depalataliziral: *kral, lublenka*;
- *šč > š*: *zarašen*;
- v proteza: *vučila, vugodno*;
- *hč > šč*: *nišče, nešče*;
- *tm > km* *kmična*.
- pojav asimilacije v pisavi: *nigdo, nigde*;
- srednji spol ohrani sklanjatev, veže pa se s pridevniško besedo v ženskem spolu: *neke leta*;
- v dajalniku in mestniku ednine moškega spola je končnica *-i*;
- v orodniku ednine ženskega spola je končnica *-oj*;
- trda in mehka pridevniška sklanjatev: *velikoga, toga, po tvojem*; za ženski spol končnica *-oj* v 3., 5. in 6. sklonu ednine: *lepoj*;
- ohranjen dolgi nedoločnik, namenilnik se veže s predmetom v roditeljskem: *pridi pesoglavcov bit*;
- prleško zanikanje: *sem ne*;
- narečni prislovi in členki: *gde goder, morti*;
- predlog: *prez, kakti, naopak*.

V besedju so številni panonizmi, hrvatizmi, germanizmi in madžarizmi.

Najpogostejši panonski dialektizmi v analiziranih pesmih so:

- čemer 'jeza',
- diklina, puca, deklič 'dekle',
- hmanji 'len',
- istina 'resnica',
- ljudski 'tuj',
- nevola 'stiska, nesreča, težava',
- otec 'oče',
- prle 'prej',
- protuletje 'pomlad',
- reč 'beseda',
- ročka 'vrč',
- svaditi se 'prepirati se',
- šteti 'brati',
- zaran 'zgodaj',
- zdenčec 'studenec',
- zvrčiti 'ozdraviti',
- žgeč 'vroč',
- žitek 'življenje',
- žmetno 'slabo'.

Prevzeti germanizmi, poznani tudi v prleškem narečju, so v pesmih naslednji:
cajt, farmešter, foringa, foršpon, gvišno, hica, jager, kinč, kušniti, kvantir, pajbec, penezi, špot, špotati, štibra, znucana metla, žegen.

Prevzeti hrvatizmi v pesmi so:

devojka, dok, gospodin, gospon, jako, kada, kaj god, ljubav, lutiti se, otec, plakati, sprvence, svaditi se, više reda, zbog, zeškolati se.

Nekaj je tudi madžarizmov:

barat 'menih', beteg, jezero, marha 'žival', orsag.

Vir:

Stanko Kotnik, Jože Pogačnik, 1974: *Štefan Modrinjak*. Maribor: Založba Obzorja.

Štefan Modrinjak in Franc Kolenc: spominski zbornik. 2003. Ur. Stanko Janežič. Maribor: Slomškova založba.

Literatura

- Rudolf Kolarič, 1956: Središka govorica in spodnjeprleški govor. *Slavistična revija*. Ljubljana. 162–170.
- –, 1968: Prleško narečje. *Svet med Muro in Dravo*. Maribor: Založba Obzorja. 630–650.
- Stanko Kotnik, 1956: *Štefan Modrinjak kot avtor ljudskih popevk*. Slovenski etnograf. Ljubljana. 203–214.
- Jože Pogačnik, 1963: *Čas v besedi*. Maribor: Založba Obzorja. 97–98.
- Fran Ramovš, 1935: Severovzhodna štajerska dialektična skupina. *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. V Ljubljani: Učiteljska tiskarna. 170–173.
- – – : Prleški dialekt. *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. V Ljubljani: Učiteljska tiskarna. 177–182.
- Jakob Rigler, 1981: Videm ob Ščavnici: (OLA 20): [fonološki opis]. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Knj. 9. [173]–177.
- Zinka Zorko, 1998: Prleško narečje v Radomerščaku, rojstnem kraju F. Miklošiča. *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo. Zora 6. 50–63.
- – – : Govor Gomile pri Kogu, rojstnem kraju Božidarja Borka. *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo. Zora 6. 64–73.
- – – : Govor Biša. *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo. Zora 6. 74–86.